अथ द्वितीयाध्याये द्वितीय पाद

अङ्गापूर्वभेदाधिकरणम् ॥

शब्दान्तरे कर्मभेदः कृतानुबन्धत्वात् ॥ १ ॥

पदानि । शब्द-अन्तरे, कर्म भेद , कृत अनुब धत्वात् ॥

पदार्थ. । शब्दान्तरे=क्रियावाचकपदान्तरे । कर्मभेद=अपूर्वभेद । कृतोऽनुब धो येन तत् कृतानुब धम् (क्रियापदम्) तत्त्व= कृतानुब धत्वम् । तस्मात्=कृतानुब धत्वात् ।

वाक्यार्थ । यत्र भिन्नानि क्रियापदानि तत्रापूर्वाण्यपि भिन्नानि । कुत । भिन्नक्रियाणां स्वकारकसम्ब धात् ॥

भावार्थः । यदैकस्मिन् वाक्ये भिन्नानि क्रियापदानि वर्त्तन्ते तदा तै क्रियापदैर्भिन्नान्यपूर्वाणि द्योत्यन्ते । कुत भिन्नानां क्रियापदानां भिन्ना कारकभावा । अत्र दृष्टा त । सोमेन यजेत । दाक्षिणानि जुहोति । हिरण्यमात्रेयाय ददाति । अत्रैकस्मिन् वाक्ये त्रीणि क्रियापदानि । तेषां त्रयाणां क्रियापदानां भिन्ना कारकभावा । अतस्तद्बोधितान्यपूर्वाण्यपि भिन्नानि ॥

वैदिकाचार्याणां बौद्धाचार्याणां च यन् मतस्वरूपनिरूपणमस्माभिरुपसंहारे कृत तस्य प्रमाणान्यत्र दीयन्ते । तत्र दर्शपूर्णमासप्रयोगे [illegible] द्रष्टव्यानि ।

यो मा हृदा मनसा यश्च वाचा
यो ब्रह्मणा कर्मणा द्वेष्टि देवा
य श्रुतेन हृदयेनेष्णता च
तस्येन्द्रवज्रेण शिरश्छिनद्मि ॥ १ ॥

सुमनसस्त्वा वयं सुपत्नीरुपसेदिम । अग्ने सपत्नदम्भनमदब्धासो अ-

दाम्यम् । इन्द्राणीवाविधवा भूयासमदितिरिव सुपुत्रा । अस्थूरित्वा गार्हपत्योपनिषदे सुप्रजास्त्वाय ।

मम पुत्राः शत्रुहणो अथो मे दुहिता विराट् ।

उताहमस्मि सञ्जया पत्युर्मे श्लोक उत्तमः ॥ २ ॥

सुवीर्याय त्वा गृह्णामि ५ सुप्रजास्त्वाय गृह्णामि ६ रायस्पोषाय त्वा गृह्णामि ७ ब्रह्मवर्चसाय त्वा गृह्णामि ८ ॥ कामाय त्वा गृह्णामि ॥ यज्ञो बभूव स आबभूव स प्रजज्ञे स वावृधे । स देवानामधिपतिर्बभूव सो अस्मा अधिपतीन् करोतु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥

ललितविस्तारेऽधस्तनानि द्रष्टव्यानि च ॥ अथ बोधिसत्वो धीरगम्भीरोदारश्लक्ष्णमधुरया वाचा मारं पापीयसमेतदवोचत् । त्वया तावत् पापीयनेकेन (?) निरर्गलेन यज्ञेन कामेश्वरत्व प्राप्तम् ॥ इति हि भिक्षवो बोधिसत्वस्यैतदभूत् । अविद्याप्रत्ययाः संस्काराः संस्कारप्रत्ययं विज्ञानं विज्ञानप्रत्ययं नामरूपं नामरूपप्रत्ययं षडायतनं षडायतनप्रत्ययः स्पर्शः स्पर्शप्रत्यया वेदना वेदनाप्रत्यया तृष्णा तृष्णाप्रत्ययमुपादानमुपादानप्रत्ययो भवो भवप्रत्यया जातिर्जातिप्रत्यया जरामरणशोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायाशाः सम्भवन्त्येव केवलस्य महतो दुःखस्कन्धस्य समुदयो भवति समुदयः ॥

धम्मपदे ब्राम्हणवग्गो द्रष्टव्यः ॥

यो थ पुञ्ञ च पापंच उभो संगं उपच्चगा ।

असोकं विरजं सुद्धं त अहं ब्रूमि ब्राम्हणम् ॥ ४१२ ॥

चंदं व विमलं सुद्धं विप्पसन्नं अनाविलम् ।

नंदीभवपरिक्खीणं तं अहं ब्रूमि ब्राम्हणम् ॥ ४१३ ॥

(O. P)

दुसऱ्या अध्यायाचा दुसरा पाद

आतां कर्मांगाचीं अपूर्वें निराळीं हा विचार

१ जेथें भिन्न क्रियापदें असतात, तेथें भिन्न अपूर्वें मानावीं कारण भिन्न क्रियापदांचा त्यां त्या कारकांशीं संबंध असतो

१ ज्योतिष्टोमसंबंधी अशीं तीन निरनिराळीं वाक्यें आहेत कीं "सोमानें यजन करावें," "दाक्षिणांचें हवन करावें" आणि "अत्रीला हिरण्य द्यावें" या तीन भिन्नभिन्न वाक्यांत तीन निरनिराळीं क्रियापदें आहेत, आणि त्या क्रियापदांचीं निरनिराळीं कारकेंहि आहेत या क्रियापदांपासून एकच अपूर्व उत्पन्न होतें कीं निरनिराळीं अपूर्वें उत्पन्न होतात या विषयीं विचार चालला आहे सिद्धांत असा आहे कीं निरनिराळीं अपूर्वें उत्पन्न होतात आतां मीमांसेचा नियम आहे कीं 'अदृष्टार्थानुपकारस्य कल्पनाऽल्पीयसी ज्यायसी" ह्मणजे "अपूर्व किंवा अदृष्ट ज्या गोष्टी त्यांना सिद्ध करण्या थोड्या साहाय्याची कल्पना जितकी उत्तम" या मीमांसासिद्धांताचा बाध निरनिराळीं अपूर्वें मानल्यानें होतो या वर हेंच उत्तर आहे कीं ज्या ठिकाणीं क्रियापदांचा परस्पर संबंध असतो व सापेक्षत्व असतें, त्या ठिकाणीं निरनिराळ्या

THE SECOND CHAPTER OF THE SECOND BOOK.

THE SUBJECT OF THE EXTRA ORDINARY PRINCIPLES OF SUBORDINATE ACTIONS BEING DIFFERENT

1 Where there are different verbs, there are different extraordinary principles, because the different verbs have their cases connected with them

1 There are three statements connected with the *Jyotistoma* sacrifice He may sacrifice with Soma" "He sacrifices with Dakshina. "He gives gold to Atri." In these three statements, there are three different verbs, and each verb has its cases connected with it. The question is—do such verbs create different Apûrvas or the same? The conclusion to be accepted is that these verbs produce different Apûrvas or extra ordinary principles. The Mimânsakas hold that in unseen matters (religious matters) the smaller the number of suppositions to prove them or to uphold them, the better When different extraordinary principles as resulting from different verbs are accepted, this fundamental principle of the Mimânsakas is set aside In reply to this objection, it is stated that in a complex sentence in which different verbs are connected with the leading verb in the principal sentence one extraordinary principle is to be accepted, for all the subordinate verbs are parts

सूत्राणि.

अथ समिदाद्यपूर्वभेदाधिकरणम् ॥

एकस्यैवं पुनःश्रुतिरविशेषादनर्थकं हि स्यात् ॥ २ ॥

पदानि । एकस्य, एवम्, पुनः-श्रुतिः, अ-विशेषात्, अन्-अर्थकम्, हि, स्यात् ॥

वाक्यार्थः । यत्रैकस्यैव (आख्यातस्य) पुनःश्रुतिस्तत्र भिन्नकर्माणि। यदि पुनःश्रुतेर्विशेषो नास्ति तर्हि पुनःश्रुतिरनर्थिका भवेत् ॥

भावार्थः । येषु मन्त्रेष्वेकमाख्यातं पुनःपुनरागच्छति तेषु मन्त्रेषु भिन्नानि कर्माणि प्रतिपाद्यन्ते । कुतः । भिन्नानि कर्माणि नाङ्गीकृतानि चेत् पुनरुच्चारणस्यानर्थक्यापत्तिः । कुतः । यजतिदर्शितभावनानां भेदाभावात् । तेषु मन्त्रेषु यजतीत्याकारकेणाख्यातेन न त्वेका भावनोत्पाद्यते । कुतः । भावनाया आकार आख्यातेन कारकग्रामेण च निश्चीयते ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

समिधो यजति तनूनपातं यजति इडो यजति बर्हिर्यजति स्वाहाकारं यजति ॥ तै. सं. (२-६,१,१-२.)

क्रियापदांपासून एक अपूर्व उत्पन्न होतें असें म्हटले असता चालेल. पण ज्या ठिकाणीं क्रियाचा परस्पर संबंध नसतो, त्या ठिकाणीं निरनिराळीं अपूर्वें मानावीं, आणि तेथे अदृष्ट अर्थाविषयी मीमांसेचा सिद्धांत लागू पडत नाही. पण यावर कोणी अशी शंका घेतात कीं यजन करावें, हवन करावें, द्यावें ह्या निरनिराळ्या क्रिया नीहींत कारण याचा अर्थ असा आहे कीं हवनानें कार्यसिद्धि करून घ्यावी, यजनानें कार्यसिद्धि करून घ्यावी, दानानें कार्यसिद्धि करून घ्यावी कार्यसिद्धि करून घ्यावी हा विचार सर एकच

of the principal verb and subserve its enlargement. But in a sentence in which the different verbs are not so connected, it is just to recognise different principles, for to such a sentence, the principle of the Mîmânsakas as enunciated does not apply But a second objection is raised against the sûtra in question by some that state that the verbs *to sacrifice, to make an offering*, and *to give* are not different, because each of them means —to think of accomplishing a desired object by means of a sacrifice, to think of accomplishing a desired object by making an offering, and to think of accomplishing a desired

आतां समिधासारख्या सामग्रीनें अपूर्व उत्पन्न होतें हा विचार

NOW THE SUBJECT OF THE APÛRVA OR THE EXTRAORDINARY PRINCIPLE BEING GENERATED BY SUCH MATERIALS AS SACRIFICIAL FUEL.

२. जेथें एकाच क्रियापदाचा पुनःपुनः उच्चार होतो, तेथें त्या पुनः पुनः उच्चारण्यानें निरनिराळें अपूर्व उत्पन्न होतें असा विशेष न मानला तर पुनरुच्चारण व्यर्थ होईल.

2 A different extraordinary principle is generated each time, when the same verb is repeated, if such a distinction be ignored, the repetition would be useless.

आहे. मग निरनिराळ्या क्रिया आहेत कोठें ? यावर असें उत्तर आहे कीं कार्यसिद्धि करावयाची येवढा धर्म हें साधन योजल्याचें समजा की कार्यसिद्धि करतांना यजन या साधनाची अपेक्षा आहे होत नाहीं. असीं साधनें भिन्न आहेत त्या ठिकाणीं कार्यसिद्धीचा प्रकारहि भिन्न आहे असें समजून निरनिराळीं अपूर्वें मानावीं हें योग्य आहे.

object by giving Now the part—"to think of accomplishing a desired object" is common to all the verbs. Hence different rules do not exist In reply to this, it is said that though all the verbs appear to be the same when their instruments are excluded, yet when one verb is mentioned its peculiar instrument is thought of while the peculiar instrument of another verb is not thought of Hence the forms of different actions are determined by their peculiar instruments. Hence different verbs, when not related as subordinate to a principal verb produce different extraordinary principles. The method of argumentation employed by the commentators is interesting as it involves an attempt to connect every action as expressed by a verb with one and the same act of the mind.

२ “समिधांचा याग करतो, तनूनपात् अग्नीचें यजन करतो, इडा नांवाच्या अन्नानें याग करतो बर्हिस्नामक दर्भाचा याग करतो, स्वाहाकार या मंत्रानें याग करतो” या ठिकाणीं याग करणें या क्रियेचा पुनःपुनः उच्चार झालेला आहे, आणि याग करतो ही क्रिया तर एकच आहे. मग त्या पुनरुच्चारावरून निरनिराळीं अपूर्वें मानावीं कीं एकच अपूर्व मानावें असा विचार आहे. सिद्धान्त असा आहे कीं निरनिराळीं अपूर्वें मानावीं. मीमांसक प्रभाव करी क्रियापदें भिन्न असल्यानें

2. He offers sacrificial fuel. "He offers to the Agni known as Tanûnapât." "He offers the sacrificial food known as Idâ." He offers the sacrificial grass (Bar

सूत्राणि.

प्रकरणं तु पौर्णमास्यां रूपावचनात् ॥ ३ ॥

पदानि । (समेषु, अप्रवृत्तिः) इत्युत्तरसूत्रादपकर्षः । प्रकरणम्, तु, पौर्णमास्याम्, रूप-अवचनात् ॥

वाक्यार्थः । समेष्वप्रवृत्तिः । कुतः । रूपावचनात् । पुनः पौर्णमास्यां प्रकरणं विधीयते ॥

भावार्थः । यद्यपि मन्त्रेषु यागस्य रूपं न प्रतिपदोक्तं दर्शितं तथापि यानि यानि यागवचनानि तत्र वर्णितानि तानि तानि समप्रधानानि न भवन्ति । यथाऽनुसन्निधास्यमानानां वाक्यानां पौर्णमासीविषये प्रकरणं ज्ञायते ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

यदाग्नेयोऽष्टाकपालोऽमावास्यायां पौर्णमास्यां चाच्युतो भवति तै. सं. (२.६,३,३.) तावब्रूतामग्नीषोमावाज्यस्यैव नौ उपांशु पौर्णमास्यां यजन् । ताभ्यामेतमग्नीषोमीयमेकादशकपालं पौर्णमासे प्रायच्छत् । ऐन्द्रं दध्यमावास्यायाम् । तै. सं. (२.५,४,१.) ऐन्द्रं पयोऽमावास्यायाम् ।

आघारमाघारयति तै. सं. (२.५,११,६.) । आज्यभागौ यजति । स्विष्टकृते समवद्यति । पत्नीसंयाजान् यजति । समिष्टयजुर्जुहोति ।

य एवं विद्वान् पौर्णमासीं यजते तै. सं. (१.६,९,१.) । य एवं विद्वानमावास्यां यजते तै. सं. (१.६,९,२.) ।

असें वर्णिलें आहे, तरी तेणेंकरून या सूत्राच्या सिद्धांतास बाध येत नाहीं उलटी बळकटी येते कशी म्हटली तर जरी एकाच क्रियापदाचा उच्चार पुन पुन' होतो, तथापि त्याचीं कारकें भिन्न भिन्न असतात त्या त्या भिन्न भिन्न कारकांच्या योगानें एकाच क्रियेस भिन्न भिन्न अपूर्वें दाखविण्याची शक्ती येते या सूत्राचीं दोन दळें होतात. एकाच क्रि-

his)" In these statements, the verb *offers*, is repeated, though the action *offers* is one and the same The question is does the action *offers*—generate one extraordinary principle or different principles under the different conditions of the different statements? The conclusion to be accepted is different extraordinary principles are to be recognized The statement of this sútra as to the verb being the same does not

आता आधार आणि आधेय यांचा अंगांगिभावविचार

३ न०ढ (यागाचें ५।५) रूप हें स्पष्ट न सांगितलें असल्यामुळें समप्रधान वाक्यें होत नाहींत, परंतु पौर्णमासीइष्टीविषयीं प्रकरण चाललें आहे असें कळतें (सि०)

पदें पुनरुक्त । होतें हें प्रथम सूत्र. या चा पूर्वपक्ष पर्यायानें आलेला सूत्रा मून "भिन्न अपूर्वें" इतकें आणखी सा गतें असा विरोध न मानला तर पुन रुक्त । व्यर्थ होईल असें दुसरें सू आहे

२ या सूत्राचा अर्थ करण्यांत मोठी अडचण आहे. पुढच्या सूत्रांतून "समप्रधान होत नाहित" इतकीं पदें अपकर्ष न्यायानें मागें आणावीं लाग तात. आतां, समप्रधान होत नाहिंत म्हणजे काय । वाक्यांमध्यें एक वाक्य प्रधान असतें, आणि बाकीचीं विशेषवाक्यें असून त्या प्रधान वाक्याचा कांहीं संबंध दाखवितात. तस वाक्यामध्यें प्रमुख्याचा वाक्यें सांगतात. पो पतेवीं अस ताव येथें पौर्णमासीइष्टिविषयीं जी पव नें आहेत, तीं समप्रधान वाक्यें नाहींत का ? त्या वाक्यांमध्यें पौर्णमासीइष्टीचें अ मकें रूप असें वर्णन केलें नाहीं पौर्णमा सीइष्टीचें अमुक रूप असें एकदर प्रकरणा वरून कळतें. मागील पादामध्यें वाक्याचे

THE SUBJECT OF ĀDHĀRA AND ĀDHEYA BEING CONNECTED AS SUBORDINATE AND PRINCIPAL.

3 No when the form of a sacrifice is not distinctly described, the statements are not co-ordinate, but the context (is seen to refer to the) Pourna mâsi sacrifice

conflict with the statement of the verbs being different. The two sûtras support each other for the same verb, though repeated has its means different. Hence as the means of an action change its power of generating the extraordinary principle changes. The sûtra consists of two parts—"the same verb is repeated" is the first part. To complete this statement the former sûtra is drawn upon and the words "different extraordinary principles are borrowed by way of Anuvritti. The second part states —if the distinction be not recognized the repetition would be useless.

3 The interpretation of this sûtra offers considerable difficulty. From the following sûtra, the words—the statements are not co-ordinate—are transferred to this sûtra by way of Apakarsa or backward transference. The question is—what is the signification of the proposition—the statements are not co-ordinate and principal. In a complex sentence there is one principal sentence, and the other sentences are in one way or other connected with the

निरनिराळे प्रकार, त्याचीं लक्षणे, व त्याची लापिका याविषयीं विचार झाला. आतां याच विषयाच्या संबंधानें या विचारास बाधक वाटणारीं जीं वचनें त्याची परीक्षा चालली आहे वेदाच्या निरनिराळ्या भागामध्यें एकाच यागाला किंवा एकाच विषयाला लागू पडणारीं निरनिराळीं वचनें अढळतात ह्या वचनांपैकीं प्रधान वचन कोणतें व गौण वचनें कोणती, सामान्य वचन कोणतें आणि विशेष वचन कोणतें हा निर्णय झाल्याशिवाय वचनाचा अर्थ नीट लागणारा नाहीं अशीं वचनें घेऊन आचार्य त्याचीया प्रकरणीं व्यवस्था करून दाखवितात उदाहरणार्थ येथें वैदिक मन्त्राचें भाषांतर देतो "अग्निसंबंधी हवि, आठ कपालाचा (पुरोडाश) अमावास्येच्या दिवशीं आणि पौर्णमासीच्या दिवशीं अच्युत होतो." तै स (२ ६,३, ३) पुन, "ते दोघे बोलते झाले, अग्नि आणि सोम तुपानेंच, मनांतल्या मनांत मन्त्र म्हणून पौर्णमासीच्या दिवशीं त्या दोघाला यजतात" तै. स (२ ५, २, ३) पुन, "त्या दोघाला हा अग्निसंबंधी आणि सोमसंबंधी हवि अकरा कपालाचा पुरोडाश पौर्णमासीच्या दिवशी (त्यानें) दिला" पुन, "इंद्रसंबंधी दही अमावास्येच्या दिवशीं, इंद्रसंबंधी दूध अमावास्येच्या दिवशीं" "तुपाची धार धरतो" "आज्यभाग या नावाच्या तुपाच्या दोन आहुति अग्नि आणि सोम यास (तो) देतो" पुन, "स्विष्टकृत–अग्नीसाठीं अवदान सिद्ध करतो." "पत्नीसंयाज

principal verb Co-ordinate statements, on the contrary, are equally important The statements which refer to the Pourna-mâsî-sacrifice are not co-ordinate and principal, because they do not describe the special form of the Pourna-mâsî-sacrifice which is known from the context In the first chapter of this book, the different kinds of sentences, their definitions, and their application have been examined Now the particular Vaidika statements which appear not to submit to the rules developed in the first chapter are to be examined In the different parts of the Vedas, different statements, which bear on the same subject, occur They cannot be properly interpreted till their relationship with one another is adjusted, till a particular sentence is recognised as principal and the rest as subordinate, or till their co-ordination is established Jaimini attempts, by means of this and the following sûtras, to quote these statements and to adjust their relationship We will translate the Vaidika texts. "Because (the sacrificial cake) relating to fire, of eight pots-herds on the new-moon or full-moon day becomes permanent" Vide (II 6, 3, 3) of the Taittirîya-Sanhitâ "They both said,—(the two offerings to) Agni and Soma (consist) of clarified butter, they offer on the full-moon-day (chaunting Mantras) as in a whisper or inaudibly" (Vide II 5, 2, 3) of the Taittirîya-Sanhitâ "(He) offered on the full-moon-day a cake (baked) on eleven pots-herds and of the gods Agni and Soma to these two" "On the new-moon-day, curds of Indra" Vide (II 5, 4,

पानांवाच्या आहुति देतो" "समिदयजु नांवाची आहुति देतो" तै सं (१ १, २, १) "असें जाणतो (तो) पौ र्णमासी नांवाचा याग करतो" तै स (१ ६, १, २) आणि (१ ५, ९, १) 'असें जो जाणतो (तो) अमावा स्यच्या दिवशीं याग करतो' हीं वाक्यें वगैरे कोठें आढळतात हें वरील आंक ड्यावरून स्पष्ट दिसेल असीं निरनि राळीं वाक्य एक पौर्णमासीप्रकरणच दा खवितात तथापि तीं सगळीं समप्रधान नाहींत कारण पौर्णमासीचें या रूपानें वर्णन त्यामध्ये कोठें नाहीं असेल पण न एका वाक्यांत आहे, असेल दुसऱ्या वाक्यांत आहे हीं सारीं वर्णनें एकत्र केलीं म्हणजे पौर्णमासीचें पूर्ण वर्णन होतें म्ह णून मुख्य पौर्णमासीच प्रधान आणि बाकी सर्व तिचीं अंगें आहेत असें सिद्ध होतें मागील दोन सूत्रांत स्वतंत्र अ पूर्व सिद्ध होतें असें सांगितलें आहे त्या चा या सूत्रांत विशेष विचार चालला आहे या विशेष विचाराचें स्वरूप पुढ च्या सूत्राच्या व्याख्येवरून स्पष्ट समजेल येथें इतकें विशेष सांगितलें पाहिजे कीं आघारादि जीं कर्में त्यांस मीमांसक आ रादुपकारक असें ह्मणतात आरादुप कारक म्ह० जें एकदम उपकार करणारीं परंपरेनें जीं उपयोगी पडतात त्यांस मी मांसक सन्निपत्योपकारक असें म्हणतात असा कर्मांचा विभाग केला आहे त्याचा विचार पुढें करूं

1) of the Taittirīya-Sanhitā. "On the new moon-day, milk of Indra." "He pours clarified butter in a stream." Vide (II 5 11 3.) of the Taittirīya Sanhitā. He makes (to Agni and Soma) two offerings (of clarified butter known as) *the two Ājyabhāgas* (He) cuts a portion of flesh for an offering to the Agni known as Sviṣṭakṛit. Vide (VI 6 2, 1) of the same. (He) makes the offerings known as Patnī-Sanyājas." "(He) makes an offering (known as) Samiṣṭayaju" "(He) who knows this offers the Pournamāsī-sacrifice." Vide (I 6, 9 2) and (II 5 4 1.) of the same "(He) who knows this offers a sacrifice on the new moon-day" The references to the different parts of the Veda will show the places where the sentences quoted occur Though all these bear on the full moon-sacrifice, yet they are not all equally important and principal for each does not describe directly the full moon-sacrifice The full moon sacrifice is partly described in one sentence and partly in another The sacrifice is fully and completely described when all these statements are brought together Hence the full moon sacrifice is principal and all the parts are its constituent elements. In the preceding two sūtras, independent extraordinary principles are generally examined. This sūtra does the same particularly The nature of the particular examination will be explained by the interpretation of the following sūtra. It is necessary to add that some actions—as of pouring clarified butter in a stream—are called Ārādupakārakas or directly useful, and that others are called

सूत्राणि.

विशेषदर्शनाच्च पूर्वेषां समेषु ह्यप्रवृत्तिः स्यात् ॥ ४ ॥
(सि० यु० १)

पदानि । विशेष-दर्शनात्, च, पूर्वेषाम्, समेषु, हि, अ-प्रवृत्तिः, स्यात् ॥

पदार्थः । विशेषदर्शनात्=विशेषवर्णनात् । अन्यत् स्पष्टम् ॥

भावार्थः । पूर्वेषां वचनानां मध्ये यानि वचनानि प्राप्नुवन्ति तानि समानानि न भवन्ति । कुतः । विकृतयागे विशेषवर्णनं दृश्यते । यद् विशेषवर्णनं तद् विशेषवचनम् । विशेषवचनस्य सामान्यवचनस्य च समप्राधान्यं नास्ति ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ।

प्रयाजे प्रयाजे कृष्णलं जुहोति । तै. सं. (२.३,२,३.)

गुणस्तु श्रुतिसंयोगात् ॥ ५ ॥ पू०

पदार्थः । तु=न । श्रुतिसंयोगात्=प्रत्यक्षमन्त्रदर्शनात् ॥

भावार्थः । अस्य कर्मण एतद् रूपमिति मन्त्रेषु दृश्यते । यद्रूपं दृश्यते तद् गुणं विधत्ते । अतोऽनुसंहितानामाग्नेयादिवाक्याना गुणप्रकाशकत्वम् । इति पूर्वपक्षकारोऽभिप्रैति ॥

चोदना वा गुणानां युगपच्छास्त्राच्चोदिते हि तदर्थत्वात्तस्य तस्योपदिश्येत ॥ ६ ॥

भावार्थः । अन्यत्र कुत्रचिच्चोदित कर्म दृश्यते तदुद्दिश्य केषांचिद् गौणकर्मणां वेदे वर्णनम् । तस्माद् गुणाना युगपद् यद् वर्णन भवति तन् न गुणविधिः ।

नाग्नेयादिवाक्ये रूपविधि सम्भवति मात्रकर्मानुवादेन द्रव्यदेवतारूपानेकार्थविधाने वाक्यभेदात् । इति कौस्तुभ ॥

Sannipatyopakâraka or indirectly useful The constituent parts of a sacrifice are thus divided This subject will be examined in the sequel

४ विशेष वचनें दिसतात, म्हणून सर्व वचनें समवाक्यें असें म्हणतां येत नाहीं (सि० सू० १)

4 As there are particular[1] (descriptive) statements, all (such scattered) statements can not be co-ordinate (and principal) setences (An argument in support of the final statement)

५ तसें नव्हे मन्त्रामध्यें स्पष्ट वर्णन असतें, म्हणून (तो) गुण दाखवितो (पू०)

5 No, because a Mantra (is explicitly) descriptive, it shows a quality (The statement of an opponent)

६ दुसरे ठिकाणीं कोठें तरी मुख्य कर्माचें वर्णन केलेलें असतें त्याच्या अनुरोधानें कांहीं गौण कर्मांचेंहि वेदामध्यें वर्णन असतें, म्हणून एकदम (अशा त्या) गुणांचें वर्णन असतें त्या गुणांचें अपूर्व वर्णन होत नाहीं

6 The principal action is described in some place As bearing on it, some subordinate actions are mentioned in other places in the Veda. Such qualities, indicated all at once by the subordinate sentences are not therefore originally stated. (Summary)

१ पौर्णमासीइष्टीचें जें प्रकरण तिसऱ्या सूत्रांत चाललें आहे, त्यांत कांहीं विशेष वचनें आणि कांहीं सामान्य वचनें असें सुचविलें आहे त्या सूत्रास बळकटी आणण्याकरितां हा उपोद्घात केला आहे सर्व वाक्यें समप्रधान नाहींत, म्हणजे सर्व वाक्यांची मुख्यता सारखी नाहीं. कांहीं मुख्य आणि कांहीं गौण असा भेद दाखविला आहे याच विभागास अनुसरून या सूत्रांत सामान्य आणि विशेष असा विभाग केला आहे आणि विशेष वचनाचें उदाहरण दिलें आहे असा, तें (२ १ २,२) यथाचें भाषांतर –

4 The question of the Pournamâsî-sacrifice is discussed. The third sûtra introduces it General and particular statements bearing on the sacrifice are met with. To adjust them and corroborate the third sûtra, the argument in the above sûtra is laid down. The statement in the sûtra that all sentences are not co-ordinate and principal signifies that they are not equally important. Some are principal and others are subordinate. The same division is re-stated in this sûtra the two classes of sentences being particular and general. A particular statement is referred to We will translate

"प्रयाजे प्रयाजे आहुतीमध्ये गुंज सोन्याचें हवन करावें" हे विशेष वचन आहे. कारण, "ज्याला ब्रह्मतेजाची इच्छा आहे, त्यानें असें करावें." यावरून विशेष वचन आणि सामान्य वचन असा विभाग सिद्ध होतो.

५. गुण दाखवितो असें सूत्रांत सांगितलें आहे. तिसऱ्या सूत्राखालीं जीं वेदवाक्यें दिलीं आहेत, तीं वाक्यें गुण दाखवितात असें पूर्वपक्षकार म्हणतो. ज्याच्या योगानें यागाचें रूप समजतें म्हणून तीं गौण वाक्यें आहेत. ज्याच्या योगानें यागाचें रूप समजतें, तीं गुणविधायक वचनें आहेत. म्हणून तिसऱ्या सूत्रामध्ये यागाचें रूप मंत्रावरून समजत नाहीं, आणि वचनें सामान्य आहेत असें जें वर्णन केलें आहे तें अयोग्य आहे.

६. या सूत्राचा मागील पूर्वपक्षाशीं संबंध आहे. वाद काय उत्पन्न झाला आहे? कोठें कोठें वेदामध्यें, अपूर्व गुणाचें वर्णन असतें या वर्णनास गुणविधि असें म्हणतात कोठें कोठें वेदामध्ये एकदम गुणाचा उल्लेख असतो परंतु ते गुण अपूर्व नसतात मग पूर्वी ठाऊक असलेले गुण आणि अपूर्व गुण हें कसें समजावें? व अपूर्व गुणामध्ये आणि ठाऊक असलेल्या गुणामध्यें भेद काय? अशी पूर्वपक्षवाद्यानें शंका काढली तिचें निराकरण करण्याकरितां आचार्यांनीं तिसऱ्या सूत्रांत पौर्णमासीयागाचें उदाहरण घेतलें आहे या सवयानें पौर्णमासीयागाचें वर्णन कसें? या यागाची देवता कोण? द्रव्य काय? मंत्र कोणते?

the Mantra in (II 3, 2, 3) of the Taittirîya-Sanhitâ for illustrating this sûtra "(He) sacrifices a grain (gunjâ) of gold in every Prayâja-offering" This is a particular statement, for it is added that "he who desires the splendour of Brahma (Brâhmana) should do so" Thus this Mantra justifies the division of Mantras into particular and general

5 The sûtra states that a quality is shown The Vaidika Mantras quoted under the third sûtra are declared by the opponent to show a quality As they indicate the form of a sacrifice, they are subordinate statements Those statements which show a quality of a sacrifice are original so far as a quality, not known before, is mentioned Hence the statements in the third sûtra—that the Mantras do not show the form of a sacrifice, but that they are general and descriptive—are not tenable

6 This sûtra is connected with the preceding sûtra What is the scope of this discussion? In some places of the Vedas an original description of qualities is given Such a description is called Guna-Vidhi In other places in the Veda, a general and collective description of qualities is given But such a description is not original in as much as the qualities are already otherwise known Hence the known qualities can not be distinguished from those unknown, for the nature of the distinction between the two is not definitely known To remove this objection raised by the opponent, Jaimini refers to the Pourna mâsî-sacrifice in the third sûtra He asks — how is this sacrifice described?

हें पौर्णमासी या नामाच्या योगानें समजत नाहीं द्रव्य देवता आणि मन्त्र यांमध्यें एका प्रकारें संबंध उत्पन्न झाल्यावांचून याग सिद्ध होत नाहीं असा संबंध कशानें उत्पन्न होतो? पौर्णमासी याग असें नांव ठेवल्यानें त्यास उत्पन्न होत नाहीं. निरनिराळ्या स्थळीं वेदामध्यें द्रव्यदेवतादिकांचे जे गुण वर्णिले आहेत, त्या गुणांचें एकाच यागाच्या संबंधानें एकत्र वर्णन केलें म्हणजे याग सिद्ध होतो व द्रव्य देवता आणि मन्त्र यांचा परस्पर संबंध समजतो असा प्रसंगीं गुणांचें अपूर्व विधान होत नाहीं हें स्पष्ट आहे पौर्णमासीयागाचें पौर्णमासीयाग असें नांव कां ठेवलें असें विचारलें तर याचें उत्तर इतकेंच आहे कीं पौर्णमासी हें एकदेशीय कालविषय नांव आहे त्यापासून यागाचें स्वरूप समजत नाहीं हें नाहींच तै सं (२ ६,३,३) या ठिकाणीं अग्निसंबंधी "आठ कपालांचा (पुरोडाश) अमावास्या आणि पौर्णमासी यांच्या ठिकाणीं अच्युत होतो स्वर्गलोकाच्या जिंकून घेण्याकरितां स्थापन" असा मन्त्र आहे त्याची वेदांत जशी आनुपूर्वी आहे तशीच आम्हीं येथें ठेविली आहे या मन्त्रांत अमावास्या किंवा पौर्णमासी, अग्निसंबंधी आणि आठ कपालांचा असीं तीन पदें आहेत या पदांचा परस्पर संबंध काय आणि वाक्यार्थ काय हें तपशिलाकरितां शबरस्वामींनीं मोठी स्पष्ट केली आहे, आणि आठ शंकेनें निरनिराळ्या शंका घेऊन समाधान केलें आहे त्या तें

what is its god? what are its materials? and what are the Mantras recited? and declares that these questions are not answered by naming it to be the full moon-sacrifice or Pourna-mâsî No sacrifice is described till the relationship between the god materials and Mantras is pointed out. But what produces the relationship? It is certainly not produced by naming the sacrifice Pourna mâsî When the original descriptions given in different parts of the Vedas are brought together as bearing on a sacrifice the original description of the last comes to be given and the relationship between the god and materials and Mantras comes to be seen Under these circumstances, the qualities are not originally described for being once originally described they cannot be re-described in the same way Then the question—why is the Pourna mâsî sacrifice called Pourna mâsî—rem in unanswered. Yes, the name Pourna mâsî expresses the time only of the sacrifice of which it is a name. It is used by way of metonymy for the whole sacrifice. Of course it does not fully and completely describe the nature and the scope of the sacrifice. See (II. 6 3 3) where "(a cake) to be dedicated to Agni (Âgneya) and to be baked on eight pots-herds (Asht kapâla) becomes firm on the days Amâvâsyâ and Pourna-mâsî (new and full moon-days) for the purpose of conquering heaven, therefore We have tran l ted the words of Mantra in the order in which they are originally given There are three important terms in it Âgneya, Ashtâkapâla and Amâvâsyâ or Pourna mâsî Com

सूत्राणि.

व्यपदेशश्च तद्वत् ॥ ७ ॥

वाक्यार्थः । यथोक्तपूर्वं तथा व्यवहारोऽपि वर्तते ॥

भावार्थः । ब्रम्हवादिभिर्यानि निरूपणानि कृतानि तेषु निरूपणेष्वी- दृग् व्यवहारः सम्पद्यते । अतो गुणविधिर्न ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

उग्राणि ह वा एतानि हवींष्यमावास्यायां सम्भ्रियन्ते आग्नेय प्रथम- मैन्द्रे द्वे उत्तरे ॥

लिंगदर्शनाच्च ॥ ८ ॥ (सु० २.)

भावार्थः । यथाचार्येणात्र व्यवस्था कृता तथा वेदेऽपि दृश्यते ॥ अत एकं वाक्यमनुवादकमन्यच्च विधायकम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

चतुर्दश पौर्णमास्यामाहुतयो हूयन्ते त्रयोदशामावास्यायाम् ॥

उपांशुयाजापूर्वताधिकरणम् ॥

पौर्णमासीवदुपांशुयाजः स्यात् ॥ ९ ॥ (पू०)

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । यथा पौर्णमासीशब्देनानुवादकत्वं प्राप्नोतीति तृतीयसूत्रे सिद्धान्तित तथैवोपांशुयाजशब्देनानुवा- दकत्वं प्राप्नुयात् । अत उपांशुयाजशब्दो न त्वपूर्वयागवाच- कः परमनुवादकत्ववाचकः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

जामि वा एतद्यज्ञस्य क्रियते यदन्वञ्चौ पुरोडाशौ उपांशुयाजमन्तरा यजति ॥

काचें आणि समाधानाचें रहस्य लक्षात यावें इतक्या पुरतें निरूपण आम्हीं केलें आहे .

mentator Shabara discusses at great length the question of the relationship between these terms as they are used in the Mantra, and attempts in eight different ways to remove doubts as they are raised by the opponent We have gone into the commentary sufficiently to indicate its secret and to facilitate its study

७ व्यवहारादि त्याप्रमाणेंच आहे (सि० पु० १)

८ आणि वाक्यहि आढळतें (सि० पु० २)

आतां उपांशुयाज नावाच्या यागाचें अपूर्व विधान होतें हा विचार

९ जसा पौर्णमासीशब्द गौण, तसाच उपांशुयाजशब्द गौण (पू०)

---

७ हा युक्तिवाद खालीं लिहिलेल्या वाक्यावर बसविलेला आहे "पौर्णमास हवि अमावास्येच्या दिवशीं तयार होतात. पहिला अग्निसंबंधी हवि, (आणि) दुसरे दोन इंद्रसंबंधी हवि" असें एककाम वचन केलेलें आहे आतां "अग्निसंबंधी" या पदाला गुण मानलें असतां हवींचा विकल्प होऊं लागेल आणि व्यवहाराची व्यवस्थाहि मात्र बसणार नाहीं हीं वरील वेदवाक्यें आणि तिसऱ्या सूत्रांत मिळालेलें वे० सं० (२ ६,३,३) ह्यांतील वाक्य हीं दोन्ही वाक्यें बरोबरीच्या योग्यतेचीं आणि मुख्य समजलीं तर दोहोंमध्यें अग्नि आणि पुरोडाश यांचें वर्णन आहे मग पहिल्या वाक्यांतील अग्नि आणि पुरोडाश घ्यावे कीं दुसऱ्या वाक्यांतील घ्यावे अशी पंचाईत पडेल, व लोकांमध्यें घरा पर यांची व्यवस्था बिघडेल

7 The usage also (points) in the same way (1 Argument in support of the final statement)

8 And a particular text is also met with (2 Argument in support of the final statement)

NOW THE SUBJECT OF UPÂNSHU YÂJA BEING AN ORIGINAL STATEMENT

9 As the term Pournamâsî is the name of a quality so is the term Upânshu Yâja the name of a quality (The statement of an opponent)

---

7 This argument is founded on the following texts. "Well these powerful offerings are prepared on the new moon-day the first belonging to Agni (Âgneya) (and) the other two belonging to Indra (Aindra)" These statements are made at once If the terms Âgneya be considered a quality the offering would be optional and the sacrificial usage could not be adjusted. If the above texts and the text already quoted from (II 6. 3.3) be principal at the same time they would be optional. Hence the former are subordinate and the latter principal.

8 The term Linga-darshana is used in the sûtra. We have translated it into the occurence of a particular text. But the term *linga* means that statement which supports an inference The sûtra declares that such statements occur in the Veda For instance the Veda declares--

सूत्राणि.

चोदना वाऽप्रकृतत्वात् ॥ १० ॥ (सि०)

भावार्थः । अन्यत्र वर्णनात् प्राप्तेन यागेन सह सम्बन्धाभावात् (उपांशुयाजस्य) अपूर्वविधित्वं वर्तते ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

विष्णुरुपांशु यष्टव्योऽजामित्वाय प्रजापतिरुपांशु यष्टव्योऽजामित्वाय अग्नीषोमावुपांशु यष्टव्यावजामित्वाय ॥

गुणोपबन्धात् ॥ ११ ॥ (आ० नि०)

भावार्थः । उपांशुयाजस्य को गुण इति पृष्ट चेदुपांशुत्वमेव गुण इति ज्ञायते । यथोपांशुपौर्णमास्या यजन्निति ॥

८ सूत्रात "लिंगदर्शन" असे पद आहे त्याचा अर्थ "वाक्य अढळते" असा आम्हीं केला आहे परंतु लिंगशब्दाचा वास्तविक अर्थ असा कीं ज्यापासून आपल्या म्हणण्यास बळकटी येण्याजोगें अनुमान काढता येतें तें वाक्य सूत्राचा अर्थ अशीं वाक्यें अढळतात असा आहे उदाहरणार्थ "पौर्णमासीष्टीमध्यें चवदा आहुति देतात अमावास्येच्या दिवशीं तेरा"

९ पौर्णमासीशब्दानें जसें अपूर्व विधान होत नाहीं, तसेंच उपांशुशब्दानें अपूर्व विधान होत नाहीं, असें पूर्वपक्षकाराचें म्हणणें आहे खालीं लिहिलेल्या वाक्याप्रमाणें वाक्यें अढळतात "एकामागून एक येणाऱ्या पुरोडाशाच्या मध्यें उपांशुयाग करतो हें जें कर्म तें यज्ञाच्या संबंधी होतें" असा मन्त्र तैत्तिरीय संहितेमध्यें (२ ६,६,४) या ठिकाणीं आहे पुन्हा "संबंध न व्हावा (म्हणून) विष्णूचें उपांशुयजन करावें संबंध न

"Fourteen offerings are made in the full-moon-sacrifice, and thirteen in the new-moon-sacrifice"

9 The opponent states that as the Pourna-mâsî is admitted not to make an original statement, so the Upânshu-Yâja does not make any original statement The following texts occur "He makes an offering called Upânshu between offerings succeeding one another —this work relates to a sacrifice" This text occurs in the Taittiríy-Sanhitâ (II 6, 6, 4) Again, "Visnu is to be silently sacrificed (that) there may be no relation" "Prajâpati is to be silently sacrificed (that) there may be no relation" "The gods Agni and Soma are to be silently sacrificed that there may be no relation" Thus the Upânshu-sacrifices are described The opponent founds a statement on these texts and declares that they make no original statement, because it does not mention any sacrificial god or, materials or a Mantra Thus so long as the nature of a sacrifice is not dis-

१० चालू विषयास लागू न-सल्यामुळें अपूर्व विधान होत नाहीं (सि०)

11 (It is an original statement) because a quality is (originally des cribed)—(A doubt removed)

१० चालू विषयास लागू न-सल्यामुळें अपूर्व विधान होत नाहीं (सि०)

10 No original statement (of a quality) is made, when it does not bear on a subject that is being des cribed. (Final statement.)

११ गुण वर्णिला आहे म्ह-णून (आ० नि०)

11 (It is an original statement) because a quality is (originally des cribed)—(A doubt removed)

म्हणजे (म्हणून) प्रजापतीचें उपांशुयजन करावें तसेंच म्हणजे म्हणून अग्नीषो-मांचें उपांशुयजन करावें " असें उपांशु-याजाचें वर्णन आहे यावर पूर्वपक्ष्याचें असें म्हणणें कीं या वाक्यानें उपांशुयाजाचें अपूर्वविधान होत नाहीं कारण ज्या गुणाजाचें जें वर्णन केलें आहे त्यावरून कोणत्याहि याजाचें द्रव्य, देवता किंवा मन्त्र हे कळत नाहींत यामुळें याजाचें जोंपर्यंत कर्म समजत नाहीं, तोंपर्यंत अपूर्वविधान झालें असें म्हणतां येत नाहीं

१ ज्या वेदवाक्याचें आम्ही मागी-ल सूत्राच्या टिपेंत भाषांतर दिलें आहे, तेंच वेदवाक्य घेतलें असतां या सूत्राचा अर्थ नीट ध्यानांत येईल या वेदवाक्यामध्यें विष्णूच्या प्रजापतीच्या आणि अग्नी-षोमाच्या यागास मुख्य म्हणतां येत नाहीं त्यांना मुख्य म्हटलें असतां वाक्यभेदरू-प दोष येईल म्हणून मुख्य उपांशुया-गाचें वर्णन यांत केलें आहे गौण वा-क्य असें ठरवि याकरितां कांहीं तरी विषय चालू असला पाहिजे, म्हणजे त्या-च्या संबंधानें हें गौण वाक्य आहे असें

tinctly pointed out, no original statement is made

10 The signification of this sûtra is easily seen if the texts already quoted be read now The offerings made to Agni Prajâpati and Soma can not be said to be principal for then the same sentence would have to be divided How? As there are three sentences in the statement, they would be different and unconnected if considered to be co-ordinate statements. Hence it is necessary to refer them to something already begun that they may be considered to be subordinate statements in that connection. When the principal statement does not exist the statement under consideration cannot be subordinate. But it is said that some other recension of the Veda may give the principal text. But the Mîmânsakas do not borrow texts from one recension for completing the sense in another recension. Hence a reference to another recension is worthless. The last statement has a very important bearing on practical, theological and social discussions as conducted now-a-days. We will point it out in the summary of this chapter

)

सूत्राणि.

प्राये वचनाच् च ॥ १२ ॥ (सु०)

भावार्थः । बाहुल्येनोपांशुयाजस्याऽपूर्वविधित्वोक्तत्वान् नौपांशुयानोऽनुवादकशब्दः ॥

आधाराद्यपूर्वताधिकरणम् ॥

आघाराग्निहोत्रमरूपत्वात् ॥ १३ ॥ (पू०)

पदानि । आघारश्चाग्निहोत्रं च=आघाराग्निहोत्रम्, अरूपत्वात् ॥

पदार्थः । हविर्द्रव्यस्योपर्यधो वा घृतादिना यः संस्कारः क्रियते स आघारः ॥

वाक्यार्थः । आघारस्याग्निहोत्रस्य च रूपावर्णनादाघारमाघारयत्यग्निहोत्रं जुहोतीत्येतयोर्वाक्ययोर्नापूर्वविधित्वम् ॥

भावार्थः । यत्र रूपवर्णनं नास्ति तत्रापूर्वविधित्वं न प्रकाश्यते । आघारमाघारयत्यग्निहोत्रं जुहोतीत्येतयोर्वाक्ययो रूपवर्णन नास्ति । कुतोऽत्रापूर्वत्वम् । इति पूर्वपक्षकारः पृच्छति । यद्याघारादीनि कर्माणि नापूर्वविधायकानि तर्ह्याघाराग्निहोत्रादीनि कर्माणि निर्बीजानि । यावदपूर्वविधिर्न दृश्यते तावत्कर्माऽपि न प्राप्नोति ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

आघारमाघारयति तै. सं. २.५,११,६. । ऊर्ध्वमाघारयति । संततमाघारयति तै. सं. २.५,११,७. । ऋजुमाघारयति तै. सं. २.५,११,७. । अग्निहोत्रं जुहोति । दध्ना जुहोति । पयसा जुहोति ।

म्हणता येते. यावर कोणी अशी शंका काढतात कीं याचें मुख्य वर्णन दुसऱ्या वेदशाखेमध्यें असेल एका शाखेतलें दुसऱ्या शाखेंत व्यावयाचे नाहीं असा मीमांसकाचा सिद्धांत आहे. मग दुसऱ्या शाखेंत असेल असें म्हणण्याचा अर्थ काय ?

11 When it is stated "he makes the Upânshu-offering, the quality which the term Upânshu denotes is certainly expressed. And because a quality is thus described, an original statement is made

१२ पुष्कळ वेळ (मुख्य) असें वर्णन झालें आहे म्हणून

12 (It is an original statement,) because something is frequently described as (principal and important) (An argument to prove the above)

आता आघारादि कर्मांनीं अपूर्व विधान होतें, याविषयीं विचार

NOW THE SUBJECT OF THE SACRIFICIAL ACTS SUCH AS ĀGHĀRA, BEING ORIGINAL.

१३ आघार किंवा अग्निहोत्र (यांचें) स्वरूप न कळल्यामुळें (ते अर्थवाद आहेत) (पू०)

13 The sacrificial acts—Āghāra and Agnihotra—are (subordinate), because (their) nature is not (distinctly) described (The statement of an opponent.)

११ उपांशुयाग करतो असे म्हणून याभध्यें उपांशु हा त्या समाधा गुण सांगितला आहे आणि उपांशु हा या गाचा गुण सांगितला आहे म्हणून उपांशुयागाचें अपूर्व विधान आहे

१२ या सूत्रांत 'प्राय" हा शब्द विचार करण्याजोगा आहे त्याचा अर्थ "बहुधा" असा आम्ही केला आहे या सूत्राचें एकंदर तात्पर्य हेंच कीं उपांशुयाग प्रधान आहे असा व्यवहारहि आहे, व तशीं वाक्येंहि आढळतात सातव्या व आठव्या सूत्रांत ज्या युक्ति सांगितल्या आहेत, त्यांचा या सूत्रांत समावेश केला आहे

१३ सूत्रामध्यें आघाराच्या आणि अग्निहोत्राच्या उपयोग केला आहे प्रत्येक आर्यानें अग्निहोत्र करावें, असा वैदिक धर्माचा नियम असल्यामुळें प्राचीन काळीं विवाह झाल्यानंतर प्रत्येक आर्याच्या घरीं अग्नीचें ...

12. The term Prâya as used in this sûtra deserves attention. We have interpreted it into *frequently* The purport of this sûtra is to show that the Upânshu-yâja is considered by the people to be principal and important and that Vaidika texts in support of the popular usage are to be met with. This sûtra summarizes, though for a different purpose, the arguments adduced in the seventh and eighth sûtras.

13. The sûtra mentions the terms Āghâra and Agnihotra. Every ancient Ārya *kept* an Agnihotra as enjoined by the Veda. Hence in the house of every married Ârya, the Agnihotra was performed by offering into fire sacred fuel every morning and evening. On the new and full moon-days, the complete sacrifices called Amâvâsyâ and Pourna-mâsi were performed All this was called Agnihotra. Even now Brâhmanas though a few only keep an Agnihotra. On the new and full-moon-days, when a sacrifice

सूत्राणि.

संज्ञोपबन्धात् ॥ १४ ॥ (पू० यु० १.)

भावार्थः । (कर्मणां) संज्ञा वर्तते । अतो नापूर्वविधिः । यतः संज्ञाऽप्युत्पन्ना ततः संज्ञया रूपज्ञानम् ॥

अप्रकृतत्वाच्च ॥ १५ ॥ (पू० यु० २.)

भावार्थः । यत्राघाराग्निहोत्रं वर्णितं तत्र तस्य रूपवर्णनं नास्ति । अन्यत्र रूपवर्णनं वर्तते । अतोऽप्रकृतत्वम् । तस्मादाघाराग्निहोत्रं नापूर्वविधायकम् ॥

चोदना वा शब्दार्थस्य प्रयोगभूतत्वात् तत्सन्निधेर्गुणार्थेन पुनःश्रुतिः ॥ १६ ॥ (सि०)

पदार्थः । वा=न । चोदना=अपूर्वविधिः । प्रयोगभूतत्वात्=प्रयोगो विद्यते तस्मात् । तत्सन्निधेः=तयोः सन्निधेः ॥

भावार्थः । त्रयोदशसूत्रे पूर्वपक्षकारेण यदुक्तं तन्न । तत्रानुसंहितानि वाक्यान्यपूर्वविधित्वं द्योतयन्ति । पूर्वमेव शब्दार्थानां प्रयोगा विद्यंते तैः कर्मणोऽपूर्वत्वं प्रकाश्यते । अपूर्वविधित्वप्रकाशनयोगात् कर्मणः पुनःश्रुतिर्भवति । कदा पुनःश्रुतिर्भवति । यदा गुणार्थो वर्णनीयस्तदा । अस्मिन् सूत्रे आचार्यः किं सिद्धान्तयति ॥ अग्निहोत्रं जुहोतीत्येकं वाक्यम् दध्ना जुहोतीत्यन्यद् वाक्यम् । प्रथमेन वाक्येनापूर्वविधानं भवत्येव । द्वितीयेन वाक्येनाग्निहोत्रसम्बन्धिगुणविधानं भवति तेन जुहोतिक्रियापदस्य पुनरुच्चारणम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

३८ ऊर्ध्वोऽध्वरो दिवि स्पृशमह्रुतो यज्ञो यज्ञपतेरिन्द्रावान् स्वाहेत्याघारमाघारयति तै. स, १.१,१२,१. ॥

१४ संज्ञा आहे म्हणून (आघार, अग्निहोत्र हे शब्द अर्थवाद आहेत) (पू० सू० १)

१५ (विषय) चालू नाहीं (म्हणून आघार, अग्निहोत्र हे शब्द अर्थवाद आहेत) (पू० सू० २)

१६ नव्हे पूर्वी शब्दाच्या अर्थाचा प्रयोग होऊन चुकला असतो. (म्हणून आघार किंवा अग्निहोत्र यांचें अपूर्व विधान आहे) क्रियेचा आणि गुणा-चा संयोगसंबंध असतो, म्हणू-न त्या शब्दाचा पुनः उच्चार होतो (सि०)

14 Because it is a name purposely given, (the term Aghâra or Agnihotra expresses a subordinate action) (An argument of the opponent)

15 Because (there is) no (reference to) an original action (the actions Aghâra and Agnihotra are subordinate) (An argument of the opponent)

16 No The sense of an action being already expressed, an original statement (of Aghâra and Agnihotra is made) Because of relationship between a quality and an action, (there is) the repetition of the action) for the purpose of (expressing) a quality (Final statement)

असून त्यामध्यें अग्नीत सकाळीं व संध्याकाळीं समिधा देत असत, आणि अमावास्या आणि पौर्णिमा या दिवशीं यावेत इष्टि करीत असत या सर्वांस अग्निहोत्र असें नांव असे आणखी कोठें कोठें अग्निहोत्र म्हणतात. अथवा अग्निहोत्रामध्यें पूर्णिमेच्या किंवा अमावास्येच्या दिवशीं इष्टि करतांना अग्नीत पुरोडाशाचें अर्पण करावें लागतें त्या वेळीं त्याच्यावर तूप घालावें लागतें असें तूप किंवा त्याचा सारखा दुसरा पदार्थ हवीवर घातला असता त्यास आघार असें म्हणतात पूर्वपक्ष-

is made, parts of Purodâsh are offered into Agni—a Purodâsh on which clarified butter is poured. When clarified butter or anything like it is thus poured on an offering, it is called an Âghâra. The opponent declares that Agnihotra and Âghâra are not principal works because there is no original statement about them. Why is there no original statement? Because the texts which describe an Agnihotra and Âghâra do not mention their form and nature. We will translate the text of the Taittiriya-Sanhitâ (II. 5 11 6.) (He) makes an Âghâra "(He) sacrifices an Agnihotra. ' (He) sacrifices with curds." The opponent insists

कार असे म्हणतो कीं अग्निहोत्र व आघार हीं कर्मं प्रधान कर्मं नाहींत, कारण त्याच्याविषयीं अपूर्व विधान नाहीं अपूर्व विधान का नाहीं ? ज्या वाक्यामध्यें याचें वर्णन केलें आहे, त्यावरून याचें स्वरूप समजत नाहीं तै स (२ ५, ११,६) येथें जो मंत्र आहे त्याचें आम्ही भाषांतर करतो. "आघार घालतो अग्निहोत्राचें हवन करतो दह्यानें हवन करतो." हीं सारीं अर्थवादवाक्यें आहेत असे पूर्वपक्षकाराचें म्हणणें आहे पुढील सूत्रांत पूर्वपक्षकार युक्तीनें आपलें म्हणणें दृढ करतो

१४. जी गोष्ट माहित आहे, तिचें नाव पडतें नाव म्हणजे संज्ञा आता आघार, अग्निहोत्र ह्या संज्ञा आहेत, म्हणून त्यांचें रूप पूर्वीं कळलेलें आहे आणि ज्याचें रूप पूर्वी कळलेलें आहे, ते अनुवाद किंवा अर्थवाद आहेत

१५. आघार किंवा अग्निहोत्र यांचें मुख्य रीतीनें वर्णन केलेलें नाहीं, म्हणून तो मुख्य विषय किंवा अपूर्व विधान मानतां येत नाहीं. म्हणून तो अर्थवाद आहे

१६. तेराव्या सूत्रीं आघार आणि अग्निहोत्र हे अपूर्व विधि नव्हत, केवळ अनुवाद किंवा अर्थवाद आहेत असें जें पूर्वपक्षकारानें वर्णन केलें आहे, त्याचें खंडन करून अग्निहोत्र आणि आघार हीं कर्म अपूर्व विधि असून प्रधान कर्में आहेत असें स्थापण्यास आचार्य झटतात सूत्रामध्यें शब्दपदाची योजना केली आहे वाक्यांत

on these texts being only subordinate In the following sûtras, he adduces arguments in support of his statements.

14 A name is given to a thing that is already known. Such a name is a Sanjnâ. Because the form and nature of Âghâra and Agnihotra are already known, therefore, they are mere Sanjnâs And those actions, the form and nature of which are already known, are necessarily subordinate.

15 The actions Âghâra and Agnihotra are not described as principal. They, therefore, cannot be considered as based on original statements. "An original work" is the translation of the word Prakrita in the sûtra. What is not Prakrita is subordinate as the latter does not show the form and nature of an action

16 The Mîmânsakas declare that Âghâra and Agnihotra are principal actions, as they are based on original Vaidika texts, and seek to refute the statement of the opponent that they are subordinate actions, as they are based on mere subordinate and descriptive texts Hence the above sûtra opens with the word No Again, the term *shabda* is used in the sûtra. According to the Mîmânsakas, the most important word in a sentence is its verb or action. Hence *shabda* which means a word is interpreted into an action. The sense of the sûtra is—that an original statement is made when an action is expressed for the first time. Hence in the text, "(He) sacrifices Agniho tra" an original statement about Agnihotra is made. Secondly, "(He) sacrifices with curds." In

मीमांसकाच्या मुख्य तत्त्व विधायक आहे. दध्ना या क्रियेशी संबंधाचा या अर्थ विधायक असा घ्यावयाचा गुणाचा अर्थ असा आहे की क्रिया-पदाचा उपयोग अर्थे प्रथम होतो, तेथें अपूर्व विधान होतें " अग्निहोत्राचें हवन करतो " या विधीनीं प्रथम अग्निहोत्राचें अपूर्व विधान झालें असतां " दह्यानें हवन करतो " या विधीनीं " हवन करतो " या पदाचें पुन उच्चार । झालें यात दोष नाहीं कारण दह्यानें या गुणाचें वर्णन करावयाचें आहे त्या गुणाच्या संबंधानें ' हवन करतो " हीं पदें पुन आलीं अग्निहोत्राचें हवन करतो ' आणि " दह्यानें हवन करतो " हीं दोन वाक्यें किंवा " आघार घालतो " आणि " घृता आघार घालतो." हीं दोन वाक्यें, असीं जेथें दोन दोन वाक्यें येतात तेथें त्यांचा परस्पर संबंध काय हा विचार भाष्यकार करतात " अग्निहोत्रानें हवन करतो " या वाक्यानें अग्निहोत्र या कर्माचें अपूर्व विधान होतें, " दह्यानें हवन करतो " या विधीनीं अग्निहोत्राचा गुण जो दहीं त्याचें अपूर्व विधान होतें म्हणजे पहिल्यामध्यें मुख्य कर्माचें अपूर्व विधान होतें, आणि दुसऱ्यामध्यें त्या कर्मासंबंधी जो गुण त्याचें अपूर्व विधान होतें आघारसंबंधी दोन वाक्यांची अशीच व्यवस्था करावी आतां यांत एक शंका । आली आहे ती अशी की मुख्य कर्मविधानानें हवनाचें च वर्णन झालें, आणि गुणविधानानेंह

this text, *with curds* expresses a quality of the action. But a quality cannot be expressed without that of which it is a quality. Therefore the action—sacrifice—is repeated. Therefore there is nothing wrong about the repetition. The commentators try to fix the relationship between pairs of texts such as the following—"(He) sacrifices Agnihotra and he sacrifices with curds." "He pours clarified butter upon (a cake) and he pours clarified butter." The first text of the first pair makes an original statement of an action. The second text of the first pair makes an original statement of a quality. The former makes an original statement of the principal work, the latter—of qualities connected with it. The texts of the second pair are to be interpreted in the same way. Some raise a difficulty as to such an interpretation of the texts—the statement of the principal action mentions a sacrifice and the statement of the qualities connected with it also mentions a sacrifice. But the statement of qualities can never be the statement of an action. This difficulty is easily removed, when it is considered that though the statement of qualities can never be the statement of an action, yet the qualities can be described in relation to an action. When a quality is so described, an original statement is made. Again in the text—"He sacrifices with curds," the words—with curds—describe a quality. And the word—*sacrifices*—is simply subordinate and is reproduced. How is it reproduced? It occurs first in the text—"He sacrifices an

सूत्राणि.

द्रव्यसंयोगाच् चोदना पशुसोमयोः प्रकरणे ह्यनर्थको द्रव्यसंयोगो न हि तस्य गुणार्थेन ॥ १७ ॥ (सि०)

भावार्थः । पशुयागे सोमयागे चापूर्वविधित्वं प्रकाशते । कथम् ? द्रव्यवर्णनात् । कुतः? प्रकरणे गृहीते द्रव्यवर्णनमपूर्वविधानं विनानर्थकं भवेत् । कुतः? यतो गुणवर्णनं नास्ति । यथा सोमेन यजेतेत्यत्र सोमयागस्यापूर्वविधानं सोमस्तु द्रव्यं तत्र । अपूर्वविधानमिति नाङ्गीकृतं चेत् सोमवर्णनं निष्प्रयोजनम् । यथा दध्ना जुहोतीत्यत्र दधिपदेन गुणवर्णनं भवति तथा सोमेन यजेतेत्यत्र सोमपदेन गुणवर्णनं न भवति । तस्मात् सोमेन यजेतेत्यपूर्वविधानम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

यो दीक्षितो यदग्नीषोमीयं पशुमालभते तै. सं. ६.१,११,६. । इदंयस्याग्रेऽवद्यत्यथ जिह्वाया अथ वक्षसः तै. सं. ६.३,१०,४. । सोमेन यजेत । ऐन्द्रवायवं गृह्णाति । मैत्रावरुणं गृह्णाति । आश्विनं गृह्णाति ॥ दशैतानध्वर्युः प्रातःसवने ग्रहान् गृह्णाति । आश्विनो दशमो गृह्यते ।

हवनाचेंच वर्णन झालें तर गुणाच्या वर्णनानें कधीहि क्रियेचें वर्णन होत नाहीं, अशी शंका काढली असतां त्यावर इतकेंच म्हणणें आहे कीं गुणाच्या वर्णनानें क्रियेचें वर्णन होत नाहीं खरें, तरी क्रियेच्या संबंधानें गुणाचें वर्णन होतें असें जेथें वर्णन होतें, तेथें गुणविधि समजावा. पुन "दह्यानें हवन करतो" या ठिकाणीं "दह्यानें" या पदानें गुणाचें वर्णन होतें, आणि "हवन करतो" हीं पदें फक्त अनुवाद करनात कशाचा अनुवाद करतात ? असें

Agnihotra." From this text it is reproduced in another "He sacrifices an Agnihotra with curds" Hence the term–repetition (Punasshruti)–is used in the sûtra. Again the form and nature of the Agnihotra and Âghâra are known How? Because there is the following Vaidika text "This was (what) was taken four times, of that Âghâra being made" What is taken four times is clarified butter Thus the materials of a sacrifice are known Because there is the following text — "Large, not malignant, occupying all from the south-west to the

पशुयज्ञ व सोमयज्ञ यांच्या अपूर्व विधानाचा विचार

१७ पशुयज्ञामध्यें आणि सोमयज्ञामध्यें द्रव्याचें वर्णन केलें असतें म्हणून पशुयज्ञाचें आणि सोमयज्ञाचें अपूर्व वर्णन आहे प्रकरणान्तरात् हें वर्णन आलें आहे, असें म्हटलें तर द्रव्याचें वर्णन अनर्थक होईल, म्हणून (पशु आणि सोम यांचें अपूर्व विधान आहे) कारण त्याचें (पशुद्रव्याचें किंवा सोमद्रव्याचें) गुणविधानाकरतां (वर्णन) नाहीं

NOW THE SUBJECT OF AN ANIMAL-SACRIFICE AND A SOMA SACRIFICE BEING ORIGINAL AND PRINCIPAL.

17 (The animal sacrifice and the Soma-sacrifice are principal and originally stated) because (literally) (of the relationship of the sacrificial materials) the sacrificial materials are described if (it be said that they are described) generally along with other things then the description of sacrificial materials would be useless and unnecessary—therefore (the animal sacrifice and Soma-sacrifice are principal and originally stated) because the statement of an animal sacrifice or a Soma-sacrifice is not intended to describe a quality " (therefore not its (description) for the sake of a quality' is the literal wording in the sûtra)

विचारलें तर " अग्निहोमाचें हवन करतो " या वाक्यांतील " हवन करतो ' यांचा पदांचा म्हणजेच सूत्रामध्यें " पुनरुच्चारण ' असें पद घातलें आहे पुन , आधार आणि अग्निहोम यांचें स्पष्ट केलें असें म्हटलें तर "पुनरुच्चार वेळ घेतलेलें हें दोन्हें त्याचा आधारें धरून " असें एक वाक्य आहे

north-east, not crooked, (such) a sacrifice assumes the form of (literally in the form of)' Indra for the sake of a sacrificer—Svâhâ ! This Mantra is repeated when clarified butter is poured on an offering or when Âghâra is made. Thus the sacrificial god which is merely a Mantra or Vaidika text is known. The necessity of such a discussion be-

चार वेळ घेतलेले म्हणजे तूप यावरून द्रव्य समजतें. पुन, "मोठा हिसारहित नैर्ऋत्यदिशेपासून ईशान्यदिशेपर्यंत व्यापणारा अकुटिल (असा) जो यज्ञ तो यजमानाकरता इद्रवान् होऊन स्वाहा" असा मत्र म्हणून आघार करावयाचा यावरून देवता हि समजते हा मत्र म्हणून आघार करावयाचा म्हणजे हा मत्र हीच आघाराची देवता. अग्निहोत्राविषयीं बौद्धाचार्यांनीं इतकी खटपट का केली व वैदिकाचार्य का उत्तर देतात याविषयीं आम्ही पुढें वर्णन करू

१७. या सूत्राचीं तीन दळें पडतात प्रथम दळीं पशु आणि सोम याचें अपूर्व विधान होतें, हे मुख्य सागून त्याचें कारणहि सागितलें आहे. तें कारण कोणतें म्हणाल तर अमुकच प्रकारचें द्रव्य असावें असे वर्णन असतें म्हणून दुसऱ्या दळामध्यें शका काढली आहे, ती अशी कीं जेथे जेथे द्रव्याचें वर्णन असतें तेथें तेथे ते वर्णन मुख्य नसतें, परतु प्राकरणिक असतें म्हणून तें द्रव्याचें वर्णन निष्प्रयोजन होईल तिसऱ्या दळामध्यें या शकेचें समाधान केले आहे, तें असें कीं प्राकरणिक नसून द्रव्याचे वर्णन गुणविधान करीत नाहीं, म्हणून सोमयाग आणि पशुयाग याचें अपूर्व विधान आहे आणि अपूर्व विधान आहे म्हणून ती प्रधान कर्मे आहेत तैत्तिरीय सहितेमध्ये खालीं लिहिलेलीं वाक्ये येतात "जो दीक्षित अग्नीषोमसबधी पशु मारतो"

tween the adherents of the Vaidika polity and the Buddhistic dissenters will be explained in the sequel.

17 This sûtra consists of three parts The first part simply lays down that the original statement of an animal-sacrifice and a Soma-sacrifice is made and gives a reason which is that the materials are described in connection with it The second part raises an objection. Whenever the materials are described, they are not mentioned as principal, but they are introduced only by the way, hence the description of the sacrificial materials, if considered accidental, would be unnecessary The third part removes this objection. The description of the sacrificial materials is not given by the way it is not accidental as it is not intended to describe any quality Therefore, the animal-sacrifice and Soma-sacrifice are originally stated And because they are originally stated, they are principal religious works The texts which we translate below occur in the Taittirîya-Sanhitâ. "That Dîksita who kills an animal connected with Agni and Soma." "(He) cuts up a part of the flesh in front of the heart (of an animal) for an offering, then of the tongue and then of the chest." "(He) ought to sacrifice with Soma. (He) takes up a cup called Aindra-Vâyava, (he) takes up a cup called Maitrâ-Varuna. (He) takes up a cup called Âshvina" It is enough to mention in this connection that during the Soma-sacrifice Soma is often drunk, Soma-juice being kept in wooden cups called Grahas Then the Soma-juice is

"प्रातःकालीं पुरुषानें प्रथम सोमाचा ऐन्द्रवायव नांवाचा, मग मि त्रावरुणांचा, आणि मग आश्विनांचा" पुन: "सोमानें यज्ञ करावा" पुन: "ऐ न्द्रवायव सोमाचा पेला पेतो मैत्रावरुण नांवाचा पेला पेतो, आश्विन नांवाचा पेला पेतो" इत्यादि सांगितलें [illegible] पुरु षानें सोमयाग करतो तेव्हां कसे प्रकारें याग [illegible] प्रथम देत असतो त्या वेळीं मद हें पेल्यांचें नांव असून त्याचा अर्थ [illegible] असतो. [illegible] ऐन्द्रवायव म्हणजे इंद्र वायु देवतांसंबंधी मैत्रावरुण म्हणजे मित्रवरुण देवतांसंबंधी आश्विन म्हणजे अश्विनदेवतांसंबंधी असा त्या त्या पेल्यांच्या नांवाचा अर्थ आहे. पौद्धाचार्य या वेदवाक्यांस गौण मानीत. वैदिकाचार्य यांस प्रधान मानीत. असा परस्परांचा मतभेद असे या मतभेदास्तव जैमिनीनें हें सूत्र केलें आहे. त्यांत पशु आणि सोम यांचें अपूर्व विधान आहे म्हणून तीं प्रधान कर्में आहेत म्हणून तीं अवश्य केलीं पाहिजेत असा सिद्धांत सांख्य [illegible] बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं, पूर्वी य ज्ञ अशलेल्याच गोष्टीचें या वाक्यांत वर्णन आहे, म्हणून त्यांत अपूर्व विधान नाहीं, आणि ही गोष्ट [illegible] निरनिराळीं वाक्यें घेऊन त्या वाक्यांचा समुदाय किंवा क्रम आपल्या पक्षाला साधक आहे असें दाखवितात. यावर वैदिकाचार्य असें उत्तर देतात कीं,

drunk. Aindra Vâyava signifies that which belongs to the gods Indra and Vâyu. Maitrâ Varuna signifies that which belongs to the gods Mitra and Varuna. Âshvina signifies that which belongs to the gods Ashvinas. The cups are named as offered or dedicated to these gods. The Bouddhâchâryas considered the Vaidika texts we have quoted as subordinate and merely explanatory. The Vaidikâchâryas, on the contrary, considered them as principal and original. Thus there is an essential difference of opinion between the two classes. The sûtra in question is based on such a difference. It states that because the Soma-sacrifice and the animal-sacrifice being originally stated, are principal and that, therefore their performance is binding on all Âryas. The Bouddhâchâryas urge in opposition that the Vaidika texts in question explain what is already otherwise known, and that they are not original and principal, and that their performance is not binding. To prove their statements, the opponents—the Bouddhas—attempt to show that the order of the different Vaidika texts and their collection in a particular connection support their view and that, therefore, the texts are merely explanatory. The Vaidikâchâryas declare that Soma signifies a creeper and that a sacrificial animal is a quadruped that has horns, a tail and hair. Such a creeper or an animal they add to be used in the sacrificial connection, is known for the first time by means of the texts under discussion, and therefore, the texts make an original statement, and their view is not affected by

सूत्राणि.

अचोदकाश्च संस्काराः ॥ १८ ॥ (पू० नि०)

भावार्थः । यानि संस्कारकर्माणि तान्यपूर्वविधित्वं न द्योतयन्ति ॥

तद्भेदात् कर्मणोऽभ्यासो द्रव्यपृथक्त्वादनर्थकं हि स्याद् भेदो द्रव्यगुणीभावात् ॥ १९ ॥ (उ०)

पदार्थः । तद्भेदात्=संस्कारभेदात् । कर्मणः=मुख्यकर्मणः । अभ्यासः=पुनःश्रुतिः । द्रव्यपृथक्त्वात्=मुख्यद्रव्यभेदात् । अनर्थकम्=अननुष्ठीयमानम् । हि=यतः । भेदः=संस्कारभेदः । द्रव्यगुणीभूतत्वात्=संस्काराणां संस्कार्यद्रव्यं प्रति गुणीभावात् ॥

भावार्थः । अस्य सूत्रस्य त्रीणि दलानि सन्ति । प्रथमदलेन नानासंस्कारा वर्तन्ते तस्माद् यजतिकर्मवत् मुख्यकर्मणः पुनरुच्चारणं दृश्यते । द्वितीयेन दलेन हेतुर्वर्णितः कथं पुनरुच्चारणं ग्रहणीयमिति । सोमवत् मुख्यद्रव्यं विहाय नानाद्रव्यग्रहणात् सोमयागवत् मुख्यकर्मानुष्ठानं न सम्भवेत् तस्मात् नानावाक्यैर्नानाद्रव्यग्रहणं न । एकद्रव्यग्रहणात् कर्मैक्यं सिद्धान्तितम् । ये भिन्नाः संस्कारा वर्तन्ते ते मुख्यसंस्कारद्रव्यस्य गुणाः । अत्र दृष्टान्तः । ज्योतिष्टोमेन यजेतेत्यनेन वचनेन मुख्ययागः श्रुतः । तत्रैन्द्रवायवं गृह्णाति मैत्रावरुणं गृह्णाति आश्विनं गृह्णातीत्यन्यानि वचनानि श्रूयन्ते । एतैर्वचनैः संस्कारा अवकल्प्यन्ते । परं ज्योतिष्टोमेऽनेन यजेतेत्येकमेव कर्म । पुनः सूत्ररहस्यं तु पृथक्द्रव्यसंयोगात् संस्कारद्वारा कर्माभ्यासोऽपूर्वविधायक एव ॥

सोम आणि पशु या शब्दाचा अर्थ आपणास या वाक्यांनीच समजतो, त्यापूर्वी आपणास ठाऊक नसतो सोम म्हणजे एक वेली आहे तसेच पशु म्हणजे शिंगाचा, शेपुट असलेला, केश असले-

the consideration of the order and collection of the Vaidika texts as urged by the Bouddhâchâryas

१८ जितके संस्कार म्हणून तितक्यामध्यें अपूर्व विधान नसतें [पू० नि०]

१९. निरनिराळे संस्कार आहेत म्हणून (हवन करावें असा) मुख्य कर्माचें पुनरुच्चारण होतें निरनिराळीं द्रव्यें घेतलीं, तर मुख्य कर्म निरर्थक होईल. कारण जीं निरनिराळीं द्रव्यें आहेत, तीं मुख्य कर्माचे गुण दाखवितात

18 Statements about all accessary sacrificial acts whatever are not original and principal (Doubt removed.)

19 As there are different subordinate (sacrificial) acts, the principal action (such as to sacrifice) is repeated If (the acts be referred) to different substances, (the principal action) would be meaningless, because the (different) substances show the qualities (of the principal action

ला, पार पापांचा असा अभाव. असा पशु पूर्वी कोठें ठाऊक होता? हें पुन अपूर्व विधान आहे क्रम व समुच्चय यांविषयीं बौद्धाचार्य जें म्हणतात त्यांत विशेष अर्थ नाहीं

१८ या सूत्रांत पूर्वपक्षकाराचें खंडन करण्यास आचार्य पुन्हा प्रवृत्त होतात पूर्वपक्षकारानें पूर्वी असें म्हटलें आहे कीं, क्रमसंबंधानें आणि समुच्चय संबंधानें जीं वाक्यें येतात त्या वाक्यांवरून—सोमानें याग करावा किंवा पशु मारावा—इत्यादि वाक्यांत अपूर्व विधान नाहीं आचार्य म्हणतात—"हें म्हणणें मान्य नाहीं कारण काहीं वाक्यें संस्कारवाक्यें व कांहीं प्रधान वाक्यें असा विभाग आम्हीं पूर्वी केला आहे प्रधान वाक्यांत अपूर्व विधान असतें, संस्कारवाक्यांत नसतें मग क्रम आणि समुच्चय वाक्यि

18. Jaimini adds this sûtra to refute his opponent, and declares his dissent from the statement of the Bouddhas that because of the sequence and context of the texts, they are not original, principal and binding, for the Vaidika texts already quoted directly and originally enjoin the performance of the animal-sacrifice and the Soma-sacrifice on all Âryas. It is already explained, says Jaimini that some texts are principal and others are merely subordinate or some are merely Sanskâra or accessory and others actually lay down a duty The former do not originally enjoin a duty the latter on the contrary, do so. The texts which follow the order; and which occur in a particular connection as to the context are merely accessory and subordinate to the Vaidika texts—'Let him sacrifice with Soma" and "kill an animal"—are principal and

ध्याकरता जीं वाक्यें तुम्ही घेता तीं स-बधारवाक्यें असल्यामुळें त्याचा आणि सोमानें याग करावा किंवा पशु मारावा-या प्रधान वाक्याचा परस्पर क्रमसबंध किंवा समुच्चयसबंध कसा सिद्ध होईल ? असा सबंध मुळींच सिद्ध होत नाहीं. का-रण द्रव्यादिकांवर संस्कार केल्यानें नाहीं प्रत्यक्ष फळ उत्पन्न होतें, आणि प्रधान कर्मांच्या योगानें पुण्यादि अदृष्ट फळ उ-त्पन्न होते. बौद्धाचार्य, तुम्ही असें अ-दृष्ट फळ मानीत नाहीं, म्हणून या वा-क्याची व्यवस्था तुम्हास करता येत नाहीं "

१९ हें सूत्र जरा बिकट आहे या सूत्राचे तीन भाग पडतात. प्रथम भा-गामध्यें असें दाखविलें आहे कीं, जेणें-करून मुख्य कर्म समजतें ते क्रियापद एकच पण त्या मुख्य कर्मासबंधीं निरनि-राळे संस्कार असतात, म्हणजे जेणेंकरून मुख्य कर्म साधतें अशीं साधनें असतात. आणि जेव्हा जेव्हा या साधनाचें वर्णन होतें, तेव्हा तेव्हा मुख्य क्रियापद आलेंच पाहिजे म्हणून मुख्य क्रियापदाचे पुन पुन वर्णन होतें व उच्चार होतो. पण पुन पुन उच्चार होतो हा केवळ साधना-च्या सबंधानें मात्र दुसरें विशेष प्रयोजन नाहीं दुसऱ्या भागाचा अर्थ सोमया-गात सोम हें मुख्य द्रव्य आहे या यागात दुसरीं जीं द्रव्यें घ्यावीं लागतात, तीं केवळ सोमरसाचीं साधनें व साहाय्य-कारी या नात्यानें घेतात. मग दुसरींच द्रव्यें जर घेऊन बसले आणि त्याची यो-ग्यता सोमा इतकीच आहे असें म्हटलें,

nal Therefore, there cannot be the connection of order or context between the former and the latter texts, because when sacrificial materials are acted upon (by Sanskâra), some direct and visible fruit or result is secured, while principal and original actions secure some invisible and extraordinary fruit—some Apûrva. "Oh! Bouddhâchâryas," says Jaimini, "as you do not recognize the existence of the extraordinary principle—the Apûrva the merit resulting from religious acts, you are not able to interpret properly the Vaidika texts in question."

19 This is a difficult sûtra which can be divided into three parts The first part states that the verb which expresses the principal sacrificial act is one and principal. But connected with the principal action, are subordinate actions—actions which subserve it, and are its means. Whenever the last are explained, the principal action is referred to as a matter of course Hence the principal action is repeated. But its repetition has no more significance than its connection with its means and with the acts which subserve it. The second part of the sûtra means —In the Soma-sacrifice, the substance Soma is principal. All the substances used in the Soma-sacrifice subserve Soma and are used as its means If these subordinate substances be stated to be as important as the principal substance Soma, then the last substance would be unnecessary and insignificant. The third part of the sutra explains —the different substances used in a sacrifice simply are the means of the principal

तर सोमद्रव्य निरर्थक असें म्हणतां येत नाहीं तिसरा भाग असा आहे कीं, निरनिराळीं जीं साधनें आहेत, तीं केवळ मुख्य द्रव्यास साहाय्य करतात म्हणून जे जे संस्कार मुख्य द्रव्यावर घडतात, ते ते संस्कार मुख्य द्रव्याचे गुण आहेत या सूत्राचें रहस्य असें आहे कीं, सोमयागामध्यें निरनिराळीं द्रव्यें त्याचीं साधनें, म्हणून सोमयागाचीं साधनें निरनिराळीं असतात, म्हणून सोमानें याग करावा—या मुख्य कर्माचें त्या त्या साधनांच्या संबंधानें निरनिराळें उच्चारण होतें, पण असें पुनरुच्चारण झाल्यामुळें अपूर्व मुळींच निरूपण होत नाहीं शबरस्वामींनीं या सूत्रावर जें भाष्य केलें आहे, त्याचें रहस्य थोडक्यांत दाखविणें अवश्य आहे ते असें म्हणतात कीं पशुयागविषयीं दहाव्या अध्यायाच्या सातव्या पादाच्या आरंभीं विचार होईल आतां सोमयागाविषयींच विचार केला पाहिजे असें सांगून पुनः देवतांचा क्रम आणि समुच्चय कसा सिद्ध होतो, हें दाखवितात ते म्हणतात सोमयागामध्यें एका सोमरसाच्या प्याल्याचा याग झाला म्हणजे कांहीं अपूर्व उत्पन्न होतें पुनः दुसऱ्या सोमरसाच्या प्याल्याचा याग केला म्हणजे दुसऱ्यानें अपूर्व उत्पन्न होतें असा या निरनिराळ्या अपूर्वाच्या संबंधानें निरनिराळ्या अपूर्वांचा समुच्चय होतो पुनः निरनिराळ्या देवता कशानें कशा येतात असा पूर्वपक्ष करून निरनिराळ्या सोमरसाच्या प्याल्याचा याग करतात। निरनिराळ्या देवता त्याला लागतात, आ

substance and therefore all the ways in which the principal substance is sacrificially acted upon impart qualities to it, nay the subordinate acts and substances thus connected with the principal action are its qualities. In the language of grammatical analysis, the statement simply amounts to this —enlargements of the principal verb are its means and therefore its qualities whether they are substances or acts. The sacrificial bearing of this sûtra is —different substances are used in the Soma-sacrifices. Hence these constitute the different means of the Soma-sacrifice. Hence the principal action—sacrifice by means of Soma—is repeated in different parts of the Vedas. But such a repetition never makes any original statement. It is necessary to attempt to point out the bearing of the commentary of Shabara on this sûtra. He states, that the animal-sacrifice is to be considered at the beginning of the seventh chapter of the tenth Book of the system of Jaimini. Hence it is proper to confine his commentary to the Soma-sacrifice as such. He endeavours to show the connection and order of sacrificial gods. In the Soma sacrifice, when a cup of Soma juice is offered into fire, the extraordinary principal is generated some righteousness is secured. When a second cup of Soma-juice is offered into fire, a second extraordinary principle is generated—that is, some righteousness is secured again. Thus the different extraordinary principles or different quantities of righteousness as generated at different times are connected. Again, in the Soma-sacrifice

- सूत्राणि.

संस्कारस्तु न भिद्येत परार्थत्वाद् द्रव्यस्य गुणभूतत्वात् ॥ २० ॥ (आ० नि०)

भावार्थः । कथं संस्कारकर्मणः पारतन्त्र्यम् ? मुख्यकर्मण उपकारः क्रियते । कथमुपकारः क्रियते ? संस्कार्यद्रव्यस्य मुख्ययागस्य गुणभूतत्वात् । अस्माभिरिदं पूर्वमेव प्रपञ्चितम् ॥

सङ्ख्याकृतकर्मभेदाधिकरणम् ॥

पृथक्त्वनिवेशात् सङ्ख्यया कर्मभेदः स्यात् ॥ २१ ॥

भावार्थः । यदा सङ्ख्यायाः पृथक्त्ववर्णनं तदा कर्मभेदः । यथा वाजपेये सप्तदश पशव आलभ्यन्ते । तत्र सप्तदश पृथक् कर्माणि । सङ्ख्यापृथक्त्वात् कर्मपृथक्त्वम् । कर्मपृथक्त्वाददृष्टपृथक्त्वम् ।

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

वाजपेयेन स्वाराज्यकामो यजेत । सप्तदश प्राजापत्यान् पशूनालभते । सप्तदशो वै प्रजापतिः । प्रजापतेराप्त्यै । श्यामास्तूपरा एकरूपा भवन्ति । एवमेव हि प्रजापतिः समृद्ध्यै । तै. ब्रा. १.३, ४,३–४.

णि ह्या निरनिराळ्या देवता क्रमानेच घेतात. कारण सिद्ध केलेला सर्व सोमरस एकाच देवतेला अर्पण केल्याने सर्व सोमयाग सिद्ध होत नाहीं. सर्व सोमयाग सिद्ध होण्याकरिता सर्व पात्रामध्यें निरनिराळा सिद्ध केलेला रस घालून सोमयाग करावा लागतो म्हणून जेव्हां जेव्हां यागाच्या निरनिराळ्या भागाचें वर्णन करावें लागतें, तेव्हां तेव्हां यागवाचक पदाचें पुन पुन उच्चारण होतें सोमयागामध्यें निरनिरा-

the different cups of Soma-juice are offered to different gods who are introduced according to a particular order because the whole quantity of the Soma-juice prepared being offered to one god, the Soma-sacrifice cannot be accomplished. It is necessary to offer to different gods the different quantities of the Soma-juice as it is put in different cups. Hence, says the commentator, when these different parts of the Soma-sacrifice are described, the principal action which constitutes the sacrifice is necessarily repeat-

२० नव्हे संस्कारकर्माचा भेद होत नाहीं, कारण संस्कार परतंत्र असतात, कारण (मुख्य यागांतलें मुख्य जें) द्रव्य (त्यामध्यें यहीं) गुण उत्पन्न करण्याकरतां संस्कारक्रिया होतात (आ० नि०)

20 No A subordinate sacrificial act is not divided, because it is dependent, as (it is performed for developing) some quality in the (principal) substance (of the main sacrifice) (A doubt removed)

आतां संख्येच्या योगानें कर्मभेद होतो हा विचार

NOW THE SUBJECT OF THE DIVISION OF ACTIONS BY MEANS OF ENUMERATION

२१ निरनिराळ्या संख्या सांगितल्या असतात, म्हणून संख्येमुळें निरनिराळीं कर्मे मानावीं

21 Actions are to be considered separate as separate numbers are used in describing them

ह्या पुष्कळ क्रिया करण्या ला तास त्या सर्व केल्या म्हणजे सोमयाग सिद्ध होतो. त्या सर्व क्रिया गौण आहेत आणि सोमयाग प्रधान आहे शबरा नीं या शास्त्रविचाराचा सूत्रार्थाशीं असा संबंध आणून जोडला।

२० "खैराच्या यज्ञस्तंभाला पशु बांधावा पळसाच्या यज्ञस्तंभाला पशु बांधावा" अशीं दोन वेदवाक्यें येतात, त्यांवरून खैराचा किंवा पळसाचा यज्ञस्तंभ घेतात, आणि दोहींचा विकल्प आहे असें मानतात या स्थळीं जसा विकल्प होतो, तसाच विकल्प दुसऱ्या स्थळीं म्हणजे "इंद्र आणि वायु यां चा सानरसाचा प्याला घेतो, मित्र आणि वरुण यांचा सोमरसाचा प्याला

ed. It is needless to state now that the Soma-sacrifice is a series of such sacrificial acts as offerings of the Soma juice to different gods. All these acts constitute the Soma-sacrifice. All these acts are the qualities of the Soma-sacrifice. Thus the discussion of Shabara is brought to bear on the meaning of the sûtra.

20 The following Vaidika texts deserve attention in connection with this sûtra. "He ties an animal to the sacrificial post made of Khadira (Acacia Catechu)" "He ties an animal to a sacrificial post made of Palâsha (Butea Frondosa)" When such Vaidika texts occur a sacrificial post is made either of the one or the other for the texts admit of an option. Thus an opponent states that every pair of two texts

घेतो " अशीं जेथें वेदवाक्ये येतात, तेथें विकल्प करावा कीं समुच्चय करावा अशी शंका उत्पन्न झाली या शंकेचे निवारण असे आहे कीं सोमयाग पूर्ण करावा या सबबानें इंद्र आणि वायु व मित्र आणि वरुण यांच्या सोमरसाच्या प्याल्याचें वर्णन येत नाहीं म्हणून विकल्प होत नाहीं कसा ? एकच गोष्ट सिद्ध करण्याकरता दोन उपाय सांगितले असले तर त्या दोन उपायांतून कोणचा तरी उपाय घ्यावा म्हणजे विकल्प करावा. परंतु एकादी गोष्ट सिद्ध करण्याकरता तिचे निरनिराळे अवयव कसे सिद्ध होतात हे वर्णिले असले म्हणजे या ठिकाणी समुच्चयच केला पाहिजे विकल्प करता येणार नाहीं असें शबरानीं या सूत्रावर भाष्य केले आहे. यांत सूत्राचे रहस्य मुळींच वर्णिलें नाहीं, व हे सूत्रहि वृत्तिकारानीं घेतलें नाहीं

२१ खालील दोन वेदवाक्याचे भाषांतर करून दाखविल्याने सूत्रार्थ स्पष्ट लक्षात येईल. " ज्याला स्वर्गराज्याची इच्छा असेल, त्याने वाजपेययज्ञ करावा " " सत्रा प्रजापतीसंबंधी पशूस (तो) मारतो, कारण प्रजापति सत्रा आहे प्रजापति प्राप्त व्हावा म्हणून हे पशु काळे, विनशिंगाचे आणि एक रूपाचे असतात कारण असाच प्रजापति असतो समृद्धीकरता " या दोन वेदवाक्यावरून असा संशय पडतो कीं वाजपेययागामध्ये प्राजापत्य नावाचीं सत्रा हि निरनिराळी

may admit of an option For instance the question is—do the following texts admit of an option between them ? or are they collectively binding? " He takes up a cup of the Soma-juice to be offered to Indra and Vâyu " " He takes up a cup of the Soma-juice to be offered to Mitra and Varuna " The question is answered thus to accomplish the Soma-sacrifice, the cups of the Soma-juice spoken of in the texts are not described Therefore, there is no option How ? When two appliances are mentioned in reference to the completion of an action as a whole, the one or the other appliance may be used by way of option But when the completion of the different elements of an action is described in reference to the completion of the main action, all the appliances are necessarily to be taken collectively there can be no option This is the gist of the commentary of Shabara on this sûtra He does not discuss the signification of the sûtra This sûtra, again, is omitted by other commentators

21 The sense of the sûtra would be simplified if the translation of the Vaidika texts be examined " He is to perform Vâjapeya-sacrifice who aspires after heavenly rule " " He kills seventeen animals as connected with Prajâpati because Prajâpati is seventeen-(fold), these animals being black, hornless and of one size, for obtaining Prajâpati because such is Prajâpati—for prosperity " These Vaidika texts produce a doubt whether the Vâjapeya-sacrifice, being one, consists of seventeen animals to be killed or there are seventeen independent sacrificial acts The

कर्मे आहेत, आणि त्यांत सत्रा निरनिराळे पशु मारावे लागतात कीं एकच याग असून त्यांत सत्रा पशु मारावे लागतात? सिद्धांत असा आहे कीं सत्रा हि निरनिराळीं कर्मे आहेत आणि त्यांत व सत्रा पशु मारावे लागतात. यावर पूर्वपक्षकार असा कोटी काढतो कीं सत्रा पशु मारून निरनिराळे सत्रा याग केले असतां हिंसा फार घडते म्हणून एकच पशु मारून सत्रा अवदानें द्यावीं व अशी व्यवस्था करावी. पण हिंसेच्या भीतीने असा अर्थ कसा घेतां येईल? निरनिराळे सत्रा पशु निरनिराळ्या रंगाचे असें स्पष्ट वर्णिलें आहे म्हणून अवकाश एक पशु कसा घेतां येईल? पुनः सत्रा पशु मारून एकच याग करावा असें म्हटलें तर सत्रांपैकीं एखादा पशु व्यंग झाला किंवा मेला तर पुनः समाचे सत्रा पशु बदलावे लागतील हा मोठा सदोष होईल व किती हिंसा होईल? आणि सत्रा निरनिराळे याग केले असतां त्यांतील एखाद्या यागांतला पशु व्यंग झाला किंवा मेला, तर तेवढा बदलला म्हणजे झालें म्हणून सत्रा निरनिराळे याग करावे हेंच योग्य आहे

final conclusion is that there are seventeen independent sacrificial acts, requiring seventeen animals being killed. The opponent says: —"There is so much more sin when seventeen animals are killed. It is better to kill one animal and to offer its different parts at seventeen different times." Such an adjustment is preferable. But the texts do not admit of such an interpretation from the sense of the sin of killing animals. The description of seventeen animals of different colours is explicitly given. Hence how can one animal be taken? Again, seventeen animals if required for one sacrifice only would create a difficulty. If one of them be defective or should run away all the seventeen animals, being intended for one and the same sacrifice, would have to be rejected. This would rather increase sin and labour. If seventeen different sacrifices be performed, and one of the seventeen animals be defective or died it would be necessary only to replace it, and thus could be easily done. Hence seventeen subordinate sacrifices requiring seventeen animals are to be performed. Thus the sûtra is explained.

सूत्राणि.

संज्ञा चोत्पत्तिसंयोगात् ॥ २२ ॥

पदार्थः । उत्पत्तिसंयोगात्=उत्पत्तिवाक्यसम्बन्धात् । उत्पत्तिवाक्यं त्वपूर्वविधायकं वाक्यम् ॥

भावार्थः । अपूर्वविधायकवाक्यसम्बन्धेन संज्ञा कर्मभेदं द्योतयति नाम संज्ञापृथक्त्वात् कर्मपृथक्त्वम् । कर्मपृथक्त्वाददृष्टपृथक्त्वम् ॥

देवताभेदकृतकर्मभेदाधिकरणम् ॥

गुणश्चापूर्वसंयोगे वाक्ययोः समत्वात् ॥ २३ ॥

भावार्थः । पुनः सत्यपूर्वविधायकवाक्यानां सयोगे गुणोऽपूर्वविधित्वं द्योतयति यदि तानि वाक्यानि समानि भवेयुः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

तप्ते पयसि दध्यानयति सा वैश्वदेव्यामिक्षा वाजिभ्यो वाजिनम् ॥

अगुणे तु कर्मशब्दे गुणस्तत्र प्रतीयेत ॥ २४ ॥

भावार्थः । नेत्यर्थकेन तुपदेन पूर्वपक्षनिरासः क्रियते । अग्निहोत्रं जुहोति–इति । दध्ना जुहोति–इति च । वाक्यद्वयम् । तयोर्द्वयोर्वाक्ययोरेकं विधायकमन्यदनुवादकम् । इति प्राप्ते दध्ना जुहोतीति वाक्य गुणविधायकमित्युपवर्णनम् । यदा केवलेन कर्मशब्देन गुणो न प्रतीयते तदा तत्र गुणविधान वर्तते । तस्माद् दध्ना जुहोतीत्याकारकाणि वाक्यानि गुणविधायकानि ॥

परोत्पत्तिवाक्ये गुणो नैव श्रूयते । उत्पन्नवाक्येषु चैकैक एव श्रूयते । यथा दध्यादिभिर्होमम् ॥

आतां भिन्न संज्ञेच्या योगानें भिन्न कर्म हा विचार

२२ आणि अपूर्वविधानाच्या संबंधानें संज्ञा पडते (सि०)

आतां देवतेचा भेद असला की, कर्माचा भेद होतो हा विचार

२३ अपूर्वविधान करणाऱ्या वाक्याच्या संबंधानें जें गुणविधायक वाक्य येतें, त्या वाक्यानें दुसरें कर्म समजावें, कारण, दोन्ही वाक्यें सम वाक्यें आहेत

२४ नव्हे मुख्य विधायक वाक्यामध्यें जर गुणाचें वर्णन नसलें तर दुसऱ्या वाक्यानें गुणावर्णन होतें असें समजावें

NOW THE DIVISION OF AN ACTION AS PRODUCED BY DIFFERENT CONVENTIONAL NAMES.

22 A conventional name is given when an original statement is made (A final statement)

NOW THE SUBJECT OF SACRIFICIAL ACTIONS BEING DIFFERENT WHEN THERE ARE DIFFERENT GODS

23 A subordinate statement of a quality connected with an original statement declares an independent action because two such sentences are co-ordinate

24 No. A quality is described (by a statement) when no quality is mentioned in the principal original statement.

२२ यासूत्रीं लिहिलेला वेदवाक्याचा अर्थ पाहिला म्हणजे या सूत्राचें स्वरूप सहज ध्यानांत येईल "आणि ही ज्योति आहे" "आणि ही विश्वज्योति आहे" "आणि ही सर्वज्योति आहे" यांच्या सहवर्तमान फों हीं हजार दक्षणा देऊन यज्ञ करावा." हीं तिन्ही मिळून एकच कर्म समजावें म्हणजे हीं तिन्ही मिळून ज्योतिष्टोमयज्ञाचीं विशेषणें समजावीं की हीं तिन्ही मिळून स्वतंत्र यज्ञ आहेत असें समजावें? अशी शंका उत्पन्न झाल्यावर हीं सर्व नि

22. The sense of the sûtra would be easily seen by referring to the translation of the Vaidika texts we give below :—" This is a flame, and this is a universal flame : and this is all a flame With these a sacrifice is to be made and a thousand cows (to be given away) as a Dakshinâ (a gift to Brâhmans) The question is—do all the three sentences inculcate one action only? that is—are they mere enlargements of the Jyotishtoma-sacrifice? or are they independent sacrifices? The final answer is that the three senten

रनिराळीं कर्मे समजायाचीं असा सिद्धांत झाला. या सूत्रावर वादविवाद करितांना शबरस्वामीनीं तिसऱ्या अध्यायाच्या तिसऱ्या पादांतील चवदाव्या सूत्रांत जो विचार केला आहे, तो सूत्रविचार या व्याख्येंत घालून व्याख्या वाढविली आहे तो विचार कोणता म्हटला तर श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण, आणि स्थान याविषयीं आहे शबराच्या भाष्यांत अशी एक शंका घेतली आहे कीं, ज्योतिष् हा एकदेशीय शब्द समजून त्याचा अर्थ ज्योतिष्टोम असा समजावा. कारण कोणत्याहि नामाच्या एकदेशाचा उच्चार केला असतां सर्व नाम समजावें असा शास्त्रीय सिद्धांत आहे हा न्याय सर्व ठिकाणीं लागत नाहीं इतकें च यावर उत्तर आहे. दुसरें प्रमाण घेऊन ज्योतिष् पदाचा ज्योतिष्टोम असा अर्थ करु असे म्हटलें असतां, दुसरे प्रमाण नाहीं असें म्हणावें लागेल ज्या ठिकाणीं दुसऱ्या कोणत्याहि रीतीनें अर्थ बसत नाहीं, त्या ठिकाणीं लक्षणा करून अर्थ बसवावा या ठिकाणीं निरनिराळीं कर्में मानल्यानें वाक्यार्थाचा निर्वाह होतो, म्हणून लक्षणा मानून अर्थ करण्याची जरूरी नाहीं इतकें शबरस्वामींच्या भाष्याचें रहस्यनिरूपण आहे.

२३. "तापविलेल्या दुधांत (तो) दहीं घालतो, हिचें नाव आमिक्षा, ही विश्वेदेवसंबंधीं बलवानाप्रत पाणी" असें वेदवाक्य आहे. त्यामध्यें विश्वेदेव जे तेच बलवान् कीं, बलवान् ते निराळे आणि विश्वेदेव ते निराळे? असा संशय प-

ces enjoin three independent sacrifices In the course of the discussion of the bearings of this sûtra, Shabara introduces the principles explained in the (III 3, 14) sûtra of Jaimini principles which propound the signification and application of a direct and an independent statement called Shruti, an inferential statement called Linga, a connected statement called Vâkya, the context called Prakara*n*a, and collocation called Sthâna Shabara states that Jyotis may refer to the Jyotis*t*oma-sacrifice because it is admitted to be a principle that a part of a word sometimes stands for the whole The answer to this is that the principle cannot be universally applied There is no way open for interpreting Jyotis into Jyotis*t*oma as none is known In the absence of any method for adjusting the interpretation of a passage, metonymy is admissible In the question under consideration, the passages are properly interpreted if they are considered to be independent Hence there is no necessity of applying the principle of metonymy This is the bearing of the commentary of Shabara who is often abstruse

23 The Vaidika texts to be used in illustration of this sûtra are "He puts curds in hot milk This (dish) is called Âmiksâ. It is, as connected with the Vishvedevas, whey to the strong" The question is —Are the Vishvedevas (as all gods) identical with the strong? or are the two different? If the Vishvedevas be admitted to be different from the strong, there would be two sacrifices If they be admitted to be identical, the two parts —Âmiksâ as connected with the

इत्या विश्वेदेवा निराळे आणि वाजिभ्यः निराळे असें म्हटलें असतां दोन कर्मे पदार्थी .... आणि .... शेष विश्वेदेव असें म्हटलें असतां दोन्ही वाक्यांचा एकच अर्थ होऊन .... पाणी हें .... वाक्य होऊन सर्व वाक्या पासून एकच कर्म सिद्ध होणें असे दोन पक्ष ...... झाले त्यांत .... करावें हा सिद्धांत आहे आतां कर्मांतरत्व कसें होतें हें दाखवि .... थोडा विचार केला पाहिजे .... भाष्यकार असें .... की विश्वेदेवसंबंधी हें आमिक्षेचें विशेषण आहे आणि हें संबंधवाचक विशेषण आहे, आणि या संबंधाच्या पायांत विश्वेदेव सांपडले आहेत. असा विश्वेदेवाचे .... आमिक्षेच्या .... पाणी यावें हें वाक्य विश्वेदेवाचें .... कसें होइल ? विश्वेदेव परंपरेनें आले आहेत, म्हणून पहिल्या वाक्यांतील 'विश्वदेवत्यपी" या पदाचा आणि दुसऱ्या ...... ' .... पाणी ' या वाक्याचा परस्पर संबंध होत नाहीं.

२४ " .... शिल्लक राहिलें पाणी " या वेदवाक्याचा स्वतंत्र अर्थ करून निराळें कर्म होतें असें मागील सूत्राच्या व्याख्येंत दाखविलें " (तो) अग्निहोत्रयाग करतो ' "आणि दध्यानें याग करतो " हीं दोन वेदवाक्यें आहेत त्यांत प्रथम वाक्य मुख्य असून दुसरें वाक्य त्याचा गुण दाखविते अशी व्यवस्था कां करावी ? दध्यानें याग करतो हें वाक्य स्वतंत्र कां समजूं नये ? अशी

Vishvedevas, that is to be offered to them and whey to be offered to the strong, would mean one and the same thing the latter would be merely the enlargement of the former, and the whole passage would enjoin only one sacrifice. Thus a difficulty about the two interpretations of the Vaidika text was raised. It was removed by admitting that the two parts of the text are independent of each other and are connected as co-ordinate sentences. This interpretation requires to be considered a little. On this commentator Shabara states that as *connected with Vishvedevas* is an adjective of the dish—Āmiksā and that it is a derivative adjective (Taddhita in the form of Vaishvedevya)—all gods—Vishvedevas—being referred to as the original form of the derivative. How can a direct statement—whey to be offered to the strong—be an enlargement of the all gods (Vishvedevas) thus indirectly referred to? Hence the *strong* in the text cannot be connected with the Vishvedevas.

24 It is already settled as in the note to the preceding sūtra that the Vaidika text—" the remaining whey to the strong — constitutes a statement independent of the part of the same text—the dish Āmiksā to be offered to all the gods. He offers the Agnihotra-sacrifice and he sacrifices with curds" are two Vaidika texts. The one is an original statement which the other text merely enlarges. Why are the two texts interpreted in this way? Why should not the latter Vaidika text be considered independent? These questions are asked by the opponent.

सूत्राणि.

फलश्रुतेस्तु कर्म स्यात् फलस्य कर्मयोगित्वात् ॥ २५ ॥ (पू०)

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति यदा होमस्येदं फलमिति वर्ण्यते तदा तत्फलवर्णनेन होमस्य स्वातंत्र्यं कर्मान्तरत्व च । होमस्तु कर्मणामुपलक्षणम् । अत्र हेतुः कर्म विना फलं न ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

दध्नेन्द्रियकामस्य जुहुयात् । तै. ब्रा. (२.१,५,६.)

अतुल्यत्वात् तु वाक्ययोर्गुणे तस्य प्रतीयेत ॥ २६ ॥ (सि०)

भावार्थः । द्वयोर्वाक्ययोः समजातीयत्वाभावादेकस्य गुणविधाने पर्यवसानम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः ।

दध्नेन्द्रियकामस्य जुहुयात् ।

पूर्वपक्षकारानें शिकल काढली. आणि पूर्वपक्षकारास उत्तर मिळावें म्हणून हें सूत्र रचलें आहे पहिलीं जीं दोन वाक्यें घेतलीं आहेत, त्या प्रत्येकात त्याचा गुण दाखविला आहे. दुसरीं जीं पूर्वपक्षकारानें दोन वाक्यें घेतलीं आहेत, त्यात प्रथम वाक्यात अग्निहोत्र करावें येवढें मुख्य कर्म सांगितलें आहे, परंतु त्या कर्माच्या गुणाचें स्वरूप मुख्य वाक्यात दाखविलें नाहीं तें मुख्य स्वरूप दुसऱ्या वाक्यानें दाखविलें आहे, म्हणून दुसरें वाक्य गुणविधिवाक्य आहे, आणि त्याचा अन्वय पहिल्या वाक्याशीं करावाचा हें सूत्र कोणत्या प्रकारचें आहे व त्यापासून काय अनुमान निघते याचा विचार उपसहारात करू

This sûtra is put in merely to answer these questions There are two pairs of Vaidika texts which are to be interpreted In the case of the first pair about "the dish Âmikshâ to be offered to all the gods" and "the whey to be offered to the strong," a quality is described—the subject and the predicate being fully explained In the last pair "he sacrifices an Agnihotra-sacrifice," and "he sacrifices with curds" the first sentence does not mention any quality while the last sentence describes it in the word—"with curds" Hence in the case of the second pair, the latter sentence is merely descriptive of the former—the one being an Apûrva Vidhi and the other Guna-vidhi, and the two are to be interpreted together We will

२५ कर्माचें ज्या स्थळीं फल होतें असें स्पष्ट कथन असतें, त्या स्थळीं दुसरें कर्म फलाचें असें प्राप्त होतें, कारण फलाची आणि कर्माची संगत असते (पू०)

२६ (तसें) नव्हे दोन्ही वाक्यें एका जातीचीं नाहींत म्हणून दुसऱ्या वाक्यामध्यें गुणाचें अपूर्व विधान (आहे) असें जाणावें

२५ हें पूर्वपक्षसूत्र आहे यामध्यें याज्ञीं ज्या वाक्याचें भाषांतर दिलें आहे त्या वाक्याचा विचार केलेला आहे. "ज्याला स्वर्गाची इच्छा आहे त्यानें अग्निहोत्रहोम करावा" ज्याला इंद्रियबलाची इच्छा आहे त्यानें दध्नें अग्निहोत्रहोम करावा" या दुसऱ्या वाक्याच्या या ठिकाणीं पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं दध्नें अग्निहोत्र हें स्वतन्त्र कर्म आहे आणि या दुसऱ्या वाक्याचा पहिल्या वाक्याशीं कांहीं एक संबंध नाहीं कां? दुसऱ्या वाक्यामध्यें इंद्रियबलाची प्राप्ति हें फल स्पष्ट वर्णिलें आहे फल होण्याकरितां कांहीं तरी क्रिया केली पाहिजे मग पहिल्या वाक्यांत फल होण्याकरितां क्रिया सांगितल्या आहेत, आणि दुसऱ्या वाक्यांतहि भिन्न फल सांगितलें आहे म्हणून भिन्न क्रिया वर्णिली असें पूर्वपक्षाचें अनुमान फार्हन

25 When a fruit of an action is directly mentioned an independent action is described because a fruit is inseparable from an action (The statement of an opponent)

26 No the two sentences not being homogeneous it is to be seen that in that (one of the two sentences there is an original statement of) a quality

examine the nature of this sûtra and the inferences to be drawn from it in the summary at the end of the chapter

25 This sûtra raises an objection based on the texts we translate —"He who desires heaven should sacrifice the Agnihotra sacrifice" "He who desires the power of his senses should sacrifice the Agnihotra with curds" The opponent attempts to apply to these texts the principle of interpretation developed in the preceding sûtra and insists that the text—he sacrifices an Agnihotra-sacrifice with curds,—should be considered as independent though it is admitted to be merely an enlargement of the other text, because the fruit—the acquisition of the power of senses—is directly described. An action is indispensable for the acquisition of a fruit, a fruit and an action are described in the one text, and

बसतो आणि दोन्ही वाक्यातील कर्म भिन्न आहेत म्हणून दोन्ही वाक्यें परस्पर भिन्न आहेत व स्वतन्त्र आहेत, असा पूर्वपक्षकाराचा सिद्धांत आहे. या सिद्धांताच्या संबंधाने फल व त्याचे कारण क्रिया याच्या स्वरूपाविषयीं शबरस्वामीनी थोडा विचार केला आहे. शेतकी ही दृश्य क्रिया आहे, आणि तिच्या पासून साळी हे दृश्य फल उत्पन्न होतें. त्याप्रमाणेच होम हें दृश्य कर्म आहे, त्यापासून दृश्य फल उत्पन्न होतें की काय? अशी शंका निघाली. त्यात होमाचे आणि शेतकीचें सर्वथैव सादृश्य दाखविले आहे हें सादृश्य दाखविता दाखविता शेतकीच्या साधनाचेंहि वर्णन केलें आणि होमाच्या साधनांचे हि वर्णन केले आता शेतकीची क्रिया म्हणजे काय? सारीं साधनें मिळूनच शेतकीची क्रिया होते. नांगरणें, पेरणें, कुळपणें, भांगलणें, कापणे आणि मळणें हे सर्व मिळून एक शेतकी. तसेंच होमामध्ये स्थल तयार करणे, दर्भादि सामग्री तयार करणें, हवि तयार करणें, अग्नि तयार करणें, मन्त्राचे योगानें अग्नि सिद्ध करणें, प्रयाजाच्या आहुति देणें, अनुयाजाच्या आहुति देणे, मुख्य आहुति देणे या सर्व क्रिया मिळून होम सिद्ध होतो त्यात दुसऱ्या वाक्यात वर्णिलेलें दही हा साधक क्रियेत मोडतें. म्हणून दोन्ही वाक्यातलीं दोन्ही कर्म भिन्न भिन्न आहेत पुन शेतकीपासून दृश्य फल उत्पन्न होतें, आणि होमापासून अदृष्ट फल उत्पन्न होते असे म्हटल्याने हि दोन कर्मं निराळीं आहेत, या

in the other, a fruit is described, therefore, an independent action is implied The opponent holds that the two texts are different and independent, because they inculcate two independent actions Commentator Shabara discusses the connection between an action and its fruit or between a cause and its effect Agriculture is a visible cause of which the visible effect is paddy In like manner, a sacrifice is a visible action or cause which should have a visible fruit or effect, agriculture being entirely analogous to a sacrifice Shabara developes the details of the analogy in the course of his comments But what is agriculture? All the subordinate acts—such as ploughing, sowing, breaking the clods and removing the weeds, reaping and gathering the harvest at the threshing-floor constitute agriculture In like manner, the subordinate acts—such as preparing the sacrificial ground, the sacrificial Darbha or grass, fire, and establishing it with mantras, offering the preparatory oblations such as Prayâjas, the main offering, and the secondary oblations called Anuyâjas—all these constitute a sacrifice Thus "sacrificing with the curds" mentioned in the second Vaidika text under consideration is necessarily to be included in these subordinate acts Hence the actions as mentioned in the two texts are independent. Again, agriculture produces a visible effect, but a sacrifice produces only an invisible fruit Such an admission does not invalidate the statement of the two actions being independent Again the inference—that "sacrificing with the curds" mentioned in the second

सिद्धांताला बाध येत नाहीं. दुसऱ्या वाक्याच्या योगानें होमहि सिद्ध होतो आणि फल हि सिद्ध होतें असें म्हटल्यानेंहि बाध येत नाहीं. एका कारणाचे योगानें दोन कार्यें होतात, असें पायावर कांबळी मारली म्हणजे पायावरची धूळ हि जाते व कांबळीहि साफ होते. तेव्हा कोणत्या हि रीतीनें पाहिलें असतां दोन्ही वाक्यें स्वतन्त्र आहेत असा सिद्धांत ठरतो. या सर्वांचें रहस्य इतकेंच आहे कीं वाक्यामध्यें कर्म व त्याचें फल वर्णिलें असलें कीं वाक्य पुरें होतें. वरील दोन्ही वाक्यांत कर्में व फलें वर्णिलीं आहेत म्हणून हीं दोन्ही वाक्यें स्वतन्त्र आहेत.

२६. मागील दोन वाक्यांचा येथें पुनः विचार केला पाहिजे. कारण आचार्य त्या वाक्यांनीं मागील पूर्वपक्षाचें समाधान करतात. त्या दोन वाक्यांपैकीं प्रथम वाक्य असें आहे कीं, 'ज्याला स्वर्गाची इच्छा आहे, त्यानें अग्निहोत्र यजावें' आणि दुसरें असें कीं, "ज्याला इंद्रियबलाची इच्छा आहे त्यानें दध्यानें अग्निहोत्र यजावें.' त्यांत पहिल्या वाक्यांत अग्निहोत्राचा होम केल्यानें स्वर्ग प्राप्त होतो, इतका अर्थ आहे. दुसऱ्या वाक्यांत त्याच अग्निहोत्राला दह्याची योजना अधिक केल्यानें इंद्रियबल प्राप्त होतें असा अर्थ आहे. पूर्वपक्षकार बौद्ध आहे. हीं दोन्ही कर्में भिन्न भिन्न ठरविलीं, म्हणजे त्याला वेदाची थट्टा करण्यास बरें पडतें. त्याला असें म्हणण्यास सांपडतें कीं, "पाहा वैदिकाचार्य, वेद एका स्थळीं असें म्हण

text serves a double purpose in as much as it is a means of the action and produces the fruit—does not invalidate the statement of the two actions being independent, because a cause sometimes produces two effects. For instance a blanket being beaten against the feet cleans it and brushes off the dust on the feet. Hence the opponent states that examined from any point of view the two texts are independent. The secret of the statement of the opponent is that a sentence is completed when an action and its fruit are described. In the two sentences on which the discussion is based an action and its fruit are described separately. Hence it is inferred by the opponent that the two sentences are independent.

26. The two sentences already quoted and translated require to be reproduced because the Mimânsaka refers to them in replying to the opponent. The sentences are —"He who desires heaven ought to sacrifice an Agnihotra." "He who desires the power of senses, ought to sacrifice (an Agnihotra) with curds." The first simply means that the Agnihotra-sacrifice leads to heaven. The last means that when the Agnihotra-sacrifice is performed with curds, the power of senses is obtained. The opponent is a Bouddhâchârya. If it could be shown that the two texts are independent of each other, he would find it easy to ridicule the Vedas in as much as that which can secure heaven when performed with some addition such as of curds, can secure only the power of senses—the acquisition of heaven

सूत्राणि.

वारवन्तीयादीनां कर्मान्तरताधिकरणम् ॥

समेषु कर्मयुक्तं स्यात् ॥ २७ ॥

वाक्यार्थः । समवाक्येषु कर्मयुक्तं फलं स्यात् । यत्र समानि वाक्यानि श्रुतानि तत्र कर्मान्तरगुणकं फलं विधीयते ॥

भावार्थः । यत्र समानि वाक्यानि वर्तन्ते तत्र न किंचिदपूर्वं विधीयते । इति पूर्वपक्षे प्राप्त आचार्यो ब्रवीति । यत्र समानि वाक्यानि वर्तन्ते तत्र कर्मविशिष्टं फलं विधीयते ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

त्रिवृदग्निष्टुदग्निष्टोमस्तस्य वायव्यासु एकविंशमग्निष्टोमसाम कृत्वा ब्रह्मवर्चसकामो यजेत । एतस्यैव रेवतीषु वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कृत्वा पशुकामो ह्येतेन यजेत ॥

तो कीं, अग्निहोत्र केल्यानें स्वर्ग मिळतो तोच वेद दुसरे स्थळीं असें म्हणतो कीं, ज्याने अग्निहोत्र केले की, इंद्रियबल मिळतें एक वेळ अग्निहोत्रहोमाचें एक फल आणि दुसरे वेळीं दुसरें फल या वेदाचें धरावयाचे तरी काय?" या पूर्वपक्षकाराच्या म्हणण्याचें आचार्य पुढें समाधान करतात. त्या दोन्ही वेदवाक्यामध्यें कर्म म्हणून एकच सांगितलें आहे ते कोणचें? तर अग्निहोत्रहोम दुसऱ्या कशाचा संबंध नाहीं, दुसऱ्या कशाची अपेक्षा नाहीं असें अग्निहोत्राविषयीं स्पष्ट प्रतिपदोक्त निरूपण केलें आहे असें स्पष्ट कळवानें दुसऱ्या कशाची अपेक्षा नसता जें निरूपण होतें त्या निरूपणास मीमांसक श्रुति असें म्हणतात ज्या निरूपणाला दुसऱ्याची अपेक्षा असते, व जें निरूपण एकंदर शब्दाच्या यो-

being admittedly higher and better than that of the power of senses. "Well done" says the Bouddhâchârya, "Mîmânsaka, the Agnihotra produces one result at one time and another result at another time There is, therefore, nothing definite about the Vedas" The Mîmânsaka replies to this statement of the Bouddhâchârya in the sequel Only one action is described in the two texts under consideration. That action is Agnihotra-sacrifice without any connection with any other sacrifice. The Agnihotra-sacrifice is described directly When a statement is directly and definitely made, it is called Shruti by the Mîmânsakas When a statement depends on the context, and on other statements for the completion of its sense, it is called a Vâkya. The Mîmânsaka, in replying to the Bouddhâchârya, applies the definitions of Shruti and of Vâkya, and declares

आतां वारवतीयादिक सामांनीं दुसरें कर्म होतें हा विचार

NOW THE SUBJECT OF THE PSALMS LIKE VÂRAVANTÎYA DECLARING A DIFFERENT ACTION

२७ समवाक्यें असतां कर्म आणि त्याचें फळ मिळून येतात

27 In co-ordinate sentences, action and its fruit are described

गानें होतें त्यास मीमांसक वाक्य असें म्हणतात आचार्य म्हणतात-' असे बौधाचार्य, पहिल्या वाक्यांतील निश्चय श्रुति आहे, दुसऱ्या वाक्यांतील निश्चय वाक्य आहे आणि वाक्यापेक्षां श्रुति प्रबळ आहे असें गुरी कबूल करतात।' हा विचार वास्तविक पुढें व्हावयाचा, आणि श्रुति ह्मणजे काय आणि वाक्य म्हणजे काय याचा विचार आम्ही पुढें करूं "यजावें" याचा अर्थ 'पुरुषानें यत्न करावा" पुरुषाचा यत्न म्हणजे त्याची भेदयोगीची भावना। ही अग्निहोत्रहोमाची भावना। दोन्ही वाक्यांत सारखीच आहे इतकेंच कीं, दुसऱ्या वाक्यांत त्या भावनेचा दही हा गुण सांगितला आहे, आणि दह्याशी इंद्रियबळ या फळाचा संबंध आहे म्हणजे अग्निहोम करतांना दह्याची विशेष योजना केली, म्हणजे इंद्रियबळ हें विशेष फळ उत्पन्न होतें. अशा रीतीनें दुसरें वाक्य विशेष फळाचें वर्णन करतें व हें विशेष फळ साधण्याकरितां विशेष साधन कोणतें हें हि सांगतें म्हणून दुसरें वाक्य पहिल्या वाक्याचा गुण आहे. म्हणजे पहिल्या वाक्याचा दही हा गुण आहे,

that the first text makes a statement called Shruti, and that the last makes a statement called Vâkya. And it is admitted by the Bouddhâchârya that the former is more powerful than the latter. The nature and the application of the exegetical principles called Shruti and Vâkya will be examined fully in the sequel. Again, "should sacrifice" means a person is to make an attempt at sacrificing. The attempt of a person when analysed is an act of his volition. Such an act of volition is the same as expressed in the two texts. The only difference between the two texts is that in one of them the enlargement—with curds—is added—an enlargement which is connected with the fruit—"the power of the senses. The two texts, when properly interpreted, mean that the Agnihotra-sacrifice when performed with the addition of curds produces the fruit—the power of senses. Thus the interpretation of the second text is adjusted in as much as it points out the particular means for the particular end. Hence the second sentence is an enlargement of the first sentence. That is—the second sentence is a Guna Vidhi Vâkya or an original statement of a quality

इतकें पर्यवसान होतें. म्हणजे दुसरें वाक्य गुणविधिवाक्य आहे पहिलें वाक्य अपूर्वविधायक आहे असा पहिल्या व दुसऱ्या वाक्याचा परस्पर गुणगुणिसंबंध आहे. म्हणजे पहिलें वाक्य गुणी व दुसरें वाक्य त्याचा गुण. मग सहजच दुसऱ्या वाक्याचें स्वातंत्र्य नष्ट झालें, व बौद्धाचार्यांनीं जी कोटी केली होती तिचाहि परिहार झाला.

२७ मागें अग्निहोत्रासंबंधीं दोन वाक्यांची व्यवस्था करतांना आचार्यांनीं पूर्वपक्षकारास असें दाखविलें आहे कीं, एक वाक्य दुसऱ्या वाक्याचा गुण होतें. हाच सिद्धांत कायम ठेऊन पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं "वाक्यार्थ करतांना अग्निहोत्र संबंधीं दोन वाक्यांची एक व्यवस्था करतां मग ही व्यवस्था अशीच ठेवली पाहिजे, ती बदलणें हें योग्य नाहीं जशीं अग्निहोत्रसंबंधीं वाक्यें आहेत, तशींच हीं पुढचीं दोन वाक्यें आहेत. पृष्ठ किंवा स्तोत्र गातांना तीन वेळ वेदसूक्त आलें म्हणजे त्यास त्रिवृत् असें म्हणतात 'तीन वेळ अग्निष्टुत्साम म्हटलें कीं तो अग्निष्टोमच त्याच्या वायुदेवतासंबंधीं ऋचेच्या योगानें एकविस भाग ज्याच्यामध्यें आहेत, असें अग्निष्टोम नावाचें साम गाऊन, ज्याला ब्रह्मवर्चसाची इच्छा आहे, त्यानें याग करावा' असा एक वेदमंत्र आहे याचाच दुसरा वेदमंत्र असा आहे कीं 'याचाच रै हा शब्द ज्याच्या मध्यें आहे-अशा ऋचाच्या योगानें वारवंतीय नावाचें अग्निष्टोमसाम गाऊन, ज्याला पशूची इच्छा आहे त्यानें,

while the first is an original statement of an action Thus the two sentences are connected with each other as principal and subordinate sentences depending on each other Thus the independence of the second text does not exist, and the objection raised by the Buddhistic opponent is removed

27. The Mîmânsaka declares in the preceding sûtra that one sentence is the enlargement of another, that is, subordinate sentences depend on the principal statement. On this subject, the opponent observes "Oh Mîmânsaka, you propose one exegetical adjustment of the two texts about the Agnihotra-sacrifice Let this adjustment be adhered to It can not be properly modified. Now, I have two texts exactly analogous to the two texts about the Agnihotra. In singing a psalm called Prista or Stotra (a prayer or praise), the Vaidika Sûkta, when repeated thrice, is called Trivrit. "Agni-stut-Sâma when thrice sung (Trivrit) is Agnistoma-Sâma. He who desires Brahmavarchasa (the splendour or rather the prestige of a Brâhmana) is to sacrifice singing the Riks about the god Vâyu, constituting the Agnistoma-Sâma which consists of twenty-one parts" The second Vaidika text is "Of this, by means of such Riks as contain the word rai, and constitute the psalm called Vâravantîya, one who desires cattle, ought to sacrifice" Now, Vaidikâchârya, are these two texts connected with each other? Is the latter the enlargement of the former? According to your adjustment of the texts about the Agnihotra

याग करावा' अशी ही दोन वाक्यें आहेत. त्यांत पहिल्या वाक्यांतील अभिधान सामान्य व या वाक्यांतील वारवंतीयसाम हा गुण आहे आणि या विशेष गुणाच्या योगानें पशु हें विशेष फल प्राप्त होतें. म्हणजे पूर्वांत व्यवस्था करण्याची जी पद्धति काढली आहे त्याच पद्धतीस अनुसरून या दोन वाक्यांचा आम्हीं परस्पर संबंध बसविला आहे. पहिलें वाक्य गुणी, व दुसरें वाक्य त्याचा गुण. मग दोन्ही वाक्यांतील भिन्नभिन्न अशीं दोन कर्में नाहींत, असें सहजच म्हणावें लागतें. ही व्यवस्था, अहो वैदिकाचार्य, तुम्हांस मान्य आहे ना?" यावर वैदिकाचार्य उत्तर देतात — "ज्या ठिकाणीं समवाक्य असतात, त्या ठिकाणीं भिन्न भिन्न वाक्यें मानून त्यांतील भिन्न भिन्न कर्म व त्यांचीं भिन्न भिन्न फलें असें मानावें लागतें व त्यामध्यें अपूर्व विधि केला असतो' या सूत्रावर शबरांनीं जें भाष्य केलें आहे, त्या भाष्याचें रहस्य थोडक्यांत दाखविलें. दोन कर्में मानलीं असतां वाक्यभेद येतो अशी शंका काढली तर यावर उत्तर असें आहे कीं, पूर्वी सांगितलेल्या वाक्याची योजना कशी आहे ही पहावी. पुनः कोणी अशी शंका घेईल कीं अमुक साम योजावें व अमुक याग करावा अशी एका वाक्यांत दोन विधानें केलीं आहेत, तर त्यावर इतकेंच उत्तर आहे कीं गाऊन असा अर्थाचें मूळ भूतकाळ पद आहे. या पदाचा अर्थ कोणतीही गोष्ट पूर्वीच होऊन चुकली असा आहे. म्हणून 'गाऊन,'

sacrifice, these are connected as principal and subordinate. Now then a particular means like the Vâravantîya produces a particular fruit—the acquisition of cattle. The conclusion then is that the two texts under consideration do not describe two independent actions. Oh Vaidikâchârya, you accept such an interpretation of these two texts—do you ?" The Vaidikâchârya replies to this —

The exegetical principle is — Where there are co-ordinate sentences, there are different and independent statements, and those statements describe independent actions and their fruits and each sentence makes an original statement. This is the gist of the sûtra. The commentary of Shabara dess ren to be summarized —If the texts be considered independent, then there is the exegetical defect—*a sentence is divided.* If such an objection be raised, it can be easily removed when the definition and principles of a complex sentence are considered. Again if it be stated by the opponent that one sentence makes two original statements —A particular psalm is to be sung and a particular sacrifice is to be made, the reply is—having sung (*Krtvâ*) is the wording of the text. It means that an action has already been performed. Hence such particles are said to be indeclinable past participles. Again the second text, though one, makes original statements—1. about the *Rks* containing the word *rai*, 2. about the Vâravantîya-Sâma, 3. about their relation, 4 about a sacrifice, and about a person desiring cattle. How are these original and independent state-

सूत्राणि.

सौभरनिधनयोः कामैक्याधिकरणम् ॥

सौभरे पुरुषश्रुतेर्निधने कामसंयोगः ॥ २८ ॥ [पू०]

पदार्थः । सौभरे=सामविशेषे । पुरुषश्रुतेः=(वाक्ये) पुरुषप्रतिपदोक्तवचनात् । निधने=पञ्चभिः सप्तभिर्वा भागैरुपेतस्य साम्नोऽन्तिमे भाग इति माधवः सामवेदसंहिताभाष्यान्तराणिकायाम् । कामसंयोगः=कामस्य संयोगः ॥

वाक्यार्थः । यथा सौभरे सामनि पुरुषप्रयत्नस्य प्रतिपदोक्तत्वात् कामसंयोगस्तथा निधनेऽपि ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षसूत्रमिदम् । एकस्मिन् वाक्ये सौभरगानेन कामं साधयेदिति वर्णितम् । अन्यस्मिन् वाक्ये निधनेन कामं साधयेदिति वर्णितम् । द्वयोर्वाक्ययोरेकस्मिन्नर्थे न पर्यवसानम् । द्वयोर्वाक्ययोरर्थौ भिन्नौ भिन्नौ च कामाऽतः सौभरं कामसिद्धेरेकं निमित्तं निधनं तु तत्कामसिद्धेरपरं निमित्तम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

यो वृष्टिकामो योऽन्नाद्यकामो यः स्वर्गकामः स सौभरेण स्तुवीत सर्वे वै कामाः सौभरे । हीषिति वृष्टिकामाय निधनं कुर्यात् ऊर्गित्यन्नाद्यकामाय । ऊ-इति स्वर्गकामाय ॥

जाऊन, याना पूर्वकालवाचक धातुसाधित अव्ययें असें म्हणतात. पुन एका वाक्यामध्यें ज्यामध्यें रेपद येतें त्या क्रमा, पारधतीयसाम, त्या दोघाचा परस्पर संबंध, पुन याग, आणि पशुविनर्यी इच्छा असणारा पुरुष असे निरनिराळे पदार्थ [illegible] गोंऊन टाकले हें कसें? आणि हें एक वाक्य तरी कसें? असें पूर्वपक्षाचार्यें म्हणणें यावर [illegible] आचार्य उत्तर देतात कीं,

ments put together? How do they constitute one sentence? The opponent asks these questions The reply of the Vaidikâchârya is —"My definition of a sentence and of its unity deserves to be considered. A sentence is one in which a variety of words points to the accomplishment of one object" The opponent accuses the Mimânsaka of dividing a sentence But there is no division of a sentence, because there are not many original statements.

सौभर आणि निधन यांच्या योगानें एकच इच्छा पूर्ण होते, हा विचार

२८ सौभर सामाविषयीं पुरुषप्रयत्नाचा उद्देश असतो, म्हणून (कामसिद्धि होते असें कळतें, तसेंच) निधनाविषयीं (पुरुषप्रयत्नाचा उद्देश असतो, म्हणून त्यानें हि) कामसिद्धि (होते) (पू०)

"आम्हीं जें पूर्वी एक वाक्याचें लक्षण केलें आहे त्याचा पूर्वपक्षकार, विचार केला पाहिजे एका कार्यसिद्धीचा उद्देश ठेवून कितीहि निरनिराळीं पदें आलीं तरी तें एकच वाक्य" वाक्यभेद हा दोष म्हणून पूर्वपक्षकार मांडितो पण वाक्यभेद होत नाहीं, कारण ज्या गोष्टी पूर्वी सांगून आलेत, त्या गोष्टींचा अनुवाद मात्र सांगितलेला जो याग त्याचा फलाचा आहे भाष्यकार (३ ३,१४) सूत्रांतील व्यवस्था या ठिकाणीं लागू करतात, त्याचा विचार आम्ही पुढें करूं एकच वाक्यांत निरनिराळीं वचनें येतात आणि त्यांच्या योगानें विशिष्ट कार्य सिद्ध होतें हें कसें ? एकच अर्थ वाक्य पाहिजे एकाच कार्यावर लक्ष ठेवून कितीहि वचनें आलीं तरी चिंता नाहीं समता

NOW THE SUBJECT OF THE ACCOMPLISHMENT OF ONLY ONE DESIRE BY MEANS OF THE PSALM CALLED SOUBHARA AND ITS CADENCE (NIDHANA)

28 (As) in the psalm called Soubhara, the volition of a person is pointed out and (therefore the accomplishment of an object is inferred) (so) in the case of the cadence, (the volition of a person is pointed out) and therefore the accomplishment of an object (is meant) (The statement of an opponent)

The variety of words merely represent the things already known. The text only points out their application to the accomplishment of a particular object. Commentator Shabara anticipates the exegetical adjustment and principles enunciated in (III. 3. 14) of the system of Jaimini. We will consider this subject in the sequel. How can one sentence make different statements? and how can they describe the accomplishment of a complex object? It does not matter how many statements are made if the accomplishment of a single object be aimed at. Coordinate sentences describe different actions. They are not connected as, principal and subordinate.

29. The opponent quotes Vaidika texts and shows that they can not be adjusted on the principles enunciated in the preceding

सूत्राणि.

सर्वस्य वोक्तकामत्वात् तस्मिन् कामश्रुतिः स्यात्
निधानार्था पुनःश्रुतिः ॥ २९ ॥ [सि०]

पदानि । सर्वस्य, वा, उक्त-कामत्वात्, तस्मिन्, काम-श्रुतिः, स्यात्, निधन—अर्था, पुनः-श्रुतिः ॥

वाक्यार्थः । सर्वस्य सौभरस्य नानाकामवर्णनेन लक्षणं भवति । अतः सौभरे कामस्य प्रतिपदोक्तवर्णनेन कामसिद्धिर्विधीयते । निधने यत् कामस्य पुनर्वर्णनं तत् नियामक न तु विधायकं । निधनार्था पुनःश्रुतिरित्यस्य निधन-नियामक पुनर्वर्णनमित्यर्थः ।

भावार्थः । उपरितनयोर्द्वयोरनुसंहितयोर्वाक्ययोरर्थो विचार्यते । तत्र द्वितीयवाक्यस्य विधायकत्वं नास्ति किं तु नियामकत्वम् । प्रथमवाक्येन विधान क्रियते । किं नाम नियामकम् वाक्यम् । नियामकम् वाक्यम् तु व्यवस्थापकम् ॥

॥ इति द्वितीयाध्याये द्वितीयः पादः ॥

२९ नाहीं सर्वांची (सौभराची निरनिराळी) इच्छा-(सिद्धि) पूर्वी वर्णिली आहे, म्हणून इच्छासिद्धीविषयीं प्रतिपदोक्त वर्णनाचा सौभरांशीं संबंध मानावा निधनाची व्यवस्था व्हावी म्हणून (इच्छासिद्धीचें) पुनर्वचन केलें आहे

29 No, because (all) desires (are) already described, therefore, (all) desires being directly and explicitly mentioned are to be connected, with that (Soubhara) for the sake of adjusting (the relationship of) cadence the repetition (of desires is made)

ह पर इच्छन (सौभरी गावी) हा गोष्टी ध्यानात घ्या आहे त्याचें ह पर म्हणून (ग्यावी गावी)" दा तीन मन्त्रांमध्ये परस्पर गुणगुणिभाव आहे कीं दोन्ही मन्त्र स्वतंत्र आहेत हा विचार चालला आहे तर प्रत्येक यज्ञ सत्रात गान करणें प्राचीन आर्यांचा असा प्रचार होता त्या सामगानाचीं अनेक नांवें असत [illegible] निरनिराळें असत त्यांत सौभर म्हणून एक [illegible] असे बौद्ध पूर्वपक्षाने येथें उल्लेख केलेला आहे आणि समाप्त गाणारे मिळून साम [illegible] अेवढा प्रकारें पद [illegible] मारीत निधन नांव सूत्रांत दिलेलें आहे आतां, पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, स[illegible] हीं निरनिराळी फलसिद्धी वर्णिली आहे आणि स्तोत्रांच्या संबंधानेंच करावी गावी अशी पुरुषप्रयत्न वाचक [illegible] पदें येथें प्रतिपदोक्त योजिलीं आहेत तेव्हां फलाचेंहि वर्णन आहे आणि क्रियेचेंहि वर्णन आहे म्हणून मागील अधिकरणांतील सिद्धांतानुसार व

or are they independent of each other? It was a custom among the ancient Âryas to have music at every sacrifice. The musical modes were known by various names. Soubhara is a musical mode to which the Buddhistic opponent makes a reference in the sûtra. Every Sâma was ended by the chorus singing and trilling a particular word such as *Hiu Uey* or *U*. Such a cadence is called Nidhana in the sûtra. The opponent states that the fulfilment of desires is described as the fruit of the particular cadence as well as of its Sâma. Again the terms—*should do* or *should have*—as showing the volition of a person are used in reference to the Sâma as well as to its cadence. Thus an action as well as its fruit is described. Therefore in conformity with the principles of the preceding sûtra the two Vaidika texts constitute two co-ordinate sentences which are therefore independent. Hence as the Soubhara Sâma can produce some fruit, so the cadence as given by the chorus can produce the same fruit independently. Again, it would be a case of me

रील दोन्ही वेदवाक्यें समवाक्यें आहेत म्हणून ज्या ज्या कर्मांचा उच्चार झाला आहे, तीं तीं भिन्न कर्में आहेत आणि जसें सौभरगानानें फल प्राप्त होतें, तसेंच लकेरी मारल्यानेंहि दुसरें फल प्राप्त होतें. पुन या दोन वाक्यांची व्यवस्था करतांना दुसरें वाक्य पहिल्या वाक्याचा गुण आहे असें म्हणण्याकरतां "ज्याला पर्जन्याची इच्छा आहे" अशीं दुसऱ्या वाक्यांत पदें आलीं आहेत, व तेणेंकरून पहिल्या वाक्यांतील सौभराशीं संबंध बसतो असें म्हटलें तर ही लक्षणा होईल आणि लक्षणा प्रत्यक्ष वर्णनापेक्षा दुर्बळ आहे, म्हणून पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, वर जीं दोन वेदवाक्यें घेतलीं आहेत, तीं समवाक्ये आहेत म्हणून वेदाचें लिहिणें निदान अव्यवस्थित तरी आहे. यावर आचार्य पुढल्या सूत्रीं उत्तर देतात.

२९. निधन म्हणजे सामगानांतील लकेरी हें सांगण्यास नको सौभर आणि निधन याविषयीं जीं दोन वाक्ये दिलीं आहेत, त्यांचा परस्पर गुणगुणिसंबंध नाहीं, परंतु तीं स्वतंत्र वाक्ये आहेत, असें पूर्वपक्षकारानें दाखविलें. त्यावर आचार्य असें सिद्ध करतात कीं या दोन्ही वाक्यांचा परस्पर गुणगुणिसंबंध आहे. पर्जन्यवृष्टि व्हावी म्हणून सौभराचें गान करावें आणि सौभरसामाचें गान करीत असतां अमक्या तऱ्हेनें लकेरी मारावी, इतकाच या दोन वाक्यांचा अर्थ आहे आणि सर्व इच्छासिद्धीविषयीं प्रथम वाक्यांत वर्णन केलें आहे, म्हणून लक्षणा मानून दुसऱ्या व पहिल्या वाक्यांचा परस्पर गुणगुणिसंबंध मानावा. कोणत्या इच्छासिद्धीकरतां कोणत्या तऱ्हेनें लकेरी मारावी ही व्यवस्था करण्याकरतां इच्छासिद्धीचें पुनर्वर्णन झालें आहे.

tonymy to connect the terms which, being identical, describe the fulfilment of desires in both the texts, and to consider the two texts as maintaining the relation of principal and subordinate But metonymy is weaker than a direct statement Hence the opponent concludes that the two Vaidika texts he quotes are co-ordinate and therefore, the Vaidika statements are, at least, unsystematic To this, the Mîmânsaka replies in the next sûtra

29 We need not mention here that by Nidhana is meant the cadence of a Sâma. When the opponent insists upon the two texts about the Soubhara-Sâma and its cadence being independent, the exegetical adjustment which the Mîmânsaka points out is against him, for the Mîmânsaka maintains that the two texts are connected as principal and subordinate The Soubhara-Sâma is to be sung for rain-fall, and in singing the Soubhara-Sâma, the cadence is to be made in a particular way This is the import of the two Vaidika texts The fulfilment of desires is described in the first text about the Soubhara-Sâma. Hence the two texts can be interpreted as connected by the relation-ship of the qualified and a quality on the principle of metonymy The repetition of the desires fulfilled is made for pointing out of what cadence is to be made and on what occasion and for what purpose Thus the second text is the enlargement of the first

उपसंहार

या भागामध्यें जो विचार झाला आहे, तो विशेष लक्ष देण्याजोगा आहे. कारण बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकाचार्यांचा वाद चालला आहे. वेदामध्यें जो संप्रदाय चालू होता, तो संप्रदाय मनाला न रुचून बौद्धाचार्य त्याचें खंडन व संप्रदाय मोड याकरितां नानाप्रकारें वादविवाद करीत. तो संप्रदाय कोणता? याचें थोडें वर्णन केलें पाहिजे. ब्राह्मण, क्षत्रिय, आणि वैश्य असा या तीन प्रकारचें वर्णन प्राचीन वैदिक ग्रंथांत आढळतें. परंतु त्यांमध्यें परस्पर अन्नव्यवहार व शरीरसंबंध होत असे. इतकेंच काय पण सर्वांचा धर्मसंबंधी संप्रदाय एकच असे. तो संप्रदाय दोन प्रकारचा होता—एक गृह्य म्हणजे कुटुंबसंबंधी भाग आणि दुसरा सामाजिक. त्यांपैकीं बौद्धाचार्य गृह्यधर्मसंप्रदायाचें खंडन करण्याला प्रवृत्त झाले ते गृह्यसंप्रदाय म्हणजे. क्षत्रिय व वैश्य असा सर्व आर्यांत चालत असत. या गृह्य आचारांमध्यें अग्निहोत्रकर्म मुख्य आहे आणि सामाजिक आचारांमध्यें सत्रादि याग धरावे. आतां अग्निहोत्र म्हणजे होतें तरी काय आणि त्याच्या खंडनमंडनाविषयीं बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकाचार्यांचा इतका हट्ट तरी का याचें आम्ही थोडक्यांत वर्णन करतों. आर्यजन म्हणजे ब्राह्मण, क्षत्रिय आणि वैश्य यांना सर्व गृह्य व सामाजिक धर्मांचा अधिकार असे. त्यांमध्यें विवाह होतांच अग्न्याधान म्हणजे गृहामध्यें अग्नीचें

SUMMARY

The subjects discussed in this chapter and the important considerations urged on the attention of the reader deserve an examination. There were two schools of thought at the time of Jaimini:—the one consisted of the followers of the Vaidika polity and the other of Buddhists. The latter opposed the former and endeavoured to controvert their doctrines and to subvert their polity advancing a variety of arguments. The question—what is the Vaidika polity requires to be answered before the arguments of the Buddhists can be examined. Three classes or orders of people such as the Brâhmans the Kshatriya and the Vaishya are well known in the Vaidika literature. But these orders then could dine together as well as intermarry. Their domestic and social institutions were the same. The Bouddhâchâryas attack the domestic institutions among which the Agnihotra or the worship of the domestic fire occupied the pre-eminent place. Among the social institutions the Soma-sacrifice and the Sattras or the sacrificial sessions are to be reckoned. What is the Agnihotra or the worship of the domestic fire? and why should the Vaidikâchâryas obstinately defend it? and why should the Buddhists as obstinately seek to controvert it? We shall briefly answer the questions that the drift of the discussion in this chapter may be easily understood. The Aryan community consisted of the Brâhmanas, Kshtriyas and Vaishyas who were equally en

स्थापन करावयाचे या अग्नीचे प्रथम एकच कुंड असे. मग कांहीं दिवसांनीं एका कुंडाच्या ठिकाणीं तीन कुंडें करूं लागले कात्यायन संप्रदायाप्रमाणें पुढें पांच यज्ञकुंडें झालीं प्रथम यज्ञ चालविणारा एकच ऋत्विज् असे पुढें तीन कुंडें असतां चार ऋत्विज् लागू लागले जसे मन्वंतर फिरलें, तसें चोहोंच्या ठिकाणीं सोळा आणि सोळापेक्षां अधिकाहि ऋत्विज् लागू लागले. असा आर्यजनामधील यज्ञाचा इतिहास आहे त्याचा निरनिराळा विचार प्रसंगवशात् करूं अजून अनेक यज्ञ प्रसिद्ध आहेत, आणि वाजपेय, सौत्रामणि असे यज्ञ पुण्यात अजून होतात परंतु या सर्व यज्ञाचें मूळ अग्निहोत्र आहे, व तें ऋषींना, ब्रह्मवाद्यांना, किंवा आचार्यांना मान्य आहे. विधियुक्त अग्नि स्थापन केल्यानंतर अग्नि हा गृहांतील एक पुरुषच झाला असें आर्यजन मानीत मग अग्निकडून देवास आमंत्रण करवीत. अग्नीस आहुति दिली कीं, ती देवास पोहोंचते असें ते समजत. अग्नीच्या कुंडापाशीं बसून त्याच्या पराक्रमाविषयीं सर्व आर्यजन गात. त्याचें सूक्ष्म रूप अमकें, त्याचें विशाल रूप अमकें, त्याचें विजेंतील रूप अमकें, त्याचें जलांतील रूप अमकें, त्याचें वनस्पतींतील रूप अमकें, त्याचें मनुष्यांच्या शरीरांतील रूप अमकें, त्याचें विश्वव्यापक रूप अमकें, अशा गोष्टी ते सांगत आणि अग्नीचीं निरनिराळीं नांवें घेऊन आर्य लोक अग्नीचें स-

titled to the worship of fire whether at home or in their social gatherings As soon as an Ârya was married, he had to establish a sacred fire in his house At first there was only one hearth. Gradually two more hearths were added to it According to the system of Kâtyâyana, the three hearths were developed into five At first there was only one officiating priest Gradually as three sacred hearths were required, four priests were appointed As times changed, instead of four, sixteen, nay more than sixteen priests officiated at a sacrifice This is the history of the sacrifices of the ancient Âryas in India history which deserves to be particularly investigated and on which we shall enter as occasion arises Many sacrifices are still well-known Even now such sacrifices as the Vâjapeya and Soutrâmani are performed in towns like Poona But the fundamental sacrifice is Agnihotra a sacrifice which is equally acceptable to the *Risis*, to the Brahmavâdinas, and to the Âchâryas After the ceremonious establishment of the sacred fire, every Ârya considered it to be an inmate of his household He asked his gods to come to his hearth through the sacred fire and believed that whatever offerings he made into the sacred fire were received by his gods He took his seat near the hearth and sang the glories of his sacred fire, and spoke of his subtle form, of his aqueous form, of his presence in plants, or in the bodies of men, and of his universality The Âryas called Agni by a particular name according to the particular conception at the time when he

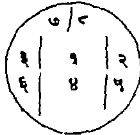
होम करीत, व तो कधींहि विझू देत न
सत. जर तो विझला तर घरामध्यें मो-
ठा घोटाळा होई व रोजच्या होम सकाळीं
स्वच्छ तयार केलेले लांकडाचे तुकडे
अमुक जातीचे व अमुक मापाचे
घेऊन गृहपति म्हणजे यजमान व त्याची
पत्नी, आणखी हि दुसरीं कुटुंबांतील
माणसें जवळ असलीं तर इतकीं मिळून
कांहीं ठरीव मंत्र म्हणून अग्नींत तीं काष्ठें
म्हणजे समिधा अर्पण करीत. मग गृह
पति आणि त्याची पत्नी मिळून अग्नीची
प्रार्थना करीत. इतकें नित्य कर्म सग
ळ्या आर्यजनांच्या घरांत चालायचेंच.
प्रत्येक आर्यजनाच्या घरांत (मग तो ब्रा
ह्मण असो, क्षत्रिय असो, किंवा वैश्य
असो) सकाळीं व संध्याकाळीं अग्नीस
समिधा अर्पण केल्यामुळें तो पेटलेला
राहत असे. सकाळीं व संध्याकाळीं
आर्यजनांच्या गृहामध्यें अग्नीस समिधा
२ देते वेळीं उत्साह होत असे. असा क्रम
पंधरवडाभर चालावयाचा, आणि महि
न्यांतून दोन दिवस म्हणजे अमावास्या
आणि पौर्णिमा या दोन दिवशीं मोठ्या
समारंभानें अग्नीचें हवन होत असे.
यास दर्शेष्टि आणि पौर्णिमासेष्टि असें
म्हणतात. दोहोंस मिळून दर्श
पूर्णमासेष्टि असें नांव मिळालें आहे.
हा पंधरवड्याचा समारंभ मोठ्या हौसेनें
व आल्हादानें होत असे. पंधरवड्यांत
झालेल्या पापाविषयीं पश्चात्ताप होऊन
देहशुद्धि करून मोठ्या भक्तीनें व
मोठ्या प्रेमानें पुरोहित ऋत्विज बोलावून
आणीत आणि त्यांच्या सहाय्यानें

was described. Particular care was taken to see that it was never extinguished. In case of its being accidentally put out the whole household felt a sort of confusion, for it was essential to offer into the sacred fire bits of wood of a particular kind and of particular dimensions every morning and evening. At this time the master of the house and his wife and children chaunted certain well known hymns. Then prayers were made. Such a worship of fire was performed in the house of every Ârya whether he was a Brâhmana, a Kstriya or a Vaishya. There was considerable rejoicing in the family every morning and evening when the sacred bits of wood were offered into the fire. Such a simple worship was continued from day to day for a fortnight. Twice in a month—on the new moon-day and full moon-day the sacred fire was worshipped in a particular way the new moon and full moon oblations being offered. This ceremony was performed every fortnight with feelings of great exultation. The spiritual element, however was not neglected for repentence for the sins committed knowingly or unknowingly during the fortnight was expressed, special care being taken in performing the preliminary purificatory rite. Having bathed and cleaned the body the sacrificer invited priests affectionately and in faith and with their aid, he performed the new moon and full-moon sacrifice. Every Ârya was not able to perform the full or new moon sacrifice in the same way. Those Âryas, who had had the means of performing the

ही पंध्रवड्यातील इष्टि करी. ही इष्टि करायाची योग्यता सर्व आर्यजनास सारखी नसे द्रव्यादि साधनामुळें ज्या आर्य जनानीं सोमयज्ञ केला असेल, आणि निदान सहा तरी गाई बाळगण्याची ज्याची शक्ति असेल, ते प्रौढ व प्रतिष्ठित, आणि बाकीचे साधारण रीतीने दर्शपूर्णमासीष्टि करीत, म्हणजे त्याना गाई बाळगण्याची आवश्यकता नसे. कितीहि श्रीमंत आर्यजन असला, आणि त्याच्याजवळ कितीहि ऐषआरामाचीं साधनें असलीं, आणि त्याची बायको कितीहि नाजूक व हौशी असली, तथापि पंध्रवड्यात एकदा पौर्णिमेच्या किंवा अमावास्येच्या दिवशीं हा नाजूकपणा आणि हा ऐषआराम एकीकडे ठेवावा लागत असे आणि स्वत गृहपतीनें रानात जाऊन दर्भ व समिधा काढून त्याची मोळी बांधून ती डोक्यावर घेऊन घरीं आणली पाहिजे मग त्यातून आसनाची, जाळण्याच्या लाकडाची, आणि कुंच्याची तयारी करावी लागे मऊ मऊ बसण्याच्या बैठका टाकून हरणाचीं कातडीं बसावयाला घेतलीं पाहिजेत संसारात नित्य लागण्याचीं गरीबीची स्वयंपाकाचीं पात्रें नीट रीतीनें विधियुक्त मांडलीं पाहिजेत, आणि अग्नीकरिता यजमानानें व त्याच्या पत्नीनें जपून स्वयंपाक केला पाहिजे. या प्रसंगीं बसणें उठणें हें सर्व वेजावेजानें विधियुक्त झालें पाहिजे आता अग्नीस अर्पण करायाचा जो हवि तो तयार करावयाचा एकीकडे तांदूळ काढले कीं तो निर्वाप झाला मग ते ता-

grand Soma-sacrifice, and who could afford to keep at least six wet cows, were considered respectable and performed the full or new-moon sacrifice on a grand scale, while the rest of the Âryas performed the fortnightly sacrifices in an ordinary way, in as much as it was not necessary for them to possess six wet cows But one thing specially deserves attention However rich an Ârya may be, whatever the means of luxury he may possess, however slender and fond of high life his wife may be, yet once every fortnight either on the new-moon-day or full-moon-day, the luxurious Ârya and his slender wife made up their minds and dispensed with high life, for every Ârya was required by his religion to go on foot to a jungle, to gather the sacrificial fuel, to tie it up in a bundle, to take it on his head and to bring it home to his house Then out of the grass he made seats and a small broom, and consecrated the sacrificial fuel To soft and luxurious seats used by him every day he now preferred deer-skins He took up ordinary cooking utensils and disposed them ceremoniously on the altar The lord and the lady of the house prepared a sacrificial cake for the fire, very great care being taken to act up to the principles of the religious life they lived every fortnight. They could not sit down or stand up but in a particular way sanctioned by the sacrificial code The sacrificial cake was not prepared in any way First, the rice, out of which the cake was made, was consecrated and this was called a Nirvâpa Next, they were pounded and

दळून गृहपत्नीनें कांडावें, व दळावें, मग त्याचें पीठ झालें म्हणजे त्याचा एकत्र गोळा करावा. मग आठ कपालें मांडावीं (कपाल म्हणजे विटाचा तुकडा) तो कसा पाहिजे तसा घ्यावा मात्र हीं सगळीं आठी कपालें मांडलीं म्हणजे असा आकार होत असे मग

पातळी हें पीठ थापून कांसवाच्या आकाराचा पुरोडाशाचा पोळा तयार करीत असत, आणि मग त्या पोळ्याचे अंश अंश घेत. या अंशाचें नांव अवदान. मग त्याच्या वरती तूप घालीत. याचें नांव अभिघार. पुरोडाश अग्नीस अर्पण करण्यापूर्वीं नुसत्या तुपाच्या पांच आहुति देत असत. याचें नांव पंचप्रयाज. नंतर आज्यभाग नांवाच्या देवतांनाहि तुपाच्या आहुति द्यावयाच्या. नंतर अग्नि, विष्णु, अग्नीषोम आणि इंद्रवैमृध या त्या मुख्य देवता, त्यांस त्या पुरोडाशाच्या पोळ्याच्या अंशाचें अर्पण करावें. मग सगळ्या देवतांचीं नांवें घेऊन एकदम तुपाची आहुति द्यावयाची. याचें नांव स्विष्टकृत. मग पुनः तीन तुपाच्या आहुति द्यावयाच्या. याचें नांव अनुयाज. मग ऋग्वेदांतील सूक्तवाक आणि शंयुवाक या नांवाचे मंत्र म्हणावे. पुढें देवपत्नीला चार किंवा आठ आहुति पडत्या सोडून इकडून तुपानें आणि मधु स्वाहा मग म्हणून द्यावयाच्या. याचें

ground with a muller by the sacrificer himself. The flour thus prepared was kneaded and made into a ball. The eight potsherds were then arranged as shown in the accompanying figure. The figures show the order in which the potsherds were taken a potsherd being a piece

of a brick not taken at random but of the size and shape as shown in the figure. When all the eight potsherds were arranged on the fire, they formed a circular ring. On these potsherds the flour was patted into the form of a tortoise, and thus the sacrificial cake called Purodâsh was prepared. It was taken off from the potsherds and cut up into bits each bit being called an Avadâna on which clarified butter was poured. This process was called Aghâra. Before the main offerings consisting of the bits of this sacrificial cake were thrown into the sacred fire, simple clarified butter was poured into it. These offerings were called the Pancha Prayâjas. Clarified butter was now offered to all the gods. These offerings were called Âjyabhâgas. Next, the bits of the Purodâsh were separately offered to the gods Agni, Visnu, Agni-Soma and Indro-Vaimridha, these being the principal gods of the new moon or full moon sacrifice. Next, clarified butter was poured in the name of all the gods collectively. This offering was called Sviṣṭakrit. Next, three offerings consisting of clarified butter called Anuyâja were made. Next, verses from the Rik Samhitâ known as Sûktavâk and Shamyuvâk were chaunted. Offerings of clarified

मांव पत्नीसंयाज अशा क्रमानें दर्शपौर्णमासेष्टि होत असे ज्यानें सोमयाग केला आहे, त्या प्रौढ आर्याच्या दर्शपूर्णमासेष्टि मध्यें इतकाच विशेष असे कीं, बाळगलेल्या ज्या सहा गाई त्या रानांत सोडायाच्या, त्यांचीं वासरें एकीकडे बांधायाचीं, आणि दूध दुंपतें करावयाचें इतकी त्यास अधिक खटपट करावी लागे अस्तु या दर्शपूर्णमासेविषयी विशेष विचार आहे. तो प्रसंगवशात् करूं. सध्यां इतकें सांगणें पुरें आहे पंध्रवड्यांतून अशी इष्टि चालली असतां योक्त्र या नांवच्या दर्भसूत्रानें आपली कंबर बांधून यजमानपत्नी तयार आहे, व आपला नाजुकपणा आणि श्रीमंती एकीकडे ठेवून अग्नीकरितां धर्मसंसार करीत आहे, आणि दररोजचीं कारस्थानाचीं आणि खटपटीचीं किंवा युद्धाचीं किंवा व्यापारीचीं कर्में एकीकडे ठेवून रानांत जाऊन लांकडें तोडून समिधा तयार करून दर्भ कापून काढून, दोहींची मोळी करून घरीं आणून अग्नीकरितां यजमान धर्मसंसार करतो आहे, आणि ऋत्विज् मंत्र म्हणत आहेत, आणि अग्नीमध्यें हवीचें अर्पण होत आहे अशी जी दर्शपूर्णमासेष्टि हें वैदिक धर्म संप्रदायाचें रहस्य आहे म्हणून सहजच याचा वैदिकाचार्यांस मोठा अभिमान असे. बौद्धधर्मसंप्रदायाचें रहस्य कोणतें याचाहि थोडा विचार केला पाहिजे वैदिक परंपरेचे लोक धर्मसंसार हीच कायती आपली मुख्य इतिकर्तव्यता असें समजत बौद्धधर्मानुयायी संसाराचा

butter were thrown into the fire in the name of the goddesses, to respect whose modesty a curtain was hung up between the sacred fire and the sacrificer and the officiating priests When the offerings were made to the fire, the verses were to be recited gently and softly These eight offerings were called Patnîsanyâjas or the offerings of the wife or wives This was the order in which the new-moon or full-moon sacrifice was performed The respectable Ârya who had already performed the Soma-sacrifice and whose social status was recognized had to add the following in the performance of the new-moon or full-moon sacrifice —He had to turn out his six cows for grazing in the wilds, their calves being separated from them and tied He had to do the dairy-man's business such as making the milk into curds. We shall have to speak particularly of the new-moon and full-moon sacrifice as occasion arises Suffice it to remark here that once every fortnight when the full or new moon sacrifice was performed, the wife of the sacrificer prepared herself, having girded up her loins with a rope made of grass and called Yoktra and laid aside her tenderness and high life and lived a religious and simple life for the sake of the sacred fire. Again the sacrificer diverted his mind from the affairs of state, from politics or from warlike ambition or from commercial concerns, assumed the garb of a simple peasant, went into a forest for collecting sacrificial fuel and for gathering sacrificial grass, made them into a bundle, placed it on his head and walked home,

समूळ त्याग करणें ही आपली मुख्य इतिकर्तव्यता असें प्रतिपादन करीत यज्ञ करतांना आर्यजन असें म्हणत कीं "आम्हास ऐहिक ऐश्वर्य मिळो, आमच्या पोटीं वीरपुत्र येवोत, आमच्या मुलींना वीरपति मिळोत, लढाईंत आम्हांस यश येवो, आणि सर्व प्रकारें संसारीं आनंदवृद्धि होवो" बौद्ध लोक मठांत एकत्र मिळत आणि म्हणत कीं, 'संसार दुःखदायक आहे, मनुष्यांनीं आपल्या इच्छांचा समूळ नाश करावा, संसाराचा त्याग करून वनवास करावा. कशाला ही संतति ? कशाला ही सेवा संताप सदैव ? वैराग्य हें सर्व सुखाचें साधन आहे ज्याचा राग गेला ते उपाधीच्या ह्रासापासून सुटले अहिंसा हा परम धर्म समाधि लावून बसणें हें परम सुख जीवन्मुक्त होणें हा परम पुरुषार्थ संसार मिथ्या हें ज्ञान परम पुरुषार्थाचें साधन" आणि पुष्कळदां म्हणून "नको हा जन्म कधीं जन्म मरणापासून मुक्त होऊं ?" असें म्हणत "वीतरागा निरञ्जना." असें ते नेहमीं घोकीत बसत आणि या संसारदुःखापासून मुक्त होऊन निर्वाण प्राप्त व्हावें म्हणून झटत. आम्ही जें निरूपण केलें आहे त्यांवरून वैदिकाचार्य आणि बौद्धाचार्य यांमध्यें किती भेद आहे हें स्पष्ट समजेल वैदिकाचार्यांस यज्ञ हें सर्व सुखाचें साधन असें वाटे आणि सर्व प्रकारें संसार साधावा असें त्यांचें मत असे म्हणून ते यज्ञावर फार जोर देत. यज्ञ हें ऐहिकाचें साधन आहे आणि संसार

and all this for the sake of the sacred fire. The officiating priest chaunted the Vaidika verses and offered into the sacred fire clarified butter or the portions of the sacrificial cake. Whatever the social position of the Âryan sacrificer and his wife, once a fortnight they lived a simple religious life gathering fuel or grinding corn. This is the secret of the new or full moon sacrifice, the basis of the Vaidika polity—a polity of which the Vaidikâchâryas were naturally proud and to which they attached special importance. The Buddhists differed from the Vaidikâchâryas in as much as they condemned all sacrifices. How is this to be explained? The Vaidikâchâryas attached importance to this life and spiritualised it away by means of representing it in sacrifices. The Buddhists on the contrary condemned this life and its pleasures. In peforming sacrifices the Âryas often prayed—"Oh may we obtain worldly glory may warlike sons be born of us, may our daughters be wedded to warriors, may we triumph in our wars, and may we rejoice in all our worldly affairs. The Buddhists, on the contrary congregated in their convents, and habitually said —"This world is full of misery, man ought to subdue his passions and desires and eradicate them. He ought to give up the world and its pleasures, and betake himself to a wilderness. Of what good are the children? Of what good are all the troubles of life—cui bono? Self-abnegation is the means of all happiness. He who has overcome the desires of his mind, has emancipated himself from the power

सर्वथैव त्याज्य आहे, म्हणून तो करूंच नये यावर बौद्धाचार्य कटाक्ष ठेवीत बौद्धाचार्य एका बाजूस आणि वैदिकाचार्य एका बाजूस अशी देशामध्ये दुफळी माजली वैदिकाचार्य यज्ञाचे मंडन करण्यास प्रवृत्त झाले बौद्धाचार्य यज्ञाचे खंडन करण्यास प्रवृत्त झाले अग्निहोत्र हें सर्व यज्ञाचें बीज. त्याविषयीं मोठ्या निकरानें वादविवाद होऊं लागले यज्ञक्रियेपासून काहीं अपूर्व उत्पन्न होतें, असें वैदिकाचार्य प्रतिपादन करीत अपूर्व उत्पन्न होण्याकरता वेदामध्यें अपूर्व विधि पाहिजे हे स्पष्टच आहे अपूर्वविधि म्हणजे काय? याचें विवेचन पूर्वी झालेंच आहे मग यज्ञापासून ज अपूर्व उत्पन्न होतें, तें सारें एक कीं, एका यज्ञात ज्या निरनिराळ्या क्रिया कराव्या लागतात, त्यापासून निरनिराळें अपूर्व उत्पन्न होतें? अशा केलावर वाद गेला आणि वाक्यार्थमीमांसेंतील समवाक्याच्या प्रकरणाची जी लक्षणें ती या वादास लागू पडूं लागली समिधेची आहुति अग्नींत दिली कीं अपूर्व निष्पन्न होतें कीं नाहीं, विष्णूच्या उपांशुयागापासून अपूर्व उत्पन्न होतें कीं नाहीं, पशुयाग, सोमयाग यामध्यें अपूर्व उत्पन्न होतें कीं नाहीं असा वादविवाद झाला. त्यांत मुख्य अपूर्व विधि तो कोणता, गुणविधि तो कोणता, गुणविधीमध्यें आणि अपूर्वविधीमध्यें परस्पर संबंध काय, अपूर्वविधि करतांना स्वरूपकथन केलें पाहिजेच कीं काय, एकाच विषयाचें वर्णन होतांना एकच क्रियापद येतें, त्याची व्यवस्था

of all accident The highest duty of man is to abstain from giving pain to animals in any way To be absorbed in contemplation is the highest happiness To be free from the trammels of this life while living, is the highest human ambition To know that this world is a delusion, is true knowledge the means of accomplishing the highest human ambition." They often sighed and said — "Ah! The miseries of this life! Oh! May the day come when we shall be free from birth as well as from death" Their motto was Vitarâgâh Niranjanâh which means *above accidents, free from passions* They endeavoured to be delivered from the miseries of this world and to obtain the state of Nirvâna or final emancipation Thus in every respect, the Vaidikâchâryas and the Buddhistic Âchâryas contrasted We have pointed out this contrast that the scope of the discussions of the Mîmânsâ may be perceived by the reader The Vaidikâchâryas considered a sacrifice to be the means of all happiness in this life as well as in the life to come They were incessently intent on securing the pleasures of this life Hence they attached special importance to the performance of a sacrifice The Buddhists considered a sacrifice to be the means of giving pain to animals (Hinsâ) and therefore, insisted upon condemning this lfe, and therefore, condemned a sacrifice. Thus differing from one another, the Vaidikâchâryas and the Bouddhâchâryas divided society The Vaidikâchâryas sought earnestly to defend their sacrifices the Buddhists obstinately sought to controvert them All discussion

वरी कर्मापार्थी, "अग्निहोत्र करावें," आणि "देशावें" या प्रकारचीं जेन वाक्यें किंवा शास्त्र, किंवा दोन्ही आहीं असतां त्यांचा परस्पर संबंध कोणता, कर्मप्रकारें बीज सामान्य कीं वेगता-वेगळे मानायाचा, पारमीय, पदार्थीय, सोमादि सामर्थ्य यान करायाचें त्या पासून फल काय, कोठें कोठें धाम ॥ नावें वर्णन केलें असतें आणि कोठें कोठें धाम अनुक्रमिक मुरे तीचें वर्णन केलें असतें, त्यांचा परस्पर संबंध काय? असा बौद्धाचार्यांनी प्रश्न काढल्या आणि वैदिकाचार्यांनी त्यांचीं उत्तरें दिलीं बौद्धाचार्यांच्या कोट्या मगळ कीं वैदिकाचार्यांच्या कोट्या मगळ याचा विचार वाचकांनीं करावा. यज्ञकर्मी [illegible] करून ऐहिक दिवें संपादावीं हा परम पुरुषार्थ कीं ऐहिकाचा त्याग करून संन्यास घ्यावा आणि मन्त्री ही कर्मांचा [illegible] शोधीच काय ती श्रेयस्कर अस [illegible] फिरावें हा परम पुरुषार्थ, वैदिकाचार्यांचा अभिमान धरावा कीं बौद्धाचार्यांचा अभिमान धरावा, याचा विचार वाचकांनीं करावा [illegible] रहा, आणि पोवीस या सूत्रांमध्यें व्यापिणी अपूर्व [illegible] विचार करून असा [illegible] ही [illegible] दिला आहे, त्याचें येथें संक्षेपानें दिग्दर्शन करतों [illegible] सूत्राच्या विशेष, अर्थ वर्णन केलें आहे की, या [illegible] जरी वर्णन नाहीं तरी [illegible] वर्णन असेल, गुणवाच्य जर एका शाखेंत आहे, आणि [illegible] जर मुख्य वाक्य आहे, तर त्या दोहोंमध्यें गुणगुणि संबंध मानाय

came necessarily to be focused in the Agnihotra-sacrifice which is *the foundation of the Vaidika sacrificial system*. The Vaidikāchāryas maintained that a sacrifice produced righteousness characterized as some thing extraordinary and considered as an intermediate cause which connected the sacrifice with its fruit. It need not be mentioned that an extraordinary cause or righteousness must be based on original or (Apūrva) statements of the Vedas. Hence the subject of original statements was vehemently discussed and resulted in the *question whether a whole sacrifice* produced an extraordinary cause or whether the different acts constituting a sacrifice produced different extraordinary principles. In this connection the nature of co-ordinate sentences is examined—an examination which resulted in the discussion of such questions as the following:—Does an offering of the sacrificial fuel into the sacred fire produce the extraordinary principle or not? Does the offering accompanied by [illegible] to be repeated as in a whisper (Upānshuyāga) produce the extraordinary principle or not? Does the animal-sacrifice or the Soma-sacrifice produce the extraordinary principle or not? In answering *these questions the nature of the* following is also defined—an original statement in general, an original statement of a quality the distinction between the first and the last, the necessity of enumerating the [illegible] marks in the case of the definition of an original statement, the adjustment of the exegetical bearing of the principal verb in a sentence in

जी सामाजिक व्यवस्था आज हिंदुस्थानांत चालू आहे, त्या व्यवस्थेच्या संरक्षणार्थ मीमांसकाचा सिद्धांत मोठा उपयोगी आहे. कारण चरणव्यूहांत वर्णिल्याप्रमाणें शाखांचा शोध करूं लागलें असतां पुष्कळ शाखा नष्ट झाल्या आहेत, असें आढळतें आणि या नष्ट शाखांचा आश्रय केल्यावाचून अलौकिक काहीं अवैदिक आचार सिद्ध होत नाहींत असें झालें म्हणजे चालू सामाजिक व्यवस्थेमध्ये फेरफार करावे असें म्हणणें धर्मप्रवर्तकास भाग पडतें म्हणून हा विषय विशेष विचार करण्याजोगा आहे. याचा पूर्ण विचार याच अध्यायाचे चवथे पादांत जैमिनीनें केला आहे तसेंच पुनः चोविसाव्या सूत्राच्या टिपेंत असा विषय आला आहे कीं, आचार्यांनीं वेदाचे निरनिराळे भाग पाडले आहेत, आणि त्यांतील अर्थास अनुलक्षून त्यांचीं नावें ठेविलीं आहेत. या नावाची प्रमाणदृष्ट्या काय योग्यता आहे असा विचार उत्पन्न झाला. या नावांस मीमांसक समाख्या म्हणतात आणि ती लौकिक असल्यामुळें प्रमाणदृष्ट्या प्रबळ नाहीं असेंहि मानतात. याचाहि विचार पूर्णपणें जैमिनि पुढें करील

its relation to subordinate verbs used in describing the same subject, the relationship between two such sentences as the following —"He should sacrifice an Agnihotra," and "He should sacrifice with curds," or the relation between the principal and an accessary sentence, the division of a sentence or the division of actions as originating in conventional names or in the difference of gods, the fruit of singing such hymns as the Vâravantîya as determined by the descriptions of the hymns themselves in some place or by the cadence of these hymns as described in other places of the Vedas, the relation between the psalms and their cadence,—these were the subjects which the Vaidikâchâryas and Bouddhâchâryas discussed—the former endeavouring to vindicate the statements of the Vedas and the latter to controvert them The reader will see whether the arguments of the first or the last are cogent and conclusive To us it appears that the Vaidikâchâryas understood exegetical logic better than the Buddhists, but the principles on which the Buddhists based their statements, were more rational The reader will also see which of the two statements deserves to be accepted—whether active life for securing the pleasures and happiness of this world is the highest human ambition or the abdication of the world and its pleasures and condemnation of active life and its toils and troubles, spiritual quietude being preferred as the highest human ambition, and whether the Buddhists or the Vaidikâchâryas deserve to be recognized. Before

we conclude the summary it is necessary to draw the attention of the reader to some points practically important. We have observed in the foot note on the tenth sûtra that a subordinate statement may be made in one recension of Veda and that its principal statement may occur in another and that the two may be connected as a quality and the qualified This proposition of the Mîmânsakas has an important practical bearing on the present social economy of the Hindus because all the recensions of the Vedas as they are mentioned in a work called the Charana-Vyûha are not to be found as many have become extinct And without depending on the extinct recensions, some social non-Vaidika and corrupt practices can not be supported by a legitimate sanction. Under these circumstances the leaders of religious thought are compelled to admit that the social customs as they obtain in the country deserve to be recast. This subject therefore, deserves special attention. Hence Jaimini discusses it fully in the fourth chapter of this book. Again, in the foot-note on the 24th Sûtra, it is stated that the Âchâryas divided the Vaidika works and named their parts in reference to their subject-matter The question was—what is the value of the names thus given by the Âchâryas to the parts of the Vedas so far as their binding power is concerned? The Mîmânsakas call the names Samâkhyâ, and believe that their evidential power is small as they are mere non Vaidika and popular Jaimini recurs to this subject and examines it fully in the sequel

॥ द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

॥ अथ ग्रहाग्रताया ज्योतिष्टोमाङ्गताधिकरणम् ॥

गुणस्तु क्रतुसंयोगात् कर्मान्तरं प्रयोजयेत् संयोगस्याशेषभूतत्वात् ॥ १ ॥ (पू०)

पदानि । गुणः, तु, क्रतु-संयोगात्, कर्म-अन्तरम्, प्रयोजयेत्, संयोगस्य=, अ-शेष-भूतत्वात् ॥

पदार्थः । संयोगस्य=कृत्स्नक्रतोः । अशेषभूतत्वात्=अविशेषणीभूतत्वात् ॥

वाक्यार्थः । कृत्स्नक्रतुसंयोगाद् गुणविधिर्न भवति । (पर) गुणविधानं कर्मभेद दर्शयति । (कुतः) कृत्स्नक्रतोर्गुणो न विशेषण भवति ॥

भावार्थः । यो गुणगुणिसम्बन्ध आचार्येण दर्शितः स नेति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । यत्र क्रतुसम्बन्धिनो नाम्नोऽन्यस्य वा किञ्चिद् गुणं विधत्ते तदा तद्गुणविधानेन विशेषणम् । परमत्र कृत्स्नक्रतोर्वर्णनाद् गुणस्तु कर्मान्तरं विधत्ते । अत्र को हेतुः । संयोगोनाम कृत्स्नगुणवर्णनं न विशेषणं भूतपूर्वम् ॥

॥ अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

(यदि रथन्तरसामा सोमः स्यात्) ऐन्द्रवायवाग्रान् गृह्णीयात् तै. सं. (७.२,७,१.) । (यदि बृहत्सामा) शुक्राग्रान् ।
(यदि जगत्सामा) आग्रयणाग्रान्ग्रहान् तै. सं. (६.४,११,१.)

शबरस्वामिन पूर्वपक्षकारस्याशयमित्थ वर्णयन्ति । अपि च निःसन्दिग्ध जगत्सामा कर्मान्तर तत्सामान्यादितरदपि कर्मान्तरमिति गम्यते । तस्मान् न ज्योतिष्टोमस्य गुणविधानम् । इति ॥

दुसऱ्या अध्यायाचा तिसरा पाद

आतां ग्रहनामक सोमाच्या पेल्यांचा प्रथम उपयोग हें ज्योतिष्टोमाचें अंग हा विचार

१ नंतर सर्व क्रतूच्या गुणाचें वर्णन होतें, म्हणून गुणाच्या योगानें दुसरें कर्म जाणावें. जेथें सर्व क्रतूचें वर्णन होतें, तेथें गुण हा विशेषण होत नाहीं. (पू०)

THE THIRD CHAPTER OF THE SECOND BOOK.

NOW THE SUBJECT OF THE PROMINENCE OF CUPS OF THE SOMA-JUICE BEING AN ELEMENT OF THE JYOTIṢṬOMA SACRIFICE.

1 No the quality of the whole sacrifice being described it indicates some other sacrifice. When the whole sacrifice is described, the quality is not subordinate or adjective (Statement of the opponent)

१ अशी शंका काढण्याचें प्रयोजन थोडक्यांत सांगितलें पाहिजे. दोन वाक्यें एका ठिकाणीं आलीं, आणि एका वाक्यानें दुसऱ्या वाक्याचें वर्णन झालें तर त्यांचा परस्परांशीं गुणगुणिसंबंध असतो, असें पूर्वी वर्णिलेंच आहे. यावर पूर्वपक्षकार आचार्यांस असें म्हणतो—गुणगुणिसंबंध आहे, असा वाक्यांचा मीमांसेचा सिद्धांत करून कुणी वेदवाक्यांची व्यवस्था करावी तर त्यांत कांहीं अडचण आहे, असें आम्हांस वाटतें. ती अडचण अशी. अंशतः एखाद्या क्रियेचें वर्णन झालें, म्हणजे त्या वर्णनानें क्रियेचा गुण समजला. मग ज्या वाक्यांत ती क्रिया आहे, तें प्रधान

1 It is necessary to show briefly why the Buddhistic opponent thinks it necessary to raise such an objection. It has already been mentioned that when two sentences come together and when one of them describes the other the two bear the relation of a quality and the qualified. The Buddhist remarks upon this, that the relation of a subordinate to a principal sentence enables the Vaidikāchārya to adjust and interpret Vaidika texts. But the interpretation is not free from certain difficulties which may be summarized thus—a partial description of a verb indicates its quality. Then the sentence in which the verb is used is principal, and the sentence which describes the verb is subordinate—a statement which may be accepted. But instead of

वाक्य आणि ज्या वाक्याने वर्णन होतें, तें गुणवाक्य असें म्हटलें तर साजेल पण कोठे कोठे असें होते कीं क्रियेचें अंशतः वर्णन होण्याबद्दल साऱ्या क्रियेचे वर्णन होतें मग सहजच क्रियेचा आकार बदलतो मग ज्यांत मूळ क्रिया आहे, ते हि प्रधान वाक्य, आणि ज्यांत आकार बदललेली क्रिया आली आहे, तेंहि प्रधान वाक्य असें म्हणण्यास काय हरकत? तीं दोन्हीं वाक्यें स्वतंत्र वाक्यें झालीं" वेदवाक्यें घेऊन त्यांचा अर्थ करून पूर्वपक्षकार आपलें म्हणणें दृढ करून दाखवितो. "ज्याला स्वर्गाची इच्छा असेल, त्यानें ज्योतिष्टोमयज्ञ करावा" हे वाक्य मुख्य आहे. यावर "रथंतरसाम (गाऊन) जर सोमयज्ञ झाला, (तर) इंद्र आणि वायु यांना अर्पण करण्याचें पेलें प्रथम घ्यावे" "जर बृहत्साम (गाऊन) यज्ञ झाला, (तर) शुक्रदेवतेला अर्पण करण्याचे पेले प्रथम घ्यावे" "जर जगत्साम (गाऊन) सोम झाला, (तर) आग्रयण नावाच्या देवतेला अर्पण करण्याचे पेले प्रथम घ्यावे" हीं वाक्यें घेऊन पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं "ज्या वाक्याचा "जर" आणि "तर" हीं पदें सबब दाखवितात, त्या वाक्यांनीं मूळ क्रिया बदलते म्हणून ती मूळ क्रिया निराळी आणि हा सांकेतिक क्रिया निराळ्या" इतकेंच नव्हे. "जर" या पदानें सर्वत्र निमित्तच समजतें, किंवा हेतुच समजतो, किंवा संकेतच समजतो असें म्हणणें योग्य नाहीं लौकिक उ-

the verb or action being partially described, its nature is in some places completely and fully pointed out Then the form of the verb or action is necessarily changed Hence it is fair to state that the sentence in which the original verb occurs, and the one in which the same verb with its form changed is used, are both principal sentences Hence the two sentences are independent The Buddhist strengthens his statement by quoting and interpreting Vaidika texts "He who desires Heaven ought to sacrifice the Jyotistoma-sacrifice" This is the principal sentence Again the following text is said to describe it "The cups of the Soma-juice to be offered to the gods—Indra and Vâyu—are to be taken first if the musical mode known as the Rathantara-Sâma (be sung)" "The cups of the Soma-juice to be offered to the god—Shukra—are to be taken first if the musical mode known as the Brihat-Sâma (be sung)" "The cups to be offered to the god—Âgrayana—are to be taken first if the musical mode known as the Jagat-Sâma (be sung)" "The Buddhist bases on these texts his statement that the form and nature of the original verb is changed in the case of the sentences connected by the conjunction *if* Hence the original action is different from the conditional action. Again it is not right to state that under all circumstances, the term *if* signifies a condition, a reason, or a cause. An illustration from profane literature will better explain the statement of the Buddhist. "If fifty rupees be sought, sit down"

नाही. येथें या "जर पन्नास रुपये पाहिजे तर बसा" या ठिकाणी बसणें हें मुख्य काम नाही. पन्नास रुपयांची इच्छा करणें आणि तें संपादन करणें हें मुख्य काम आहे. शेवटील या वाक्याचा अर्थ काय आहे? असा जर बसाल, तर पन्नास रुपये मिळतील असा आहे. म्हणजे "जर" आणि "तर" या पदांचा संबंध उलट झाला. मग प्रधान वाक्य कोणतें आणि गौण वाक्य कोणतें? हें म्हणून आचार्य तुम्ही या संहितेंतील पहिलें वाक्य रीतीनें जर इंद्र आणि वायुदेवतांना अर्पण करण्याचे सोमरसानें भरलेले पात्र प्रथम घेतले, तर रथंतरसाम गाऊन सोमयाग सिद्ध होतो, असा प्रथम वैदिक वाक्याचा अर्थ होऊन सकल असा अर्थ झाला. म्हणजे "रथंतरसाम गाऊन सोम झाला" हें वाक्य मुख्य होऊन बसतें.' असा निरीश्वरांच्या शंका व समाधान फल वाक्यांनी पूर्वपक्षवाद्याचा आक्षेप वर्णिला आहे. त्यास इतकेंच लक्षांत ठेवण्याजोगें आहे की "जर" आणि "तर" या पदांनी जो दोन वाक्यांचा परस्पर संबंध होतो, त्या संबंधाचा विचार चाललेला आहे आणि हा संबंध विचार करण्याजोगा आहे. पदा पदाचा परस्पर संबंध काय आणि वाक्या वाक्याचा परस्पर संबंध काय हें ठरविण्यास वाक्यार्थमीमांसेचा उपयोग फार असतो. म्हणून "जर" आणि "तर" या पदांच्या अर्थाविषयीं पूर्वपक्षकारानें कट कट चालविली आहे. आतां प्रधान

In this case *sitting* is not the principal action but to desire and secure fifty rupees. What is the real and exact meaning of the last statement? "If you sit awhile you will get fifty rupees" is the sense. Hence the relationship as expressed by the term *if* is subverted. Hence it is difficult to ascertain which of the two is the principal sentence and which subordinate. Hence the Buddhist says to the Vaidikâchârya —now it is easy to see oh Achârya which is the principal sentence. In like manner, the first Vaidika text can be interpreted as follows — The Soma sacrifice is accomplished by means of the music known as the Rathantara-Sâma, if the cups of the Soma juice to be offered to Indra and Vâyu be taken first." Hence the sentence that the Soma-sacrifice is accomplished by means of the music known as the Rathantara-Sâma is principal. Commentator Shabara thus explains the drift of the Buddhistic opponent. It is necessary to remember that this part of the Mîmânsâ examines the relationship between two sentences connected by the term *if* or of the conditional sentences—the relationship deserving the special attention of the reader for exegetical logic particularly treats of the relation which one word or sentence bears to another. Hence the Buddhist insists on the exact sense and bearing of the term *if*. The term Kratu-Sanyoga—as used in the sûtra—requires to be explained. Patanjali observes that the sacrifice in which the Sôma juice is used is to be called Kratu and the rest, Yajnas. The explanation

सूत्राणि.

एकस्य तु लिङ्गभेदात् प्रयोजनार्थमुच्येतैकत्वं गुणवाक्यत्वात् ॥ २ ॥ (सि०)

वाक्यार्थः । न । एकस्य क्रतोर्हेतुविशेषात् नानालिङ्गानि भवंति तत्र क्रतोरेकत्वं यतो नानालिङ्गानां गुणविधायकत्वम् ॥

भावार्थः । आचार्यो ब्रवीति । भो पूर्वपक्षकार त्वया यद् वर्णितं कर्मान्तरमिति तन्न न । किञ्चिदत्र विशेषः । एक एव क्रतुस्तस्यैकमेव फलम् । सहेतुक आकारभेदो वर्तते । तत्र तेन भेदेन न क्रतुभेदो भवति । क्रतुरेक एव स्थितः । य आकारभेदः स गुणविधायकः ।

अथावेष्टेः क्रत्वन्तरताधिकारताधिकरणम् ॥

अवेष्टौ यज्ञसंयोगात् क्रतुप्रधानमुच्यते ॥ ३ ॥

भावार्थः । अवेष्टिनामकेष्टिविषये यत्र यज्ञसम्बन्धस्तत्र क्रतोः प्राधान्यम् । यज्ञाः क्रतोर्विशेषणानि । क्रतुर्यज्ञात् कथं विशिष्यते । सोमसाध्यो यागः क्रतुः । यथाऽग्निष्टोमो वाजपेयः । असोमसाध्यस्तु यज्ञः । यथा पाकयज्ञः । विशेषोऽयं भगवता पतंजलिना क्रतुयज्ञेभ्यश्चेति (४.३,६८.) पाणिनीयसूत्रभाष्ये दर्शितः ॥

ह्यें क्रतुसंयोग असें पद आलें आहे तें विचार करण्याजोगें आहे. ज्यामध्यें सोमरसाचा उपयोग करतात, त्या यज्ञास क्रतु असें म्हणावें, आणि अवांतरास यज्ञ म्हणावें असा पतंजलीनें भेद केला आहे संयोगशब्दाच्या अर्थाविषयीं थोडी अडचण आहे संयोग म्हणजे निकट संबंध असा अर्थ करावा लागतो म्हणजे जसा निमित्त आणि नैमित्तिक, हेतु आणि हेतुमान्, कारण आणि कार्य यांचा परस्पर संबंध असतो तसा. या संबंधाचा आचार्य पुढील सूत्रीं विचार करतात

of the sense of the word Sanyoga offers a little difficulty Sanyoga signifies intimate relationship, as for instance, that between a cause and its effect, or between a reason and that of which a reason is given, or a condition and the conditioned. This relationship is explained in the next sûtra.

२. नव्हे एकाचे कर्माचें प्रयोजन सांगणें असल्यास नाना वाक्यांच्या योगानें वर्णन होतें (परंतु तीं) नाना वाक्यें गुणवाक्यविशिष्ट म्हणून प्रधान वाक्य तें एक च (सि०)

2 No different sentences describe the purpose of a single sentence but the different sentences show a quality or are subordinate Hence the principal sentence is one (Final Statement.)

आतां, अवेष्टि म्हणून जी इष्टि आहे, तें निराळें कर्म व निराळा अधिकार याविषयीं विचार

THE SUBJECT OF THE SACRIFICE CALLED AVESTI BEING INDEPENDENT

३ अवेष्टिनामक इष्टिमध्यें निरनिराळ्या यज्ञांचा संबंध असतो, म्हणून क्रतु तोच मुख्य

3 With the Avesti, different Yajnas (non-Soma sacrifices) are connected. Hence the Soma sacrifice is principal.

२ एका विषयीच अनुसन्धान जी निरनिराळीं वाक्यें येतात त्यांचा परस्पर संबंध काय हें आचार्य या सूत्रांत सांगतात त्यांचा परस्पर संबंध सामान्य आणि विशेष असा असतो विशेष जी वाक्यें असतात तीं गौण असून गुणवाक्यें होतात वेदवाक्यांचीहि अशीच व्यवस्था आहे ज्योतिष्टोमयाग करतांना बृहत्साम गावें किंवा रथंतरसाम गावें ? यांच्याविषयीं विकल्प आहे रथंतरसामानें किंवा बृहत्सामानें ज्योतिष्टोमाचें विशेष वर्णन होतें म्हणून तें वर्णन गुणवाक्य आहे

३ या सूत्रांत यज्ञ, क्रतु आणि अवेष्टि असे तीन शब्द विचार करण्यालायक आहेत त्यामध्यें राजसूय यज्ञसंबंधानें अवेष्टीचें वर्णन आलें आहे अवेष्टि म्हणून एक इष्टि आहे

2. The relationship between various sentences bearing on the same thought is pointed out in this *sūtra*. The reciprocal relationship is based on a generality as distinguished from a particular proposition, the latter being subordinate is an adjective sentence. The Vaidika texts can be adjusted in the same way What musical mode is to be sung—whether the Rathantara-Sāma or the Brihat-Sāma—in performing the Jyotistoma-sacrifice? There is an option between the two. *The Rathantara-Sāma* or the Brihat-Sāma being *sung* particularly describes the Jyotistoma-sacrifice, hence they constitute a subordinate sentence.

3 Three terms—*Yajna*, *Kratu*, and *Avesti*—used in the sūtra de- ... attention. The sacrifice ... s described in con

सामान्यत इष्टीचें वर्णन आम्हीं मागील पादाच्या उपसंहारात केलें आहे आता यज्ञ आणि क्रतु यामध्यें भेद काय ? पतंजलीनें आपल्या व्याकरणमहाभाष्या-मध्यें यातील भेद दाखविला आहे पाणिनीच्या (४ ३, ६८) या सूत्रावर भाष्य करताना पतञ्जलि असें म्हणतो की अग्निष्टोमासारखे जे यज्ञ, आणि ज्यामध्ये सोम योजावा लागतो, तेवढ्या-सच क्रतु म्हणावे त्याशिवाय बाकी जे राहिले व ज्यामध्ये सोमाचा उपयोग नसतो, ते यज्ञ. सूत्रार्थ असा आहे कीं राजसूययज्ञाच्या संबंधानें अवेष्टिनामक इष्टि वेदात वर्णिली आहे ती इष्टि नि-रनिराळ्या ज्ञातीनीं कशी करावी याचा विचार वेदात झाला आहे. ज्या वेद-वाक्यात हा विचार झाला आहे, तीं वाक्यें स्वतंत्र आहेत, आणि त्यामध्यें गुणगुणिसंबंध नाहीं. वैद्याचार्याचें म्ह-णणें याच्या उलट होतें, हें सांगण्यास नको सूक्ष्म दृष्टीनें पाहिलें असता या सूत्राची योग्यता मोठी आहे कारण हा वाद जेव्हा झाला, त्या वेळची लोकस्थि-ति या सूत्रावरून कळते. वैदिक संप्र-दायाप्रमाणें ब्राह्मणानीं राज्य करु नये व वैश्यानींहि राज्य करु नये, राज्य कायतें फक्त क्षत्रियानींच करावें असें आहे असें असता वेदामध्येच राजसूयसंबंधीं अवेष्टीष्टि ब्राह्मणानें कशी करावी, क्ष-त्रियानें कशी करावी, वैश्यानें कशी करा-वी याविषयीं सांगितलें आहे या वर्ण-नावरून वैदिक संप्रदायामध्यें विरोध आहे असें दिसतें. वैदिक संप्रदायाच्या

nection with the Râjasûya or the ceremony of coronation Avesti is an *Isti*, the nature and form of which have been fully explained in the summary of the last chapter What is the distinction between Yajna and Kratu ? Patanjali points out the distinction, as we have stated, in his commentary on the sûtras of Pânini. In examining the sûtra of Pânini (IV 3, 68), Patanjali observes that sacrifices like the Agnistoma in which the Soma-juice is used are only Kratu, and sacrifices other than Agnistoma in which the Soma-juice is not used are Yajna. The gist of the sûtra is —the Avesti-sacrifice is described in the Veda in connection with the ceremony of coronation. The Veda explains how it is to be performed by different castes. The Vaidika texts which examine the Avesti-sacrifice are independent, and are not connected as subordinate and principal The sûtra states the view of the Vaidikâchârya. It is needless to remark that the Buddhists are opposed to this view If critically examined, this sûtra is important because it throws light on the social condition of the ancient Âryas in India According to the Vaidika polity, neither the Brâhmanas nor the Vaishyas could be kings. The privilege of ruling over a territory was exclusively restricted to the Ksatriyas. Though such is the case, the *Avesti-sacrifice* connected with the ceremony of coronation is described in the Vedas as it is to be performed by Brâhmanas, Ksatriyas or Vaishyas. Hence the inference is that the Vaidika polity is inconsistent In the later periods

ज्यास काहीं नाहीं। क्षत्रिय आणि वैश्य या तिघांही आर्यांचे राजे असत मग वेदवाक्याची व्यवस्था कशी करावी अशी पंचाईत पडला. वेदमंत्राचें मराठीत रूपांतर करून आम्ही या वादाचें स्वरूप कथन करतों " स्वर्गाची व इंद्रपदाची इच्छा आहे, त्या राजानें राजसूययज्ञ करावा या राजसूययज्ञसंबंधी अवेष्टीष्टीचें वर्णन करतांना अग्निदेवतेला अर्पण करावयाचा पुरोडाश आठ कपालांचा, दक्षिणा सोनें " पुनः या अवेष्टीष्टीच्या संबंधानें असें वर्णन आहे कीं " जर ब्राह्मणानें यज्ञ केला, तर बृहस्पतिदेवतेला अर्पण करण्याचा हवि मध्यें ठेवून आहुति देऊन अभिघार करावा. जर क्षत्रियानें याग केला, (तर) इंद्रदेवतेला अर्पण करण्याचा हवि, वैश्यानें जर याग केला तर विश्वेदेवांना अर्पण करण्याचा हवि " हीं सारी वाक्यें जमा करून बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं ज्यामध्यें राजसूयाचें वर्णन केलें आहे, तें प्रथम वाक्य मुख्य बाकीचीं वाक्यें त्या वाक्याचा गुण दाखवितात पहिल्या वाक्यामध्यें आणि बाकीच्या वाक्यांमध्यें अंगांगिसंबंध आहे, आणि राजसूययज्ञ करण्याचा अधिकार ब्राह्मण, क्षत्रिय किंवा वैश्य या तिघांपैकीं प्रत्येकास आहे कारण प्रथम वाक्यांत राजाचें मात्र वर्णन आहे आणि जो कोणत्याहि जातीचा असेना, जो राज्य करतो, तो राजा हें बौद्धाचार्याचें उत्तर ऐकून घेऊन वैदिकाचार्य त्यास उत्तर देतात, आणि या

of the Vaidika polity Brâhmaṇas, Kṣatriyas, and Vaishyas possessed, and ruled over territories. Hence the difficulty of interpreting the Vaidika texts in question We will indicate the nature of the controversy by translating the Vaidika texts involved. The king who desires heaven or the position of Indra ought to perform the coronation-ceremony" In describing the Avesti-sacrifice as connected with the Râjasûya or the coronation-ceremony "the sacrificial cake to be offered to the god Agni (is to be baked) on eight potsherds, gold (is) the gift. Again the following Vaidika texts as bearing on the Avesti-sacrifice occur—"If a Brâhmana performs the sacrifice clarified butter is poured on the offering to be made to the god Brihaspati—the offering being placed in the middle If a Kṣatriya performs the sacrifice, the offering is to be made to Indra, if the sacrifice be performed by a Vaishya, the offering (is) to be made to the Vishvedevas. The Buddhist bases on these texts the statement that the text describing the coronation-ceremony is the principal sentence, and the other texts are subordinate as describing its qualities, and the right of performing the coronation-ceremony accrues to all the three castes—the Brâhmaṇa, Kṣatriya and Vaishya, because the first and principal text mentions a ruler only He who rules is a ruler no matter what his caste is. This statement of the Buddhist is noticed by the Vaidikâchârya who endeavours to refute him and maintain that the Vaidika texts are not generally in any way connected with one another and that

वाक्यांचा परस्पर संबंध नाहीं, पहिलीं वाक्यें स्वतंत्र, आणि बाकीचीं वाक्ये हि स्वतंत्र म्हणजे त्यांचा परस्पराशीं गुणगुणिसंबंध नाहीं, असें सिद्ध करून वरील वाक्यांची व्यवस्था करतात हा वाद होत असतां बौद्धाचार्यांनीं आणि वैदिकाचार्यांनीं ज्या कोटया केल्या त्याचें आम्हीं संक्षेपत. वर्णन करतों पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं —"राजा हा शब्द कोणा पाहिजे त्यास लावावा. तो क्षत्रियासच लावावा असें प्रमाण नाहीं जो राज्य करतो तो राजा राज्य म्हणजे देश ग्राम याचें परिपालन करून जो आपली उपजीविका करतो तो राजा. मग जसा अनुमानानें गांगेय म्हणजे गंगेचा पुत्र, तसा राज्य करणारा तो राजा हें एक दुसरें, लोकांची वहिवाटहि अशीच आहे. आता, क्षत्रिय तोच राजा असें म्हणणें ठीक नव्हे आंध्र लोक क्षत्रियालाच राजा हा शब्द लावतात असें म्हणाल तर तसें नाहीं वरती ज्या वाक्याचा विचार चालला आहे, त्या वाक्यावरून क्षत्रियाला सोडावें असें होत नाहीं क्षत्रियाला राज्य असतें म्हणून तोहि राजा त्या वाक्याच्या प्रकरणाकडे व जर आणि तर या शब्दाच्या संबंधाकडे लक्ष देऊन पाहिलें असतां राजसूय शब्द ज्या वाक्यांत आहे त्या वाक्यामध्यें आणि बाकीच्या वाक्यामध्यें गुणगुणिसंबंध आहे म्हणून बाकीचीं वाक्यें पहिल्या वाक्यापासून स्वतंत्र नाहींत. पुन तुम्हीं आंध्राचें उदाहरण देता, परंतु ते ठीक नाहीं. आर्यावर्तांतील हजारो लोक

all the Vaidika texts quoted are independent of one another in as much as they are not connected as principal and subordinate The Vaidika texts are, therefore, to be adjusted in this way We will briefly indicate the points of this controversy between the Vaidikâchâryas and the Bouddhâchâryas. The latter state that the term—a ruler or a king can be applied to any one who rules, and that there is no evidence to prove that it is to be restricted to a Ksatriya He who rules is a king To rule is to protect a town or a country Hence as it is established by means of an inference that Gângeya is a son of Gangâ, so one who rules a territory, is a king Again, this is the custom of the people Hence it is not right to state that a Ksatriya alone is a king, for the Ândhras do not restrict the name of a king to a Ksatriya The Vaidika texts —above referred to establish that a Ksatriya also is a king because he rules a territory The context and the relationship as pointed out by the conditional particle *if* prove that the sentence describing the coronation-ceremony and the rest are connected as principal and subordinate Hence the other sentences are not independent of the first sentence Again, the usage of the Ândhras can not be cited, as it can not be brought to bear because it is opposed to the usage of the Âryas in the Âryâvarta itself, and because the usages of the Âryas in the Âryâvarta are recognized everywhere Hence the proper signification of a king as established by its etymology is one who rules a territory

धोरणीर हे आणि एस कायणांनाल योटे लोक कोणीहि? आर्यावर्तातील लोकांचे आचार विचार सत्य मान आहेत म्हणून व्युत्पत्तीवरून राज्य ज्याला तोच राजा असा अर्थ योग्य आहे" यावर आचार्य उत्तर देतात कीं, "व्युत्पत्तीनें राजा शब्दाचा अर्थ ठरत नसे राजा शब्दाचा अर्थ जसा लोकांत रूढ आहे तसाच घ्यावा या पाणिनीय अष्टाध्यायीच्या (५,१,१२८) सूत्रावरील वार्तिकांत कात्यायन राजशब्दाचा असाच अर्थ करतो म्हणून राजा म्हणजे क्षत्रिय असा अर्थ केल्यानें कोणतेहि प्रकारचा बाध येत नाहीं, वरील वाक्याची नीट व्यवस्था होते, धर्मपालनादि धर्म सिद्ध होतात, आंध्र लोकांचें म्हणणें मान्य राहतें, आर्यावर्तातील लोकांचें म्हणणें तर होत नाहीं. आतां आर्यावर्तातील लोक कोणा पाहिजे त्यास राजा म्हणतात, त्यास राज्य असलें म्हणजे झालें हें त्यांचें म्हणणें शास्त्रविरुद्ध आहे पाणिनीयादि सूत्रामध्यें स्पष्ट असें वर्णिलें आहे कीं, क्षत्रियासच राजा म्हणावें हें प्रत्यक्ष आहे. ह्यावरून राजा शब्दाची व्युत्पत्ति करून त्यावरून अनुमान काढावें, त्यापेक्षां प्रत्यक्ष वचन प्रमाण. प्रत्यक्ष म्हणजे आर्यावर्तातील लोकांची जी वहिवाट आहे तें नव्हे, तर वैदिक जें अध्ययन तें प्रत्यक्ष परंपरेनें आलेल्या गोष्टींचें स्मरण असतें, म्हणून वाक्यार्थमीमांसेंत प्रत्यक्षास स्मृति म्हणतात वहिवाटीपेक्षां असा प्रकारची स्मृति विशेष मान्य. जें जें राजा करतो

(३—२)

We have thus summarized the arguments of the Buddhists. The Vaidikâchâryas observe in reply that the sense of the word RÂJÂ is not to be determined by means of etymology but that the sense of the word RÂJÂ is to be taken as established by the usage of the people. Kâtyâyana in his Vârtika on the sûtra of Pânini (V 1 128.) corroborates this sense of the word. Hence to restrict the name—RÂJÂ—to a Kshatriya involves no difficulty, adjusts properly the Vaidika texts already referred to, includes the duties of protecting the people and recognizing the usage of the Ândhras, does not ignore that of the Âryas in the Âryâvarta. The usage of the last in as much as they apply the name RÂJÂ to any body provided he rules a territory is contrary to the usage of the Âchâryas. The sûtras of Pânini show that a Kshatriya alone is to be called a Râjâ. Such direct statements of the Âchâryas are to be every way preferred to any inference based on etymology—a direct statement being not what the usage of the Âryas in the Âryâvarta points to but what the Vaidika literature directly makes. A direct statement is called remembrance—Smriti—in this Mîmânsâ or exegetical logic, because what is traditionally handed down is directly remembered. Hence such a Smriti or remembrance is to be preferred to the usage of the people. Again, is what a Râjâ or a king does ruling a territory? Then his laughing or sporting would be ruling. Such a signification of the word Râjâ would not do. The economy of castes as

सूत्राणि.

आधानस्य विधेयत्वाधिकरणम् ॥

आधाने सर्वशेषत्वात् ॥ ४ ॥

भावार्थः । सर्वकर्मणामाधानं साधनभूतम् । (३.१,२.) सूत्रे शेषस्य लक्षणं कृतं मीमांसकेन ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

वसन्ते ब्राह्मणोऽग्निमादधीत । ग्रीष्मे राजन्यः आदधीत । शरदि वैश्य आदधीत । तै. ब्रा. १.१,२,६. अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः । दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेत ॥

अथ दाक्षायणादीनां गुणताधिकरणम् ॥

अयनेषु चोदनान्तरं संज्ञोपबन्धात् ॥ ५ ॥ (पू० १)

भावार्थः । यान्ययनानि तानि कर्मान्तरं विदधते । कुतः । अयनानि संज्ञाः सन्ति । (२.२,१४.) सूत्रे संज्ञोपबन्धादितिपदस्य विचारः प्रपञ्चितः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

दाक्षायणयज्ञेन यजेत प्रजाकामः । साकंप्रस्थायीयेन यजेत पशुकामः । तै. सं. २.५,४,२. सङ्क्रमयज्ञेन यजेतान्नाद्यकामः ॥

तें राज्य असें म्हटलें तर राजा हंसतो, खोकतो, हेंहि राज्यच काय? अशी व्यवस्था करून चालावयाची नाहीं परंपरेने चालत आलेली जी जातिव्यवस्था तीच योग्य. आलीकडे गोंधळ होऊन अन्य जातीचे राजे झाले आहेत, त्यांना राजसूययज्ञ कुठला? राजसूययज्ञ क्षत्रियानें करावा हें स्वतंत्र वाक्य आहे अवेष्टीष्टि ब्राम्हणानें करावी, क्षत्रियानें करावी, वैश्यानें करावी असे हें स्वतंत्र

established by the Vaidika literature and pointed to by tradition is adequate and fair The kings who rule a territory now because of social confusion, can not perform the coronation-ceremony The Vaidika text which affirms that a Ksatriya alone is to perform the coronation-ceremony is independent, while the Avesti-sacrifice to be performed by a Brāhmana, Ksatriya or Vaishya has nothing to do with the coronation-ceremony

आता अग्न्याधानाचें अपूर्व विधान आहे हा विचार

४ आधानाच्या संबंधानें सारीं कर्मसंबंधी वाक्यें गुणवाक्यें होतात, म्हणून अग्न्याधानसंबंधी विधान अपूर्व

आता, दाक्षायणादि ज्यांत इष्टि आहेत त्या गुण दाखवितात हा विचार

५. अयनेष्टयाच्या संबंधानें सत्रांची योजना असते म्हणून तीं भिन्न कर्में समजावीं (पु० १)

THE SUBJECT OF THE ESTABLISHMENT OF THE SACRED FIRE (AGNYÂDHÂNA) BEING BASED ON AN ORIGINAL STATEMENT

4 In reference to the establishment of the sacred fire all (sacrificial acts are) subordinate (therefore, the text about it is original and principal)

THE SUBJECT OF THE SACRIFICES CALLED DÂKSÂYANA AND OTHERS EXPRESSING A QUALITY

5 In the case of sacrifices called Ayana, conventional names are used the sacrifices are, therefore, independent acts (1 The statement of the opponent.)

कर्म सांगितलें आहे आणि हें या पक्ष आहे, कारण पहिल्या वाक्यानें क्षत्रियाचें कर्म सांगितलें, आणि ब्राह्मणाचें किंवा वैश्याचें कर्म सांगितलें नाहीं तेव्हां तें या । याकरितां बाकीचीं वाक्यें प्रवृत्त झालीं"

४ आधान म्हणजे काय हें प्रथम सांगितलें पाहिजे आर्यांची कोणतीही जात असो म्हणजे तो आर्य ब्राह्मण असो, क्षत्रिय असो की वैश्य असो, त्याच्या घरीं अग्निहोत्र असलेंच पाहिजे हें अग्निहोत्र घेतांना प्रथम आधानेष्टि केली पाहिजे इष्टीच्या स्वरूपाचें सामान्य वर्णन आम्हीं मागील भागाच्या पृ

or Râja-Sûya Yajna it is an independent sacrifice by itself This is as it ought to be, because the first text enjoins a sacrifice to be performed exclusively by a Kshatriya without any reference to a Brâhmana or a Vaishya upon whom to enjoin a sacrifice the other texts are called for

4 It is necessary to explain what the establishment of the sacred fire is. An Ârya, whether a Brâhmana, Kshatriya or Vaishya necessarily maintained the Agnihotra, that is, kept a sacred fire in his house and performed certain sacrifices in connection with it. Before the Agnihotra is maintained the sacred fire is to be established. We have ex

आणि ब्राह्मणाचा आणि वसंतकालाचा संबंध पूर्वी ज्ञात नव्हता तो या वाक्यानें कळला. आधान करावें हा विधि तर ज्ञात आहेच. कसा ज्ञात आहे? ज्याला स्वर्गाची इच्छा आहे त्यानें हवन करावें असें वेदवाक्य आहेच. म्हणून आधान करावें हें या वाक्यानें कळतें. आहो वादिराचार्य, वसंतकाली ब्राह्मणानें आधान करावें या वाक्यानें अग्नीचें आधान करावें हें एक नवीन सांगितलें आणि ब्राह्मणाचा आणि वसंतकालाचा संबंध होतो हें एक नवीन सांगितलें असा दोन गोष्टींचें एकाच वाक्यानें वर्णन झालें असतां एका वाक्याचीं दोन वाक्यें होतात " पूर्वपक्षकारानें असा या वाक्याच्या अर्थाविषयीं आक्षेप घेतल्या या आक्षेपाचें दूर करण्यास म्हणून आचार्यांनीं हें सूत्र केलें आहे. त्यांत आधानाचेंच अपूर्व विधान आहे, असें वर्णन आहे, आणि ब्राह्मण आणि वसंतकाल हे दोन्ही आधानाचे गुण आहेत असा सिद्धांत. एका विशेष्याचीं दोन विशेषणें जर असलीं तर तीं विशेषणें निराळीं आहेत म्हणून वाक्यें हि दोन निराळीं असें मानतां येत नाहीं वाक्य एकच आहे. सर्व श्रौतकर्मांस अग्नि हें मुख्य साधन आहे आणि अग्नि सिद्ध करण्याचें साधन आधान आहे असें सिद्ध करावयास व्याकरणाचे नियम शबरस्वामी दाखवितात. हेंच या सूत्रावरील भाष्याचें रहस्य आहे.

५ "प्रजेची ज्याला इच्छा आहे, त्यानें दाक्षायण यज्ञ करावा " ज्याला प

being already known) between a *Brâhmana* and *spring* is declared by the text discussed. The statement that a fire is to be established is already known. How is this known? The Vaidika text, —He who desires heaven is to sacrifice—is well known. Hence the establishment of a sacred fire is enjoined by this text. The Buddhist says :—" Oh Vaidikâchârya the text that a Brâhmana is to establish a sacred fire in spring makes one original statement as to the establishment of a sacred fire and another original statement as to the connection between a Brâhmana and spring. If one sentence makes two original statements it is split up into two. To remove such objections raised by the Buddhist the statement in the sûtra under discussion is made—a sûtra which declares that the establishment of a sacred fire is alone originally stated and that the words *Brâhmana* and *spring* express the qualities of the act. If a word has two adjectives in a sentence the last is not to be split up into two: it is one. Of all the sacrifices, fire is the indispensable means and the Agnyâdhâna is the indispensable means of securing it. Commentator Shabara cites grammatical rules to prove the statement of the Mîmânsaka. This is the secret of the commentatary of Shabara on this sûtra.

5. " He who desires children is to sacrifice the Dâkshâyana sacrifice. He who desires cattle is to sacrifice the Sâkamprasthâyîya-sacrifice. He who desires food is to sacrifice the Sankramana-sacrifice." The Buddhist bases on these Vaidika texts

सूत्राणि.

अगुणाच्च कर्मचोदना ॥ ६ ॥ (पू० २.)

भावार्थः । अयनानि गुणान् न दर्शयन्ति । अतस्तानि कर्मान्तराणि ॥

समाप्तं च फले वाक्यम् ॥ ७ ॥ (पू० ३)

भावार्थः । यस्मिन् वाक्ये फलं वर्णितं तद् वाक्यं परिपूर्णम् । अतोऽयनविषयकानि वाक्यानि परिपूर्णानि कर्मान्तरविधायकानि च ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

प्रजाकामः [यजेत] तै. स. २.२,४,४. ॥

शूची इच्छा आहे, त्याने साकमस्थायीयज्ञ करावा " ज्याला अन्नाची इच्छा आहे, त्याने सक्रमणयज्ञ करावा " हीं वेदवाक्यें घेऊन पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, दाक्षायण, साकमस्थायीय, सक्रमण हीं निरनिराळीं नावें आहेत, म्हणून हीं निरनिराळीं स्वतंत्र कर्में आहेत आणि हीं स्वतंत्र कर्में आहेत म्हणून गुणकर्में नव्हत. आणि हीं गुणकर्में नव्हत म्हणून याचा दर्शपूर्णमासाशीं काहीं संबंध नाहीं. असा पूर्वपक्ष करण्यात पूर्वपक्षकाराचा आशय असा आहे कीं यज्ञ आहेत तरी किती असें विचारायाचें आणि हसें पिकवायाचें

the statement that the Dâksâyana, Sâkamprathâyiya, and Sankramana are independent and separate conventional names, that, therefore, the sacrifices are independent and separate, that because they are independent acts, they are not subordinate, and that because they are not subordinate acts, they are not in any way connected with the fort-nightly new and full moon sacrifices known as Darsha-Pûrnamâsî The object of the Buddhist in raising such an objection is to ask how many independent sacrifices there are, and by proving that there is an indefinite number of innumerable sacrifices, to ridicule the sacrificial system—the back-bone of the Vaidika social and religious polity

६ पुन (अयननामक इष्टया) कांहीं गुण दाखवीत नाहींत म्हणून तीं भिन्न कर्मे आहेत (पू० २)

6 Again, (the sacrifices called Ayana) do not express any quality, and are therefore, separate (independent) acts (2 Statement of the opponent)

७ फलवर्णन (झालें कीं) वाक्य समाप्त झालें. (पू० ३)

7 The fruit (of an act) being described, a sentence (is) complete

६ दाक्षायणयज्ञ, साकंप्रस्थाय्ययज्ञ, किंवा संक्रमणयज्ञ यांचें जें वेदवाक्यांत वर्णन केलें आहे, त्यावरून या इष्टया दर्शपूर्णमासीच्या कांहींच गुण दाखवीत नाहींत मग हीं गुणकर्मेंहि नाहींत आणि भिन्न कर्मेंहि नाहींत असें म्हणणें कसें संभवतें? याकरितां हीं कर्में दाखविलीं कांहीं तरी एक असें मानलें पाहिजे वेदवाक्यावरून गुणकर्म आहेत असें सिद्ध होत नाहीं तर म्हणून हीं भिन्न कर्में म्हणावीं

७ पूर्णवाक्य म्हणजे कोणती क्रिया व तिचें फल वर्णिलें असलें म्हणजे पूर्ण वाक्य होतें पूर्वपक्षकार म्हणतो कीं —" प्रजाकामेची इच्छा आहे त्यानें दाक्षायणयज्ञ करावा या वाक्यांत प्रजा या फलाचें वर्णन झालें आहे म्हणून हें पूर्ण वाक्य आहे आणि दोन पूर्ण वाक्यांचा कोठें गुणगुणिसंबंध असतो काय? म्हणून वरील वेदवाक्यें स्वतंत्र समजावीं आणि हीं वाक्यें स्वतंत्र असल्यावर, अहो वैदिकाचार्य, आपण या वाक्यांचा आणि दर्शपूर्णमासीचा गुणगुणिसंबंध लावतां, त्याची व्यवस्था काय? वाक्यावरीमावेची ओढाताण होऊन वे

6 In the way in which the Dâkshayana, Sâkamprasthâyîya and Sankramana are mentioned in the Veda they do not express a quality of any sacrifice Then how can the same acts be neither expressive of a quality nor independent at the same time? Hence it is necessary to see that the acts are either the one or the other If the Vaidika texts can not prove the sacrifices mentioned to be qualities, they are independent acts.

7 A sentence is complete when an act and its fruit are described. The Buddhist declares that in the text—he who desires children is to sacrifice the Dâkshâyana-sacrifice —the fruit consisting in children is described, and that, therefore, it is a complete sentence Again, are two complete sentences ever connected as principal and subordinate? No Hence the two texts mentioned are independent sentences. And because the two sentences are independent, the Buddhist says —" Oh Vaidikâchârya, they cannot be connected with the new and full moon sacrifices as being accessary to them as you insist on stating and interpreting them I believe, that the

सूत्राणि.

विकारो वा प्रकरणात् ॥ ८ ॥ (सि०)

भावार्थः । प्रकरणवशादयनानि दर्शपूर्णमासयोर्विकारा न तु कर्मान्तराणि ॥

लिङ्गदर्शनाच्च च ॥ ९ ॥ (सि० हे०)

भावार्थः । यैरयनविषयकानि गुणवाक्यानीति सिध्यतीदृशानि वेदवाक्यानि वर्तन्ते । सूत्रार्थः स्पष्टस्तस्य पूर्वप्रपञ्चितत्वात् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

त्रिंशत वर्षाणि दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत यदि दाक्षायणयाजी स्यात् अथो अपि पञ्चदशैव वर्षाणि यजेत अत्र हि एव खलु सा सम्पद्यते द्वे हि पौर्णमास्यौ यजेत द्वे अमावास्ये अत्र हि एव खलु सा सम्पद् भवति ॥

गुणात् संज्ञोपबन्धः ॥ १० ॥ (आ० नि० १)

भावार्थः । गुणः प्रकाशते । कुतः । अयनानि संज्ञारूपाणि । यतोऽयनानि संज्ञया वर्णितानि ततो गुणनिरूपकाणि । अतोऽयनैर्गुणसम्बन्धो निरूप्यते । अतोऽयनानि न कर्मान्तराणि ॥

समाप्तिरविशिष्टा ॥ ११ ॥ (आ० नि० २)

भावार्थः । पूर्वपक्षकारेण सप्तमसूत्रे यद् वर्णितं तन् न युक्तम् । कुतः फलविषयिका या वाक्यसमाप्तिः सा न किञ्चिद् विशेषं दर्शयति । परं फलसम्बन्धिनं गुणं प्रकाशयति ॥

ध्वाक्याचा अर्थ होत आहे, असे आम्हास वाटते

principles of exegetical logic are strained for interpreting the texts in your way"

८ (तसें) नव्हे प्रकरणावरून अयनेष्टया (ह्या मुख्य दर्शपूर्णमासीयज्ञाचे) विकार आहेत (सि०)

८ No The context (of the Vaidika texts proves that the Ayana-sacrifices are) a modification (of the principal new and full moon sacrifice.) (Final statement)

९ पुन वेदवाक्येंहि अशाच प्रकारचीं आढळतात, म्हणून (तसें नव्हे) (सि० हे०)

9 Again the existence (appearance) of Vaidika texts (proves this) Hence (the statement of the opponent is not acceptible) (An argument in support of the final statement)

१० गुणवर्णनावरून हि संज्ञा पडते (आ० नि०)

10 A quality (the description of a quality) gives a name. (1 Doubt removed)

११ वाक्याची समाप्ति केली म्हणजे वाक्यसंबंधी) सर्व विशेष वर्णन होत नाहीं। (आ० नि० २)

11 A sentence being complete does not describe (every thing) special (and connected with it.) (2 Doubt removed)

---

८ आचार्य असें म्हणतात —"पूर्वपक्षकार बाबा, तुम्ही अयनसंज्ञक इष्टया निराळ्या आणि दर्शपूर्णमासी या इष्टया निराळ्या असें म्हणतां पण तसा प्रकार नाहीं दाक्षायणादि अयनेष्टया या दर्शपूर्णमासींतच कांहीं फेरफार केल्यानें सिद्ध होतात. म्हणून दर्शपूर्णमासीस विकार झाल्यानें या होतात ज्याचा विकार तें आणि विकार पावलेलें यांमध्यें गुणगुणिसंबंध आहे म्हणून दर्शपूर्णमासी आणि दाक्षायणादि अयनेष्टया यांचा परस्पर गुणगुणिसंबंध आहे, असा आमचा सिद्धांत आहे"

8 The Vaidikâchârya in reply declares that the new and full moon-sacrifice are not independent of the Ayana-sacrifices as you state, oh Buddhist The Ayana-sacrifices like the Dâkshâyana and the rest are accomplished by modifying the new and full moon-sacrifices. The modified and the modifications are connected with one another as the qualified and a quality Hence our final statement is that the new and full moon-sacrifices and the sacrifices like the Dâkshâyana are connected as principal and accessary

9 If a Dâkshâyana-sacrifice be performed, the new and full

९. "जर दाक्षायणेष्टि केली असेल तर तीस वर्षे दर्शपूर्णमासेष्टया कराव्या आणखीहि पधरा वर्षे (दर्शपूर्णमासेष्टया) कराव्या असे केले असता तेंच ऐश्वर्य मिळतें कारण पौर्णमासेष्टया दोन कराव्या, अमावास्येष्टया दोन कराव्या. असे केले असता निश्चयानें तेच ऐश्वर्य प्राप्त होते" आचार्य म्हणतात या वेदवाक्यावरून दाक्षायणेष्टि म्हणजेच दर्शपूर्णमासेष्टि, असा संबंध मानल्याने ऐश्वर्य प्राप्त होतें आणि तें तीसपट असा अर्थ बसतो आणि असा संबंध न मानला तर वरील वाक्याच्या अर्थाची व्यवस्था होत नाही म्हणून वेदवाक्यानीहि आमच्या सिद्धांतास बळकटी येते"

१० आचार्य म्हणतात "अहो बौद्धाचार्य, पाचव्या सूत्रीं तुम्ही असें म्हणता कीं संज्ञा असली कीं भिन्न क्रिया होते, आणि भिन्न क्रिया झाली कीं भिन्न वाक्ये होतात परंतु हे तुमचे म्हणणे योग्य नाही. कारण संज्ञा कशी पडते याचे तुमच्याने नीट वर्णन होत नाहीं. गुणावरून संज्ञा पडते, असें पत्करिलें पाहिजे आणि असे पत्करिलें की अयनेष्टयांच्या योगेकरून दर्शपूर्णमासांचे गुणवर्णन होतें दाक्षायणानें दर्शपूर्णमासीचा काय गुण दाखविण्यात येतो असे म्हणाल तर पुन पुन दर्शपूर्णमासी करावी हा गुण दाखविण्यात येतो यावरून तुमच्या म्हणण्याप्रमाणें या सर्वांनी प्रकरणांस त्या येऊन वाक्यार्थ होत नाहीं पण असें आमचे म्हणणे नाहीं"

११ आचार्य म्हणतात — पूर्वपक्ष-

moon-sacrifices are to be performed for thirty years. Again, (the new and full moon-sacrifices) are to be performed for fifteen years By doing so, the same glory is secured, because two full moon-sacrifices are to be performed two new moon-sacrifices are to be performed By doing so, certainly the same glory is secured." The Vaidikâchârya bases on this text his statement that the Dâksâyana-sacrifice being considered identical with the new and full moon-sacrifices, the same glory results, and that thirty-fold If identity between the two sacrifices be not recognized, the Vaidika text quoted cannot be interpreted adequately Hence Vaidika texts corroborate the proposition we have laid down that the relation between the Dâksâyana and the new and full moon-sacrifices is that of the qualified to a quality

10 The Vaidikâchârya says — Oh Bouddhâchârya, in the fifth sûtra you state that a conventional name makes acts separate and independent, and that independent acts are described in independent sentences. But your statement is not true, because you cannot explain the origin of conventional names. It is necessary to admit that a quality originates a conventional name, and such an admission establishes the proposition that the Ayana-sacrifices describe the new and full moon-sacrifices If it be asked—what quality of the new and full moon-sacrifices does the Dâksâyana-sacrifice express? It is plain that it shows the quality of the new and full moon sacrifices being repeated Now we do not state as you state that in this case the

कार याचा, वाक्य येथें पण होतें, याचें निरूप। तुम्ही सातवें सूत्रीं केलें परंतु तें निरूप। योग्य नाहीं ' ज्याला प्रजेची इच्छा आहे, त्यानें दाक्षायणयाग करावा " या वेदवाक्यांत फळाचें वर्णन झालें आहे पण केवळ येवढ्यानेंच हें वाक्य पूर्ण झालें नाहीं त्यामध्यें दुसऱ्या गोष्टी आल्या पाहिजेत त्या दुसऱ्या गोष्टी कोणत्या असें म्हणाल तर दाक्षायणयागामध्यें आवश्यक असणारी दर्शपूर्णमासाची मग तुम्ही या दाक्षायणामध्यें दर्शपूर्णमासी तीन सांप येत नाहीं दर्शपूर्णमासी दाक्षायणेष्टामध्यें घ्यावयास पाहिजे हें विशेष आहे हीं अशीं विशेष वचनें गुणगुणिसंबंधानें फळाचें निरूप। फरदान म्हणजे नुसतें फळाचें वर्णन झाल्यानें वाक्य पूर्ण होत नाहीं परंतु मुख्य वाक्यासंबंधी जीं गौणवाक्यें तीं सर्व घेऊन मुख्य वाक्याचा अर्थ केला पाहिजे आणि असा विचार झाला म्हणजेच पूर्ण विचार झाला दुसरें वाक्यामध्यें कर्माच्या फळाचें वर्णन केलें म्हणजे केलें काय? गुणवर्णनच केलें एतावता झालें काय? पण तिसरें ठिकाणी घेऊन आलें तरी दुसरा गाजरच घेऊन पसरवें म्हणून या दाक्षायणयागाचा आणि दर्शपूर्णमासाविषयीं वाक्या चा गुणगुणिसंबंध समजावा तिसरें पूर्वपक्षवाद्या असें तूं करतोस? अहो, "ज्याला स्वर्गाची इच्छा आहे त्यानें अग्निहोम करावा " आणि "ज्याला पशूची इच्छा आहे त्यानें त्यानें अग्निहोम करावा " या दोन वाक्यांत तुम्ही गु

context being set aside a Vaidika text cannot be interpreted

11 The Vaidikâchârya says — Oh Buddhist, you have attempted the definition of a complete sentence in the seventh sutra. But the definition is not adequate and correct. In the text, he who desires children is to perform the Dâkshâyana-sacrifice " the fruit of an act is described But yet the sentence is not complete when the fruit is stated in it because the mention of some other acts is indispensable What is it? The repetition of the new and full moon-sacrifices in performing the Dâkshâyana sacrifice You state that the two being independent, the new and full moon-sacrifices cannot be included in the Dâkshâyana sacrifice while it is essential that the one should include the other All such distinctive texts describe the fruit particularly by means of the relation of the qualified to a quality Now then the description of the fruit of an act cannot complete a sentence But it is necessary to interpret the principal sentence along with the subordinate sentences connected with it. The text is adequately interpreted when it is so treated. Secondly a quality is described when the fruit of an act is mentioned and nothing more The last conclusion then is that interpret a sentence in any way you can the description of a quality is involved. Hence oh Buddhist, admit that the texts about the Dâkshâyana and new and full moon-sacrifices are connected as the qualified and a quality Thirdly oh Buddhist why do you hesitate to *admit our statement?* '*He,*

सूत्राणि.

अथ द्रव्यदेवतायुक्तानां यागान्तरताधिकरणम् ॥

संस्कारश्चाप्रकरणेऽकर्मशब्दत्वात् ॥ १२ ॥ (पू० १)

पदानि । संस्कारः, च, अ-प्रकरणे, अ-कर्म-शब्दत्वात् ॥

पदार्थः । च=पुनः । संस्कारः=गुणविधिः । अप्रकरणे—सति प्रकरणाभावे । अकर्मशब्दत्वात्=याग-वाचकपदाभावात् ॥

वाक्यार्थः । पुनः सति प्रकरणाभावे यागाभावेन गुणविधिः ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । भो आचार्य को ममाशयः? एकस्य गुणस्यान्यस्मिन् गुणेऽन्वयस्तस्य च मुख्ये । अत्र दृष्टान्तः । यत्रापूर्वविधिरिति ग्रन्थप्रकरणवशान् न सिध्यति यत्र चापूर्वविधिबोधकं यजतिक्रियापदं नास्ति तत्रालम्भनिर्वापादीनां यद् वर्णन प्राप्नोति तद् गुणवर्णनमिति ग्रहणीयं श्रीमता । पुनः कस्येद गुणविधानमिति चेद् द्रष्टव्यम् । दर्शपूर्णमाससम्बधिनामालम्भनिर्वापादीनामिति मन्ये । किं तावत् प्राप्तम् ईदृशां गुणविधीनामन्येषु गुणविधिष्वन्वयो । न तु मुख्ये यजतिक्रियापदे ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

वायव्यं श्वेतमालभेत भूतिकामः (तै. सं. २.१,१,१.) ।
सौर्यं चरुं निर्वपेद् । ब्रह्मवर्चसकामः तै. सं. [२. ३, २, ३.]
ईशामालभेत । चतुरो मुष्टीन् निर्वपति ।

गुणगुणिसंबंध मानतांना? तसाच दर्शपूर्णमासी आणि दाक्षायणेष्टि यांचा संबंध का मानाना? असे कोणचेहि रीतीनें पाहिले असतां गुणगुणिसंबंधच सिद्ध होतो. आणि एकंदर अयनेष्ट्यांची अशीच व्यवस्था करावी ”

who desires heaven, ought to maintain the Agnihotra"—" he who desires power (of the senses) ought to sacrifice with curds " Do you recognize the relation of the qualified and a quality between these Vaidika texts ? Now why do you hesitate to recognize the same relation between the Dâksâyana-sacrifice and the new

आतां, यागासंबंधीं द्रव्य व देव ज्या ठिकाणीं सांगितले आहेत, त्या ठिकाणीं दुसरा याग हा विचार

१२. जेथें प्रकरणावरून फल ठरत नाहीं, आणि यागवाचक पदहि नाहीं, तेथेंहि गुणविधि समजावा (पू० १)

१२ पूर्वपक्षाचा विचार—कांहीं वैदिकाचार्य, तुम्ही गुणविधि आणि मुख्य विधि असा भेद करतां ना? करा होईना? हा भेद आम्हांस पटतो. पण ज्याला तुम्ही मुख्य विधि असें म्हणतां तो गुणविधि असें आम्हांस वाटतें. पुढील वाक्यांमध्यें यागवाचक क्रियापदहि नाहीं, आणि प्रकरणाहि मुख्य विधि आहेत असें समजत नाहीं. वेदवाक्यें अशीं आहेत ना? कीं "ज्याला ऐश्वर्याची इच्छा आहे, त्यानें वायुदेवतेकरितां पांढरा पशु मारावा." पुन "ज्याला ब्रह्मवर्चसाची इच्छा आहे त्यानें सूर्य देवतेकरितां चरु एकीकडे काढून ठेवावा (चरुचा निर्वाप करावा)" पुन "गाडीच्या दांड्यास स्पर्श करावा." या तीन वेदवाक्यांमध्यें मुख्य विधि नाहीं. तुम्ही म्हणतां कीं मुख्य विधि आहे हें योग्य नाहीं. हीं गुणविधि वाक्यें आहेत." असें पूर्वपक्षकार वैदिकाचार्यास कां विचारतो याचें कारण सांगितलें पाहिजे. हीं

THE SUBJECT OF THE MENTION OF SACRIFICIAL MATERIALS AND GODS POINTING TO INDEPENDENT SACRIFICES.

12 Because the context is not (explained), and because no word expressive of a sacrifice is used, (therefore, also) a subordinate statement (is meant) (The statement of an opponent)

and full moon sacrifices? Considered from any point of view the relation of a quality to the qualified comes to be established Hence the Vaidika texts about the Ayana sacrifices are to be interpreted in this way

12. The Buddhist asks — oh Vaidikâchârya, you distinguish the principal sentence from its subordinate sentences Let the distinction be recognized. I have no objection. Now a principal sentence appears to us to be a subordinate sentence, because in the following Vaidika text, there is no word expressive of a sacrifice and the context does not show it to be the principal sentence. You know these Vaidika texts:— he who desires glory ought to kill a white animal to be offered to the god Vâyu Again 'he who desires the prestige of a Brâhmaṇa ought to consecrate rice (Charu nirvâpa) to be offered to the god Sun" Again, " an axle of a car riage is to be touched These three Vaidika texts do not contain a principal sentence. Your statement that there is the prin

सूत्राणि.

यावदुक्तं वा कर्मणः श्रुतिमूलत्वात् ॥ १३ ॥ (पू० २)

पदार्थः । श्रुतिः=चोदना=अपूर्वविधानम् ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारः पुनर्ब्रवीति । यन्मया पूर्वस्मिन् सूत्र उक्तं तन्न । किं तर्हि? कर्मान्तरम् । अत्र दृष्टान्तः । यथा यजतिः स्वतन्त्रं कर्म तथालम्भनिर्वापादीनि स्वतन्त्राणि कर्माणि कुतः? तेषां स्वातन्त्र्येणापूर्वविधानात् ॥

यजतिस्तु द्रव्यफलभोक्तृसंयोगादेतेषां कर्मसम्बन्धात् ॥ १४ ॥ (सि०)

पदार्थः । तु= न । यजतिः=मुख्यक्रियापदस्योपलक्षणम् । द्रव्यं च फलं च भोक्ता च=द्रव्यफलभोक्तारः । तेषां सयोगात्=द्रव्यफलभोक्तृसंयोगात् ॥ एतेषाम्=आलम्भनिर्वापादीनाम् । कर्मसम्बन्धात्=यजतिरूप-मुख्य कर्मसम्बन्धात् ॥

वाक्यार्थः । न । द्रव्यफलभोक्तृसम्बन्धस्य निरूपणं यजतिक्रियापदेनेव भवति । अतो यजतिरेव मुख्यं कर्म । अन्यानि यानि गौणकर्माणि तेषां यजतिना सह सम्बन्धात् ॥

भावार्थः । आचार्यो ब्रवीति । भो पूर्वपक्षकार या त्वया वेदवाक्यानां व्यवस्था कृता साऽयुक्ता । यजति सदृशं किञ्चिन् मुख्यं क्रियापदम् । तेन सह द्रव्यस्य फलस्य भोक्तुश्च सम्बन्धः । यद्गुणविधानं तद् द्रव्यस्य फलस्य भोक्तुश्च । यद् गुणविधानं तस्यावश्यं यजतिसदृशमुख्यक्रियापदे सम्बन्धः ॥

असें आहे कीं नित्यनैमित्तिक कर्माची जी व्यवस्था वैदिकाचार्य करतात, ती अयुक्तिक आहे असें सिद्ध करावें म्हणजे वैदिकाचार्यांचा मोड झाला

cipal sentence, is not correct All these are subordinate original sentences" It is necessary to point out the bearing of the way in which the Buddhist argues The Buddhist believes that the Vaidikâchârya is refuted if it be shown that the explanation and

१३ जितकें म्हटलें (तितकें) नव्हे मुख्य कर्मांचें वेदामध्यें स्पष्ट वर्णन असतें, म्हणून (भिन्न कर्म समजावें) (पू० २.)

13 What is stated is not (acceptible), because the principal acts are directly stated in the Veda. (The acts are, therefore, independent.) (2 Statement of an opponent)

१४ नव्हे. द्रव्य, फल, आणि भोक्ता यांच्या वर्णनावरून यांचा मुख्य कर्माशीं संबंध असल्यामुळें यज हें (क्रियापद) घ्यावें (सि०)

14 No The verb, to sacrifice is to be understood, because the description of the sacrificial materials fruit and the one who enjoys (the fruit) (establishes) the relation with the principal (verb) (Final statement)

---

१३ पूर्वपक्षकार पुन म्हणतो — "माझी परिभाषार्थ गुणविधि [illegible] मुख्य नीट दिसत नाहीं, तर ही या भिन्न कर्में कां होईनात! भिन्न कर्म कसें? पहा पशु मारावा असें वेदवाक्य आहे। त्यांत 'मारावा' या क्रियापदाचे दोन भाग करण्याने धातूच्या अर्थावरून गुणविधि करणें असें समजावें, आणि प्रत्ययाचा अर्थ मुख्य विधि असा करावा अशी व्यवस्था करण्याने ही सारीं कर्में निरनिराळीं होऊन बसतील मग तुम्ही दर्शपूर्णमासी या यागाशीं किंवा दुसऱ्या कोणत्या यागाशीं संबंध लावावा, हें कसें? असा संबंध न लावतां वेदवाक्यांत जीं कर्में सांगितलीं आहेत तीं स्वतंत्र व मुख्य समजावीं हें बरें दिसतें मग तुम्ही जी व्यवस्था करतां तिचें प्रयोजन काय? कर्माच्या [illegible] जाणिमा—एक [illegible] कर्म आणि एक मुख्य कर्म [illegible] कर्म म्हटलें तरी

adjustment of the daily essential sacrifices and of the occasional sacrifices performed for securing some end are improper and inadequate.

13 The Buddhist again remarks —I will give way Let my interpretation based on "the statement of a quality" be set aside Let the texts in question inculcate independent acts—how can they be independent acts? See—there is a text which states *that an animal is to be killed* in a sacrifice. Let the verb—to be killed—be divided into two parts—the root, *to kill*, signifying a quality and the termination or the sign of the tense signifying the qualified. Such an adjustment can enable us to consider all the acts mentioned in the texts to be independent. How can you then establish any relationship between the sacrifices inculcated by the texts in question and the new and full moon sacrifices? Instead of such a relation

अडचण येते असे आम्ही मागल्या सूत्रीं दाखविलेंच आहे. असा उभयत पाशा-रज्जू आला. पुढें या वेदवाक्याची कशी व्यवस्था करता तीं करा. भिन्न कर्म मानलें असता वाक्यभेदाचा-हि दोष येतो. प्रथम पाढरा वायुदेवते-करता पशु योजावा, आणि मग तो मारावा, हा वाक्यभेदरूप दोष कसा दूर होतो? ”

१४ हें सूत्र विचार करण्याजोगें आहे. कोणत्या हि कर्मांत जें द्रव्य घ्यावें लागतें तें समवायिकारण. अमुक हेतु सिद्ध व्हावा म्हणून कर्म करावाचें असा जो हेतु तो फलकारण. कर्म करणारा किंवा फल भोगणारा जो कोणी असतो तो निमित्तकारण. अशीं तीन प्रकारचीं कारणें आहेत. या तिन्ही प्रकारच्या कारणाचा मुख्य कर्माशीं संबंध लावून यजावें किंवा याग करावा असें कर्म सिद्ध होतें. यजावें अशी भावना मनांत उत्पन्न झाली असता यजावें अशा प्रयत्नाचा मनामध्यें अंकुर मात्र उत्पन्न होतो. पण अंकुर उत्पन्न झाल्यानें “यजन” ही क्रिया सिद्ध झाली काय? यजन किंवा कोणती हि क्रिया सिद्ध होण्याकरता त्या क्रियेचीं साधनें आलीं पाहिजेत, म्हणजे त्या क्रियापदाच्या कारकांचें वर्णन झालें पाहिजे. पण कारकाचें वर्णन म्हणजे

ship being made out, it is proper to consider all the acts mentioned in the Vaidika texts to be so many independent acts. Then your interpretation and adjustment are to be given up. There are only two kinds of actions—the one expressing a quality and the other—the qualified. I have already shown in the preceding sûtra that the former cannot be accepted, and that from the latter there can be no escape as I have just shown. Hence the dilemma can not be accepted, and the interpretation and the adjustment of the Vaidika texts in question are not possible. Again, if the statement that the Vaidika texts inculcate independent acts be accepted, there is the difficulty of a sentence being divided. How can the difficulty of a single sentence being divided be obviated? First a white animal is to be taken, and then it is killed and offered to the god Vâyu—are these not two sentences? Hence your interpretation, oh Vaidikâchârya, is not to be accepted.

14. This is an important sûtra. The materials necessary for the performance of any act constitute its material cause. The object sought by the act is its final cause. The agent or the one who seeks to enjoy the fruit of the act is its efficient cause. These three kinds of causes are well-known which, being connected with the principal verb,

घेतलीं आहेत, त्या वेदवाक्यांचा अर्थ स्वतंत्र रीतीनें करावयाचा नाहीं तीं वाक्यें मुख्य वाक्याशीं मिळवून मग त्यांचा अर्थ करावयाचा. तें मुख्य वाक्य कोणतें तर "ज्याला स्वर्गाची इच्छा आहे त्यानें अग्निहोत्र करावें" हें मुख्य वाक्य आहे आणि बाकीच्या वाक्यांशीं मिळून हें संयुक्त वाक्य होतें आणि या संयुक्त वाक्यामध्यें देवतांचें वर्णन होतें म्हणजे कोणाला उद्देशून हें कर्म करावयाचें हें समजतें, भात किंवा पशु याचा जें कोणतें द्रव्य त्याचें हें समजतें, ऐश्वर्याची इच्छा किंवा स्वर्गाची इच्छा जें कोणतें फल हें समजतें, व यज्ञ करणारा म्हणजे भोक्ता कोण हें हि समजतें. संयुक्त वाक्य समजून अशा प्रकारें अर्थ बसविला असतां सर्व अडचणी दूर होतात. वाक्यभेदरूप दोष हि पत नाहीं, आणि बाराव्या आणि तेराव्या सूत्रांत जी व्यवस्था तुम्ही करतां ती अवश्य हि एकीकडे राहते. याकरितां "यजावें" हें मुख्य क्रियापद घेऊन त्याशीं सर्व गौण क्रियांचा संबंध करणें हें आम्हांस योग्य वाटतें."

means—that is—all the relations such as the government and concord of the verb must be expressed. The expression of the relations consists in pointing out the material, efficient, and final causes of the act expressed by the verb. When all such relations are expressed the act is stated. Hence oh Buddhist, the Vaidika texts on which you base your argument, are not to be independently interpreted. The texts are to be interpreted along with the principal text. What is this principal text? "He who desires Heaven ought to maintain the Agnihotra. This text along with the texts quoted and discussed constitutes a complex sentence which describes the gods or those to whom the sacrificial act refers the materials whether boiled rice or an animal the fruit consisting in glory or the prestige of a Brâhmana, and the agent of the sacrifice. All difficulties of interpretation are obviated if the texts in question be considered as forming a complex sentence, and the syntactical defect known as the division of a sentence be avoided, and your interpretation and adjustment of the Vaidika texts as you have pointed out in the 12th and 13th sûtras are set aside. Hence I think it proper to recognize *to sacrifice* as the principal verb and to connect it with the subordinate acts as they are expressed in other texts.

सूत्राणि.

लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १५ ॥ (सि० हे०)

भावार्थः । वेदवाक्यान्यपि पूर्वसूत्रोक्तं सिद्धान्तं दृढयन्ति ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

सौमारौद्रं चरुं निर्वपेत् तै. सं. (२,२,१०,३.) । परिश्रिते याजयति तै. सं. (२.२,१०,२.) ॥

अथ वत्सालम्भादीनां संस्कारताधिकरणम् ॥

विशये प्रायदर्शनात् ॥ १६ ॥

पदार्थः । विशये=संशये । प्रायदर्शनात्=भुयोदर्शनात् ॥

भावार्थः । प्राप्ते संशये केवलमालम्भः संस्कारः । पूर्वेषु सूत्रेषु यो वादः कृतस्तदुपसंहारक सूत्रमिदम् । एतेनाग्रिमेण च सूत्रेणालम्भविषयकवादव्यवस्था क्रियते । कासौ व्यवस्था? । अलम्भो गुणकर्म ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

वत्समालभेत (वत्सनिकान्ता हि पशवः) ॥ तै. सं. (२.१,४,८.)

अर्थवादोपपत्तेश्च ॥ १७ ॥

भावार्थः । पुनः । उपपत्तिः कर्तुं शक्यते । तस्मात् केवलालम्भोऽर्थवादः ॥

१५ आणि वेदांतहि असें प्रमाण आढळतें, म्हणून (सि० हे०)

वासराला स्पर्श करण्यासारख्या क्रिया गुणविधि आहेत हा विचार

१६ संशय आला असतां बहुधा जें आढळतें त्यावरून (निर्णय करावा)

१७ आणि उपपत्तीवरून अर्थवाद (समजावा)

१५ वेदवाक्याचा अर्थ केला असतां हें सूत्र स्पष्ट समजेल "सोम व इंद्र या देवतांकरितां चरु एकीकडे करावा" "तो शिजून तयार झाला म्हणजे याग करावा" तै सं (२ २ १, ३) आणि तै सं (२ २ १०, २) या दोन्ही वाक्यांचा मिळून अर्थ केला असतां अर्थ बसतो, आणि समवायिकारण, फलकारण, व निमित्तकारण या सर्वांची व्यवस्था होते बाराव्या सूत्राच्या विवेचनांत जी वाक्यें घेतली आहेत त्यांचा—स्वर्गाची इच्छा आहे त्यानें अग्निहोम करावें—या वाक्याशीं मिळून अर्थ करावा, म्हणजे ठीक

१६ वेदवाक्य असें आहे कीं 'ज्या अर्थी पशूला आपलीं पाडसें आवडतात त्या अर्थी वासरास स्पर्श करावा" मागील

15 The Vaidika texts corroborate this statement, therefore,(the verb—to sacrifice—is to be understood) (An argument in support of the final statement)

THE SUBJECT OF THE CO-ORDINATE ACTS STATING A QUALITY

16 In case of a doubt, the generality of texts (ought to determine the sense)

17 And (it is) a descriptive statement (Artha Vâda) as (it offers) an explanation

15 The translation of the Vaidika texts will elucidate the sûtra. Rice (charu) to be offered to the gods—Soma and Indra—is to be consecrated." "When it is boiled and ready the sacrifice is to be performed." Vide the Taittiriya Sanhitâ (II. 2, 10 3) and (II 2 10 2) These two texts, can be properly interpreted, if interpreted together and if the material cause, the final cause, and the efficient cause are adjusted The texts quoted under the twelfth sûtra are then to be interpreted along with the Vaidika text —He who desires Heaven ought to maintain the Agnihotra.

16. The translation of the Vaidika texts quoted will elucidate the sûtra. " As animals love their young ones, the last are to be touched " This text, it may be argued, may be interpreted and adjusted as the texts already

सूत्राणि.

अथ नैवारचरोरुपधानार्थताधिकरणम् ॥

संयुक्तस्त्वर्थशब्देन तदर्थः श्रुतिसंयोगात् ॥ १८ ॥

पदानि । संयुक्तः=तु, अर्थ–शब्देन, तत्–अर्थः, श्रुति–संयोगात् ॥

पदार्थः । संयुक्तः=संयोगविशिष्टः । तु=न । अर्थशब्देन=प्रयोजननिरूपणेन । तदर्थः=तत्प्रयोजनः । श्रुतिसंयोगात्=प्रत्यक्ष–निरूपणात् ॥

वाक्यार्थः । न । प्रत्यक्षं यत्र प्रयोजनेन सह संयोगस्तत्र तदेव प्रयोजनम् । कुतः ? । प्रत्यक्षनिरूपणात् ॥

भावार्थः । यत्र प्रत्यक्षं वेदवाक्येन कस्यचिद् यज्ञद्रव्यस्येदमेव प्रयोजनमिति निरूप्यते तत्र तद्द्रव्यस्य तदेव प्रयोजनं ग्रहणीयम् । कुतः ? । प्रत्यक्षं वेदवाक्यं सर्वथैव बलिष्ठम् ॥ तस्माच्चरुरुपधानार्थः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

यदेनं चरुमुपदधाति ॥ बृहस्पतेर्वा एतदन्नं यन्नीवाराः ॥

सूत्रात जी व्यवस्था केली आहे, तशाच प्रकारे या हि वाक्याची व्यवस्था करावी अशी शंका उत्पन्न होईल मग कोणच्या तरी मुख्य वाक्याशीं मिळून या वाक्याचा अर्थ करावा लागेल. तसा प्रकार होऊ नये ह्मणून आचार्य मुद्दाम हें वाक्य घेऊन अर्थ करून दाखवितात "ह्या वाक्यात स्पर्श करावा हा केवळ संस्कार आहे या वाक्याचा कोणत्या हि मुख्य वाक्याशीं मिळून अर्थ करण्याची आवश्यकता नाहीं पूर्वीच्या सूत्रीं जीं उदाहरणे घेतलीं, तीं संयुक्त वाक्याचीं अंगें समजून त्यातील क्रियापदाचा मुख्य वा-

quoted are interpreted and adjusted Hence it will be necessary to connect this text with some text considered principal. To avoid this, the Mîmânsaka purposely quotes this text which offers a difficulty of interpretation. In this text, the verb to be touched—is a subordinate act a preparatory act. Hence it is not necessary to connect it with some principal act. The texts already quoted and interpreted, being parts of a complex sentence, have been connected with their principal sentence and interpreted But the text quoted and translated at the out-set of this sûtra is not to be so inter-

आतां, रानतांदुळाचा भात अग्न्याधानास उपयोगी आहे हा विचार *

१८ पुनः, ज्या संबंधानें ज्या विषयाचें वर्णन येतें, तेंच त्या विषयाचें प्रयोजन, असें प्रतिपादक वेदवाक्यांवरून कळतें

क्यांतील क्रियापदाशीं अन्वय केला तसा या सूत्रांत जें वाक्य घेतलें आहे त्याच्याशीं अन्वय नाहीं या सूत्रांतील वाक्यानें संस्काराचें वर्णन होतें' असें समजून आल्यास या वाक्याची व्यवस्था करतांत त्या व्यवस्थेचें स्वरूप पुढील सूत्रावरून समजेल

१७ उपपत्ति व अपवाद या पदांचें निरूपण आम्ही पूर्वी केलें आहे व वरील सूत्रांत जें वाक्य घेतलें आहे त्याच वाक्याचा या सूत्रांत विचार होतो. तें वाक्य हें—'ज्या अर्थी पशूला आपली वासरें आवडतात त्या अर्थी वासरांस स्पर्श करावा" हें जें वेदवाक्य आहे तें अर्थवादवाक्य आहे, असें म्हटलें असतां या वाक्यांतील क्रियेचा मुख्य क्रियेशीं अन्वय करण्याची आवश्यकता नाहीं या वाक्यानें स्वरूप ...वेंच वर्णन होतें.

१८ पुनः, आणखी कांहीं वेदवाक्यें

* रानतांदुळास संस्कृतांत नीवार असें म्हणतात. आधान म्हणजे काय हें आम्ही सांगितलेंच आहे विवाह झाल्यानंतर गृहपति स्थायिक झाला की अग्नीची स्थापना करतो तीस आधान म्हणतात

THE SUBJECT OF BOILED WILD RICE BEING USEFUL FOR THE ESTABLISHMENT OF THE SACRED FIRE (AGNYÁDHÁNA) *

18 Again the Vaidika texts directly show that the relation in which a subject is explained points out its purpose

preted because it describes a preparatory act. The Mimânsaka distinguishes between preparatory and subordinate acts The nature of the adjustment the Mimânsaka proposes will be explained by the next sûtra.

17 We have already pointed out at length the nature of a philosophical explanation. The text quoted and translated at the out-set of the foot-note on the preceding sûtra is to be considered in explaining this sûtra. The text is—As animals love their young ones the last are to be touched." If it be admitted that this text is descriptive, it is not necessary to connect it with its principal verb as it states an original quality

18. The Mimânsaka quotes Vaidika texts which seem to come in his way and points out a new adjustment. The Vaidika text which occurs in connection with the Soma-sacrifice

* Wild rice is called in Sanskrita Nivâra. We have explained at length what the establishment of the sacred fire is— it is to establish the sacred fire in the house immediately after the marriage of an Ârya who then is settled as a house-holder

त्वाष्ट्रपात्नीवतस्य पर्यग्निकरणगुणकत्वाधिकरणम् ॥

पात्नीवते तु पूर्वत्वादवच्छेदः ॥ १९ ॥

पदार्थः । पात्नीवतम्=देवपत्नीसम्बन्धि यत् तत् । अवच्छेदः= निर्णयः ॥

वाक्यार्थः । न । पात्नीवतविषये पूर्ववर्णनादर्थवादः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

यत्पर्यग्निकृत पात्नीवतमुत्सृजति तै. सं. ६.६,६,१. ॥

अदाभ्यादीनां ग्रहनामताधिकरणं ॥

अद्रव्यत्वात् केवले कर्मशेषः स्यात् ॥ २० ॥

भावार्थः । यत्र द्रव्यवर्णन नास्ति तत्र सति केवले नामधेये कर्मणोऽर्थवादो ग्रहणीयः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

एषह वै हविषा हविर्यजति योदाभ्यं गृहीत्वा सोमाय जुहोति ॥

परा वा एतस्यायु प्राण एति योंऽशु गृह्णाति तै. स. ३.३,४,१. ॥

अद्रव्यदेवताके केवले नामधेये श्रूयमाणे भ्रम । ज्योतिष्टोमे एव ग्रहाभ्यासविशेषविधानम् । इति शबर ॥

अद्रव्यत्वात त्याचा चरितार्थ कसा करायाचा, हें या सूत्रानें आचार्य दाखवितात अग्नीचयनाच्या सबधानें जो या ठिकाणीं मत्र येतो त्याचा विचार करु या अग्निचयन या यज्ञामध्ये नाना आकाराच्या विटा माडून बहिरिससाण्यासारख्या किंवा दुसऱ्या आकृतीचे ओटे बाधीत असत आणि मग अग्नीस काहीं अर्पण करीत असत या प्रकरणास अनुलक्षून तै स. (५ ६,२,७) या ठिकाणचें

of the Agnichayana-system which consists in building altars of bricks of various shapes in the form of a hawk or some other animal, and in making offerings to the god Agni See the Vaidika text in the Taittirîya-Sanhitâ (V 6, 2, 7) in this connection The Vaidikâchârya *quotes* and *interprets* it "They place this boiled rice" Is the verb in this text independent or connected with some principal act? The Buddhist

स्वप्रत्ययणी पात्नीवत म्हणून एक सोमरसाचा पेला आहे तो अर्पण करतेवेळीं दर्भ पेटवून अग्निकुंडाभोंवतीं फिरवावे लागतात हें कर्म पात्नीवताचा गुण आहे हा विचार

THE SUBJECT OF THE ACT OF KINDLING AND TURNING SACRIFICIAL GRASS (DARBHA) ROUND A SACRED HEARTH, THE ACT FORMING A PART OF THE OFFERING—OF A CUP OF SOMA JUICE—KNOWN AS PÂTNIVATA AND TO BE MADE TO THE GOD TVASHTI

१९ नव्हे पात्नीवताविषयीं पूर्वीच वर्णन झालें असतें म्हणून निर्णय होतो

19 No (The interpretation) is fixed as the Pâtnivata offering is already described (Literally from preceding an explanation as to the Pâtnivata)

आतां, अदाभ्य आणि दुसरीं नांवें सोमाच्या पेल्याचीं हा विचार

THE SUBJECT OF ADÂBHYA AND OTHERS BEING THE NAMES OF THE CUPS OF SOMA JUICE

२० द्रव्याचें वर्णन नसून केवळ नांव असलें म्हणजे मुख्य कर्माचा अर्थवाद समजावा

20 Where, the sacrificial materials not being described the the verb to sacrifice is mentioned—it is an explanatory statement

---

वाक्य आहे त्याचा विचार करून करण्याचा याचा वैदिकाचार्य विचार करतात हें वाक्य हें कीं — ' [illegible] या [illegible] मानाला ते [illegible] " या वाक्यातील क्रियेचा मुख्य क्रियेशीं अन्वय करण्याचा कीं हें [illegible] मर्म आहे असें समजावयाचें [illegible] असें म्हणतो कीं, "जरी मान देवतेचें व फलाचें वर्णन नाहीं, तरी याचा अन्वय मुख्य क्रियेशीं करावा कारण दुसरें असें

maintains that the latter alternative is to be accepted though the final cause (fruit) or the gods are not mentioned in the text because there is another Vaidika text— the wild rice is the food of Brihaspati. Hence the verb in the first text is to be connected with its principal verb and the text is a part of a complex sentence In reply to this, the Vaidikâchârya observes that the text quoted and translated at the outset of the foot note is not to be

एक वेदवाक्य आहे कीं "जे राजतांदुळ ते बृहस्पतीचें अन्न" यावरून वरील वाक्यांतील क्रियेचा मुख्य क्रियेशीं अन्वय आहे आणि तें वाक्य संयुक्त वाक्याचें अंग आहे असें सिद्ध होतें. "त्यावर आचार्य असें म्हणतात कीं - "या वाक्याची अशी व्यवस्था करावयाची नाहीं म्हणून "शिजविलेल्या भाताला ते ठेवतात" हें स्वतंत्र वाक्य आहे. आणि या वाक्याचा स्वतंत्र उपयोग अग्निचयनामध्यें विटा मांडतां केलेला होतो" वैदिकाचार्यांच्या आणि बौद्धाचार्यांच्या या वादाचें कारण सांगितलें पाहिजे. वैदिकाचार्यांची वेदवाक्यार्थ करण्याची एकच रीति नाहीं असें दाखविणें बौद्धाचार्यांस इष्ट आहे म्हणून संयुक्त वाक्यें व त्यांचीं अंगें मिळून अर्थ करण्याचा जो वैदिकाचार्यांनीं सिद्धांत केला, त्याचें खंडन करण्याकरतां बौद्धाचार्यांनीं कांहीं वेदवाक्यें काढलीं. त्या वाक्यांचा विचार आचार्यांनीं मागील दोन तीन सूत्रांत केला, या सूत्रांत आचार्य इतकेंच सांगतात कीं "ज्या ज्या ठिकाणीं संयुक्त वाक्य वेदांत आढळतें त्या त्या ठिकाणींच त्याचा निर्वाह करावा असें वेदावरून कळतें म्हणून ओढून ताणून भलतीकडचें मुख्य वाक्य घेऊन त्याशीं भलतीकडल्या दुसऱ्या वाक्याचा संबंध आहे आणि तीं दोन्ही मिळून एक संयुक्त वाक्य होतें असें मानणें योग्य नाहीं"

१९ असें एक वेदवाक्य आहे कीं "अग्निभोंवतीं पेटविलेले दर्भ फिरवून

so interpreted, because the text—they place boiled rice is independent, and is to be used in piling bricks in the Agnichayana-system We must point out the bearing of this discussion between the Buddhists and the Vaidikâchâryas The former seek to show that the Vaidikâchâryas do not adopt one method of interpretation and are inconsistent, and have adduced some texts which cannot submit to the principle of interpretation based on the distinction between simple and complex sentences which have already been examined The Vaidikâchâryas now add that the Vedas show that a complex sentence is to be interpreted in the place where it occurs, and that, therefore, it is improper to transfer a sentence from its place to another by a far-fetched and strained construction and connect it with some other sentence

19 There is the following Vaidika text The Pâtnîvata-offering is completed by turning kindled sacrificial grass round a sacred hearth The Buddhist bases on this text his assertion that it makes an original statement of the Pâtnîvata-offering because the text signifies that the Pâtnîvata offering consists in turning kindled sacrificial grass round a sacred hearth Two verbs are used in the text *turning* and *is completed* Two nouns also occur—Tvastri and Pâtnîvata Hence the text signifies that the offering to Tvastri is to be completed, and that it is to be called Pâtnîvata In reply to this, the Vaidikâchârya observes —No, this is not the proper

पात्नीवत समाप्त करतात.' हें वाक्य घे ऊन पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं– "यांत पात्नीवताचें स्वतन्त्र अपूर्व विधान आहे कारण पेरविलेले कर्म फिरून वळलें कर्म ताप पात्नीवत अशा या वाक्याचा अर्थ आहे या वाक्यांत दान किंवा आदेश–एक पेरविलेले कर्म फिर दूम आणि दुसरी समाप्त करतात आणि याप हे दोन नामें आहेत–म्हणा आणि पात्नीवत ... यष्टमेयी कम समाप्त करावे आणि पात्नीवत हें त्या कर्माचें नांव देणें " यावर वैदिकाचार्य म्हणतात—' असें म्हणणें या वाक्यांत केवळ अनुवाद आहे. तुम्ही जसें म्हणतां तशी या वाक्याची व्यवस्था वसत नाहीं ... आम्ही जो निर्णय केला आहे तोच योग्य आहे

२ 'जो अदाभ्य नांवाचा पेला घेऊन सोमाभिषव याग करतो, तो याग हवीच्या योगानें हवीचा याग करतो ' "जो अंशु नांवाचा ग्रह घेतो, त्याला आयुष्यरूप प्राण प्राप्त होतो.' असीं
१ सोम वेदवाक्यें आहेत. त्यावर बौद्धांचा
यें असें म्हणणें कीं, या दोन्ही स्वतंत्र कर्मांचें वर्णन आहे कारण पौणिनीय
१ सूत्रांत वैदिकाचार्यांनीं जसा सिद्धांत केला आहे त्याप्रमाणें यांत यजधातु आहे आणि, यजधातु असला कीं, इतरेषें द्रव्याचें वर्णन असलें पाहिजे असें आवश्यक नाहीं यावर वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं हीं स्वतंत्र कर्में नव्हेत कारण अभिषवप्रधान ... वाक्यतः ... यज धातु वाक्याचा अर्थ करावयाचा

(—१)

way of interpretation The text reproduces what is already stated. Hence our interpretation is proper

20 He who sacrifices to Soma, taking a cup of the Soma juice called Adâbhya, certainly sacrifices an oblation by means of an oblation " He who takes a cup called Anshu obtains the breath of life " On these two Vaidika texts, the Buddhist bases his statement that an independent sacrifice is prescribed by them because they contain the verb Yaj as laid down by the Vaidikâchârya in the fourteenth sûtra. When the verb Yaj is used it is not necessary for a sentence to include the description of sacrificial materials or of gods In reply to this the Vaidikâchârya observes that the texts quoted do not prescribe an independent sacrifice because they are to be interpreted along with the Vaidika texts prescribing the Agnis'toma sacrifice because the terms—*Adâbhya* and *Anshu* are directly the names of cups of the Soma sacrifice and because the connection with the verb *yaj* is indirect. Because a direct statement is to be preferred to an indirect one it is proper to declare that the texts quoted mention only the names of the cups of the Soma juice The texts also make original statements of the cups

सूत्राणि.

अग्निचयनस्य संस्कारताधिकरणम् ॥

अग्निस्तु लिङ्गदर्शनात् क्रतुशब्दः प्रतीयेत ॥ २१ ॥ [पू०]

भावार्थः । तन्न । वेदवाक्यानि वर्तन्ते । तेभ्योऽनुमीयते । तस्मादग्निर्यागवाचक इति द्रष्टव्यम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

य एवं विद्वानग्निं चिनुते । तै. सं. ५.७,२,१. ॥ अथातोऽग्निमग्निष्टोमेनैवानुयजति तमुक्थेन तमतिरात्रेण तं षोडशिना ॥ षडुपसदोऽग्नेः चित्यस्य भवन्ति ॥

द्रव्यं वा स्यात् चोदनायास्तदर्थत्वात् ॥ २२ ॥ (सि०)

पदार्थः । तदर्थम्=तद् द्रव्यमर्थः प्रयोजनं यस्य तत् । तत्त्वम्=तदर्थत्वम् । तस्मात्=तदर्थत्वात् ॥

भावार्थः । तन्न । अग्निर्द्रव्यम् । कुतः ? । विधायकवचनस्य द्रव्यार्थता वर्तते । यदा कश्चिद् यागो विधीयते तदा द्रव्यं विना स नाभिनिर्वर्त्यते । अग्निचयनेऽग्निरेव द्रव्यम् । तस्मादग्निशब्दो गुणवाचकः ॥

का? तर अदाभ्य आणि अंशु हीं प्रत्यक्ष ग्रहांचीं म्हणजे सोमाच्या पेल्यांचीं नांवें आहेत, आणि यागाशीं संबंध करणें तो परंपरेचा आहे म्हणून परंपरावर्णनापेक्षा प्रत्यक्ष वर्णन घेणें हे च योग्य असल्यामुळें हीं ग्रहांचीं नांवें आहेत असा निर्णय करणें योग्य आहे या वेदवाक्यामध्यें ग्रहांचीं विधानें आहेत ”

आतां, अग्निचयनासंबंधी गुणाचें वर्णन आहे, हा विचार

THE SUBJECT OF THE AGNI CHAYANA (BUILDING BRICK ALTARS FOR THE SACRED FIRE) BEING A PREPARATORY ACT

२१ तसें नव्हे वेदवाक्यें आढळतात म्हणून अग्नि हा यागवाचक शब्द आहे असें जाणावें (पू०)

21 No Because (there are) Vaidika texts, the Agni-(chayana) is to be known (as) expressing a Soma-sacrifice (A statement of the opponent.)

२२. तसें नव्हे अग्नि हें द्रव्याचें नांव आहे कारण ज्या वेदवाक्यानें (या यागाचें अपूर्व विधान होतें, त्यामध्यें अग्नीचा अर्थ द्रव्य असाच आहे (सि०)

22 No Agni is (the name of) sacrificial materials, because (the Vaidika texts) which originally prescribe (this sacrifice) prescribe the same sense of Agni. (Final statement)

२१ वेदवाक्याचा विचार केला म्हणजे हें सूत्र स्पष्ट होईल "असें जो जाणतो तो अग्निचयन करतो आतां पुढें अग्निष्टोमानें च अग्नीचा याग करतो त्याचें उक्थ्य यागानें यजन करतो त्याचें अतिरात्रयागानें यजन करतो त्याचें षोडशियागानें यजन करतो" पूर्वपक्षकार असें म्हणतो की, या ठिकाणीं अग्निशब्दानें स्वतंत्र यागाचें वर्णन होतें, कारण अशा प्रकारचीं दुसरीं वेदवाक्यें पहावीं जसें –"अग्नीचें स्तोम, अग्नीचें शस्त्र, [illegible] अग्नीचे सहा उपसद् याग होतात" स्तोम, शस्त्र, उपसद् हीं ज्याचीं होतात तो अग्निशब्दाचा अर्थ घ्यावयाचा म्हणून

21. The sûtra will be elucidated by the examination of the following Vaidika texts "He who knows this sacrifice by building a brick-altar for the sacred fire." "Now then (he) sacrifices to Agni by means of the Agnistoma.' 'He sacrifices to it by means of the Uktha-sacrifice." "He sacrifices to it by means of the Âtirâtra-sacrifice. 'He sacrifices to it by means of the Sodashi-sacrifice." The Bud dhist says that in these texts, the term Agni describes an independent sacrifice because analogous Vaidika texts for instance the poetical praises of Agni, prose-passages praising Agni—are admitted to sanction a similar interpretation. "(There) are six Upasad oblations of the sacred fire for which brick-altars are to be erect-

सूत्राणि.

तत्संयोगात् क्रतुस्तदाख्यः स्यात् तेन धर्मविधानानि ॥ २३ ॥

पदार्थः । तत्संयोगात्=अग्निसंयोगात्=अग्निनिरूपणात् । तदाख्यः= अग्निवाचकः । तेन=तस्मात् । धर्मविधानानि=गुणविधायकानि ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारेण यल्लिङ्गदर्शनं प्रतिपादितं तन्न । अग्निचयनादियागोऽन्याख्यः । कुतः ? यागसम्बन्धेनाग्नेर्निरूपणात् । अग्निचयनादीना यानि नामानि तान्यग्निसम्बन्धात प्राप्तानि । तस्मादग्नेर्यागवाचकत्वं नास्ति । अग्निर्द्रव्यवाचकः । तेनैव हेतुनाऽग्न्यादिपदानि गुणविधायकानि ॥

मासाग्निहोत्रादीनां क्रत्वन्तरताधिकरणम् ॥

प्रकरणान्तरे प्रयोजनान्यत्वम् ॥ २४ ॥

भावार्थः । यत्र भिन्न प्रकरणं वर्तते तत्र भिन्न प्रयोजनम् । यत्र भिन्न प्रयोजनं तत्र कर्मान्तरमिति शेषः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

मासं अग्निहोत्रं जुहोति मासं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते ॥

अग्निशब्दाचा स्वतंत्र याग असा अर्थ होतो.

२२.-अग्नि हा शब्द यागवाचक नाहीं, द्रव्यवाचक आहे. असा सिद्धांत आहे. कारण याग करताना अग्निचयन झाल्यानंतर वरील वेदवाक्यांत सांगितलेलीं कर्मं करावाचीं.

ed" Agni in these texts is that for which the poetical praises (Stotra), prose-passages praising him (Shastra) and the upasad-oblations are intended Hence the word in these texts signifies an independent sacrifice

22 The statement of the Vaidikâchârya is that Agni stands for sacrificial materials, and not for an independent sacrifice, because the obtations mentioned in the texts quoted are offered after the sacrifice is performed

२३ अग्नीचा आणि यागाचा संबंध आहे, म्हणून अग्नीवरून यागाचें नांव पडतें, म्हणून अग्नीच्या योगानें गुणाचें विधान होतें

23 Because (the Agni and the Soma sacrifice) are connected, the Soma sacrifice is named after the Agni Hence qualities are originally stated by it (Agni)

महिनाभर अग्निहोत्र करावें अशा प्रकारच्या वाक्यानीं भिन्न कर्माचें निरूपण होतें हा विचार

THE SUBJECT OF AN INDEPENDENT ACT OR A SACRIFICE BEING DESCRIBED BY THE TEXTS PRESCRIBING THE MAINTENANCE OF THE AGNIHOTRA FOR A MONTH

२४ भिन्न प्रकरण असलें कीं, त्या ठिकाणीं भिन्न प्रयोजन

24 In the case of an other (separate) context, there is another (separate) purpose

* १ एतद्विषयाच्या सूत्रीं पूर्वपक्षाला जीं वेदवाक्यें घेतलीं आहेत त्यांची या सूत्रीं आचार्य व्यवस्था करून दाखविताना ती व्यवस्था अशी कीं, संबंध असल्यामुळें एखाद्या कर्माचें नांव पडतें, म्हणून त्या कर्मास स्वतंत्रता पडते असें नाहीं हें खरें कीं, त्या नांवावरून कांहीं धर्माचें निरूपण होतें.

२४ वेदवाक्यावरून विचार केला म्हणजे सूत्राचा निर्णय होतो. 'एक मासपर्यंत अग्निहोत्रयाग करतो" "एक मासपर्यंत दर्शपूर्णमासयाग करतो" पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, या वाक्यांनीं एक महिना अग्निहोत्र केलें म्हणजे पुरे, एक महिना दर्शपूर्णमास केला म्हणजे पुरे असा निर्णय होतो वैदिकवाक्यांचा सिद्धांत असा आहे कीं जन्मपर्यंत अग्निहोत्र करावें या सि

23 By means of this sûtra the Vaidikâchârya adjusts the interpretation of the Vaidika texts quoted in the foot-note on the 21st sûtra. The adjustment is based on the principle that an action or a sacrifice is named because of its connection with its material cause but the sacrifice or action cannot, therefore be independent. Of course it must be admitted that the name itself originally describes some qualities.

24 The following Vaidika texts explain the sûtra. "He maintains the Agnihotra-sacrifice for a month "He maintains the Darshapûrna mâsî for a month." The Buddhist bases on these texts his statement that it is sufficient to maintain the Agnihotra for a month only that it is also sufficient to maintain the Darshapûrna mâsî for a month and that this interpretation is adequate.

सूत्राणि.

आग्नेयादिकाम्येष्ट्यधिकरणम् ॥

फलं चाकर्मसन्निधौ ॥ २५ ॥

पदार्थः । अकर्मसन्निधिः=कर्मसन्निधिर्नास्ति । कर्मसन्निधिः= कर्मसंयोगः=कर्मान्तरनिरूपणम् ॥

भावार्थः । यत्र कर्मान्तरनिरूपणं नास्ति तत्र फलेन कर्म निरूप्यते ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

अग्नये रुक्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् रुक्कामः । तै. सं. २.२,३,३. ॥ अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेत् ब्रह्मवर्चसकामः । तै. सं. २.३,३,३.॥ ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेत् प्रजाकामः तै. सं. २.२, १,१. ॥

एव फलं चकारात् संस्कार्यत्वानुपादेयत्वाद् भेदकम् । इति मीमांसाकौस्तुभ. ॥

ह्यातास पूर्वपक्षकाराच्या म्हणण्याप्रमाणें बाध येतो यावर वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं, बाध येत नाहीं. कारण जन्मपर्यंत जें अग्निहोत्र करावयाचें तें एक कर्म, आणि मासपर्यंतच जें अग्निहोत्र करायाचें तें भिन्न कर्म अशीं दोन्हीं कर्में निरनिराळीं आहेत कारण ज्या प्रकरणात जन्मपर्यंत करावयाच्या अग्निहोत्राचें वर्णन केलें आहे, तें एक प्रकरण आहे, आणि ज्यामध्यें मासपर्यंत करण्याच्या अग्निहोत्राचें वर्णन केलें आहे तें दुसरें प्रकरण आहे प्रकरणावरून वाक्यार्थाचा निर्णय करावा.

The Vaidikâchârya, on the contrary, states that the Agnihotra is to be maintained for life a proposition which the statement of the Buddhist threatens to controvert The Vaidikâchârya, on the contrary, holds that the texts do not controvert the principle of the Agnihotra being maintained for life, because the Agnihotra to be maintained for life is separate from, and independent of, the Agnihotra to be maintained for a month. These sacrifices are independent of one another, because the connection in which the one is described—the context of the one has nothing to do with the connection in which the other is described—the context of the other The examination of the context is essential to the adequate interpretation of any text

आतां आग्नेयादि काम्येष्टींचा विचार

२५. पुनः, ज्या ठिकाणीं भिन्न कर्मांचें निरूपण नसतें, त्या ठिकाणीं फलार्थवाक्यावरून भिन्न कर्म समजावें

२५. वेदवाक्यांचा विचार केला म्हणजे सूत्रार्थ स्पष्ट होईल. 'तेजस्वी होण्याची इच्छा आहे, त्यानें अग्निदेवतेच्या आठ कपालांच्या पुरोडाशाचा निर्वाप करावा." "ब्रह्मवर्चसाची इच्छा आहे, त्यानें अग्नि आणि सोम या देवतांकरितां अकरा कपालांच्या पुरोडाशाचा निर्वाप करावा.' "संतानाची इच्छा आहे, त्यानें इंद्र आणि अग्नि या देवतांकरितां अकरा कपालांच्या पुरोडाशाचा निर्वाप करावा." या तिन्ही वेदवाक्यांमध्यें इष्ट फलाचें वर्णन केलें आहे—पहिल्या वाक्यांत तेज किंवा कीर्ति हें फल वर्णिलें आहे, दुसऱ्या वाक्यांत ब्रह्मवर्चस, आणि तिसऱ्यांत संतान. ज्या वाक्यांत असा कर्मांच्या फलाचें वर्णन असतें, तीं वाक्यें स्वतंत्र वाक्यें समजावीं, असें वैदिकाचार्य म्हणतात. यावर बौद्धाचार्य असें म्हणतो कीं, केवळ फलाचें वर्णन असलें म्हणजे वाक्याला स्वतंत्रता येत नाहीं. कारण अशीं वाक्यें संयुक्त वाक्याचीं अंगें आहेत असें समजून त्यांचा मुख्य वाक्याशीं मिळून अर्थ करावा. वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं,

THE SUBJECT OF THE SACRIFICES SUCH AS THE ĀGNEYA ACCOMPLISHING DESIRES

25 Where an independent sacrifice is mentioned, the fruit (points to it.)

25. The examination of the following Vaidika texts will explain the sûtra "He who desires splendour ought to consecrate a cake baked on eight potsherds and to be offered to the god—Agni." "He who desires the prestige of a Brâhmaṇa ought to consecrate a cake baked on eleven potsherds and to be offered to Agni and Soma." He who desires children ought to consecrate a cake baked on eleven potsherds and to be offered to the gods—Indra and Agni. These three texts describe some object sought. The first text mentions splendour or reputation the second—the prestige of a Brâhmana (Brahma-Varchasa) and the third—children. The Vaidikâchârya states that the texts such as the above describe independent sacrifices or acts. Against this, the Buddhist remarks that the mere description of the fruit does not constitute a sacrifice to be independent, because such sentences are parts of a complex sentence and require to be interpreted along with their principal sentence. The Vaidikâchârya declares that because the texts quoted originally prescribe acts not otherwise known, they are independent, and original.

सूत्राणि.

अथावेष्टेरन्नाद्यफलकत्वाधिकरणम् ॥

सन्निधौ त्वविभागात् फलार्थेन पुनःश्रुतिः ॥ २६ ॥

भावार्थः । पूर्वस्मिन् सूत्रे कर्मसन्निध्यभावविषयक यदुक्तं तदेव व्यवस्थापयत्याचार्यः । पुनः सति कर्मान्तरनिरूपणे कर्मान्तरनिरूपणस्य विभागः कर्तुं न शक्यते । तस्माद् यत्र कर्मान्तरनिरूपणेन सह फलनिरूपण तत्र फलनिरूपणेनार्थवादो ज्ञाप्यते न फलनिरूपणम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति ॥ एतयाऽन्नाद्यकामं याजयेत् ॥

आग्नेयद्विरुक्तेःस्तुत्यर्थताधिकरणम् ॥

आग्नेयसूक्तहेतुत्वादभ्यासेन प्रतीयेत ॥ २७ ॥ (पू०)

भावार्थः । कुत्र कुत्र वेद एकविषयस्य द्विस्त्रिर्वा निरूपणं दृश्यते तत्र तत्र कर्मणोऽभ्यासो भवेदिति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । यथा

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

(दर्शपूर्णमासयोः) आग्नेयोऽष्टाकपालोऽमावास्यायां पौर्णमास्यां चाच्युतो भवति ॥

एकस्यैव पुन श्रुतिरविशेषादनर्थकं स्यात् । इति शबर ॥

पूर्वी ठाऊक नसलेल्या गोष्टींचें वर्णन या वाक्यात आहे, म्हणून तीं स्वतंत्र असून मुख्य आहेत.

आता अवेष्टियागापासून अन्न हें फल प्राप्त होतें, हा विचार

२६ पुनः, भिन्न कर्मांचें निरूपण झालें असतां फलनिरूपणानें अर्थवाद समजावा कारण भिन्न कर्मांत [पूर्वी विदित किती आणि अविदित किती असा] विभाग करतां येत नाहीं

ज्या ठिकाणीं आग्नेय या पदाचा दोनदां उच्चार झाला असतां, त्या ठिकाणीं स्तुतिवाक्य किंवा अर्थवाद समजावा हा विचार

२७ आग्नेय सूक्त आहे म्हणून आग्नेय नांवाचें कर्म दोनदां करावें (पू०)

२८ [illegible] आहे त्यांची आचार्य या सूत्रीं व्यवस्था करतात काहीं काहीं [illegible] फलाचें निरूपण असतांना [illegible] वेदवाक्य केवळ अर्थवादात्मक आहे असें म्हणावें लागतें ज्या वाक्यांत भिन्न कर्म [illegible] शब्द असून फलाचें वर्णन असतें, त्या वाक्यांत अशी व्यवस्था होते असें आचार्यांचें [illegible] आहे पुढील वेदवाक्यांत अवेष्टियागाचें वर्णन केलें

(४—२)

THE SUBJECT OF THE AVESHṬI SACRIFICE PRODUCING FOOD FOR ITS FRUIT

26 Again, different acts or sacrifices being described together (juxtaposed) the description of the fruit is a case of (explanatory) repetition, because of the absence of distinction (of what is already known from what is not so known)

THE SUBJECT OF THE TERM ĀGNEYA, WHEN TWICE REPEATED, BEING EXPLANATORY

27 Because of (there being) the Āgneya-sūkta, the sacrifice called Āgneya is to be repeated. (Statement of the opponent)

28 The Vaidikāchārya seeks by means of this sūtra to remove the objections likely to be raised by the Buddhist, and adjusts the interpretation of the texts quoted It cannot but be admitted that in the case of some texts, though they describe the fruit of a sacrifice, they are merely explanatory The following Vaidika texts describe the Aveshṭi sacrifice. "The cake to be offered to the god-Agni is baked on eight potsherds." This is a pra

सूत्राणि.

अविभागात्तु कर्मणो द्विरुक्तेर्न विधीयते ॥ २८ ॥ (सि० १)

भावार्थः । पूर्वपक्षकारेण यदुक्तं तत् न । यत्र कर्मणो विभागो नास्ति तत्र द्विरुच्चारणेन कर्मान्तरं न विधीयते ॥

योऽस्य प्रथममुच्चारितस्यार्थः शतकृत्वोऽप्युच्चारितस्य स एवार्थो भविष्यति नान्य. । इति शबर ॥

अन्यार्था वा पुनःश्रुतिः ॥ २९ ॥ (सि० २)

भावार्थः । पूर्वस्मिन् सूत्रे यदुक्तं तदनेन सूत्रेण व्यवस्थापयत्याचार्यः । यत्र यज्ञाङ्गस्य पुनरुच्चारणं तत्र तस्यान्यत् प्रयोजनम् । किं तत् प्रयोजनम् ? । अर्थवादतेति शेषः ॥

आग्नेयोऽष्टाकपालोऽमावास्यायां भवत्येव । न केवलेनाग्निना साधुर्भवति । इन्द्रसहितो ह्यग्नि. समीचीनस्तस्मादैन्द्राग्न. कर्तव्य. । इति शबर ॥

॥ इति द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

आहे, तें असें. "अग्निदेवतेला (जो पुरोडाश अर्पण करायाचा तो) आठ कपालाचा असतो" हें मुख्य वाक्य आहे "हिने (अवेष्टीनें) ज्याला अन्नाची इच्छा आहे, त्याकडून यज्ञ करवावा" हें दुसरें वाक्य गौण आहे बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं, हें वाक्य गौण कसें होईल? कारण या मध्यें फलाचें निरूपण झालें आहे यावर वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं, हें खरें. पण "हिनें" या पदानें कोणतें कर्म करायाचें हें या वाक्यात सांगितलें आहे आणि एकाच वाक्यात दोन भिन्न कर्माचें वर्णन होणार नाहीं, म्हणून दुसरें वाक्य अर्थवाद समजणें हें योग्य आहे.

cipal sentence. "By means of this (Avesti) he who desires food ought to be caused to sacrifice" This is a subordinate sentence a statement which the Buddhist does not admit because it describes the fruit of a sacrifice. In reply to this, the Vaidikâchârya observes that though it is stated that the description of a fruit constitutes an independent and original act, yet the term *by means of this* occurring in the text points to an act already known, that the same text cannot prescribe two independent sacrifices, and that, therefore, the second text is merely explanatory

27 The Buddhist declares that when the same sacrifice is described in two different places in the Veda, it is not one sacri-

२८ नव्हे जेथें कर्माचा भेद दाखविला नसतो, तेथें दोनदां वर्णन केल्यानें भिन्न कर्माचें निरूपण होत नाहीं [सि०]

28. No, when sacrifices are not distinguished (literally from the absence of the division of an act) from one another, (an independent sacrifice) is not prescribed by means of repetition (Final statement.)

२९ पुनः, पुनरुच्चारणानें दुसरें कार्य साधतें (सि० २)

29 Again, repetition (explains) another object. (2 Final statement.)

२० पूर्वपक्षकार असा म्हणतो की एकच कर्म दोनदां वर्णिलें असलें तर तीं दोन कर्में आहेत असें समजावें दर्शपूर्णमासप्रकरणीं असें वर्णन आहे की, 'अग्निदेवतेला आठ कपालांचा पुरोडाश अमावास्येला आणि पौर्णिमेला विस्तृत होतो" दुसरें आणखी असें वाक्य आहे की 'अग्निदेवतेला आठ कपालांचा पुरोडाश अमावास्येला विस्तृत असतो" या दोन्ही वाक्यांमध्यें एकाच विषयाचें वर्णन आहे असें म्हटलें, तर दुसरें वाक्य निरर्थक होतें. म्हणून त्या दोन्ही वाक्यांत भिन्न भिन्न कर्मांचें वर्णन आहे असें सिद्ध होतें यावर पुढील सूत्रीं वैदिकाचार्य उत्तर देतात

२८ वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं निरनिराळ्या वेदवाक्यांत एकाच विषयाचें वर्णन आलें आहे खरें पण तो विषय जर सर्वथैव एकच आहे, तर भेद मानावा कसा? दोन्ही वाक्यांमध्यें एकाच कर्माचें निरूपण केलें आहे मग

fice but two, and is to be performed twice The following texts connected with the Darsha Pûrna-mâsa-sacrifices occur in the Vedas. A cake baked on eight potsherds and to be offered to the God Agni on the new and full moon days becomes firm." Again "a cake baked on eight potsherds is to be offered to the god Agni on the new moon day If it be said that the two texts describe the same sacrifice the second text is simply useless The Vaidikâchârya removes this objection in the next sûtra.

28. The Vaidikâchârya states that though the same subject is repeated in different Vaidika texts, yet there can be no distinction when the subject is the same. The two texts describe the same sacrifice. Hence it can not be maintained that the one text prescribes one sacrifice and the other another In common life, a thing though spoken of a hundred times is not changed into two. Hence repetition is explanatory: it does not describe a sacrifice into many

29 The Vaidikâchârya corroborates and adjusts the state-

एका वाक्यातलें कर्म भिन्न आणि दुसऱ्या वाक्यातलें कर्म भिन्न असें कसें मानावें? एकाच गोष्टीचें शंभर वेळ पुनःपुनः वर्णन केलें आहे. तरी एका गोष्टीच्या दोन गोष्टी झाल्या असे कधीं होणार नाहीं. एक गोष्ट ती एकच गोष्ट

२९. मागील सूत्रांत जे निरूपण केलें आहे, त्याची आचार्य या सूत्रानें व्यवस्था करतात. पुनःपुनः वर्णन करण्यामध्यें काहीं विशेष प्रयोजन असतें. तें असें कीं, त्यानें अर्थवाद होतो, नाहीं तर देवतांचें विशेष निरूपण होतें. जसें २७व्या सूत्रात वर्णिलेल्या दोन वाक्यांत इंद्र आणि अग्नि हे दोन्ही मिळून घ्यावे असें दुसऱ्या वाक्यावरून समजतें.

ment made in the last sûtra. Repetition serves a purpose it explains fully what is already stated it particularly describes the gods The second text translated in the foot-note on the 27th sûtra shows that offerings are to be made to two Gods—Indra and Agni.

उपसंहार

या पादाचे उपसंहारांत निरनिराळ्या सूत्रांतील वेदवाक्यें जरजरी दिली आहेत त्यांचा विचार केला पाहिजे शास्त्रार्थमीमांसेचे सिद्धांत कोणत्या पाहिजे त्या ग्रंथाचा अर्थ करतांना लागू पडतात परंतु वैदिकाचार्य आणि बौद्धाचार्य यांचा वेदाचे योग्यतेविषयीं वाद होत असतां हे सिद्धांत विरोध स्पष्ट पडले, आणि त्यांतील विरोध दूर व्हावा म्हणून त्यांनी त्या विषयाचा पूर्ण विचार केल्यानंतर एका सिद्धांताचे प्रतिपादन झालें आहे बौद्धाचार्य स्पष्ट असें म्हणत की, सर्व जातींच्या लोकांस सर्व धर्म आचरण्याची सारखीच योग्यता आहे वैदिकाचार्यांचे मत याहून उलट आहे ते असें म्हणत की, जशी उंच नीच जात आहे, तसें निरनिराळ्या जातींचे निरनिराळे धर्म आहेत. शबरस्वामींनी या वादामध्यें जी व्यवस्था केली आहे ती महत्त्वाची आहे ती व्यवस्था नीट लक्षांत येण्याकरतां तिसऱ्या सूत्राची टीप पहावी. बौद्धाचार्यांच्या आणि वैदिकाचार्यांच्या सर्व वादविवादाचा कटाक्ष यज्ञक्रियेवर आहे म्हणून यज्ञ शब्दाचे काय अर्थ पुन्हा या पादामध्यें विचार झाला आहे यज्‌धातूच्या सामर्थ्याविषयीं वैदिकाचार्यांनी प्रतिपादन केलें त्याचें खंडन करण्याचा बौद्धाचार्यांनी प्रयत्न केला. यज्‌धातूच्या सामर्थ्याचा विचार होतांना यज्ञाचें समवायिकारण काय, [illegible] काय,

SUMMARY

—

In the summary of this chapter it is necessary to point out the bearing of the Vaidika texts quoted in illustration of the principles enunciated in the different sûtras principles to be applied to the interpretation of any text or document. Yet they are cited in this Mîmânsâ in the course of a controversy about the propriety and adequate interpretation of Vaidika texts between the Vaidikâchâryas and Buddhists nay such a controversy necessitated and developed them. In the third sûtra, an important ethical principle is stated. The Buddhists distinctly declared that all castes were equally entitled to the performance of all religious rites. The Vaidikâchâryas naturally opposed them. They declared that according as a caste was high or low its privileges differed. The adjustment or compromise proposed by commentator Shabara deserves attention. The foot-note on the third sûtra is, therefore, to be carefully examined. It need not be mentioned that the controversy between the Vaidikâchâryas and Buddhists particularly bore on the performance of sacrifices. Hence the nature of a sacrifice is again examined in this chapter. The Vaidikâchâryas enunciated the power of the verb to sacrifice (Yaj) and the Buddhists attempted to confute the statements of their opponents. In this connection, the material cause, final cause and efficient cause of a sacrifice are explained and their nature, determined. No sacrifice can be performed without

आणि निमित्तकारण काय हें ठरवावें लागलें तांदुळ, दर्भ इत्यादि द्रव्यें घेतल्यावांचून यज्ञ व्हावयाचा नाहीं. अशा प्रकारचीं द्रव्यें हें यज्ञाचें समवायिकारण आहे. यज्ञ करणारा यज्ञाचें निमित्तकारण आहे त्याची भोक्ता अशी जैमिनीनें संज्ञा केली आहे अमुक फळ प्राप्त व्हावें म्हणून यज्ञ करावयाचा, यावरून फल हें एक यज्ञाचें कारण आहे. नाना प्रकारच्या इच्छा पूर्ण व्हाव्या म्हणून प्राचीन आर्य यज्ञ करीत असत. जशा आम्हांस इच्छा होतात, तशाच त्यांस इच्छा होत. म्हणून हा विषय समजण्याचें कठिण नाहीं पण त्यांना विशेष इच्छा होत असे तिचें थोडें निरूपण केलें पाहिजे. ज्याला ब्रह्मवर्चसाची इच्छा आहे, त्यानें अमुक यज्ञ करावा असें तैत्तिरीय संहितेंत वारंवार आढळतें. ब्रह्मवर्चस म्हणजे काय हें नीट समजण्याकरतां प्राचीन आर्यांच्या इतिहासाचा पुन. पुन: विचार केला पाहिजे. पंजाब देशांतील नद्यांच्या तीरीं जेव्हां आर्य लोक लढाई करीत होते, तेव्हां आपणाला सुवीर्यवर्चस प्राप्त व्हावें म्हणून आपल्या देवतेचा ते वारंवार धावा करीत. सुवीर्यवर्चस म्हणजे काय? लढाईंत आपणास यश मिळावें, शत्रु आपल्यास जेर यावेत, त्यावर आपली छाप बसावी, त्यांनीं आपणास मोठें मानावें, अशी त्यांची इच्छा असे. ऋग्वेदांतील (९.६६,२१), (१०.१२८,१), (१० १८,९) या ऋचा पहा. या सुवीर्यवर्चसाला सांग्रामिकवर्चस म्ह-

rice, grass and other similar things—which, therefore, constitute the material cause of a sacrifice The sacrificer is its efficient cause He is *called Bhoktâ* or enjoyer by Jaimini The fruit sought from a sacrifice is its final cause. The ancient Âryas sacrificed to accomplish important ends in life They had the same passions and desires as we have. Hence the nature of these sacrifices can be easily conceived. But so far as the accomplishment of particular desires is concerned, they essentially differed from us—desires which deserve to be particularly noticed. In the Taittirîya Sanhitâ, the performance of certain sacrifices for achieving Brahma-Varchasa is often mentioned. The history of the ancient Âryas, when examined, throws light on the nature of Brahma-Varchasa When they fought battles on the banks of rivers in the Panjaub against the aborigines, they constantly invoked their gods to grant them Suviryam or Varchas What is the distinction then between Brahma-Varchasa and Suvirya-Varchas? They desired that they should succeed in every battle field, that their foes should submit to them, that their prestige should be established, and that they should be honoured every where See the verses of the Ṛik-Sanhitâ—(X. 66, 21 X. 128, 1. and X 18, 9) The term—Suvirya-Varchasa—means exactly military glory after which the Âryas gradually ceased to aspire The spirit of boastful sacrifices began to predominate The recognition of a sacrifice as an essential domestic and national institution necessarily created and

झालें अथवा त्याचा अंश नीट लक्षांत-
घेतल्यास कांहीं काल गेल्यानंतर आर्य
लोकांच्या स्थितींत फेर पडला, पण
क्रियांचें महत्त्व झालें जेव्हां जिकडे
तिकडे यज्ञ होऊं लागले, तेव्हां सहजच
ऋत्विजांची योग्यता वाढली जी विद्या
शिकल्यानें यज्ञ करवायाचें सामर्थ्य ये
ई, ती विद्या शिकण्याचा फार प्रचार
पडला, आणि ती विद्या शिकल्यानें जें
सामर्थ्य येई, त्याचें नांव ब्रह्मवर्चस असें
पडलें असो मागील भागाच्या प
धस्यांत आम्ही यज्ञाचा थोडा इतिहा
स दिला आहे या भागामध्यें य
ज्ञांचें विशेष वर्णन झालें आहे, म्हणून
यज्ञाचा विशेष विचार केला पाहिजे
पूर्वी आम्ही सांगितलें आहे की एकच
कुंड असून एकच ऋत्विजाच्या हा
तानें सुलभ रीतीनें यज्ञ होत असे
आणि पुढें एकाच्या बदल तीन कुंडें करूं
लागले, आणि एका ऋत्विजाबद्दल चार
ऋत्विज् लागूं लागले. कांहीं कालानें
हीहि व्यवस्था बदलली. कुंडांची आ-
णि ऋत्विजांची संख्या मनस्वीकडे वाढली
तीन कुंडांस त्रेता अशी संज्ञा असे
मग एक यज्ञभूमीच्या ठिकाणीं दोन
यज्ञभूम्या करूं लागले. सोमयागांत
जी भूमि तयार करीत तीस पूर्ववेदि
असें म्हणत त्यांत तीन अग्निकुंडें
असत ती पूर्ववेदि नवीं नवीं कुंडें क
रून नवा मंडप बांधून जी भूमि तयार
करीत ती उत्तरवेदि सर्व ऋत्विज आ
पले आपले अग्नि निराळे मांडूं लागले
ही व्यवस्था कांहीं कालानें फिरली मग

maintained the importance of those who possessed knowledge about it, and who could explain its mystical powers—a knowledge which was valued by the people, and which was carefully imparted in schools. The dignity which such a knowledge could confer on a priest was styled Brahma Varchasa or the prestige of a Brāhmana priest. We have described, though briefly the form and nature of a sacrifice. As more intricate sacrifices are mentioned in this chapter they deserve more attention. We have already stated that a primeval sacrifice simple in its form could be performed by one priest and at one hearth and that gradually one priest was multiplied into four and one hearth, into three. This sacrificial economy was also altered in the process of time. The hearths as well as priests were almost indefinitely increased. The three hearths were collectively called *treta*—a name also of one of the ages—a fact that deserves more than a cursory notice The extent of the sacrificial ground was doubled—the more ancient was called the first sacrificial ground (Pûrva-Vedi) which contained three hearths, and the other on which more altars were built and new bowers were erected and on which the Soma-sacrifice was performed, was called the Uttara Vedi. Every priest kept his own sacred fire. Again, the sacrificial system underwent a change for the complex altars having the shape of animal such as the hawk and constructed in a variety of ways were preferred the altars entailed a great deal of labour and expenditure on a sacrificer for a variety of bricks dif

अग्निचयन म्हणून जे यज्ञ करू लागले, त्यामध्यें वहिरीतसाण्याच्या आकाराचें कुंड करीत. हें कुंड तयार करताना पुष्कळ खटपट करावी लागे नाना आकाराच्या विटा माजून तयार करीत त्या विटा कांहीं तिकोनी, कांहीं चौकोनी, कांहीं तिर्कस, कांहीं निमगोल अशा असत त्या मोठ्या दक्षतेनें मांडाव्या लागत त्या कशा मांडाव्या याविषयीं तैत्तिरीय संहितेंत वारंवार वर्णन येतें अमुक इच्छा पूर्ण होण्यास अमुक यज्ञ करावा असा प्राचीन आर्यांचा समज असे यास ते काम्येष्टि असें म्हणत. अल्प यज्ञास ते अयन म्हणत अयन नावाच्या इष्टयाचें आश्वलायनश्रौतसूत्रीं (२,१४.) येथें वर्णन केलें आहे तसें च अवेष्टि म्हणून एक इष्टि आहे. अशी निरनिराळ्या इष्टयाचीं आणि यागांचीं या पादांत उदाहरणें घेतलीं आहेत यासंबंधीं पूर्वपक्षकारानें शंका काढल्या आहेत, आणि आचार्यांनीं त्यांचीं समाधानें केलीं आहेत. आणि हीं शंकासमाधानें चाललीं असतांना वाक्यार्थमीमांसेचा विचार झाला आहे तो विचार असा कीं, संयुक्त वाक्य म्हणजे काय, त्याचीं निरनिराळीं अंगें कोणतीं, वाक्यें स्वतंत्र केव्हां समजायाचीं आणि संयुक्त वाक्याचीं अंगें केव्हां समजायाचीं, स्वतंत्र वाक्याचा अर्थ कसा करायाचा आणि संयुक्त वाक्याचा अर्थ कसा करायाचा, वाक्य स्वतंत्र मानून कर्मभेद केव्हां करायाचा इतका विचार या पादांत झाला आहे.

ferent in their shape and size had to be specially prepared some of them being triangular, quadrilateral, slanting and transverse and semi-cylindrical. They were placed in the process of construction with a sacrificial punctiliousness which is frequently described in the Taittirîya Sanhitâ. The ancient Âryas believed in the efficacy of certain sacrifices of accomplishing their desires—such sacrifices being characterized as desire—fulfilling Little sacrifices were called Ayanas which are described in the Âshvalâyana Shrouta Sûtra (II 14.) A sacrifice called Avesti is also mentioned in this chapter which refers to many different sacrifices about which the Buddhists raised objections which are removed by the Vaidikâchâryas. In the course of this controversy, important exegetical principles are discussed and settled—principles which determine the nature of a complex sentence, and its different parts, of the circumstances under which a sentence, being considered to be independent, constitutes a part of a complex sentence, the method of the interpretation of a complex sentence as well as of an independent one, the division of sentences or rather of the actions which they explained. The Buddhist, however, lays particular stress upon the difference of actions as caused by the division of a sentence for he thought that he could controvert the prevailing sacrificial system by pointing out inconsistencies and discrepancies in the Vaidika texts on which the sacrificial system was based, that he could show that the sacrifices, as

या कर्मभेदावर मीमांसाचार्यांनी विशेष कटाक्ष ठेवला आहे कारण निरनिराळी वेदवाक्यें घेऊन त्यांपासून निरनिराळ्या कर्मांचें फलें प्रतिपादन होतें हें सिद्ध केलें असतां अमुक रीतीनें अमुक कर्म करावें आणि अमुक रूप कर्में करावीं अशी जी चालू व्यवस्था तीस बाध येतो असें त्यास वाटे, आणि चालू व्यवस्थेचें खंडन झालें म्हणजे सहजच आपला कार्यभाग झाला असें ते समजत. चालू व्यवस्थेचें खंडन होऊं नये म्हणून वैदिकाचार्य झटत. म्हणून यज्ञीय भिन्न कर्म सिद्ध होऊं नये वेदवाक्यांच्या आधारानें चालू व्यवस्थेचें खंडन होऊं नये आणि कोणत्याहि प्रकारें यज्ञसंस्थेस बाध येऊं नये म्हणून त्यास जपून वेदार्थ करावा लागे. या कारणामुळें या स्वतंत्र कर्मावर म्हणजे काय, तें केव्हां करावें, व केव्हां करूं नये, या सर्वांचें तात्पर्य मीमांसेचे सिद्धांत कोणते आहेत हा विचार झाला आहे. म्हणून या प्रकरणास मीमांसक कर्मभेद असें नाव देतात.

they were performed, differed from those which the Vaidika texts prescribe, and that the faith of the people would be weakened if a sacrifice be demonstrated to be two or more instead of one consistent whole. On the contrary the Vaidika Achāryas endeavoured to vindicate the prevalent sacrificial economy and carefully interpreted the Vaidika texts, that a variety of sacrifices at variance with the customs of the people might not be discovered in the Vaidika texts, that such Vaidika texts might not be adduced as threatened the sacrificial and social institutions, and that the Vaidika polity might not be attacked successfully. Hence what is the nature of independent actions? What is their division? When is an independent action to be recognized? When is it to be avoided? What exegetical principles bear on these subjects? All these questions are, therefore, answered in this chapter. Hence the Mîmânsakas characterize this chapter as treating of the division of sacrifices.

अथ द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

अथ यावज्जीविकाग्निहोत्राधिकरणम् ॥

यावज्जीविकोऽभ्यासः कर्मधर्मः प्रकरणात् ॥ १ ॥ (पू०)

पदार्थः। अभ्यासः=आवृत्तिः । यावज्जीविकः=यावत् जीवोऽस्ति तावत् । कर्मधर्मः कर्तुर्धर्माद् व्यावर्त्यते ।

भावार्थः। यावज् जीवोऽस्ति तावत् पुरुषेण पौनःपुन्येनाग्निहोत्रं कर्तव्यम् । पौनःपुन्यमग्निहोत्रस्य धर्मः । कुतः । वेदे यत् प्रकरणं तेनेदं सिध्यति । पूर्वपक्षकारः किमग्निप्रीति । यावज्जीवमित्यग्निहोत्रस्य विशेषणम् । तत् न सम्बध्यते पुरुषेण सह । अग्न्याधानादारभ्य मरणपर्यन्तमग्निहोत्रमेकं कर्मेति न । किं तर्हि ? । कर्मभेदः । अनेकान्यग्निहोत्राणीति ।

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोति ॥ यावज्जीवं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत ॥ जरामर्यं वा एतत् सत्रं यदग्निहोत्रम् । दर्शपूर्णमासौच जरया ह वा एताभ्यां निर्मुच्यते मृत्युना च ॥

कर्तुर्वा श्रुतिसंयोगात् ॥ २ ॥ (सि०)

भावार्थः । प्रतिपदोक्तवेदवाक्यैर्निरूपणात् कर्तुर्धर्मं यावज्जीवपद दर्शयति न त्वग्निहोत्रस्य । नियामको विधिरयम् । यावज्जीवमग्निहोत्र कर्तव्यम् । तच् चैकं कर्म ॥

अनेकान्यग्निहोत्रकर्माणि सर्वथा न विनियोगभेद इति पूर्वपक्षाशय. । अग्निहोत्रमेक कर्म । तस्मान् निमित्तरूपगुणवशेन फलान्तरार्थ विनियोगभेद इति सिद्धान्ताशयश्च मीमांसाकौस्तुभे द्रष्टव्यौ ॥

पुन. । तस्माज् जीवनस्य पुरुषधर्मत्वान् नित्यकाम्यप्रयोगौ भिन्नौ। इति माधव. ॥

दुसऱ्या अध्यायाचा चवथा पाद.

जोंवर जीव आहे तोंपर्यंत अग्निहोत्र करावें हा विचार

१ जोंवर जीव आहे तोंपर्यंत पुनः पुनः अग्निहोत्र करावें, (असा या) कर्माचा गुण (आहे, हें) प्रकरणावरून (सिद्ध होतें) (पू०)

२ नव्हे कर्त्याचा (यजमानाचा) (यावज्जीव हें पद गुण दाखवितें) कारण वेदवाक्यांत असें वर्णन आहे (सि०)

१ पूर्वपक्षकार बौद्ध आहे त्यानें अग्निहोत्रावर कटाक्ष ठेवून वादविवाद सुरू केला आहे. वैदिक संप्रदायामध्यें अग्निहोत्राची योग्यता फारच आहे हें आम्ही मागील पादाच्या उपसंहारांत दाखविलें आहे. अग्निहोत्राचें खंडन केलें म्हणजे वैदिकसंप्रदायाचें खंडन झालें, असें धोरण धरून बौद्धाचार्य म्हणतात कीं,—वैदिकाचार्य की हो नाहीं? अग्निहोत्र करावें असें वेदांत सांगितलें आहे परंतु आपण जें म्हणतां कीं, विवाह झाल्यापासून मरे तोंपर्यंत अग्निहोत्र हें एकच कर्म आहे, तें योग्य नाहीं

THE FOURTH CHAPTER OF THE SECOND BOOK.

THE SUBJECT OF THE AGNIHOTRA BEING MAINTAINED FOR LIFE

1 Repetition (of the Agnihotra) for life is a quality of this act (sacrifice) (as proved) from the context (Statement of the opponent.)

2 No (The term *Yâvaj-jîvam* denotes a quality) of the sacrificer because Vaidika texts prescribe it. (Final statement.)

1 The Buddhist lays stress on the Agnihotra in this controversy According to the Vaidika polity the Agnihotra is essential and important—a fact which we have pointed out in the summary of the last but one chapter He believed that a successful attack on the Agnihotra sacrifice would sub[vert] the Vaidika polity and said :—Oh Vaidikâchârya let it be granted that Vaidika texts prescribe the performance of the Agnihotra-sacrifice. But they do not prescribe one consistent, and continued Agnihotra-sacrifice to be maintained from the time an Ârya is married to the time of his death. I believe that

आणि त्याला वेदाचा आधारहि नाहीं. आम्हास असें वाटतें कीं, निरनिराळीं अग्निहोत्रें करावीत, म्हणजे एक झालें कीं, दुसरें करावें कारण ज्या वेदवाक्यात अग्निहोत्राचें वर्णन केलें आहे त्यामध्यें "यावज्जीवम्" या पदाचा उपयोग केला आहे. हें पद अग्निहोत्राचें विशेषण आहे असें वेदवाक्यातील प्रकरणावरून सिद्ध होतें प्रकरणास समाळलें म्हणजे अग्निहोत्र पुन पुन करावें आणि अग्निहोत्रें अनेक आहेत असे सिद्ध होतें अग्निहोत्राचा संबंध "करावें" या क्रियापदाशीं केला असता यजमान किंवा यज्ञकर्ता याचा गुण अग्निहोत्र दाखवितें असें सिद्ध होतें. आणि अग्निहोत्र करावें आणि तें जीव आहे तोंपर्यंत करावें असा नियम होतो. शास्त्रीय नियम म्हणजे काय याची व्याख्या आम्हीं पूर्वी मागील एका सूत्रीं केली आहे आलीकडे मराठी भाषेमध्यें शास्त्रिय शब्दाचा हवा तसा उपयोग करण्याचा प्रचार पडल्यामुळें मराठी भाषेच्या सामर्थ्याची हानि होते असें म्हणण्यास चिंता नाहीं वेदवाक्याचा अर्थ केला म्हणजे आम्हीं केलेलें विवेचन लक्षात येईल "जीव असे तों अग्निहोत्र करावें." पुन "जीव असे तों दर्शपूर्णमासेष्टया कराव्या" या वाक्यात आहे काय? यावज्जीव याचें विधान आहे, आणि करावे या क्रियेचा अनुवाद आहे. आणि अशी व्यवस्था केली म्हणजे वेदातील दुसरीं वाक्येंहि नीट लागतात जसें, तैत्तिरीय आर-

different Agnihotras are to be performed—a new one being commenced as soon as one is finished, because the term Yâvajjîvam occurs in the Vaidika text which prescribes the Agnihotra-sacrifice, and because the context of the Vaidika texts proves that the term is an adjective of the sacrifice Hence it is evident from the context that Agnihotras are many and different, and that they are to be performed from time to time Again, it is evident that if Agnihotra be connected with the verb *is to be performed* it shows a quality of the sacrificer, and it is restricted to one sacrifice to be performed for life We have explained the term *restriction* as used in our philosophy The Vaidika texts prescribe an Agnihotra to be performed for life and Darsha-Pûrna-mâsî sacrifices for life The texts really prescribing Agnihotra *for life,* reproduce the verb *to be performed* originally mentioned in some other text. Such an interpretation of the texts in question facilitates the adjustment of other similar texts such as the following text of the Taittirîya Âranyaka. "The true Agnihotra is the sacrificial session consisting in the old age and death" (of man) Again, "by means of old age and death which are the Darsha-Pûrna-mâsî sacrifices, man is emancipated" See the Nârâyana Upanisad of the Taittirîya Âranyaka These texts are properly interpreted if the different Agnihotras be recognized The Vaidikâchârya endeavours to prove in the next sûtra that the Agnihotra is one consistent

ष्य प्रात नाराप ोपनिषदांत असें वाक्य आहे कीं 'यों जुआग्निहोत्र (सेव) जरा आणि मृत्यु हेंच तप " पुन 'जरा आणि मृत्यु यांच्या योगानें रत्ता आणि पु ावाही या इत्यांपासून (पुरुष) निश्चयानें सुटतो " या वाक्यांपी व्याख्या अग्निहोत्रें हीं निरनिराळीं कर्में आहेत असें हत्यानें मीर हाने पु यांत सूची अग्निहोत्र एकच कर्म आहे असें सिद्ध करण्यास आधाप संस्थान

२ आचाय ह्मणतात — महोपूर्व पक्षकार यात जीववृत्ता अमुक काम असा गुणी अर्थ करतो आता अय गु दास ओढून तीन्ही स्थाना भा ती 'अमुक काम" हाकें आपल्या पदरचें घालतें ह ा व स्त ा होते वेदाच्या या जूळ अर्थ कसा असतो आम्हीं जसा अर्थ केला तसा हतो वाक्या च्या प्रकर णाच्या धारणानें अर्थ करण्या पेक्षां वाक्यार्थच मुख्य त्याचा हें यों पकरणानी जा अर्थ दिसतो त्याचा स्वीकार अर्धी करावा असा अर्थ जर म बसेल तर प्रकर णाचा अर्थ घ्यावा "यावज्जीवम ' याचा अ र्थ काय ! जोंपर्यंत जीव आहे तों पर्यंत असा नव्हे ज्याला जीव आहे त्यानें, जीव असला म्हणजे अग्निहोम करावें जिवंत असणें हें निमित्त अ नुवादाच्या धोर णानें या निमित्ताचें वेदांत वर्णन केलें आहे, आणि मुख्य वर्णन 'करावें ' या क्रियेचें आहे पर्व पक्षकार, तु झाला लक्ष णा करावी लागते आम्हांला लागत नाहीं तु झाला

and continued sacrifice to be performed for life

2 The Vaidikâchârya declares —Oh Buddhist, you interpret the term *Yâvajjîvam* into a certain time but such an interpretation is strained and far-fetched When you supply the words—a certain time—it is a case of metonymy If the Vaidika texts be carefully interpreted they prescribe what I state. It is necessary to prefer the sense of the sentence itself to the sense as determined by the context. The direct and immediate signification is to be accepted at once When a text does not signify any thing directly and immediately the principle of the context is to be applied. Now what is the exact sense of the term *Yâvaj jîvam*? Not so long as one lives, but by one who lives and so long as he lives The cause of the sacrifice is life—a cause which is described in the Veda by way of explanatory repetition and the verb—*is to be performed*—is principally and originally stated. Oh, Buddhist your way of interpretation necessitates the employment of metonymy while ours does not. You find it necessary to employ the principle of the context, while we prefer the direct and immediate statement to it. You are obliged to connect the term *Yâvajjîvam* with the Agnihotra-sacrifice while we connect it with the verb and maintain that it denotes a quality of a sacrificer Hence the statement—An Agnihotra is to be sacrificed —is original and principal and is restricted to the time while one lives. We insist on such a method of interpretation

सूत्राणि.

लिङ्गदर्शनाच्च कर्मधर्मे हि प्रक्रमेण नियम्येत तत्रानर्थकमन्यत् स्यात् ॥ ३ ॥ (हे० १)

भावार्थः । सिद्धान्तानुग्राहक वेदवाक्यमस्ति । यदि यावज्जीविकाग्निहोत्रस्य प्रारम्भासमाप्तिभ्यां सङ्कोचः क्रियेत तर्हि लिङ्गदर्शकानि वेदवाक्यान्यनर्थकानि भवेयुः । पूर्वपक्षकारेण यथा यावज्जीवपदस्यार्थः क्रियते तथाऽन्येषां वेदवाक्यानां व्यवस्था न भवति ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

अव वा एष सुवर्गाल्लोकाच्छिद्यते यो दर्शपूर्णमासयाजी सन्नमावास्यां वा पौर्णमासीं वाऽतिपातयति । तै. स. २.२,५,४. ॥

व्यपवर्गं च दर्शयति कालश्चेत् कर्मभेदः स्यात् ॥ ४ ॥ (हे० २)

भावार्थः । पुनः । वेद परिसमाप्तिं दर्शयति । तस्मान् नित्यमग्निहोत्रकर्म । यावज्जीवपदेन लक्षणया कालो गृहीतश्चेत् कर्मभेदः स्यात् ॥ परन्तु नास्ति कर्मभेद. । तस्मान् नास्ति कालवाचकता । कुत. । समाप्तिवचनदर्शनात् । अग्निहोत्रस्यानित्यत्वे सति समाप्तिवचनस्य वैयर्थ्यापत्तिः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वा सोमेन यजेत ॥ आहिताग्निर्वा एष योऽग्निहोत्रं जुहोति न दर्शपूर्णमासौ यजेत या आहुतिभाजो देवतास्ता अनुध्यायिनीः करोति ॥ जरामर्यं वा एतत् सत्र यदग्निहोत्र दर्शपौर्णमासौ च जरया ह वा एताभ्यां निर्मुच्यते मृत्युना च ॥

जरामरणानिर्मोचनावधारणवचन च नियमपक्षे उपपद्येत । काम्यपक्षे हि अप्रयोगादपि मुच्येत । इति शबर ॥

३ पुन', वेदवाक्यावरून (आमचें म्हणणें सिद्ध होतें) कारण (यावज्जीवम् हें पद) कर्माचा गुण दाखवितें असें मानलें असतां प्रारंभ-(वर्णनानें वेदवाक्याच्या अर्थाचा) संकोच होईल. अशा प्रसंगीं दुसरें वेदवाक्य अनर्थक होईल (हे० १)

४ पुन, (अग्निहोत्राची) समाप्ति (वेदवाक्य) दाखवितें म्हणून कर्मभेद नाहीं म्हणून यावज्जीवपद कालवाचक नाहीं (हे० २)

3 Again (Our statement is established) by Vaidika texts because (the term Yâvaj jîvam being interpreted into) a quality of the sacrificer, (the statement of) a beginning (of a sacrifice) restricts (it), in such a case other Vaidika texts would be meaningless

4 Again (a Vaidika text) shows the completion (of the Agnihotra sacrifice) Hence (there is) no division of a sacrifice, and therefore (the term Yâvaj jîvam does not denote time (II Argument in support of the final statement)

प्र०१ । मुख्य मानाचें स्मातें आम्ही प्रतिपादन वर्णन मुख्य मानतो. तू म्हणतो "यावज्जीवम्" पदाचा अग्निहोत्रासी अन्वय करावा लागतो आम्ही त्याचा क्रियेशीं संबंध मानून तें पद कर्त्याचा गुण दाखवितें असें मानतों. या पक्षामुळें "अग्निहोत्र करावें" हें मुख्य विधान आहे, आणि "जीव असे तों पर्यंत करावें" वेदवाक्यानें त्याचा संकोच होतो. असा वेदवाक्याचा अर्थ करणें योग्य आहे

१ वेदवाक्याचा अर्थ केला म्हणजे हें सूत्र स्पष्ट समजेल ' दर्शपूर्णमासांनी इष्ट एकदां करून जो पुरुष पौर्णिमा

3. The translation of the Vaidika texts quoted in Sanskrita will elucidate this sûtra. Well then now performing the Darsha Pûrna masî-sacrifices, he who allows the new and full moon days to pass (without a sacrifice) breaks off from the heavenly region." This text directly establishes that the Agnihotra is to be repeated because repetition does not conflict with allowing new and full moon days to pass without a sacrifice, and that there can be no fault if new and full moon days are allowed to pass. Again, if there be no fault, there is no necessity of a penance being prescribed. Such being the case, the description of the penances in

किंवा अमावास्या (ह्या तिथि) चुकविती हा तर स्वर्गलोकापासून तुटतो वगैरे " या वाक्यावरून स्पष्ट असें सिद्ध होतें कीं, अग्निहोत्र पुनः पुनः जर करणे आहे तर तिथि चुकणार कशा? आणि तिथि चुकल्या म्हणून त्यात दोष तरी कसा उत्पन्न होणार? पुनः, जर दोष उत्पन्न होत नाहीं तर प्रायश्चित्ताचें वर्णन का? म्हणून प्रायश्चित्तें व्यर्थ होतील, वेदवाक्याचा संकोच होईल, आणि काहीं वेदवाक्यांची व्यवस्था होणार नाहीं याकरितां अग्निहोत्र हें एकच कर्म आहे आणि तें जन्मपर्यंत आचरावें असा नियम आहे.

४ या सूत्राचा अर्थ बसविण्यात बरीच भानगड आहे न्यायप्रयोगांत तर्क करण्याची एक तऱ्हा आहे, तिचा प्रयोग या सूत्रात केला आहे. यावज्जीवपद जर कालवाचक आहे असें म्हटलें तर एका कर्माचीं दोन कर्में होतील पण एका कर्माचीं दोन कर्में होत नाहींत. का? तर वेदामध्यें दर्शपूर्णमासीनें याग करून सोमानें याग करावा असें वर्णन केलें आहे, याचा अर्थ काय? दर्शपूर्णमासी समाप्त करून मग सोमयज्ञ समाप्त करावा. समाप्तीचें वर्णन ज्या अर्थी केलें आहे, त्या अर्थी अग्निहोत्र हे नित्यकर्म आहे. नित्यकर्म जर नसतें, तर समाप्तिवर्णन करण्याचा उपयोग काय? आणि आवश्यकता काय? सिद्धांत असा आहे कीं, एखादी गोष्ट न करावी असें केव्हां म्हणावें? जर ती करावी असें प्राप्त होत असेल तर दर्शपूर्ण-

the Vedas would be meaningless, the scope of Vaidika texts would be limited and some Vaidika texts could not be adequately interpreted and adjusted. Hence the restrictive rule is laid down in the Vedas that the Agnihotra-sacrifice is one and to be continuously performed so long as one lives

4 The interpretation of this sûtra offers a considerable difficulty A hypothetical syllogism, well known to logicions, is used in this sûtra. If the term Yâvaj-jîvam denoted time, one sacrifice would be divided into two But one sacrifice is not divided into two, because Vaidika texts describe that one is to sacrifice a Soma-sacrifice after he has performed the Darshapûrnamasî-sacrifices How is this to be interpreted? A Soma-sacrifice is to be finished after the completion of the Darsha-Pûrna-mâsî sacrifices Because the completion of an Agnihotra is described, it is uninterrupted and constant as distinguished from occasional. If it were not constant, the description of its completion would be meaningless and unnecessary The established principle is that the non-performance of an act is prescribed when its performance is essential and naturally accrues. The statement that a Soma-sacrifice is to be performed after the completion of the Darshapûrnamâsî-sacrifices points to the last being constant and uninterrupted. Because the Darshapûrnamâsî or Agnihotra is essential and constant, it cannot be divided into two sacrifices Because an Agnihotra is not to be divided, the term Yâvaj-jîvam does not denote

मासीची समाप्ति करून मग सोमयाग करावा असें इत्यानेंच दर्शपूर्णमासी हे नित्यकर्म आहे, असें सिद्ध होतें द र्शपूर्णमासी किंवा अग्निहोत्र हें नित्यकर्म आहे म्हणून त्याचा लोप होत नाहीं, आणि दर्शपूर्णमासीचा किंवा अग्निहोत्राचा लोप होत नाहीं, म्हणून वाक्यशेषाचा अर्थ फास असा होत नाहीं. पुन "खरें जो अग्निहोत्र यजतो त्यानें अ ग्नि स्थापन केला खरें (तो) दर्श पौर्णमासी या दोन्ही इष्ट्या करीत नाहीं त्या देवता आहुतीस सेवन करीत नाहींत त्या देवतांला तो प्रसादपात्र करतो ' असें वेदवाक्य आहे. जरी अग्निहोत्र केलें आणि दर्शपूर्णमासीइष्ट्या न केल्या तरी देवता प्रसादपात्र होतात मग अग्निहोत्र नैमित्तिक आहे असें म्हटलें तर वरील वेदवाक्याचा अर्थ कसा ब सेल ! अग्निहोत्राच्या योगानें देवतांना आहुती मिळतात, म्हणून त्या प्रसन्न होतात. म्हणून अग्निहोत्र नित्यकर्म आहे. पुन, अग्निहोत्र नित्यकर्म म्ह टलें असतां पुढील वेदवाक्याचा अर्थ बसतो "खरें जें अग्निहोत्र (तेंच) जरा आणि मृत्यु हेंच सत्र

a time. Again— (He) who sacrifices a real Agnihotra has indeed established a sacred fire. He does not perform two sacrifices—the new moon and the full moon. He propitiates those gods who do not accept the oblations." This Vaidika text establishes that though an Agnihotra be performed, and the new and full moon sacrifices be omitted yet the gods are propitiated. Then if the Agnihotra be considered occasional the text in question can be adequately interpreted. The text is plain an Agnihotra carries oblations to the gods and they are propitiated. An Agnihotra is therefor constant and essential—a statement which adjusts the interpretation of the following Vaidika text. The true Agnihotra is the sacrificial session which consists in the old age and death (of man).

सूत्राणि.

अनित्यत्वात् तु नैवं स्यात् ॥ ५ ॥ (हे० ३)

भावार्थः । पुनः । अग्निहोत्रस्यानित्यत्वे सति वेदवाक्यानां व्यवस्था न भवेत् । तेषां विरोधःस्यात् ॥

जरामर्यं वेति वेदवाक्यं द्रष्टव्यम् ।

विरोधश्चापि पूर्ववत् ॥ ६ ॥ (हे० ४)

भावार्थः । यथा पूर्वस्मिन् सूत्रे तथा विरोधो भवति । कथम् । दर्शपूर्णमासविकाराः सौर्यादयोऽपि यावज्जीवमभ्यसितव्या भवेयुः । सोऽनारम्यार्थः प्रतिज्ञातः स्यात् । इति शबरः ॥

कर्तुस्तु धर्मनियमात् कालशास्त्रं निमित्तं स्यात् ॥ ७ ॥ (उ०)

भावार्थः । पुनः । यावज्जीवपदेन कर्तृधर्मनियमो निरूप्यते । गृहपतिनाऽग्निहोत्रमग्न्याधानादारभ्यामरणं कर्तव्यमिति यजमानस्य धर्मस्तस्य नियमश्च । यावज्जीवपदेन यत् कालनिरूपणं तदग्निहोत्रकर्मणो निमित्तम् । अनेन सूत्रेण जैमिनिर्यावज्जीवाग्निहोत्रवादमुपसंहरति ॥

५ अग्निहोत्र अनित्य म्हटलें तर नाहींच व्हावयाचें (हे० ३)

5 Again, (it) would not do if an Agnihotra be considered occasional (III. Argument in support of the final statement.)

६ पुनः, मागील सूत्रांतल्याप्रमाणें विरोध येतो [हे० ४]

6 Again, (there is) a contradiction as in one of the preceding sûtras (IV Argument in support of the final statement)

७ यावज्जीवपद कर्त्याचा गुणच दाखवितें, असा नियमावरून कालाचें निरूपण हें निमित्त आहे [उपसंहार]

7 The term Yâvajjivam *denotes a quality of* an agent (sacrificer)—this restriction proves the description of time to be a cause (Summary)

५. एक अग्निहोत्र झालें की दुसरें अग्निहोत्र, असा एकामागून एक अग्निहोत्रें केलीं असतां सारींच अग्निहोत्रें अनित्य झालीं मग यामध्यें गुण कोण? आणि मुख्य कोण? मुख्य गुणांचा संबंध असल्यावांचून अर्थ कसा करावा? "भिक्षा माग आणि गाईला आण" यामध्यें भिक्षा मागणें मुख्य आहे गाईला आणणें गौण आहे असाहि या निरनिराळ्या अग्निहोत्रांत संबंध घडत नाहीं करायाचें काय? पुनः मागील टिपेंत जें वेदवाक्य दिलें आहे त्याच्याशीं विरोध येतो

5 If one Agnihotra-sacrifice be performed after another in succession all such Agnihotras would be occasional. Now then what is the quality? and what is the qualified? If the relationship between a quality and the qualified be *ignored there can be no* interpretation. Take a popular illustration —Go abegging and bring a cow In this sentence, to go abegging is the principal act on which bringing a cow depends. Even such a connection between the different Agnihotras can not be established. What is to be done? Again this interpretation conflicts with the Vaidika text quoted in the foot-note on the last sûtra.

६ आचार्य म्हणतात — 'सौर्यादि याग जरा दर्शपूर्णमासीष्टीमध्यें फिरवाफिरव केल्यानें झाल्यास बौद्धोपासकांनो, तुमच्या म्हणण्याप्रमाणें दर्शपूर्णमासीष्टया पुनः पुनः कराव्या लागतील. पण असें तर वेदांत सांगितलें नाहीं. म्हणून तुमच्या सिद्धान्ताला बाध येतो "

6 The Vaidikâchârya declares —the sacrifices called Souryâ and others are mere modifications of the new and full moon sacrifices, *Oh Buddhist, according* to your interpretation, the last are to be repeated as often as one can. But Vaidika texts do not

सूत्राणि.

नामरूपधर्मविशेषपुनरुक्तिनिंदाऽशक्तिसमाप्तिवचनप्रायश्चित्ता-न्यार्थदर्शनात् शाखान्तरेषु कर्मभेदः स्यात् ॥ ८ ॥ [पू०]

भावार्थः । यथा काठककालापकपैप्पलकादिशाखा भिन्नास्तथा तासु निरूपितानि कर्माणि भिन्नानि । कुतः? । भिन्नशाखासु निरूपितानां कर्मणां नामभेदात् । रूपभेदात् । धर्मविशेषात् । कर्मसम्बन्धिपुनरुक्तिदोषात् । कर्मणां निन्दादर्शनात् । सर्वासु शाखासु यानि कर्माणि विहितानि तानि कर्तुं न शक्यन्ते तस्मात् । कर्तव्यकर्मणां समाप्तिनिरूपणात् । कर्मसम्बन्धीनि भिन्नानि प्रायश्चित्तानि तस्मात् । भिन्नार्थनिरूपणाच्च च ॥

॥ भिन्नशाखासु यानि वर्णनानि तान्यनुसन्धेयानि ॥

एकस्या शाखायामग्नीषोमीयमेकादशकपालमामनन्ति । एकस्यां द्वादशकपालम् ॥ कारीरिवाक्यान्यधीयानास्तैत्तिरीया भूमौ भोजनमाचरन्ति । अपरे शाखिनो नाचरन्ति ॥ तथा अग्निमधीयानाः केचिदुपाध्यायस्योदकुम्भमाहरन्ति । अपरे न ॥ अश्वमेधमधीयानाः केचिदश्वस्य घासमाहरन्ति । अपरे न । परेऽन्यं धर्ममाचरन्ति । अश्वघासादेरेकेषामुपकारम् आकांक्षति अश्वमेधादिः । एकेषां नाकांक्षति ॥ प्रातः प्रातरनृतन्ते वदन्ति पुरोदयाज्जुह्वति ये अग्निहोत्रं दिवाकीर्त्यम् अदिवा कीर्तयन्तः सूर्यो ज्योतिर्न तदा ज्योतिरेषाम् । यथाऽतिथये प्रद्रुतायान्नमाहरेयुस्तादृक् तत् यदि उदिते जुह्वति ॥ यदि पुरा दिदीक्षाणाः स्युः यदि वैषा गृहपतिः गृहपतेर्नानुसत्रिणः-इति ॥ त एनमेव बृहत्सामान क्रतुमुपेयुरुपेत ह्येषा रथन्तर । अथ यदि अदिदीक्षाणा. ॥ एष वाव प्रथमो यज्ञो यज्ञानां यज्ज्योतिष्टोमो य एतेनानिष्ट्वाऽथान्येन यजेत गर्तपत्यमेव तज्जायेत प्रवामीयते ॥ यत्पक्षमामिता मिनुयात् कनीयास यज्ञक्रतुमुपेयात् कनीयसीं प्रजा कनीयस पशून् कनीयोऽन्नाद्य पापीयान स्यात् । अथ यदि वेदिसम्मित्यामिनोति ॥ रथाक्षमात्राणि यूपान्तरालानि भवन्ति ॥ ये पुरोडाशिनस्ते उपविशन्ति । येमान्नायिनस्ते वत्सान वारयन्ति ॥ उपहव्यो निरुक्तः । अग्निष्टोमो यज्ञ. रथन्तरसामा । अश्वः श्यावो दक्षिणा ॥ उपहव्योऽनिरुक्त. । उक्थ्यो यज्ञो बृहत्सामा । अश्वः श्वेतो रुक्मललाटो दक्षिणा ॥

आतां सर्व शाखांपासून कर्म म्हणून एक असें ज्ञान होतें, हा विचार

८ (निरनिराळ्या शाखांत कर्माचें निराळें) नांव, रूप असळतें, कांहीं शाखांत विशेष धर्म अढळतात, धर्मांची पुनरुक्ति अढळते, किंवा निंदा अढळते, कर्म करण्याची शक्ति नाहीं असें वर्णन अढळतें, कर्में समाप्त होतात असें अढळतें, निरनिराळीं प्रायश्चित्तें अढळतात, उलट वर्णन अढळतें, या सर्वांवरून असें सिद्ध होतें कीं, निरनिराळ्या वेदशाखांत निरनिराळीं कर्में आहेत (पू०)

THE SUBJECT OF ALL THE RECENSIONS OF THE SAME VEDA INCULCATING IDENTICAL DUTIES

8 (Different recensions of the same Vedas mention the same act by a different) name and form, (some recensions mention) special duties, repetition of the same, censure and (describe) the inability (of a sacrificer to perform an act), the completion (of an act), different penances (for the same fault) and (make) contradictory statements (All this proves that) in different recensions (of the same Veda) different duties are (inculcated) (Statement of an opponent)

७ या सूत्रांत अग्निहोत्रसंबंधी झालेल्या वादविवादावरून काय सिद्ध होतें हें सांगितलें आहे प्रथम, अग्निहोत्र यावज्जीव करावें दुसरें अग्निहोत्र यजमान किंवा ऋत्विज याचा धर्म आहे तिसरें, वचनास्य नियमवाक्य आहे चवथें, वेदवाक्यांत जें कालाचें वर्णन झालें, तें अग्निहोत्राचें निमित्त आहे एकंदर सूत्रार्थ ओंवर जीव आहे, तोंवर अग्निहोत्र करणें पुरुषाचा धर्म आहे आणि हा नियमविधि असून अग्निहोत्र हें काम्य नव्हे, नित्य कर्म आहे नैमि

sanction it. Your statement is, therefore, not tenable

7 This sūtra sums up the discussion about the Agnihotra sacrifice. First, an Agnihotra is to be continuously maintained as long as a sacrificer lives. Secondly it is a quality of a sacrificer Thirdly the Vaidika text prescribing it is restrictive in its force. Fourthly the time as prescribed in the Vaidika text is a cause of the Agnihotra-sacrifice The gist of the sūtra is—it is the duty of an Ārya to maintain an Agnihotra as long as he lives. This being a restrictive rule, an Agnihotra is an act not occasion-

मताप्रमाणे संन्यास घेणें हे मुख्य कर्म आहे. वैदिक संप्रदायाप्रमाणें गृहामध्यें अग्नि स्थापन करून अग्निहोत्र कर्म करून जन्म काढून संसार करावा हा मुख्य धर्म आहे. अग्निहोत्र काम्य कर्म आहे असें सिद्ध करणें बौद्धाचार्यांस आवश्यक वाटत होतें, म्हणून हा अग्निहोत्राविषयीं वाद निघाला.

८ या सूत्रापासून जो वादविवाद उत्पन्न झाला आहे, त्याचा व्यवहारिक उपयोग फार मोठा आहे तो आम्हीं उपसंहारांत दाखवूं. येथें सूत्रार्थाचा विचार केला पाहिजे. प्रथम निरनिराळ्या शाखांचीं निरनिराळीं नावें आहेत हें तर प्रसिद्धच आहे. काठक, कालापक, पैप्पलादक हीं उदाहरणार्थ सांगितलीं म्हणजे पुरे. दुसरें, एका शाखेमध्यें असें वर्णन केलें आहे कीं "अग्नि आणि सोम यांस अर्पण करण्याचा पुरोडाश (अग्नीषोमीय) अकरा कपालांचा असावा." दुसऱ्या शाखेंत असें सांगितलें आहे कीं तो बारा कपालांचा असावा. यावरून एका शाखेंत एक तऱ्हेचें वर्णन आहे, आणि दुसऱ्या शाखेंत दुसऱ्या तऱ्हेचें वर्णन आहे. म्हणून वेदांत विरोध तरी आहे, नाहीं तर निरनिराळीं कर्में तरी आहेत. तिसरें, निरनिराळ्या शाखांत वर्णिलेल्या धर्माचारांत निरनिराळा प्रकार आढळण्यांत येतो. पर्जन्य पडावा म्हणून जी इष्टि करीत तिचें नांव कारीरीष्टि. कारीरीष्टिसंबंधीं वेदवाक्यांचें अध्ययन करीत असतां तैत्तिरीय शाखेचे लोक भूमीवर भोजन

al, but constant and uninterrupted According to the Buddhistic polity, self abnegation (sannyâsa) is an essential duty according to the Vaidika polity, a sacred fire being established in a house, and an Agnihotra being maintained for life, to live a worldly life is an essential duty The Buddhist thought it necessary to prove that an Agnihotra-sacrifice was to be performed occasionally for the purpose of securing some worldly object, and thus to subvert the Vaidika polity The controversy about the nature of the sacrifice was, therefore, originated

8 The practical importance of the discussion which this sûtra introduces is great. We will point out its bearings in the summary of this chapter The signification of the sûtra is to be considered in a foot-note. It is well-known that different recensions of the same Veda bear different names, such as Kâ*th*aka, Kâlâpaka, and Paippalâdaka. Secondly, one recension describes that a cake to be offered to the gods Agni and Soma (Agnisomîya) is to be baked *on eleven* potsherds while another recension states that it is to be baked on *twelve* potsherds Inconsistent description is, therefore, given of the same subject in two different recensions The same Veda, therefore, either inculcates two different acts or contradicts itself as the form of the same act is not identical Thirdly, different recensions inculcate different practices The sacrifice performed for bringing down rain is called Kârîri The Taittirîyas, when studying the Vaidika texts bearing on this sacrifice took their

जेवतात. दुसऱ्या शाखेतील लोक असें करीत नाहींत. पुन: अग्निचयनसंबंधी मंत्राचें अध्ययन करीत असतां कांहीं लोक घरच्या याजकाकरितां पाण्याच्या घागरी भरून आणतात. दुसऱ्या शाखेतील लोक असें करीत नाहींत. पुन: अश्वमेधसंबंधी मंत्राचें अध्ययन करीत असतां कांहीं लोक घोड्याचा चारा आणीत आणि कांहीं लोक आणीत नसत असें भिन्नभिन्न शाखांत वर्णन आहे. कांहीं चारा आणल्यापासून मोठा उपयोग होतो असें समजत, कांहीं असें समजत नसत. चवथें, जर सर्व शाखांपासून एकाच कर्माचें ज्ञान होतें, तर भिन्नभिन्न शाखांमध्यें त्या एकाच कर्माचें वर्णन कां केलें आहे? एकाच कर्माचें भिन्नभिन्न शाखांत वर्णन असल्यामुळें पुनरुक्तिदोष येतो. पांचवें, सूर्योदयानंतर सकाळीं जे अग्निहोत्राचें हवन करतात ते असत्य बोलतात. दिवस नसतां दिवस आहे असें वर्णन करणारे 'सूर्य ज्योति आहे, असें दिवसा गायचें तें रात्रीं गातात पण तेव्हां त्यांना सूर्य दिसत नसतो' (ऐ. ब्रा. ५.३.१.) दुसऱ्या शाखेतील लोक म्हणतात कीं सूर्योदयानंतर होम केला तर तें होतें, हें जसें पळालेल्या अतिथीकरितां अन्न घेऊन जाण्यासारखें, भिन्नभिन्न शाखांत सांगितलेलीं कर्में एकाच मनुष्याच्या हातून होणार नाहींत. असा कर्माचें वर्णन केलें आहे कीं अमुक आहे एकच कर्म भिन्न भिन्न मार्गी. सातवें, एका शाखेमध्यें असें वर्णन केलें आहे कीं अमुक नेत्यानें कर्म पुढें

meals from off the bare ground while others belonging to a different charana or Vaidika school did not do so. Again some Âryas, when studying Vaidika texts about the Soma-sacrifice in which brick-altars are erected, brought in vessels of water for their family-preceptor while the Âryas belonging to a different charana or Vaidika school did not do so. Again, some Âryas when studying the Vaidika texts about the horse-sacrifice brought in fodder for the horse while others belonging to a different charana or Vaidika school did not do so. Different recensions of the same Veda thus describe different practices in connection with the same sacrifice. Some thought it essential to bring in fodder while others did not think so. Fourthly if all the recensions inculcate identical duties, why then are they described in them all? As identical duties are described in different recensions, the Vedas are not free from tautology. Fifthly "those who perform the Agnihotra-sacrifice daily before the sun rise tell a lie (in as much as) they speak of its being a day when it is night, and sing at night—the sun is a flame which they ought to sing by day. But then they do not see the sun. See the Aitareya Brâhmana (V 3 1). Âryas belonging to another Vaidika school state that a sacrifice after the sun rise is t[illegible]king food to a guest who has run away and is absent. See the same. Sixthly the duties inculcated, or sacrifices prescribed, in the different recensions of the same Veda can never be performed by one individual in the course

चालवायाचें समाप्त होतें. हे कसें होईल? यानें वेदास विरोध येतो, अथवा निरनिराळीं कर्में मानावीं. आठवें, कोणी असें म्हणतात कीं सूर्य न उगवता यज्ञ केला म्हणजे प्रायश्चित्त घ्यावें, कोणी असें म्हणतात कीं सूर्य उगवल्यावर यज्ञ केला असता प्रायश्चित्त घ्यावें हें कसें? नववें, पूर्वी दीक्षाग्रहण केलेले असले तर किंवा यांचा गृहपति किंवा गृहपतीच्या मागून सत्र करणारे असले तर ते बृहत्साम नावाचें साम गाऊन यज्ञ करतात जर न दीक्षा घेतलेले असले तर त्यांचे रथंतरसाम " एक कर्म मानल्यानें या वेदवाक्याची व्यवस्था कशी होईल? एकाच यज्ञसंबधानें दीक्षित व्हावें आणि न व्हावें असें कसें? पुन, दीक्षित झाल्यावाचून गृहपतीनें राहूं नये असें एक वाक्य आहे, तें असें कीं—"खचित यज्ञामध्यें प्रथम अग्निष्टोम आहे हा यज्ञ न करता जो दुसरा यज्ञ करतो तो खळग्यांत पडतो असें होतें " परल्या वाक्यावरून सोमादि यज्ञ न केला असता चालेल असे सिद्ध होतें दुसऱ्या वाक्यावरून सोमादि यज्ञ केलेच पाहिजेत असें सिद्ध होतें. या विरुद्ध वेदवाक्याची व्यवस्था कशी करायाची? दहावें, अशीं विरुद्ध वाक्यें पुष्कळ आढळतात कीं अग्निचयनामध्यें "पक्ष्याच्या वाजू इतक्या परिमितीची वेदी करून पवित्र केली असता पक्षज्ञान कमी प्राप्त होतें, बुद्धि कमी प्राप्त होते, पशु हि लहान लहान प्राप्त होतात, आणि यज्ञ करणारा पापी होतो, त्याची प्रजा पापी होते " पुन, " जर

of one life such sacrifices are not, therefore, fairly intended for man It is just, therefore, to state that different sacrifices are prescribed in different recensions of the same Veda. Seventhly, a recension describes that such an act completes a sacrifice to be continued How can this be? Such a description establishes that the Veda is self-contradictory or that different recensions inculcate different duties. Eighthly, some Âryas maintain that a sacrifice performed before the sun-rise entails a penance while others teach the contrary How is this to be explained? Ninthly, " if the Âryas have once performed a Soma-sacrifice, (or have) a householder among them or such as perform a continued sacrifice (a sattra), they chaunt the Brihat Sama while sacrificing. If they have never performed a Soma-sacrifice, they chaunt a Rathantara-Sâma. How could such a Vaidika text be interpreted if all the recensions inculcated identical sacrifices? How could one and the same sacrifice be performed by one who has or has not already sacrificed a Soma-sacrifice? Again, the following Vaidika text inculcates that no householder can do without the performance of a Soma-sacrifice once at least in his life "Certainly, the Agnistoma (a Soma-sacrifice) is the first of all the sacrifices It happens that one who performs some sacrifice instead of the Agnistoma falls into a pit." The first Vaidika text permits the non-performance of a Soma-sacrifice the last essentially enjoins it. How are these contradictory Vaidika texts to be adjusted and interpre-

वेदी इतकें प्रमाण घेतलें तर यज्ञज्ञान विशेष होतें, यजमानाची प्रजा पापी होत नाहीं, ' हें कसें? याशी असें इत्यादि की ' रथाच्या कण्या इतकें यूपा यूपामध्यें अंतर असतें " हें वाक्य सर्वत्र लागू होतें मग वरील वाक्याचें वाटिताव्य काय? पुनः, ज्योतिष्टोमसंबंधानें असें वचन आहे कीं " विराट्छंदांतले मंत्र म्हणून स्तुति करीत असतां दोन अधिक होतात " कोणी असें म्हणतात कीं " विराट्छंदांतले मंत्र म्हणत असतां तीन अधिक होतात " पुनः, सारस्वत सहसत्री असें वचन आहे की जे पुरोडाशानें यज्ञ करणारे ते बसतात, आणि जे अदल्या दिवसाचे दूध काढून दुसऱ्या दिवसाच्या दुधामध्यें मिसळून त्याचें अर्पण करतात ते वासरांना एकीकडे हांकतात " पहिल्या प्रकारच्या लोकांचें नाव पुरोडाशी, दुसऱ्याचें सान्नाय्यी ज्यानें एकदा सोमयज्ञ केला आहे तो सान्नाय्यी ज्यानें केला नाहीं तो पुरोडाशी या दोन्ही प्रकारच्या लोकांचें एका यज्ञसंबंधानें कसें वचन होईल? पुनः, असें वचन आहे कीं " उपहव्य नांवाचा जो यज्ञ सा आहे, त्याचें निर्वचन झालें आहे तो अग्निष्टोमयज्ञ, त्याचें रथंतर साम, त्याला काळा घोडा दक्षिणा." पुनः " उपहव्य नांवाचा जो यज्ञ आहे, त्याचें निर्वचन झालें नाहीं, (तो) उक्थ्य नांवाचा यज्ञ, त्याचें बृहत्साम, त्यांतील पांढरा, कपकपीत काळ्याचा घोडा दक्षिणा." अशीं परस्परांशी विरुद्ध वाक्यें असल्यानें, म्हणून वेदवाक्यांत

(५—१)

ted? Tenthly the Vedas abound in such inconsistent and self-contradictory texts as the following

If a sacrificial ground (Vedi) as extensive as the side (of a hawk) be prepared and purified less knowledge of a sacrifice is acquired: less understanding accrues smaller animals are obtained the sacrificer becomes a sinner and his progeny becomes (also) sinful." Again "If a sacrificial ground as extensive as it ought to be be prepared special knowledge of a sacrifice is acquired the progeny of the sacrificer does not become sinful." How are these texts to be adjusted? Some state that "the distances between different sacrificial posts should be such as that of an axle." This is a general statement bearing on the erection of all sacrificial posts. The former and the latter sets of texts conflict with one another. They can not be interpreted together. Again, the following occurs in connection with the Jyotistoma —Some state that if the Virāt metre be used in praise two are redundant. Others state that if the Virāt metre be used three are redundant. Again, the following occurs in connection with the Sārasvata—a cup of the Soma juice to be offered in a Soma-sacrifice:—"Those who offer a cake, sit down those who offer fresh milk mixed up with the last day's, drive away the calves. The first are called Purodāshins, and the last Sānnāyins. Those who have once performed a Soma-sacrifice are Sānnāyins and those who have not sacrificed a Soma sacrifice are Purodāshins. How can these two sorts of sacrificers be spoken of as performing the

सूत्राणि.

एकं वा संयोगरूपचोदनाऽऽख्याऽविशेषात् ॥ ९ ॥ (सि०)

पदार्थः । एकं (कर्म) । वा=न । संयोगरूपचोदनाऽऽख्याऽविशेषात्=संयोगेन रूपचोदनया आख्याया अविशेषात् । संयोगेन=वेदवाक्यैः सम्बद्धनिरूपणेन । रूपचोदनया=रूपविधानेन ॥ आख्याया=नाम्न ॥

भावार्थः । वेदवाक्यैर्येत् सम्बद्धं कर्मणाम् रूपनिरूपण क्रियते तन्निरूपणेन कर्मणा भेदो नास्ति । तस्माद् भिन्नशाखासु कर्मैक्यनिरूपणम् ।

न नाम्ना स्यादचोदनाऽभिधानत्वात् ॥ १० ॥ (पू० नि०)

भावार्थः । पूर्वपक्षकारेण नामभेदात् कर्मभेदो भवतीति यदष्टमे सूत्रे निरूपित तन् न । कुतः । नाम्ना कर्मणो विधान न भवति ॥

परस्पर विरोध आहे असें तरी म्हणा, नाहीं तर निरनिराळ्या शाखेतील निरनिराळीं कर्मं आहेत असें तरी म्हणा। या वादविवादाचें स्वरूप पुढील सूत्रावरून लक्षात येईल

Soma-sacrifice? Again, "there is an offering of a Soma-cup of the name of Upahavya it is explained it is the Agnistoma-sacrifice its Sâma is Rathantara the gift connected with it is a black horse" Again, "there is an offering of the Soma-cup called Upahavya it is not explained it is the Ukthya-sacrifice its Sâma is Brihat the gift connected with it is a horse of a brilliant forehead." These texts are doubtless conflicting It is necessary, therefore, to admit either that the Vaidika texts are self-contradictory or that different recensions of the same Veda do inculcate sacrificial acts not identical but different The nature of these objections raised by the Buddhist will be explained in the next sûtra

९ नव्हे (कर्म) एक, कारण परस्पर संबद्ध अशा वेदवाक्यांनीं (एकाच) कर्माच्या रूपाचें वर्णन झाल्यावरून कर्माच्या नामामध्यें विशेष नसतो (सि०)

१० नव्हे नांवाच्या योगानें कर्मवर्णन होत नाहीं (पू० नि० १)

१ या सूत्रामध्यें वैदिकाचार्य बौद्धाचार्यांचें खंडन करतात मागील सूत्रीं बौद्धाचार्यांनीं जे दोष दिले, त्यांमध्यें एकाच कर्माचीं निरनिराळ्या शाखांत निरनिराळीं नांवें असतात म्हणून एकाच कर्माचें निरनिराळ्या शाखांत निरनिराळें वर्णन आहे हा दोष मुख्य आहे त्यावर वैदिकाचार्य म्हणतात कीं, कर्माचें समग्र वर्णन म्हणजे त्याची सामग्री, त्याचें फल यांचें निरूपण। एकच असतें कर्माच्या एकंदर आकाराचें म्हणजे रूपाचेंहि वर्णन एकच असतें म्हणून निरनिराळीं नांवें असलीं तरी बिघडत नाहीं निरनिराळ्या शाखेंत एकच कर्म वर्णिलें असतां व त्याचीं नांवेंहि निरनिराळीं असतां तें कर्म करतेवेळीं कोणतें द्रव्य घ्यावें, कोणत्या देवतेस आवाहन करावें, गृहपतीनें आचरण कसें करावें या संबंधानें अंतर नसतें मग निरनिराळ्या नांवांपासून काय विशेष भेद मानायाचा?

२ शाखांचीं नांवें काठक, कालापक, पैप्पलादक अशीं आहेत त्या

9 No An identical duty (is inculcated), because the connected description inculcating duties (proves that) names (mark) no distinction. (Final statement)

10 No Nothing being originally stated, (there is nothing) in names (1 objection removed)

9 The Vaidikâchârya begins in this sûtra his refutation of the positions advanced by the Buddhist in the last sûtra. Of all the statements made by the Buddhist against the Veda, the first was that different recensions describe a sacrifice by different names, and that, therefore, a sacrifice as described in one recension is different from the same sacrifice as described in another recension. In reply to this the Vaidikâchârya observes that the connected description of a sacrifice consists in mentioning its materials, and fruit, and that these, not being differently stated in different recensions, are identical. Again, the connected description also marks the identical forms of the same sacrifice. The difference of names, therefore is not important. Though the different recensions describe a sacrifice by different names yet the materials to be used, the gods to be invoked by a householder and his conduct are identically prescribed. The difference of names, therefore, marks no distinction.

10 The names of Vaidika recensions are Kâthaka, Kâlâpaka,

सूत्राणि.

सर्वेषां चैककर्म्यं स्यात् ॥ ११ ॥ (यु० १)

भावार्थः । यदि काठककालापकादिनामभेदेन कर्मभेदो भवेत् तर्हि काठकनामैक्यात् तदंतःपातिकर्मैक्यं भवेत् । यथा काठकशब्दात् तत्र वर्णितस्याग्निहोत्रस्य दर्शपूर्णमासयोर्ज्योतिष्टोमस्य चाभेदो भवेत् ॥

कृतकं चाभिधानम् ॥ १२ ॥ (यु० २)

भावार्थः । शाखानां यानि नामानि तानि कृत्रिमाण्यर्वाचीनानि च ॥

एकत्वेऽपि परम् ॥ १३ ॥ (पू० नि०)

भावार्थः । कर्मैकत्वे सत्यपि कर्मणो भिन्नानि नामानि सन्ति । ततो न कर्मभेदः ॥

विद्यायां धर्मशास्त्रम् ॥ १४ ॥ (पू० नि०)

भावार्थः । अष्टमसूत्रे पूर्वपक्षकारेण यो धर्मविशेषात् कर्मभेदः प्रतिपादितः स न । कुतः? । तद्धर्मविशेषो विद्याऽध्ययनविषयकः । विद्याविषये धर्मविशेषनिरूपणमिति सूत्रार्थः ॥

वरून च त्या शाखातील कर्मांचीं नावें पडतात. अथावरून त्यातील कर्मांचीं नावें पडलीं ह्मणून झालें काय? पुढील सूत्र पाहिलें म्हणजे या सूत्राच्या अर्थाची विशेष फोड होईल.

and Paippalâdaka by which sacrifices as described in them are designated. There is nothing important about the fact that the sacrifices are named after Vaidika schools or books This sûtra will be elucidated by the next

११ सर्वांचें मिळून एकच कर्म (सि० यु० १)

१२ पुन:, वेदशाखेचें नांव ठेवलेलें किंवा कृत्रिम (सि० यु० २)

१३ पुन:, कर्म एक असतांहि त्याच्या स्वरूपामध्यें भेद असतो (आ० नि०)

१४ त्रि ॥ शिकण्याच्या सवयानें (निरनिराळ्या) आचारांचें निरूपण आहे

11 Again, an identical work (sacrifice) is to be (performed) by all (the Âryas) (I Argument in support of the final statement)

12 Again, the name (of a recension is) artificial (II Argument in support of the final statement)

13 Though an act (sacrifice) be one, (its forms are) different (Objection removed)

14 The different practices (of the Âryas) described (refer to the way) of studying (a Veda) (Objection removed)

११ जर कर्मांचीं नांवें निरनिराळीं असल्यानें कर्में निरनिराळीं आहेत, तर निरनिराळ्या कर्मांचें एकच नांव असल्यामुळें त्यांचें रूप एकच होईल परंतु असें म्हणणें प्रशस्त येत नाहीं, इतकेंच नव्हे तर तेंहि प्रशस्त येत नाहीं. उदाहरणार्थ जरी अग्निहोत्र, दर्शपूर्णमासी, ज्योतिष्टोम इत्यादि कर्में मिळून एका शाखेस काठक इत्यादि किंवा कालापक इत्यादि, किंवा पैप्पलादक इत्यादि, तरी या पासून कांहींच विशेष सिद्ध होत नाहीं

११ If the sacrifices should be considered different because they have different names then different sacrifices having the same name would be the same. But the last statement is not true The hypothetical conclusion is not valid. Hence though the sacrifices such as an Agnihotra Darsha Pûrnamâsî and Jyotiṣṭoma are described for instance in a recension called Kâṭhaka, Kâlâpaka or Paippalâdaka, yet nothing particular is proved

१२ काठक कालापक, पैप्पलादक अशीं पूर्वी शास्त्रांचीं नावें नव्हतीं कठ, कलाप, पिप्पलाद या आचार्यांनीं जेव्हा वैदिक धर्माचें प्रवचन केलें, व

12 The Vedas were not originally called by such names as Kâṭhaka, Kâlâpaka or Paippalâdaka The teachers Kaṭha, Kalâpa and Pippalâda established schools where the Vedas were taught and where pupils were initiated into the secrets of

सूत्राणि.

आग्नेयवत् पुनर्वचनम् ॥ १५ ॥ (आशं०)

भावार्थः। पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । (२.३,२७.) सूत्रे यन्मयोक्तं तदत्र पुनर्ब्रवीमि । यथा तस्मिन् सूत्रे आग्नेयसूक्तविषये कर्मभेदः प्रतिपादितस्तथैवात्र कर्मभेदः प्राप्नोति ॥

अद्विर्वचनं वा श्रुतिसंयोगाविशेषात् ॥ १६ ॥ (आ० नि०)

भावार्थः। वेदवाक्येषु सम्बद्धनिरूपणेन कर्मणो विशेषो न प्रतिपाद्यते । तस्माद् द्विरुक्तिर्नास्त्येव । वेदवाक्यानां परस्परसम्बद्धेऽर्थे गृहीते भासमाना द्विरुक्तिर्निराक्रियते ।

अर्थासन्निधेश्च ॥ १७ ॥ (यु० १)

भावार्थः। वेदे भिन्नार्थानामेकत्र विधानं नास्ति । भिन्नस्थलेऽनेककर्मविषयकं वर्णनं वर्तते । तस्मात् पुनरुक्तिर्भासते । परन्तु पुनरुक्तिर्नास्ति ॥

शिष्यास शिकवूं लागले, तेव्हां पासून शाखांचीं हीं नावें पडलीं.

१३. निरनिराळ्या शाखांमध्यें एकाच कर्माचें स्वरूप निरनिराळें वर्णिलें असतें, म्हणून चिंता नाहीं कारण कर्म करणाऱ्या गृहपतीच्या बुद्धीमध्यें जी भावना उत्पन्न होते, ती भावना एकच असते तिजमध्यें अंतर पडत नाहीं म्हणून नावें निराळीं असलीं म्हणजे कर्म निराळीं असें कसें म्हणावें ?

१४ वैदिकाचार्य असें म्हणतात "अहो वौद्धाचार्य, आठव्या सूत्रीं आपण असें दाखविलें आहे कीं, निरनिराळ्या शाखेचे लोक एकच कर्म करतांना निरनिराळे आचार आचरतात, पण हें सयुक्तिक नाहीं कारण त्या निर-

sacrificial lore a fact which originated the names of the particular recensions taught by them

13 What matters it if in different recensions, an identical sacrifice be described in different ways? The conception of the sacrifice as formed by the sacrificer is identical there is no difference caused by the difference of description or by different forms Hence though the names be different, the sacrifices are not different

14 The Vaidikâchârya says — Oh, Buddhist, the different practices insisted upon by you and mentioned in the foot-note on the eighth sûtra are not connected with the subject under consideration, because the practices are adopted in schools While studying a Veda, different prac-

१५ आग्नेय वेदमन्त्रांमधें पुनरुक्ति (समजायाची) (आ०)

15 Tautology (is to be explained) as in the case of the Âgneya mantras (a doubt)

१६ असें नव्हे वेदवाक्यांच्या योगानें संबद्ध वर्णन होऊन कांहीं विशेष नसतो, म्हणून पुनरुक्तिदोष नाहीं (सि०)

16 No There is no tautology as Vaidika statements (add) nothing special (Final statement)

१७ कर्माचीं फलें किंवा स्वरूप यांचें वर्णन निरनिराळ्या शाखांत आढळतें (सि० हे०)

17 The fruit or form of an act (is) met with (in different recensions) (Argument in support of the final statement)

निराळ्या आचारांचा संबंध विचारांत घ्यावयाचा नाहीं आहे किंवा शिष्टांनीं जरी निरनिराळे आचार पाळले, तथापि गृहपतींच्या गृह किंवा सामाजिक प्रकारांशीं त्या आचारांचा संबंध नाहीं आणि असे निराळे आचार वेदांत वर्णिलेहि नाहींत

१५ (२ ३, ३७) सूत्रीं आग्नेय मंत्राविषयीं पुनरुक्तिबद्दल निरनिराळीं कर्मे करावीं असें म्हटलें आहे तेंच [illegible] मग निरनिराळीं कर्मे करावीं असें सिद्ध होतें नाहीं तर निरनिराळ्या शाखांत एकाच कर्माचें पुन पुन वर्णन आल्यामुळें पुनरुक्तिदोष येतो ही शंका केवळ वादविवादाचा संबंध जुळविण्याकरितां घेतली आहे अशा सूत्रास भाष्यकार अवतारक सूत्र म्हणतात

१६ वैदिकाचार्य बौद्धाचार्यास वि

tices followed do no affect domestic or social institutions of the Âryas, because they are not mentioned in the Vedas

15 The case of the Âgneya mantras is examined in (II 3, 37) of this Mîmânsâ where a Buddhist advances arguments to prove that different works are inculcated and are to be performed. A similar objection is made here on the same grounds. Hence the same sacrifice being described in different recensions of the same Veda constitutes a case of tautology if the inference as stated in (II 3 37) be rejected. This sûtra is put in to connect the different arguments advanced. Hence it is called an introductory sûtra. We will examine its form in the summary

16. The Vaidikâchârya asks the Bouddhâchârya —what do you consider to be a case of tautology?" It is tautology, when in the same

सूत्राणि.

न चैकं प्रति शिष्यते ॥ १८ ॥ (यु० २)

भावार्थः। एकस्यां शाखायां यत् कर्म निरूप्यते तत् कर्म न तु तच्छाखिभिरेव कर्तव्यम्। तस्मात् सर्वशाखाभिरेकं समाप्तं कर्मोच्यते ॥

समाप्तिवच्च संप्रेक्षा ॥ १९ ॥ (यु० ३)

भावार्थः। यथैकशाखिनां भिन्नकालिकैककर्मणः समाप्तितया विद्वांस उपपत्तिं कुर्वन्ति। तस्मात् कर्मैक्यम् ॥

चारतात "अहो, पुनरुक्तिदोष तुम्ही म्हणता तरी कशाला? एके स्थळीं, एके वेळीं, एक सबंधानें, एक विषयाचें पुन पुन वर्णन झालें असता पुनरुक्ति होते. परंतु निरनिराळ्या शाखात जें एकाच कर्माचें वर्णन झालें आहे, त्यास पुनरुक्ति दोष म्हणता येत नाहीं. कारण निरनिराळ्या ऋषींनीं, किंवा ब्रम्हवाद्यानीं, किंवा आचार्यांनीं निरनिराळ्या प्रसगीं एकाच विषयाचें निरनिराळें वर्णन केलें आहे

१७ या सूत्राचा अर्थ करताना भाष्यकार दृष्टांत देतात तो घेतला असता सूत्रार्थ सहज लक्षात येईल. एक मोठा वृक्ष आहे त्याच्या पुष्कळ निरनिराळ्या फांद्या आहेत. एका फांदीवर कळ्या आहेत, एकीवर फुलें आहेत, एकीवर फळें आहेत. आतां, या वृक्षाच्या फुलाचें किंवा फलाचें स्वरूप वर्णन करताना निरनिराळ्या फांद्यावरील फुलें व फळें घेऊन वर्णन केलें पाहिजे असाच प्रकार वेदाच्या नि-

place, at the same time, in the same connection, about the same subject, the same statement is repeated But it is not tautology when the same act or sacrifice is described in the different recensions of the same Veda, because the *Risis*, the Brahmavâdins or the Âchâryas describe the same subject on different occasions in different ways

17 Commentator Shabara gives an illustration which explains the sûtra easily A tree has different branches one branch bears buds, another, flowers, and another, fruits The tree is described when its buds, flowers, and fruits as attached to different branches are mentioned This is the way different recensions are connected with their Veda We do not consider the illustration given by Shabara to be apt and happy Each recension is a complete Veda in itself it differs from others only in the arrangement and division of the subject-matter

१८ (एकाच शाखेंतील कर्म त्याच शाखेंतील लोकांस सांगितलें नसतें) (सि० हे० २)

१९ पुन, जसें समाप्तिविषयीं आमचें म्हणणें आहे, तसेंच (या संबंधानें) (सि० हे० ३)

18 (A duty as laid down in a recension) is not intended to be restricted to one (who belongs to it) (II Argument in support of the final statement)

19 Again, our statement (knowledge) (in this connection is the same) as in the case of the completion (of a sacrifice) (III Argument in support of the final statement)

रनिराळ्या शाखांचाहि आहे वेदशाखांच्या स्वरूपाचें भाष्यकारानें हें जें वर्णन केलें आहे तें आम्हांस ग्राह्य वाटत नाहीं. प्रत्येक शाखा म्हणजे तो पूर्ण वेद असून निरनिराळ्या शाखांमध्ये शाब्दिक थोडेसें अंतर असतें

१८ काठक शाखेमध्ये अग्निहोत्राचें वर्णन केलें आहे, त्यामुळें केवळ काठक शाखेंतीलच पुरुषानें कर्म करावें असें नाहीं, तैत्तिरीय शाखेंतील पुरुषानेंहि तेंच अग्निहोत्र करावयाचें मग निरनिराळें कर्म कसें होईल ?

१९ आठव्या सूत्रांत बौद्धाचार्यांनीं जें म्हटलें आहे कीं एकाच कर्माची समाप्ति निरनिराळ्या शाखांत निरनिराळ्या रीतिनें सांगितली असते, त्याचें निराकरण २०व्या व २३व्या सूत्रांत आचार्य करतात तें निराकरण । [illegible] वैदिकाचार्य उत्तर देतात हें उत्तर कसें ? पुनरुक्तिदोषाचें या शंकेचें निरसन करणारी ही तिसरी युक्ति आहे वाजसनेय म्हणतात कीं, या

16 The Agnihotra-sacrifice is described in the Kâthaka recension But it is not therefore restricted to an adherent of the Kâthaka-school. It is performed by a Taittiriya or an adherent of the Taittiriya-system. Hence the sacrifice is identical and is to be performed by all the Âryas whether Kâthaks or Taittiriyas.

19 In the following 20th and 23rd sûtras of this chapter the Vaidikâchârya combats the statements made by the Buddhist in the eighth sûtra as to the different ways in which the completion of the same sacrifice is described in different recensions of the same Veda. The Vaidikâchârya refers to the arguments about to be advanced. What does he refute? This sûtra mentions the third argument again in refutation of the charge of tautology The Vâjasaneyas state that by performing a certain act the Agnistoma-sacrifice is completed. The Maitrâyanîyas state that some other act completes their Agnistoma. Such a description of the completion of the Agnistoma would be unneces

सूत्राणि.

एकत्वेऽपि पराणि निन्दाऽशक्तिसमाप्तिवचनानि ॥ २० ॥ (पू० नि०)

भावार्थः। पुनः कर्मैकम्। अस्य पादस्याष्टमसूत्रे पूर्वपक्षकारेण यदुक्त निन्दाऽशक्तिसमाप्तिविषयकं तस्यान्यप्रयोजनत्वम्। यथा निन्दया प्रशंसा क्रियते ॥

प्रायश्चित्तं निमित्तेन ॥ २१ ॥ (आशं०)

भावार्थः। यत्र विकल्पितयोर्द्वयोः कर्मणोः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं विधीयते तत्र कथमेकं कर्मेति वक्तुं शक्येत। तस्मादेक कर्म नास्तीति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति। अवतारकं सूत्रमिदम् ॥

प्रक्रमाद् वा नियोगेन ॥ २२ ॥ (आ० नि०)

पदार्थः। नियोगेन—व्यवस्थया ॥

भावार्थः। यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न। विकल्पितकर्मणि कृते कथ प्रायश्चित्त। व्यवस्थया। यदा कर्मारभ्यते तदा तत्र दोषसंभवः प्रायश्चित्तापत्तिश्च ॥

ठिकाणीं आमचा अग्निष्टोमयज्ञ समाप्त होतो मैत्रायणीय म्हणतात कीं, आमचा अग्निष्टोमयज्ञ दुसऱ्या ठिकाणीं समाप्त होतो अग्निष्टोमयज्ञ जर निरनिराळे असते, तर मग असे वर्णन करण्याची आवश्यकता काय? अग्निष्टोमयज्ञ एक आहे, म्हणून त्याच्या समाप्तिविषयीं असे वर्णन सम्भवते

sary if one Agnistoma differed from another Because it is identical, the description of its completion as differently accomplished is reasonable.

२० यज्ञ एकच आहे म्हणून निंदा, अशक्ति किंवा समाप्ति (या संबंधानें वेदांती-ल) वचनाचा दुसऱ्या रीतीनें अर्थ घ्यावा (पू० नि०)

20 Because (a sacrifice as described in different recensions is) identical, the texts about the censure (of a sacrifice) the inability (of a sacrificer), or the completion (of a sacrifice) (are to be) otherwise (otherwise interpreted) (The opponent answered)

२१ कारणामुळें प्रायश्चित्त (आ०)

21 A penance (accrues) from a (special cause) (A doubt)

२२ नव्हे प्रारंभापासून व्यवस्थेनें (प्रायश्चित्त योग्य) आहे (आ० नि०)

22 No From the commencement (of a sacrifice), a penance (accrues) as enjoined (literally by an injunction) (Doubt removed)

---

२० निंदा करणारीं वचनें निंदा करण्याकरितां वेदांत नसून स्तुतिपर आहेत. यजमानाच्या अशक्तीचें वचन यज्ञ करण्याची शक्ति नाहीं, त्या यज्ञाचें वचन असें आहे कीं यज्ञ मनुष्याच्या हातून होणार नाहीं, आणि तो यज्ञ मनुष्यानें करूं नये असा त्याचा अर्थ नसून निषेधवचनानें यज्ञ होणार नाहीं असें वचन केल्यानें तो होतात, असें निषेध वचन निष्पन्न होतें. एक कर्म संपून दुसरें कर्म करावें या संबंधानें समाप्तीचें वचन असतें. निंदा, अशक्ति, किंवा समाप्ति या संबंधानें वेदांत वाक्यें असल्यानें म्हणून वेदावर दोष कसा येतो? वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं, "आम्हीं केलेल्या अशा व्याख्या वेदांत आलेल्या दोषांचा परिहार होतो."

20 Texts censuring a sacrifice are not introduced in the Veda for the purpose of censure It is intended as praise The description of the inability of a sacrificer is intended to show not that he is unable to perform a sacrifice that its performance is beyond the power of man, and that he ought not to perform it but that the negative description simply enforces the positive performance of a sacrifice The description of the completion of a sacrifice occurs when one sacrifice is to be performed after the completion of another Because texts censuring a sacrifice or describing the inability of a sacrificer or the completion of a sacrifice occur in the Veda how is the last to be found fault with? The Vaidikâchârya states that objections against the Veda are re-

सूत्राणि.

समाप्तिः पूर्ववत्वाद् यथा ज्ञाते प्रतीयेत ॥ २३ ॥ (पू० नि०)

भावार्थः । अस्माकं ज्ञानं परिमितम् । तदनुरोधेनेदं प्रारब्धमिदं समाप्तमिति प्रयुज्यतेऽस्माभिः ॥

लिङ्गमविशिष्टं सर्वशेषत्वान् न हि तत्र कर्मचोदना तस्माद् द्वादशाहस्याहारव्यपदेशः स्यात् ॥ २४ ॥ (पू० नि०)

भावार्थः । अस्य सूत्रस्य त्रीणि दलानि । प्रथमदलेन किं निरूपितम् । सामान्यवेदवाक्यस्य यज्ञाङ्गजातस्योपकारकत्वम् । द्वितीयेन किं निरूपितम् । तस्मात् तेन सामान्यवेदवाक्येन न खलु कर्म विधीयत इति । तृतीयेन किं निरूपितम् । द्वादशाहयज्ञसम्बन्धी यो विशेषः पूर्वपक्षकारेण दर्शित' तस्य निराकरणं कर्तुं शक्यत इति । कथम् । यदि दिदीक्षाणा द्वादशाहेनादिदीक्षाणा द्वादशाहेनेत्येवं तन् न हि सामवेदे ज्योतिष्टोमस्य विधानमिति शबरोक्तेः ।

२१. बौद्धाचार्य असे म्हणतात की — "सूर्य उगवल्यावर होम करावा असाहि विधि आहे, आणि सूर्य उगवला नसता होम करावा असाहि विधि आहे दोन्ही विधींची दोन प्रकारें प्रायश्चित्ते सांगितलीं आहेत या दोन विधींचा विकल्प म्हटला असता या प्रायश्चित्ताची व्यवस्था होते दोहोंतून एकच कर्म करावें असे म्हटले तर व्यवस्था होत नाहीं. म्हणून कर्मे निरनिराळीं म्हणणें योग्य आहे" हे सूत्र मागील आणि पुढील सूत्राचा संदर्भ जुळण्याकरतां घातले आहे

२२ मागील सूत्रात जो दोष दिला आहे, तो योग्य नाहीं. कोणत्याहि क-

moved by the method of interpretation he suggests

21 The Bouddhâchârya states —"One Vaidika text inculcates a sacrifice after the sun-rise, another, before the sun-rise A penance is prescribed for each If the texts be considered optional, the texts about the penances can be interpreted They can not be interpreted and adjusted, if one of the sacrifices is to be performed Hence they should be considered to be different" This sûtra is again introduced to connect the chain of arguments

22 The defect mentioned in the preceding sûtra is not reasonably pointed out When an act is begun, it is possible that it will not be adequately performed That a sin may not be committed

२३ यज्ञाचा प्रारंभ असल्यानें त्याच्या समाप्तीचा अर्थ ज्याप्रमाणें विदित आहे त्याप्रमाणें करावा (पू० नि०)

२४ मुख्य वाक्याचा आणि दुसऱ्या वाक्यांचा गुणगुणिसंबंध असतो, म्हणून अमुक वेदवाक्य घेतल्यापासून विशेष वर्णन होत नाहीं, कारण त्या वाक्यांत कर्माचें विधान नसतें म्हणून द्वादशाह म्हणून जो अग्निष्टोमाचा प्रकार आहे, त्यांतील दीक्षा घेण्याची रीति योग्य आहे (पू० नि०)

मांस प्रारंभ केला असतां त्यामध्यें कमी ज्यास्ती होणें याचा संभव आहे असा स कमी ज्यास्ती नाहीं झाल्यास दोष लागू नये, म्हणून प्रायश्चित्त घेणें योग्य आहे अशी व्यवस्था केल्यानें मागील सूत्रांत दिलेला दोष जातो

२३ सूत्रांत "पूर्ववत्त्व" असा एक शब्द आहे पूर्वीचे, म्हणजे पहिलें तें पूर्व पूर्ववत्त्व म्हणजे, पहिलेपणा पूर्ववत्त्व आणि समाप्ति हे दोन सापेक्ष शब्द आहेत. असा यज्ञ प्रारंभ आणि समाप्ति हें ज्ञान आहे मग ज्याचा प्रारंभ केला असें आम्हांस वाटतें, त्याची समाप्ति होणें प्रारंभ झाला, समाप्ति झाली हीं वचनें आ

23 Because of the beginning or antecedents (of a sacrifice) its completion is to be interpreted as known

24 Because the relationship between a principal sentence and its accessory sentences is that of the qualified and qualities a dependent Vaidika text does not describe any thing special because it can not make (a complete) original statement. Hence (for instance) in the modification of the Agnistoma sacrifice called DvAdashâha, the method of initiation is reasonable

by performing a part of a sacrifice in a way contrary to the injunction of the Veda a penance is necessary Hence the statement of the Buddhist is not tenable

23. The term Pûrvavattva is used in the sûtra. It signifies the property of an antecedent. The terms Samâpti and Pûrvavattva are correlative Hence what is begun has to be completed The statement that a sacrifice is begun or is completed originates in our limited knowledge

24. Connected with the modification of the Agnistoma called DvAdashâha, two classes of sacrificers are spoken of—those who have once performed a Soma sacrifice, and those who have not. We have translated the Vaidika

सूत्राणि.

द्रव्ये चाचोदितत्वाद् विधीनामव्यवस्था स्यान् निर्देशाद् व्यवतिष्ठेत तस्मान् नित्यानुवादः स्यात् ॥२५॥ (पू० नि०)

भावार्थः । अस्य सूत्रस्य त्रीणि दलानि । द्रव्य नामभिः । द्रव्यविषये किंचिदपि विशेषविधान न कृत चेत् सर्वेषां विधीनामव्यवस्था भवेत् । इत्यतोऽर्थद्रव्यस्य च परिमाणादीना विशेषनिरूपण वेदे कृतम् । इति शेषः । पुनः । विशेषनिरूपणादर्शाना सम्मान-परिमाणादीनां व्यवस्था कर्तुं शक्यते । अनया व्यवस्थया यज्ञस्य द्रव्यस्य चानुवादत्वेन सम्बन्धः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

वेदिसमितां मिनोति ॥ (तै० सं० ५.६,८,२.)

ऱ्हास कमी ज्ञान असल्यामुळे योजावीं लागतात

२७. द्वादशाहयागामध्यें पूर्वी दीक्षा घेतलेले जन आणि पूर्वी न दीक्षा घेतलेले जन या दोघाचे वर्णन एका ठिकाणी आले आहे अशा अर्थाचें वेदवाक्य आम्हीं आठव्या सूत्राच्या टिपेंत दिले आहे त्यावरून पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, वेदवाक्यात परस्पर विरोध असतो असा विरोध नाहीं हे दाखविण्याकरता आचार्यांनी हें सूत्र योजिलें आहे या सूत्राचीं तीन दलें पडतात प्रथम दलोने विशेष वाक्यापासून विशेष विधान होत नाहीं, कारण दुसऱ्या मुख्य वाक्याचें हें वाक्य विशेष वर्णन करून गुण दाखविते, इतका अर्थ निष्पन्न होतो सूत्रामध्ये 'सर्वशेषत्व' असें पद आहे त्याचें आम्हीं पूर्वी निरूपण केले आहे. (३.१,२-३-४.) सूत्र पहा।

text stating this in the foot-note on the eighth sûtra On this, the Buddhist bases his statement that the same Vaidika text lays down two inconsistent propositions The Vaidikâchârya in this sûtra attempts to show that the statement of the Buddhist is not valid The sûtra consists of three parts —the first affirms that a dependent description does not supply any special information because it shows a quality of a principal sentence by such means as is explained by the term *Sarvashesatva* used in the sûtra and already examined in the foot-note on(III 1, 2-3 4) which signifies the relation of qualities to the qualified or between the principal sentence and its accessory sentences , the second part affirms that a dependent sentence does make an original statement, and the third part illustrates the two preceding propositions by referring to a sacrifice called the Dvâdashâha

२५ पुनः, द्रव्याविषयीं अपूर्व विधान न झाल्यामुळें विधीची अव्यवस्था होईल. अपूर्व विधानाचें स्पष्ट वर्णन असल्यामुळें व्यवस्था होईल, म्हणून नित्य अनुवाद मानावा (पू० नि०)

25 Again the sacrificial materials being not originally stated, (the system) of sacrifices (would be involved in) confusion, their distinct statement would help (its) arrangement explanatory repetition, therefore, is (the proper adjustment) in every case (of this kind.) (Doubt removed.)

सत्रीपत्र ह्याचे मुख्य वाचनाचा व शाखेच्या वाक्यांचा । गुणविधान आहे दुसऱ्या स्थळाचा असा अर्थ आहे की गुणवाक्यानें कमाचें अपूर्व विधान होत नाहीं, म्हणून विधिच्या वाक्यांत एक व याचें उदाहरण । घेतलें आहे सो यज्ञ को ।वा? द्वादशाह नांवाचा हा बारा दिवस चालतो याचें मुख्य विधान वेदाच्या एका शाखेंत आहे या यज्ञाच्या संबधानें दुसऱ्या एका ठिकाणीं असें वर्णन आहे कीं, पूर्वीं ज्यानें अग्निष्टोमयज्ञ केला असेल त्यानें असा असा रीतीनें आचरण करावें, ज्यानें न केला असेल त्यानें दुसऱ्या रीतीनें आचरण करावें असा गुणगुणिसंबंध स्थापन झाल्यानें दीक्षा घतल्याचा किंवा न घेतल्याचा जो दोष आगला आहे, त्याचें निराकरण होतें

२५. वाजसोमयज्ञ करतेवेळीं अकरा पशु घ्यावेत, आणि ते एका यज्ञस्तभाला बांधावेत आणि त्या पशूमधलें अंतर किती असावें? रथाच्या कण्या

which is performed for twelve days It is principally described in a recension of the Veda. Another text bearing on this sacrifice mentions particular practices—some to be followed by those who have once performed a Soma-sacrifice and others to be followed by those who have not performed a Soma-sacrifice. The establishment of the relation of a quality to the qualified adjusts the interpretation of the text referred to at the outset of this foot-note

25 Eleven animals are to be taken in performing a sacrifice called Vâchastoma, and are to be tied to one sacrificial post with as much distance between them as an axle of a carriage measures. Again if eleven animals be taken they constitute a sacrifice called Pashvekâdashini which is explained in the Taittirya-Sanhitâ. Once it is stated that the distance between two sacrificial posts is to be that of the side of a bird like a hawk. It is again stated that it is to be as large as a Vedi or the sacrificial ground. These texts occur in connection with the Soma-sacrifices in which altars

सूत्राणि.

विहितप्रतिषेधात् पक्षेऽतिरेकः स्यात् ॥ २६ ॥ (पू० नि०)

भावार्थः । सकृत् किंचित् कर्म विहितं पुनस्तत् प्रतिषिद्धम् । तेन न दोषापत्तिः । कथम्? । कर्मणामाधिक्यम् । यत्र कर्मणामतिरेको निरूप्यते तत्र न दोषः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

षोडशिनंस्तोत्रं । सारस्वत्यातिरात्रं । न षोडशीनातिरात्रः । तै० ब्रा० (१.३,४,१) ते सध्स्तुता विराजं । अभिसंपद्यते द्वे चर्चाविर्तिरिच्येते । तै० सं० (७.४,११,१.) ॥

सारस्वते विप्रतिषेधाद्यदेति स्यात् ॥ २७ ॥ (पू० नि०)

भावार्थः । सारस्वतं नाम यज्ञकर्मविशेषः । तद्विषये विरुद्धता वर्तत इति पूर्वपक्षकारेणोक्तम् । तस्या निराकरण कर्तुं शक्यत इत्याचार्योक्तिः । कथम् । विरोधोऽस्तीत्यतो यदा सान्नायिनः पुरोडाशिनो भवंतीत्यादिना व्यवस्था क्रियते ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

किंदेवत्यंश्साम्नाय्यमिति वैश्वदेवमिति ब्रूयात् ॥ इत्यादि (तै० सं० २.५,३,७.)

इतके असावे असें वर्णिले आहे पुन , अकरा पशु घेतले असता पश्चैकादशिनीष्टि होते या इष्टीचें मुख्य विधान असून पशुमधल्या अंतराचें प्रमाण किती असावें याविषयीं तैत्तिरीय संहितेंत वर्णन केले आहे एकदा असे वर्णिलें आहे कीं, पक्ष्याच्या एका बाजू इतकें अंतर असावें, आणि पुन असें वर्णिलें आहे कीं वेदी इतकें प्रमाण असावे हा विचार अग्निचयनसंबंधीं आहे. त्यामध्यें पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, विकल्पाचे

of bricks, in the form of a hawk are erected. The Buddhist infers from these two texts that they are optional Yet while these two texts admit of an option, there is a text which positively settles the question of the distances between the eleven sacrificial posts Hence Vaidika texts are self-contradictory In reply to this, the Vaidikâchârya observes —there is no self-contradiction Some texts are principal and original while others are mere explanatory repetitions When a statement is not original

२६ एक कर्म विहित आणि प्रतिषिद्ध असल्यामुळें षोडशी विराजाहून स्तोत्र अधिक होतें (आ० नि०)

२७ सारस्वत पेल्याच्या सबधानें प्रतिषेध असल्यामुळें "जे व्हां असें" हें वाक्य आढळतें (पू० नि०)

26 The same act being enjoined and prohibited (there is) redundancy in the stotra consisting in chaunting verses in the Virâj metre (Doubt removed)

27 From there being a prohibition in the case of the cup of the Soma juice called Sârasvata, the phrase "when so" occurs. (Objection removed)

वर्णन केलें आहे, एके ठिकाणीं प्रमाण दोन त्यांचीं रूपें सांगितलें आहे आणि दुसऱ्या ठिकाणीं निश्चयानें असें सांगितलें आहे कीं, त्याच्या करण्याचें फळ असावें, तेव्हां असा विरुद्ध व अनावश्यक वेदवाक्यास दोष येतो या वर वैदिकाचार्य म्हणतात —"दोष येत नाहीं कारण कांहीं वाक्यें मुख्य आहेत, व कांहीं त्यांचा अनुवाद करतात जेथें अपूर्व विधान असतें, तेथें अशी व्यवस्था करावी जेथें अपूर्व विधानाचें स्पष्ट वर्णन आहे, तेथें अशी व्यवस्था होतेच होते. म्हणून एक मुख्य वाक्य व बाकीचीं त्याचे अनुवाद असें मानलें म्हणजे सर्व व्यवस्था होते"

२६ मुळीं सूत्राचीच पदें जुळून या सूत्राचा अर्थ केला असतां अर्थ होत नाहीं विहित कर्म कोणतें, आणि प्रतिषिद्ध कर्म कोणतें तेंही कळत नाहीं अधिक काय होतें त्याचाहि पत्ता लागत नाहीं बौद्धाचार्य पोकळ दोष देतात,

and principal such an adjustment is to be made When an original statement is directly made such an adjustment is necessary and proper Hence only one statement is to be considered principal and other statements connected with the same are merely cases of explanatory repetition.

26 This sûtra makes no sense if its terms are put together and interpreted nor can the injunction and prohibition referred to be determined nor is what is redundant known But what the Buddhist urges in opposition is explained at length by commentators who fix the sense of the sûtra. The Buddhist takes up texts in the Taittiriya-Sanhitâ and finds fault with them A stotra called *Sodashi* is to be chaunted on the occasion of a sacrifice called Atirâtra. Again, there is another stotra called Virâj The *Sodashi* is a complex mixture of the parts of the Virâj-stotra a combination which is explained at great length in the Aitareya Brâhmana (IV 1 2 3.) and in the Taittiriya Sanhitâ

याचें भाष्यकार वर्णन करतात त्यावरून सूत्रार्थ बसतो. बौद्धाचार्य तैत्तिरीय संहितेंतील वाक्यास दोष देतात. अतिरात्र म्हणून एक यज्ञ आहे. त्यात षोडशि नावाचें स्तोत्र म्हणायाचें असतें. विराज् म्हणून एक स्तोत्र आहे, त्या स्तोत्राची आणि षोडशिस्तोत्राची जुळणी करून तें षोडशिस्तोत्र म्हणायाचें. ही मानगड येवढी मोठी आहे कीं हिचें ऐतरेय ब्राह्मणात (४.१,२,३) येथे व तैत्तिरीय संहितेत (७ ४,११,१) येथे वर्णन केलें आहे या मानगडीस अनुलक्षून बौद्धाचार्य म्हणतात. "अतिरात्रयज्ञात षोडशि म्हणावी असें एकदा सांगितलें आहे, आणि म्हणू नये असें एकदा सांगितलें आहे असें एकच स्तोत्र विहितप्रतिषिद्ध असल्यामुळें दोष येतो" त्यावर वैदिकाचार्य म्हणतात -"विहितप्रतिषिद्ध असल्यामुळेंच केव्हा केव्हा विराज् नावाच्या स्तोत्रामध्यें दोन स्तोत्रिया अधिक होतात. आणि केव्हा केव्हा तीन स्तोत्रिया अधिक होतात ऐतरेय ब्राह्मणामध्यें दोन अक्षरें अधिक होतात असें वर्णिलें आहे" स्तोत्रियाचें रूप कळावें म्हणून ब्राह्मणग्रंथातील वाक्याचें आम्ही भाषांतर देतो "तिप्पट बहिष्पवमान, ते मग नऊ, पधरा आज्यें, तीं मग चार, तेणें करून तीं साठ; पधरा माध्यंदिन पवमान, ती पधरा संख्या मिळून पूर्वीची नऊ संख्या मिळून चौऱ्यायशी होतात. सत्रा पृष्ठें चार, सत्रा आर्भव पवमान, तीं सत्राची पाचपट, ही पचायशी. पूर्वीचे चौऱ्या-

(VII. 4, 11, 1) From this complex combination of metres, the Buddhist infers that one text states that the *Sodashi* is to be chaunted on the occasion of the *Atirâtra, and that another text* mentions that it is not to be chaunted Thus the chaunting of the same stotra is enjoined and prohibited In reply to this the Vaidikâchârya states that because of the injunction and prohibition, the Virâj-stotra is increased sometimes by two and sometimes by three The Aitareya-Brâhma*n*a mentions the increase of two syllables. That the term stotriyâ used may be explained, we give the translation of the text of a Brâhma*n*a-work "The Bahispavamâna is threefold then it is nine fifteen Âjyas(mantras of a particular description)—then they are four by this, they are sixty The Mâdhyandina Pavamâna is fifteen the first nine and these fifteen make up eighty-four Seventeen P*r*is-tâs (into) four Seventeen Ârbhava Pavamâna these are five times seventeen · these (are) eighty-five. These and the former eighty-four make up one hundred and sixty-nine The Sâma called Yajnâyajniya is the twenty-one. These twenty-one with the one hundred and sixty-nine make up one hundred and ninty stotras" Again, another text is as follows —"That is Virâj a complete Virâj that is, of ten names thrice twenty-one are the repetitions of the Uktha-sacrifice · these are sixty-three The twenty-first is the *Sodashi*. With these twenty-one, it is eighty-four Fifteen repetitions of the night into three there each repetition (consists) of four sto-

यरी मिळून एकशें एकुणनवद एकशें साठ यज्ञायज्ञीय साम तें एकशें स मिळून त्या एकशें नव्वद स्तोत्रिया होतात ' पुनः, असा ग्रंथ आहे कीं, " ती विराट् संपूर्ण विराट्, म्हणजे शंभराची तीन एकवीस जप्याचे पर्याय ही यज्ञ एकविसावें पाहरी होम त्या एकविसावी मिळून वीप्सायज्ञा पवरा राजोचे पर्याय तीन तेथें एक एक पर्याय चार स्तोत्रें असीं एकशें ऐशी संपूर्ण विराट् " असो एकंदर ही अक्षरांची मांडणूक यावरून त्यांत होम स्तोत्रिया अधिक होतात आणि एकदा तीन स्तोत्रिया अधिक होतात असा " यज्ञातिरेकः " याचा अर्थ बसविला आहे आणि असे दोन किंवा तीन स्तोत्रिया अधिक होतात, म्हणून विहितप्रतिषिद्धापासून दोष येत नाहीं पूर्वी यज्ञमध्ये ही पदें पाठ म्हणण्याचा परिपाठ होता, आणि ही पदें निरनिराळ्या भागांतील अक्षरें एके ठिकाणीं मिळून रथंतर करीत याची नावें रथंतरसाम, बृहत्साम अशीं असत. त्यांच्या संबंधानें ही व्यवस्था करावी लागते. भावार्थ वैदिक यज्ञसंस्थेच्या आगमाचा शोध अजून पुरा न झाल्यामुळें हें सूत्र बरोबर बसलें असें आम्हांस वाटत नाहीं

२७ तेव्हां सारस्वतग्रह घेणारे आणि पुरोडाशहवि घेणारे या दोघांचें या यागांत एकदम वर्णन येतें. ज्योतिष्टोम केल्यावांचून सान्नाय्यहवि घेण्याचा अधिकार येत नाहीं ज्योतिष्टोम केल्यावांचून पुरोडाश घेण्याचा अधिकार येतो

tras Thus the complete Virāj is one hundred and eighty " The term Atireka is thus explained by showing that there is a redundancy in the syllables of the Virāj metre Because of the redundancy of syllables no fault can be found with the injunction and prohibition of the same practice The ancient Āryas chaunted Vaidika hymns on the occasion of sacrifices—hymns made up of words picked up from different Vaidik verses. The musical modes adopted were called Rathantara or Brihat based on the complex adjustment of numbers explained. We feel that this sûtra does not admit of adequate explanation. All this complexity however throws much light on the nature of sacrificial practices and explains satisfactorily the necessity of the origin of the Buddhistic re-action.

27 In connection with the oblation of the Sârasvata-cup of the Soma-juice, those who offer the Purodâsh-cake and those who offer preparation of milk called Sânnâya are mentioned. None can make the Sânnâya-offering without first performing a Soma-sacrifice, but the Purodâsh-offering can be made by one who has not performed a Soma-sacrifice. How can two such offerings opposed to one another be made on the occasion of the same oblation? is the objection of the Buddhist. In reply, the Vaidikâchârya observes that though those entitled to the Purodâsh-offering can not make the Sânnâya-offering yet the one who can make the Sânnâya-offering can make the Purodâsh-offering Hence the two offerings can be made on the occasion of

सूत्राणि.

उपहव्येऽप्रतिप्रसवः ॥ २८ ॥ (आ०)

भावार्थः । उपहव्यनाम्नि कर्मणि कः प्रतिप्रसव इति न दृश्यते । तस्माद् दोष इत्याशङ्का । यत्र न प्राप्तिस्तत्र कथं निषेधः । यत्र न निषेधस्तत्र न प्रतिप्रसवः ॥

गुणार्था वा पुनः श्रुतिः ॥ २९ ॥ (आ० नि०)

भावार्थः । यत् पुनः पुनर्निरूपणं वेदे क्रियते तन् न प्रतिप्रसवार्थम् । किं तर्हि । गुणनिरूपणायेत्यर्थः ।

प्रत्ययं चापि दर्शयति ॥ ३० ॥ (यु०)

भावार्थः । पुनः सर्वशाखास्वेषैव व्यवस्थेति दृश्यते । कथम् । एकस्यां शाखायां मुख्यकर्म विधीयतेऽन्यस्यां तस्य गुणः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

ऋतवो वै प्रयाजाः समानीय होतव्याः ॥ कुटरुरसि ॥ कुक्कुटोसीत्यश्मानमुपादत्ते ॥ कुटुरुरसीति वा ॥

बौद्धाचार्य विचारतात कीं, परस्पर विरुद्ध हवि एका यागात कसे येतील ? त्यावर वैदिकाचार्य उत्तर देतात कीं, जरी ज्याना पुरोडाश घेण्याचा अधिकार त्याना सान्नाय घेण्याचा अधिकार नाहीं, तरी सान्नायहवि घेणारास पुरोडाशहवि घेता येतो म्हणून सारस्वत पेल्यासबवी यज्ञामध्यें दोन्ही घेता येतील अशा रीतीनें दोषाचे वारण होतें.

the oblation of the Sârasvata-cup Thus the fault pointed out by the Buddhist can be explained away

२८ उपहव्यपात्रामध्यें प्रतिप्रसव होत नाहीं (आ०)

२९ तसें नव्हे, पुनर्ग्रहणाचें प्रयोजन गुणवर्णन आहे (आ० नि०)

३० पुनः, (निरनिराळ्या शाखेची) प्रतीतिहि अशीच असते (पु०)

२८ यज्ञांची नांवें आम्ही जशींच्या तशींच ठेविलीं आहेत इतकेंच नाहीं तर त्यांचें विशेष निरूपण केलें आहे या दर्शपूर्णमासामध्यें काहीं कमी जास्ती केलें की, दुसरे याग होतात आणि सोळा ऋत्विज बोलावून, उत्तरवेदी रचून, पशु मारून, सोमरसाचें पान करून याग केला म्हणजे तो मोठा याग होतो असे मोठे याग सात आहेत त्या सर्वांचा नमुना ज्योतिष्टोम किंवा अग्निष्टोम हा आहे या यागाचें उपसंहारांत आम्ही प्राचीन आर्यांच्या समाजाचें विशेष वर्णन करूं त्यावरून वाचणाऱ्यास लक्षांत यागाचें स्वरूप नीट येईल अस्तु, आतां प्रतिप्रसव म्हणजे काय हें सांगितलें पाहिजे एखाद्या गोष्टीचें विधान केलें, तदनंतर पुनः निषेध झाला, आणि त्याचा पुनः निषेध केला म्हणजे त्यास प्रतिप्रसव म्हणतात याप्रमाणें अशी शंका घ्यावयाची की, उपहव्याच्या संबंधानें असें आम्हीं आरंभीं सूत्रीं दाखविलें आहे

28 In the case of the oblation of the cup of the Soma juice called Upahavyn there is no counter exception (Doubt.)

29 The repetition (is made) for the purpose of (describing) a quality (Doubt removed)

30 Again, (the different recensions) convey the same sense (An argument in support of the final statement)

28 We have retained special sacrificial names as they are mentioned in the Veda, and have offered an explanation of their names to the reader We have already fully explained the nature and form of the Darsha Pûrnamasa-sacrifice. All sacrifices it is needless to obu r are its modifications. When sixteen priests are employed when the Uttara Vedi is erected when an animal is killed and when the Soma juice is drunk it is an institution (Sansthâ), of which there are seven kinds which are performed on the model of the Agnis/oma or Jyotis/oma which will be explained at length in the summary of a chapter to convey an idea of the social constitution of the ancient Âryas. Now what is the sense of Pratiprasava—a term used in the sûtra? A statement is made first: it is next prohibited next *the prohibition is set aside*; the last is Pratiprasava or counter-exception. The ground being thus prepared the sûtra can be explained It is asked—how are therefore, two descriptions of the

सूत्राणि.

अपि वा क्रमसंयोगाद् विधिपृथक्त्वमेकस्यां व्यवतिष्ठेत ॥ ३१ ॥ (आ०)

भावार्थः । यत् सिद्धान्तिनोक्तं तन्न नेतिपूर्वपक्षकारो ब्रवीति । एकस्यां शाखायामेकस्य कर्मणः क्रमेण निरूपणं तस्मात् अन्यस्यां भिन्नकर्म विधीयते । इति सम्यग् व्यवस्था ॥

विरोधिना त्वसंयोगादैककर्म्येऽतत्संयोगाद् विधीनां सर्वकर्मप्रत्ययः स्यात् ॥ ३२ ॥ (सि०)

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न न । विरुद्धकर्मणां भिन्नशाखासु न निरूपणम् । तासु परस्परसम्बद्धकर्मणां निरूपणम् । तस्मात् सर्वशाखाप्रत्ययं सर्वब्राह्मणप्रत्ययं चैकं कर्म चोद्यत इति सिद्धम् । इति शाबरः ॥

तसें एकदा एक प्रकारचें वर्णन, दुसऱ्याने दुसऱ्या प्रकारचे वर्णन, हें कसें? या शंकेचे आचार्य पुढल्या सूत्रीं समाधान करतात

२९. आठव्या सूत्रामध्ये घोड्याची दक्षिणा द्यावी म्हणून जें वर्णन केलें आहे, तें वर्णन रथंतरसामाच्या संबंधानें आहे. आणि तेजस्वी कपाळाच्या घोड्याची दक्षिणा द्यावी असे जें वर्णन केलें आहे तें बृहत्सामाच्या संबंधानें आहे अशी व्यवस्था केली असतां वेदवाक्यास दोष येत नाहीं

३०. वेदवाक्याचा विचार केला म्हणजे सूत्रार्थ लक्षांत येईल मैत्रायणीय शाखेमध्यें नुस्तें गुणवर्णन आहे "ऋतु आच प्रयाजाहुति. एका ठिकाणीं आणून याचें हवन करावें" "तू कों-

oblation called Upahavya given in connection with a Soma-sacrifice This sûtra is merely introductory and is put in to connect the chain of argunments A reply is given in the next sûtra

29 The gift of a horse referred to in the foot-note to the eighth sûtra is connected with the chaunting of the Rathantara-Sâma the gift of a horse of a brilliant forehead—with the chaunting of the Brihat-Sâma When the two texts connected with the Upahavya-oblation are thus adjusted, the absence of Pratiprasava insisted on in the preceding sûtra is explained away

30 The examination of the Vaidika texts translated will elucidate the sûtra The Maitrâyanîya recension simply describes a quality thus :—"The seasons are the Prayâja-offerings Being

३१ तसें नव्हे एका कर्माचें क्रमानें सबद्ध वर्णन एका शाखेंत असतें, म्हणून भिन्न कर्में मानावीं ही व्यवस्था होय (आशंका)

३२. (निरनिराळ्या शाखांचा) परस्पर विरोध नसल्यामुळें एक कर्म मानल्यानें त्याच्या संबंधावरून त्यांतील वाक्यांपासून एकच कर्माची प्रतीति येते. (सि०)

31 No Because a connected description (of a sacrifice) is given in a regular order (in one recension), the proper adjustment is (that the same sacrifice as described) in one (recension shows) difference (as described in another recension (A doubt.)

32 There being no opposition between different recensions of the Vedas, and an identical act being (inculcated in them all), the positive statement connected with it explains one continued act. (Final Statement.)

बडा आहेस असें म्हणून दगड घेतो" आणि पुन त्याच शाखेंत असें वर्णन आहे कीं "तूं कोंबडा आहेस तूं कुक्कुट आहेस असें म्हणून दगड घेतो" असा निरनिराळ्या शाखांचा परस्पर आश्रय असतो, आणि त्यांतील वाक्याचा [illegible] गुणिसंबंध असतो म्हणून निरनिराळ्या शाखांमध्यें एकाच कर्माचें निरूपण असतें असें म्हणणें योग्य आहे

३१ बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं, "निरनिराळीं कर्में मानावीं कारण कोणतीही वेदाची शाखा घेतली असतां तिच्यामध्यें निरनिराळीं कर्मांचें परस्पर संबंधपूर्वक वर्णन असतें म्हणून निरनिराळ्या शाखा स्वतंत्र मानाव्या, आणि

brought together they are to be sacrificed. Thou art a cock, so saying he takes up a stone Again "he takes up a stone, saying thou art a cock." Thus different recensions are connected, and the statements made in them describe the relation of a quality to the qualified Hence the different recensions of the Veda describe an identical act.

31. It need not be stated that the Buddhist insists on the sacrifices being different as they are described in different recensions of the same Veda, because in any Vaidika recension whatever the different sacrifices are regularly and fully explained The different recensions are therefore independent of one another that is without any dependence of one upon another The sacrifices described in the independent recen

त्याचा परस्पर कोणचाहि संबंध मानू नये मग निरनिराळ्या शाखामध्यें कर्में स्वतंत्र व भिन्न असे सिद्ध होते"

३२. या सूत्राची तीन दलें पडतात प्रथम दलात असें सातितलें आहे कीं, निरनिराळ्या शाखाचा परस्पर विरोध नाहीं दुसऱ्या दलात असें सांगितले आहे कीं, निरनिराळ्या शाखाचा संबंध घेऊन एक कर्म सिद्ध होतें. तिसऱ्या दलात असें सांगितलें आहे कीं, एका कर्माचें संबद्ध वर्णन असल्यामुळें (निरनिराळ्या) वेदशाखातील वाक्यावरून एका कर्माचे ज्ञान होते या तीन दलापैकीं ज्याच्यामध्ये असें सांगितलें आहे कीं, निरनिराळ्या शाखाचा परस्पर विरोध नाहीं, तें मुख्य आहे सामान्य समाजदृष्ट्या असें आहे कीं, निरनिराळ्या शाखाचा विरोध नाहीं, कारण ऋग्वेद, यजुर्वेद, आणि सामवेद घेतल्यावाचून कोणतेंहि कर्म सिद्ध होत नाहीं. परंतु एकाच वेदाच्या शाखा घेतल्या असता त्याचा परस्पर थोडासा विरोध होता असे सिद्ध होते. याचा या पादाच्या उपसंहारात विचार करू.

sions are also independent Thus there are too many independent sacrifices

32 This sûtra consists of three parts The first part states that the different recensions of the Vedas are not opposed to one another, the second part states that when all their connections are examined, they are seen to inculcate an identical act, the third part states that the different acts being described as connected with one another, the statements made in the different recensions point to the same. Of all these three parts, the first is important. No act is performed without texts of the Rig-Veda, Yajur-Veda, and Sâma-Veda being used Hence it is evident that the Âryan community was homogeneous and performed the same common sacrifices, and that the different recensions of the same Veda were slightly opposed to one another All this will be particularly discussed in the summary of this chapter

अग्निहोत्र करतात हा त्यांचा सांप्रदाय निराधार आहे आणि निराधार आहे म्हणून असयुक्तिकहि आहे. आणि जें असयुक्तिक आहे ते त्याज्य आहे वैदिकाचार्य, हें तुम्हांस सांगायास नको." हें बौद्धाचार्यांचें म्हणणें ऐकून घेऊन वैदिकाचार्य म्हणतात कीं "तसें नव्हे आर्यलोकांच्या सांप्रदायास वेदाचा आधार आहे. जीं वेदवाक्यें त्या आधारास अनुसरून नाहींत असें तुम्ही म्हणता, त्याचा अर्थविचार तुम्ही योग्य रीतीनें करीत नाहीं अर्थ करताना मुख्य वाक्य कोणतें व गौण वाक्य कोणतें याचें धोरण तुम्ही ठेवीत नाहीं निरनिराळ्या वाक्यांचा परस्पर संबंध काय हें पाहून वाक्यार्थ केला पाहिजे" असा बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकाचार्यांचा वाद झाला. इतिहासदृष्ट्या या वादाची योग्यता मोठी आहे कारण लोकांत जो सांप्रदाय चालू आहे त्याचें खंडन करण्यास बौद्धाचार्य झटत, आणि मुख्यत्वें करून ते यज्ञक्रियावर फार कटाक्ष ठेवीत, आणि यज्ञकर्माचें खंडन झालें म्हणजे वैदिकाचार्यांचें खंडन झालें असें ते समजत. अशा प्रसंगीं यज्ञकर्माचें मंडन करणें वैदिकाचार्यांस आवश्यक वाटे. वैदिकाचार्यांची वाद करण्याची रीति एक प्रकारची असे, आणि बौद्धाचार्यांची वाद करण्याची रीति दुसऱ्या प्रकारची असे वैदिकाचार्यांचा भर वाक्यार्थमीमांसेवर फार असे, आणि ते वेदवाक्यांची व्यवस्था करण्याकडे फार लक्ष देत बौद्धाचार्य बुद्धिवाद करणारे

irrational Now Vaidikâchârya, you will admit that what is irrational is to be condemned" In reply to these arguments of the Buddhist, the Vaidikâchârya states —"All the practices of the Âryas are founded on the injunctions of the Vedas The Vedic texts you have quoted as subverting the Agnihotra-sacrifice are not properly interpreted. You recognize the exegetical division of sentences into principal and subordinate. It is necessary to determine the relative bearing of different statements to be interpreted." These arguments constitute the secret of the controversy between the Bouddhâchârya and Vaidikâchârya—a controversy, the importance of which is great from an historical point of view, because the Bouddhâchârya attempted to condemn the prevalent practices and customs of the Âryas, specially made an onset on their sacrificial practices and conceptions, and believed that the Vaidikâchârya was refuted, when the performance of a sacrifice could be shown to be unreasonable Under these circumstances, the Vaidikâchârya thought it essential to defend the sacrificial practices and conceptions of the Âryas The method of discussion adopted by the Buddhist differed essentially from that of the Vaidikâchârya The former was rationalistic, his arguments being based on principles and conceptions of practical life The latter depended mainly on exegetics, and sought specially to interpret and adjust Vedic texts The Vaidikâchârya asked the Buddhist —"How do you find it difficult to fix the

होते, म्हणून त्याच्या शोधा गौकित न्यायास अनुसरून असत. वैदिकाचार्य असें म्हणत कीं, 'अहो यावज्जीव, यावज्जीवपदाचा अर्थ सर्वतंत्रा सुद्धां अवश्य करी जाते। आपण कोणी जन्मपर्यंत अग्निहोत्र करावें व तर कुणी मान्य करावें? कारण वेदामध्ये असें वचन आहे व सांप्रदायिक असाच आहे. मग यावज्जीव हें पद नियमार्थक आहे. म्हणजे जें अग्निहोम करावें, तें सतत जन्मभर करावें असा या विधाचा संकोच होतो." या वादावर बुद्धिवाद मानत म्हणून ते असें म्हणत कीं—" अङ्गविधि, गुणविधि आणि नियमविधि असा हा वाक्याचा मीमांसेचा प्रकार पाहिजे [illegible]। व असा विपरीत अर्थ करणें हें कसें योग्य? प्रत्यक्ष असें येतें कीं, यज्ञ करणानें त्याचें फल येत नाहीं व वेदामध्ये जें वर्णन केलें आहे तें विस्कळित आहे. मग असंबद्ध वेदवाक्यांचा अर्थ कर पांडित्य दाखवीत त्याला फसावें? आपल्या बुद्धीस जें योग्य वाटेल त्याचें ग्रहण करावें, आणि जें सयुक्तिक आहे तें आचरावें " त्यास या वादाच्या निरनिराळ्या कक्षा काय हें समजून घ्यायची इच्छा असेल त्यांनी या पादाचीं पहिलीं सात सूत्रें पहावीं.

५/५४। पुन: बौद्धाचार्यांनी असा वाद उपस्थित केला कीं, वेदाच्या निरनिराळ्या शाखा आहेत. एकाच कर्माचीं निरनिराळ्या शाखांत निरनिराळीं नांवें असतात. एकाच कर्माचें एका शाखेमध्यें एका रीतीनें

meaning of the phrase Yavajjiva. You admit that the Agnihotra sacrifice is to be performed by the Aryas for life because Vaidika texts as well as the conventions of the Aryas sanction and enjoin it. The phrase Yavajjiva makes a qualified statement (Niyama Vidhi) which signifies that the Agnihotra sacrifice is to be performed and that for life without ceasing. Thus a general statement is made in a part of the text, and it is restricted or qualified in another." Because the Bauddhacharya was a rationalist he stated — "The exegetical principles deduced from the division of sentences into original, subordinate, and restrictive statements can lead to confusion only and it is improper to pretend to interpret a Vaidika text by attempting to mystify it. We actually know that a sacrifice does not bring the fruit it promises, and that the Vaidika statements are scattered, unconnected and confused. Hence it is simply irrational to quote Vaidika texts in support of social practices and to justify their illogical confusion by proposing strange interpretations. Hence whatever the human mind approves of and sanctions is to be accepted and whatever is rational is to be practiced. The different sides of this controversy are explained in the first seven sūtras of this chapter.

The Buddhist changes the direction of the controversy by stating — There are different recensions of a Veda: one and the same sacrifice has different names in the different recensions; its form is variously described; one recension mentions certain parts of a sacrifice while another

स्वरूपकथन केलें आहे. त्याच कर्माचें दुसऱ्या शाखेंत दुसऱ्या रीतीनें वर्णन केलें आहे एकाच कर्माचीं एका शाखेंत अमुक अगें आहेत असें वर्णिलें आहे, त्याच कर्माचीं दुसऱ्या शाखेमध्यें न्यूनाधिक अगें आहेत असें सांगितलें आहे. एका शाखेमध्यें जें वर्णन केलें आहे, तेंच दुसऱ्या शाखेमध्यें आहे. जें कर्म करण्याचा आर्यलोकांमध्यें संप्रदाय आहे, त्या कर्माची निंदाच निरनिराळ्या शाखांमध्यें अढळते. जीं कर्मे आर्यलोक झटून आणि जपून करतात, तीं कर्में त्यांच्या हातून व्हावयाचीं नाहींत असें वेदामध्यें वर्णन आहे जें कर्म पुढें चालवावयाचें असें एका शाखेमध्यें वर्णन आहे, तेंच कर्म पुढें चालवूं नये, समाप्त करावें, असें दुसऱ्या शाखेंत वर्णन आहे. या कर्माचें हें प्रायश्चित्त आहे, असें एका शाखेंत सांगितलें आहे. त्याच्या उलट दुसऱ्या कर्माचेंहि हेंच प्रायश्चित्त आहे असेंहि वर्णन आहे. कोणी म्हणतात एक यज्ञ एका रीतीनें करावा, कोणी म्हणतात तोच यज्ञ दुसऱ्या रीतीनें करावा. अशी वेदामध्यें लटपट आहे, असे वेदामध्यें विरोध अढळतात. मग सर्व आर्यलोकांमध्यें यज्ञ करण्याचा एकच संप्रदाय आहे असें कसें म्हणतां येईल ? सर्व आर्यलोकांची एकच सामाजिक व्यवस्था आहे असें कसें म्हणतां येईल ? आर्यलोकांमध्यें निरनिराळे तट आहेत, आणि निरनिराळ्या शाखामध्यें निरनिराळ्या कर्माचीं वर्णनें आहेत असें पत्करणें भाग पडतें " यावर वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं —"अ-

omits them the statement made in one recension is unnecessarily repeated in another different recensions condemn the prevalent social practices and conceptions of the Âryas the Veda distinctly states that the Âryas are incapable of performing the sacrifices on which they lay much stress and which they seek zealously to perform · one recension states that a sacrifice is to be continued while another recension prescribes its discontinuance, different recensions prescribe the same penance for different sacrifices opposed to one another the sacrificial procedure is differently laid down by different Âchâryas The Veda abounds with such inconsistencies and self-contradictions Hence it can not be stated that all the Âryas follow the same religious system and perform the same sacrifices, and that they adhere to the same social polity It is necessary to admit that the Âryas are divided into different sections, and that different recensions of the same Veda favour the antagonistic social factions " In reply to this the Vaidikâchârya observes — " Oh Bouddhâchârya, your statements are incorrect, and inadmissible An identical sacrifice or practice is inculcated, no matter how many recensions of the same Veda there are Hence the social polity of the Âryas is uniform The sacrificial practices and social institutions, as they are prescribed in one recension, are identical and uniform, and their performance is complete and adequate, if one recension is adhered to, as different recensions of the same Veda do not

हो बौद्धाचार्य तुम्ही जें म्हणतां आहां हांत
परकीत नाहीं. वेदांच्या निरनिराळ्या शाखा
असतात ? त्यांमध्यें एका कर्माचें एका
च रीतीनें प्रतिपादन केलें आहे. मग
फक्त आर्यलोकांचा संप्रदाय आणि
सामाजिक व्यवस्थाहि एकच आहे की
नाहीं? शाखेंत ज्या रीतीनें धर्माचें वर्ण
न केलें आहे किंवा ज्या रीतीनें सामा
जिक व्यवस्थेचें निरूपण केलें आहे, त्या
प्रमाणें कर्म केलें किंवा त्याप्रमाणें सामा
जिक व्यवस्था ठेवली म्हणजे वेदांत जी
काय म्हणून सामाजिक व्यवस्था सांगित
लेली आहे तीस अनुसरूनच होतें " हें
सिद्ध करण्याकरितां जैमिनीनें मोठा प्र
यत्न केला आहे. वीस सूत्रांमध्ये
एकच वाद चालविला आहे आणि ना
ना तऱ्हेनें बौद्धाचार्यांचें खंडन करण्यास
तो प्रवृत्त झाला आहे. कारण त्यास असें
वाटे की निरनिराळ्या शाखांमध्यें भि
न्नभिन्न कर्में वर्णिली आहेत असें प
त्करलें म्हणजे वैदिक संप्रदायाचें खंडन
झालें, सामाजिक व्यवस्थेची अव्यवस्था
झाली, आणि आर्यलोकांमध्य ऐक्य
नाहीं असेंहि सिद्ध झालें. हा जो वाद जै
मिनीनें केला, त्याची इतिहासदृष्ट्या तर
योग्यता मोठी आहेच पण सांप्रत या वादा
चा विचार करणें आवश्यक आहे. कारण
अर्वाचीन पंडितांमध्यें एक प्रकारची
कोटी करण्याचा प्रचार पडला आहे.
कारण ते असें म्हणतात कीं —"भरत
खंडीं जे वेदाचार, कुलाचार आणि अ
नेक प्रकारचे भिन्न भिन्न संप्रदाय चालू
आहेत, ते सर्व वेदास अनुसरून आहे

materially differ from one another. To prove this point Jaimini elaborates important exegetical principles, devotes nearly twenty sûtras to this controversy and attempts to refute the Buddhist from different standpoints, because he thought that the social polity as developed in the Veda would be subverted if the statement of the Buddhist that different recensions of the different Vedas prescribe inconsistent practices opposed to one another be admitted, that the social economy would be involved in confusion and that it would appear that the Âryas were once divided into sections or factions opposed to one another. This controversy historically important as it is, has a direct bearing on the present condition of the people in India because the leaders of religious thought invariably employ an argument in support of their position when they state that all the social institutions and religious practices in India at the present day are based on the Vedas. In reply to this, reformers state that the social institutions and religious practices, as they are recognised now-a-days, are not mentioned in the Vedas, and that, therefore, the former cannot be sanctioned by the latter. In reply to the last statement, the modern pandits say :—"It does not matter much if they are not mentioned in the Vedas, because the social institutions and religious practices are mentioned in the religious works named Smritis and whatever is mentioned in the Smritis is to be traced to the Vedas, though the Vedas on which the Smritis are said to be based are extinct." In

त" यावर कोणी असें म्हणतात कीं — "असे कसे होईल? जे वेदाचे ग्रंथ उपलब्ध आहेत, त्यामध्ये हे देशाचार, कुलाचार आणि सांप्रदाय आढळत नाहींत. मग ते वेदसिद्ध आहेत असें कसे म्हणता येईल?" यावर अर्वाचीन पंडित असे म्हणतात कीं — "हे सांप्रदाय वगैरे उपलब्ध वेदग्रंथांत नसले म्हणून झालें काय? त्याचें वर्णन स्मृतिग्रंथांत आढळें, आणि जें स्मृतीमध्यें आहे, त्याला वेदाचा आधार आहे, इतकेंच कीं ज्या वेदग्रंथाच्या आधारानें स्मृति केल्या आहेत, ते नष्ट झाले आहेत." यावर कोणी असे विचारतात कीं —"कांहीं देशाचार कुलाचार, आणि सांप्रदाय स्मृतींतहि आढळत नाहींत मग कसें करायाचें?" त्यावर अर्वाचीन पंडित म्हणतात की —"स्मृतींत ते न आढळले म्हणून झालें काय? त्याचें वर्णन पुराणांत आहे आणि पुराणालाहि आधार वेदाचाच मग जे कांहीं देशाचार, कुलाचार आणि सांप्रदाय चालू आहेत त्या सर्वांस आधार वेदाचा." आणि हे वेद आहेत कोठे असे विचारलें असतां "हे वेद नष्ट झाले आहेत" असे अर्वाचीन पंडित उत्तर देतात आणि म्हणतात कीं "अनंता वै वेदा" म्हणजे "वेद अनंत आहेत" तै. ब्रा (३ १०,११,३-४) पहा असें म्हणून जे अप्रशस्त देशाचार, कुलाचार आणि सांप्रदाय चालू आहेत त्याचें मंडन अर्वाचीन पंडित करतात या अर्वाचीन पंडितास आमचे इतकेंच म्हणणें आहे कीं याविषयीं जैमिनीनें जो सिद्धांत के-

reply to such a statement, it is advanced by reformers that some social institutions and religious practices are not mentioned even in the Smritis How are they to be defended? The modern pandits or leaders of religious thought rejoin —"It does not matter much if they are not mentioned in the Smritis They are mentioned in the Purâṇas, and the Purâṇas are founded on the Vedas Hence all the customs and practices of the present day are ultimately to be traced to the Veda" If pressed hard to show where these Vedas are, they say that the Vedas are extinct and quote a Vaidika text from the Taittirîya-Brâhmaṇa (III 10,11,3-4) which signifies that "the Vedas are indeed infinite" Thus irrational practices and customs of the people are defended All that we have to say to these leaders is that the proposition laid down by Jaimini deserves to be considered Those institutions and practices which are directly and explicitly mentioned in the Vedas are of course implicitly accepted by the people, and ought to supersede those which obtain in the country, but which are at variance with the Vedas, because a direct and explicit statement is to be preferred to an inferential statement, and because the statements referred to the extinct Vedas are inferential Again, there are customs which are not mentioned in the existing Vedas and which are enjoined in the Smritis and Purâṇas How are they to be adjusted? It is necessary now to accept the last deduced from or referred to the extinct Vedas? Thus the proposition laid down by Jaimini

स्मा आहे तो विचार फार नाजुक आहे
असो, त्यामध्यें कांहीं गोष्टींचें प्रति
पादक वर्णन आहे, त्याचा या ठोराव
अर्थीं घेतला पाहिजे आणि त्यास अ
नुसरून जे देशाचार आणि कुलाचार
असतील, त्यांचा स्वीकार केला पाहिजे
या। तर शाखेमध्यें अमुक अमुक व
र्णन असेल हें केवळ अनुमान आहे,
आणि अनुमानापेक्षां प्रतिपादक वचन
बलवत्तर असतें जें प्रत्यक्ष वेदमंत्रांत गो
ष्ट सांगितली नाहीं, आणि जें स्मृतिपुराणा
दि ग्रंथांत आढळतें, त्याची व्यवस्था कशी
करावयाची? असा प्रश्न या जे स्मृति
पुराणांत सांगितलें आहे, त्याला मूळ वे
दमंत्राचा आधार आहे म्हणून तें मान्य
आहे असें मानलें पाहिजे परंतु इतकें
च पाहणें आहे कीं, जैमिनीनें जो सिद्धांत
केला आहे त्याचा स्वीकार करावा कीं अर्वाचीन
पंडिताची व्यवस्था स्वीकारावी? जैमिनी
नें असें स्पष्ट म्हटलें आहे कीं – 'को
णत्याहि एका वेदशाखेमध्यें जें सामाजि
१ क व्यवस्थेचें आणि धर्माचें वर्णन केलें
आहे, तें सर्वथैव परिपूर्ण आहे, आणि दु
सऱ्या वेदशाखेची अपेक्षा नाहीं " या
वरून नष्टवेदशाखांचा विमर्श करणें हें कि
ती व्यर्थ आहे हें वाचकांच्या लक्षांत येईल
पुन, तैत्तिरीयब्राह्मणामध्यें वेद अनंत आ-
हेत म्हणून जें वर्णन केलें आहे, त्याचा
कांहींच संबंध या वादविवादाशीं नाहीं
असेंहि लक्षांत घेईल व त्यांत जें वर्ण
न केलें आहे तें कांहीं अपूर्वविधान आहे
काय? ब्रह्मयज्ञाची योग्यता मोठी आहे
हें दाखविण्याकरितां अर्थवादाच्या रीतीनें

is opposed to the adjustment made by the modern pandit The question is whether Jaimini or the modern pandit is to prevail. *Jaimini distinctly states* that any recension of the Veda which prescribes religious duties or describes social institutions is complete in itself and does not depend on any other recension for its completion Hence the reader will perceive that the argument built on extinct recensions of the Veda is little to the purpose and does not avail the controversialist much though it is an elaborate hypothesis founded *on a number of assumptions.* Again it is to be observed that the passage of the Taittiriya Brâhmana that the Vedas are indeed infinite has no connection with this controversy, because the part of the Brâhmana in which it occurs makes no original statement. *The passage occurs as an illustration of the importance of the study of the Vedas* and is only explanatory in its force The story is :—Bharadvâja studied hard the Veda and lived a very austere life. An Âchârya asked him what he had accomplished by his studies In this connection the rite called the Sâvitra in which solar heat or fire is to be worshipped is praised as essential. Indra under these circumstances says to Bharadvâja—"Well the Vedas are infinite. You have been studying them for these three lives Yet the truth is not known to you. Come and learn (know) that this (Sâvitra rite) is all knowledge. This passage is sufficiently important to be examined by the reader Thus whether histori cally or practically considered

तें वर्णन आहे. भरद्वाजानें इतर ब्रह्मचर्य केलें, आणि ब्रह्मचर्य करून केलें काय ? म्हणून कोणीं आचार्यांनीं त्यास प्रश्न केला. आणि तत्संबंधानें असें वर्णन आहे कीं सावित्र म्हणून एक अग्नीचें व्रत आहे. तें व्रतच काय तें मुख्य असें वर्णन करायाचें आहे. मग इंद्र भरद्वाजास असें म्हणतो कीं –" अरे वेद अनंत आहेत हे तीन जन्म घेऊन ते घोकीत बसलास. मग तुला दुसरें ते कळले नाहींच. ये आणि हे शीक (जाण) कीं हें सर्व विद्या." या वाक्याचा वाचकांनीं विचार करावा, अशी याची योग्यता आहे व्यवहारदृष्टया किंवा इतिहासदृष्ट्या पाहिलें असता या पादांत ज्या गोष्टींचें वर्णन झालें आहे, त्याची योग्यता मोठी आहे असें आम्हांस सांगण्यास नको दुसरा अध्याय समाप्त झाला प्रत्येक प्रत्येक पादाच्या उपसंहारांत आम्हीं त्या त्या पादांतील विषयाचें निरूपण केलें आहे तथापि दुसऱ्या अध्यायाचा विषय काय हें पुन सांगितलें पाहिजे कर्म एक केव्हां मानावें व कर्में भिन्न केव्हां मानावीं याचा विचार सर्व अध्यायांत झाला आहे या विचाराचीं दोन अंगें आहेत–एक, वाक्यार्थदृष्ट्या हा विचार करायाचा. दुसरें, यज्ञयागसंबंधीं हा विचार करायाचा पहिलें अंगच मुख्य आहे. त्याची योजना करण्याच्या संबंधानें दुसऱ्या अंगाचा विचार करणें भाग पडलें. कारण प्राचीन वाक्यार्थमीमांसक आपल्या सिद्धांताची फोड करून दाखविण्याक-

the subjects discussed in this chapter are important The second book or Adhyâya of the Pûrva-Mîmânsâ is thus completed We have pointed out specially in the summary of every chapter the subject discussed in it Yet it is necessary to state what subjects are discussed in the second Adhyâya as a whole. It treats of the division of an act. This subject has two sides—the first relates to exegetics, and the second, to the adjustment of sacrificial rites. The first side is, of course, important In order to deduce and apply the principles of exegetics, sacrificial rites and the passages on which they are founded, are introduced, because the ancient exegetes naturally quoted Vaidika texts in illustration of exegetical principles The question is generally asked—where is the necessity of discussing whether an act is to be considered as one or many As the dialecticians affirm that the agent of a verb is the essential and important factor of a sentence, all the parts of which are to be referred to him, as all relations depend upon *him*, so exegetes affirm that the action or the verb is the essential and important factor of a sentence, all the parts of which are to be referred to the conception of an act. The former consider the reason of man to be essentially important the latter, volition as exclusively essential and important When an action or an act of volition is completely described, a sentence is completed, and such a sentence alone is the proper subject of exegetics A complete verb then constitutes a complete sentence When there are

रना यांत वाक्यभेदाच्या मार्गे आहे. धर्मा
ची व्याख्या झाल्यावर आता वाक्य
मीमांसेच्या संबंधानें कम एक वाक्य
मानावें आणि कमें भिन्न वाक्यें मानावी
असा विचार करण्याची आवश्यकता
आहे. कारण नैयायिक वगैरेंना मुख्य
वाक्य हें एक अर्थ असतें, परंतु
वाक्यमीमांसक याप्रमाणें मुख्य वाक्य हें
विधायक असें मानतात, आणि विधा
याचें पण निरनिराळे प्रकार म्हणजे वाक्य
पूर्ण झालें आणि वाक्याचा विचार
परिपूर्ण मानला जातो. एक पूर्ण
विधायक असलें म्हणजे एक पूर्ण वाक्य
झालें आणि भिन्न भिन्न विधायक
आहेत असें ठरलें म्हणजे भिन्न
भिन्न आहेत असें मानावें लागतें. पण
कोणत्या स्थितीत एक वाक्य मानावें
आणि भिन्न भिन्न वाक्यें केव्हां मानावीत
असा शास्त्रीय विचार केला असतां दुस
ऱ्या अध्यायामध्यें जो विषय आहे
त्याची महत्त्व सहज वाचकांच्या लक्षांत
येईल. एक वाक्य आणि भिन्न वाक्यें
यांचा विचार करतांना त्याचप्रमाणें
एक कर्म आणि भिन्न कर्मे यांचा वि
चार झाला आहे हें स्पष्ट आहे. प
हिल्या अध्यायामध्यें वाक्यार्थमीमांसक
कोणतीं प्रमाणें मानतात व
दुसऱ्या अध्यायामध्यें एक वाक्य कोण
तें व भिन्न वाक्य कोणतें ? असा विचार
झाला आहे. असा या दोन्ही अध्यायां
चा परस्पर संबंध आहे.

different verbs—each complete in itself there are so many different sentences. The last questions are—when is a sentence to be considered as one and complete in itself? and when is it to be divided into more than one? Our readers will be able to see the importance of the subjects discussed in the second Adhyâya if examined in this light. In examining the nature of a complex sentence as one or as consisting of more than one simple sentence the nature of an act of volition as complete in itself or as complex and consisting of more than one volition is also considered. The first Adhyâya considers the nature of exegetical proof and the kind of evidence exegetes accept. The second Adhyâya examines the nature of a sentence as expressing an act of volition its kinds and its division as the essential element of the system of exegetics. The transition from the first to the second Adhyâya is thus natural.

अथ तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः॥

प्रतिज्ञाऽधिकरणम्॥

. अथातः शेषलक्षणम्॥ १ ॥

भावार्थः। अत्र शेषलक्षणं क्रियते ॥

अथ शेषत्वकारणसहितशेषलक्षणाधिकरणम्॥

शेषः परार्थत्वात्॥ २ ॥

भावार्थः। यः परस्योपकारे वर्तते स शेषः। अत्यन्तोपकारकत्वात् कश्चित् प्रधानभूतोपि शेष इति निरूपितं शबरस्वामिना ॥

शेषलक्ष्याधिकरणम्॥

द्रव्यगुणसंस्कारेषु बादरिः ॥ ३ ॥

पदार्थः। निरूपितपूर्वः ॥

भावार्थः। द्रव्यमन्यस्योपकारकं भवति। गुणोऽन्यस्योपकारको भवति। संस्कारकर्मान्यस्योपकारकं भवति। एतेषां सर्वेषां शेषत्वमिति बादर्याचार्यस्य मतम्। द्रव्यं विना क्रिया न भवति। अतो द्रव्यस्य शेषत्वम्। गुणेन द्रव्यमेव विशिष्यते। अतस्तस्य शेषत्वम्। 'संस्कारो नाम स भवति यस्मिञ् जाते पदार्थो भवति योग्यः कस्यचिदर्थस्य। तेनापि क्रियायाः कर्तव्यतायां प्रयोजनम्' इति शबरः ॥

तिसऱ्या अध्यायाचा पहिला पाद

प्रतिज्ञाविचार

१. आतां येथून शेषाचा विचार

आतां शेष आणि त्याची कारणें यांच्या लक्षणांचा विचार

२. दुसऱ्याचें प्रयोजन जें जें साधतें त्याचें नांव शेष

शेषाचें लक्ष्य कोण हा विचार

३. द्रव्य, गुण आणि संस्कार यांसहि शेष म्हणावें असें बादरीचें मत आहे

१ शेष म्हणजे काय हा या अध्यायामध्यें विचार होतो. पुढील सूत्रांत शेषाचा अर्थ सांगितला आहे. वाक्यामध्यें मुख्य काय तें क्रियापद. क्रियावाचक वाक्यांतील सर्व पदांचा अन्वय करावयाचा. क्रियापदें भिन्न केव्हां समजावयाचीं, त्यांचा परस्परांशीं संबंध आहे असें केव्हां मानावयाचें, हा विचार मागील अध्यायांत झाला

२ आचार्य असें म्हणतात कीं, आम्ही व्याख्यान करतों तें शिष्य लोकांच्या उपयोगी होतें म्हणून आम्ही शेष

THE FIRST CHAPTER OF THE THIRD ADHYÂYA.

THE SUBJECT TO BE CONSIDERED

1 Now then the examination of the accessory (Shesa)

NOW THE SUBJECT OF THE DEFINITIONS OF SHESA AND ITS CONSTITUENTS.

2 (Whatever serves) the purpose of some thing else is Shesa or accessory

THE OBJECTS REFERRED TO BY THE TERM SHESA.

3 In the opinion of Bâdari, matter, a quality and a preparatory act are accessory

1. This Adhyâya examines the nature of what is called Shesa by Mîmâmsâ. The next sûtra defines Shesa. The essential and principal element is the verb to which every word in the same sentence is to be referred. We have already answered the questions —when is an action as expressed by a verb to be considered one and individual? and when is it to be divided or to be considered as consisting of more than one action?

2 The Âchârya states that he is accessory in as much as he serves the purpose of his pupils whom he instructs but that he

सूत्राणि.

कर्माण्यपि जैमिनिः फलार्थत्वात् ॥ ४ ॥

भावार्थः। जैमिन्याचार्यो ब्रवीति न तु केवलद्रव्यगुणसंस्काराणां शेषत्वं यथापूर्वसूत्रोक्तं किं तु कर्मणा शेषत्वम्। कुतः। कर्म फलार्थं क्रियते। यदा किंचिदपि फलं नेष्टं तदा कर्म न क्रियते। अतः कर्मणो न प्राधान्यम्। फलस्यैव प्राधान्यम्। फलं प्रधानभूतम्। कर्म शेषभूतम् ॥

फलं च पुरुषार्थत्वात् ॥ ५ ॥

भावार्थः। पुनः। यत् फलमपेक्ष्यते तत् पुरुषार्थम्। पुरुषः किंचिदप्यात्मकार्यमिच्छति। तदपेक्षया फलमीप्स्यते। तर्हि यथा कर्म शेषभूतं तथा फलमपि शेषभूतम्। न तु फलस्य प्राधान्यम् ॥

अशी संज्ञा पडावी. पण आम्ही शिष्यास पढवितों या नात्यानें आम्हाकडे मुख्यपणा आहे मग जे मुख्य तेंच शेष असें होईल मग शेष आणि मुख्य यांत अंतर काय? शेष आणि मुख्य यामध्यें अंतर आहे अत्यंत जें दुसऱ्याच्या उपयोगीं पडतें त्याचें नाव शेष. पुन गुणानींहि दुसऱ्याचा उपयोग साधतो मग गुण आणि शेष यामध्यें अंतर काय? गुण ही विशेष संज्ञा आहे, शेष ही व्यापक संज्ञा आहे शेष या संज्ञेमध्यें गुण या संज्ञेचा समावेश होतो, हे पुढील सूत्रावरून लक्षात येईल

३ बादरि म्हणून कोणी प्राचीनकाळीं विख्यात आचार्य होऊन गेला त्याचे म्हणणें असे पडलें कीं, कांहीं द्रव्याचा उपयोग केल्यावाचून क्रिया सिद्ध

is principal as an instructor Hence the principal and accessory are one and the same thing There is then no distinction between the two There is, however, marked distinction between the principal and its accessory That which directly serves the purpose of others is *Shesa.* But qualities serve the purpose of others, therefore, qualities and an accessory will be identical A quality is a special name which includes less than an accessory The next sûtra explains how the latter is more comprehensive than the former

3 Bâdari was a distinguished Âchârya who held that an action could not be completed without using some material substance, and that because a material substance is the means of an action, the one serves the purpose of the other,

४ फल साधावें म्हणून कर्म करावें, म्हणून कर्महि शेष आहे असें जैमिनीचें मत पडलें

4 In the opinion of Jaimini, an action is to be performed for securing some fruit Hence an action is accessory

५ पुन, फलाचे योगानें पुरुषाचा उपयोग होतो, म्हणून फलहि शेष आहे

5 Again, a fruit serves the purpose of a person, therefore, it is accessory

होत नाहीं द्रव्याचे यो।ानें क्रिया सा धते म्हणून द्रव्यापासून क्रियेचा उपयो। होतो म्हणून द्रव्य हें शेष आहे पुन अमुक अमुक ज्या द्रव्यांत गुण आहे त त्या द्रव्यांनी क्रिया साधते असें जेव्हां घडतें तेव्हा द्रव्यद्वारा [illegible] या गेकरून क्रियेचा उपया। घडतो म्हणून गुण हे शेष आहेत पुन एख दी मुख्य क्रिया साधावी म्हणून कांहीं करावें ला गतें त्यास संस्कार असें [illegible] त्याचें निरूप। आम्हीं पूर्वी केलेंच आहे भात शिजवावा म्हणून तांदूळ धुणावे ला।ताव असा कर्मास संस्कार म्ह णावें पुन जो क्रिया करतो, किंवा जी क्रिया करतो किंवा त्या क्रियेपासून जें फल होतें, त्यांच्या यो।ानें दुसरे कशा चाच उपयो। होत नाहीं म्हणून तीं शेष नव्हत असें मुख्यामध्यें आणि शे षामध्यें अंतर आहे

२ जैमिनीच्या आणि बादरीच्या म तामध्यें भेद आहे तो असा कीं, क र्माचे यो।ानें फल उत्पन्न होतें मग सहजच फलाचा उपयोग कर्माच्या यो गानें होतो मग कर्म हें शेष तेव्हां द्रव्य, गुण, आणि संस्कार, यांसच शेष

and that, therefore the first is accessory to the last. Again, an action is accomplished by means of such material substances as possess particular qualities, which, through matter serve the purpose of the action, and are, therefore, accessory to it, If the qualities be discarded the action could not be accomplished. Again, in order to accomplish some important act, many subordinate preparatory or prelim[in]ary acts are performed. These are of [illegible] accessory We have explained the nature of a preparatory act. For instance, a preparatory act or San[s]kâra is the wash[i]ng of rice before it is boiled. Again, an action to be performed, its agent, and its fruit do not serve the purpose of any thing else. Therefore, they are not accessory Thus there is a distinction between a principal and its accessory

4 There is a distinction between the opinions of Bâdari and Jaimini. An action produces a fruit. Then the first subserves the last. Hence an action is accessory J[ai]mini therefore, is opposed to Bâdari who maintains that matter qualities, and a preparatory act only are accessory while Jaimini considers all actions to be accessory

सूत्राणि.

पुरुषश्च कर्मार्थत्वात् ॥ ६ ॥

भावार्थः । पुनः । पुरुषः शेषभूतः । कुतः । कर्मैव तस्य प्रयोजनम् । अस्मिन् जन्मनि पुरुषेण कर्मैव कर्तव्यम् । कर्मभिर्विना पुरुषस्येतिकर्तव्यता नास्ति । अतः कर्म प्रधानभूतम् । पुरुषः शेषभूतः ॥

पूर्वैः षड्भिः सूत्रैर्जैमिनिना किं निरूपितम् । यत् परार्थं तत् शेषभूतम् । द्रव्यगुणसंस्कारा नित्यं शेषभूताः । नित्यमेतेषां परार्थत्वात् । कर्मफलपुरुषाणां प्रसङ्गवशात् शेषभूतत्वम् । अतोऽनवस्थाप्रसङ्गो नास्ति । अत्र वृत्तिकारो निश्चिनोति 'द्रव्यगुणसंस्कारेष्वेव नियतो यजिं प्रति शेषभावः । आपेक्षिक इतरेषाम् । यागस्य द्रव्यं प्रति गुणता । पुरुषस्य फलं प्रति प्रधानता । औदुम्बरीसम्मानादि प्रति गुणत्वम् । तस्मात् सम्मता अवधारणा । द्रव्यगुणसंस्कारा यागं प्रति नियोगतो गुणभूता एवेति' ॥

निर्वपणादीनामर्थानुसारेण व्यवस्थितविषयताऽधिकरणम् ॥

तेषामर्थेन सम्बन्धः ॥ ७ ॥ (नि०)

पदार्थः । तेषां=पूर्वेषां कर्मफलपुरुषाणाम् । अर्थेन=प्रयोजनेन ॥

वाक्यार्थः । चतुर्थसूत्रादारभ्य निरूपितानां कर्मफलपुरुषाणां प्रयोजनेन सम्बन्धः । तस्मात् तेषां व्यवस्थितशेषत्वम् ॥

भावार्थः । कदा कर्मणः शेषत्वं कदा फलस्य शेषत्व कदा पुरुषस्य शेषत्वमिति त्रिभिः पूर्वैः सूत्रैर्जैमिनिना निरूपितम् । अतः शेषत्वविषये किंचिदपि नियतं नास्तीति शेषत्वनिरूपणेऽनवस्था प्रसज्येत । तद्वारणाय पुनर्ब्रवीत्याचार्योऽस्मिन् सूत्रे 'कर्मफलपुरुषाणां प्रयोजनपरीक्षया शेषत्वं निर्णेतव्यमिति' । शबरस्वामिनाऽस्य सूत्रस्य योऽर्थो निरूपितः स सामान्यशास्त्रं विहाय विशेषशास्त्रमाश्रयति । तच्च् चिन्त्यम् ॥

६ पुरुषाचे हातून क्रियेचा उपयोग होतो म्हणून पुरुष शेष

6 A person serves the purpose of an action. He is, therefore, accessory

यागामध्यें निर्वापइत्यादि जे करतात त्याच्या उपयोगाच्या धोरणानें व्यवस्था करून ते शेष आहेत किंवा नाहीत हें ठरविण्याचा विचार

THE SUBJECT OF DECIDING THE CONSECRATION OF THINGS IN A SACRIFICE (NIRVÂPA) TO BE ACCESSORY OR NOT BY EXAMINING THEIR USEFULNESS

७ त्यांचा उपयोगाशीं संबंध (नि०)

7 Their relation to their usefulness (Doubt removed)

म्हणणें असें जें बादरीचें म्हणणें पहलें त्याच्या उत्तर जैमिनीचें मत पहलें. म्हणजे असें द्रव्य, गुण, आणि संस्कार, हे शेष आहेत सर्वच कोठींहि क्रिया शेष आहे

५. कांहीं एसादें फळ साधायाचें असलें म्हणजे त्याकरितां कांहीं केलें पाहिजे तें करणें हे क्रिया फळ सिद्ध होतें आणि त्या फळाचें योगानें जो कर्ता त्याचा उपयोग होतो मग फल शेष असें सिद्ध झालें

६ द्रव्य शेष, गुण शेष, संस्कार शेष, क्रिया शेष, तिचें फल शेष, तीं करणारा पुरुष शेष, अशीं वाक्यांतील सर्व कारकें आणि क्रिया हीं सर्वच शेष, मग मुख्य तरी काय? निश्चित कांहींच झालें नाहीं मुख्य काय आणि शेष काय याचा विचार संदिग्ध राहिला यावर कोणी असें म्हणतात कीं, द्रव्य, गुण, आणि संस्कार, हे नित्य शेष आहेत हे मुख्य कधींहि

5 In order to secure some fruit, an action is to be performed. The action produces the fruit which serves the purpose of an agent. Hence a fruit is merely accessory

6. Matter qualities, a preparatory or subordinate action, the principal action, its agent, and its fruit—all these which express all the relations in a sentence, and which constitute it—are accessory Every part or term in a sentence is thus declared to be accessory What is the principal part of a sentence then? The nature of every part of a sentence remains unfixed. No distinction then between a principal and its accessory can be made. In this connection some state that matter qualities, and a preparatory act are always accessory in as much as they can never be principal, but that an action, its agent, and its fruit, are sometimes principal and sometimes accessory Their function is determined by their relation to other words in a

होत नाहींत परंतु कर्म, त्याचें फळ, किंवा ते करणारा पुरुष हीं केव्हां केव्हां मुख्य होतात, आणि केव्हां केव्हां शेष होतात. हीं मुख्य आहेत किंवा शेष आहेत, हा निर्णय त्याच्या संबंधाच्या धोरणानें करायाचा. फलास उद्देशून पाहिलें असतां कर्म शेष होतें खरें, परंतु नुसत्या कर्माचाच विचार केला असतां तें फलावाचून सिद्ध होतें म्हणून त्याला फलाची अपेक्षा नाहीं म्हणून कर्म मुख्य आहे. पुनः पुरुषाचा उपयोग साधावा म्हणून फल सिद्ध झालेंच पाहिजे, अशी आवश्यकता नसल्यामुळें फल शेषच आहे असें म्हणतां येणार नाहीं. कांहीं कर्म साधावें आणि पुरुषापासून त्या कर्माचा उपयोग व्हावा असा सिद्धांत करतां येत नाहीं म्हणून नेहमीं पुरुष शेष आहे असें म्हणतां येत नाहीं. सारांश इतकाच कीं द्रव्य, गुण, आणि संस्कार, हीं नेहमींच शेष होतात. कर्म, फल, आणि पुरुष, हीं शेष आहेत किंवा मुख्य आहेत हें त्यांच्या संबंधाच्या धोरणावरून ठरवायाचें.

७. 'त्यांचा' असें सूत्रांत पद आलें आहे त्याचा अर्थ काय? मागील तीन सूत्रांतून कर्म, फल, आणि पुरुष, हीं पदें घ्यायाचीं. मग त्यांचा म्हणजे कर्म, फल, आणि पुरुष, यांचा. मागील सहा सूत्रांमध्यें शेष काय आणि मुख्य काय—याचा निर्णय करतां येत नाहीं, असें निष्पन्न झालें आहे. त्याचा निर्णय करतां यावा म्हणून आचार्यांनीं हें सूत्र योजिलें आहे. या सूत्राचा श्रौत क्रिये-

sentence. An action is accessory in reference to a fruit, but it does not depend for its accomplishment upon a fruit. Hence it is principal. Again, it is not indispensable that some fruit or the benefit of a person should be secured when an action is performed. Hence a fruit of an action can not be necessarily considered accessory. Again, it can not be said that a person serves the purpose of an action in as much as some actions may not affect their agent in any way. Hence a person or an agent of an action is not accessory. The gist of the discussion is that matter, qualities, and a preparatory act are invariably accessory while the main action, its fruit, or agent, is principal or accessory according as the point of view is changed.

7. What does the term *their* in the above sûtra refer to? It necessarily refers to a principal action, its agent, and fruit, as they are mentioned in the preceding sûtras. The last conclusion of the discussion, as carried on in the preceding six sûtras, is that it can be decided whether a part of a sentence is principal or accessory. This sûtra is intended to fix the function of an action, its agent or fruit. Commentator Shabara connects this sûtra with the Shrouta-system of sacrifices and interprets it into the following:— "He who seeks heaven is to sacrifice the new and full moon-sacrifices." Rice is to be consecrated for making it into a cake; water is to be sprinkled over it; it is to be pounded into flour; sacrificial utensils are to be placed in order; ghee or clarified butter is to be taken; it is to be consecrated by

हीं संबंध लावून शबरस्वामींनीं असा अर्थ केला आहे कीं दर्शपूर्णमासांचे यो गानें ज्याला स्वर्गाची इच्छा आहे त्यानें यज्ञ करावा या इत्यादि वाक्यानें पु रोडाश कर याकरितां तांदूळ एकीकडे काढून ठेवावे लागतात, त्यावर पाणी शिं पडावें लागतें, त्यांना कुटावे लागतें, पाणें मोडावी लागतात, तूप काढून त्यावें ला गतें, त्यामध्यें दर्भ फिरवून त्यांवर सं स्कार करावा लागतो, कांहीं मंत्र म्हणावे लागतात हें तूप अमुक रीतीनें ठेवावें लागतें आणि मांडावें लागतें असे हे नि रनिराळे धर्म को त्या पाहिजे त्या यज्ञात आचरावयाचे किंवा मर्यादितयज्ञात आचरा वाचे असा संशय काढून शबरस्वामी असा सिद्धांत करतात कीं जेव्हां ज्यांचें प्रयोजन असेल, तेव्हां ते धर्म आचरावा चे कोणत्या पाहिजे त्या यागामध्यें हे सारे धर्म आचरावयाचे नाहींत. अशी जी शबरस्वामींनीं या सूत्रावर व्याख्या केली आहे ती निदान आम्हांस तरी असंगत दिसते, कारण बौद्धाचार्यानें अजून कांहींच पूर्वपक्ष केला नाहीं त्यानें पुढल्या सूत्रीं जो पूर्वपक्ष केला आहे आणि जी शंका काढली आहे तीच शंका शबरस्वामींनीं या सूत्राचे व्याख्येंत घेऊन नवव्या व दहाव्या सू त्रात जसें आचार्यांनीं समाधान केलें आहे तसेंच समाधान केलें आहे. एका च गोष्टीचा दोन वेळ आचार्यांनीं विचार केला असें म्हणणें आम्हांस योग्य वाटत नाहीं परंतु कांहीं दुसरे व्याख्याकार या सूत्राची अशीच व्याख्या करतात, म्हणून आमचें म्हणणें आम्ही वाचका पुढें विचार करण्याकरितां मांडिलें आहे

turning in a particular way the Darbha-grass some mantras are to be chaunted, the clarified butter is to be placed in a particular way in the sacrificial ground (Vedi) The question is asked—are all these acts to be performed in connection with any sacrifice whatever or in a particular sacrifice only? In answering it, Shabara states that an act such as any of those men tioned is to be performed, when necessary All these acts can not be performed in connection with any sacrifice. We can not see how the sûtra in question admits of such an interpretation, because the Bouddha Âchârya does not raise any objection against the divi sion of the parts of a sentence into a principal and its accessories. Shabara anticipates his objection as stated in the next sûtra, and the arguments of Jaimini as they are advanced in the ninth and tenth sûtras. We can not believe that Jaimini devotes the seventh sûtra to the examination of the questions he discusses in the ninth and tenth sûtras. He is not capa ble of such tautology But some other commentators interpret this sûtra in the same way Hence we have simply placed our view before our readers.

सूत्राणि.

विहितस्तु सर्वधर्मः स्यात् संयोगतोऽविशेषात् प्रकरणाविशेषाच् च ॥ ८ ॥ (पू०)

पदार्थः । विहितः=निरूपितः । तु=न । सर्वश्चासौ धर्मश्च सर्वधर्मः= अविशिष्टो धर्मः=अव्यवस्थितो धर्मः । संयोगतः=प्रतिपदोक्तनिरूपणेन ॥

वाक्यार्थः । प्रतिपदोक्ततया कश्चिद् विशेषो न निरूप्यते । प्रकरणवशाच् च कश्चिद् विशेषो न ज्ञायते । अतो ये धर्मा वेदे निरूपितास्तेऽव्यवस्थिता भवेयुः ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति भो आचार्य भवता पुरुषस्य शेषत्वं फलस्य शेषत्वं कर्मणश्च शेषत्वमिति निरूपितम् । उक्तं च प्रयोजनस्य विनिगमकत्वमिति । परं तु यत्र प्रतिपदोक्त किंचिद् विनिगमकं नास्ति प्रकरणानुसारेण किंचिद् विनिगमकं न प्राप्नोति तत्र का गतिः । यत्र शेषत्वं नेष्टं तत्र शेषत्व प्राप्नुयात् । तेन धर्माणामनवस्था प्रसज्येत ॥

" सर्वे सर्वत्र कर्तव्या विधानसामर्थ्यात् सर्वत्रोपकारकास्ते " इति शबरः ॥

अर्थलोपादकर्म स्यात् ॥ ९ ॥ (सि०)

भावार्थः । यत्र कर्मणः प्रयोजनं न विहितं भवति तत्र कर्मनिरूपणमेव न सम्भवति । यत्र कर्म न प्रदर्शितं तत्र किं शेषत्वविचारेण । अतः प्रयोजनमावश्यकमेव निरूप्यते । प्रयोजननिरूपणेन शेषस्य व्यवस्था कर्तुं शक्यते ॥

८ एरवीं सर्व धर्म वर्णिले से होतील. कारण विशेष संबंधाचें किंवा विशेष प्रकरणाचें निरूपण नाहीं (पू०)

8 Indeed, all rules of conduct would be, (indiscriminately) laid down because (the Vaidika texts on which the rules are founded do not show) any particular context and special relationship (Opponent's statement)

९ अर्थाचा लोप झाला म्हणजे कर्म नाहीं असें झालें (सि०)

9 When the sense (of a text) is unsettled (disappears), there can be no action (Final statement)

८ बौद्धाचार्य वैदिकाचार्यास या प्रमाणें असें म्हणतात कीं — तुम्ही मुख्य आणि शेष असा विभाग करतां. हा विभाग आम्हांस मान्य नाहीं. वाक्यामध्यें सर्व प्रकारच्या धर्मांचें म्हणजे मुख्याचें आणि शेषाचें वर्णन केलें असतें, परंतु अमुक मुख्य आणि अमुक शेष असें त्या वाक्यावरून दिसून येत नाहीं कारण विशिष्ट प्रकरणाच्या अनुरोधानें प्रधान वर्णन झालें नसतें किंवा संबंध विशेष दाखविला नसतो. अशा स्थितींत विभाग कसा करावयाचा? जे जे धर्म वर्णिले असतील त्यांचीं त्यांचीं सर्व कर्मांमध्यें योजना करावी असें आम्हांस म्हणावें लागतें. अमुक साध्य, आणि अमुक साधन, अमुक मुख्य आणि अमुक शेष असा निर्णय करण्याचा मार्ग परस्पर नाहीं. अपूर्वापासून अमुक फळ होतें असें जर स्पष्ट अनुभवास आलें नाहीं तर अशा प्रसंगीं कांहीं अदृष्ट फळ उत्पन्न होतें, असें मानून

8. The Bauddhâchârya says to the Vaidikâchârya — 'You make a distinction between a principal and its accessory I do not see how it can be made. The principal as well as its accessory is described fully in a sentence. But your statement, as it is, fails to show what part of a sentence is principal and what, accessory, because the Vaidika works have no reference to a particular subject nor do they show any sequence or relationship of thought. Such being the case there is no ground for the division into a principal and its accessory Hence I believe that all rules of conduct may be indiscriminately followed on every occasion or in every sacrifice because there is no way by which to distinguish that which is to be accomplished from its means. I can not but believe that some unknown fruit is produced when no visible fruit is actually seen, and adjust the interpretation accordingly Then it is plain that the division into a principal and its accessory as well as the system of interpretation

सूत्राणि.

फलं तु सह चेष्टया शब्दार्थोऽभावाद् विप्रयोगे स्यात् ॥१०॥(यु०)

पदार्थः । सह चेष्टया=सह कर्मणा । शब्दार्थः=निरूपणम् । अभावात्=अर्थापत्तेः । विप्रयोगे=फलकर्मणोर्वियोगे ॥

वाक्यार्थः । कर्मणा सह फलं निरूप्यते । यत्र कर्मणा सह फलनिरूपणं नास्ति तत्र शब्दार्थोऽभावात् निर्णेतव्यः ॥

भावार्थः । मीमांसका अभावप्रमाण मन्यन्ते । तस्य स्वरूप निरूपितपूर्वम् । अस्मिन् सूत्रेऽभावप्रमाणेन पूर्वसूत्रस्यासिद्धान्त दृढयत्याचार्यः । यत् पूर्वपक्षकारेणानवस्थाप्रसङ्गो दर्शितस्तत् न कुतः । ग्रन्थे यत्र कर्म निरूप्यते तत्र फलमपि निरूप्यते । यत्र फलनिरूपणं नास्ति तत्र का गतिः । यत्र फलं विप्रयुक्तमवर्णितं वा तत्रार्थापत्त्या फलं ज्ञातुं शक्यते ॥

न च साक्षात्फलसाधनत्वाभावादतिक्रमः परंपरया तत्साधनत्वेप्यानिर्नतिप्रकारत्वेन धर्मप्रयोजकोपपत्तेः । इति मीमांसाकौस्तुभः ॥

पूर्वपक्षकारबौद्धाचार्यस्याशयो विशेषवर्णनमपेक्षते । स ब्रवीति "शेषत्वनिरूपणस्यानवस्थायाः सर्वत्रादृष्टफलकल्पना कर्तव्या" । आचार्य "दृष्टफलसम्भवेऽदृष्टफलकल्पनाऽन्याय्या" इति युक्त्या दृष्टफलसम्भव निरूपयति ॥

आम्ही व्यवस्था करू मग सहजच अमुक शेष आणि अमुक मुख्य या निर्णयाची अव्यवस्था झाली" पूर्वपक्षकाराच्या या प्रतिपादनाची योग्यता मोठी आहे त्याचें निरूपण आम्ही पुढील सूत्राचे व्याख्येंत करू.

९ आचार्य म्हणतात "अमुक मुख्य आणि अमुक शेष अशी व्यवस्था न केली तर वाक्याचा अर्थ बसाया-

based upon it is unsettled" The historical importance of the question raised by the Bouddhâchârya in the above sûtra is great We will point it out in the next sûtra

9 If the division into a principal and its accessory be not recognized, a text whether sacred or secular cannot be interpreted In the absence of an interpretation of a text, what action is to be performed could not be determined, and the whole system of

१० खरेंच कर्माचें निरूपण केलें की, फलाचें निरूपण असतेंच असें निरूपण नसतां अभावावरून वाक्यार्थ बसतो

10 Indeed (the description of) a fruit (is accompanied) by (that of) an action in the case of such a connection not existing, the sense of a Vaidika text (is fixed) by the rule of absence.

याच नाहीं मग मैं शास्त्र वैदिक अमा रिष मौसिक असा मग जन्हां वाक्याचा अर्थ बसत नाहीं तन्हां अमु क कर्म करावें किंवा अमुक कर्म न करावें अशी व्यवस्था करता यणार नाहीं आणि व्यवस्था एकदम सारी बिघडली म्हणजे सामाजिक आचार कसे चालतील ! अहो बौद्धपंथ, वेदमार्गी जे सामाजिक आचार चालतात ते अव्यवस्थित आहेत असें सिद्ध करणें तुम्हांस इष्ट आहे, परंतु वैदिक संगत पाहतां सांप्रत कर्माची व्यवस्था करितां यते म्हणून प्रसंग नीट समजत नाहीं, आणि संबंधाहि नीट समजत नाहीं या कारणामुळें को त्या पाहिजे त्या धर्माचें निरूप । को त्या पाहिजे त्या यज्ञाचे संबंधानें करितां यईल असें जें तुमचें म्ह । णें तें अयोग्य आहे "

१ या सूत्राचीं दोन दलें पडतात पहिल्या दलाचा अर्थ स्पष्ट आहे दुसऱ्या दलामध्यें " अभावावरून " असें पद आहे त्याचा विचार केला पाहिजे अभाव हें एक प्रमा । आहे असें मी मांसक मानतात त्याचें विवेचन आम्हीं पूर्वीच केलं आहे अभाव हा एक अर्थापत्तीचा प्रकार आहे त्याचें

exegetics would be involved in confusion. Under these circumstances, the social economy could not be worked. The Vaidika chârya observes — Oh, Bouddhâchârya, you seek to show that the social economy as based on the Vedas is confused and unreasonable. Your statement—that the particular context not being made out, and the particular relationship not being determined all rules of conduct could be followed on any occasion or in any sacrifice—is unreasonable because the Vaidika polity as it now aids, affords sufficient aid in interpreting the Vaidik texts and adjusting their bearing."

10. This sûtra consists of two parts —the sense of the first is sufficiently plain. The second part uses the phrase—the rule of absence—which deserves special examination. The Mîmânsakas recognize *absence* to be a kind of evidence—a doctrine which has already been explained at length. The rule of absence is a case of enthymeme the nature of which will be explained by an illustration. There is a strong fatty man who is seen never to eat by day. The conclusion from this is that he eats at night. In the same manner an action is mentioned, but its fruit is not referred to. The con-

सूत्राणि.

स्फ्यादीनां संयोगानुसारेण व्यवस्थितत्वाधिकरणम् ॥

द्रव्यं चोत्पत्तिसंयोगात् तदर्थमेव चोद्येत ॥ ११ ॥

पदार्थः। उत्पत्तिसंयोगात्=द्रव्यमुत्पत्तिवाक्येन सह सयुक्तं तस्मात्। तदर्थं=तत्प्रयोजनाय। चोद्येत=चोदनयाऽपूर्वविधानं क्रियेत ॥

वाक्यार्थः। यत्र द्रव्यं निरूप्यते तत्रैव तस्य प्रयोजन विधीयते। कुतः। द्रव्यस्य प्रयोजनस्य च सहोत्पत्तिवाक्येन संयोगः ॥

भावार्थः। आचार्यो ब्रवीति। द्रव्यमात्रं कुत्रापि न निरूप्यते। यत्र द्रव्यनिरूपणं तत्र तेन सह तत्प्रयोजनमपि विधीयते। द्रव्यस्य तस्य फलस्य च विधिवाक्ये सम्बन्धः। उत्पत्तिकाले निरूपणकाले चैकं विनाऽन्यन् नास्ति ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

स्फ्यश्च कपालानि चाग्निहोत्रहवणी च शूर्पं च कृष्णाजिनं च शम्या चोलूखलं च मुसल च दृषच्चोपला चैतानि वै दश यज्ञायुधानि। तै. सं. (१ ६,८,३.) ॥ कपालेषु श्रपयति अग्निहोत्रहवण्या हवींषि निर्वपति शूर्पेण विविनक्ति कृष्णाजिनमधस्तादुलूखलस्यावस्तृणाति शम्यां दृषदुपदधाति उलूखलमुसलाभ्यामवहन्ति दृषदुपलाभ्यां पिनष्टि ॥

स्वरूप दृष्टातावरून सहजच लक्षात येईल कोणी मनुष्य माजलेला आहे, पण तो दिवसा काहीं खात नाहीं व पीत नाहीं, मग सहजच असा सिद्धांत होतो कीं, तो रात्रीं खातो. तसेंच क्रियेचें वर्णन केलें आहे, आणि तिच्या फलाचें वर्णन नाहीं तर तिचें काहीं तरी फल असलें पाहिजे, असा सिद्धांत करणें योग्यच आहे. जेव्हां एखादें अमुक प-

clusion that it produces some fruit or other is reasonable When no visible fruit can be pointed out, the supposition or belief that some invisible fruit exists is proper The acts such as the following—rice is to be taken, to be pounded into flour,—point to its being used in making a cake—such being the fruit expected. The rice being pounded into flour can not be used for driving away cows or for tying their calves.

स्फ्यादिकांच्या संयोगा-
च्या धोरणानें व्यवस्था करि-
ता येते हा विचार

११ पुनः द्रव्याचा आणि क्रियेचा नित्य संबंध असल्या-मुळें क्रियेकरितांच द्रव्य असें अपूर्व विधान होतें

स्वत फल आहे असें सांगता येत नाहीं तरी कांहीं अदृष्ट फल आहे अशी कल्पना करीं असता पाहिले सांकूळ फ्यावेत, झुडपेत, त्यांचें पीठ करावें असा धर्माचें वर्णन केलें असलें तर त्याचा उपयोग पुरोडास फल पाव साम्य होइल, हेच त्याच फल तोवळ स्त यांचा उपयोग यास झाकण्यासरिता त्या वा सों मोवण्याकरितां हो ॥ नाहीं पुन, रानांत जाऊन शाखांच्या फांद्या आणा व्या असें सांगितलें असतां हें स्पष्ट आहे कीं, पुरोडासावे उपयोगी कोणा पदव नाहीत यावरून क्रियेचें फल सां गितलें असो किंवा नसो, वाक्यार्थाची व्य वस्था करतां येते वैदिकाचार्य विचारतात कांहो बौद्धाचार्य, प्रकरण समजत नाहीं, संबंध समजत नाहीं म्हणून अमुक मुख्य आणि अमुक शेष, अमुक क्रिया, आणि तिचें अमुक फल, अशी व्यवस्था करतां येत नाहीं, हें तुमचें म्हणणें कसें संभवतो

११ मुळत्या द्रव्याचेंच कोठेंहि वर्णन

THE SUBJECT OF ADJUSTING VAIDIKA TEXTS BY MEANS OF THE SACRIFICIAL SWORD MADE OF WOOD (SPHYA) OR SIMILAR THINGS BEING MENTIONED

11 Again because of matter (sacrificial things) and a sacrifice (action) being permanently connected an original statement lays down that matter (sacrificial things) are (intended) for a sacrifice (action)

Again the acts such as the following —to go into a forest to gather branches of trees and to bring them home—can not be of any use in making a sacrificial cake. Hence whether the fruit of the main action is mentioned or not, the sense of a sentence can be determined and adjusted The Vaidikâchârya obs... s — Oh Bouddhâchârya, is it now reasonable to state that because the particular context or relationship of Vaidika texts can not be pointed out, the division into a principal and its a... sory or an action and its fruit are improper?

11 A material or a thing is never independently mentioned:— It is always used as the means of an act. Thus an act and a thing always come together Such relationship between matter and an action is characterized in the sûtra as *Utpatti Sanyoga*—which signifies such connection as came into existence at the time an action and matter were first spoken of. The interpretation of a Vaidika text will ...

सूत्राणि.

आरुण्यादिगुणानामसङ्कीर्णताऽधिकरणम् ।
(आरुणिन्यायः) ॥

अर्थैकत्वे द्रव्यगुणयोरैककर्म्यान्नियमः स्यात् ॥ १२ ॥

वाक्यार्थः । द्रव्यगुणयोरर्थैकत्वे नियमो वर्तते । कुतः । ऐककर्म्यात् । यत्रैकं कर्म तत्र द्रव्यवाचकानि गुणवाचकानि च पदान्येकमर्थं नियमयन्ति ॥

भावार्थः । वाक्यार्थमीमांसासिद्धान्तस्तु वाक्ये प्रत्येकपदस्यार्थशक्तिः । न तु समुदायस्येति । न्यायमते प्रत्येकपदस्य समुदायस्य चार्थशक्तिः । वाक्यार्थमीमांसासिद्धान्ते क्रियायाः प्राधान्यम् । क्रियानिरूपितभावनायां सर्वेषामेकवाक्यस्थपदानामन्वयः । एवं सिद्धान्तित एकवाक्यस्थानामनेकेषां विशेषणानामेकविशेष्यासम्बन्धिनां का व्यवस्थेति प्रश्नः । तत्र द्रव्यस्य कर्मद्वाराऽन्यकारकद्वारा वा भावनायामन्वयः । विशेषणानां तु द्रव्येण सह सम्बन्धः । द्रव्यद्वारा गुणानां भावनायामन्वयः । अस्मिन् सूत्रे जैमिन्याचार्येणैकवाक्यघटककारकाणां भावनया सह सम्बन्धो निरूपितः । अस्माभिस्तु सूत्ररहस्यं दर्शितम् । सूत्रस्यास्य वाक्यार्थमीमांसायामारुणिन्याय इति प्रसिद्धिः । तत्र

अतश्च यथैवाख्यातस्य भावशब्दवाच्यायां भावनायामेव शक्तिः । कर्तुस्त्वाक्षेपस्तथैव कृत्तद्धितमतुबन्तादीनामसंज्ञत्वाद्विभक्तिवाच्यसंख्यान्वययोग्यस्य सत्वपदाभिधेयस्यैव प्राधान्यात्तद्वाच्यत्वावगतेर्न कृत्यादौ विशेषणे शक्तिः । पदार्थोपस्थितेः क्रमिकत्वेऽपि क्रियायां खलेकपोतन्यायेन युगपदन्वयात्सर्वेषामेव विधेयद्रव्यसमर्पकत्वोपपत्तेः । * * *

समुदाये लक्ष्ये संख्यान्वयः समुदायिषु च शक्येषु करणत्वान्वयः । विशिष्टविधानाच्च न विधेयानेकत्व पश्चाच्च क्रयस्य सोमानिरूपितकरणत्वबोधदशाया भावनाप्रत्यासन्नत्वादेकहायन्यादिवदेव मत्वर्थलक्षणया क्रये सम्बध्यते न तु द्रव्ये । * * * *

अत. सिद्धमारुण्यस्य क्रय एव निवेशः । इति कौस्तुभः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

१ कहायन्या (क्रीणाति.) अरुणया पिङ्गाक्ष्या क्रीणाति । तै. सं. (६.१,६,७.)

तांबड्या आणि दुसऱ्या गुणांचें एकदम मिश्रित वर्णन नाहीं हा विचार

१२. एका प्रयोजनाचें निरूपण असलें म्हणजे द्रव्याचा आणि गुणाचा एकाच कर्मांत उपयोग घडतो असा नियम आहे

नसतें द्रव्याचा कांहीं तरी क्रिया कर या सच ध्यावी। त्याला पाहिजे द्रव्य म्हटलें म्हणजे त्याची कांहीं तरी क्रिया साध्यावित योजना आहेच असा जो द्रव्याचा आणि क्रियेचा परस्पर संबंध त्यास प्रभाव जापविसवी। असें म्हटलें आहे वेदवाक्य घेऊन त्याचा अर्थ करून दाखविला म्हणजे प्रभार्थ लक्षात येईल "कांपडी वराचार, कपालें (विस्तवाचे तुकडे) अग्निहोत्रहवणी सपली, सूप हरणाचें कातडें शम्या (लांकडाचा खांब) उखळ, मुसळ, पाटा आणि वरवंटा, हीं दहा यज्ञसंबंधी आयुधें हे" "कपालांवर मासवात सपेत्मध्यें हवि घालतात सुपानें पाखडतात, उखळा खालीं हरणाचें कातडें ठेवितात, याच्यावर शम्या ठेवितात, उखळानें आणि मुसळानें कांडतात, पाट्यावर वरवंट्यानें पीठ करतात" असें वर्णन असतां कोणत्या पाहिजे त्या यज्ञविधीनें कोणतें पाहिजे तें कार्य करू असें म्हणतां कसें संभवेल? उखळ आणि मुसळ घेऊन पीठ करतां येणार नाहीं आणि पाट्यावरवंट्यानें कांडतां येणार नाहीं म्हणून

(६—१)

THE SUBJECT OF QUALITIES SUCH AS RED NOT BEING MIXED UP (ÂRUNI NYÂYA)

12. The object being one, matter (materials of a sacrifice) and qualities are restricted to an action

sûtra. The sound of wood (sphya) the potsherds, the sacrificial vessel called the Agnihotra-havani the winnowing fan, the deer skin a log of wood (shamyâ)—the mortar and pestle the slab and muller —— indeed these ten are sacrificial weapons." A cake is baked on potsherds; clarified butter is put in a sacrificial vessel; the winnowing fan is used for separating husk from rice; the deer skin is placed below the mortar the log of wood is placed upon it the mortar and pestle are used in pounding rice. The slab and muller are used for making rice into flour How can it be maintained then that the rules of conduct and of performing a sacrifice as they are laid down in the Vedas are to be applied on all occasions alike and without any distinction? A mortar and a pestle can not be used for making rice into flour nor can a slab and muller be used for pounding it. How can any substance be used for any action? The statement of the Buddhist—that any thing can be used for any purpose and that the interpretation of Vaidika texts is unsettled because the

कोणत्या पाहिजे त्या पदार्थांचा कोणत्या पाहिजे त्या कामीं उपयोग कसा करिता येईल? मग प्रकरणावरून समजत नाहीं, संबंधावरून समजत नाहीं, म्हणून कोणत्या पाहिजे त्या पदार्थाचा उपयोग कोणत्या पाहिजेत्या कामीं करता येईल, म्हणून वेदवाक्यांत जीं वर्णनें आहेत तीं अव्यवस्थित आहेत असें जें बौद्धाचार्यांचें म्हणणें तें असयुक्तिक आहे हें स्पष्टच आहे.

१२ नियमशब्दाच्या शास्त्रीय अर्थाचें निरूपण आम्हीं पूर्वीच केलें आहे आतां सूत्रार्थ सांगायाचा वाक्यार्थमीमांसकांचा असा सिद्धांत आहे कीं, वाक्यांतील प्रत्येक प्रत्येक पदाचे अंगीं अर्थ दाखविण्याची शक्ति आहे म्हणून उगीच गोळाबेरीज करून वाक्याचा अर्थ करावयाचा नाहीं नैयायिकाच्या मतें वाक्यांतील प्रत्येक प्रत्येक पदांत अर्थ दाखविण्याची शक्ति आहे, परंतु दोन तीन शब्द मिळून विशिष्ट ज्ञान उत्पन्न होतें आणि त्या विशिष्ट ज्ञानाचा कर्त्याशीं साक्षात् संबंध असतो आणि वाक्यामध्यें काय तो कर्ता मुख्य वाक्यार्थमीमांसेमध्यें मुख्य काय तीं क्रिया मग त्या क्रियापदाची जी मनामध्ये भावना उत्पन्न होते, त्या भावनेशीं वाक्यांतील सर्व पदांच्या अर्थांचा संबंध लावावयाचा असा संबंध लावतेवेळीं विशेषणे पुष्कळ आणि विशेष्य एक. मग या निरनिराळ्या विशेषणांचा भावनेशीं संबंध कसा लागायाचा, असा प्रश्न उत्पन्न झाला. त्यावर

particular context and relationship of Vaidika texts can not be pointed out is evidently unreasonable and illogical

12 We have explained the philosophical meaning of the term *Niyama* We will explain the sûtra The exegetes maintain that every word in a sentence possesses independent significant power Hence the sense of a sentence is not generally made out, but every word is to be critically examined According to a Naiyâyika, though every word has significant power, yet two words or more form a complex notion which is to be connected with the agent which is the most important word in a sentence According to the Mimânsakas, on the contrary, the action or verb is the most important part of a sentence, all other words are to be connected with the idea that the verb conveys The conception of an action is the only qualified, and all the other words are mere qualities The question now is—how is the connection of this kind to be explained? All the qualities and the qualified conception are not directly connected All the qualities mentioned in a sentence are directly connected in the first instance with some material substance which is directly connected with the conception the verb conveys That is, the adjectives directly qualify a noun, and through it are referred to a verb Hence before the adjectives or qualities are referred to the conception of an action, they are connected with the word they qualify, and then the whole conception of an action is formed This is the drift of this sûtra,

उत्तर दृष्टीनें आहे. यांत विशेषणांचा आणि नामांचा साक्षात् संबंध नाहीं. विशेषणांचा साक्षात् संबंध द्रव्याशीं आणि द्रव्याचा साक्षात् संबंध भावनेशीं. ह्याचे गुणांचा प्रथम संबंध द्रव्याशीं आणि द्रव्यद्वारा त्यांचा संबंध क्रियापदाशीं. तेव्हां कारकांचा आणि क्रियापदांचा असा संबंध असतांना विशेषणांचा आणि त्या त्या कारकांचा प्रथम संबंध लावावा लागतो असें या सूत्रार्थे रहस्य आहे. वाक्यार्थामध्यें सफल हें आरुण्याधिकरण या नांवानें हें सूत्र प्रसिद्ध आहे. वेदवाक्याचा अर्थ करून दाखविला असतां सूत्राचा सहज समजेल. "तांबडी पिंगट डोळ्यांची एक वर्षाची गाय देऊन तो सोमवल्ली विकत घेतो" या ठिकाणीं तांबडी, पिंगट डोळ्यांची, एक वर्षाची या विशेषणांचा गाईशीं संबंध. आणि गाईचा विकत घेणें, या क्रियेशीं संबंध. अशी परंपरा पत्करिल्यानें सर्व वाद मिटतो. वाक्यभेद करण्याला नको. पदांच्या अर्थाची मान्यता करण्याला नको, वाक्यांचा लक्षणा मानायाला नको. क्रियेशीं गुणांचा संबंध कसा होईल असा वितंड घालायाला नको, विशेषणांचा आणि विशेष्यांचा विशेष अर्थ बुद्धीमध्यें येतो आणि मग त्या विशिष्ट अर्थाचा क्रियेशीं संबंध होतो असें म्हटल्यानें प्रत्येक पदाच्या अर्थाचें मान भिन्न होत नाहीं असें निश्चय होतें. एकीकडे राहून पाहतें, साक्षात् संबंध पाहून क्रियेचा अन्वयो होतो हें म्हणणें एकीकडे राहत, आणि परस्पर विशेषणांचा संबंध माना

which is known among the Mîmânsakas as Aruni nyâya, the nature of which will be easily understood by quoting and applying a Vaidika text. "He buys Soma for a cow an year old and of yellowish eyes." In this text the adjectives—red an year old and of yellowish eyes—are connected with the word *cow* which is connected with the verb *buys*. All controversy about referring every word in a sentence whether to a verb or to an agent is thus closed. In explaining the relationship of all notions to be subordinate to the conception of an action, the Mîmânsaka observes —"the division of a sentence is not necessary no case of indirect metonymy is to be supposed : there is no difficulty of seeing how adjectives can be connected with a verb. The objection—that adjectives and the nouns they qualify form a complex notion which is then connected with a verb and that, therefore different words have no independent significant power—is obviated. The objection—that an adjective directly subserves a verb, and that adjectives are to be considered as connected with one another—is also obviated. It is not possible to state that every word has no independent significant power. The Âruni nyâya is, therefore, to be accepted." The Mîmânsakas, Vaiyâkaranas, and Vedântins carry on a controversy as to the bearing of the Âruni-nyâya. Their favourite illustration is—a blue lotus. When it is stated that the blue and the lotus are two objects, the gauntlet is thrown which the Advaita-school of philosophy takes up. How can the blue colour and a lotus be stated to be one object,

सूत्राणि.

सर्वेषां ग्रहादीनां सम्मार्गाद्यधिकरणम्।
(ग्रहैकत्वन्यायः)

एकत्वयुक्तमेकस्य श्रुतिसंयोगात् ॥ १३ ॥ (पू०) ॥

पदार्थः । एकस्य=एकद्रव्यस्य । एकत्वयुक्तं=एकत्वविशिष्टम् ॥

वाक्यार्थः । वेदवाक्यैर्निरूपणादेक द्रव्यमेकत्वयुक्तम् ॥

भावार्थः । वेदवाक्यानि वर्तते । तत्र यानि द्रव्याणि वर्णितानि तेषां व्यक्तितया ग्रहणम् । तान्येकत्व दर्शयन्ति न तु तेषां जात्यभिप्रायेण ग्रहणम्। न तान्यनेकत्वं दर्शयन्ति । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति यद्यपि मीमांसकमते वाक्यार्थनिर्णय एकैकपदस्यार्थशक्तिस्तथाप्येकस्य द्रव्यस्यैकत्वमेवेति ॥

तस्माच्छ्रुतस्यैवजातियैकस्य पश्वेकत्ववद् विधिश्रुत्या संयोगाद्विवक्षानुपपत्तेरेकत्वयुक्तमेव ग्रहादिसमार्जनादि संस्कारयुक्त कर्तव्यमिति सूत्रार्थ । इति कौस्तुभे ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

य एवं विद्वान् सोमेन यजते तै० सं० (३.२,२,३.)। दशापवित्रेण ग्रहं सम्मार्ष्टि । अग्नेस्तृणान्यपाचिनोति । पुरोडाश पर्यग्नि करोति ।

या लागती, अशा सिद्धांताचें खंडन होतें. पदाचा अर्थच होत नाहीं असें म्हणणें संभवत नाहीं या कारणाकरितां जो सिद्धांत वरती वर्णिला आहे तोच योग्य आहे या आरुणिन्यायसंबधानें निळें कमल हें उदाहरण घेऊन वैयाकरण, मीमांसक, आणि वेदांतवादी मोठ्या निकरानें वाद करतात. निळें हा एक पदार्थ आणि कमल हा एक पदार्थ असें मानल्यानें अद्वैतवेदांतसिद्धान्तास बाध येतो निळें आणि कमल एक तरी म्हणावें कसे? पदार्थ प्रत्यक्ष दोन आहेत. ते दोन्ही मिळून

when we distinctly see that they are two objects? But the Advaita-Vedântins advance a variety of arguments to prove that they are one We have mentioned the controversy only to indicate the general bearing of the Âruni-nyâya. Suffice it to remark that the Âruni-nyâya deserves an examination.

साऱ्या सोमाचे पेले धुणें इत्यादि विचार

(पेला म्हणून एक हा न्याय)

१३ एकवचनी नामानें एका पदार्थाचें ज्ञान होतें असें सरळ वेदवाक्यसंबंधावरून समजावें (पू०)

एक दुसरें पारशिवा अद्वैतवेदा तवादी माना मकारच्या सजतिनी पाहिजेत या सभाचें महत्त्व कारविण्याकरितांच हें आम्ही फक्त आणि पायसपणी या गोष्टें विवरान केलें आहे इतकें सांगणें पुरे कीं, मीमांसकांनी जो सिद्धांत केला आहे तो विचार करण्यास योग्य आहे

१३ बौद्धाचार्य असें ह्मणतात कीं — 'काय वैदिकाचार्य प्रत्येक पदाचा अर्थ नीट विचार करून लावावा असें मीमांसकांचें मत नव्हेना ? मग एका वस्तूचें वर्णन केलें म्हणजे ती एकच वस्तु घ्यावी त्या जातीच्या अन्य वस्तु घेऊ नयेत असें म्हणणें आवश्यक होतें सूत्रामध्यें श्रुति या पदाचा प्रयोग केला आहे त्याचा अर्थ विशेष आहे तो असा साधित नव्हे असा शुद्ध पदाच्या योगानें स्पष्ट सांगितलेला जो अर्थ तो असा प्रकारचीं पदें वेदवाक्यांत असल्यास म्हणून त्या पदाचा निश्चित अर्थ होईल निश्चित अर्थ त्याचा पर्यायशब्द घेऊन आणि एकवचनी पदें आहेत असें समजून त्या पदाचा वाढवून अर्थ करूं

THE SUBJECT OF VAIDIKA TEXTS APPLYING TO THE WASHING OF ALL SOMA CUPS.

(GRAHAIKATVA NYÂYA.)

13 (That) a singular noun (stands for) one object (is proved) by the relation ship of Vaidika texts (Opponent's statement.)

13 The Bouddhâchârya ob-es —"Oh Vaidikâchârya, is it not the doctrine of the Mimânsakas that the sense of every word by itself is to be crucially examined? It is necessary then to state that a singular noun ought always to stand for one object only and that it can never mean more than one The term *shruti* is used in the sûtra, and has a special sense. It means a direct statement made in simple as distinguished from derivative words. Such direct statements convey their meaning exactly Hence their interpretation is exact and fixed Such statements do not admit of synonymous words being taken for those which occur in them, or of the singular nouns expressing more than one object. We will illustrate the sûtra by a Vaidika text. "(He) who knows this, sacrifices a Soma-sacrifice." In connection with this the following occur "He washes a cup with a filtering cloth" "He removes grass by means of fire. He turns round a sacrificial cake burning darbha." In these texts, one cup, one fire or one cake is mentioned. These terms are not the names of species. Hence a particular cup fire or sacrificial cake is referred to

सूत्राणि.

सर्वेषां वा लक्षणत्वादविशिष्टं हि लक्षणम् ॥ १४ ॥

पदार्थः । वा=न । लक्षणत्वात्=सामान्यतया निरूपणात् । हि=यस्मात् । लक्षणम्=सामान्यशास्त्रम् । अविशिष्टम्=विशेषरहितम् ॥

वाक्यार्थः । न । सर्वेषां सामान्यनिरूपणात् । (एकस्य) द्रव्यस्य सामान्यतया ग्रहणम् । कुतः । सामान्यशास्त्रं विशेषं नापेक्षते ॥

भावार्थः । (१.३,३३.) सूत्र आकृतिशक्त्यधिकरण निरूपितपूर्वम् । अस्मिन् सूत्रे को विशेषः । कारकदर्शितस्यैकवचनत्वस्यायमर्थो यदेकवचनान्तस्य द्रव्यस्य जातौ पर्यवसानम् । न तु व्यक्ताविति । कुतः । सामान्यतया यदुक्तं तद् व्यक्तौ न नियम्यते ॥ सामान्यावगमाद्विशेषानवगमाच्च सर्वप्रत्ययः । इति शबरः ॥

नये. वेदवाक्यें घेऊन आमचें म्हणणें काय तें दाखवितो "असें जो जाणतो (तो) सोमानें यज्ञ करितो" "गाळ ण्यानें सोमाचा पेला धुतो" "अग्नीच्या योगानें तृणाचा नाश करतो" "दर्भ पेटवून पुरोडाशाभोंवतीं फिरवितो" या वाक्यामध्ये एकच सोमयाग, एकच पेला, एकच अग्नि आणि एकच पुरोडाश वर्णिला आहे असें समजू हीं पदें जातिवाचक आहेत असे आम्हास म्हणता येत नाहीं"

१४ नव्हे सर्वांचें सामान्य निरूपण आहे, आणि सामान्य निरूपण कांहीं विशेषयुक्त असत नाहीं

१४ या सूत्राचीं दोन वाक्यें पडतात 'पेला धुतो.' या वाक्यांत जरी पेला हें एकवचनी नाम आहे तरी कितीही पेले घेतले असतां हरकत नाहीं कारण पेला हें जातिवाचक नाम आहे इतका पहिल्या भागाचा अर्थ आहे दुसऱ्या वाक्यामध्यें सामान्य म्हणजे काय याचें निरूपण केलें आहे सामान्य हें विशिष्ट नसतें असें म्हटलें आहे म्हणजे सामान्य वर्णनानें केवळ सामान्य द्रव्याचें ज्ञान होतें एक किंवा अनेक हे जे द्रव्याचे विशेष गुण यांचें ज्ञान होत नाहीं इतका दुसऱ्या वाक्याचा अर्थ आहे आम्हीं (१ ३,३३) या सूत्रीं आकृति म्हणजे काय याचें निरूपण केलें आहे मग त्या सूत्रीं सामान्याचें निरूपण केलें आहे आणि या सूत्रींहि सामान्य जातीचें निरूपण आहे एका अर्थी अशीं दोन सूत्रें करण्याचें प्रयोजन काय? पहिल्या अध्यायांतील सूत्राचें प्रयोजन निराळें, आणि या सूत्राचें प्रयोजन निराळें आहे मीमांसक आकृति शब्दाचा अर्थ काय करितात, तिचा आणि क्रियेचा संबंध कसा असतो, द्रव्यवाचक पदाचा अर्थ जाति असतां किंवा कसें, जातिवाचक पदाचा आणि क्रियेचा संबंध कसा होऊं शकेल, आणि जातिवाचक द्रव्यें घेऊन क्रिया कशी

14. No A general statement of (them) all (is made) and a general statement (a definition) is not connected with any one particular object

14 This sûtra consists of two parts. Though in the text—he washes a cup—a single cup is mentioned yet any number of cups can be taken and washed because a cup is a name of a species. This is the meaning of the first part of the sûtra. In the second part, a definition or a general statement or rather the differential property is explained. It is said that a definition is not connected with a particular object, that is, it points out the general properties of an object, and, therefore, a general object is, as it were known, but it does not refer to the properties of objects such as one or many We have explained in (1 3 33) sûtra the nature of a philosophical form. Now the questions are:—how do the two sûtras—(1 3 33) and the one under interpretation—enunciate the same statement? Why are two sûtras on the same subject made by Jaimini? The two sûtras serve two different purposes. The following is explained in (I. 3 33.)—What is the sense in which the Mîmânsakas use the term Âkriti (*form*)? What is the relation it bears to an action? Does a name of a material thing express a species? How can a name of a species be connected with an action? And how can an action be accomplished by means of a generality which does not stand for an indi

साधेल, या गोष्टीचें निरूपण (१.३,३३) सूत्रीं केलें आहे या सूत्रीं एकवचनाचा अर्थ काय, एकवचनान्त कर्माचा आणि क्रियेचा संबंध कोणता हा विचार चालला आहे द्वितीयान्त कारकाचा विचार करताना त्याचा क्रियेशीं संबंध असता त्यापासून जातीचें भान होतें पूर्वपक्षकार असे म्हणतो कीं, एका व्यक्तीचेंच भान होतें, जातीचें भान होत नाहीं. याचें खंडन करण्याकरिता मीमांसक निरनिराळ्या कोट्या काढितात त्याचें स्वरूप समजावें म्हणून एका कोटीचें विशेष निरूपण आम्ही करून दाखवितों. पेला धुतो असें म्हटलें म्हणजे तो पेला आहे आणि तो एक आहे आणि त्याला धुतो अशा तीन गोष्टींचें ज्ञान होतें त्यात धुणें हे मुख्य आहे. या क्रियेचा गुणाशीं संबंध कधींहि व्हावयाचा नाहीं तिचा साक्षात् संबंध द्रव्याशीं आहे. एक हा गुण पेल्याचा आहे. मग क्रियेचा आणि द्रव्याचा जो साक्षात् संबंध त्या संबंधाचे धोरणानें पेला या सामान्य द्रव्याचें ज्ञान होतें जर तो पेला एकच आहे असें विशेष वर्णन केलेलें असलें तर मागून संख्यावाचक एक ह्या गुणाचें ज्ञान होतें. ज्या स्थळीं गुणाचे विशेष वर्णन केलेलें नसतें त्या स्थळीं द्रव्याचें सामान्य ज्ञान होतें असें म्हणणें योग्यच आहे पुन क्रिया सिद्ध होण्याकरिता द्रव्य पाहिजेच पाहिजे त्या द्रव्याचे अगीं विशेष गुण अमुकच असावेत हें जशी आवश्यकता असेल तसें योजावयाचे विशेष गुण असणाऱ्या द्रव्याची योजना

vidual particular object? Now in the above sûtra, the question is what is the relation between an action and its object in the singular number? A noun in the accusative case, and when connected with a verb, conveys the notion of a species The Buddhist states in opposition that the notion of an individuality is conveyed, and not of a species To refute him, a variety of arguments is advanced by the Mîmânsakas We will state an argument to illustrate their general nature The statement he washes a cup includes three distinct statements—it is a cup it is one and it is washed Of the three statements, the last is the most important, and its verb *is washed* is never to be connected with a quality or an adjective, because it is directly connected with a name of a material Unity is the quality of a cup The direct connection between a verb and a name of a material points out a cup only in the first instance, and then, if it be stated that the cup in question is one only, the notion of its unity is conveyed Of course, it is reasonable to argue that when a particular quality is not mentioned, a general statement of a material object is made Again, a material object is indispensably necessary for accomplishing an action A particular object possessing particular qualities is to be taken according as it is necessary for an action The selection of such an object is to be made by an agent or a sacrificer who, however, cannot use any material means he likes for any action Because the relation between a species of material objects and

गर्गो हे [illegible] नाम आहे परंतु [illegible] सर्वांमध्ये [illegible] आणि [illegible] आणि [illegible] पाहिजे [illegible] असें वेदवाक्य आहे [illegible] धोर [illegible] प्रमाणें [illegible] वेदांत [illegible] असें सांगितलें आहे आणि [illegible] आहे [illegible] आणि [illegible] विरोध आहे असें तुमचें म्हणणें आहे [illegible] आणि [illegible] आणि [illegible] यांचा वेदाशीं विरोध येत नाहीं [illegible] वेदवाक्यानें [illegible] वर्णन आहे [illegible] धुतां येतात

an action is permanent, the specific rather than individual objects are referred to in Vaidika texts. The Mimâmsaka [illegible] to a Buddhist:—The Vaidika text—he washes a cup—is to be interpreted. Though one cup is mentioned, yet many are actually washed at the time of a sacrifice. Thus you find that the Vaidika text is at variance with the practice of the Âryas and on this you build your argument. Now either the Vedas or the Âryan practices are to be recognized. I have fairly stated your argument. In reply I have to state that an action is connected with an object as a *species* expresses it and that when this is recognized your argument is refuted. Hence though the Vaidika text mentions one cup only, yet as many cups as the species includes may be washed.

सूत्राणि.

चोदिते तु परार्थत्वाद्यथाश्रुति प्रतीयेत ॥ १५ ॥

पदानि । चोदिते । तु । परार्थत्वात् । यथाश्रुति । प्रतीयेत ॥

पदार्थः । यथाश्रुति=कण्ठरवोक्तमनतिक्रम्य वर्तत इति ॥

वाक्यार्थः । न । (विशेषे) अपूर्वविधितया निरूपिते सति एकवचनान्तस्य द्रव्यस्यैकत्वमेव युक्तम् । कुतः । परार्थत्वात् । यथाश्रुति ज्ञायेत ॥

भावार्थः । यत्र वेदे एकवचनान्तस्य द्रव्यस्य यथा विवक्षितमेकत्वं निरूपितं तत्रैकत्वं युक्तम् । एकत्वेन क्रियाया उपकारकत्वं सिध्यति । एकत्वेन वाक्यार्थस्य यथाश्रुति ज्ञानं व्यवतिष्ठते । कुत्र व्यक्तितया एकवचनान्तस्य द्रव्यस्यार्थः । कुत्र सामान्यतयेत्यस्मिन् सूत्रे निरूपितम् । विवक्षाज्ञानं विना निर्णयो न भवतीति ध्येयम् ॥

अथ चमसादौ संमार्गाद्यप्रयोगाधिकरणम् ॥

संस्काराद्वा गुणानामव्यवस्था स्यात् ॥ १६ ॥ (पू०)

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । यत् सिद्धान्तिना वैदिकाचार्येण पूर्वेषु सूत्रेषूक्तं तन्न । यत्र द्रव्यस्य संस्कारः करणीयस्तत्रैकवचनान्तस्य द्रव्यस्य सामान्यत्वम् । तेन गुणवाक्यानामव्यवस्था भवेत् । द्रव्यवाचकानां पर्यायशब्दानां लक्ष्यत्वापत्तिः । तत्र का गतिः । "तेन यो यः सम्मार्जनसंस्कारार्हः स स सम्मार्जितव्यः । न ग्रहेष्वेव व्यवतिष्ठेत एवञ्जातीयको गुणः" । इति शबरः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

दशापवित्रेण ग्रहं सम्मार्ष्टि ।

१५. खरेंच, द्रव्याचा दुस-ऱ्यास उपयोग होतो, असें वर्णन असल्यावरून दुवेहुब जसें वर्णन असेल तसें जाणावें

15 Indeed, as stated, a material object subserves something else Hence one should interpret (know) in strict conformity with the (spirit of) a Vaidika text (and to the letter)

आतां चमसादि न धुण्याविषयीं विचार

NOW THE SUBJECT OF THE CUPS NOT BEING WASHED

१६ नव्हे संस्कार वाक्य घेतलें तर गुणवर्णनाची अव्यवस्था होईल. (पू०)

16 No If (a text be considered to explain) a preparatory act, the non adjustment of subordinate texts (qualities) would follow (Opponent's statement.)

१५ सूत्रामध्यें यथाश्रुति हें पद आहे त्याचा अर्थ असा कीं जसें दुवेहुब वर्णन असेल तितकाच अर्थ घ्यावा घ्यावयाचा मग जेव्हां द्रव्यापासून क्रियेचा उपयोग होतो तव्हां जातिवाचक द्रव्य घ्यावयाचें किंवा व्यक्तिवाचक द्रव्य घ्यावयाचें याचा निर्णय श्रुतींतील वचनावरून करावयाचा. या प्रकारचीं विवक्षा व्यक्तिवाचक द्रव्य घ्यावें अशी असली तर व्यक्तिवाचक द्रव्य घ्यावयाचें जातिवाचक द्रव्य घ्यावयाचें अशी जर मंत्रवाक्याची विवक्षा असली तर जातिवाचक द्रव्य घ्यावयाचें "पेला धुतो" किंवा "पुरोडाश समोंवतीं पेटविलेले दर्भ फिरवितो" या वाक्यामध्यें पेला किंवा पुरोडाश यांवर संस्कार करावयाचा आहे अशा वाक्यांमध्यें जातिवाचक पेला

15 The term *Yathâshruti* is used in the sûtra. We have explained it by "in conformity with the spirit of a Vaidika text and to the letter Hence when a material object is the means of an action the question is—is an individual object or a species to be understood? This is determined by the light the Vaidika texts supply An individual object or a species is understood if the text prescribes it in the case of such texts as a cup is washed or burning darbha is turned round a sacrificial cake These texts prescribe preparatory acts and the cup and the sacrificial cake are prepared for the principal action or sacrifice Hence it is reasonable to see that the acts mention the species of cups as well as of cakes The sense of the text—he kills an animal at the time of a sacrifice—is that a sacrifice is accomplished by killing an anim l Hence it is reasona-

सूत्राणि.

व्यवस्था वाऽर्थस्य श्रुतिसंयोगात् तस्य शब्दप्रमाणत्वात् ॥ १७ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । पूर्वस्मिन् सूत्रे पूर्वपक्षकारेण यदुक्त तन् न । अर्थस्य व्यवस्था प्रतिपदोक्तनिरूपणात् करणीया । वैदिकार्थस्य शब्दप्रमाणत्वात् । लौकिकव्यवहारे पर्यायशब्दानां ग्रहणे न क्षतिः । वैदिकव्यवहारे पर्यायशब्दानां ग्रहणं न । यः शब्दः कंठरवेण वेद उच्चारितस्तस्यैव ग्रहणम् । लक्षणांऽगीकर्तुं न शक्यते । अत्र " लोके कर्मार्थं लक्षणम् । शब्दलक्षणं पुनर्वेदे " इति शबरः ॥

सप्तदशारत्नितायाः पशुधर्मताधिकरणम् ॥

आनर्थक्यात्तदङ्गेषु ॥ १८ ॥

पदानि । आनर्थक्यात्, तत्-अङ्गेषु ॥

वाक्यार्थः । यत्रानर्थक्यं तत्राङ्गेषु निवेशः ॥

भावार्थः । वाक्यार्थविषये यदा कस्मिंश्चित् कर्मणि कस्यचिद् वचनस्य योजना कर्तुं न शक्यते तदा तत्कर्मणोऽङ्गेषु तद्व्यस्य योजना कर्तुं युज्यते ॥

वाजपेयस्य यूपो नास्ति । तदङ्गस्य पशुयागस्य यूपो वर्तते । तत्र यूपवचनं योजनीयम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

सप्तदशारत्निर्वाजपेयस्य यूपो भवति ॥

किंवा पुरोडाश घेणें हे योग्यच आहे. " यागामध्यें पशु मारतो " या वाक्यामध्ये पशु मारल्यानें याग साधतो मग एक पशु घ्यावा हें योग्य आहे एक पशु मारल्याने जर याग साधतो तर अनेक पशु मारण्याची आवश्यकता काय?

ble to take an individual animal, because if the action is completed by killing one animal, there is no necessity of the whole species of animals being prescribed Hence it is plain that the text in question prescribes an animal Hence to determine whether a species or an individual is men-

१७ नव्हे अर्थाचा आणि साक्षात् वर्णिल्याचा संबंध असल्यामुळें व्यवस्था होते कारण शब्दावरून अर्थाचें प्रामाण्य आहे (सि०)

17 No (there is) the adjustment (of interpretation) because of the connection between a direct simple statement and its signification, because the validity of the signification springs from the proof of testimony (Final statement.)

सतरा अरत्नि हा पशुयागाचा धर्म आहे हा विचार

THE SUBJECT OF SEVEN CUBITS BEING A PROPERTY OF THE SACRIFICIAL POST IN AN ANIMAL SACRIFICE

१८ अर्थ न बसेल तर (प्रधानास सोडून त्याच्या अंगाविषयीं) (योजना करावी)

18 (When the sense of a text can not be fixed) the subordinate may be taken (in preference to the main action)

एक पशु मारावा असें यजमानाची विवक्षा आहे असें स्पष्ट दिसतें तथा जातिवाचक द्रव्य घ्यावें किंवा व्यक्तिवाचक द्रव्य घ्यावें याचा निर्णय करणें कठिण व्यवहाराची विवक्षा काय हें समजलें पाहिजे म्हणून अमुक विधीचें वर्णन केलें असतां दुसऱ्याचा उपयोग होतो म्हणून असें वैदिक स्पष्ट वाक्यार्थ वर्णन करून असेल तसा अर्थ घ्यावा असा या सूत्राचा अर्थ आहे

tioned in a text it is absolutely necessary to know what the text in question seeks to prescribe. The gist of the sûtra is:—When by means of an original statement the purpose of something else is served the interpretation of a Vaidika text is to be determined carefully according to its spirit and to the letter

१९ चमचा पेल्यास संस्कृतांत चमस म्हणतात, आणि वाटीच्या पेल्यास ग्रह म्हणतात. पूर्वपक्षकार असें विचारतो कीं, कांहीं वैदिकाचार्य "पेला घ्यावा" असें वेदवाक्य आहे या वाक्यांत पेला हें जातिवाचक

19. A *chamasa* is to be distinguished from a *graha*. The one is a goblet and the other a cup The Buddhist observes —Oh Vaidikâchârya the Vaidika text is:—"Howsoever a cup. The term *cup* is a name of a species. Hence it includes a cup as well as a goblet, because they belong to the same species. When a species is mentioned in a text, as you state, it does not matter much whether the things to which the words, as they occur in a text,

आहे. मग उभे पेले, बसके पेले हे सर्व घ्यावयाचें. ज्या ठिकाणीं द्रव्य जातिवाचक आहे असें तुम्ही म्हणतां त्या ठिकाणीं वाक्यांतील पदाचा अर्थ घेतला काय, किंवा तद्वाचक पर्याय-शब्दाचा अर्थ घेतला काय, एकच. बसका पेला घेतला काय, किंवा उभा पेला घेतला काय, वाटी घेतली काय, किंवा तसराळें घेतलें काय, आपणास कोणत्या तरी भांड्यावर संस्कार करण्याची गरज. भांडें धुतलें म्हणजे वेदवाक्य सार्थ झालें. वाहवा, ही वेद-वाक्याचा अर्थ लावण्याची चांगली पद्धति. जातिवाचक द्रव्य घ्यावें अशा या तुमच्या सिद्धांताचा हा परिणाम. सर्व संस्कारवाक्यांची अव्यवस्था होते असें आम्हांस सांगण्यास नको.

१७ वैदिक वाक्याचा अर्थ लावण्याची आणि लौकिक वाक्याचा अर्थ लावण्याची पद्धति भिन्न आहे. आर्थी भावना आणि शाब्दी भावना अशा दोन प्रकारच्या भावना मनांत उत्पन्न होतात. दृष्टांत दिल्यानें हा सिद्धांत सहज समजेल. लौकिक व्यवहारामध्यें कोणी पुरुष आम्हांस कांहीं सांगतो मग त्याचें आम्हांस ज्ञान होतें. मग त्यापासून अमुक करावें अशी मनामध्यें प्रवृत्ति होते अशा परंपरेनें जी मनामध्यें भावना उत्पन्न होते त्या भावनेस आर्थी भावना असें शास्त्रीय नांव आहे. वैदिक व्यवहारामध्यें असा प्रकार नाहीं. वेद अपौरुषेय आहेत त्यामध्यें सांगणारा कोणी पुरुष नाहीं

refer or such things as their synonymes represent, are taken, that is, whether a goblet or a cup is taken, because both belong to the same species. Of course, all that is sought is to prepare some vessel that belongs to the species of cups for the sacrifice. When a vessel is washed, the conditions of the Vaidika text are satisfied This is, indeed, a curious system of exegetics This is the conclusion to which your statements as to an individual object representing a species leads I need not state that in this way, all subordinate texts would be involved in confusion

17 The system of sacred exegetics differs from that of profane exegetics Two conceptions—verbal (Shâbdî) and sensuous (Ârthî)—are produced in the mind This proposition would be easily understood by means of an illustration In secular matters, a person addresses us. Some sense is conveyed we come to know something Next the will is moved to perform an action Such an indirect process of a conception followed by the will being moved is called by the Mîmânsakas Ârthî Bhâvanâ (sensuous conception) In sacred *matters*, the process is altered, because no person addresses us, when a Vaidika injunction is laid down, because the Vedas are *impersonal*, that is, they have no personal author Whatever sense is conveyed is conveyed directly by the words as they are used in a Vaidika text They produce knowledge and move the will Hence the direct process of a *concep*tion followed by the will being

जें ज्ञान होतें तें साक्षात् वेदांतील शब्दां पासून होतें. म्हणून त्यास शाब्दी भावना म्हणतात. शाब्दी भावनेमध्यें साक्षात् शब्दांपासून ज्ञान होतें म्हणून शब्दांवर विशेष लक्ष्य ठेवावें. या मुळे शब्दांपासून निर्दिष्ट ज्ञान होतें तितकेंच घ्यावयाचें. वेदांतील शब्दां च्या स्वरूपाकडे विशेष लक्ष द्यावें. वेदांतील शब्द आणि त्यांचा अर्थ यांच्या संबंधाविषयीं विशेष विचार करावयाचा. कारण वैदिक विचारामध्यें शब्दांवरच भिस्त असते. म्हणून पर्यायवाचक घेतां येत नाहींत. जे शब्द वेदामध्यें आहेत त्यांवरूनच अर्थ बसवावयाचा. कांहीं एखादें काम करणें म्हणून लौकिक व्यवहारामध्यें अर्थाचें निरूपण करतात. वैदिक व्यवहारामध्यें शब्दांचे योजनेनें निरूपण केलें आहे त्याप्रमाणें कर्में आचरावीं. म्हणून लौकिक आणि वैदिक व्यवहारामध्यें भेद आहे आणि असा भेद आहे म्हणून वैदिक व्यवहारामध्यें शब्दाची योग्यता आणि प्रामाण्य मोठें आहे. म्हणून जो शब्द वेदामध्यें आढळतो तोच शब्द घ्यावा आणि पर्यायवाचक घेऊं नयेत आणि असें केल्यानें वेदवाक्याची व्यवस्था नीट लागते.

१८ वेदवाक्यांत कांहीं द्रव्याचें वर्णन केलें आहे. त्याची योजना मुख्य कर्मामध्यें करतां येत नाहीं. मग कसें करावें? वर्णन उगीच व्यर्थ आहे असें म्हणून कसें चालेल? मुख्य कर्मामध्यें द्रव्याची योजना न करतां आ-

moved is called Shâbdi Bhâvanâ (verbal conception). Because in the latter case words as such directly move the will the words deserve special attention. What the spirit or the letter of a text expresses is to be carefully understood. The form of the Vaidika word is to be specially attended to. The relation of Vaidika words to their sense is to be crucially examined because words alone are the guide of an interpreter. Hence synonymous words cannot be taken. Words, as they occur in a text, are to be interpreted. In secular matters when a person asks another to perform an action, additional information if necessary can be supplied by words of mouth. In sacred matters, actions are to be performed as the Vaidika words or texts prescribe. There is no guide except the Vaidika texts themselves. Hence there is a marked distinction between the starting points of sacred and profane exegetics. Because of this, special importance is to be attached to words, and their great validity is to be recognized. Hence every word as it is used in a Vaidika text is to be taken and no synonymous word is to be substituted for it. This is the only proper method of interpretation, and of adjusting Vaidkai texts.

18. The sûtra when literally translated stands thus :—In the subordinate parts (the sense is) because of the main action not admitting of any sense. A Vaidika text describes some material object. It can not be used in performing the main action. How is the text to be interpreted? It cannot be said that the

सूत्राणि.

अभिक्रमणादीनां प्रयाजमात्राङ्गताधिकरणम् ॥

कर्तृगुणे तु कर्मासमवायाद् वाक्यभेदः स्यात् ॥ १९ ॥ (पू०)

भावार्थः । यत् सिद्धान्तिना पूर्वस्मिन् सूत्रे उक्तं तन् न । यत्र कर्त्रा पुरुषेण यजमानेन किंचित् करणीयं कर्म, तत्र तत् कर्मैव वाक्येनाभिधीयते । तस्मिन् वाक्येऽन्यकर्मणो वर्णनं चेद् वाक्यं भिद्यते । कुतः । कर्मणा सह कर्मणः सम्बन्धो भवितुं नार्हति । इति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

अभिक्रामं जुहोत्यभिजित्यै ॥ तै. सं. (२. ६,१,४.)

ली तर त्या मुख्य कर्माची जीं अंगें असतील त्यामध्यें योजना करावी. दृष्टांत दिल्याने सूत्रार्थ स्पष्ट लक्षात येईल अरत्नि म्हणजे कोंपरापासून करंगळीचे टोंकापर्यंत अंतर. सतरा अरत्नि येवढा वाजपेय यज्ञामध्यें यूप असतो, असें वेदवाक्य आहे पण सांप्रदायाप्रमाणें पाहिलें म्हणजे मुख्य वाजपेय यज्ञामध्ये यूप लागतच नाहीं आतां या वेदवाक्याचा अर्थ कसा करायाचा ? जरी मुख्य वाजपेययज्ञांत यूप लागत नाहीं तरी वाजपेययज्ञाचें अंग जो पशुयाग त्यांत यूप लागतो. म्हणून मुख्य वाजपेययज्ञास सोडून पशुयागामध्यें यूपाची योजना केल्याने वेदवाक्याचे सार्थक्य होतें वाजपेयशब्दाची लक्षणा करून किंवा यूपशब्दाची लक्षणा करून अर्थ बसविणें योग्य नाही वेदामध्ये जे शब्द आहेत त्यांचा सरळ आणि सकृत्दर्शनीं जो अर्थ होतो तो घ्यावा असा सिद्धांत आहे

text is useless and to no purpose When the material mentioned in a text can not be used in performing the main action, it may be used in connection with a subordinate part An example will elucidate the sûtra Aratni is length as measured from the elbow-joint to the tip of the little finger A Vaidika text states that in a Soma-sacrifice called Vâjapeya, the sacrificial pillar is as long as seventeen aratnis or cubits But in conformity with the established sacrificial customs of the Âryas, there is no necessity of a sacrificial pillar being erected in connection with the Vâjapeya-sacrifice. The Vaidika text thus conflicts with the customs of the Âryas How is it to be interpreted? Though the principal Vâjapeya-sacrifice as such does not require a sacrificial pillar, yet a subordinate sacrifice—a part of the main sacrifice requires it Hence the Vaidika text, instead of referring to the

पुढें चालत जाणें (अभिक्राम) प्रयाजाचें (प्रयाज नांवाच्या आहुतीच्या यागाचें) अंग आहे हा विचार

१९ नव्हे कर्त्याच्या गुणाचा आणि (दुसऱ्या) कर्माचा संबंध नसल्यामुळें वाक्यभेद करावा।

१९ प्रथम वेदवाक्याचा अर्थ केला म्हणजे सूत्रार्थ सहज लक्षांत येईल अभिजितीच्या योगानें (जिंकण्याच्या योगानें), अभिक्राम (पुढें जाणें) या नावाचा "याग करतो" असें वेदवाक्य आहे या वेदवाक्याचा अर्थ इतकाच कीं यामध्यें दोन क्रिया वर्णिल्या आहेत एक पुढें जाणें, आणि दुसरी याग करणें आतां पुढें जाणें हा कर्त्याचा म्हणजे यजमानाचा गुण आहे कारण पुढें चालत जाणारा यजमान आहे आणि मुख्य क्रिया याग करतो ही आहे एका वाक्यामध्यें दोन क्रियांचा संबंध झाला आहे यावरून पूर्वपक्षकार विचारतो कीं, कां हो, वैदिकाचार्य, तुमचा असा सिद्धांत खरा ना, कीं एका क्रियेचा, आणि दुसऱ्या क्रियेचा परस्पर संबंध होत नाहीं मग एका वाक्यांत दोन क्रिया कशा येतील? आणि एका वाक्यांत दोन क्रिया आल्या म्हणजे तुम्ही त्याची व्यवस्था कशी करणार? व्यवस्था करतां येत नाहीं म्हणून एक वाक्य फोडून

THE SUBJECT OF WALKING FORWARD CEREMONIOUSLY ON THE SACRIFICIAL-GROUND BEING A PART OF THE OBLATIONS CALLED THE PRAYÂJAS.

19 No, a sentence is to be divided when there is no relation between the qualities of an agent and (other) actions (as expressed in it)

main sacrifice, may be interpreted as referring to the subordinate sacrifice. It is not proper to adjust the interpretation of the text by taking either the term Vâjapeya or Yûpa in its metonymical sense. The principle of interpretation is to take the direct and simple sense of a term—that sense which the mind perceives at once.

19 An illustration which the translation of a Vaidika text can afford will explain the sûtra. (He) offers an oblation named going forward (Abhikrâma) by means of a conquest (Abhijiti)' This Vaidika text mentions two actions—the one being offering and the other going forward—the former being a subordinate action which shows a quality of the agent or of the sacrificer because he goes forward, and the latter the main action—offering (an oblation) Thus two actions are described in the same text or sentence. On this, the Buddhist observes :—Oh Vaidikâchârya, is it not a principle you have laid down that two actions can not be connected with each other? How

सूत्राणि.

साकाङ्क्षं त्वेकवाक्यं स्यादसमाप्तं हि पूर्व्वेण ॥ २० ॥ (सि०)

भावार्थः। पूर्वपक्षकारेण यदुक्तं तन्न न। साकाङ्क्षमेकवाक्यम्। साकाङ्क्षवाक्यं निरूपितपूर्वम्। यत्र पूर्वेण पदेन वाक्यसमाप्तिरस्ति तत् साकाङ्क्षम्। यत्र वाक्य साकाङ्क्ष तत्र वाक्यभेदः कर्तुं न युज्यते। साकाङ्क्षवाक्यनिरूपितप्रकरणे भिन्नकर्मणां निवेशो न कर्तुं शक्यते। तस्मात् सर्वस्मिन् प्रकरणेऽभिक्रामस्य न निवेशः। किं तु प्रयाजेष्वेव ॥

उपवीतस्य प्राकरणिकाङ्गताधिकरणम् ॥

सन्दिग्धे तु व्यवायाद्वाक्यभेदः स्यात् ॥ २१ ॥

भावार्थः। यत्र खलु संदिग्धोऽर्थो यत्र च व्यवधान वर्तते तत्र वाक्यभेदः करणीयः ॥

"अथान्येन प्रकारेण ध्यानादिना पूर्वपदार्थमवगम्य वाक्यार्थं सञ्जनयेत्। अवैदिकः स पुरुषबुद्धिपूर्वको वाक्यार्थो भवेत्। यथा। अन्यस्मादनुवाकादाख्यातपदं गृहीत्वान्यस्माच्च नामपदं यो वाक्यार्थः सञ्जन्यते तादृशं तद् भवेत्। यत्रान्येन ध्यानादिना पूर्वपदार्थमवगम्य वाक्यार्थं सञ्जनयेत्। तस्मान् नासम्बद्धार्थव्यवधाना एकवाक्यता भवतीति निश्चीयते" इति शबरः ॥ वाक्यभेदनिर्णये व्यवधानमर्थसंशयश्च बीजमिति सूत्रार्थः ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

इदं कामस्यैतावतीरनुब्रूयात् ॥ इदं कामस्यैतावतीः ॥ उपव्ययते देवलक्ष्ममेव तत् कुरुते ॥ तै. सं. (२. ५,११,१.) ॥

त्यावीं दोन वाक्यें करावीं हे आम्हास योग्य वाटतें तुमच्या सिद्धांतप्रमाणें वाक्यभेद करूनये, पुढें कसें करावें ? आणि अशा प्रसंगीं वाक्यभेदावाचून तर उपाय नाहीं, म्हणून आम्हास

can then two actions be mentioned in the same sentence? How can you adjust the relation between them? I think it reasonable to divide such a sentence into two, because two actions cannot be connected with each

२० पूर्वीच्या वर्णनावरून समाप्त झालें नसलें म्हणजे एक वाक्य साकांक्ष होतें

उपवीत हें प्रकरणाचें अंग आहे हा विचार

२१ पुनः संशय असला म्हणजे व्यवधानामुळें वाक्यभेद करावा

असें वाटतें कीं, वाक्यभेद करणें आवश्यक आहे वाक्यभेद केल्यानें एका वाक्यांत एका क्रियेचा दुसऱ्या क्रियेशीं संबंध होत नाहीं, आणि वेदवाक्याची व्यवस्था नीट लागते

२० बौद्धाचार्यानें एका क्रियेचा दुसऱ्या क्रियेशीं संबंध होत नाहीं म्हणून वाक्यभेद करावा असें म्हटलें आहे त्यावर वैदिकाचार्य या सूत्रीं म्हणतात कीं, कां हो बौद्धाचार्य विसरलात कीं काय! वाक्यें दोन प्रकारचीं असतात एक शुद्ध व दुसरें संकीर्ण किंवा संयुक्त जेव्हां पूर्वीच्या वर्णनानें वाक्यार्थ पुरा होत नाहीं तेव्हां दोन तीन वाक्यें एकत्र घेऊन वाक्य पुरें करावें लागतें आणि असें केलें असतां वाक्यभेद करावा लागत नाहीं म्हणून तुमच्या शंकेचें समाधान झालें

२१ आद्य गाच्या सातव्या आणि आठव्या अनुवाकांमध्यें दर्शपूर्णमासीच्या संबंधानें समिधासंबंधी मंत्र वर्णिले आहेत

20 Because a statement already made does not complete (the sense of) a sentence, a sentence is complex (correlated.)

THE SUBJECT OF WEARING THE SACRED THREAD BEING A PART OF THE GENERAL TOPIC.

21 Again, in case of a doubt, a sentence, between the parts of which an elliptical clause or phrase intervenes, is to be divided.

other and because the relation between them cannot be explained. But your principle is to avoid as much as possible the division of a sentence into two. How then is the difficulty of interpreting the text in question to be obviated? The division of a sentence, thus necessitated, obviates all exegetical difficulties and facilitates the interpretation of the text.

20 The Buddhist in the last sûtra comes to the conclusion that a sentence in which two verbs are used or two actions mentioned is to be divided. In reply the Vaidikâchârya observes in this sûtra.—"Oh Buddhist, have you forgotten that sentences are of two kinds—the one, simple, and the other complex? When a sentence by itself does not express a complete thought, two or more subordinate sentences are introduced for completing it. The main sentence along with its subordinate sentences constitutes a complex sentence. When such is the case two actions are mentioned in the same sentence, and are

सूत्राणि.

वारणवैकङ्कतादिपात्राणां कृत्स्नयागगुणताऽधिकरणम् ॥ (मिथोऽसम्बन्धन्यायः)

गुणानां च परार्थत्वादसंबन्धः समत्वात्स्यात् ॥ २२ ॥

भावार्थः । पुनः । गुणाः किंचिदपि मुख्यं नित्यमाकांक्षन्ते । अतस्तेषां मुख्येऽन्वयः । यतो मुख्येऽन्वयस्ततस्तेषां समाना योग्यता । यतस्तेषां समाना योग्यता ततः परस्परमसम्बन्धः । कुतः । गुणाः परप्रयोजनं साधयन्ति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

तस्माद् वारणो वै यज्ञावचरः स्यात् । न त्वेतेन जुहुयात् । वैकङ्कतो यज्ञावचरः स्याज्जुहुयादेतेन ॥

नवव्या अनुवाकामध्यें निविद नावाचे मंत्र वर्णिले आहेत दहाव्यामध्ये काम्येष्टीचें वर्णन केलें आहे स्यात समिधा देण्याविषयीं असा मंत्र आहे की, "हे इष्ट फल सिध्यर्थ" इतक्या मागून म्हणावा "हे इष्ट फल सिध्यर्थ इतक्या." अकराव्या अनुवाकामध्यें यज्ञोपवीताचें वर्णन आहे. "उपवीत धारण करितो तें देवचिन्हच करितो" या प्रकरणामध्यें असा संशय पडतो की, सामिधेनी मंत्र म्हणतानाच यज्ञोपवीत घालावें अथवा सामिधेनी (म्हणजे समिधासंबंधी ऋचा) म्हणण्याचें आटोपल्यानंतरहि यज्ञोपवीत ठेवावें अशी शबरस्वामींनीं सूत्रांतील प्रथम पदाची व्याख्या केली आहे आता यज्ञोपवीताचें वर्णन झालें आहे आणि समिधासंबंधी ऋचाचें वर्णन झालें आहे या दोहों वर्णनामध्यें दुसरे

connected with each other, while no division of the same sentence is necessary" The secret of this discussion is that the Buddhist connects the subordinate actions with the agent in a sentence whose independence he recognizes, while the Mîmânsaka differs from him in this

21 In the seventh and eighth Anuvâkas of the Taittirîya-Brâhmana, verses referring to the sacrificial fuel in connection with the Darsha-Pûrnamâsî-sacrifices are mentioned In the ninth Anuvâka, the mantras known as Nivid are mentioned In, the tenth Anuvâka, the sacrifices for securing the accomplishment of some desires are mentioned The mantras for throwing the sacrificial fuel into a sacred fire consists of these words—"This for accomplishing the desired object so many are to be pronounced next this for accomplishing the

वारण आणि वैकंकत या झाडांचीं केलेलीं पात्रें सर्व यागांचे गुण आहेत हा विचार

(परस्परासंबंधन्याय)

२२. गुण दुसऱ्याचे उपयोगी पडतात म्हणून (त्यांची) योग्यता सारखी असते, म्हणून (त्यांचा) संबंध नसतो

पठन अंत आलें आहे. या दुसऱ्या वर्णनामुळें या दोहों वर्णनांचें व्यवधान झालें आहे. असें व्यवधान झालें असता वाक्यभेद करावा हा सिद्धांत आहे. वाक्यभेद करण्यास दोन कारण. पहिलें एक वाक्यार्थाविषयीं संशय आणि दुसरें व्यवधान. व्यवधान म्हणजे काय हें सहज लक्षांत येतें. पण वाक्यभेद करण्यास नुसतें व्यवधान पुरें नाहीं. वाक्यार्थाविषयीं संशय पडला पाहिजे. हें दुसरें कारण नसलें तर वाक्यभेद होत नाहीं. हें दुसरें कारण. संशयाचें प्रयोजन काय? हें प्रयोजन समजण्याकरितां वाक्यार्थाचा बोध मनामध्यें कसा होतो याचा थोडा विचार केला पाहिजे. एका वाक्यांतील निरनिराळ्या भागांच्या अर्थाचें ज्ञान होतें. वाक्याच्या एका भागाच्या अर्थाचें ज्ञान झालें आहे मध्यभागीं विचारामध्यें कांहीं दुसरा विषय शिरला तेणेंकरून व्यवधान झालें असतांहि वाक्याच्या दुसऱ्या भागाचें अन

THE SUBJECT OF THE SACRIFICIAL VESSELS MADE OF THE WOOD OF THE TREES KNOWN AS VĀRAṆA AND VAIKANKATA BEING THE QUALITIES OF ALL SACRIFICES.

(THE AXIOM OF MUTUAL NON-CONNECTION)

22 Qualities subserve something else Hence (they are) co-ordinate hence (there is) no connection (between them)

desired object—so many" In the eleventh Anuvāka, the sacred thread is described. The text is —"He wears a sacred thread —it is a divine sign." The connection in which the two texts translated occur raises a doubt in the mind of the reader whether the sacred thread is to be worn while the verses as occurring in the first text and connected with the sacrificial fuel, are chanted or whether the sacred thread is to be assumed after the verses about the fuel are chanted. Thus is the way commentator Shabara explains the phrase—in case of a doubt—as used in the above sūtra. Now the text mentions the mantras about the fuel as well as about the sacred thread. Between these two sets of mantras a third mantra intervenes. Thus the two sets are separated. Such being the case, the exegetical principle is laid down that a sentence is to be divided —a procedure admissible only when there are two causes the first being doubt as to the sense of the sentence to be inter

लोकन करीत असतांना प्रथम जो भाग पाहिला त्याच्या अर्थाची प्रथम स्फूर्ति होते मग वाक्याच्या दोन्ही भागाच्या अर्थाचें एकदम ज्ञान चित्तास होतें अशा प्रसंगीं व्यवधान असतांहि वाक्यार्थाविषयीं मनात संशय उत्पन्न होत नाहीं, म्हणून वाक्यभेद करण्याची आवश्यकता नाहीं परंतु एक वेळ अवलोकन केलेल्या विषयाची वाक्यार्थ करीत असतां व्यवधानामुळें विस्मृति पडली, म्हणून वाक्यातील मागील पुढील भागाचा अर्थ चित्तास समजला नाहीं तर वाक्यभेद केलाच पाहिजे असा सिद्धांत आहे. परस्पर संबंध असणाऱ्या विषयाचें ज्ञान चित्तास एकदम होतें मग व्यवधान असो कीं नसो. असा अध्यात्म शास्त्राचा सिद्धांत आहे या सिद्धांतास उद्देशून वरील सूत्र रचिलें आहे. आणि त्यामध्यें वाक्यभेदाचीं दोन प्रयोजनें योजिलीं आहेत. अशी हीं व्यवहारात वाक्य योजण्याची रीति झाली परंतु वेदाचा अर्थ करितांना वेद वाचणाऱ्याच्या मनात जरी मागील पुढील वाक्यातील स्फूर्ति झाली, तथापि संशय पडला असतां वाक्यभेद करावा असें व्याख्याकार म्हणतात

२२ सूत्रातील गुणशब्दाचा अर्थ गुणवाक्य असा करावा, किंवा ज्या दोन द्रव्यानीं मुख्य यागाचा उपयोग होतो त्या द्रव्या असाहि करावा सारांश जें जें दुसऱ्याचे उपयोगी पडते तें तें गुण आणि स्थापन करण्याची जी दृष्टि आहे व जीस अग्न्याधान असें

preted, and the second—a sentence or a phrase intervening The nature of the intervention can be easily perceived But intervention by itself does not justify the division of a sentence Doubt as to its sense is also necessary In the absence of the latter cause, no sentence can be divided. Where is the necessity of the latter cause? To explain it, it is necessary to examine the way in which the sense of a sentence is conveyed to the mind The parts of a sentence convey their sense separately to the mind The mind, for instance, has perceived the sense of a part of a sentence In the mean time, the mind is engrossed by another subject which has no connection with the sense of the part of the sentence on which it is engaged. The intervention thus distracts the mind Such being the case, when the mind perceives the sense of the second part of the sentence, it naturally thinks of the sense of the first part, and gathers the sense of the two parts at the same time Under these circumstances, though there is an intervening phrase or a sentence, yet the mind feels no doubt as to the import of the sentence, the sense of the parts of which it perceives at different times Thus there is no necessity of dividing a sentence But when the mind fails to connect naturally the sense of one part of a sentence with that of another on account of the intervening phrase, a sentence is necessarily to be divided. This principle regulates the division of a sentence That the mind naturally perceives at once whatever is connected, whether something inter-

ज्यावरून कि या योगानें अग्नीवर संस्कार होतो. पुनः पवमान नांवाचे ज्या इष्टि आहेत तेहि अग्नीचे गुण आहेत. या दोहोंचाहि संबंध मुख्य जो अग्नि त्याच्याशीं. कारण हे दोन्ही अग्नीच्या उपयोगी पडतात. म्हणून या दोहोंची सारखी योग्यता आहे आणि सारखी योग्यता असल्यामुळें या दोहोंचा परस्पर संबंध नाहीं. ह्यामें एक इष्टि प्रधान आणि दुसरी गौण असें नाहीं. इतका सूत्राचा अर्थ झाला. आतां वेदवाक्यें घेऊन या सूत्राची योजना करायाची. "म्हणून खरें वारण हें झाड यज्ञाच्या उपयोगी पडतें" "खरोखर, यानें याग करू नये" "वैकङ्कत हें झाड यज्ञाच्या उपयोगी पडतें म्हणून यानें याग करावा" ही वाक्यें दुसऱ्याच्या उपयोगी पडतात म्हणून या वेदवाक्यावरून अन्वयानें दोहोंचा उपयोग करावा असें होत नाहीं. सर्व दर्शपूर्णमासादी-मध्यें यांचा उपयोग करावा असा या प्रकारें सूत्राचा अर्थ करितात. पुनः यज्ञपात्रें अन्वयानांमध्यें उपयोगी पडतात म्हणून तीं गौण आहेत. अन्वयानें दर्शपूर्णमासादीच्या उपयोगी पडतें म्हणून तें गौण आहे. म्हणून या दोहोंचीहि योग्यता सारखी आहे म्हणून त्यांचा परस्परांशीं संबंध नाहीं. पण मुख्य जी दर्शपूर्णमासादि क्रिया मध्यें या पात्रांची योजना करायाची. लौकिकवाक्यार्थमीमांसेमध्यें या सूत्राची योजना सहजच करतां येईल

vences or not, is a principle of psychology on which the sûtra is based and two causes which necessitate the splitting up of one and the same sentence are explained. This is the principle by which profane interpretation is regulated. But in Vaidika interpretation, commentators observe whenever the mind fails to perceive the sense of a sentence, its division is admissible.

22. The term *qualities* as used in the sûtra includes subordinate sentences as well as simple adjectives. It refers to those subordinate sacrifices which are connected with a big sacrifice such as Jyotishtoma. To sum up, whatever serves the purpose of something else is a quality. The sacrifice known as Agnyâdhâna by which sacred fire is established in a house produces some sacrificial effect on the fire itself. Again, the offerings called Pavamâna subserve the sacred fire. Hence these both are connected with the sacred fire which is the principal object, because they both serve its purpose. Hence these are merely co-ordinate. Because they are co-ordinate they are not connected with one another that is, the first is in no way dependent on the last. This is the gist of the sûtra. We will point out its application to the interpretation of a Vedic text. "Therefore, indeed, a vessel made of the wood of the tree Vârana is useful in a sacrifice indeed no offering is to be made with it. A vessel made of the wood of the tree Vaikankata is useful in a sacrifice an offering is to be made by it." Because these vessels serve the purpose

सूत्राणि.

वार्त्रघ्न्याद्यनुवाक्यानामाज्यभागाङ्गताऽधिकरणम् ॥
(वार्त्रघ्नीन्यायः) ॥

मिथश्चानर्थसम्बन्धात् ॥ २३ ॥

भावार्थः । अनर्थः सम्बन्धः प्राप्नोति । मिथःपदस्य प्रयोजनं स्पष्टं न दृश्यते । अतो न प्रधाने परं त्वङ्गे निवेशः । सूत्रस्थपदानि न स्पष्टमर्थं प्रकटयन्ति । परं तु यत्र प्रयोजनसम्बन्धो न सम्भवति तत्र गुणस्यांगेन सह सम्बन्ध इत्यर्थो व्यवतिष्ठते । सूत्रं तु प्रधानस्यानुवाक्यानां च मिथो न प्रयोजनप्रयोजनिसंबन्धो लिंगादिबाधापत्तेः । इति कौस्तुभः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

वार्त्रघ्नी पूर्णमासेनूच्येते । वृधन्वती अमावास्यायाम् ॥ तै. सं. (२.५,२,५.)

of any sacrifice, their use is not restricted to the sacrifice of establishing the sacred fire The commentators interpret the sûtra into sanctioning the use of the sacrificial vessels in all sacrifices, such as the new and full moon-sacrifices Again, the sacrificial vessels are merely subordinate, because they serve the purpose of the sacrifice of establishing the sacred fire, the last is subordinate, because it serves the purpose of the new and full moon-sacrifices Hence the sacrificial vessels and the sacrifice of establishing the sacred fire are co-ordinate Hence they are not connected with each other But the new and full moon-sacrifices are principal, and the sacrificial vessels are to be used in performing them The sûtra can be easily applied to the interpretation of passages in profane literature

ज्या ऋचांमध्यें वृत्रघ्न म्हणजे इंद्र हें पद येतें त्यास वार्त्रघ्नी ऋचा म्हणतात वार्त्रघ्न्यादि ज्या अनुवाक्या आहेत त्या आज्यभाग-आहुतींचीं अगें हा विचार

(THE RIK VERSES IN WHICH THE TERM VRITRAGHNA OCCURS ARE CALLED VĀRTRAGHNI) THE SUBJECT OF THE VEDIC MANTRAS (ANUVĀKYĀS) HAVING VĀRTRAGHNI VERSES BEING THE ELEMENTS OF THE ĀJYA BHĀGA-OFFERINGS

(वार्त्रघ्नीन्याय)

(THE AXIOM OF THE VĀRTRAGHNIS.)

२३ पुन , प्रयोजनाचा परस्पर संबंध नसल्यामुळें, (गुणांचा परस्पर संबंध होतो)

23 Again, qualities are to be connected with one another, because of the purposes (they serve) not being connected

२३ सूत्रांत परिपूर्ण अर्थ समजण्यासारखा अवघड । पण मीमांसाकौस्तुभ, शबरस्वामींचें भाष्य आणि माधवाचा ग्रंथ पाहिल्यास त्याचा अर्थ समजता येतो तो असा वेदांत कांहीं वर्णन केलें आहे त्या वर्णनाचा आणि त्याच्या प्रयोजनाचा संबंध जर दिसत नाहीं असा असल्यास गुणांचा परस्पर संबंध लावावा मागल्या सूत्रांत जो सिद्धांत केला आहे त्याच्या विरुद्ध हा सिद्धांत आहे वरील सूत्राचे दोन भाग पाडावे पहिल्या भागाचा पुन परस्पर एवढा अर्थ घ्यावा दुसऱ्या भागाचा अर्थ असा करावा कीं, प्रयोजनाचा संबंध नसल्यामुळे परस्पर गुणांचा संबंध असा होतो वेदांतील वाक्य आणि त्याचें प्रयोजन या दोहोंचा संबंध न घडल्यामुळें पुन गुणांचा परस्पर संबंध मानावा. "पुन परस्पर" हीं

23 It is rather difficult to state the meaning of the sûtra as all its parts are not properly expressed The works of Shabara and Mâdhava as well as Mimânsâ Koustubha however throw sufficient light upon it They explain :—some statement is made in the Veda and it cannot be connected with its purpose that is, its purpose cannot be directly seen. Under these circumstances, qualities are to be connected with one another The statement made in this sûtra is opposed to that of the last The sûtra itself consists of two parts—the first consisting simply of the words—"Again with one another" as used in the sûtra. The second part can be easily understood. Now the interpretation of the sûtra is—when a Vedic statement is not directly connected with its purpose, the qualities can be connected with one another We have taken down by way of Anuvritti the words

सूत्राणि.

मुष्टीकरणादीनां कृत्स्नप्राकरणिकाङ्गताऽधिकरणम् ॥

आनन्तर्य्यमचोदना ॥ २४ ॥ (सि०) ॥

पदार्थः । न चोदयति न विधत्ते=साऽचोदना ॥

भावार्थः । आनन्तर्यं न (किंचिद् विशेषं) चोदयति ॥

भावार्थः । यत्रानन्तर्यं वर्तते तत्र प्रधानांगयोर्विशेषनिर्णयो नास्ति । तस्मात् कृत्स्नप्रकरणे गुणाना निवेशः ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

मुष्टीकरोति वाच यच्छति दीक्षितमावेदयति । हस्तौ अवनेनिक्ते उलपराजिं स्तृणाति ॥

वाक्यानाञ्च समाप्तत्वात् ॥ २५ ॥ (यु०) ॥

भावार्थः । पुनः । तत्त्वेकं वाक्यं परिसमाप्तं परिपूर्णं च । अतो गुणानां कृत्स्नप्रकरणे निवेशः । वाक्यभेदेनानन्तर्य्यं न बाधते ॥

कीं पदें वरील सूत्रात आहेत. "गुणाच्या" हें पद मागील सूत्रांतून अनुवृत्ति करून घेतलें "संबंध जाणावा" एवढीं पदें पदरचीं घालावीं लागलीं. हीं पदें का घालावीं हें जो बौद्धाचार्याचा आणि वैदिकाचार्याचा वाद चालला आहे त्याच्या झोंकावरून कळेल आता वेदवाक्याचा अर्थ केला म्हणजे वैदिकवाक्यार्थमीमांसेमध्ये या सूत्राची योजना कशी करतात हें समजेल "पौर्णिमेच्या दिवशीं वार्त्रघ्नी ऋचा ते दोघे म्हणतात" "वृधन्" पद ज्या मध्यें येते ती वृधन्वती ऋचा अमावास्येच्या दिवशीं म्हणतात पौर्णिमा आणि अमावास्या या दोन्ही पदांनीं मु-

of the qualities from the preceding sûtra, while the terms, *again with one another*, are used in the sûtra as we have already stated The phrase *are to be connected* we have supplied The necessity for this is easily seen from the way in which the Bouddhâchârya argues with the Vaidikâchârya The translation and interpretation of a Vaidika text will explain how the sûtra is applied in Vaidika exegetics "Both of them recite the Vârtraghnî-verses on the full moon day, and the Vridhanvatî-verses on the new moon day" The Vridhanvatî-verses are those in which the word Vridhan occurs The new and full moon days directly refer to the sacrifices celebrated on these

मुठी वळून बसणें हें सर्व प्रकरणाचें अंग आहे हा विचार

२४ आनंतर्याच्या योगानें कांहीं विशेषाचें अपूर्व विधान होत नाहीं (सि०)

२५. आणि वाक्यें समाप्त झालीं असतात म्हणून (कांहीं विशेष अपूर्वाचें विधान होत नाहीं)

म्य दर्शपूर्णमासेष्टीचें वर्णन होतें आज्यभाग–आहुति हें दर्शपूर्णमासेष्टीचें अंग आहे या दोहोंविषयीं आम्ही पूर्वी उपसंहारांत निरूपण केलें आहे (२ २) परंतु आर्यांच्या वैदिक संप्रदायाप्रमाणें वार्त्रघ्नी किंवा वृधन्वती ऋचांची योजना दर्शपूर्णमासेष्टि संबंधी मुख्य यागांत करितां येत नाहीं म्हणजे हा याग आणि या ऋचा यांचा संबंध दाखवतां येत नाहीं सारांश आज्यभाग आहुति या दर्शपूर्णमासेष्टीचीं अंगें आहेत म्हणजे त्या गौण आहेत पुनः वार्त्रघ्नी ऋचा आणि वृधन्वती ऋचा या पर्वाचीं अंगें आहेत म्हणून गौण आहेत आज्यभाग-आहुति आणि या ऋचा जरी गौण आहेत तरी त्यांचा परस्पर संबंध होतो

२४ परस्पर भिन्न भिन्न वर्णन झालें असलें म्हणजे त्यास आनंतर्य म्हणावें वैदिकाचार्यांनी असा अर्थ केला म्हणजे सूत्रार्थ सहज लक्षांत येईल

THE SUBJECT OF SITTING WITH ENCLOSED FISTS BEING A PART OF THE WHOLE SACRIFICE

24 No original statement is made by means of close juxta position

25 And because (when) sentences are complete *(each in itself), no original* statement is made (at once by all the sentences)

days. The Âjya bhâga-offerings are a part of the new and full moon sacrifices. We have fully explained these in the summary of the (2 2.) chapter of this Mîmânsâ. But according to the practices of the Âryas, the verses known as Vârtraghnî or Vridhanvatî cannot be used in the principal offerings connected with the new and full moon sacrifices, that is, no connection between the verses and the offerings can be shown. To sum up, the Âjya bhâga-offerings are a part of the new and full moon sacrifices and, therefore subordinate. Again, the Vârtraghnî verses and the Vridhanvatî verses are a part of the offerings connected with the new and full moon days and, therefore subordinate. Though the first and the last are both subordinate yet they are to be connected with one another. This is the way the sûtra is explained. The explanation offered and the principles enunciated by the Vaidikâchârya are full of mysti

"मुठी करतो, मौन धरतो, आणि दीक्षितास समजवितो." पुन. दुसरी वाक्यपंक्ति आहे "हात धुऊन स्वच्छ करतो" "उलपनावाच्या गवताची पेंढी हंतरितो" या दोन वैदिकवाक्यपंक्तींमध्ये निरनिराळीं वाक्यें आलीं आहेत आणि त्या वाक्यामध्यें दुसरें काहींच नाहीं. तीं अगदीं परस्पराच्या जवळ आहेत म्हणून बौद्धाचार्य म्हणतात कीं —"वैदिकाचार्य, तुमच्या वेदवाक्यार्थमीमांसेचे सिद्धातास अनुसरून या वेदवाक्यपंक्तींचा अर्थ आम्हास कसा करावा लागतो तो पहा या वेदवाक्यपंक्तींतील परस्पर वाक्यामध्ये व्यवधान नाहीं म्हणून सारी पंक्तीच्या पाक्ति एक वाक्य आहे वाक्यभेद करता येत नाहीं म्हणून प्रथम वेदवाक्यपंक्तीमध्यें "(दीक्षितास) समजवितो" ही मुख्य क्रिया त्या क्रियेशीं "मुठी वळतो, मौन धरतो" या वाक्याचा सबंध आहे "म्हणून दीक्षितास समजवितो" हें मुख्य वाक्य आणि "मुठी वळतो" आणि "मौन धरतो" हीं गौण वाक्यें अशाच रीतीने दुसऱ्या वेदवाक्यपंक्तीचा अर्थ बसवायाचा मग दोन पंक्ति म्हणजे दोन सयुक्त वेदवाक्यें ठरलीं" यावर वैदिकाचार्य असे म्हणतात कीं —"बौद्धाचार्य, अगदीं जवळ जवळ वाक्ये आलीं म्हणजे तीं सयुक्त वाक्ये झालीं असे नाहीं निरनिराळीं वाक्यें मिळून एक सयुक्त वाक्य होण्याकरिता त्या निरनिराळ्या वाक्याचा आणि मुख्य वाक्याचा काय सबध असावा हे आम्हीं पूर्वीं पाणिले

cism by means of which alone two exegetical principles opposed to one another can be laid down

24 The term Ânantarya signifies that connection between two subjects or objects between which nothing whatever intervenes We have translated it by the phrase close juxtaposition The bearing of the sûtra will be explained by the translation and interpretation of a Vedic text "He closes his fists, observes silence and explains (principles) to the initiated (Dîksita)" "He cleans his hands, and arranges a sheaf of Ulapa-grass" These two texts consist of separate sentences between which nothing whatever intervenes they are in close contact with one another Hence the Buddhist observes "Oh Vaidikâchârya, see, I am compelled by the principles you have laid down to interpret the texts in a particular way Because the separate sentences in the above text are in close contact, the whole text constitutes one sentence, which does not admit of being divided Hence the principal verb in the first text is—(he) *explains* (to the initiated), on which the other verbs such as *closes* (his fists) and *observes* (silence) are dependent Hence the verb *explains* is principal and the other verbs—*closes* and *observes* are subordinate The other text is to be interpreted in the same way Hence the texts in question are two complex sentences" In reply, the Vaidikâchârya observes —Oh Bouddhâchârya, close juxtaposition does not connect independent sentences into a complex sentence I have already explained the relationship between subordinate

आहे तें (१ २ २६) सूत्रीं पहा आकांक्षा हा धर्म मुख्य असतां वाक्य ना ... केवळ आसन्नत्व असत येथें असतां अर्थ नाहीं म्हणून या ठिका णीं वाक्यभेद मानून वाक्यें निरनिरा ळीं आहेत असें समजावें हीं समवाय अंग आहेत अशा ध्यानांत आणून त्यांचा स्पष्ट अर्थ करा म्हणजे ' शोधयति पात्राणि सन्नयति ' (पात्रें स्वच्छ करतो पात्रें मांडतो) हीं मुख्य वाक्यें नाहींत परंतु या वाक्यांतील क्रिया सर्व याग करण्याचीं अंगें आहेत म्हणून तर मग त्यांशीं त्यांचा संबंध आहे म्हणून तीं संयुक्त वाक्यें नाहींत आणि त्यांतील वाक्यांचा परस्परांशीं संबंध नाहीं "

२५ आकांक्षारहित पदांचें पूर्ण वाक्य पूर्ण होतें वाक्य पूर्ण झालें म्हणजे अमुक काहीं पाहिजे असें वाटत नाहीं ही जी मनाची स्थिति ती वाक्य पूर्ण होण्याचें कारण आहे हीस संस्कृतमध्यें निराकांक्षा असें नांव आहे असा वाक्याच्या विषयाचा निराकां क्षता असली म्हणजे वाक्यभेद होतो असें आम्हीं पूर्वीं वर्णन केलेंच आहे त्याच धर्माला धरून पूर्ण वाक्य म्हण जे काय असें वरील सूत्रांत सांगितलें आहे कारण पूर्ण वाक्य समजलें म्हणजे मागील सूत्रांत जो सिद्धांत केला आहे त्याचा अर्थ नीट समजून येतो

sentences and their principal sentences—the whole forming a complex sentence. Expectancy already explained is the principal condition of the connection of the different parts of a complex sentence—a condition which does not necessarily co-exist with juxtaposition. Hence the latter alone cannot constitute a complex sentence. Hence the Vedic texts quoted admit of being considered as so many independent sentences which are to be interpreted as co-ordinate. It is plain then that the verbs *explains* and *arranges* are not principal. But these verbs or actions being the elements of the main-sacrifice are connected with it. To sum up the Vedic texts are not complex sentences and the different sentences in the texts are not connected with one another.

25 A sentence is complete when its parts consisting of simple words express a complete thought. A complete sentence satisfies the mind in as much as it does not seek for any more information; it does not feel what is exegetically called expectancy—a condition of the mind which is the cause of the completion of a sentence and which is called Nirâkânkshâ in Sanskrit. It has already been explained that the condition of the mind characterized as non-expectancy is essential to the division of a sentence that is to its recognition as an independent sentence by itself. The above sûtra bases its definition of a complete sentence on this. When the characteristic mark of a complete sentence is seen the twenty fourth sûtra is easily explained.

सूत्राणि.

चतुर्धाकरणस्याग्नेयमात्राङ्गताधिकरणम् ॥

शेषस्तु गुणसंयुक्तः साधारणः प्रतीयेत मिथस्तेषाम-सम्बन्धात् ॥ २६ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । गुणानां परस्परं सम्बन्धो नास्ति । पुनश्च शेषरूपगुणवाक्यस्य गुणा भवन्ति । तस्मात् ते गुणाः शेषद्वारा सर्वप्रकरणे निविशन्ति । शेषस्य तु सर्वसाधारणा प्रतीतिः । उद्देश्यविशेषणसंयुक्तः शेषः साधारणः प्रतीयेत चतुर्धाकरणाख्यस्य शेषस्याग्नेयोद्देश्यविशेषणस्य मिथःसंबधाभावात् । इति कौस्तुभः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

आग्नेयं चतुर्द्धा करोति ॥

व्यवस्था वाऽर्थसंयोगात् लिङ्गस्यार्थेन सम्बन्धात् लक्षणार्था गुणश्रुतिः ॥ २७ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । अस्य सूत्रस्य चत्वारि दलानि । प्रथमदलेन यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्नेति ब्रवीत्याचार्यः । द्वितीयेन तु यथा प्रयोजनं सिध्यति तथा वाक्यार्थस्य व्यवस्था करणीयेति । तृतीयेन दलेन (लिङ्गं तु शब्दार्थाभिधानसामर्थ्यम्) अस्य सामर्थ्यस्यार्थेन सम्बन्धः । यथाऽर्थः साध्यते तथा सामर्थ्यस्य योजनेति । चतुर्थदलेन यत्र यत्र पुनरुच्चारणं वेदे दृश्यते तत्र सामान्यवाक्यस्य निरूपणं भवति । गुणानां कृत्स्नप्रकरणे निवेशः करणीय उतैकस्मिन्नंगविधायके वाक्य इति प्राप्त आचार्येण पूर्वैरष्टभिः सूत्रैर्विचार्य कुत्र कृत्स्नप्रकरणे कुत्रांगे वा गुणानां निवेश इति निर्णीतम् । उपसंहारेऽस्य वादस्य बीजं वर्णयिष्यते ॥

तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादः समाप्तः ॥

पुरोडाशाचे चार भाग करावाचे हे आग्नेय पुरोडाशाचें मात्र अंग आहेत हा विचार

२६ शेष आणि गुण यांचा संयोग आहे म्हणून दोन्ही साधारण असें जाणावें कारण गुणांचा परस्पर संबंध नसतो (पू०)

२७ नव्हे प्रयोजनाच्या संबंधावरून वाक्याची व्यवस्था करावी पदांच्या सामर्थ्यांचा आणि प्रयोजनाचा संबंध आहे म्हणून वेदामध्यें जें गुणावांचून अढळतें तें सामान्य निरूपण नीट व्हावें याप्रीत्यर्थ असतें (सि०)

२६ या सूत्राचीं दोन दलें आहेत पहिल्या दलामध्यें शेष आणि गुण यांचा संबंध होऊन दोन्ही साधारण आहेत असें सांगितलें आहे आणि दुसऱ्या दलामध्यें कारण वर्णिलें आहे. तें असें कीं, गुणांचा परस्पर संबंध नाहीं म्हणून सहजच गुण किंवा शेष साधक होतो म्हणजे विशेष यागाविषयीं शेषाची योजना करावी असें नाहीं तर जेथें जेथें तो गुण लागू पडेल तेथें तेथें त्याची योजना करावी बौद्धाचार्य पूर्वपक्षवाद्याचा हा अभिप्राय आहे याचा असें म्हण

THE SUBJECT OF THE DIVISION OF THE SACRIFICIAL CAKE INTO FOUR PARTS AS ESSENTIALLY APPLYING ONLY TO THAT CAKE WHICH IS OFFERED TO THE GOD AGNI

26 Because (when) connected with a quality, Shesa is to be understood (as) common, because qualities are not connected with one another (Opponent's statement)

27 No the adjustment (of a text is to be made) according to the purpose (it serves) the significant power (of words) being connected with such a purpose a descriptive Vaidika text, therefore, (serves) the purpose of a general statement. (Final Statement)

26. The sûtra consists of two parts. The first part states that Shesa when connected with a quality cannot be distinguished from it. The second part explains the first: qualities cannot depend on one another. The Shesa then does not apply to a particular act. It may describe any act in the same connection. This is the drift of the statement made by the Buddhistic opponent in the sûtra. The Buddhist observes:—"The following Vedic text is to be interpreted. He divides it (the sacrificial cake) to be offered to the God Agni. How is it to be adjusted? Who-

तात कीं.—"अग्निदेवतेला अर्पण करण्याच्या पुरोडाशाचे चार भाग तो करितो" असें वेदवाक्य आहेना? या वेदवाक्याची व्यवस्था कशी करायाची? आम्हास असें वाटतें कीं, जेथे जेथे अग्निदेवतेचा संबंध येईल तेथें तेथे तत्संबंधी पुरोडाशाचे चार भाग आम्ही करणार मग अग्नीषोमीय पुरोडाशाचे चार भाग आम्ही करणार. ऐंद्राग्न पुरोडाशाचे चार भाग आम्ही करणार कारण अग्नीषोमीय पुरोडाशामध्ये आणि ऐंद्राग्न पुरोडाशामध्यें अग्नीचा भाग आहे आग्नेय पुरोडाशाचे चार भाग करतो हे कांहीं मुख्य वाक्य नाहीं, हें शेष आहे जें कांहीं शेष आहे तें गुणांनीं युक्त आहे आता हे शेषरूप वाक्य आग्नेय, अग्नीषोमीय, आणि ऐंद्राग्न इतक्या सर्वांस साधारणरीत्या लागू पडतें कारण चार भाग करणे हा गुण आहे मग तो गुण आग्नेय पुरोडाशासच का लागू करायाचा? तुम्हीं पूर्वी सिद्धांत केला आहे कीं गुणाचा परस्पर संबंध नसतो मग आग्नेय पुरोडाशास लागू केला असता आग्नेय पुरोडाशच मोठा होऊन बसेल पण तसें नाहीं आग्नेय पुरोडाशाचे चार भाग करणें एवढा गुण आहे. आणि जेथें जेथें अग्नीचा संबंध येतो तेथें तेथे तो लागू पडणार. मग जसे अग्निदेवतेस अर्पण करायाच्या पुरोडाशाचे चार भाग करावे लागतात तसेंच अग्नि आणि सोम या देवतेस अर्पण करण्याच्या (अग्नीषोमीय) पुरोडाशाचे चार भाग करावे लागतील तसेच इंद्र आणि

then a sacrificial cake is to be offered to the God-Agni or not, it is to be divided into four parts This then would apply to the Agnî-*Somîya*(of Agni and Soma) cake, and to Aindrâgna (of Indra and Agni) cake, because Agni (fire) is included in both and shares the offering The text quoted is not a principal sentence it is merely subordinate (Shesa) What is Shesa is connected with qualities The text quoted commonly applies to all the cake-offerings such as Agneya (of Agni or fire), Agnî-*Somîya* (of Agni and Soma) and Aindrâgna (of Indra and Agni) because division into four parts is a quality in as much as it describes that to which it refers Then there is no reason why it should be restricted to the sacrificial cake to be offered to Agni (fire) only Oh, Vaidikâchârya you have already established that qualities are not to be connected with one another If the division applied to the sacrificial cake to be offered to Agni, the Vedic text would be principal But the text is not principal but subordinate in as much as it states that a cake to be offered to Agni is to be divided into four parts The text would, therefore, apply to Agni, no matter in what connection it is mentioned Hence as the sacrificial cake to be offered to Agni is to be divided into four parts, so the cake to be offered to the dual gods (Agnî-*Somîya*) and (Aindrâgna) is to be divided into four parts. But such a procedure would subvert the sacrificial economy of the Âryas, who, as they assert, do not divide into four parts the sacrificial cake to be offered to the dual gods

आणि या देवतांस अर्पण करावयाचा (ऐन्द्राग्न) पुरोडाशाचे चार भाग करावे यांतील असे करणें असतां आर्यांचा धर्मसंप्रदाय बिघडेल. वैदिक सप्तदश यामधील अग्नीषोमीय आणि ऐन्द्राग्न या पुरोडाशाचे चार भाग करीत नाहीत असी अव्यवस्था मात्र झाली. असा वैदिक संप्रदाय कर म्हणजे आणि चार भाग या म्हणणें दृष्टांतासाठीं दुसरें एक वाक्य सांगितलें ' आग्नेय पुरोडाशाचे अग्रस्थाचा विभाग करून इडा तयार करितात ' हें आग्नेयाच्या संबंधानें सर्व ठिकाणीं लागू पडतें. म्हणून आग्नेय पुरोडाशाचे चार भाग करणें सर्व ठिकाणीं लागू पडावें असें झाल्यानें वेदवाक्याची सर्वत्र अव्यवस्था होते

२७ या सूत्राचे दोन भाग पडतात. त्यांत प्रथम वाक्यामध्यें सामान्य रीत्या वेदवाक्याची व्यवस्था कशी करावी हें सांगितलें आहे. वाक्यार्थ प्रयोजन पाहून त्यावरून व्यवस्था लावावी. या वर शंका अशी येईल की व्यवस्था प्रयोजनावरून करितां एखादी आग्रहाची सांगड असतां वेदामध्यें प्रतिपादित गुणांचें वर्णन केलें आहे तें व्यर्थ होईल. याचें उत्तर : गुणांच्या वर्णनानें वाक्याचें सामान्य ज्ञान होतें त्याचें लक्षण बांधितां येतें, गौण आणि मुख्य, शेष आणि शेषी असा वाक्याचा भाग करतां येतो हेतु आहे. पुनः जोंपर्यंत वाक्यांतील पदार्थ सामर्थ्य समजलें नाहीं आणि सामर्थ्याचा आणि वाक्यार्थाच्या प्रयोजनांचा संबंध समजला नाहीं, तोंपर्यंत

—(Agni Somou and Indrâgni.) Thus the Vedic texts are proved to be opposed to the sacrificial practices of the Ârya. Another Vedic text may be quoted by way of illustration. "Cutting off a bit from the top of the cake to be offered to Agni he prepares an offering called Irâshitra." The offering to be made to fire in a vessel called Irâshitra applies to all sacrifices. In like manner then the division in to four parts of the sacrificial cake to be offered to Agni applies to all cases with which Agni is connected. Thus then the principles enunciated are full of confusion and Vedic texts do not support the social, or religious practices of the Âryas.

27. The sûtra consists of two parts—the first simply explains how a Vedic text is to be connected with other texts and how its interpretation is to be fixed. First the use of a text is to be determined and then its interpretation to be adjusted. The opponent observes :—"If the adjustment is to be made according to the necessity of a case then the particular and definitive statements made in the Vedas are to no purpose for their adjustment depends on their connection with the sacrificial customs as recognized by the Âryas. The Vaidikâchârya states in reply :—"The description or the statement of qualities shows the general bearing of a text, and enables readers to define what it mentions. To sum up Vedic texts point out the marks by which they can be classified as principal and subordinate. Again the classification of sen

गौण आणि मुख्य आणि शेष आणि शेषी असा वाक्याचा विभाग कसा करतां येईल? तर असा विभाग करतां येतो, गौण वाक्याचें सामान्य लक्षण करितां येतें, वाक्यांतील पदांच्या सामर्थ्याचें ज्ञान होतें, त्यांचा आणि वाक्यार्थांच्या प्रयोजनाचा संबंध कळून येतो, म्हणून वाक्यार्थाचें प्रयोजन पाहून वेदवाक्याची व्यवस्था करावी असा सिद्धांत आहे वैदिकाचार्य म्हणतात — बौद्धाचार्य, किंचित् विचार करा. तुम्हीं वेदांतील दोन वाक्यें घेतलीं आहेत ना? एक "आग्नेय पुरोडाशाचे चार भाग करतो." आणि दुसरें "आग्नेय पुरोडाशाचें मस्तक तोडून प्राशित्रहवि तयार करितो." आतां पहा कीं, आग्नेय पुरोडाश अर्पण करितेवेळीं नुसत्या अग्निदेवतेचाच संकल्प होतो. आणि त्या पुरोडाशाचे चार भाग होतात अग्नीषोमीय हा पुरोडाश अर्पण करिते वेळीं अग्नि आणि सोम या देवताचा संयुक्त संकल्प होतो मग जे एका अग्नीचा संकल्प करते वेळीं चार भाग करावयाचे ते अग्नि आणि सोम यांचा संयुक्त संकल्प करते वेळीं कसे लागू पडतील? आग्नेयपदाचें सामर्थ्याचा विचार केला म्हणजे, त्याचें प्रयोजन पाहिलें म्हणजे, आणि त्या दोहोंचा संबंध पाहिला म्हणजे, आग्नेय पुरोडाशाचेच चार भाग करावे, आणि दुसऱ्या पुरोडाशाचे करूं नयेत असें सिद्ध होतें आतां प्राशित्रहवीचें जें उदाहरण घेतलें आहे त्यामध्यें आणि वरील आग्नेय पुरोडाशाचे उदा-

tences is impossible so long as the exact signification of words of a text as well as its syntactical bearing is not known Because such a classification can be made, because a subordinate sentence can be defined, because the significant power of words is discerned, because the connection of the significant power of words with the purpose a text serves is perceived, the statement is made that the purpose a text serves in explaining a sacrificial practice determines its adjustment. Oh Buddhist, consider the point. You have quoted two Vedic texts The one is—"He divides into four parts the sacrificial cake to be offered to Agni" The other is — "Cutting off a bit from the top of a cake to be offered to the God Agni, he prepares the offering called Prâshitra" Now see that when an offering to be made to Agni is taken, Agni alone is thought of, and the cake is divided into four parts, and that when the Agnî-Somîya cake is to be offered, the complex dual God (Agnî-Somou) is thought of How can the division of the sacrificial cake into four parts apply to the complex god involving a complex notion when the sacrificial cake to be divided is spoken of as that of the simple god Agni? When the significant power of *the term Âgneya (belonging to* the God Agni) is examined, when its bearing is seen, and when the connection between the one and the other is recognized, the conclusion is that the division into four parts is restricted to the offering to be made to the God Agni only, and not to the complex gods who include the notion of Agni. Again, there is no

दुसऱ्यामध्यें कांहीं साम्य नाहीं कारण यज्ञामध्यें अवदान करून भाग पाडणें हे योग्य आहे आणि तें अवदान सिद्ध करण्याकरितां आग्नेय पुरोडाशाचा भागाचा उपयोग करावा लागतो ह्मणून आग्नेय पुरोडाशाचा आणि त्याचे चार भाग करणें याचा साक्षात् संबंध आहे आणि आग्नेय पुरोडाशाचा आणि प्राशित्रहवि ह्याचा साक्षात् संबंध नाहीं प्राशित्राचा आणि अवदानक्रियेचा मात्र संबंध आहे साक्षात् संबंधाच्या आणि परंपरासंबंधाच्या विषयामध्ये साम्य होत नाहीं या करितां युक्त आग्नेय पुरोडाशाचे मात्र चार भाग करावे आणि दुसऱ्या पुरोडाशाचे करूं नयेत, असें ह्मणणें युक्त आहे

analogy whatever between the first text about the Âgneya sacrificial cake and the second text about the Prâshitra-offering because it is reasonable that the last offering is made in all sacrifices and that to prepare it a bit is cut off from the cake to be offered to Agni To conclude the discussion there is a direct relation between the division in to four parts and the offering to be made to Agni. Such a direct relation does not exist between the sacrificial cake to be offered to Agni and the offering called Prâshitra First the Prâshitra-offering is prepared. With the preparation the cake intended for Agni is connected. Then it is offered The cake intended for Agni is not connected with the act of offering it. Thus there can be no analogy between two cases of direct and indirect relations It is reasonable therefore to restrict the division into four parts to the sacrificial cake to be offered to the God Agni only

उपसंहार.

या पादांत शेष आणि शेषी हा विचार झाला आहे. दुसऱ्याच्याच उपयोगी पडतें ते शेष आणि ज्याच्या उपयोगी पडतें तें शेषी. मीमांसकाच्या सिद्धांतप्रमाणें मुख्य कार्य ती क्रिया. क्रिया तीन प्रकारच्या असतात. जिच्या योगानें दुसऱ्या क्रियेचें विशेष वर्णन होतें ती गौण क्रिया. जिचें असें वर्णन होतें व जीपासून मुख्य इष्ट फल सिद्ध होतें ती मुख्य क्रिया. गौण क्रिया ही मुख्य क्रियेचें साधन आहे. परंतु कोणत्याहि क्रियेचें साक्षात् साधन म्हटलें म्हणजे द्रव्य. द्रव्यावर जेणेंकरून संस्कार घडतो ती संस्कार-क्रिया. गौण क्रिया, मुख्य क्रिया, आणि संस्कार-क्रिया असे क्रियेचे तीन प्रकार आहेत. बादरीचें मत असें आहे कीं, द्रव्य असो किंवा द्रव्याचा गुण असो, किंवा गौण क्रिया असो, किंवा संस्कार-क्रिया असो, हे सर्व दुसऱ्याच्या उपयोगी पडतात म्हणून शेष आहेत. जैमिनीचें म्हणणें असें आहे कीं, क्रियेपासून फल सिद्ध होतें म्हणजे फल उत्पन्न करण्याच्या कामीं क्रिया उपयोगी पडते म्हणून क्रियाहि शेष आहे. पुन फल पुरुषाच्या उपयोगी पडतें म्हणून फलहि शेष आहे. पुन पुरुष क्रियेच्या उपयोगी पडतो म्हणून पुरुष हि शेष आहे. सारांश शेषरूपानें मुख्य पुरुष गौण, फलहि गौण, द्रव्यहि गौण, गुणविशे-

SUMMARY

This chapter treats of a quality in relation to the qualified. Whatever serves the purpose of others is called Shesa—a generic term more comprehensive than a quality or Guna which is only specific. That the purpose of which is served, is called Sheśí. See the sûtras (1 6) of this chapter in the foot-notes on which the distinction between Shesa and a Guna (quality) is explained at length. According to the Mímânsakas, the most important part of a sentence is its verb or action. The same considered psychologically is an act of volition. Actions are of three kinds—subordinate, principal, and preparatory. That which describes another action is a subordinate action; that which is so described and which directly produces the fruit sought is principal. The former is the means of the latter. But the direct means of any action whatever is a material substance. That action which alters, modifies or prepares a material for use in accomplishing the principal action is called preparatory. Thus then an action is divided into three classes—principal, subordinate and preparatory. Bâdari, an ancient exegete, maintains that whether it is a material substance, or its quality, and a subordinate or preparatory act, all these, because they serve the purpose of others, are *Shesa*. Jaimini holds that an action produces the fruit sought, that is, an action serves the purpose of producing a fruit, it is, therefore, *Shesa*. Again, a fruit serves

म्हणणे आहेना? वेद अव्यवस्थित आहेत असे ठरल्याने वैदिक सांप्रदायाचे खडन झाले असें आम्हास वाटतें" हें पूर्वपक्षकाराचे म्हणणे ऐकून घेऊन वैदिकाचार्य असे म्हणतात कीं –"द्रव्याचा आणि क्रियेचा नित्यसबंध आहे आणि क्रिया केली म्हणजे काहींना काहीं फल उत्पन्न होतेंच द्रव्याचे जे गुण आहेत त्याचा साक्षात् क्रियेशी संबंध नाहीं. द्रव्यद्वारा गुणाचा आणि क्रियेचा संबंध घडतो तेव्हा कशाकरिता क्रिया करावयाची म्हणजे त्या क्रियेचे फल काय? कोणतीहि क्रिया करताना कोणकोणतीं द्रव्ये योजावयाचीं म्हणजे त्या क्रियेचीं साधनें काय? हें सर्व क्रिया करणाऱ्या पुरुषास कळतें म्हणून वैदिक सांप्रदायामध्यें कोणत्याहि प्रकारची अव्यवस्था नाहीं आणि वेदार्थ करते वेळीं वाक्यार्थमीमांसेचे सिद्धांत नीट रीतीनें लागू पडतात" यावर बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं –"वैदिकाचार्य, तुमचे वाक्यार्थमीमांसेचे सिद्धांत मोठे चमत्कारिक आहेत अहो, द्रव्यद्वारा गुणाचा आणि क्रियेचा संबंधना? "तो पेला धुतो" या उदाहरणांत पेला हें एकवचनी नाम आहे खरेना आणि एक हा पेल्याचा गुण खराना? एक ह्या गुणाचा आणि धुतो या क्रियेचा संबंध पेला ह्या द्रव्याच्या योगानें समजतोना? मग एक पेला धुवावा असें या वेदवाक्यावरून सिद्ध होतेंना? मग वैदिकसांप्रदायाप्रमाणें तुम्ही हवे तितके पेले धुता हें कसें? म्हणून या तुम-

kâchârya, your distinction between the qualified and its qualities applies only to profane and not to sacred exegetics But when it is applied to Vedic statements, confusion necessarily results You directly state that what is laid down in the Vedas is a duty When the Vedas are themselves proved to be confused and indecisive, the religious and social polity of the Âryas is subverted " In reply, the Vaidikâchârya states "an action and a material substance are inseparably connected, and an action produces some fruit or other The qualities of a material are not directly connected with an action Hence the qualities are connected with an action through a material substance Hence an agent knows the fruit he seeks from an action, and the material means by which it is to be accomplished Hence there is no confusion whatever in sacred or Vedic exegetics or the social and religious polity of the Âryas The principles of exegetics can be easily applied to the statements of the Vedas " The Buddhist remarks in reply —"Vaidikâchârya, your principles of exegetics are really strange Is not a quality connected with an action through a material substance? Take an illustration "He washes a cup " The word–cup–is a noun in the singular number Unity is, therefore, a quality of the cup The quality expressed by the singular number is, therefore, connected with the verb *washes* through the cup itself Hence the Vedic text in question expresses that one cup only is to be washed But the custom of the Âryas as

ष्या वरेर समिदांचा आणि वेदान्त देहा न करवा" यावर वैदिकाचार्य उत्तर देतात —"एकवचनान्त नाम असलें तरी त्याला एकवचनान्तनामाचा या वर्गांतील सर्व जाती हाते म्हणून एकवचनान्त नामाचा अर्थ एक जाति किंवा विशेष एक पदार्थ असा निर्णय वाक्यार्थ करतांना करावा लागतो आणि असा निर्णय करण्यास एकच साधन आहे म्हणजे बोलणाराचा हेतु म्हणजे जी विवक्षा वर्णीली असते त्यावरून पडतं सारांश वेदामध्यें जे शब्द योजिले आहेत त्यांच्या पासून नीट व्यवस्थेने जितका अर्थ योजिला जातो तितकाच अर्थ घेतला पाहिजे वेदांतले शब्द सोडून पर्याय शब्द घेतां यत नाहीत वेदांची व्यवस्था करतांना ह्याने वेदांत जे शब्द आहेत त्यांचा यथाश्रुत जितका अर्थ होतो तितका घ्यावाचा परंतु असा अर्थ करताहि त्याची क्रियेच्या संबंधानें योजना करितां न येईल तर मुख्य क्रिया सोडून तिच्या अंगांच्या संबंधानें तो अर्थ योजावाचा परंतु मुख्य क्रिया कोती आणि तिची अंगें कोण हीं हा निर्णय शेषशेषिभावाचा विचार केल्यावांचून होत नाहीं म्हणून शेषशेषिभावाचा विचार करणें आवश्यक आहे" यावर बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं —"शेषशेषिभाव जो ठरवायाचा तो एका वाक्यांत ना? कीं भिन्न भिन्न वाक्यें घेऊन एका वाक्यांतील शेषी घ्यावाचा आणि दुसऱ्या

based on the text sanctions any number of cups being washed in performing a sacrifice Thus there is no foundation whatever for the social polity as it obtains among the Âryas The Vaidi Âchârya remarks in reply — no matter if the cup is in the singular number because it represents the whole species. Hence a singular noun expresses either an individual object or the whole species. This is to be determined in interpreting a statement. The only means that can be availed of for this purpose is the general bearing of a text as indicated by its general purport To sum up, in interpreting a Vedic text the exact signification of words is to be fixed and adjusted No synonymous words can be substituted. The adjustment of the Vedic texts admits of the words as they are in the Vedas being taken without enlarging or limiting their signification But when the interpretation of a text is hindered by the principle enunciated in as much as it fails to apply to a principal action a reference to the subordinate actions is to be made in preference to the principal action But the distinction between principal and subordinate actions can not be made without the examination of the qualified and its qualities a dissertation about which is, therefore essential In reply the Buddhist asks :—" is the examination of the qualified in relation to its qualities to be determined as both are to be met with in one text only or is it to extend over any number of texts? Is the qualified to be taken from one text and are its qualities to be taken from another text?

वाक्यातील शेष घ्यायाचा? अशा रीतीनें वाक्यार्थ केल्यास जी अव्यवस्था होईल ती सांगण्यास नको?" या सवयानें वैदिकाचार्य वाक्यभेद म्हणजे काय आणि एकवाक्य म्हणजे काय याचा विचार करतात शुद्धवाक्य, साकांक्ष वाक्य, आणि समवाक्य ह्याचें निरूपण पूर्वी झालेंच आहे म्हणून एथें विशेष विचार करण्याची आवश्यकता नाही इतकेंच सांगितलें म्हणजे पुरे की वाक्यार्थमीमांसेच्या धोरणानें वैदिकाचार्य वेद वाक्याची व्यवस्था करून धार्मिक आणि सामाजिक वैदिक सांप्रदायाचें मंडन करितात बौद्धाचार्यास वाक्यार्थमीमांसेचे सिद्धांत मान्य करावे लागतात, परंतु वैदिकसांप्रदाय बौद्धाचार्यांत मान्य होत नाहीत आणि वाक्यार्थमीमांसेची योजना केली असताहि वैदिक सांप्रदायाचें जसें मंडन व्हावें तसें होत नाहीं याचे कारण इतकेंच की, वैदिकाचार्यास आर्यलोकांत स्थापित झालेल्या सामाजिक आणि धार्मिक सांप्रदायास सभाळून वाक्यार्थमीमांसेची योजना करावी लागते आणि म्हणून लौकिक वाक्यार्थमीमांसा आणि वैदिक वाक्यार्थमीमांसा किंवा आर्थी भावना आणि शाब्दी भावना असा भेद करावा लागतो बुद्धिवाद करणाऱ्या बौद्धाचार्यास वैदिकसांप्रदायाचे धोरण सभाळावे लागत नाहीं म्हणून स्वतंत्रतेनें वाद करिता येतो यामुळें त्यांची वाद करण्याची शैली सरळ आणि कोटया प्रबळ असें वाटल्यावाचून राहत नाहीं सर्व देशामध्ये अजून

Such a procedure, if permitted, would involve exegetics in a great confusion" In this connection, a simple single sentence, a complex sentence, a dependent sentence, the division of a sentence and co-ordinate sentences are considered in the Purva-Mîmânsâ Suffice it to state that the Vaidikâchârya adjusts the interpretation of Vedic texts with an ingenuity, the force of which the Buddhist does not see, and seeks to defend the religious and social polity of the Âryas Though the Buddhist admits the principles of exegetics generally, he differs from the Vaidikâchârya in applying them The elaborate application of the exegetical principles fails to uphold the religious and social polity of the Âryas, because the Vaidikâchârya has to apply his principles under conditions he has to recognize the social customs and religious usages of the Âryas he has to maintain their conformity to the Vedas He is, therefore, obliged to distinguish between sacred and profane exegetics known in the Pûrva-Mîmânsâ as Shâbdî Bhâvanâ and Ârthî Bhâvanâ—a verbal conception and a sensuous conception Such rationalists as Buddhists have not to uphold any custom or usage They can argue independently Hence their arguments are necessarily cogent, and their method of reasoning candid and direct In every country, there are two parties The one consisting of those who are thorough-going rationalists, and who fearlessly draw all the conclusions that the premises laid down can admit of the other seeks to defend the existing practices

पर्यंत चालिरीत ...चे दोन पक्ष अ... निघाले बुद्धिवाद करणा रांचा एक तट आणि दोघांत वाद असलेल्या ... संगाजन गतीत पर्याय आहे त्या मार्गाचें महत्व ... दोघा दुसरा मत ... या दोघी कर्णी परस्परांचें म्हणणें ... आह हें समजून घेऊन वादाचा पक्षी दे ... आणि वादविवाद करून जी व्यवस्था ठरेल ती आमर म पतिना मान्य करणें हा आपला धर्मांचा धर्म आहे ... या प्रकारानें आणि इति हासदृष्ट्या वैदिकाचार्य व आणि बौद्धाचार्य यांच्या वादविवादाची योग्यता मोठी आहे या प्रकरणात बादरि आणि जैमिनि या आचार्यांची नावें आलीं आहेत त्यावर कोणी असें म्हणेल कीं मीमांसेचा कर्ता जैमिनि आपलेंच नांव कसें घेतो? त्यावर हाच म्हणणें आहे कीं या कालच्या पद्धतीनें प्राचीन आर्य लोकांची व्यव स्था निराळ्या प्रकारची होती आड नावाची व्यवस्था आर्य लोकांमध्ये मोठी असे आडनावांचीं तीन रूपें असत मुख्य आणि पहिलें रूप हें गृहपतीचें आडनाव असें गर्ग ... कुलाचें नांव गार्गि असें पडे हें आड नावाचें दुसरें रूप आणि त्याच्या नातवांचें नांव गार्ग्य असें पडे मग मुख्य गृहपति मेला म्हणजे पुन गार्गि या मुलाचें नांव गर्ग पडे आणि स र्वांत वडील गार्ग्य या नातवाचें नांव गा र्गि पडे आणि पणतवांचें नांव गार्ग्य

and customs and yet are willing to reason as to the grounds on which they are based. In a state of progress the two parties argue with each other and thus benefit society. One ought to aspire after such a state of society and without obstinacy and courteously towards one another to examine carefully the grounds on which the social polity appears to be based, and to accept such conclusions as are established by earnest reasoning. Thus historically as well as practically the controversy between the Vaidikâchârya and the Buddhist is important. In this chapter the names of the Âchâryas—Bâdari and Jaimini—occur. The question—how could Jaimini the author of the Pûrva Mîmânsâ mention his own name in his own work—is natural. The answer is—the system of domestic economy among the ancient Âryas was considerably different from the prevalent one. The surnames or the Gotras represented the patriarchal system. Three forms of surnames are constantly met with in ancient literature. The first was most important; it was the patronymic by which the lord of the united family—the patriarch—was known. For example Garga or Gargâchârya was the recognized head of all the Gargas who may be a hundred. His eldest son and heir was called Gârgi. This is the second form of the patronymic. The grandsons or sons of Gârgi were named Gârgyas. On the decease of the old patriarch Gârgi began to be called Garga and the eldest of the grandsons was called Gârgi and those great grandsons who belong-

पडे. कारण मुख्य गृहपतीच्या नातवाच्या जागीं पणतू आला. अशी ही व्यवस्था ठाऊक नसल्यामुळें वेदामध्यें वसिष्ठाचें नाव आलें आणि रामायणामध्यें वसिष्ठाचें नाव आलें म्हणजे लोक दोन्हीहि वसिष्ठ एक असें मानितात. तें अयोग्य आहे. तथापि हा बादरि कोण आणि जैमिनि कोण याचा निर्णय करितां येईल. कारण बादरीच्या किंवा जैमिनीच्या मताचा उपन्यास षड्दर्शनांत बऱ्याच ठिकाणीं झाला आहे. या उपन्यासाच्या योगानें योग्य प्रसंगीं जैमिनि आणि दुसरे आचार्य यांचा कालनिर्णय करण्याला आम्ही प्रयत्न करूं. पूर्वमीमांसेचें जें निरूपण झालें आहे तें करतांना पंडितजनांपुढें पुढील विषय मांडला पाहिजे. पतंजलीच्या महाभाष्यांत ज्या परिभाषा येतात त्यांचें आणि पूर्वमीमांसाशास्त्रांतील न्यायाचें साम्य आहे या संबंधानें नुसतें दिग्दर्शन केलें म्हणजे पुरे. पूर्वमीमांसेंत वर्णिलेल्या उत्कर्षापकर्षाचा दुसऱ्या आणि तिसऱ्या परिभाषेशीं संबंध आहे, तेराव्या परिभाषेचा पूर्वमीमांसेंतील आनन्तर्य या विषयाशीं संबंध आहे आणि बर्हिर्न्याय म्हणजे 'मुख्यगौणयोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्ययः' ही परिभाषाच. अशा साम्याचा विचार करणें हें जैमिन्यादि आचार्यांच्या कालनिर्णयाचें साधन आहे. म्हणून पूर्वमीमांसा आणि पतंजलिकृतमहाभाष्य यांतील संबंधाचें दिग्दर्शन मात्र केलें आहे. योग्यप्रसंगीं याविषयीं विशेष विचार करूं.

ed to the family, and were designated Gâigyâyanas were now called Gârgyas. The ignorance of this system has already caused considerable confusion. Because some one Vasistha is mentioned in the Vedas, and because some other Vasistha is mentioned in the Râmâyana, it is generally supposed that they are identical. This is unreasonable. The question, however, as to who these—Bâdari and Jaimini are, can be answered, because the doctrines propounded by them are explained more than once in Indian philosophy. We will attempt to discuss the chronology of Jaimini and others in the sequel. At this stage of the explanation of the Pûrva-Mîmânsâ, the attention of scholars is to be directed to the comparison of the Paribhâsâs as they are to be met with in the commentary of Patanjali to whom we often refer and the Nyâyas of the Pûrva-Mîmânsâ. Suffice it to point out that the subject of backward and forward transference is cognate to that of the second and third Paribhâsâs in the Paribhâsendushekhara, that the subject of close juxtaposition bears on that of the 13th Paribhâsâ, and that the Barhirnyâya is simply the Paribhâsâ—*Mukhyagounayor mukhye kâryasampratyah*. Such a comparison aids the discussion of the chronology of the Âchâryas mentioned in the Purva-Mîmânsâ.

अथ तृतीयाध्यायस्य द्वितीय पाद ॥

अथ लवनप्रकाशकमन्त्राणां मुख्ये विनियोगाधिकरणम् ॥

(बर्हिर्न्याय) ॥

अर्थाभिधानसामर्थ्यान्मन्त्रेषु शेषभाव स्यात्तस्मादुत्पत्ति सम्बन्धोऽर्थेन नित्यसंयोगात् ॥ १ ॥

पदानि । अर्थाभिधानसामर्थ्यात् उत्पत्तिसंबंध ॥

पदार्थः । अर्थस्य अभिधान तस्य सामर्थ्यम् ॥ अपूर्वतया योऽर्थो निरूप्यते तस्य सामर्थ्यम् । तस्माल्लिङ्गप्रमाणादित्यर्थ ॥ औत्पत्तिको नाम नित्यसम्ब धः उत्पत्तिसम्ब ध ॥

वाक्यार्थः । मन्त्रैर्योऽर्थोऽपूर्वतया निरूप्यते तस्य सामर्थ्येन मन्त्राणां शेषभाव । अतोऽर्थस्य मन्त्रेण सह नित्यसम्बन्धात् । कुत । तयो नित्य युगपद् निरूपणात् ॥

भावार्थः । वेदमन्त्राणामर्थो वर्त्तते । अस्याऽर्थस्य कर्मणि विनियोग । तेन कर्मणो मुख्यत्वम् । मन्त्राणां च गौणत्वम् । कुत । अर्थं विना मन्त्रो नास्ति । कर्म च मन्त्र विना नानुष्ठीयते । अत कर्ममन्त्रयोर्युगपत् संप्रत्यय । अत्रायं बर्हिर्न्याय इति प्रसिद्धम् । मुख्यगौणयोर्मुख्ये कार्यसम्प्रत्यय* इति बर्हिर्न्यायस्य स्वरूपम् । प्रथमागतेन मुख्येनैव सम्ब धो युक्तस्तेनैवार्थेन नित्यं प्रमाणान्तरमनपेक्ष्य मन्त्राणां संयोगात् । इति कौस्तुभकारेण सूत्रार्थो वर्णित । यदा वैदिकशब्दस्य द्वावर्थौ भवत तदा प्रथमागतोऽर्थो ग्रहणीय इति बर्हिर्न्यायेन सिद्धान्तितम् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

बर्हिर्देवसदन दामि ॥

* व्याकरणशास्त्रे या परिभाषा प्रसिद्धा साऽत्र पूर्वमीमांसाध्याये सर्वत्रैकवाक्यतया ॥ यथा मुख्यगौणयोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्यय इति बर्हिर्न्याय । उत्तरपादस्य प्रतिपाद्य ।

संस्कारकत्वादचोदितेन स्यात् ॥ २ ॥ (आ० नि०) ॥

पदार्थः । अचोदितेन=अपूर्वतया निरूपितेन अर्थेन=लिङ्गेन इत्यर्थः । संस्कारकत्वात्=संस्कारवाक्यसामर्थ्यात् । (शेषभावः) ॥

वाक्यार्थः । संस्कारवाक्यसामर्थ्यादचोदितेऽपि मन्त्रार्थे संस्काराऽभिधायकमंत्राणां शेषभावः ॥

भावार्थः । मन्त्राणामुत्कर्षापकर्षौ निरूपितपूर्वौ । यत्राकाङ्क्षाबलेन दूरोपस्थितार्थस्याऽनुसंधानं क्रियते तत्रोत्कर्षापकर्षौ प्राप्नुतः । कुतः । यत्र संस्काराभिधायको मन्त्रः तत्र यत् संस्कार्यं तत् संस्कारबलादाकृष्यते । कुतः । संस्कारार्थं विना संस्कारको मन्त्रो नार्थवान् भवति ॥ लिङ्गेन सामान्यसंबन्धग्राहकेण मुख्यार्थसंस्कारकत्वस्यैवावगमात् । इति मीमांसाकौस्तुभः ॥

ये न्यायास्तेषां स्वरूपं यथोद्देशं संज्ञापरिभाषं कार्यकालं संज्ञापरिभाषं चेति द्वाभ्यां परिभाषाभ्यां विशदं भवति ॥ यदानन्तर्यस्य निरूपणमस्माभिः कृतं तत्सर्वथैव यत्राऽनेकविधमान्तर्यं तत्र स्थानतः आन्तर्यं बलीय इति परिभाषा द्रष्टव्या ॥ यदा यथा पूर्वमीमांसानिरूपणं करिष्यते तथाऽस्य विषयस्य विशेषतो विवेचनं भविष्यतीतिदिक् ॥

तिसऱ्या अध्यायाचा दुसरा पाद	**THE SECOND CHAPTER OF THE THIRD ADHYAYA**
आता कापणादिकांविषयी जे मंत्र आहेत त्यांच्या मुख्य कर्मामध्यें विनियोगाविषयीं विचार (संहिन्यार)	THE SUBJECT OF THE MANTRAS OR VERSES ABOUT THE CUTTING OF GRASS BEING USED IN THE PRINCIPAL SACRIFICE
१ प्रयोजनाच्या निरूपणाच्या अर्थी सामर्थ्य असतें तेणें करून वेदमंत्र गौण असें निष्पन्न होतें म्हणून मंत्र आणि यज्ञाचें प्रयोजन यांचा संबंध नित्य आहे कारण दोहोंचेंहि निरूपण एकदम असतें	1 The power of the declaration of the purpose (of a sacrifice establishes that) the verses or Mantras are subordinate Therefore there is original connection between Mantras and the purpose of a sacrifice because both are declared at once and are connected permanently
२ जी वेदवाक्यें संस्कारवाक्यें आहेत त्यांच्या अर्थाचें निरूपण न झालें असतांहि तीं गौण होतात (आ० नि०)	2 The texts about preparatory acts are subordinate in the absence of a direct original statement (Doubt removed)
१ मागील पादामध्यें शेषशेषिभावाचें सविस्तर निरूपण झालें आहे आतां या पादामध्यें त्या निरूपणाची फलना करणारी श्रौतकर्म करतांना वेदमंत्र म्हणावे लागतात मग हे वेदमंत्र मुख्य की श्रौतकर्म मुख्य ? श्रौतकर्म मुख्य असा अभिमानाचा अभिप्राय आहे परंतु मात्र	1 In the last chapter the distinction between the qualified and a quality is established, and fully explained. Its exegetical application is to be pointed out. In performing sacrifices, Vedic verses are to be chaunted The question is whether the mantras in the Sanhitâs or the sacrificial oblation offered is principal.

कारानीं सूत्राच्या प्रत्येक पदाच्या अर्थाची योजना न करिता वेदांतील एक वाक्य घेऊन या सूत्राची व्याख्या केली आहे ते उदाहरण हें "हे गवता, (तुला) देवाचे आसन करण्याकरिता कापतों" या वेदवाक्यात "कापतों" असा शब्द आला आहे म्हणून कापण्यादि क्रियाविषयीं मन्त्र असें अधिकरण रचणाऱ्याने योजिले. परंतु अशा रचनेस मीमांसेंत कांहीं आधार नाहीं. असो आम्हीं वारंवार असें सुचविले आहे कीं या अधिकरणाच्या योगानें मीमांसाशास्त्राचा संकोच झाला, आणि हानि झाली शबरादिभाष्यकार या सूत्राची व्याख्या करताना असें म्हणतात कीं, "बर्हि" शब्दाचे दोन अर्थ आहेत. एक गौण, आणि दुसरा मुख्य मग गौण अर्थ घ्यावा किंवा मुख्य अर्थ घ्यावा असा विचार पडला मुख्य अर्थ घ्यावा आणि गौण अर्थ घेऊ नये मुख्य अर्थ म्हणजे काय? शब्द ऐकू आला म्हणजे सहज आणि प्रथम जो अर्थ लक्षात येतो तो. यास दृष्टांत "राम" हें मनुष्याचें नाव आहे आणि "राम" हें घोड्याचे नाव आहे प्रकरणाच्या धोरणानें एकदम जो अर्थ लक्षात येतो तो अर्थ रामपदाचा घ्यावा. आता या सिद्धांतावरून शब्दाची लक्षणा करिता येणार नाहीं, शब्दाचा गौण अर्थ घेता येणार नाहीं, आणि शब्दाचा एकदेशीय अर्थ घेता येणार नाहीं मन्त्राच्या अर्थाविषयीं हा विचार. पण स्वत. मन्त्राची योग्यता

Jaimini declares the latter to be the principal part of a sacrifice But commentators restrict the sûtra to the explanation of a particular Vedic text which is this.—"Oh grass, I cut (thee) for a seat of the gods" The word—*cut*—is used in the text The author of the Adhikaranas, therefore, states that the subject of this text is about cutting the grass as discussed in the sûtra But the statement appears to us to be unfounded We have frequently insisted upon the fact that the modern Pandits have contracted the scope of the Pûrva-Mîmânsâ, and have mystified its system Commentator Shabara in his remarks on this sûtra observes —"the term Barhis (grass) has two meanings the one being subordinate, and the other, principal." The question then is—which of the two senses is to be accepted? The answer is—the principal sense is to be preferred to the subordinate one But what is meant by the principal sense of a word? That sense of a word which is conceived as soon as it is heard—its first and direct sense For example, the word Râma is the name of a man as well as of a horse That sense of Râma is to be taken which the context directly points out Thus the partial sense, the metaphorical sense or the subordinate sense of a word is not to be taken. These remarks apply to the sense of a mantra, but they do not determine its importance The sense of a mantra is more important than the mantra as it is simply chaunted, because the Mîmânsakas lay great stress on the significant power of each word, and found a theory of inter-

सूत्राणि.

इंद्रप्रकाशकमंत्राणां गार्हपत्ये विनियोगाधिकरणम् ॥

(गार्हपत्यन्यायः)

वचनात्त्वयथार्थमैन्द्री स्यात् ॥ ३ ॥

पदानि । वचनात्, तु, अयथार्थं, ऐन्द्री ॥

वाक्यार्थः । यत्र वचनं प्रतिपदोक्तं वर्तते । तत्र ऐन्द्री ऋगयथार्थं भवति ॥

भावार्थः । ऐन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते इति वेदवाक्यं वर्त्तते । तत्र गार्हपत्यार्थमुपस्थानं कण्ठरवेणोक्तं । ऐन्द्र्या इंद्रदेवताकर्चा । इति तृतीयातेन पदेन इंद्रदेवतार्थमुपस्थानं प्राप्नुयात् । वचनसामर्थ्येन गार्हपत्यार्थम् । लिङ्गेन इन्द्रार्थम् । लिङ्गात् श्रुतिर्बलीयसीति वाक्यार्थमीमांसान्यायेन गार्हपत्यार्थमुपस्थानमिति सिद्धम् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

निवेशनः सङ्गमनो वसूनाम् तै० सं० (४.२,५,४) इत्यैन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते ।

अपकर्ष आणि उत्कर्ष करावा असा रीतीनें शबराचें भाष्य लावलें असतां त्यांतील सर्व लडथड नाहींशी होते

ज्या ऋचांमध्यें इंद्राचें वर्णन आहे त्या ऋचांचा गार्हपत्याच्या संबधानें विनियोग हा विचार

(गार्हपत्यन्याय)

३ प्रत्यक्षानें वर्णन केलें आहे म्हणून इंद्राचें वर्णन करणारी ऋचा योग्य नाहीं।

३ आचार्यांनी खालील सूत्रांत विशिष्ट वाक्याचें उदाहरण घेतलें आहे आणि त्याच्या जोरानें वाक्यार्थमीमांसेचा विचार चालला आहे त्या विशेष उदाहरणाचा विचार केला असतां सूत्रार्थ सहज समजेल तैत्तिरीय संहितेत असें आहे कीं "हा अग्नि यजमानास आपल्या घरास नेतो आणि पुत्रपश्वादि संपत्ति देतो' तै स (३ २, ४ ३)" 'या इंद्रदेवताविषयक मंत्रानें (तो) गार्हपत्याग्नीची पूजा करितो" इंद्रशब्दाची तृतीयाविभक्ति आहे द्वितीयाविभक्ति गार्हपत्याची आहे मंत्राचा विषय तर इंद्र आहे मग इंद्राची पूजा करणें हें योग्य आहे परंतु वाक्यार्थमीमांसेच्या पद्धतीप्रमाणें गार्हपत्याची पूजा करावी हें योग्य आहे आतां कसें करावयाचें? पुन, इंद्राचा मंत्र म्हणून गार्हपत्याची पूजा केली असतां गार्हपत्य मुख्य होईल आणि मंत्र गौण होईल अशा प्रकारचा वाद उपस्थित करून आचार्यांनी सूत्रांत स्पष्ट वर्णिलें आहे कीं वेदाचा अर्थ योग्य नसतो इंद्राचा मंत्र अयोग्य म्हणजे ज्या म

१८—

THE SUBJECT OF THE APPLICATION OF THOSE MANTRAS WHICH DESCRIBE INDRA, TO THE GĀRHAPATYA FIRE

(THE GĀRHAPATYA MAXIM)

3 Because of a direct statement the *Rik* about Indra does not serve its own purpose

3. Jaimini makes a reference to a particular Vedic text in the *sūtra*, and bases his *exposition of* exegetics upon it. The examination of the text quoted and about to be translated will elucidate the *sūtra*. *See* (V 2 4 4) of the Taittiriya *Sanhitā*. The sacred fire conducts (sacrificers) to *their houses* and secures for them children and cattle. "(He) worships the Gārhapatya-fire by *this mantra* which refers directly to Indra. The god—Indra—is in the instrumental and the Gārhapatya-fire in the accusative case. Because the subject of the mantra directly refers to Indra to whom it is devoted it is proper to worship him in preference to Gārhapatya or a sacred fire. But the principles of exegetics necessitate the sacred fire being worshipped. Hence there is a difficulty. Again, if the Gārhapatya fire be worshipped *by* a mantra which treats of Indra, the first would be more important than the mantra itself. In reply to such objections, Jaimini states in the *sūtra* that the mantra quoted distinctly lays down that the verse about Indra is not so impor-

सूत्राणि.

गुणाद्वाप्यभिधानं स्यात् सम्बन्धस्याशास्त्रहेतुत्वात् ॥ ४ ॥
(आ० नि०) ॥

पदार्थः । सम्बन्धस्यशब्दार्थयोः सम्बन्धः तस्य ॥

वाक्यार्थः । न । शब्दार्थयोर्यः सम्बन्धः स न शास्त्रहेतुकः । तस्माद् गुणसम्बन्धेनाभिधान वर्तते ॥

भावार्थः । यत्र शब्देन मुख्यस्य निरूपणं कर्तुं न शक्यते । तत्र गौणस्य निरूपण युक्त । शब्दार्थयोर्नित्यसम्बन्धात् । परत्वर्थस्य न नित्य शास्त्रेण सम्बन्धः । कुतः । लौकिकार्या वर्तते । तैर्यदृच्छया निरूपण कर्तुं शक्यते यथा सूर्यो घटः । तस्मादिंद्रशब्दस्य नेंद्रदेवतावाचकत्वं । इंद्रशब्दस्यैश्वर्यवाचकता वक्तु शक्यते । तस्मादैंद्र्यर्चा गार्हपत्योऽग्निरभिधीयेत । गौणमिदमभिधानं भवेत् । कुतः । शास्त्रे तस्य निरूपणाभावात् । अत ऐंद्र्यर्चा गार्हपत्यस्योपस्थानमिति सिद्धांतः ॥

एवमिहाप्यनिन्द्रे गार्हपत्य इन्द्रशब्दो भविष्यति । अस्ति चास्येन्द्रसादृश्य यथैवेन्द्रो यज्ञसाधनमेव गार्हपत्योऽपीति । अथवा इन्दतेरैश्वर्यकर्मण इन्द्रो भवति । भवति च गार्हपत्यस्यापि स्वस्मिन् कार्ये ईश्वरत्वं । तस्मादिन्द्रशब्देन यः प्रत्याय्यतेऽर्थः स प्रतीतः सादृश्याद् गार्हपत्य प्रत्याययिष्यति ऐश्वर्य्याद् वा प्रत्याययिष्यतीति न दोष इति शबरः ॥

ज्याने पूजा करावयाची तो मत्र गौण आणि जिची पूजा करावी म्हणून वर्णिलें आहे ती देवता मुख्य. कारण वाक्यार्थमीमांसेमध्यें वाक्याचा सरळ विचार करून जो अर्थ निष्पन्न होतो तो घ्यावयाचा.

tant as the Gârhapatya-fire itself, and that the former is subordinate, and the latter, principal, because it is an exegetical principle already established that the direct and explicit sense of a sentence is always to be preferred This principle is the gist of this sutra.

४ नव्हे (कोणताहि) संबंध शास्त्राचें कारण नाहीं, म्हणून गुणवर्णन केल्यानेंहि अपूर्व निरूपण होतें (आ० नि०)

४ सूत्रामध्यें गुण, अभिधान आणि शास्त्र हीं पदें आलीं आहेत त्यांचें अर्थ हीं पूर्वीच वर्णन केले आहे. बौद्धाचार्यांनीं निराळ्या सूत्रावर असा दोष दिला कीं, तोंडानें मंत्र म्हणावा एका देवतेचा आणि पूजा करावयाची दुसऱ्या देवतेची ही वैदिक परंपरा कशी? हा गोंधळ नव्हे काय? शब्द आणि त्याचा अर्थ या दोहोंचा परस्पर नित्यसंबंध नाहीं काय? मग इंद्रशब्दाचा एक अर्थ आणि गार्हपत्याग्निशब्दाचा दुसरा अर्थ त्यांचा परस्पर संबंध होईल कसा? यावर वैदिकाचार्य इतकेंच म्हणतात कीं, वेदाच्या वचनानें जो संबंध दाखविला तो येथें त्या संबंधावरून अमुक रीतीनें कर्म करावें असें शास्त्र करितां येत नाहीं. म्हणून इंद्रशब्द गुण दाखवितो, इंद्र गार्हपत्या यांनेंहि उद्देशाचें वर्णन होतें, असा वरील सूत्राचा अर्थ आहे. ज्या मंत्रांत इंद्राचें नाव आलें आहे, त्या मंत्रानें इंद्राचें वर्णन होत नाहीं परंतु गार्हपत्याग्नीचें वर्णन होतें. हें कसें? तर इंद्र हें गार्हपत्याग्नीचें विशेषण आहे. कारण जसा इंद्राचा पराक्रम तसाच अग्नीचा पराक्रम इंद्र जसें

4 No Because (the description of) a relationship is not the principle of a Vaidika injunction, the description of a quality constitutes an original statement (A doubt removed)

4 The terms—Guna, Abhidhâna, and Shâstra—are used in the sûtra. Their senses have already been sufficiently examined and explained The Bouddhâchârya asks — What is the ground of the Vaidika polity which sanctions the worship of one god by means of a mantra which describes directly another god? Is not this confusion? Is it not already stated that a word and its sense are permanently connected? The terms Indra and Gârhapatya having different significations cannot, therefore, refer to the same thing They cannot be connected with one another in any way In reply to this the Vaidikâchârya observes — "The relationship pointed out by a Vaidika text does not determine the way in which a sacrifice or its part is to be performed.) १
Hence the terms—Indra and Gârhapatya—are not co-ordinate the one being subordinate to the other The mantra, the subject of which is Indra, does not describe him but the Gârhapatya-fire. Indra is an epithet of Agni, because the importance of the one is as great as that of the other because as the one is invoked in sacrifices, so is the other and because the term Indra etymologically signifies prosperous or victorious. In exege-

सूत्राणि.

आव्हानप्रकाशकमन्त्राणामाव्हाने विनियोगाधिकरणम् ॥

तथाऽऽव्हानमपीति चेत् ॥ ५ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । यथा पूर्वसूत्रे ऐन्द्रीपदेन गार्हपत्यस्य ग्रहण । तथाऽस्मिन् सूत्रेऽनुसधास्यमानवाक्ये आव्हयतिपदेन तत्समीपस्थाऽवघ्नत्पदस्य ग्रहणमिति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

हविष्कृदेहि । तै० ब्रा० (३.२,५,८.) इति त्रिरवघ्नन् आव्हयति ॥

न कालविधिश्चोदितत्वात् ॥ ६ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वसूत्रे पूर्वपक्षकारेणोक्त तन्न न । अवघ्नत्पदं कालविधानं करोति । कुतः । अन्यत्र तद् विधानात् । तस्मादनुसंहितमंत्र आव्हाने विनियोक्तव्यः ।

गुणाभावात् ॥ ७ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । न कश्चिद् गुणोऽस्ति येन अवघ्नत्पदस्य संबंधः प्रकाशते । तस्मादाव्हानमन्त्रस्याव्हाने विनियोगः । पुनः । यजमानपत्नी यदा आहूयते तदा दृष्टं फलं निष्पद्यते । अवघाते मंत्रविनियोगः कृतश्चेद् मंत्रफलमदृष्टम् । अदृष्टकल्पनाया दृष्टकल्पना न्याय्या । इति न्यायेनाव्हानमंत्रस्याव्हाने विनियोगः ॥

यज्ञाचे साधन तसाच अग्नि शब्दाचा धात्वर्थ घेऊन इंद्रशब्दाचा अर्थ केला असता ऐश्वर्यवान् इतकाच अर्थ होतो, म्हणून इंद्र हे अग्नीचे विशेषण आहे वाक्यार्थमीमांसेमध्यें संबंधावरून अर्थ करावयाचा नाहीं परंतु सरळ आणि स्पष्ट जो अर्थ दिसतो तो घ्यावयाचा हे या सूत्राचे रहस्य आहे

ties, the sense of a statement is not determined by any relationship it explains, but the direct and explicit sense only is to be accepted This is the gist of the sûtra

देवाला आमंत्रण होतें असें ज्या मंत्रात सुचविलें असतें त्या मंत्राचा आमंत्रण करण्यामध्यें विनियोग.

THE SUBJECT OF THOSE MANTRAS WHICH SPEAK OF INVITATION OF (THE SACRIFICING LADY)

५. पूर्वी त्या सूत्रांत इंद्रपदाविषयीं विचार झाला तसाच आमंत्रण करण्याविषयीं विचार झाला तर (पू०)

5 If (the mantras about) invocation also (be interpreted) as (the mantra about Indra is interpreted in the last sutra) then (what)? (The statement of an opponent.)

६ असें नव्हे कारण दुसरे ठिकाणीं कालाचें विधान केलें आहे (सि०)

6 No Because the time is (elsewhere) enjoined (Final statement)

७ गुणाचें वर्णन होत नाहीं म्हणून आमंत्रण करण्यांत मंत्र योजावा (आ० नि०)

7 Because of the absence (of the description) of a quality, (the text quoted is to be used in giving an invitation) (Doubt removed)

---

५ मागील सूत्रांत मुख्य आणि गौण असा मंत्र पदांत मुख्य पदाशीं क्रियेचा अन्वय व दोन्ही क्रिया गौणपदाशीं विशेषण अन्वय होतो असा विचार होऊन सिद्धांत ठरला कीं वाक्यांतील मुख्य पदाशीं क्रियेचा अन्वय होतो. या सिद्धान्ताच्या बळानें गार्हपत्याचा विचार झाला त्या विषयाचा प्रकार असा कीं एका वाक्यांत सावित्र्यादिक देवतापद प्रथम आलें आहे आणि द्वितीयांत गार्हपत्यादि ई पद आलें आहे मग कोणत्याची यो

5 In the last sutra it is shown that the verb is to be connected with the principal terms as distinguished from subordinate ones both being used in the same sentence Thus what is known as the Gârhapatya-nyâya is examined as explaining this principle the bearing of which is further analysed In the same text the names of two gods are mentioned the one being simple and in the accusative and the other being derivative and in the instrumental case The problem is—of these which god is to be worshipped? The solution is—the

णत्या देवतेचें उपस्थान करायाचें? यावर असा सिद्धांत ठरला कीं, गार्हपत्याग्नीचें उपस्थान करावें इंद्राचे उपस्थान करू नये हीच वाक्यार्थमीमांसेची व्यवस्था घेऊन पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं —"वैदिकाचार्य, तुम्ही जी व्यवस्था करता ती सर्वत्र लागू पडत नाहीं. वेदवाक्य घेऊन त्याचा अर्थ केला असता आमचे म्हणणें लक्षात येईल "हवीचें द्रव्य तयार करणारे बाई, ये कीं असें तीन वेळ ठोकून आमंत्रण करतो" या मध्यें "तीन वेळ ठोकून" आणि "आमंत्रण करितो" अशा दोन क्रिया आहेत तेव्हा हा मन्त्र आमन्त्रण करण्याविषयीं नव्हे हा मन्त्र पात्रे ठोकण्याविषयीं आहे जेव्हा पात्र ठोकायाचीं तेव्हा आमन्त्रण करायाचे म्हणजे पात्रें ठोकण्याच्या योगानें आमन्त्रण करण्याचा काल समजतो मग पात्रें ठोकण्याचा वेळ तो कोणता? जेव्हा ये म्हणून बाईस बोलावतो तेव्हा मग यामध्यें मुख्य वाक्य कोणतें व गौण वाक्य कोणते असा घोटाळा पडला म्हणून तीन वेळ ठोकतो या क्रियेस मुख्य मानून आमन्त्रण करतो या क्रियेस गौण मानावें. मग ठोकतो या पदाशीं वाक्यातील दुसऱ्या पदाचा अन्वय होतो. म्हणून जो वेदमन्त्र वर घेतला आहे त्याचा विनियोग आमन्त्रण करण्यामध्ये होत नाहीं

६ अशा वाक्याचा अर्थ बसवितांना वैदिकाचार्य असें म्हणतात —बौद्धाचार्य, ज्या रीतीनें तुम्ही वेदवाक्याची व्यवस्था

Gârhapatya-fire is to be worshipped The Bouddhâchârya bases his objection on this question, and observes —"Oh Vaidikâchârya, you shift your ground and develope principles of exegetics as they suit your convenience" The sûtra will be explained fully by the translation of an illustrative Vaidika text "Oh lady, preparing the materials of an oblation, come thus beating (the mortar) thrice he invites (her)" In this text two actions are mentioned—beating (the mortar) and inviting The text, therefore, does not directly mention the last only It may describe the first as well, and signifies that when the mortar is to be beaten, invitation is to be given The time of beating the mortar determines that of invitation The question is—what is the time of beating the mortar? That time when the lady is asked to come Hence there is confusion as to what is the principal and what is the subordinate sentence Hence of the two sentences—*he thrice beats the mortar*, and *he invites*, —the first is principal and the second, subordinate. Hence all the parts of the whole sentence are referred to and connected with, the verb *beats* Hence the text quoted and translated is not to be used in giving an invitation

6 In interpreting the text, the signification of which is discussed in the preceding sûtra, the Vaidikâchârya observes — Oh Bouddhâchârya, the text is not to be interpreted in the way you do, because it is not enough to know what is the principal and what, the subordinate state-

करत, त्या रीतीनें व्यवस्था करणें योग्य नाहीं. कारण केवळ वाक्यार्थमीमांसा करतांना मुख्य वाक्य कोणतें आणि गौण वाक्य कोणतें इतकें समजल्यानें पुरें होत नाहीं. अपूर्व विधान कोणतें आणि अनुवाद कोणता हेंहि समजलें पाहिजे. मग सहजच अपूर्व विधान मुख्य होतें आणि अनुवाद गौण होतो. वरील वेदवाक्यामध्यें "आमन्त्रण करतो" हा अपूर्व विधि आहे, आणि "कांडें ठोकतो" हा अनुवाद आहे. कारण आमन्त्रण करतो या विशेष कार्याचें वर्णन झालें नाहीं. आणि 'कांडण ठोकतो' या विषयाचें वर्णन दुसरीकडे झालें आहे. इतकेंच आमन्त्रण करणें या कार्याविषयीच वरील मन्त्राचा उपयोग करावा हें योग्य आहे.

७ "हवि तयार करणारे बाई, ये असें म्हणून तीन वेळ ठोके मारतो" असा या दोन्ही वाक्यांचा संबंध करावयाचा नाहीं. पहिलें वाक्य दुसऱ्या वाक्याचा गुण दाखवीत नाहीं असा सूत्रार्थ आहे. वेदवाक्याचा अर्थ काय आहे? ठोके मारून "हवि तयार करणारे बाई ये" असें तीन वेळ आमन्त्रण करतो. वैदिक मन्त्राच्या दोन भागांचा परस्परांशीं गुणिसंबंध नाहीं असें सूत्राचें तात्पर्य आहे.

ment in fixing the sense of a sentence but the knowledge of an original as distinguished from an explanatory statement is indispensable. Then it is easy to see that the first is principal and the last, subordinate. In the text quoted of the two statements—*he invites* and *he beats the mortar* —the one is original and the other explanatory because the former is nowhere laid down, while the latter is elsewhere mentioned. Hence the Vaidika text in question is to be used only in giving an invitation.

7 "He thrice beats the mortar saying—Oh lady preparing an oblation come." The two parts of this text are not to be connected in the way the Bauddhâchârya insists upon. The sense of the sûtra is—the second part does not describe any quality of the first. The real sense of the text is— Having beaten the mortar he thrice invites the sacrificing lady, saying–Oh lady preparing an oblation come." The gist of the sûtra is that the two parts of the Vaidika text are not connected as the qualified and a quality.

सूत्राणि.

लिङ्गाच्च ॥ ८ ॥ (यु० १) ॥

भावार्थः । पुनः । लिङ्गं नाम वेदवाक्यं वर्तते । तेनाऽह्वानमंत्रस्याऽह्वाने विनियोग इति सिध्यति । अनुसंधेये वेदवाक्ये वाक्शब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वं । तथा यजमानपत्न्याः स्त्रीलिङ्गत्वम् । तेनाऽह्वानशब्दस्य मंत्रे यजमानपत्न्या आव्हानं लक्षितं न त्ववहननम् । तस्मादाऽह्वानमंत्रस्याऽह्वाने विनियोगः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

वाग्वै हविष्कृद्वाचमेवैतत् । श० ब्रा० (१.१,४,११.) आव्हयति ॥

विधिकोपश्चोपदेशे स्यात् ॥ ९ ॥ (यु० २) ॥

भावार्थः । आव्हानमंत्रस्यावघाते विनियोगः कृतश्चेत् क्रियाप्रयोगनिरूपणे येऽन्ये विधयः तेषां कोपः स्यात् । नाम तेषामव्यवस्था स्यात् । के तेऽन्ये विधय इत्यनुसंधेये वेदवाक्ये दर्शितम् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

अपहत रक्षः । वा० सं० (१.१६.) इत्यवहन्ति ॥ अपहता यातुधाना इत्यवहन्ति ॥

८ वेदवाक्यांहि असेंच आहे म्हणून (सू०)

९ (कांडतो) हा अपूर्वविधि म्हटला तर (स पा) अपूर्व विधीची अव्यवस्था होईल

८ वेदवाक्य असें आहे ' वाचा हाव हवि उत्तम करते " यांचे लाव बोलावते ' या वाक्यांतील "आमंत्रण करतो " आणि ' वाचा " या दोहोंचा स्पष्ट संबंध आहे वा चा आणि यजमानपत्नी या दोहोंमध्ये सर्वथैव सादृश्य आहे असें सादृश्य "कांडतो " हें क्रियापद आणि " वाचा " यांच्या मध्यें नाहीं म्हणून " आमंत्रण करतो " या क्रियेचा संबंध यजमानपत्नीशींच लावावा, आणि वरील मंत्राचा आमंत्रण करण्याम मेंच विनियोग करावा

९ वेदवाक्य घेऊन त्याचा अर्थ केला म्हणजे सूत्रार्थ सहज लक्षांत येईल " मारला राक्षस असें म्हणून कांडते " " मारली भूतें असें म्हणून कांडते " या वेदवाक्यामध्यें कांडण्याच्या विधीचें अपूर्व विधान झालें आहे मग पांचव्या सूत्राखालीं जो मंत्र आम्हीं घेतला आहे त्याच्या योगानें कांडणें या क्रियेचें अपूर्व विधान होतें असें म्हटलें म्हणजे

(८—२)

8 (The text is to be so interpreted) because there are other Vaidika texts. (Argument in support of the final statement.)

9 If (pounding in a mortar) be said to be an original statement, (the real) original statement would be misinterpreted (2 Argument in support of the final statement)

8. The Vaidika text, which gives grounds to infer that the final statement is correct, is—" speech indeed produces an oblation he, therefore invites speech This mantra distinctly points out the connection between speech and invitation ; as a sacrificing lady—the wife of a sacrificer—is in o y respect analogous to speech. But no analogy can possibly be shown to exist between speech and the act of beating the mortar Hence the act of invitation is to be connected only with the wife of a sacrificer and the text discussed is to be used only in giving an invitation

9 The translation of a Vaidika text will explain the sûtra. " The giant is killed—so saying she pounds." The devils are killed—so saying she pounds. These texts state originally the act of pounding rice. If it be said that because the text quoted under the fifth sûtra m kes an original statement as to pounding rice the mantra is to be used in connection with the last act. Such an interpretation would involve the same text in confusion There-

सूत्राणि.

अग्निविहरणादिप्रकाशकमंत्राणां तत्रैव विनियोगाधिकरणम् ॥

तथोत्थानविसर्जने ॥ १० ॥

भावार्थः । यथाऽऽह्वानमंत्रस्य विनियोगो दर्शितः । तथोत्थानमंत्रस्यच विनियोगो द्रष्टव्यः । यथाऽऽह्वानमंत्रे द्वयोः क्रिययोः सम्बन्धः तथोत्थानमंत्रे विसर्जनमंत्रेच द्वयोः क्रिययोः सम्बन्धः । यथाऽऽह्वानमंत्रविचारे पूर्वपक्षः तथोत्थानमंत्रे विसर्जनमंत्रेच पूर्वपक्षः । यथाऽऽह्वानमंत्रविचारे पूर्वपक्षो निराकृतः तथोत्थानमंत्रविचारे विसर्जनमंत्रविचारेच पूर्वपक्षो निराकर्तव्यः । उत्थानमंत्रस्योत्थाने विनियोगः न त्वग्निविहरणे । विसर्जनमंत्रस्य वाग्विसर्जने विनियोगः । न तु व्रतकरणे ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

उत्तिष्ठन् अन्वाहाग्नीदग्नीन्विहर । तै० सं० (६.३,१,२.) ॥ व्रतं कृणुतेति वाचं विसृजति । तै० सं० (६.१,४,४.) ॥ याः पशूनामृषभो वाचः ॥

कारणें या क्रियेमध्ये वेदमन्त्राचा विनियोग होतो असें म्हटले तर वरील वेदवाक्याची अव्यवस्था होईल. म्हणून "हवि करणारे बाई, ये असे म्हणून कांडून तीन वेळ आमन्त्रण करतो." या मन्त्राने आमन्त्रण करायाचें हें सिद्ध होतें. एकाच वाक्यामध्यें दोन क्रिया आल्या असता त्यांचा परस्परांशीं काय संबंध हें ठरविण्याकरिता हा वादविवाद केला आहे

fore, it signifies—"saying, Oh lady preparing an oblation, come, and pounding rice, he thrice invites" Thus the text is to be used in giving an invitation This discussion is intended to point out the relationship between two acts referred to in the same text.

एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणीं अग्नि नेणें असें सुचविणाऱ्या वेदमन्त्राचा अग्नि नेण्यामध्येंच विनियोग करावा हा विचार

THE SUBJECT OF THOSE MANTRAS, WHICH REFER TO THE FIRE BEING CARRIED FROM ONE PLACE TO ANOTHER, BEING USED IN SO CARRYING FIRE

१० तसेंच उत्थान करण्यामध्यें किंवा विसर्जन करण्यामध्यें (करावें)

10. The same (principle applies to the cases) of rising up and dismissal

१ ज्या मन्त्रानें यजमानपत्नीस आमन्त्रण करितात त्या मन्त्रामध्यें दोन क्रियापदें आहेत एक कांडतो आणि दुसरें आमन्त्रण करतो. तसेंच अग्नीचें उत्थान आणि विसर्जन यांविषयीं जो वेदमन्त्र आहे त्यामध्येंही दोन क्रियापदें आहेत मग या दोन क्रियापदांची व्यवस्था कशी लावावी? त्यांतील कोणत्या क्रियेच्या योगानें अपूर्व विधि होतो हा विचार केला पाहिजे ज्या वेदवाक्याविषयीं विचार चालला आहे त्याचा अर्थ केला म्हणजे यावरून उदाहरण पुढील "उठून म्हणतो हे अग्नीध् (अग्नि पेटविणाऱ्या) अग्नींना ने" "(तुम्ही) व्रत करा असें म्हणून बोलू लागतो (वाग्विसर्जन)" पहिल्या मन्त्रामध्यें "उठणें" आणि "अग्नींना नेणें" असा दोन क्रिया आहेत त्यांत "उठणें" ही मुख्य क्रिया आहे यांचें कारण असें कीं, "अग्नींना नेणें" हा मुख्य क्रिया किंवा अपूर्व विधान मानलें तर त्यापासून काय फळ उत्पन्न होतें हें समजत

10 The mantra used in inviting the wife of a sacrificer refers to two acts, the one being pounding rice, and the other—inviting In the same manner the mantra which enjoins rising up and dismissal, also refers to two acts. The question is what is the relationship between them? It is necessary first to determine what act is originally stated. The translation of an illustrative Vaidika text will point out the bearing of the discussion "Rising up, he says,—Oh kindler of fire (Agnidh) carry fire. "(You) practise the rite. So saying he begins to speak or breaks silence." In the first mantra out of the two acts rising up and carrying fire, the former is principal. Because if the latter be considered principal and original the fruit to be derived from it is not perceived. Hence it becomes necessary to believe that some unseen fruit is to be derived. Hence the first mantra is to be interpreted in this way—" Oh kindler of fire, carry fire, so saying he rises up. " If this interpretation of the mantra be accepted, the

सूत्राणि.

सूक्तवाकस्य प्रस्तरप्रहरणाङ्गताधिकरणम् ॥
(प्रस्तरप्रहरणन्यायः) ॥

सूक्तवाके च कालविधिः परार्थत्वात् ॥ ११ ॥ (पू०)

भावार्थः । सूक्तवाके यो विषयः तस्य प्रस्तरप्रहरणस्यच संबन्धो नास्ति । तस्माद् द्वयोरेककालता वेदवाक्येनोक्ता । न तु सूक्तवाकस्य प्रस्तरप्रहरणे विनियोगः । कुत. । सूक्तवाकेऽन्यार्थदर्शनात् । यथा शबरः प्रब्रवीति ।

सूक्तवाकस्य देवतासंकीर्तनार्थत्वात् । प्रस्तरप्रहरण च प्रत्यशक्तेः । प्रस्तरस्य च स्रुग्धारणार्थत्वात् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

सूक्तवाकेन प्रस्तर प्रहरति ॥

'इद द्यावा पृथिवी भद्रमभूद् तै० ब्रा० (३ २,१०,१.) इत्यादि मंत्र सूक्तवाक । दर्भमुष्टि प्रस्तर, तस्य प्रहरणम् अग्नौ प्रक्षेप इति माधव ॥

नाहीं. मग सहजच काहीं अदृष्ट फल उत्पन्न होतें असें म्हटले पाहिजे "अग्नीद्, अग्नींना ने असें म्हणून उठतो" अशा रीतीनें वेदमन्त्र मांडला असता आणि त्यामध्यें "उठणें" याचे अपूर्व विधान होतें असें म्हटलें असता काय फल उत्पन्न होतें हें समजतें यजमान उठला म्हणजे यज्ञभाग समाप्त होतो दृष्ट फल टाकून काहीं अदृष्ट फल आहे असें मानणें हें अयोग्य असा वाक्यार्थमीमांसेचा सिद्धांत आहे. म्हणून "उठतो" याच क्रियेचें अपूर्व विधान मानावें आणि उत्थान करण्यामध्येंच वरील वेदमन्त्राचा विनियोग करावा "व्रत करा असें म्हणून तो बोलतो" किंवा

fruit of the act of rising up is directly perceived—the sacrificer rises up and the rite is finished The principle of exegetics is to prefer under all circumstances the actual to the imaginary fruit or the seen to the unseen fruit Hence "so saying, he rises" is to be interpreted as an original statement, and the mantra is to be used in performing the act of rising up "Perform the rite so saying he breaks his silence." The remarks already made about the act of rising up being an original and a principal statement apply to the interpretation of the last text Hence "he breaks his silence" is an original statement. The mantra, therefore, is to be used in performing the act

दर्भाची मुष्टी अग्नींत टाकणें याचें अंग सूक्तवाक आहे हा विचार

(प्रस्तरप्रहरणन्याय)

११ सूक्तवाकामध्यें याला-चें प्रधान आहे कारण सूक्त-वाकाचें दुसरें प्रयोजन त्रांणांत आहे (पू०)

"वार्गाचें निधन करता" यामध्यें निधनेनाचें आद्य विधान आहे ... सामान्यपणें वेदमन्त्राचा विनियोग ... असा न्याय आहे

११ प्रस्तरप्रहरणन्याय हा न्याय मीमांसकांमध्यें प्रसिद्ध आहे. प्रस्तर म्हणजे एक दर्भाची मुष्टी यज्ञाच्या आरंभीं तयार असते ती वेदीवर पसरितात, आणि तिजवर यज्ञपात्रें मांडतात. आणि यज्ञ समाप्त झाला म्हणजे त्या प्रस्तराला अग्नीमध्यें टाकितात. "त्या विषयीं सूक्तवाकानें प्रस्तर टाकावा" असें वेदवाक्य आहे. या वेदवाक्याचा विचार करतां बोधाचार्य म्हणतात प्रस्तर अग्नीमध्यें टाकण्याचे वेळीं सूक्तवाक म्हणावा असा अर्थ मीमांसकांनीं केला आहे. सूक्तवाक म्हणणें याचा आणि प्रस्तर टाकण्याचा काल एक आहे परंतु सूक्तवाकाचा आणि प्रस्तर टाकण्याचा अंगांगिभाव संबंध नाहीं कारण सूक्तवाकाचें दुसरें प्रयोजन आहे. पुन: त्याच्या भागानें द्यावापृथ्वीचें वर्णन होतें प्रस्तराचें मुष्टीचें वर्णन नाहीं

THE SUBJECT OF THE SÛKTA VÂKA (A MANTRA) BEING A PART OF THE OBLATION OF DARBHA GRASS INTO FIRE (PRASTARA PRAHARANA)

(THE PRASTARA PRAHARANA NYÂYA.)

11 Because the Sûkta vâka serves some other purpose it originally enjoins time (The statement of an opponent)

---

11 The Prastara Praharana-nyâya is well known among the Mîmânsakas. Prastara is a handful of Darbha-grass ready for use before a sacrifice is begun. It is spread on the sacrificial ground (Vedi) and serves as a seat for the sacrificial vessels. When a sacrifice is finished it is thrown into the sacrificial fire as an offering. About this a Vaidika text states—"The handful of grass is to be offered into the fire with the Sûkta-vâka." This signifies according to Bouddhâchârya—"the mantra called Sûkta-vâka is to be recited when the handful of grass is offered. Though the time of the offering of the handful and of the recitation is the same yet the former and the latter are not connected with each other as a whole and its part because the mantra called the Sûkta vâka, is used on another occasion. Again it describes the earth and heavens and not the handful of grass. The Prastara is used as already stated as a seat for the sacrificial vessels. Hence the Sûkta vâka and the Prastara-oblation are not con

सूत्राणि.

उपदेशो वा याज्याशब्दो हि नाकस्मात्॥ १२॥ (सि०)॥

वाक्यार्थः। न। उपदेशोऽस्ति तस्माद् याज्याशब्दो नाव्यवस्थितः॥

भावार्थः। पूर्वसूत्रे कालविधिरिति यत् पूर्वपक्षकारिणोक्तं तन्न। कुतः। वेदे विधानं वर्तते। वेदे याज्याशब्दः प्रयुक्तः। अस्मिन् कर्मणि का याज्या। सूक्तवाक एव याज्या। तत्र का आहुतिः। प्रस्तर एव आहुतिः॥

स देवतार्थस्तत्संयोगात्॥ १३॥ (पू० नि०)॥

पदार्थः। सः=सूक्तवाकः। देवतार्थः=देवताप्रयोजनाय। तत् संयोगात्=कर्मसंबंधात्॥

वाक्यार्थः। सूक्तवाको देवताप्रयोजनाय कर्मसंयोगात्॥

भावार्थः। तत्पदेन कर्म निर्दिष्टमस्माभिः। कर्मनिर्देशं विना सूत्रार्थो न संघटते। कर्मपदं तु नानुवर्तते परं तु कर्मणः प्राधान्येन विचारात् कर्मपदं सहजं प्राप्नोति। हविर्दानसमये देवतासंकीर्तनं क्रियते। हविश्चाग्नौ क्षिप्यते। तथा मंत्रोप्युच्चार्यते। प्रस्तरप्रहरणविषये प्रस्तर एव हविः सूक्तवाक एव याज्या। तया प्रस्तरप्रहरणं प्रत्यक्षं बोध्यते। परंपरया देवता संकीर्त्यते। अतो देवतासंकीर्त्तनाय सूक्तवाकः परंपरया प्रयुज्यते। प्रत्यक्षं तु तस्य कर्मणा सह संबंधः। देवता संकीर्तनस्य कर्मणा सह परंपरया संबंधः॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि॥

अ॒ग्निरि॒दं ह॒विर॑जुषता॒वी॑वृधत। तै० ब्रा० (३.४,१०,२.)॥ + + + आशा॑स्ते॒ यं यज॑मानः। तै० ब्रा० (३.४,१०,४.)॥ आयु॒राशा॑स्ते॥ सु॒प्र॒जा॒स्त्वमाशा॑स्ते। इत्यादिः॥ तै० ब्रा० (३.४,१०,५.)॥

१२. सर्वें नव्हे प्रतिपादक (वेदांत) वचन (असें आहे) कारण याज्याशब्द उगीच नाहीं (सि०)

१३. तो (सूक्तवाक) देवतांचें वर्णनाकरितां आहे पण सूक्तवाकाचा आणि यज्ञकर्माचा संबंध आहे (पू० नि०)

समस्त(स्पष्ट हें पदार्थ अविभाग ... उपयोग ... एक ... आणि अशा अवयवांत सापडें ... अविभक्त नाहीं ... यांच्या गोष्टी एकदम घडल्या नाहीत कीं दोन गोष्टी एका वेळीं घडल्या असतां त्या परस्पर अविभक्त असत्या असें नाहीं "हे आकाश आणि हे पृथ्वी हे आमचें कल्याण झालें" असा अर्थ या मंत्राचा आहे त्याचें मोठ ... हा मंत्र तैत्तिरीय संहितेमध्यें (२ ६ ९ ५) या ठिकाणीं दिला आहे

१२ या सूत्राचे तीन भाग पडतात सर्वें नव्हे हें पहिलें सरळ आहे त्याचा अर्थ स्पष्टच आहे दुसरा या दुसऱ्यामध्यें असें वर्णन केलें आहे कीं, वेदामध्यें जें वर्णन केलें आहे त्यांत "सूक्तवाकेन" अशी तृतीयाविभक्ति घातली आहे या तृतीयेचा अर्थ फल करण आणि करण हें क्रियेचें अंग आहे हें सांगण्याचें नको तिसरें असें आहे कीं, याज्याविषयीं जी व्यव

12 Not so The direct statement (of the Vedas) is (to be taken because the term Yâjyâ (is not used) without any purpose (Final statement)

13 The Sûkta vâka is for (describing) gods, because it is connected with a sacrifice (Objection removed.)

nected as a whole and its part" The gist of this argument of the Bouddhâchârya is that when two incidents occur at the same time they are not necessarily connected as a whole and its part The text of the Sûkta-vâka is to be translated—"Oh Heavens Oh Earth, this was our good" This mantra occurs in [II 6 9, 5] of the Taittiriya-Sanhitâ.

12. The sûtra consists of three parts—the first part consisting of *not so* is simple enough The second part states that in the Vedic Mantra, the term Sûkta vâka is used in the instrumental case and has, therefore the sense of means to an end It is superfluous to state that the means is a part of an action. The third part of the Sûtra states that the arrangement about the recitation of the Yâjyâ mantras is reasonable. The mantras recited at the time of making the main offering in a sacrifice are called Yâjyâs. Again another Vedic text states—"the Sûkta vâka is the Yâjyâ (and) the handful of Darbha grass (is the offering)" This text is properly interpreted when the Sûkta vâka is recognized

सूत्राणि.

प्रतिपत्तिरिति चेत् स्विष्टकृद्वदुभयसंस्कारः स्यात् ॥ १४ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । स्विष्टकृद्यागस्वरूपमुपसंहारे प्रदर्शितं । केचिद् वदंति प्रस्तरप्रहरणेन प्रस्तरस्य प्रतिपत्तिरिति । प्रतिपत्तिर्नामाऽवशिष्टयागसामग्र्या अवशिष्टहविर्द्रव्यस्य वा यागसमाप्तिसमये या व्यवस्था सा ॥ प्रस्तरनाम्नो दर्भमुष्टेरासनं वेदौ क्रियते । समाप्ते यागे प्रस्तरस्य का व्यवस्था । स त्ववशिष्टः । हवीरूपेण तस्याऽग्नौ क्षेपः । एषैव तस्य प्रतिपत्तिरित्युक्तं चेन्न न दोषः । कुतः । यथा कार्यद्वयं स्विष्टकृद्यागेन सिध्यति पुरोडाशस्य प्रतिपत्तिः यागस्यच निर्वर्तनं । तथा प्रस्तरस्य हविःस्वरूपेण क्षेपः प्रतिपत्तिश्च । तस्मात् प्रस्तरप्रहरणे सूक्तवाकविनियोगे न दोषः ॥

स्था केली आहे तीं सयुक्तिक आहे इष्टींमध्ये मुख्य आहुति देताना जे मन्त्र म्हणतात तिचें नाव याज्या पुन , वेदवाक्य असें आहे कीं, "दर्भाची मुष्टी अग्नींत टाकतेवेळीं (सूक्तवाक हीच याज्या आणि मुष्टी हीच आहुति)". या वेदवाक्याची व्यवस्था होते अगागिसबध न मानला तर व्यवस्था होत नाहीं कारण मग सूक्तवाक याज्या कशी होईल? आणि मुष्टी आहुति कशी होईल?

१३ सूक्तवाकमन्त्रामध्ये देवाचे वर्णन आहे खरें, असें या सूत्राच्या प्रथम दलात वर्णिलें आहे. दुसऱ्या दलामध्यें याचें कारण दिलें आहे ते असे कीं, कर्माचा आणि सूक्तवाकाचा सबध आहे म्हणूनच सूक्तवाकामध्यें

as a part of the rite called the oblation of the handful of grass (Prastara-Praharaṇa) and not otherwise If this be not recognized, how can the Sûkta-vâka be a Yâjyâ and the Prastara, an offering?

13 That the Sûkta-vâka describes gods is the sense of the first part, the ground of which is explained in the second part of the sûtra Because the Sûkta-vâka is connected with a sacrificial act, it describes gods Hence it is plain that it is first connected with the oblation of the handful of Darbha-grass In this connection, the description of gods is given in it Again, a Vedic text directly states that the Sûkta-vâka is the means of the offering of the handful. The text itself is — " The handful of Darbha-grass

१४ जसें स्विष्टकृत् यागा-
मध्यें दोन्हीं सत्कार (एकदम) घडतात, तसा (प्रस्तराची) प्रतिपत्ति (होते) असें (मानलें) तर (कसें) (आ० नि०)

देवतांचें वर्णन आहे यावरून निरा-देश झालें कीं सूक्तवाकाचा आणि प्र-स्तराचा म्हणजे दर्भाची मुष्टी अग्नींत टा-कण्याचा प्रथम संबंध आहे असा त-र्कयोग्य अनुमानानें सूक्तवाकामध्यें देवतांचें वर्णन आहे पुनः प्रत्यक्ष वाक्य असें आहे कीं, 'सूक्तवाकानें प्रस्तर अग्नींत टाकावा" या वाक्या-मध्ये "टाकणें" या क्रियेचा आणि "सूक्तवाकाचा' प्रत्यक्ष संबंध आ-हे आणि टाकणें या क्रियेचा आणि सूक्तवाकांतील देवतांचें वर्णनाचा परस्-परें संबंध आला आहे परंपरेनें या संबंध पेक्षां त्याचा प्रत्यक्ष संबंधाची मीमांसकांत अधिक प्रबळ योग्यता आहे आणि खाली अग्नीमध्यें टाकण्याचा संबंध आहे त्या मंत्राचा अर्थ असा "(अग्नीनें) हा हवि घेतला. (आणि तो) वाढविला' "ज्याला यजमान इच्छितो आयुष्याला तो इच्छितो प्रजा पुष्कळ व्हावी असें इच्छितो' हा मंत्र हि तैत्तिरीय संहितेमध्यें (२ ६, ९, ६) या ठिकाणीं आला आहे या वरुन सूक्तवाकानें प्रस्तर टाकावा यास दृष्टान्त देते 'हा हवि" म्हणजे प्रस्तररूप हवि असा अर्थ करावयाचा प्रश्न

14 As in the Svista-krit two consequences are (secured) (at once) so in the case of the final disposal (of the handful of Darbha grass) (What) if (such an interpretation be adopted) (Doubt removed)

is to be offered by means of the Sûkta vâka" In this text, the Sûkta vâka is directly connected with the verb—is to be offered—which is indirectly connected with the gods mentioned by the Sukta vâka According to exegetics the direct relationship is more important than an indirect one The following text is connected with the offering of the handful of grass—"Fire took this offering (and) increased (it) Whom the sacrificer wishes—he wishes life: he wishes large progeny"—a text which occurs in (II 6 9 6) of the Taittiriya Sanhitâ This offering is the same as that of the handful of grass. Thus corroborative evidence in support of the statement of the Vaidikâchârya is adduced The compound term—*tat-sanyogât* is used in the sûtra—which signifies—because of connection with it But the sûtra itself throws no light on what is pointed to by *tat* (that) The exegetes attach special importance to an action. Hence *tat* is considered in this note to stand for an action—a sacrifice—a verb—all those being often used interchangeably Again the sûtra is consistently interpreted by *tat* being taken for an action.

14 The sutra consists of two parts—the first states that the

सूक्तवाकानामर्थानुसारेण विनियोगाधिकरणम् ॥

(सूक्तवाकन्यायः)

कृत्स्नोपदेशादुभयत्र सर्ववचनम् ॥ १५ ॥ (पू०) ॥

पदार्थः । कृत्स्नोपदेशात् = सर्वस्य (सूक्तवाकस्य) वेदे निरूपणात् । उभयत्र = अमावास्यायाम् पौर्णमास्यांच । सर्ववचनं=सर्वसूक्तवाकपठनम् ॥

भावार्थः । सर्वस्य सूक्तवाकस्य दर्शपौर्णमासेष्टयोः पठनं युक्तं । कुतः । उभयत्र नाम अमावास्येष्टौ पौर्णमासेष्टौच सर्वसूक्तवाकः पठनीय इति वेदोक्तत्वात् । किमभिप्रैति पूर्वपक्षकारः । न तारतम्येन सूक्तवाकपठनं । किं तु । यत्र स पठनीय. तत्र सर्व एव पठनीयः । कुतः । एकमपि पदं विना न सूक्तवाकस्य सूक्तवाकत्वमिति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

सूक्तवाकेन प्रस्तरं प्रहरति ॥

मध्यें "तत्संयोगात्" असें पद आहे. त्याचा अर्थ त्याच्या संयोगामुळे, त्याचा म्हणजे कशाचा हें सूत्रावरून समजत नाहीं. परंतु वाक्यार्थमीमांसेमध्यें कर्मच कार्यतें मुख्य मानतात. आणि "त्याचा" या शब्दाचा कर्म असा अर्थ घेतला असता सूत्रार्थ बरोबर बसतो म्हणून त्याच्या संबधानें म्हणजे कर्माच्या संबधानें असा आम्हीं अर्थ घेतला आहे

१४ या सूत्राचीं दोन दलें पडतात. त्यांत पहिल्या दलामध्यें प्रस्तराची प्रतिपत्ति होते असें आचार्य म्हणतात प्रस्तर म्हणजे काय याचें आम्हीं वारंवार वर्णन केलें आहे प्रतिपत्तिशब्दाची विशेष व्याख्या केली पाहिजे. यज्ञामध्यें ज्या ज्या द्रव्यांचा किंवा साधनाचा उपयोग करे-

handful of grass is disposed of when it is offered into the sacred fire We have frequently explained the Prastara or the handful. But the term Pratipatti calls for special explanation The rule is that all things connected with a sacrifice are some-how or other to be used in performing the same nothing is to be thrown away nothing is to be preserved The final disposal of sacrificial things for the sake of getting rid of them is called Pratipatti. The handful of Darbha-grass or Prastara is first brought in from a wilderness It is then spread on the sacrificial ground (Vedi) and serves as a seat for the vessels This is its main use in a sacrifice Because the handful of grass is *spread*, it is called

अर्थाच्या धोरणानें सूक्तवाकाचा विनियोग करावा हा विचार

(सूक्तवाकन्याय)

१५. सर्व सूक्तवाकाचें (वेदांत एकदम नोंद घेतलें आहे) म्हणून दोन्हीहि स्थळीं सर्व सूक्तवाकाचें पठन (करावें) (पू०)

गात त्या त्या द्रव्यांची किंवा साधनांची यज्ञामध्यें कोठें कशी योजना। झाल्याव पाहिजे यज्ञद्रव्यांचा किंवा साधनांचा उपयो। दुसेर यज्ञामध्यें करावयाचा नाहीं यज्ञद्रव्यें किंवा साधनें फाडून ध्यावीं इध्मन जी यज्ञाचे शेवटीं त्यांची योजना निर्धें मात्र प्रतिपत्ति प्रस्तर नांवाच्या दर्भमुष्टीचा पहिला उपयोग असा कीं, मूठभर दर्भ रानांतून तोडून तयार करून आणल्या हाजे यज्ञसमयीं स्रुचेखालीं ठेवतात आणि ते असे ठेवर पान घेतात इध्मन त्यास दरकोत प्रस्तर असें म्हणतात आणि प्रस्तरा वरी नतयान भोदापावें हा प्रस्ताचा मुख्य उपयोग प्रस्तर हाजे यज्ञपात्राचें आसन दुसरा प्रस्ताचा उपयो। काय? यांचें काम झालें म्हणजे हे मठभर दर्भ एकीकडे टाकून द्यावेत असें न करितां सूक्तवाकमंत्र म्हणून त्या मूठभर दर्भांचीच आहुति देतात ही त्या मूठभर दर्भांची प्रतिपत्ति असा प्रस्तराचा इध्मन मूठभर दर्भांचा दोन कर्मांमध्यें उपयो। झाला इतका सू भाष्या प्रथम दलाचा अर्थ झाला दु

THE SUBJECT OF THE SÛKTA VÂKA BEING USED IN THE WAY ITS SENSE POINTS TO

(THE SÛKTA VÂKA NYÂYA)

15 Because of the whole (Sûkta vâka in the Veda) the recitation of the whole on both the occasions is (reasonable) (The statement of the opponent)

Prastara in S nskrit. There is no other use. When it has m rved its purpose it ought to be thrown away But instead of this, it is offered into fire and at the time the mantra known as the Sûkta-vâka is recited This is the final disposal of the handful. Thus the Prastara or the handful of grass is used for two purposes. Thus the first part of the sûtra is explained. The second part gives an illustration. We have already explained at length the Svistakrit portion of a sacrifice. The rem n ng portion of the sacrifi i l cake is disposed of in performing it. It serves also two purposes —the Svistakrit is performed and the rem ining portion of the cake is finally disposed of. In like m nner when the handful of grass (Prastara) is thrown into the sacred fire, the rite called the Prastara-Prahararsa is accomplished, and the Prastara itself is finally disposed of. This contro y about the Prastara discovers that the Bouddhâchârya seeks to show as usual that the

यथार्थं वा शेषभूतसंस्कारात् ॥ १६ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । न । तारतम्येनांशेन सूक्तवाकप्रयोगः । कुतः । मन्त्राणां शेषत्वात् । यत्र मन्त्राः प्रयुज्यंते तत्र संस्कारद्वारा यागमुपकुर्वंति । तस्माद् ये यत्रोपकुर्वंति ते तत्र प्रयोक्तव्याः । तस्मादमावास्याया पौर्णमास्या वा कृत्स्नसूक्तवाकस्य न प्रयोगः ॥

सत्या कलमध्यें दृष्टांत दिला आहे स्विष्टकृत् याग म्हणजे काय याचे आम्हीं पूर्वीं वर्णन केलें आहे हा याग करतेसमयीं शेष राहिलेल्या पुरोडाशाची आहुति देतात. यामध्ये दोन कार्यें साधतात तीं अशीं कीं, स्विष्टकृत् याग सिद्ध होतो आणि पुरोडाशाची प्रतिपत्ति होते तसेंच प्रस्तर अग्नीमध्ये टाकिला म्हणजे प्रस्तराची प्रतिपत्ति होते आणि प्रस्तरप्रहरण नावाचा याग सिद्ध होतो हा जो प्रस्तरप्रहरणाविषयीं वाद झाला त्याचें रहस्य इतकेंच आहे कीं, बौद्धाचार्याच्या मनांत असें दाखवावयाचें कीं, यज्ञ करणें म्हणजे उगीच खटपट आहे मूठभर दर्भ आणावयाचे, ते हतरावयाचे, त्यावर यज्ञपात्र मांडावयाचें असें करण्यांत कांहीं अर्थ आहे असें म्हटल्यास चालेल, परंतु ते दर्भ जाळून टाकावयाचे यांत काय अर्थ? यावर वैदिकाचार्य उत्तर देतात कीं, प्रस्तरप्रहरणन्यायाचें रहस्य एक क्रिया द्व्यर्थकरी असें दाखविणें.

१५ पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, दोन्ही स्थळीं सर्व सूक्तवाकाचें पठन करावें. दोन्ही स्थळीं म्हणजे कोठें? "सूक्तवाकानें प्रस्तराला अग्नींत टाकावें" हें वाक्य दर्शपूर्णमासेष्टिसंबधानें आलें आहे पौर्णमासीष्टीमध्ये आणि आमावासीष्टीमध्यें सर्व सूक्तवाक म्हणावा हें योग्य आहे कारण "सर्व सूक्तवाक म्हणावा" असें वेदवाक्य आहे

Âryan sacrificial system is merely a waste of time, when he asks rationally enough—what is the use of burning the Prastara or the handful of grass when it has served its purpose? It serves some purpose to bring the handful in from a wilderness, to spread it on the sacrificial ground (Vedi), and to place sacrificial vessels upon it In reply to this, the Vaidikâchârya states that the point of the Prastara-Praharana-nyâya is to show that one act serves two purposes

15 The Buddhist states that the whole of the Sûkta-vâka is to be recited on both the occasions What are these two occasions? The text "He offers the handful (Prastara) by means of the Sûkta-vâka" occurs in connection with the new and full moon-sacrifices, and it is, therefore, proper to recite the whole of the Sûkta-vâka, when these sacrifices are performed But it is not so recited, therefore, the customs of the Âryas conflict with the Veda

१६ नसें नव्हे (मन्त्राच्या योगानें) जो शेषार्थ त्याच्या संस्कार होतो म्हणून त्याच्या स्थानें (सूक्तवाक मन्त्र म्हणावा) (सि०)

परंतु पूर्वपक्ष असा म्हणतो म्हणून यज्ञास उपयुक्त तितका आणि त्यांचा विचार आहे

१६ या यागांमध्ये पुष्कळ मन्त्र म्हणावे लागतात. या मन्त्रांचा का उपयोग? मन्त्र म्हणणें यज्ञाला उपयोगी पडतात. यागांतील द्रव्य किंवा त्यासंबंधी व्यापार म्हणजे हवि यागपात्रं, वेदि अग्नि, दर्भ पाणि, समिधा यजमान, यजमानपत्नी ऋत्विज त्यांचे बसणें, उठणें आणि बोलणें असा प्रकार या द्रव्यास किंवा व्यापारास मन्त्राच्या पठनानें संस्कार होतो. म्हणजे द्रव्य किंवा तो व्यापार यज्ञामध्ये येण्यास योग्य होतो. आतां या द्रव्याची किंवा व्यापाराची यज्ञ साधनें योग्यता येते. द्रव्य आणि व्यापार ही यज्ञाची साधनें आहेत म्हणजे ती शेष आहेत. तर असा संस्कार झालेल्याचा संस्कार झाला म्हणून 'शेष' या अर्थें सूत्रांतील शेषभूतसंस्कारात या पदाचा अर्थ. बाकीचीं पदें सुगम आहेत. काय सिद्ध करावयाचें वैदिकाचार्यांचा उद्देश आहे? वेद जरी वेदमन्त्रांची अमुक यज्ञीं योजना करावी असें जरी सांगितलें आहे, तरी त्याचा अंधपणानें योजना

16 Not so. Because (the mantra) prepares the means for a sacrifice, (the Sûktavâka is to be recited) in a way suitable to the rite (Final statement)

16 In performing sacrifices many mantras are to be recited. What is their use? What purpose do they serve? They qualify and prepare for a sacrifice such material and actions as the following—the oblation the sacrificial vessel the altars the fires the Darbha grass water fuel, the sacrificer his wife the priests their sitting standing up or speaking. But what is the connection of these with a sacrifice? All these are its means that is Shesha. Because such means or Shesha is prepared and qualified to be used in a sacrifice" explains the compound term *Sheshabhûta Samskârât* as used in the sûtra. The rest of the terms of the sûtra are simple. What does the Vaidikâchârya seek to prove? Though the Veda mentions positively that certain mantras are to be used in certain sacrifices yet they are not to be so used blindly. That mantra which serves some purpose of a sacrifice is to be used. Though the Veda prescribes the use of the whole mantra, yet it is not to be obstinately maintained that the whole mantra is to be recited. The whole mantra like the Sûktavâka or a part only is to be recited according as it is necessary. This is to be ascertained by the sacrificer himself. Hence it can not be said that the whole Sûk

वचनादितिचेत ॥ १७ ॥ (आ०) ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । यत् सिद्धांतिनोक्तं तन् न । कुतः । प्रतिपदोक्त वेदवचनं वर्त्तते । तेन यथाश्रुतं प्रयोक्तव्यं । सूक्तवाकेन प्रस्तरं प्रहरतीति श्रुतिः । तया सर्वस्य सूक्तवाकस्य प्रयोगोऽमावास्यायां पौर्णमास्यांच प्राप्नोति ॥

प्रकरणाविभागादुभे प्रति कृत्स्नशब्दः ॥ १८ ॥ (आ० नि०) ॥

पदार्थः । उभे प्रति = अमावास्या पौर्णमासींच प्रति ॥

वाक्यार्थः । प्रकरणस्य विभागो वेदे नास्ति । तस्मादुभयोः कर्मणोः सर्वसूक्तवाकः प्रयोक्तव्यः ॥

भावार्थः । यावान् सूक्तवाकः प्रयुज्यते । तावता तत्सूक्तवाकस्य कृत्स्नत्व । एतावानेव सूक्तवाक इति न परिमितिः । प्रकरण-वशाद् व्यवस्था कर्तुं युज्यते । व्यवस्थया सूक्तवाकस्य वि-भागः कृतश्चेन् न दोषः । सूक्तवाकस्य किं स्वरूपमिति शबरः प्रदर्शयति । न ह्येतदेकं वाक्यम् यः कृत्स्नः सूक्त-वाकः । बहून्येतानि वाक्यानि । येषां प्रधानदेवताभिधा यीनि पदानि मध्ये । साधारणानि तंत्रपदानि पुरस्ता-दुच्चार्यंत्ते । तथापरस्तात् । पुनः येन केनाचेत् सूक्तवाकेन प्रह्रिय-माणे यथाश्रुतं कृतं भवति तस्मान् न समुदायः सूक्तवाक इति ॥ सर्वाणि कर्माणि फलाय कर्तव्यानि तेषां सूक्तवाकादी-नि साधनानि । साधनानां यथार्थं प्रयोगः । यथा कर्म सि-ध्येत तथा साधनं योजनीयं । तस्मात् सूक्तवाकस्य सर्वत्व-मेकत्वं वा नेति विशेषकटाक्षितं । तस्मात् पौर्णमास्याममावास्यायां च विभज्य सूक्तवाकः प्रयोक्तव्यः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

इदन्द्यावापृथिवी । अग्निरिदंहविरजुषत । अवीवृधतमहोज्यायोकृत । अग्नीषोमाविदंहविरजुषेता अवीवृधेताम् । अस्यामृधत् । तै० ब्रा० (३. ५,१०.) ॥

१७ (वेद) वचन (आहे) म्हणून, असें म्हटलें तर (आ०)

17 If (it be said that) a direct statement (of the Veda prescribes the recitation of the whole Sûkta vâka, then what?)

(A doubt.)

१८ (वेदामध्यें) प्रकरणा-प्रकरणाचा विभाग नाहीं म्हणून दोहोंस उद्देशून सर्व (सूक्तवाक म्हणावा असें) निरूपण (आहे) (सि०)

18 Because (the Vedic texts are) not (given in the Veda) in any order or according to any system the whole (Sûkta vâka is) mentioned in reference to the two (new and full moon sacrifices)

(Final statement)

फरीन सुटावें असें नाहीं. जो मंत्र म्हणल्यानें प्रयास पडावा होईल तो मन्त्र म्हणावा. वेदामध्यें सारा मन्त्र पाठ करावा असें सांगितलें आहे म्हणून सारा मन्त्र म्हणावा असा हट्ट धरूं नये. आवश्यक असल्यास सर्व मन्त्र म्हणावा किंवा आवश्यकता नसल्यास त्याचा अंश म्हणावा. किंवा मन्त्र म्हणावा याची योजना तसतस्यानें करावी म्हणून आमावास्येचे समयीं किंवा पौर्णिमेसीचे समयीं सारा सूक्तवाक म्हणावा असा हट्ट धरूं नये. सूक्तवाकाचें स्वरूपकथन आम्हीं पूर्वीच केलें आहे. विशेष विचार पुढें आठव्या सूत्रांत करूं. आर्य लोकसंप्रदायाप्रमाणें चालण्याच्या आवश्यकतेमुळें वेदांतील प्रत्यक्ष वचन फिरवावें असें वैदिकाचार्यांच्या बोलण्यावरून स्पष्ट होतें

१७ आपल्या मूळ कार्यास वेदवाक्य

ta-vâka is to be recited on the occasion either of the new or of the full moon day. This subject will be further discussed in the following sûtras. We have already explained what the Sûkta vâka is. It is to be observed that the Vaidikâchârya suggests that the necessity of following the customs of the Âryas modifies a direct statement of the Veda.

17 The Mîmânsaka hold that all the social usages and the religious practices of the Âryas are based on the statements of the Vedas, and that whatever the Veda enjoins is a duty. The Bauddhâchârya finds it easy at this stage of the controversy to advance a strong argument against it. He states—Oh Vaidikâchârya, your system of exegetics is full of loopholes, and sanctions any interpretation that suits you. You do not adhere to the same principles throughout the discussion. You shift your ground. Now

असा मीमांसकांचा सिद्धांत आहे वेदांत जो सांगितला आहे तो धर्म या मीमांसकांच्या सिद्धांतावर कोटी करण्याची चांगली संधि बौद्धाचार्यास सांपडली तो असें म्हणतो कीं, तुमच्या वाक्यार्थमीमांसेमध्यें निसटून जाण्यास सवडी पुष्कळ आहेत संधि सांपडेल त्याप्रमाणें नवा सिद्धांत प्रतिपादन करतां येतो. तुम्ही एकच गोष्ट धरून बसत नाहीं अहो जर एक वेद तर वेद, त्याला धरून बसावें नाहीं तर एक बुद्धिवाद तर बुद्धिवाद, त्यालाच धरून बसावें तुमचे दोन्ही डगरीवर हात हे चालणार नाहीं स्पष्ट वेदवाक्य असें आहे कीं, सूक्तवाक म्हणून प्रस्तराला अग्नींत टाकावें पौर्णमासीष्टिसमयीं आणि आमावासीष्टिसमयीं प्रस्तराला अग्नींत टाकावें लागतें. म्हणून वेदवचनाप्रमाणें पौर्णिमेचे दिवशीं आणि आमावास्येच्या दिवशीं सर्व सूक्तवाक म्हटला पाहिजे त्यांतील कांहीं पदें सोडून देऊन तारतम्यानें सूक्तवाक म्हणू असें म्हटलें तर तो सूक्तवाक म्हटलेंसें होणार नाहीं आणि वेदवचनाचा अनादर होईल पुढें कसें? असें, वैदिकाचार्य, तुम्हास आमचें विचारणें आहे

१८ मागील सूत्रीं बौद्धाचार्यांनीं जो दोष दिला त्याचें निराकरण वैदिकाचार्य या सूत्रीं करतात. ते असें म्हणतात कीं, वेदवचन घ्यायाचें खरें, परंतु दर्शपूर्णमासीष्टि आणि पौर्णमासीष्टि या दोहोंस उद्देशून निरनिराळें प्रकरणवार वर्णन वेदांत नाहीं. म्हणून

the direct statements of the Veda are the bases of the practices and rites of the Âryas Yet their rational interpretation or adjustment, is set aside—that being considered the rational interpretation which suits your purpose Thus you are neither rationalistic nor conservative How can this do? The direct statement of the Veda is that the Prastara or the handful of grass is to be offered into the fire by means of the Sûkta-vâka On the occasion of the new and full moon days the Prastara is to be offered Hence according to the Veda, the whole of the Sûkta-vâka is to be recited on both the days It would not be reciting the whole of the Sûkta-vâka if a portion be omitted This would be setting aside the Veda itself Against this position, what can be said?

18 In this sûtra, the Vaidikâchârya replies to the Bouddhâchârya and attempts to meet his objections as raised in the last sûtra —"Though the direct statements of the Veda are to be implicitly accepted, yet our power of reasoning is to be employed in determining whether the whole Sûkta-vâka is to be recited or a portion only as the Veda does not prescribe systematically the new and full moon-sacrifices Hence they are based on texts scattered throughout the Veda. This is the meaning of the sûtra itself Now, a Vaidic text prescribes that the whole of the Sûkta-vâka is to be recited on both the occasions, but the sacrificial practice of the Âryas is opposed to the Veda in this respect, because the Âryas recite

असा मतांनी वेदवाक्याचा अर्थ करतांना आपली बुद्धि चालवावी हें प्राप्त आहे इतका खुलासा झाला आतां सूक्तवाक दर्शपौर्णमासांत म्हणावा असा वेद वाक्य आहे आणि आपल्यांच्या आचार तर या वाक्यास धरून आहे आप लोक दर्शपूर्णमासेष्टिसंबंधी सूक्तवाका चा एक भाग म्हणतात, आणि पौर्ण मासेष्टिसंबंधी सूक्तवाकाचा दुसरा भाग म्हणतात. तर एका भागास वेदांत सर्व सूक्तवाक अशी संज्ञा दिली आहे असे पवनानें सांगितलें असें बौद्धाचार्यांचें म्हणणें पडलें त्यावर वैदिकाचार्य म्हणतात—असें नव्हे वेदवाक्याचा या प्रकारानें व्यवस्था करता पाहिजे. पौर्णमासीयाग समयीं जितका सूक्तवाक म्हणण्याचा पाठ जितका त्या इष्टीपुरता सारा. अमुक मंत्र म्हटला म्हणजे सूक्तवाक झाला असें वेदांत कोठें वर्णन नाहीं. वर्णन फक्त सूक्तवाक म्हणावा एवढेंच आहे परंतु किती मंत्र म्हटल्यानें सूक्तवाक होतो हें ठर विण्याचें बुद्धीचें काम आहे. असा प्रसंगीं व्यवस्था करणें अथवा चिंता नाहीं. सूक्तवाक हें एक वाक्य नाहीं नाना वाक्यें मिळून एक सूक्तवाक होतो. मुख्य देवतांचें वर्णन सूक्तवा काच्यामध्यें असतें आणि मागें आणि शेवटीं यज्ञसंबंधी वर्णन असतें. असो. सूक्तवाकांत कशा प्रकारचीं वाक्यें येतात हें आम्ही स्पष्ट लिहितों हा जो सूक्तवाकाचें स्वरूप समजा. "अग्नीनें हा हवि घेतला

one portion only of the Sûkta vâka at the new moon sacrifice and another portion at the full moon sacrifice. Hence the Veda sanctions a portion of the Sûkta vâka to be considered the whole. This is the drift of the argument of the Bouddhâchârya. In reply to this, the Vaidika chârya obs[erv]es —"This is not the way of inte[r]preting the Veda. The sense of e[ver]y word of a Vedic text is to be adjusted. Of course that portion of the Sûkta vâka which is recited at the new or full moon-sacrifice is the whole of it in reference to the sacrifice itself because the Veda never prescribes a certain text as constituting the Sûkta vâka, and because the Veda simply states that the Sûkta vâka is to be recited. Hence it is the function of human reason to determine what texts constitute the Sûkta vâka to be recited on a particular occasion. Thus there is adequate scope for the employment of human reason. The Sûkta-vâka is not one text only but is composed of different texts. The principal god connected with a sacrifice is mentioned in the middle of the Sûkta vâka while something connected with the sacrifice to be performed is described at its beginning and end. We will now point out the form of those texts of which the Sûkta-vâka consists.

Agni(fire)took this oblation and increased it. "That Agni and that Soma who are glorified took this big oblation and increased it. Those texts are recited in the middle of the Sûkta-vâka. Those that are recited at its beginning and end are the following —" Oh Earth and Heavens

सूत्राणि.

काम्ययाज्यानुवाक्याकांडानां काम्यमात्रांगता- धिकरणम् ॥

लिङ्गक्रमसमाख्यानात्काम्ययुक्तं समाम्नानम् ॥ १९ ॥

पदानि । लिङ्गंच, क्रमश्च, समाख्यानच लिङ्गक्रमसमाख्यान । तस्मात्=लिङ्गक्रमसमाख्यानात् । काम्ययुक्त=काम्यकर्मविशिष्ट । समाम्नानम्=वेदे निरूपण ॥

पदार्थः । लिङ्गं=पदाभिधानसामर्थ्यं । सन्निधिविशेषाम्नानसामर्थ्यं=क्रमः । लौकिकशब्दः=समाख्या ॥

वाक्यार्थः । वाक्यार्थे क्रियमाण इदं काम्यं कर्मेति लिङ्गक्रमसमाख्यानान् निर्णीयते ॥

भावार्थः । वेदस्य नानादेशे वाक्यानि प्राप्नुवंति । तेषामाचार्यैर्व्यवस्था कृता । या वैदिकाचार्यैर्व्यवस्था कृता तस्याः सज्ञा समाख्येति । समाख्यया याज्यानुवाक्यादीनां ज्ञानं भवति । लिङ्गक्रमयोः पृथक्त्वेन साहाय्यकारित्वं नास्ति । लिङ्गक्रमं समाख्या पुष्णाति । अत एव लिङ्गक्रमज्ञानेन व्यवस्थितसमाख्याबलेन काम्ययाज्यानुवाक्यादीनां विनियोगो ज्ञायते ॥

प्रकृते तु सामान्यसंबंधबोधकप्रमाणं विना लिङ्गमात्रेण विनियोगायोगात् क्रमसमाख्याऽनुरोधेन मंत्राणां काम्येष्टिविषयत्वमेव । इति मीमांसाकौस्तुभः ॥ कुत्र लिङ्गेन कुत्र क्रमेण कुत्र समाख्यया काम्ययाज्याऽनुवाक्यानां सामिधेनीनां धाय्यानां च निर्णय इति शबरः सूचयति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

इंद्राग्नी रोचना दिवः । ऋ० सं० (३.१२,९.) ॥ प्रचर्षणिभ्यः । ऋ० सं० (१.१०९,६.) ॥ इंद्राग्नी नवतिं पुरो । ऋ० सं० (३.१२, ६.) ॥ श्नथद्वृत्रम् । ऋ० सं० (६.६०,१.) ॥

ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेत् । तै० सं० (२.२,१,२.) ॥ यस्य सजाता वियायुः) ॥ ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेत् स्पर्धमानः । तै० सं० (२.२,१,२.) ॥ अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः । तै० सं० (७.५,१४,१.) (रुक्कामः) ॥ अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः तै० सं० (७.५,१४,१.) सपत्नमभिद्रोस्यन् ॥

वेदांतील ज्या कांडाम-ध्यें काम्येष्टीच्या याज्या आ-णि अनुवाक्या वर्णिल्या आहेत तीं वेदाचीं कांडें याज्यकाम्येष्टीचें अंग आ-हे हा विचार

१९ लिंग, क्रम आणि स-माख्या यांच्या योगानें काम्ये-ष्टीच्या संबंधी (अमके) वेद-वर्णन असें जाणावें

THE SUBJECT OF THE KÂNDAS OF (THE TAITTIRIYA SANHITÂ)—WHICH PRESCRIBE THE YÂJYÂ AND ANUVÂKYÂ OF THE SACRIFICES BY WHICH CERTAIN DESIRED OBJECTS ARE SECURED—BEING CONNECTED ONLY WITH THE SAME SACRIFICES

19 The description of the Veda (is known) to be connected with desire-accomplishing sacrifices by means of the significant power of simple words, sequence and the adjustment (made by the Âchâryas)

(आणि) तो पवित्र्या ' ज्याचे पुण्यकर्मांनीं गुण गाइले आहेत त्या अग्नि आणि सोम यांनीं हा हवि घेतला आणि वाढविला " ह मंत्र मध्यें येतात आणि मागें आणि पाठीं दुसरे मंत्र येतात, व ह ... हे पदां आणि आकाश यांनी ' इत्यादि " हि ... (हो । सखे ' इत्यादि ह सूक्तविचार सूक्तवाकाचे येथपर्यंत झाला आतां सूक्तवाकाची योग्यता काय याचा विचार करा पाहिजे कां-हीं फल मात्र प्राप्त व्हावें म्हणून काहींएक कर्म करावें आणि सूक्तवाकादि मंत्र त्या कर्माचें एक साधन कर्म सिद्ध झालें कीं, फल सिद्ध होतें आणि कर्म सिद्ध व्हावें म्हणून साधनाची योजना मग कर्म सिद्ध होण्याकरितां जितक्या साधनाची योजना करणें आवश्यक

&c." Let him grow in this." Thus the form of the Sûkta-vâka itself is pointed out. We will now show what its application is. Every sacrifice is performed for obtaining some fruit or other And a mantra like the Sûkta-vâka is one of the means of a sacrifice which being accomplished, the fruit is obtained. The means are employed for accomplishing *the act which produces what is desired.* Hence the necessary means sufficient to accomplish an act can be employed; means employed in excess are wasted Hence all that is sought is the accomplishment of the new or full moon-sacrifice. Hence there is no necessity of discussing whether the whole Sûkta-vâka or its portion is to be recited because whatever mantras are sufficient to accomplish a sacrifice constitute the whole Sûkta-vâka so far as the sacrifice is concerned.

असेल तितक्याच साधनाची योजना करावी. म्हणून दर्शपूर्णमासेष्टि सिद्ध झाली म्हणजे झालें. सर्व सूक्तवाक म्हणावा किंवा अर्धा सूक्तवाक म्हणावा असा विचार करण्याची आवश्यकता मुळींच नाहीं. कारण ज्या ज्या मन्त्रांनी यज्ञ सिद्ध होतो त्या त्या मन्त्राच्या योगानें त्या यज्ञापुरता सारा सूक्तवाक सिद्ध होतो.

१९. या सूत्रामध्यें तीन शब्द विचार करण्याजोगे आले आहेत त्याचा विशेष विचार (३ ३, १४.) या सूत्रीं होणार आहे. म्हणून फक्त त्याचें स्वरूप काय हे एथें दाखविलें म्हणजे पुरे. ते शब्द कोणते? लिंग, क्रम, आणि समाख्या. लिंग म्हणजे काय? कोणत्या हि शुद्ध पदाचा अमुकच अर्थ होतो असें दाखविण्याची त्या पदाची शक्ति परस्परांशीं जवळ असल्यामुळें अर्थ दुर्बळ किंवा दृढ करण्याची जी वाक्याची शक्ति तिचें नाव क्रम. ग्रंथकार ग्रंथाची जी व्यवस्था करतात किंवा जे भाग पाडतात आणि ज्या संज्ञा करतात त्याचें नाव समाख्या. समाख्या केवळ कृत्रिम आहे. लिंग ही पदाची शक्ति किंवा क्रम ही वाक्याची शक्ति हीं स्वाभाविक आहेत. आता सूत्रार्थाचा विचार. वाक्यार्थ करतेवेळीं वेदामध्यें जें वर्णिलें आहे तें काम्येष्टिसंबंधि आहे कीं नाहीं हा निर्णय लिंग, क्रम आणि समाख्या यांच्या धोरणानें होतो. काम्य कर्म म्हणजे काय? पर्जन्य पडावा म्हणून प्राचीन आर्यलोक कारीरीष्टि करीत. कारीरीष्टि

19 There are three terms in this sûtra deserving attention They are to be specially examined in (III. 3, 14) sûtra We will, therefore, only point out their general bearing The terms are Linga, Krama, and Samâkhyâ. The first is the significant power of a simple word The power which sentences possess of modifying the sense of one another simply on account of their proximity is called Krama The Âchâryas classified, divided and named the different parts of the Veda Such names are called Samâkhyâ Of course, the last is only human and artificial as distinguished from the first two—Linga and Krama—which are considered to be natural Now, the meaning of the Sûtra itself Is the description given in the Veda connected in any way with the desire-accomplishing sacrifices? This is the question No direct statement is made in the Veda itself by way of supplying the information. How is the question then to be answered? Hence the significant power of simple words (Linga), sequence, and adjustment made by the Âchâryas are to be employed in exegetics for determining the connection with desire-accomplishing sacrifices the nature of which may be thus illustrated The ancient Âryas performed the Kârîri-sacrifice for securing a good down-pour of rain It is a desire-accomplishing sacrifice, for it is believed to gratify the desire of obtaining rain The Yâjyâ and Anuvâkyâ —the mantras to be recited when the main offering is thrown into the fire are given in the Taittirîya-Sanhitâ (IV 2, 11)

काम्येष्टि आहे काण्ड ही मैत्रायणींचें म्हणजे इष्टिपर्वांचा काम म्हणजे इच्छा पूर्ण होती या काम्य कर्मांच्या याज्या आणि अनुवाक्या तैत्तिरीय संहितेमध्यें (२ ३,११) या ठिकाणी सांगितल्या आहेत पण त्यांचें मुख्य इष्टि देवतांशी जे संबंध म्हणा याचे त्यांचें नीट ज्ञान आणि मुख्य इष्टि व याचे पूर्वी जे संबंध म्हणा याचें त्याचें नीट अनुवाक्या या याज्या आणि अनुवाक्या संहितेमध्यें निरनिराळ्या ठिकाणीं सांगितल्या असतात मग अमुक्या काम्येष्टीचीं अमुकी याज्या किंवा अमुकी अनुवाक्या हें कसें जाणावें? या विषयीं विचार या सूत्रांत चालला आहे एक लिंगाच्या योगानें कोठें कोठें अमुक्या काम्येष्टीचीं अमुकी याज्या किंवा अनुवाक्या असें कळतें कोठें कोठें क्रमाच्या योगानें कळतें स माख्या लिंग आणि क्रम यांचा अशा कामीं स्वतंत्र उपयोग होत नाहीं लिंगाचें आणि क्रमाचें धोरण जेव्हां समाख्या सांगितें तेव्हां त्याच्या विनियोगाचीं कल्पना येते परंतु मीमांसकांचा सिद्धांत असा आहे कीं, प्रमाण म्हणजे म्हणजे समाख्यापेक्षां लिंगाची योग्यता मोठी, परंतु वरील सूत्राचा अर्थ करतां ना असें दिसून येतें कीं, लिंग किंवा क्रम यांच्या योगानें समाख्येस साहाय्य होतें पण वास्तविक असा प्रकारचा विरोध नाहीं लिंग आणि क्रम यांच्या योगानें जें प्रथम ज्ञान होतें त्याची मग समाख्येच्या योगानें व्यवस्था होते असें अमुक काम्येष्टीची अमुक याज्या

They are to be found, however in different places of the Sanhitâ, while the desire-accomplishing sacrifices are described in other places. Hence the particular Yâjyâ and Anuvâkyâ of particular sacrifices cannot be known How to determine this is the question raised in this Sûtra. The significant power of simple words as they are used in the Sanhitâ *sometimes* determines the connection of a Yâjyâ or an Anuvâkyâ with its sacrifice and sometimes the sequence of sentences points out their necessary connection. But often the light thrown on the *subject by Linga or Krama is not* sufficient hence the application of a mantra is fixed when Samâkhyâ supplements Linga or Krama. But the Mîmânsakas consider the evidential power of Samâkhyâ to be *inferior* to that of *Linga* or Krama The sûtra is interpreted in another way The methods—Linga and Krama—are connected first with Samâkhyâ which they supplement. But this is only a seeming contradiction for what over light is thrown on the interpretation of a passage by Linga or Krama is *only adjusted by* Samâkhyâ. Thus to determine the connection of Yâjyâ and Anuvâkya *with their sacrifice the* knowledge of the three—Linga, Krama, and Samâkhyâ is essential. The commentators enter into a lengthy discussion as to the necessity of using the three terms in the sûtra. But we do not think it *necessary to* reproduce their arguments, for they *do not throw* any additional light on the sense of the sûtra itself We will translate some Yâjyâ and Anuyâkyâ mantras.

किंवा अनुवाक्या हे ठरविण्यास या तिहींचे म्हणजे लिंग, क्रम आणि समाख्या यांचे साहाय्य लागतें अस्तु सूत्रकारानीं लिंग, क्रम, आणि समाख्यान हीं तीन पदें सूत्रांत का घातलीं आहेत या विषयी भाष्यकार कोटीक्रम करतात परंतु या विषयीं विचार करणे आम्हांस आवश्यक वाटत नाहीं काहीं याज्या किंवा अनुवाक्या यांचे आम्ही भाषांतर करून दाखवितो. "हे इंद्र आणि अग्नि, तुम्ही आकाशाच्या ठायीं प्रकाश करतां, युद्धाचे ठायीं शोभायमान होतां, म्हणून तुम्हा दोघांचे वीर्य लोकांत प्रसिद्ध आहे" पुन दुसरा मन्त्र आहे. "(जो यजमान) इंद्र आणि अग्नि यांची पूजा करतो तो आपल्या शत्रूचा नाश करतो" (इंद्र आणि अग्नि हे कसे) त्यांचीं वाहनें समान आहेत आणि तो यजमान सर्वांना अन्न देतो इंद्र आणि अग्नि हे दोघे पुष्कळ द्रव्याचे अधिपति आहेत, आणि अतिशय बलाढ्य शत्रूचा पराभव करणारे, संग्रामप्रसंग प्राप्त व्हावा म्हणून इच्छा करणारे." माधवाचार्यांनीं मन्त्रांतील "वाज" शब्दाचा अन्न असा अर्थ केला आहे. दुसऱ्या आणखी याज्या आहेत त्यांचा विकल्पानें उपयोग होतो "हे इंद्र आणि अग्नि, युद्धप्रसंगीं मनुष्यांवर तुमची कडी. पृथ्वी आणि आकाश यास तुम्ही (मागें सारता), समुद्र आणि पर्वत यास तुम्हीं (मागें सारता), दुसरीं जीं काहीं भुवनें त्यांना आपल्या महिम्यानें

"Oh, Indra and Agni, you shine in the heavens and triumph over your foes in battle-fields, the valour of you two, is therefore, well-known" "The sacrificer—who worships Indra and Agni whose vehicles are alike, who are the lords of large treasures, and who are exceedingly strong, discomfiting their foes and desirous of war,—destroys his foes, and thatsacrificer feeds all" Mâdhava interprets the term Vâja in this mantra into food There are also other Yâjyâs which are optionally used "Oh Indra and Agni, you are decidedly superior to men in war You surpass the earth and the heavens, the sea and the mountains, and other worlds" See the Taittiriya-Sanhitâ (IV 2, 11, 1) "Oh Indra and Agni, you two shook at once ninty towns of the Dâsas" See the same (I 1, 14, 1) "He whose relatives have departed, is to consecrate (rice) for the cake to be baked on eleven potsherds and to be offered to Indra and Agni He who has enemies is to consecrate (rice) + + (the rest the same as the above) He who desires prosperity is to consecrate (rice) for the cake to be baked on twelve potsherds and to be offered to the Agni-Vaishvânara He who is to advance against his foes is to consecrate (the same)" Mâdhava states that the *Rik*-Mantra, the first part of which directly mentions the god to be invoked and sacrificed to, is a Puronuvâkyâ That *Rik*-Mantra, the last part of which mentions directly the god to be invoked and sacrificed to, is the Yâjyâ But the direct knowledge of what god is, to be

मार्ग सांगा " तै० सं० (२,२,११,१) "हे इंद्र आणि अग्नि, दास लोकांची नव्वद नगरें तुम्हीं मिळून एका हल्ल्यानें हलवून दिलीत" तै० सं० (१,१,१४,१) "ज्यांची मित्रमंडळी निघून गेली आहे त्यानें इंद्र आणि अग्नि या देवतांना अर्पण करण्याच्या अकरा कपालांच्या पुरोडाशाचा निर्वाप करावा. शत्रु ज्याला आहे त्यानें इंद्र आणि अग्नि यास अर्घ। पर याचा अकरा कपालांचा पुरोडाश करावा ज्याला ऐश्वर्याची इच्छा आहे त्यानें वैश्वानर अग्नीकरितां बारा कपालांचा निर्वाप करावा. शत्रूच्या समोर जाणाऱ्यानें वैश्वानर अग्नीकरितां बारा कपालांचा निर्वाप करावा." माधवाचार्य असें म्हणतात कीं ज्या मंत्रें या पूर्वार्धांत देवता कोणती हें स्पष्ट दिसतें ती मंत्र पुरोनुवाक्या होय ज्या मंत्रेच्या उत्तरार्धांत देवता काय हें स्पष्ट दिसतें ती मंत्र याज्या होय देवता अमकी असें जें स्पष्ट करणें हें लिंगाच्या योगानें ह्या सूत्रांतील लिंगपदाचा उपयोग लिंगाच्या योगानें सर्वत्र निर्वाह होत नाहीं कारण वरच्या व्यवस्थेचे अपवाद अनेकदा असतात मग क्रमाची योजना करावी म्हणजे पुरोनुवाक्येचें वर्णन वेदामध्यें आधीं असतें आणि याज्येचें मागून असतें आणि अमक्या कामेष्टीची अमुक अनुवाक्या किंवा याज्या हा इष्टीमधील आणि मंत्रामधील संबंध परिभाषाचार्यांनीं केलेल्या ज्या व्यवस्थेवरून समजतो त्या व्यवस्थेचें नांव समाख्या।

invoked is shown by Linga and this is the bearing of the term Linga as used in the sûtra. But *the knowledge of Linga is not* sufficient for the interpretation of all similar texts, because there are some Yâjyâ and Anuvâkyâ Mantras which upset the definitions of Mâdhava. *Under these circumstances* additional light is sought from Krama—that is, in the Veda the Puronuvâkyâ Mantras always precede the Yâjyâ-Mantras. Thus *Krama or mere sequence comes* to bear But the Âchâryas found it necessary to declare the connection of Yâjyâ and Anuvâkyâ with their particular sacrifices *and to adjust it. These adjustments* are known as Samâkhyâ. Thus the signification of Linga, Krama and Samâkhyâ as well as their bearing is pointed out.

सूत्राणि.

आग्नीध्रोपस्थाने प्राकृतानां मंत्राणां विनियोगाधिकरणम् ॥

अधिकारे च मंत्रविधिरतदाख्येषु शिष्टत्वात् ॥ २० ॥ (पू०) ॥

पदार्थः । अधिकारे=प्रकृतमंत्रविषये । अतदाख्येषु=सा आख्या येषां नास्ति तेऽतदाख्याः । तेषु=अतदाख्येषु । शिष्टत्वात्=चोदितत्वात् ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति यत्र सामान्येन निरूपितो विषयो यथा ऋग्वेदेऽग्निमंत्रा विष्णुमंत्राश्च । तत्र सामान्यनिरूपणबलात् मंत्राभिधानं भवति । मंत्राणां विनियोगः समाख्ययैव निर्णेतुं शक्यत इति वक्तव्यं । तस्मात् न सामान्यसंबंधो मंत्राणां विनियोगं प्रकाशयति । समाख्या त्वपेक्षिता । समाख्याया विशेषविनियोगनिर्णये कारणत्वं ॥

सूत्रं तु । अयं मंत्रविधिरधिकारे प्रकृतमंत्रविषये तदाख्येषु तद्भिन्नेषु चावगतव्यः । यदि परं विशिष्य शिष्टत्वादधिकृताना निराकाक्षत्वमाशंक्येत ततोस्तु तद्भिन्न एवेति व्याख्येय ॥ इति मीमांसाकौस्तुभः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

आग्नेय्यर्चाऽऽग्नीध्रमुपतिष्ठते । ऐन्द्रिया सदः । वैष्णव्या हविर्धानम् । तै० स० (३.१,६,१.) ॥

जेव्हां अग्नीध्राचे स्थानाचें उपस्थान होतें तेव्हां प्रकृतिरूप जो यज्ञ (दर्शपौर्णमासी किंवा अग्निष्टोम) यांतील मन्त्रांचा विनियोग होतो हा विचार

२० पुन, अमक्या यज्ञाचे अमके मन्त्र असा सबंध शास्त्रांत नसतां प्रकरण प्रकरणावरून मन्त्राचें विधान होतें (पू०)

THE SUBJECT OF THE APPLICATION OF THE MANTRAS OF THE MODEL SACRIFICES SUCH AS THE NEW OR FULL MOON OR THE AGNISTOMA, AS CONNECTED WITH THE PRAISES OF THE PLACE OF THE AGNIDHRA PRIEST

20 Again, in the case of the mantras as connected with their sacrifices not being declared, the knowledge of (the application of) the mantras is obtained by that of the general subject because of its being declared (The opponent's statement.)

---

२ वेदामध्ये असें एक वाक्य आहे "अग्नीध्राच्या स्थानाचें अग्निदेवतेच्या मन्त्रांनीं उपस्थान करावें, सदाचें इन्द्रदेवताक मन्त्रांनीं उपस्थान करावें आणि सोमरस ठेवण्याच्या स्थानाचें विष्णुविषयीं मन्त्र घेऊन उपस्थान करावें" हें वेदांतील मन्त्र घेऊन पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं याच वेदमन्त्रांमध्यें अग्नीविषयीं, इन्द्राविषयीं, आणि विष्णुविषयीं जे मन्त्र ते घ्यावेत असें सामान्य विधान आहे. पण ऋग्वेदामध्यें तेवढ्यांच्या मन्त्र म्हणून त्यांत येतात तेच मन्त्र घ्यावेत असें

20 The sûtra will be elucidated by a Vedic text being translated "He praises Agnîdhra's place with verses of Agni (Âgneyî verses) the seat with verses of Indra (Aindrî verses) and the place in which the Soma is deposited, with verses of Visnu (Vaisnavî verses)." The opponent bases on this text an objection —The text generally refers to the verses of Agni Indra and Visnu. Hence the mantras recognized as necessary in the new and full moon sacrifices cannot be recited on the occasion of praising Agnîdhra's place. It is simply necessary that the mantras speaking of Agni Indra and Visnu should be recited. There are hundreds of mantras about Agni Indra and Visnu in the Rk Samhitâ. Hence the Buddhist observes :—

सूत्राणि.

तदाख्यो वा प्रकरणोपपत्तिभ्याम् ॥ २१ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारेण यदुक्तं तन्न । प्रकरणेनोपपत्त्या च । समाख्याऽपेक्षिता । यो यज्ञः करणीयः तस्य समाख्या ग्रहीतव्या । अत्रोदाहरणं ज्योतिष्टोमः । तत्र ये विशेषमंत्रा उक्ताः तेषामेव ग्रहण । यद्यपि ऋग्मंत्राः प्राप्नुवंति तथाप्याग्नीध्रोपस्थानमंत्राः प्रकरणोपपत्तिभ्यां ग्रहणीयाः । अन्यथा वाक्यं भिद्येत ॥

कसें सिद्ध होतें? अग्नि, इंद्र आणि विष्णु याविषयीं मन्त्र असले म्हणजे झाले मग ते कोठें कां असेनात. अग्नीविषयीं, इंद्राविषयीं आणि विष्णूविषयीं शेकडो मंत्र ऋग्वेदांत आहेत. यावरून पूर्वपक्षकार वैदिकाचार्यांस म्हणतो —"अहो, याज्ञिकाचार्यांनीं ज्या समाख्या करून ठेविल्या आहेत त्या समाख्यांप्रमाणे अमुक यागामध्यें अमुकच मंत्र म्हणावयाचा असा जो तुमचा संप्रदाय आहे तो वेदमान्य नाहीं. कारण वरील वेदमंत्रामध्यें अग्नीविषयीं अमुकच मंत्र घ्यावा असें सांगितलें नाहीं. अग्नीविषयीं मंत्र असला म्हणजे पुरे. मग तुम्ही अमुकच अग्नीविषयीं जे मंत्र तेच का घेतां? मग तुम्हा आर्यांचा संप्रदाय एक आणि वेद एक असें सिद्ध होतें. कोणी असें म्हणतील कीं, हा मंत्र अग्नीविषयींच आहे असें तुम्हांस कशावरून कळतें? मंत्रांतील पदांच्या सामर्थ्यावरून आम्हांस कळतें वेदामध्यें जें प्रकरण चाललें असतें त्या

gious economy of the Âryas—as regulated by what are called Samkhyâs or declarations of the Âchâryas, by which certain mantras are to be recited in certain sacrifices—conflicts with the Vedas, because the Vedic mantras quoted and translated do not prescribe any particular mantra about Agni, and because it is sufficient that Agni or Indra or Visnu is referred to Therefore, there is no ground for preferring the mantras quoted It may be asked how is a mantra connected with Agni known to be such? The significant power of the words of a mantra shows it The topic that is treated of (Prakarana) points it out Hence the Samâkhyâs or declarations of the Âchâryas well versed in sacrificial lore are to be set aside This is the gist of the sûtra in which the term *Shistatva* is used—the term meaning that which is explained The other important term is *Atadâkhya.* It signifies that which is not explained by means of Samâkhyâ by the Âchâryas

सूत्राणि.

अनर्थकश्चोपदेशः स्यादसम्बन्धात् फलवता नह्युपस्थानं फलवत् ॥ २२ ॥ (यु० १) ॥

भावार्थः । आचार्येण समाख्यया य उपदेशः कृतः स निरर्थको भवेत् यद्युपदेशस्य फलवता ज्योतिष्टोमेन सह संबंधो न स्यात् । कुतः । उपस्थानं फलवन् नास्ति । अनया युक्त्या ऋग्मन्त्रसामान्यस्य यद् ग्रहणं प्राप्नोति तद् वारयत्याचार्यः । येनाग्नेयेनैन्द्रेण वा ज्योतिष्टोमे व्यापारः क्रियते तेनोपस्थानव्यापारविशेषः तदा ज्यौतिष्टोमिको विधीयते । अन्यत् सर्वमनूद्यत इति न दोषो भवति इति शबरः । ज्यौतिष्टोमिकः समाख्यया प्राप्नोति । उपस्थानविषयो व्यापारविशेषो व्यवस्थया सिध्यति । कासौ व्यवस्था । अनुवादत्वेनोपस्थानस्य ग्रहणमिति ॥

सर्व्वेषां चोपदिष्टत्वात् ॥ २३ ॥ (यु० २) ॥

भावार्थः । सर्वेषां मंत्राणामुपदेश आश्विनशस्त्रसंबंधेन वाचस्तोमयज्ञे व्यवस्थितः । तस्मादेकविंशसूत्रे यदुक्तं तत् सिद्धम् ॥ वाचस्तोमादौ सर्वेषामेव मंत्राणामुपदिष्टत्वेन निराकांक्षत्वाविशेषादित्याशय इति मीमांसाकौस्तुभः ॥ पूर्वेण सूत्रत्रयेण आग्नेय्या आग्नीध्रमुपतिष्ठते । ऐन्द्र्या सदः वैष्णव्या हविर्धानमित्यादिमन्त्राणां विनियोगो दर्शितः ॥

सूत्राणि.

भक्षमंत्राणां यथालिङ्गं ग्रहणादौ विनियोगाधिकरणम्॥

लिङ्गसमाख्यानाभ्यां भक्षार्थताऽनुवाकस्य ॥ २४ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । अनुसधेयानां वाक्यानामनुवाकः । तस्य भक्षाविषये प्रयोजनं लिङ्गेन समाख्यया च सिद्धं। समाख्याशब्दो लौकिकः । तेन वैदिकविषयो न निर्णीयत इत्युक्त चेन्न न। अनुवाकस्य समाख्यया यः संबधः सोऽनादिः । कुतः । समाख्या सम्बन्धिनौ बुद्धौ सन्निधिमुपनेष्यति प्रयोगवचनं विधास्यति । तस्मात् सर्वोऽनुवाको भक्षणे विनियोक्तव्यः । अनुसधेयेषु वाक्येषु भक्षयामीत्यत वाक्यं । तस्य सामर्थ्यं भक्षणे । अतो लिङ्गेन भक्षणविनियोग. सिध्यति । अनुसधेयवाक्येषु नानाविषयाः प्रतिपादिता. । तथापि तेषां सर्वेषामेक प्रयोजन । तस्मात् सर्वेषां वाक्यानामेकप्रयोजनत्वात् विशिष्टमेकं वाक्य भवति ॥ तस्मादेकवाक्यत्वात् सर्वोऽनुवाकः समुदायत्वेन ग्रहणीयः । न तु तस्याऽवयवाः संति । इति पूर्वपक्षकारोक्तिः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

भक्षेहि मा विश दीर्घायुत्वाय शन्तनुत्वाय रायस्पोषाय वर्चसे सुप्रजास्त्वायेहि वसो पुरोवसो प्रियो मे हृदोऽस्यश्विनोस्त्वा बाहुभ्यां सध्यास नृचक्षसन्त्वा देवसोम सुचक्षा अवख्येषम् मन्द्राभिभूतिःकेतुर्यज्ञानां वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु । तै० सं० (३.२,५,१.) । वसुमद्गणस्य रुद्रवद्गणस्य आदित्यवद्गणस्य सोमदेवते मतिविदः प्रातःसवनस्य गायत्रछंदस इंद्रपीतस्य नराशंसपीतस्य पितृपीतस्य मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥ हिन्व मे गात्रा हरिवो गणान् मे मावितीतृषः ॥ शिवो मे सप्तर्षीनुपतिष्ठस्व मामेवाङ्नाभिमतिगाः ॥ तै० सं० (३.२,५,३.) ॥

सोमभक्षणाविषयीं जे मंत्र आहेत त्याचा सोमाचे प्याले घेते वेळीं लिंगाच्या धोरणानें विनियोग करावा हा विचार

२४ लिंग आणि समाख्या यांच्या योगानें सोमभक्षण हेंच अनुवाकाचें प्रयोजन (पू०)

मंत्र स्तवन क्रियेचा आणि क्रिया जोपर्यंत सांग नाहीं तोपर्यंत ही क्रिया व्यर्थ आहे म्हणून ज्योतिष्टोमाच्या योगानें ही उपस्थानक्रिया केली पाहिजे म्हणजे याज्ञिकाचार्यांनी समाख्याच्या योगानें ज्योतिष्टोमाचा आणि उपस्थानाचा जो संबंध सांगितला आहे तो संबंध कायम ठेविला पाहिजे आणि तो संबंध कायम ठेवण्याकरितां त्यांनीं उपस्थानाचे जे मंत्र योजिले आहेत तेच घेतले पाहिजेत त्यांचाच अनुवाद केला पाहिजे वैदिकाचार्यांच्या कोटी मध्यें किती दम आणि सयुक्तता आहे हें ध्यानांत आलें म्हणजे वैदिकाचार्यांनी किती युक्तीचें उत्तर दिलें आहे हें समजेल

२३ यज्ञाच्या पलीकडे कोणीहि मंत्र नाहीं असें मंत्र यज्ञाव्यतिरिक्त मुळींच नाहींत असा मीमांसकांचा सिद्धांत आहे

THE SUBJECT OF THE APPLICATION OF THE MANTRAS REFERRING TO THE SOMA BEING DRUNK BEFORE THE SOMA CUPS ARE TAKEN, BY MEANS OF THE SIGNIFICANT POWER OF WORDS

24 Drinking Soma is the purpose of the Anuvâka (as determined) by the significant power of words and by the adjustments—(Samâkhyâ) made by the Âchâryas) (Opponent s statement)

would be purposeless. Hence the praise of the Agnîdhra s place is to be regulated by a Jyotishtoma-sacrifice In other words the connection which the Âchâryas establish between the one and the other is to be recognized and this can be done only when the mantras mentioned by the Âchâryas are recited they are to be reproduced This reply of the Vaidikâchârya is doubtless ingenious when the strength and reasonableness of the argument of the Buddhist is considered.

23. The Mîmânsakas hold that there is not a single Vedic mantra unconnected with a sacrifice Âshvalâyana states that the mantras are the means of a sacrifice. Hence every mantra has its application. And because it is so every mantra ought to be recited in the place when it is required In interpreting the Vedic text— A mantra about Agni being recited, Agnîdhra s place is to be praised —a

आश्वलायनाचें असे म्हणणे आहे कीं, मंत्र हें कर्माचें साधन मग प्रत्येक मंत्र म्हटला कीं, त्याचा विनियोग आहेच मग सर्व मंत्राचा असा विनियोग आहे इतकेच कीं जेथला मंत्र तेथें म्हटला पाहिजे "अग्नीविषयीं मंत्र म्हणून अग्नीध्राच्या स्थानाचे उपस्थान करावें" असे जे वेदवाक्य आहे त्याचा अर्थ करताना अग्नीविषयी विशेष मंत्र या सव्यानें सांगितले आहेत तेच मंत्र घेतले पाहिजेत. नाहीं तर एका यज्ञकर्मांतला मंत्र दुसऱ्या यज्ञकर्मांत असा घोंटाळा होईल, आणि व्यवस्थेनें मंत्राचा विनियोग करता येणार नाहीं कारण सर्व मंत्राचा अमुक विनियोग असें वेदांत वर्णिले आहे इतकें सूत्राचें रहस्य आहे

२४ वेदमंत्राचा अर्थ केला असता सूत्रार्थ लक्षात येईल वेदमंत्र तैत्तिरीय संहितेंत (३ २,५,१.) या ठिकाणीं आहे त्या मंत्राचा अर्थ हा कीं, "हे सोमरसा, ये आणि मजमध्यें शीर, पुष्कळ आयुष्य मजला असावें म्हणून, आणि देहाला सुख व्हावें म्हणून, पुष्कळ द्रव्य मिळावें म्हणून, वर्चस्व मिळावें म्हणून, चांगली संतति मिळावी म्हणून ये, हे निवासकारण, हें धनाचें आदिकारण ये, माझ्या हृदयास तूं प्रिय आहेस अश्विन देवतेच्या बाहूंनीं मी तुला घेतो हे तेजस्वी सोमा, डोळे उघडून जनास पाहणारा जो तूं त्या तुला मी पाहतों हर्ष उत्पन्न करणारी, यज्ञाला जाणणारी, सोम सेवन करणारी माझी वाचा तृप्त होवो.

particular mantra about Agni being prescribed, is to be recited Or the mantra about Agni as prescribed for one sacrifice would be recited at another with which it is not connected, and great confusion would ensue, and the mantras could not be properly used, because every mantra has its use pointed out in the Veda This is the gist of the sûtra

24 The sûtra will be elucidated by the translation of the Anuvâka or chapter of the Taittirîya-Sanhitâ as in (III 2, 5, 1) "Oh Soma-juice, come and enter me that I may get a long life, that this body may enjoy happiness, that I may get much wealth, superiority, and good progeny, come Oh cause of subsistence, Oh first cause of wealth, come thou art dear to my heart I take thee with the arms of the twin gods—Ashvins I look at thee who lookest at the people with thine eyes open, Oh resplendent Soma let my tongue be satisfied—(my tongue which) produces joy, knows a sacrifice, and takes the Soma I drink that Soma which, being sweet, others are invited to drink, and which I am also invited to drink on the occasion of the morning-libation with which the troop of the eight Vasu-gods, the troop of the eleven Rudra-gods, and the troop of the twelve Âditya-gods (are connected), in which those conversant with praises sing verses in the Gâyatrî-metre and in which Soma connected with Indra, Soma taken in cups called Nârâshansa and Soma connected with the manes is drunk." See the Taittirîya-Sanhitâ(III 2, 5,2) for the following

(अट) वसूंचा गण ज्यामध्यें (अकरा) रुद्रांचा गण ज्यामध्यें आहे, (बारा) आदित्यांचा गण ज्यामध्यें आहे, स्वधेचा ज्या ... गायनात्मक ज्यामध्यें गातात, देवांची सोमपान ज्यामध्यें होतें, मानवांचा पेल्यांतून ज्यामध्यें सोमपान होतें, पितरांची सोमपान ज्यामध्यें होतें, असें जें मातसवन त्या समयीं मधुमान् जो सोम त्यास त्या गरुडन युसन्यानें आमंत्रण केलें आहे, त्याला त्या मधून मनाहि आमंत्रण केलें आहे तो मी पितों " तै सं (१२,५२) या ठिकाणीं पहा "हे हिरव्या रंगाच्या सोमा माझ्या गात्रांना समाधान कर, माझ्या घरांतील सर्व समुदाय तुझ्या तृष्णेवाचून राहूं देऊं नको तू कल्याण करणारा आहेस माझ्या सात प्राणांस (सप्त ऋषि) तू तृप्त कर, माझी नाभि खालीं पाऊं देऊं नकोस " तैत्तिरीय संहितेंतील या अनुवाकाच्या अर्थाचा विचार चालला आहे त्यामध्यें 'मी सोमाचें भक्षण करतो' असे शब्द स्पष्ट आले आहेत हे शब्द साधित किंवा सामासिक नाहींत सोम भक्षण करतो असा अर्थ या शब्दांच्या सामर्थ्यावरून कळतें म्हणून लिंगावरून सोम भक्षण करण्यामध्येंच या अनुवाकाचा विनियोग करावा असें सिद्ध होतें समाख्यापद सोडलें असतां बाकी राहिलेल्या सूत्राचा इतका अर्थ झाला आतां सूत्रांत समाख्यापद आहे त्या विषयीं विचार समाख्या हा पाहि

"Oh Soma of green colour, satisfy my organs let not the multitude in my house be without thirsting for thee thou art beneficent satisfy my seven breaths (seven rishis) and let not my navel go down (be relaxed)" These texts from a chapter (Anuvâka) of the Taittiriya-Sanhitâ are to be interpreted. The words—I drink that Soma—are directly mentioned They are neither compound nor derivative words. Hence the significant power of these simple words shows that the Anuvâka translated is to be used on the occasion of drinking Soma. Hence Linga determines the use of the Anuvâka. This is the sense of the sûtra without the word Samâkhyâ, the necessity of which has now to be examined. The Samâkhyâ is the work of mere Âchâryas and is comparatively modern. Hence it is not authoritative and binding it is not the Veda. Again it may be objected in reply that a person knows something on his reading a sentence, but that his knowledge does not refer to only one thing because it cannot be said that a sentence describes one thing only A sentence consists of the descriptions of various things connected with one another A simultaneous knowledge of such things is produced in the mind because the things are connected and are mentioned together Such knowledge is the basis of Samâkhyâ. The adjustment which the Âchâryas made and which is named Samâkhyâ is, therefore neither modern nor groundless. The adjustment as determined by Samâkhyâ originates in psychological considera-

सूत्राणि.

तस्य रूपोपदेशाभ्यामपकर्षोऽर्थस्य चोदितत्वात् ॥ २५ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । तस्याऽनुवाकस्य येऽवयवाः तैः पृथक् प्रयोजनं । अवयवरूपाणि भिन्नानि वाक्यानीति कथं सिध्यति । रूपाद् उपदेशाच्च । किं नाम रूपं । वाक्यस्य प्रयोजनप्रकाशनसामर्थ्यं । को नामोपदेशः । प्रतिपदोक्तं वचनं । रूपेण उपदेशेनच वाक्यानामपकर्षः कर्तव्य इति वेदोक्तत्वात् । तस्माद् भिन्नकर्मस्वनुवाकस्यावयवाना विनियोगः । तस्माद् रूपोपदेशाभ्यामपकर्षो भवेत् । केषांचिद (अनुवाकावयवानां) अत्र । इति शाबरः ॥

काचार्यांनीं केलेली. मग तिची योग्यता काय? समाख्या म्हणजे कांहीं वेद नाहीं असें कोणी म्हणेल तर त्यावर असें उत्तर आहे कीं, मनुष्यास वाक्य वाचल्यापासून ज्ञान होतें तें केवळ एकाच गोष्टीचें ज्ञान होतें असें नाहीं कारण नेहमीं एका वाक्यामध्यें एकच विषय असतो असा नियम नाहीं ज्याचा परस्परांशीं संबंध आहे असे नाना विषय एका वाक्यांत असतात आणि त्या विषयाचा संबंध असल्यामुळें आणि ते परस्पर सन्निध असल्यामुळे बुद्धीमध्यें त्याचें एकदम ज्ञान उत्पन्न होतें अशा प्रकारचें ज्ञान समाख्येचें मूळ आहे म्हणून याज्ञिकाचार्यांनीं वेदवाक्याची जी व्यवस्था केली, आणि जिचें नाव समाख्या ठेविलें, ती व्यवस्था निर्मूळ किंवा आधुनिक नाहीं अध्यात्म संबंधापासून समाख्या ही व्यवस्था

tions Hence in one sense, it may be called eternal The application of the Anuvâka we have translated is thus proved to be made at the time of drinking the Soma, but in the same Anuvâka, different subjects such as I see, come, Soma-juice, delight my organs,—being mentioned, how can they be considered to be one subject? Different subjects introduced are merely subordinate Hence they do not affect the unity of a sentence The whole Anuvâka thus bears on the drinking of Soma Hence the Anuvâka or Vedic passage under consideration is a complex sentence which describes by means of its subordinate parts the feelings which affect the mind when Soma-juice is drunk Thus the relationship between the passage itself and its different subordinate sentences is demonstrated. The Bouddhâchârya thus attempts to prove that the passage is one complex sentence

२५. त्याचें रूपनिरूपण आणि विशेष विवेचन असल्यामुळें अर्थाचा अपकर्ष (करावा) कारण (वेदांत) विधान केलें आहे

25 Because of its form and authoritative statement, the transference of the sense (of a text is to be made), because of its being prescribed (by the Vedas)

उत्पन्न झाली आहे म्हणून ती एक अर्थी अनादि आहे असें म्हटलें तरी चालेल. अशा या समाख्येच्या धोरणानें ज्या अनुवाकाचें आम्ही भाषांतर केलें आहे, त्याचा सोमपानाच वेळीं विनियोग करावा असें सिद्ध होतें. आतां एका या अनुवाकामध्यें "मी पाहतों, सोमा तू घे," "माझ्या ज्ञानास प्रसन्न कर" अशीं अनेक वाक्यें आलीं आहेत मग या सर्वांस एक वाक्य कसें म्हणावें? मध्यें मध्यें निरनिराळ्या वाक्यांत निरनिराळे विषय आले आहेत ते गौण आहेत म्हणून त्यांच्या योगानें एक वाक्य नाहीं असें सिद्ध होत नाहीं. समग्र्या अनुवाकाचें पर्यवसान सोमपानावरच होतें म्हणून सारा अनुवाक मिळून एक संयुक्त वाक्य हें सिद्ध. सोम पितेवेळीं कृतीमध्यें जे नाना संभ घडतात ते त्या अनुवाकांतील गौण वाक्यांच्या योगानें कळतात असा अनुवाकाचा आणि त्यांतील निरनिराळ्या वाक्यांचा संबंध आहे. अशा निरनिराळ्या कोट्या काढून सारा अनुवाक एक संयुक्त वाक्य आणि त्याचा विनियोग सोमपानाच वेळीं करावाच आणि हें लिंग आणि समाख्या मानून कळतें असें बौद्धाचार्य

that it is to be recited at the time of drinking Soma juice, and that this is proved by mean of exegetical inference (Linga) and exegetical adjustment (Samâkhyâ) To this, the V idikAchârya replies in the next sûtra.

25 The term *its* occurs in the sûtra. It refers, we believe, to the passage or Anuvâka, the sense of which has been discussed. The translation of the passage itself is given in the footnote on the preceding sûtra—a passage the two parts of which are —I take thee, and I look at thee. The sentence—I drink thee—is principal. Hence the statement of the Buddhist that all the sentences of the passage bear on the drinking of Soma-juice is not tenable. The different statements made in the passage have their different purposes which are authoritatively mentioned in the Vedas. Hence they are to be used whenever they are required. The drinking of Soma-juice is connected with the passage but it can not be proved that the whole passage is, therefore, to be used on the occasion of drinking Soma-juice. Commentators particularly explain the sense of the term *form* as used in the sûtra. A *form* is the power which a text possesses, and which proves that such and such is its

सिद्ध करू पाहतात यावर वैदिकाचा-
याचें पुढील सूत्रीं उत्तर आहे.

२५ सूत्रांत "त्यांचे" हें पद आलें आहे. त्याचें या पदाचा अर्थ अनुवाकाचें असा करावा वेदांतील अनुवाकाचें भाषांतर आम्हीं मागील सूत्रीं दिलें आहे. मागील सूत्रांत घेतलेल्या वेदवाक्याचे "मी तुला घेतों" "आणि मी तुला पाहतों" असे दोन अवयव आहेत. "मी भक्षण करतों" हें मुख्य वाक्य आहे. मग त्या अनुवाकामध्यें जीं निरनिराळीं वाक्यें आहेत त्या सर्वांचा सोमपान करते वेळींच उपयोग करावा असें जें पूर्वपक्षकारानें म्हटलें तें योग्य नाहीं अनुवाकामध्यें निरनिराळीं वाक्यें आहेत आणि त्यांचें निरनिराळें प्रयोजन आहे. या प्रयोजनाविषयीं वेदामध्यें वर्णन आहे. म्हणून निरनिराळ्या वाक्यांचें जेथें जेथें प्रयोजन लागेल तेथे तेथें त्याचा उपयोग करायाचा. मग या अनुवाकाच्या संबंधानें सोमपानाचें वर्णन आलें आहे. सोमपान करते वेळींच या अनुवाकाचा उपयोग करावा असें सिद्ध होत नाहीं. सूत्रांतील रूपशब्दाची भाष्यकार विशेष व्याख्या करतात. ती अशी. या वाक्याचा अमुक अर्थ असें दाखविण्याचें जें वाक्याचें सामर्थ्य त्याचें नाव रूप. "मी घेतों" "मी पाहतों" आणि "मी सोम भक्षण करतों" अशीं जीं वाक्यें आलीं आहेत त्यांचें रूप निरनिराळें आहे. एका विषयाच्या संबंधानें . त्यांची यो-

sense The forms of the texts—I take (Soma-juice), I look at it, and I drink Soma-juice are different How can they, therefore, be used on the same occasion and for the same purpose? Hence it is reasonable that they are to be used for different purposes Again, if it be said that instead of insisting on the mere form of the passage, it is to be interpreted as connected with drinking Soma-juice, then it is plain that the passage itself describes no visible fruit Because the texts—I take (Soma-juice), I look at it, and I drink it—are connected with one another, it is seen what particular worldly purpose is served by them, while the Mîmânsakas lay it down as a rule that when a visible fruit or a practical purpose can be shown, no extraordinary or invisible or speculative fruit is to be supposed. When we do not know why a particular institution or a religious practice is to be maintained, we may assume that some fruit after death will be produced, but this only then when the performance of a religious duty is incumbent and can not be avoided, and when we can not reason out what worldly or practical purpose is served. The statements—I take Soma-juice, and I drink it show their purpose directly and they are, therefore, not to be restricted to the drinking of Soma, but are to be quoted when required, and being used in their proper places, they admit of backward and forward transference Again, as no invisible or speculative fruit is to be supposed, Vedic texts are to be transferred from their places and interpreted in conformity with the

जना कशी होईल? म्हणून त्यांची योजना भिन्न भिन्न म्हणजे हें योग्य आहे यों, कोणाकडे लक्ष न देतां सोमपान संबंधानेंच या वाक्यांची योजना करणें असें म्हणाल तर या वाक्यांनीं दृष्टफल वर्णन करणें शक्य नाहीं "मी घेतों" 'मी पाहतों' आणि 'मी सोम पितों' या वाक्यांचा परस्पर संबंध असल्यापासून ऐहिक अमुक एक प्रयोजन सिद्ध होतें असें समजत नाहीं मीमांसकांचा तर मुख्य न्याय असा आहे कीं ऐहिक फल आहे असें ज्या ठिकाणीं सिद्ध होतें त्या ठिकाणीं पारमार्थिक फल आहे अशी कल्पना करूं नये आम्ही कांहीं कर्म कां करतों हें आम्हांस समजत नाहीं पण यापासून कांहीं पारमार्थिक फल उत्पन्न होईल असें आम्हांस वाटतें असें केव्हां म्हणावें? जेव्हां सामाजिक किंवा धार्मिक व्यवस्थेच्या संबंधानें कांहीं आचारविचार पाळण्याचें युक्त नाहीं ते आचारविचार पाळलेच पाहिजेत आणि त्या आचारविचारांपासून अमुक दृष्ट ऐहिक फल उत्पन्न होतें असेंही समजत नाहीं वरील अनुवाकांतील "आम्ही पितों" "आम्ही पाहतों" या वाक्यांचें दृष्टफल सहज समजतें, म्हणून या वाक्यांचा सोमपानाशीं संबंध न करतां जिकडे पाहिजे तिकडे हीं वाक्यें घेऊन योग्य स्थळीं त्यांची योजना केली असतां त्यांचा उपयोग होतो खरा. परंतु अदृष्ट फलाची कल्पना करूं नये म्हणून आचार्यांच्या

rules laid down by Âchâryas and regulated by the exegetical bearings of the texts themselves. This is the gist of the sûtra.

सूत्राणि.

अथ मन्द्राभिभूतिरित्यादेर्भक्षयामीत्यन्तस्य एकमन्त्रताधिकरणम् ॥

गुणाभिधानान्मन्द्रादिरेकमन्त्रः स्यात् तयोरेकार्थसंयोगात् ॥२६॥

भावार्थः । मंद्रादिमंत्रोऽनुसंधेयवेदवाक्यरूपः । तस्य मन्त्रस्य द्वावयवौ । तयोर्व्यवस्था क्रियते । प्रथमं वाक्यं द्वितीयवाक्यस्य विशेषणं । कुतः । प्रथम वाक्यं द्वितीयवाक्यस्य गुणनिरूपण करोति । तस्माद् विशेषणविशेष्यभावादेकप्रयोजनत्वाच्चैकवाक्यत्वं । एकवाक्यत्वे सति मंत्रैक्यं । सूत्रेऽवयवयोरेकप्रयोजननिरूपणादेकमंत्रत्व वर्णितं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

मंद्राभिभूतिः केतुर्यज्ञानां वाग्जुषाणा सोमस्य तृप्यतु । +++ वसुमद्गणस्य सोमदेवते मतिविदं. प्रातःसवनस्य गायत्रच्छन्दस इन्द्रपीतस्य । + + मधुमत उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि ॥ तै० सं० (३.२,५.) ॥

सामान्यावरून आणि वाक्याच्या अर्थाच्या धोरणानें वेदांतील एका ठिकाणचीं वाक्यें दुसऱ्या ठिकाणी नेऊन त्याचा अर्थ करावा असा सूत्रार्थ आहे

चोविसावे सूत्रीं जें वेदवाक्याचें भाषांतर दिलें आहे त्यांत "हर्ष उत्पन्न करणारी" असा प्रारंभ करून "तो मी पितों" असा ज्या वाक्याचा शेवट आहे हें सारें वाक्य एक मंत्र आहे हा विचार

THE CONSIDERATION THAT THE PASSAGE BEGINNING WITH THE WORDS—PRODUCING JOY—AND ENDING IN THE WORD—(I) DRINK (THAT)—TREATS OF THE SAME SUBJECT

२६ "हर्ष करणारी" अशा प्रारंभाचें (जें वेदवाक्य आहे आणि ज्याचा अंत "मी पितो" या वाक्यानें झाला आहे तो सारा) एक मंत्र समजावा कारण (प्रथम वाक्यांत) गुणांचें निरूपण आहे आणि या मंत्रांतील दोन्हीहि वाक्यांचा एकाविषयाशीं संबंध आहे

26 (The Vaidika text) beginning with the words —producing joy—(and ending in the words—I drink)—is one *mantra* because of the statement of qualities (in the former part of the text) and because the two parts are connected with the same subject

---

२६ ज्या वेदवाक्याचा या सूत्रीं विचार झाला आहे त्याचा प्रवेश केला असता सूत्रार्थ सहज लक्षांत येईल "हर्ष उत्पन्न करणारी यज्ञाला जाणारी सोम सेवन करणारी माझी वाचा तृप्त होवो. (अष्ट) वसूंचा गण (ज्यामध्ये आहे) (अकरा) रुद्रांचा गण ज्यामध्ये आहे, (बारा) आदित्यांचा गण ज्यामध्ये आहे, बुद्धीला जाणणारा गायत्री छंद ज्यामध्ये आहे, इंद्रसंबंधी सोमपान ज्यामध्ये होतें मा

26. The bearings of the sûtra will be easily perceived if the Vedic passage to which it refers be here produced "Producing joy knowing a sacrifice drinking Soma juice—may my tongue be satisfied I drink that Soma juice which I am invited to drink by others as *being sweet*—at the morning libation with which the number of eleven Rudra Gods, *the number of eight Vasu-Gods*, the number of twelve Âditya Gods the metre-Gâyatrî which comprehends the intellect—(all these) are connected with the

सूत्राणि.

इन्द्रपीतस्येत्यादिमन्त्राणां सर्वेषु भक्षणेषु ऊहेन विनियोगाधिकरणम् ॥

लिङ्गविशेषनिर्देशात् समानविधानेष्वैनन्द्राणाममंत्रत्वम् ॥ २७ ॥ (पू०) ॥

पदार्थः । समानविधानेषु=समानानि विधानानि नाम तुल्यानि चोदकवचनानि येषु ॥

भावार्थः । येषु वेदवाक्येषु कश्चिद् विशेषो लिङ्गेन ज्ञाप्यते तैः किं प्राप्नोति । लिङ्गज्ञापितो मत्रविनियोगः । यत्र लिङ्गेन न किंचिदपि ज्ञाप्यते तत्र मंत्रोपि नास्ति । अमत्रक तत् कर्म । यथाऽनुसंधेये वेदवाक्ये ऐद्रानैद्राणिच भक्षणान्युक्तानि । ऐद्रभक्षणानि समंत्रकाणि । अनैद्रभक्षणान्यमत्रकाणि । कुतः । द्वयोर्विधानानि तुल्यानि नामैद्रभक्षणमंत्र उक्तोऽनैंद्रभक्षणमंत्रा नोक्ताश्च । इति पूर्वपक्षः ॥

राशस नामक पेल्यातून ज्यामध्यें सोमपान होतें, पितृसबंधी सोमपान ज्यामध्यें होतें, असें जें प्रात सवन त्यासमयीं दुसऱ्याला मधुमान जो सोम त्यास प्या म्हणून आमत्रण केलें आहे, त्याला प्या म्हणून मलाहि आमत्रण केलें आहे तो मी पितों." हे सारें वाक्य एक मत्र आहे असें आचार्य सूत्रामध्यें म्हणतात का तर या वाक्याचे दोन तुकडे पडतात. "तृप्त होवो" एथपर्यंत एक तुकडा, आणि "मी पितों" एथपर्यंत दुसरा तुकडा. पहिला तुकडा दुसऱ्या तुकड्याचें विशेषण आहे आणि दोहोंमध्येंहि सोमपानसबधानें एकाच विषयाचें निरूपण आहे जेव्हा निर-

morning-libation in which the Soma-juice offered to the God-Indra is drunk, in which Soma-juice taken in cups called Nârâshansa is drunk, in which Soma-juice offered to the Manes is drunk" Jaimini states in the above sûtra that the whole of this passage constitutes one text only, because it can be divided into two parts—the first ending with the words—may my tongue be satisfied, and the rest of the passage forms the second part The former enlarges the sense of the latter and is, therefore, its adjective Again, both the parts treat of the same subject—the drinking of the Soma-juice When different texts treat of the same subject, and when they all, bearing on the same statement,

जेंव्हां जेंव्हां सोमपान करायाचें तेंव्हां तेंव्हां "इंद्रसंबंधी सोमपान ज्यामध्यें होतें" अशा अर्थसंबंधी तैत्तिरीय संहितेमध्यें (३ २, ५,२) या ठिकाणीं जे मंत्र आले आहेत त्यांचा ऊह करून विनियोग हा विचार

THE SUBJECT OF THE SUBSTITUTION AND APPLICATION OF THE TEXTS OCCURRING IN THE TAITTIRIYA SANHITÂ (III 2, 5, 2) CONNECTED WITH THE SACRIFICES IN WHICH SOMA IS DRUNK AND IN WHICH THE TEXTS KNOWN AS THE INDRAPÎTASYA ARE RECITED

२७ ज्या ज्या ध्यमाचें वेदवाक्यानीं समान विधान केलें असतें आणि ज्यामध्यें इंद्रदेवता नाहीं, अशा कर्मांत मंत्रहि नाहींत, कारण लिंगविशेषाचें निरूपण आहे (पू०)

27 In the case of Vedic texts making a general statement and not referring to the God Indra, no mantra is to be recited, because of the special power of the words in the passage being shown (Opponent's statement)

निराळ्या वाक्यानीं प्रधान विषयाचें निरूपण होतें आणि त्या निरनिराळ्या वाक्यांमध्यें विशेष्य आणि विशेषण भाव असतो, तेव्हां तीं सारीं वाक्य मिळून एक वाक्य असें म्हणावें, हा या सूत्राचा इतका सुभार्थ आहे

enlarge it or qualify it they constitute one complex sentence This is the gist of the sûtra

२७ चोविसावे सूत्राचे टिपेमध्यें ज्या वेदमंत्राचें भाषांतर केलें आहे त्याच वेदमंत्राच्या अर्थाविषयीं या सूत्रीं विचार चालला आहे तैत्तिरीय संहितेमध्यें (३ २,५,२) या ठिकाणीं तो मंत्र सांगितला आहे त्यामध्यें इंद्राच्या संबंधानें सोमपान करतांना कोणता मंत्र म्हणावा हें सांगितलें आहे परंतु कांहीं कर्में अशीं करावीं लागतात

27 The examination of the sense of the passage translated in the foot-note on the 24th sûtra is continued. It is completely given in the Taittiriya-Sanhitâ (III 2 5 2) and explains what mantra is to be recited when the Soma juice offered to, and connected with, the God Indra is to be drunk. But in certain sacrifices, two offerings are made—the one to the God Indra, and the other—to Gods not Indra or other than Indra (anindra i e non Indra Gods) The mantra for the God Indra is known. The other Gods—non Indra—are without any mantra. Because of the spe-

सूत्राणि.

यथादेवतं वा तत्प्रकृतित्वं हि दर्शयति ॥ २८ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । न । तत्प्रकृतित्वं नाम ऊहः । किं तत्प्रकृतित्वं । तस्य प्रकृतित्वं तत्प्रकृतित्वं । यथा समंत्रककर्मणि मंत्राः संन्ति तथा समंत्रककर्मप्रकृतित्वेनामंत्रककर्मणि मंत्राः प्राप्नुवन्ति । कथम् । तत्प्रकृतित्वं दर्शयति । यथादेवतं कर्मेति । यथादेवतं कर्मणो मंत्रा वर्तन्ते । तस्माद् यथादेवत मत्रा अनैंद्रभक्षणे ऊहेन योजनीयाः । कुतः । ऐंद्राऽनैंद्रभक्षणानां मंत्रसाकांक्षत्वात् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

। इंद्राय त्वा वसुमतः ।

कीं त्यामध्ये दोन अवदानें घ्यायाचीं—एक इंद्राचें आणि दुसरें अनिंद्राचें. मग इंद्राचा मंत्र कोणता तें ठाऊक आहे. अनिंद्राला मुळीं मंत्रच नाहीं, वाक्यातील पदाच्या सामर्थ्याचे विशेष निरूपण असल्यानें इंद्रदेवतेसंबंधीं अमका मंत्र आहे हें कळतें. परंतु ज्या कर्मांत इंद्रदेवतेचा संबंध नाहीं त्या कर्मांत कोणत्या मंत्राचा उपयोग करायाचा? अशा कर्मांस मुळीं मंत्रच नाहीं. जितकी इंद्रसंबंधीं कर्माची योग्यता तितकी अनिन्द्रसंबंधीं कर्माची योग्यता मग इंद्राचा मंत्र आहे अनैन्द्र कर्माचा मंत्र कोठें आहे? कोणी असें म्हणेल कीं आम्ही ऊह करून निर्वाह करूं. तर हें चालणार नाहीं कारण ऊह म्हणजे काय? साक्षात वेदवाक्य तर नाहीं परंतु एखादे वेदवाक्यांत थोडा फेरफार केल्यानें

cial power of words in the passage what particular mantra refers to the God Indra is directly known. But what mantras are to be recited in sacrifices with which the God Indra is not connected? Such rites are, therefore, absolutely without any mantra. The offerings made to Indra are as important as those to gods other than Indra. While there are mantras to be recited at the time an offering is made to Indra, where are the mantras to be recited for other gods? It may be suggested that mantras may be substituted, but it can be easily shown that substitution (Ûha) can not be allowed. Again, a text substituted (Ûha) is not a direct Vaidika text, but one altered and adapted to the purposes of a sacrifice. The opponent states that a text substituted or Ûha can be allowed when offerings are to be made to gods other

२८ (तसें) नव्हे कारण जरी देवता (असेल) तसा ऊह (करावा) (असें मूळ कर्म) दाखवितें (सि०)

28 Not so (substitution is to be made) according to a god (mentioned,) because (an original sacrifice) shows (this) (Final statement.)

जे वेदवाक्य कर्मांत योजिता यतें त्याम य जो देवता वगैरे त्याचें मात्र ऊह क बपक्षकार असे म्हणतो की अनेक कर्मासंबंधी वाक्य असेल तर ऊह करावाचा मुख्य वाक्य नाहीं यर्थ तर करण्यांत येतें म्हणून त्या कर्मांत मन्त्र नाहीं वेदामध्यें आणि आपस्तंबसूत्रामध्यें क सा विरोध आहे हें येणेंप्रमाणें स्पष्ट

२८ या सूत्रांत तत्प्रकृतित्व हा श ब्द विचार करण्याजोगा आहे याचा अर्थ-ज्याची ती प्रकृति आहे व यज्ञा च दोन विभाग केले आहेत काहीं यज्ञांस प्रकृति म्हणतात आणि काहीं यज्ञांस विकृति म्हणतात दर्शपौर्णमासी इष्टी सर्व इष्टींचा प्रकृति आहे इष्टिमध्यें काहीं फेरफार केला म्हणजे दुसऱ्या इष्टी करण्याची पद्धति सिद्ध होते आणि ह्या दुसऱ्या इष्टी त्यांस विकृति म्हणतात प्रकृति म्हणजे यज्ञ करण्याच्या पद्धतीचा मूळ नमुना तसेंच अग्निष्टोम हा सर्व सोमयागांचा मूळ नमुना आहे यावरून तत्प्रकृतित्व म्हणजे मूळ नमुना असणें हा धर्म आहे आतां पूर्वपक्षकारास आचार्य असें उत्तर देतात कीं अहो बौद्धाचार्य मूळ इष्टीच्या मंत्र यामध्यें म्हणजे दर्शपौर्णमासीइष्टिमध्यें इंद्राचे मंत्र आले आहेत या नमुन्याप्रमाणें दुसरी इष्टि अग्नीची

than Indra. No Vaidika text, however sanctions or prescribes the last offerings which are however made by the Âryas. Hence they are to be made without any mantra being recited. Thus is a case in which the injunctions of the Vedas are directly at variance with the customs and practices of the Âryas.

28. The term deserving special examination is tatprakrititva as used in the sûtra. It signifies what has an original sacrifice for its model for sacrifices are divided into two classes—original sacrifices (Prakriti) and modified sacrifices (Vikriti). The new and full moon-sacrifices constitute the original form of all sacrifices which are mere modifications of the first. The original sacrifice or Prakriti is thus a model of all sacrifices. Thus also the Agnistoma-sacrifice is the model of all the big sacrifices. Hence the term tatprakrititva signifies the general property of being that which has an original sacrifice for its model. The Vaidikâchârya observes in the sûtra — Oh Buddhist in the new and full moon-sacrifices—that is the model sacrifices, only the mantras to be recited for Indra are mentioned. A modified sacrifice based on this model is to be performed for Agni. Hence Agni takes the place of Indra in the modified sacrifices, but the

सूत्राणि.

अभ्युन्नीतसोमभक्षणे इंद्रस्याप्युपलक्षणाधिकरणम् ॥

पुनरभ्युन्नीतेषु सर्वेषामुपलक्षणं द्विशेषत्वात् ॥ २९ ॥

भावार्थः । पुनः पूर्वसूत्रविषयविचारः । अभ्युन्नीतेषु सकृत् चमसैः सोमस्य हवनं क्रियते । पश्चाच् चमसानां संमार्जनं विना तेष्ववशिष्टसोमो गृह्यते । तस्मिन्नवशिष्टसोमे पुनः सोमग्रहणं नामाऽभ्युन्नयनं । गृहीतः सोमोऽभ्युन्नीतः । अभ्युन्नीतेषु नाम द्विवारं सशेषेषु पुनः सोमपूर्णेषु पात्रेषु । तस्मात् सर्वेषां चमसानां ग्रहणं । सोमपानस्यैषा व्यवस्था । प्रथमं चमसात् सोमः पीयते । तस्मिन् चमसे पुनः सोम उन्नीयते पुनः स पीयते च । तस्माच् चमसानां द्विःशेषत्वं । कुतः । तेषु द्विवारमुच्छिष्टं वर्तते । तेन सर्वेषां सोमानामुपलक्षणं भवति । केचित् सोमं विशेषवर्णनात् प्राप्नुवंति । विशेषवर्णनबलेन नामोपलक्षणेन सर्वेषां सोमानां प्राप्तिः । इति पूर्वपक्षोक्तिः ।

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

मध्यतःकारिणां चमसाध्वर्यवो वषट्कृतेऽनुवषट्कृते जुहुत होत्रकाणां चमसाध्वर्यवः सकृत् हुत्वा शुक्रस्याभ्युन्नीयोपावर्त्तध्वम् ॥ मित्रं वयं हवामहे । ऋ० सं० (१.२३,४.) ॥ इन्द्रं त्वा वृषभं वयम् । ऋ० सं० (३.४०,१) ॥ मरुतो यस्य हि क्षये । ऋ० सं० (१.८६,१.) ॥ अग्ने पत्नीरिहावह । ऋ० सं० (१.२२,९.) ॥ उक्षान्नाय वशान्नाय । ऋ० सं० (८.४३,११.) ॥

सोमप्रयोगरत्नमालायां यद्वर्णनं कृतं तेन सूत्रविषयं सुलभं ज्ञातुं शक्यते । तस्मात् तद्वर्णनमत्र दातुं युज्यते ॥

अध्वर्युर्होत्रा स्वचमसे भक्षिते तं प्रतिप्रस्थातारं चोपहूय भक्षेहीत्यादिमन्त्रेण होतृचमसं सशेषं सकृद् भक्षयति । प्रतिप्रस्थाता होतारमध्वर्युंचोपहूय भक्षेहीत्यादिमन्त्रेण होतृचमसं सशेषं सकृद् भक्षयति । यजमानो होतारमुपहूय भक्षेहीत्यादिमन्त्रेण स्वचमसं सशेषं सकृद् भक्षयति ॥

अभ्युन्नीतसोमपानाच्या समयीं इंद्राचेंहि उपलक्षण होतें हा विचार

२९ पुन, अभ्युन्नीत जे सोमाचे पेले आहेत त्यांच्या संबधानें सर्वांचे उपलक्षण होतें (का) त्या पेल्यामध्यें दोन वेळ शेष राहतो म्हणून (पू०)

THE SUBJECT OF THE UPALAKSANA OF THE GOD INDRA AT THE TIME OF DRINKING THE ABHYUNNITA SOMA JUICE

29 Again, in connection with the cups of the Soma juice (known as) Abhyunnita the Upalaksana of all the cups (is made), because of (these cups holding) twice the residue (of Soma)

इंद्र म्हणजे आहे मूळ यज्ञामध्यें इंद्राचे मन्त्र आहेत आणि विकृतीमध्यें इंद्राचे वर्णन नाहीं—अग्निदेवाचें वर्णन आहे मग अग्निदेवतेचें वर्णन करणारा मन्त्र म्हणावा लागेल तर असें तुमचें म्हणणें पाहतां असे म्हणणें आहे की जें कर्म करावयाचें त्या कर्माच्या योगानें मूळ प्रकृतीमधील मन्त्रामध्यें फेरफार करावा आणि फेरफार करून जे मन्त्र तयार होतात, ते मन्त्र म्हणावे इतका असा—मूळ प्रकृतीमध्यें इंद्रदेवतेचें वर्णन आहे विकृतीमध्यें अग्निदेवता आली आहे मूळ प्रकृतीतले जे मन्त्र त्यामधील इंद्रपद काढून टाकून त्या ठिकाणीं अग्निपद घातलें की, नवा मन्त्र सिद्ध झाला अग्नि हा नवी देवता ति च्या योगानें ऊह करावा असें परिवर्तन करणें हें सूत्राचें रहस्य आहे

२९ सोमपानाचा आणि कांहि कार्याचा भाग होता होता आणि

mantras of Indra can not be recited for Agni. Hence you say that when offerings are made to Agni no mantras ought to be recited because Agni is other than Indra. This is your argument. In reply I have to state that the modified sacrifice in which Agni takes the place of Indra determines such modifications in the mantras to be recited as the change of gods necessitates. Hence modified mantras are to be recited. See for the sake of illustration that in the original sacrifice (Prakriti) the god—Indra—is mentioned that in the modified sacrifice based on it the god—Agni—is mentioned. Hence a modified mantra—such as is prepared by substituting Agni for Indra in the original mantras—is to be recited. The modification or substitution is to be made according as the god is to whom a sacrifice is to be made. This is known by the sacrifice which an Ârya thinks of performing. This is the gist of the sûtra.

29 Some specialities connected with different sacrifices are

यज्ञाचीं उदाहरणें घेतां घेतां यज्ञाचा विशेष विचार होऊं लागला आहे. मोठ्या अग्निष्टोमयज्ञामध्यें पशु मारावा लागतो व पुष्कळ पेले मांडून त्यामध्यें सोम तयार करून ठेवावा लागतो. पुढें पशूच्या मांसाचें आणि सोमरसाचें अग्नीमध्यें हवन करावें लागतें. त्यां सबंधानें एकदा पेल्यामध्यें सोम घालून तो अग्नीत टाकला, आणि तो पेला न धुतां पुन त्यात सोम घेतला म्हणजे अशा सोमसबंधानें दोन गोष्टी घडून आल्या. पहिलें, तो सोम अभ्युन्नीत झाला आणि दुसरें, त्यामध्यें दोन वेळ शेष राहिला म्हणजे दोन वेळ तो उच्छिष्ट झाला. या प्रमाणें सूत्रातील दोन पदांचा अर्थ झाला. उपलक्षण हें एक तिसरं पद विचार करण्या जोगें आहे. उपलक्षण म्हणजे काहीं एक विषय चालला आहे, त्या विषयाच्या सबंधानें दुसऱ्या गोष्टींचें जें ज्ञान होतें तें. मग ह्या दुसऱ्या गोष्टी त्या मुख्य विषयाच्या साक्षात् जवळ असोत किंवा विचारद्वारा जवळ असोत. असे जवळ असल्यामुळें मुख्य विषयाच्या अवलोकनानें तत्सबंधी दुसऱ्या विषयाचें जे ज्ञान होतें तें. आता सूत्रातील पदांचे अर्थाचा विचार झाला. पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, न धुतां काहीं पेल्यामध्यें सोम घेऊन तुम्ही अग्नीस अर्पण करता आणि तो पिता. असें अभ्युन्नीत नावाचे पेले दोनदा उष्टे होतात. मग त्यांच्या सबधानें जे दुसरे पेले तेथे जवळ आहेत त्या सर्वांस असे दोनवेळ

examined in the course of the discussion between the Buddhist and the Vaidikâchârya who refer to sacrificial practices in illustration of the principles which they enunciate. In the Agnistoma-sacrifice, an animal is killed, and the Soma-juice is kept in a series of cups regularly arranged. Then the flesh of the animal and portions of the Soma-juice are offered into a sacred fire. In this connection, when the Soma-juice as kept in a cup is offered, and when Soma-juice is again put into the same cup without washing it, two qualities are produced in the juice: first, it is Abhyunnîta and secondly, it is twice used: it has remained in the cup twice in the form of a residual offering. The two terms-*Abhyunnîta* and *Dvishesatva*—as used in the sutra are thus explained. The third term deserving explanation is Upalaksana. When a subject is discussed, it necessarily produces some knowledge of other subjects whether connected with it locally or mentally. Such knowledge is known in our philosophy as Upalaksana. The Buddhist observes —"Oh Âchârya, you take Soma-juice in a cup once,—throw it into a sacred fire, and then drink the remainder from it: again you take Soma in the same cup without washing it, throw it into the sacred fire and drink it off. Thus the cup is used twice: it is not washed: it is twice impure. Then all the cups near such an unwashed one become impure. This objection requires to be explained fully. Various priests are engaged in performing a sacrifice like the Agnistoma. They are called Hotraka—because they work

घटे एकेंच हा नियम लागू झाला. हाच निरनिराळ्या खालील फाजिल् वाक्यांमध्ये काम करीत असतात. त्यामध्ये इतर ऋत्विज यज्ञ संबंधानें जे फाजिल वाक्ये आहेत असे सोम वेळ सोम घेऊन घटे धुतल्यावांचून आणि ते निरनिराळ्या देवतेस दान करतात. जसें मैत्रावरुण नांवाचा ऋत्विज्—"मित्रावरुणांस आम्ही हाक मारतों" असा मंत्र म्हणून मित्रावरुणांस हाक मारतो. ब्राह्मणाच्छंसि नांवाचा ऋत्विज्—"सेचन करणाऱ्या इंद्रा तुला आम्ही हाक मारतों"—असें म्हणून इंद्रास हाक मारतो. पोता नांवाचा ऋत्विज्—"मरुत् देवता ज्याच्या घरामध्यें"—असा मन्त्र म्हणून मरुत देवतेस हाक मारतो. नेष्टा नांवाचा ऋत्विज्—"हे अग्नि, पत्नीस एथें आण"—असें म्हणून त्वष्ट्रदेवतेस आणि पत्नीस हाक मारितो. आग्नीध्र नांवाचा ऋत्विज्—"बैल ज्याचें अन्न त्याला," "वांझ गाय ज्याचें अन्न त्या अग्नीला"—असें म्हणून अग्नीस हाक मारतो. अशा संबंधानें मित्रावरुण, इंद्र, मरुत, त्वष्टा देवपत्नी आणि अग्नि या देवतांचें वर्णन झालें. मग सर्व देवतांच्या संबंधानें पेले घटे धुतल्यावांचून असें उपलक्षणाचें म्हणणें आहे. पात्र उपलक्षण सर्वांस लागू होतें.

at the sacrifice. These are compelled to take and offer the Soma juice twice without washing the cups from which they drink: they offer their oblations to different gods. For instance the priest called Maitrâ Varuna recites the mantra—we invite the god Mitra—and invokes the gods Sûrya and Varuna. The priest called Brâhmanâchchhansi recites the mantra—I invite thee Indra who sprinklest (water in the form of rain)—and invokes the god Indra. The priest called Potâ recites the mantra—in whose house the gods Maruts (dwell)—and invokes the gods Maruts. The priest called Neshtâ recites the Mantra—Oh Agni, bring the wives here—and invokes the god Tvashta and the Wives (of gods). The priest called Agnidhra recites the mantra—Unto that Agni whose food is a bullock and a barren cow—and invokes the god Agni. The gods—Mitrâ-Varuna, Indra, Maruts, Tvashtâ, and the Wives of gods and Agni are thus mentioned. These gods are locally collected with one another. It is, therefore necessary that the whole series of cups should not be washed but should be used impure as they are because the principle of Upalaksana or local association applies to them all."

सूत्राणि.

अपनयाद्वा पूर्वस्यानुपलक्षणम् ॥ ३० ॥ (पू० २) ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारः पुनर्ब्रवीति । या व्यवस्था पूर्वस्मिन् सूत्रे कृता सा गच्छतु । सोमानामपनयः क्रियते । यथा होत्रका शेष पूर्णकाय प्रयच्छति । पूर्णको देवदत्तमुपलक्षयति । देवदत्त-शेष भुज इति । यद्यपि आचार्यशेषं भुंजान । एतदपनयनरूपम् । तस्मात् प्रस्थितदेवताया इद्रस्याऽनुपलक्षणम् प्राप्तम् ॥

ग्रहणाद्वापनयः स्यात् ॥ ३१ ॥ (सि०) ॥

(पाठांतरम्) अग्रहणाद्वापनय. स्यात् । इति मीमासाकोस्तुभः ॥

भावार्थः । सर्वेषा चमसाना ग्रहणे कृते पूर्वपक्षकारोक्तस्याऽपनयस्य व्यवस्था कर्तु शक्यते । तस्मादिंद्रशेषो ग्रहीतु शक्यते । अतः सर्वेषामुपलक्षणमिति सिद्धम् ॥

पात्नीवतभक्षणे इन्द्रादीनामनुपलक्षणाधिकरणम् ॥

पात्नीवते तु पूर्ववत् ॥ ३२ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । पात्नीवते ग्रहे हुते तच्छेषे भक्ष्यमाणे इन्द्रवाय्वादयो देवा उपलक्षयितव्याः । पूर्ववत् नाम यथा पूर्वेषु सूत्रेषु निरूपित तथेदम् सिध्यतीति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति ।

३० पूर्वीचो देवता फाडून टाकली म्हणजे (मग तिचें) उपलक्षण होत नाहीं (पू०)

३१ तसें नव्हे (सर्व पेल्यांत सोम) घेतल्यानें अपनय होतो

30 Or the first god (in the series) being set aside, (there is) no local association. (2 Opponent's statement.)

31 Not so (The gods are) set aside because of (the Soma juice) being taken (in all cups) (Final Statement)

पात्नीवत पेल्यामध्यें सोम घालून पितेवेळीं इंद्रादि देवांचें उपलक्षण होत नाहीं हा विचार

THE SUBJECT OF THE GODS LIKE INDRA NOT BEING ASSOCIATED AT THE TIME OF DRINKING THE SOMA-JUICE FROM THE CUPS CALLED THE PÂTNÎVATA

३२. पात्नीवत पेल्याविषयींहि पूर्वीप्रमाणेंच (आमचें म्हणणें आहे) (पू०)

32 In the case of the Pâtnîvata cup then as already (stated) (Opponent's statement.)

१. सूत्रामध्यें अपनय म्हणून एक शब्द आहे त्याच्या अर्थाचें निरूप। करतांना भाष्यकार दृष्टांत देतात तो असा की, शिल्लक राहिलेला सोम म्हणून पूर्णकाला देतात पूर्णक आणि देवदत्त या दोघांचा परस्परांशीं संबंध आहे म्हणून पू. कि एकीकडे राहून देवदत्तच अवशिष्ट राहिलेला सोम पितो पूर्णक जो एकीकडे राहिला हा पूर्णकाचा अपनय झाला अशाच रीतीनें सोमपानसंबंधी मुख्य देवता जी इंद्र ती एकीकडे राहते आणि म्हणून दुसऱ्या देवतांशीं जो त्याचा संबंध त्याचें भान होत नाहीं मन्त्रांत दुसऱ्या ज्या देवता सांगितल्या त्याच पुढें येऊन

30 Commentators illustrate the signification of the term *Apanaya* as used in the sûtra. They state that the residual Soma is given by the priests to a man named Pûrnaka, who is connected with another man named Devadatta Hence Pûrnaka being set aside Devadatta drinks the residual Soma The fact of the first being set aside is a case of his *apanaya*. In like manner the god Indra in the series is set aside, and he is, therefore, not thought of when the residual Soma is offered to another god but the gods mentioned in the mantra recited present themselves before the sacrificer This is another form in which the Buddhist states his objection. The gist of the two sûtras is—either

असतात सोमपानसंबंधीं ज्या दे-
वता त्या घ्याव्यात किंवा टाकाव्यात
याविषयीं पूर्वपक्षकारानें दुसरी
अशी ही कोटी काढिली. मा-
गील दोन सूत्राचें इतकेंच तात्पर्य कीं,
दोन वेळ उच्छिष्ट झालेला सोम देवतास
अर्पण होऊन पिण्यात येतो आणि
उपलक्षण लागू पडतें. किंवा एका
मागून एक देवतेस सोडून ती देवता
नाहीं असें कल्पावें लागतें मग
अनुपलक्षण लागूं पडतें. कोणत्याहि
रीतीनें पाहिलें असता पूर्वपक्षकाराचें
म्हणणें वैदिकाचार्यांच्या अंगावर येतें
आणि दोन्ही कडून वैदिकाचार्याचे
उभयत. पाशारज्जुनें हात पाय बांधले
जातात.

३१. इंद्राचे उपलक्षण होत नाहीं
म्हणजे इंद्रदेवतेला सोडावें मागील
सूत्रीं पूर्वपक्षकारानें कोटी काढली आहे
आणि त्याच्या मागील सूत्रीं असें
दाखविलें आहे कीं, घेतलेल्या साऱ्या
देवता घ्याव्या. तेव्हां या वादास दोन
तोंडें पडलीं एक हें कीं, अभ्यु-
न्नीत सोमपानाच्या वेळीं सर्व देवतांचें
स्तवन करावें. नाहीं तर दुसरें असें कीं,
इंद्रदेवता मुळींच सोडून द्यावी या
दोन्हीकडेहि लक्ष देऊन आचार्य व्यव-
स्था करतात तीं अशी कीं, सर्व सो-
माचे पेले घेतल्यानंतर मग जो इंद्राचा
पेला तो एकीकडे ठेवायाचा किंवा नाहीं
याचा विचार. तेव्हां प्रथम सोमाचे
सर्व पेले व तत्संबंधी सर्व देव येतात
म्हणून सर्व देवतांचें उपलक्षण आहे

twice used Soma is offered drunk, and the principle of l association applies or one one, the gods are set aside the principle of local association does not apply Either the objection tells, and the dikâchârya is met on one of horns of the dilemma

31 The Buddhist argues that en the principle of local association does not apply, Indra is to set aside, and in the last sûtra well as in the last but one sûtra empts are made to prove that gods are to be invoked when e principle of local association plies The controversy has two les—the one is that all the gods e to be invoked at the time of inking the Abhyunnîta Soma, d the other is that God-Indra to be omitted Jaimini attempts an adjustment The question as stated is—Are all the Soma-cups to be taken, or is the oma cup intended for Indra to e set aside? Hence at first, all e gods as connected with all e cups of Soma are invoked ence all the gods are to be associated It is necessary to state hy this principle of local or hilosophical association (Upaksana) is stated in the sûtra xegetics has to do with the interpretation of sentences with hich the subject of the association of ideas is connected, because n interpreting a text, the ideas t awakens in the mind cannot be gnored Hence between passages r sentences, a relationship is developed because of mere local association or juxtaposition Hence the knowledge of one ubject necessarily throws light n another allied to it Such nowledge, it is needless to

हें सिद्ध आहे. हा उपलक्षणविचार प्रभाव करण्याकरितां चालला आहे हें ध्यानांत ठेविलें पाहिजे. वाक्यार्थमीमांसे मध्यें वाक्यार्थाचा विचार होतो, त्या मध्यें परस्परांच्या जवळ जे विषय येतात त्यांचेंहि ज्ञान होतें. जे विषय परस्परांच्या जवळ असतात त्यांमध्यें एक प्रकारचा संबंध उत्पन्न होतो. म्हणजे एका विषयाचें ज्ञान झालें कीं, दुसऱ्या विषयाचें ज्ञान होतेंच. या ज्ञानास उपलक्षण म्हणतात, हें लक्ष्यांत ठेवून वाक्यार्थ करतेवेळीं उपलक्षणाची योग्यता काय आहे हें पाहिलें पाहिजे. परस्पर दोन विषय जवळ असले म्हणजे त्या दोहोंचाहि विचार करावा किंवा एकाचा विचार करावा हें पाहिलें पाहिजे. अशी या उपलक्षणविचाराची योग्यता आहे. पुढील सूत्रीं हाच विचार चालणार आहे. तें ऐकून या विचाराचें स्वरूप नीट कळांत येईल.

३२ एकदां पेल्यामध्यें सोम घालून त्याचें पान करून पुनः त्यामध्यें सोम घालून तो प्याला असा विषयाचा विचार होत असतां पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, जवळ जवळ ज्या देवतांचें वर्णन वेदांत केलें आहे त्या सर्व्या देवता घ्याव्या किंवा त्यांतील कांहीं देवता सोडाव्या असा संबंधानें ज्या आम्ही शंका काढल्या त्याच शंका पात्नीवत पेल्यामध्यें सोम घालून पिण्याविषयीं आमच्या आहेत.

state, is the basis of the principle of the association of ideas (Upalakṣaṇa). Again, it is necessary to examine the bearing of the principle on exegetics. The juxtaposition of two subjects affects their nature and hence it is necessary to determine whether the two are to be taken together or whether one is to be *isolated from another*. Thus the importance of this principle of exegetics is great. Its nature will be explained by the explanation of the next sûtra.

32. While the subject of the Abhyunnita cups of Soma,—those in which the Soma-juice is once taken and from which it is drunk, and which, not being washed, are used for the same purposes in the same manner, a second time—is considered, the Buddhist states that his objections against the Abhyunnita cups and the drinking from them apply to the Pâtnivata cup and drinking Soma from it, because the question is the same as whether being mentioned in juxtaposition, all the gods are to be associated or isolated in performing a sacrifice.

सूत्राणि.

ग्रहणाद्वाऽपनीतं स्यात् ॥ ३३ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारिणोक्तम् तन् न । पात्नीवते गृहीते पूर्वदेवतासम्बन्धोऽपगतः । तस्माद् नात्र पूर्वदेवता उपलक्षणीयाः ॥

पात्नीवतशेषभक्षे त्वष्टुरनुपलक्षणीयताधिकरणम् ॥

त्वष्टारन्नूपलक्षयेत् पानात् ॥ ३४ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । वेदमन्त्रे सोमपानसम्बन्धेन त्वष्टुर्वर्णनम् । तस्मात् त्वष्टुर्ग्रहणम् यथाग्नेर्ग्रहणम् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

अग्ना३इ पत्नीवा३ःसजूर्देवेन त्वष्ट्रा सोमं पिब । तै० सं० (१.४,२७,१.) ॥

अतुल्यत्वात् तु नैवं स्यात् ॥ ३५ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारिणोक्तम् तन् न सिध्यति । कुतः । अतुल्यत्वात् । कथमतुल्यत्वम् । यथा वेदमंत्रे अग्नेः पानसंबंधेन प्रतिपदोक्तं वर्णनं तथा त्वष्टुर्नास्ति । त्वष्टुः सहभावमात्रत्वं । तस्मात् त्वष्टुः पानमनुमीयते । अनुमानात् प्रतिपदोक्त वर्णनं बलीयः । तस्मात् त्वष्टुरग्नेश्च तुल्यता नास्ति । तस्मात् पुनस्त्वष्टा नोपलक्षणीयः ॥

३३ तसें नव्हे पात्नीवत पेल्यांत सोम घालून तो प्याला असतां (तत्संबंधी देवता) सोडाव्या (सि०)

पात्नीवत पेल्यांतील शेष राहिलेला सोम पितांना त्वष्टृदेवतेचें उपलक्षण करायाचें नाहीं हा विचार

३४ पिण्याचा विचार आहे म्हणून त्वष्टृदेवतेचें उपलक्षण करावें (पू०)

३५. नव्हे, (दोहोंची) तुल्य योग्यता नाहीं म्हणून तसें होत नाहीं (सि०)

33 Not so The Soma juice being taken (in the Pâtnîvata cup), the gods (mentioned in juxta position are) to be isolated. (Final statement)

THE SUBJECT OF THE GOD TVASTRI NOT BEING ASSOCIATED AT THE TIME OF DRINKING THE REMAINDER OF THE SOMA JUICE FROM THE CUP CALLED PÂTNÎVATA.

34 Because of (the Soma) drunk (being mentioned, one) ought to associate the god Tvastri (Opponent's statement)

35 No Not so because of there being no equality (of the two gods Agni and Tvastri.) (Final statement)

३३ तैत्तिरीय संहित मध्यें एक मंत्र आहे, त्यामध्यें अग्नि आणि त्वष्टा यांचें वर्णन आहे त्यांत त्वष्टृदेवतेचा आणि अग्निदेवतेचा परस्पर संबंध आहे असा संबंध असतां सर्व देव ध्यायाचे किंवा नाहीं हा विचार चालला आहे इंद्र आणि वायु या देवांची जूट आहे या सोम देवतांच्या नांवानें जो सोम अभिषव केला, त्यांतील शिल्लक राहिला सोम आदित्यस्थाली नांवाच्या पात्रांत घेतला, आणि या स्थालींतून पुन आग्रयण नांवाच्या स्थालींत घेतला आणि त्याच स्थालींतून सोम काढला

33 A text of the Taittiriya Sanhitâ describes the gods—Agni and Tvastri—as connected with each other The question is—*such being the case are they to be associated in a sacrifice?* The gods Indra and Vâyu come together as a dual god. First Soma is offered to the dual god in a cup the residual Soma is put in a vessel called Âdityasthâlî (the sun vessel) and then is transferred to a vessel called Âgrayana sthâlî. The Soma-juice taken from this vessel is called Pâtnîvata. Hence when this Pâtnîvata Soma is to be taken, all the gods—Agni, Tvastri Indra and Vâyu—are necessarily thought

तो पात्नीवत. म्हणून पात्नीवत सोम घेतेवेळीं इंद्र, वायु या सर्व देवतांचें स्मरण केलें पाहिजे असें पूर्वपक्षकाराचें म्हणणें पडलें यावर आचार्य असें म्हणतात कीं, ज्या विषयांचा परस्पर संबंध त्या विषयाचा विचार वाक्यार्थमीमांसेंत केला पाहिजे खरी. वाक्यार्थ करतेवेळीं उपलक्षणाचा विचार केला पाहिजे परंतु उपलक्षण आहे असें म्हणून निरनिराळ्या विषयांमध्यें जो संबंध असतो त्याची ओढाताण करतां येत नाहीं. दोन चार भांडीं घेतलीं, आणि या भांड्यांतून सोम त्या भांड्यांत घातला, आणि त्या भांड्यांतून काढून पुन: दुसऱ्या भांड्यांत घेतला. पुढें दुसऱ्या भांड्यांतून काढून पात्नीवत नांवाचा सोम सिद्ध झाला, म्हणून प्रत्येक भांड्याच्या संबंधानें जे जे देव आले ते ते घ्यावे. अशा रीतीनें उपलक्षणाची योजना करूं लागलें असतां योग्य नाहीं. उपलक्षण करण्याकरितां दोन विषयांमध्यें जो परस्पर संबंध तो निकट असून एक प्रकरणास लागू असला पाहिजे एथें पात्नीवत सोमाचा आणि आदित्यस्थालींतील सोमाचा असा संबंध नाहीं म्हणून इंद्र, वायु इत्यादि देवतांचें ग्रहण पात्नीवत सोम पितांना करावयाचें नाहीं उपलक्षणाचा विचार असा एक प्रकारें झाला पुढील सूत्रावरून याचें स्वरूप विशेष लक्षांत येईल

३४ वेदमन्त्राचा अर्थ केला म्हणजे सूत्रार्थ सहज लक्षांत येईल "हे

of This is the statement of the opponent as he has made it in the preceding sûtra In reply Jaimini states —"'It is true that the subjects or gods or names connected with one another either by juxtaposition or by the association of ideas have a bearing on exegetics Hence the subject of Upalaksana or local and philosophical association of ideas or mere juxtaposition can not be ignored But the relationship between subjects mentioned in juxtaposition cannot be strained too far on the plea of the principle of Upalaksana applying Because four vessels are used in drinking Soma-juice, because it is transferred first from one cup into another and then from the second into the third cup, and because the Pâtnîvata Soma is recognised as such on account of its being transferred from one cup to another in a particular manner, it is proper, therefore, to conclude that all the gods connected with each vessel are to be invoked, and that the principle of Upalaksana applies, because it is the essential characteristic mark of the principle of Upalaksana that different statements being made in the same context, and being closely connected, should bear directly on the same subject. In the question discussed, such a relationship between the statements about Soma in the Pâtnîvata cup and about that in the vessel called Âdityasthâlî cannot be established Hence the gods—Agni, Tvastri, Indra and Vâyu—are not to be invoked together when the Soma-juice as taken in the Pâtnîvata cup is to be drunk Thus the principle of Upalaksana is examined

पत्नीवत अग्नि, त्वष्टृदेवेन सोम पी' या मन्त्रावरून सहजच सिद्ध होतें कीं अग्नि आणि त्वष्टा दोघेहि सोम पितात. तेव्हां त्वष्टृदेवताहि उपास्यच, शिवाय उपलक्षण करावयाचें, आणि पात्नीवत पेल्यांत जो सोम अर्पण करावयाचा तो अग्निदेवता आणि त्वष्टृदेवता या दोघांस मिळून अर्पण करावयाचा. अग्निदेवतेचें तर मन्त्रांत स्पष्ट वर्णन झालेंच आहे त्वष्टृदेवता उपलक्षणानें येते

३५. बौद्धाचार्यांस वैदिकाचार्य म्हणतात कीं पात्नीवत पेल्यामध्यें सोम घेऊन तो फक्त अग्निदेवतेस अर्पण करण्याचा वैदिक संप्रदाय आहे तुम्ही असें दाखवितां कीं हा संप्रदाय वेदास अनुसरून नाहीं वेद मन्त्रावरून असें निघतें कीं अग्निदेवताहि उपास्य आणि त्वष्टृदेवताहि उपास्य असें करूं अथवा आर्य लोकांचे संप्रदायास अडव । येते. त्यावर आमचें इतकेंच म्हणणें आहे कीं आपण मीमांसकांचा सिद्धान्त तुम्हांस नीट कळला नाहीं वेदामध्यें जें यथार्थ वर्णिलें आहे तें प्रत्यक्षाचें वेदांतील वचनावरून अनुमान करावयाचें नाहीं वाक्यार्थमीमांसेमध्यें बोलणाराचा अभिप्राय काय, हे त्यानें उच्चारलेल्या किंवा शब्दांपासून कळेल इतकेंच शब्दांचा आम्ही विचार करतो आम्ही शब्दास प्रमाण मानणारे, बोलणारा कोणी का असेना! म्हणूनच वेद अपौरुषेय आहेत असें आम्ही म्हणतो वेद मन्त्र कसा आहे तो पहा. "हे पत्नीवत अग्नि, त्वष्टे

in one of its bearings It will be further illustrated by the next sûtra.

34 When a Vaidika text on the subject is translated, the sense and application of the sûtra will be easily perceived. "Oh Patnivat Agni drink Soma with God *Tvastri*. From this, it is directly proved that both the Gods Agni and *Tvastri* drink Soma. Hence God *Tvastri* is to be invoked he is to be associated the Soma juice taken in the Pâtnivata cup is to be offered to the gods—Agni and *Tvastri* The god Agni is directly mentioned in the Vaidika text. *Tvastri* is to be invoked by the principle of association (Upalakshana)

35 The Vaidikâchârya observes:—Oh Buddhist, it is the practice of the Âryas to offer Soma taken in the Pâtnivata only to the god Agni. You attempt to show that this practice is not sanctioned by the Veda, that a Vaidika text prescribes the invokation of the gods Agni and *Tvastri*, and that the prevalent practice of the Âryas, therefore deserves to be abolished In reply I have only to remark that the principles of exegetics in this connection are not apprehended. First, a direct statement of the Veda is to be preferred to an inferential statement. Exegetics considers only the words actually expressed by a speaker or a writer and recognizes the evidential power of words expressed, no matter who their author is. Hence the doctrine that the Vedas are impersonal, that is, they were not originated by any person that is, by any god or man. Let us examine

सूत्राणि.

पात्नीवतशेषभक्षे त्रिंशतोऽनुपलक्षणाधिकरणम् ॥

त्रिंशच्च परार्थत्वात् ॥ ३६ ॥

भावार्थः । वेदमन्त्रे त्रयस्त्रिंशद्देवानां पात्नीवतग्रहसम्बंधेन वर्णनं कृत तद्वर्णनस्य परार्थत्वम् । तस्माच्छेषत्वम् । यच्छेषीभूतं तद्गौणम् । पुनः । वेदमन्त्रेऽग्नेःप्राधान्येन वर्णनम् । तस्माद् यत् प्राधान्येन वर्णितं तद् ग्रहणीयम् । न तु गौणम् । तस्मादग्निरेवोपलक्षयितव्यो न त्रयस्त्रिंशद्देवता इति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

एभिरग्ने सरथं याह्यर्वाङ् नानारथं वा विभवोह्यश्वा. ॥ पत्नीवतस्त्रिंशत त्रींश्च देवाननुष्वधमावह मादयस्व । ऋ० सं० (३.६,९.) ॥

भक्षणेऽनुवषट्कारदेवताया अनुपलक्षणाधिकरणम् ॥

वषट्कारश्च कर्तृवत् ॥ ३७ ॥

भावार्थः । यथा कर्ता सोमपानसंबधेन नोपलक्ष्यते तथा वषट्कारदेवता नोपलक्षणीया ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

सोमस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्करोति । ऐ० ब्रा० (३.५.) ॥

पतेसह सोम पी." या मन्त्रामध्ये अग्नि सोम पिणारा. त्वष्टा फक्त जवळ असणारा म्हणून अग्नीची आणि त्वष्ट्याची योग्यता सारखी नाहीं म्हणून त्वष्टृदेवता घ्यायाची नाहीं, म्हणजे तिचें उपलक्षण करायाचे नाहीं.

the Vaidika text. It is "Oh Patnivat Agni, drink the Soma-juice with the god Tvastri" According to this text, Agni drinks Soma, and God Tvastri only accompanies him Hence there is no equality between Agni and Tvastri Hence the god Tvastri is not to be invoked He is not to be associated with Agni there is no Upalaksana of Tvastri.

पात्नीवत पेल्यांतील शेष राहिलेला सोम पितांना तिसांचें उपलक्षण करावयाचें नाहीं हा विचार

३६ पुनः तीस ह्युसऱ्याकरतां (आले) म्हणून (तसें नव्हे)

सोम पितांना अनुवषट्काररूप जी देवता तिचें अनुपलक्षण हा विचार

३७ जसें ऋत्यांचें (उपलक्षण होत नाहीं) तसें वषट्काररूप देवतेचें उपलक्षण होत नाहीं

३६ पदमन्त्राचा अर्थ केला असतां सूत्रार्थ सहज लक्षांत येईल ऋग्वेद (३ ६,९) या ठिकाणीं जो मन्त्र आला आहे त्याचा अर्थ करावाचा "या देवांसह वर्तमान एकाच किंवा नाना प्रकारच्या रथांत बसून, हे अग्नि, आम्हांपुढें ये कारण तुझे घोडे समर्थ आहेत पत्नीसह वर्तमान तेहतीस देवांना हवि घेण्याकरितां आण, आणि सोम पिऊन मत्त हो." या मन्त्राप्रमाणें तेहतीस देव पात्नीवत पेल्यांतील सोम पिण्यास येणार तेव्हां पात्नीवत नांवाच्या पेल्यांतील सोम तेहतीस देवांस अर्पण करावाचा असें तेहतीस देवांचें उपलक्षण करावें लागतें वैदिक

THE SUBJECT OF THE THIRTY (GODS) NOT BEING ASSOCIATED AT THE TIME OF DRINKING THE SOMA-JUICE FROM THE PÂTNÎVATA CUP

36 Again. The thirty (gods ought not to be associated) because of the purpose of others (being served)

THE SUBJECT OF THE GOD ANUVASATKÂRA NOT BEING ASSOCIATED AT THE TIME OF DRINKING SOMA

37 Again, as a sacrificer (is not associated so) the Vasatkâra (is not to be associated) (in drinking soma.)

36 The sûtra is elucidated by the translation of a Vaidika text on the subject. The text to be translated occurs in the *Rik Sanhitâ* (III 6 9) 'Oh Agni (sitting) in one carriage or in a variety of them, and with these gods, come unto us (before us) because thy horses are powerful. Bring the thirty three gods with their wives for taking their offerings and get invigorated (by drinking Soma)" This text shows that the thirty three gods drink Soma from the Pâtnîvata-cup which, therefore, is to be offered to them. The thirty-three gods come in by the principle of association (*Upalakshana*) but according to the Vaidika usage accepted by the Âryas the Soma-

सांप्रदायाप्रमाणें पात्नीवत नावाच्या पे-
ल्यांतील सोम अग्नीस मात्र अर्पण
करावयाचा तेव्हां वैदिक सांप्रदाय एक
आणि वेदमन्त्रांत वर्णन केलेलें ते एक
असें बौद्धाचार्याचें म्हणणें पडलें त्यावर
वैदिकाचार्य म्हणतात कीं तसें नव्हे ते-
हतीस देवांचा आणि अग्नीचा जो वेद-
मन्त्रांत संबंध दाखविला आहे तो शेष-
शेषिभाव असें निरूपण होतें म्हणजे
अग्नि हा शेषी आहे, मुख्य आहे, वि-
शेष्य आहे, आणि त्याचें वर्णन होण्या-
करतां तेहतीस देवतांचे शेषरूपानें, गौण
संबंधानें, विशेषणासारखें वर्णन केलें आ-
हे, तेव्हां तेहतीस देवांस पात्नीवत पे-
ल्यांतील सोम अर्पण करावयाचा नाहीं
पुनः तैत्तिरीय संहितेमध्यें (६.५,८,१.)
या ठिकाणीं "आग्रयणस्थालींतून पात्नी-
वत नावाच्या पेल्यांत सोम घेतो." असा
मन्त्र आहे एका पेल्यांत सोम घ्यावयाचा
आणि अग्निदेवतेसच तो अर्पण करावया-
चा. इतकाच अर्थ यथाश्रुत नीट बसतो.
तेहतीस देवांस सोम अर्पण केल्यापासून
कांहीं अदृष्ट फल उत्पन्न होईल असें
म्हटलें तर तें योग्य नाहीं. तेहतीस दे-
वांस हवि द्यावा असे लक्षणा केल्यानें
निष्पन्न होईल. अदृष्ट कल्पना केल्या-
पेक्षा लक्षणा करणें बरी. अदृष्ट फ-
लाची कल्पना करण्यास कांहीं प्रमाण
लागत नाहीं प्रमाणावाचून लक्षणा
करावी असें म्हणतां येत नाहीं. अस्तु
लक्षणा केली असतांहि काय निष्पन्न
होतें? एका अग्नीसच सोम अर्पण क-
रावा कारण "सोमपानानें मत्त हो"

juice taken in the Pâtnîvata-cup is to be offered to the god Agni only Hence the usage of the Âryas materially differs, observes the Buddhist, from the Veda itself In reply to this, the Vaidikâchârya states —"Not so The relationship between the god Agni and the thirty-three gods as stated in the text is that of a quality to the qualified (Shesa-shesibhâva) That is, Agni is the noun qualified it is Shesi · it is principal In order to describe him fully, the thirty-three gods are introduced by way of an attributive factor Hence the Soma-juice taken in the Pâtnîvata-cup is not to be offered to the thirty-three gods Again, another text bearing on the same subject occurs in the Taittirîya-Sanhitâ in (VI 5, 8, 1). "He transfers Soma from the vessel named Âgrâyaṇa into the one named Pâtnîvata" Thus Soma is to be taken in one cup only, and it is to be offered to the god Agni only This is the direct and appropriate signification of the text in question It is not proper to state that offering Soma to the thirty-three gods may secure some extraordinary fruit on the principle that fruit abounds as sacrificial offerings abound. It is by means of metonymic interpretation that a sanction for an offering to the thirty-three gods can be made out Metonymic interpretation is preferable to the supposition of some extraordinary unseen fruit Because the latter does not require any proof, the supposition of an unseen fruit can be made by any body at any time, but metonymy requires some proof, and some basis A metony-

महान ऐश्वर्य मिळवून घ्या असे मंत्रांत वर्णन केले आहे अशा शब्दाचा स्वामी मानून मात्स्यच या पदाचा अर्थ करतात. परंतु वेद मंत्रांत मदयस्व या शब्दाने देवांचे वर्णन आले आहे. तेहेतीस देवतांचे वर्णन होते. तेहेतीस देवतांचा उपलक्षण आहे असे नाही. हेंच याचे रहस्य आहे.

३० सोमपान करतेवेळी 'हे अग्नि, ये असे म्हणून वषट्कार करतो" यावरून वषट्काराला देवता म्हणावे लागते असे जो ह्या प्रश्नाचे उत्तर आतां हा वषट्कार देवता आहे की काय असा प्रश्न उत्पन्न झाला. कारण वषट्कार करतेवेळी मन्त्र म्हणावा आणि अग्नीमध्ये हवि अर्पण करावा. अग्नीमध्ये हवि अर्पण करतेवेळी जिचा उच्चार मन्त्र म्हणतात्यात वी त्या हवी ची देवता. सोम पितेवेळी अग्नीमध्ये हविचे अर्पण होते आणि हवि देतवेळी वषट्कार म्हणण्यात येतो. दुसरी कांही देवता नाही. म्हणून वषट्कार हीच देवता असें पूर्वपक्षवाद्याचें म्हणणें पडलें. त्यावर आचार्य उत्तर देतात की तसें नव्हे. जसें 'होता जो सोम प्याला आहे त्याचे अथवा जो सोम प्याला आहे त्याचें" हा मन्त्र म्हणून हवन करते वेळी होता ही देवता होत नाही. होता केवळ कर्ता आहे. तसें वरील वषट्कारसंबंधी मन्त्र म्हणतेवेळी वषट्कार ही देवता नव्हे असें समजावें.

mic interpretation does not how ever secure the sanction sought for making an offering to the thirty three gods. It only shows that Soma is to be offered to the god Agni only because the text describes that glory is to be obtained by drinking Soma as ex pressed by the word Mâdayasva (get invigorated)." Commenta tor Shabara argues too much by *straining the sense of the* word Mâdayasva. Suffice it to state that the Vaidika text mentions the thirty three gods and Agni is thus particularly described. Hence the thirty three gods are not to be invoked they are not to be associated with Agni in drinking the Soma juice. This is the gist of the sûtra.

37. The translation of the following text elucidates the sutra. "When drinking Soma, and saying Oh Agni come he pronounces *Vasat*. At the time of throwing an offering into a sacred fire a priest pronounces *Vasat*. Pronouncing *Vasat* is called Vasatkâra. The question is natural. Is Vasatkâra a god? Because when the Vasatkâra is pronounced, a mantra is to be recit ed and an offering is to be thrown into a sacred fire. The god of an offering thrown into a fire is that for whom a mantra is to be recited. At the time of drink ing Soma, an offering being thrown into a fire *Vasat* is pronounced. As there is no god mentioned in this con nection Vasatkâra itself is con sidered to be a god to whom an offering is to be made. This is the way the opponent argues. In reply the Vaidikâchârya states "When the text—of the Hotâ priest who has drunk Soma, and

सूत्राणि.

अनैन्द्राणाममंत्रकभक्षणाधिकरणम् ॥

(कृत्वाचिन्तारूपम्) ॥

छंदःप्रतिषेधस्तु सर्वगामित्वात् ॥ ३८ ॥

भावार्थः । छंदःप्रतिषेधः कर्तव्यः । नाम अनैन्द्राणाममन्त्रकं भक्षणं । कथम् । छदःप्रतिषेधः प्राप्नोति । छदसामूहो नास्ति । कुतः । तेषां प्रकृतिविकृतिभावासंभव । छंदसा सर्वगामित्व छंदसां सर्वकर्मसु पठनीयत्वात् । तस्माच्छदःप्रतिषेधो नामाऽमन्त्रकं भक्षणम् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

इंद्रपीतस्य । तै० स० (३.२,५.) इत्यादि ॥

सूत्रात जें उपलक्षणपद आहे त्याचा अर्थ काय हें आम्हीं पूर्वीच दाखविलें आहे. वषट्कारास देवता म्हणावी किंवा नाहीं असा वाद चालल्यावरून देवताशब्दाचा अर्थ मीमांसक काय घेतात हें सहज लक्षात येईल वैदिक परंपरेप्रमाणें देवताशब्दाचा अर्थ यज्ञामध्यें ज्याचा महत्वानें उपयोग होतो तें असा आहे. जसें उखळ मुसळ, पाटा वरवटा ह्या देवता आहेत असे वाचकाचे लक्षात येईल

of the Adhvaryu-priest who has drunk Soma, is recited, neither the Hotâ nor the Adhvaryu-priest is considered to be a god, but the Hotâ-priest is a sacrificer only In like manner, when the mantra is recited about the Vaṣaṭkâra, the last is not to be considered a god because in the mantra itself no other god is mentioned " We have fully explained the term Upalakṣaṇa as used in the sûtra. The reader will easily see what the Mîmânsakas mean by a god as the whole discussion turns on the signification of the term god (Devatâ) According to the Vaidika polity, a Devatâ is that which is significantly used in a sacrifice Thus a mortar and pestle, a slab and muller are gods

ज्यामध्यें इंद्रदेवता नाहीं अशा सोमपानप्रसंगीं मंत्रावांचून सोमपान करावें हा विचार	**THE SUBJECT OF NO MANTRAS BEING RECITED AT THE TIME OF DRINKING SOMA WITH WHICH THE GOD INDRA IS NOT CONNECTED**
(पूर्वी विचार झालेलें हें प्रकरण)	(A POINT ALREADY DISCUSSED)
३८ छंदाचा प्रतिषेध करूं नये कारण सर्व कर्मांमध्यें छंद म्हणावे लागतात	38 (There is) no prohibition of mantras (chhandas) because of (their) occurring in all (sacrifices)

३८ संस्कृत सूत्रामध्यें "छंदःप्रतिषेध" आणि "सर्वगामित्व" असे दोन शब्द आले आहेत. त्यांत "छंदःप्रतिषेध" या शब्दाचा अर्थ मंत्रावांचून याग नसणें असा आहे आणि "सर्वगामित्व" म्हणजे सर्व कर्मांमध्यें मंत्रपाठ होऊन आहे. इतका सूत्रांतील पदांचा अर्थ झाला. पण त्यावरून सूत्र बसत नाहीं. कारण सूत्र आलें असून अर्थ बसविल्यावांचून येथें पडतें ही गोष्ट लक्षांत आणून माधवाचार्य आपल्या अधिकरणन्यायमालेंत म्हणतात कीं, ज्या विषयाचा पूर्वी विचार झाला आहे त्याचेंच रूपांतर या सूत्रांत वर्णिलें आहे. पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं ऊह करूं नये कारण कर्म एकच आहे. जर दर्शपूर्णमासांचा प्रकृतिभाग घेऊन त्याची विकृति केली तर तेथें ऊह कदाचित मान्य होईल परंतु असा जेथें संबंध नाहीं, एकच याग दोनदां करावयाचा आहे, तेथें ऊह

38 There are two terms in the original Sanskrita sûtra—Chhandas-Pratisedha and Sarvagâmitva. The first signifies the prohibition of chhandas—of the mantras in the form of metres or verses. Sarvagâmitva signifies going into all that is, that there is no sacrifice whatever in which some mantra or other is not recited. This sûtra cannot be consistently interpreted because the necessity of its being introduced in this place can not be perceived. *Mâdhava, the distinguished* commentator observes in his Adhikarana nyâya mâla that this sûtra is a mere restatement of the point already discussed. The opponent states that there can be no substitution (Ûha) because when two sacrifices do not essentially differ they are identical so far as their purpose is concerned. When a modified sacrifice such as is based on the new or full sacrifice is performed, substitution may be permitted. But in other cases where two sacrifices are performed—sacrifices which do not

सूत्राणि.

ऐन्द्राग्नभक्षस्यामन्त्रकताऽधिकरणम् ॥

ऐन्द्राग्ने तु लिङ्गभावात् स्यात् ॥ २९ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । अग्निष्टोमे सोमपानं वर्तते । तस्येन्द्रोऽग्निश्च द्वे देवते । तयोः संयुक्तत्वेन ग्रहणम् । संयुक्तदेवताद्वन्द्वस्येन्द्र एकोऽवयवोऽग्निरन्यः । इन्द्रपीतमन्त्रेण प्रथमाऽवयवविषये भक्षणं समन्त्रकम् । यदेकावयवस्य रूपं तदवयवान्तरस्य रूपम् । तस्मादैन्द्राग्नभक्षणं मन्त्रवत् । सूत्रं तु स्पष्टम् । लिङ्गं नाम पदसामर्थ्यं वर्तते । तस्मादैन्द्राग्ने समन्त्रकं भक्षणमिति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

ऐन्द्राग्न + गृह्णाति । तै० सं० (६.५,४,१.) ॥

करायाचा नाहीं. यावर आचार्य सूत्रात उत्तर देतात कीं, आमचें म्हणणें असेंच आहे कीं, ऊह करूं नये. मग ऊह करूं नये असें जर म्हणाल तर कर्मात मंत्र म्हणून पाहिजे, मग कसें करायाचें? असें जर म्हणाल तर कांहीं कर्मास मंत्र मुळींच लागत नाहींत, म्हणजे तीं अमंत्रक आहेत आणि त्या पैकींच "इन्द्रपीतस्य" यासंबंधीं कर्म आहे. चोविसावे सूत्रीं संस्कृतांत जो मंत्र घेतला आहे आणि त्याचें मराठी टिपेंत भाषांतर दिलें आहे त्या मंत्राचा विनियोग करतांना कांहीं अशीं कर्में आहेत कीं, ज्याचा अमुकच मंत्र अशी व्यवस्था करता येत नाहीं तीं कर्में अमंत्रक असा सिद्धांत झाला. आम्हांस असें वाटतें कीं, हें सूत्र पूर्वपक्षसूत्र आहे. आणि याचा अर्थ

bear the relation of the modified to the original or model sacrifices, no substitution or Ûha can be allowed for the sacrifices performed are either modified or original The Vaidikâchârya replies that he agrees with the opponent in permitting no substitution But when no mantra is somehow secured for those oblations for which no mantra is prescribed in the Vedas, what is to be done? Hence there are oblations without any mantra whatever being connected with them Such an oblation is that which is prescribed in the text known as Indrapîtasya which is quoted in Sanskrita under the twenty-fourth sûtra, and translated into English in the footnote on it In using it, oblations are discovered for which no mantra is prescribed in the Veda Such oblations are, therefore, without any mantra whatever This is

इन्द्र आणि अग्नि या दोन्ही मिळून ज्या सोमपानाच्या देवता आहेत त्यास मन्त्र नाहीत हा विचार

THE SUBJECT OF NO MANTRA BEING RECITED IN DRINKING SOMA WITH WHICH THE DUAL GOD—INDRA AND AGNI—IS CONNECTED

३९ ऐन्द्राग्न (नामक) सोमाच्या पेल्याविषयी लिंग आहे म्हणून मन्त्र आहे (पू०)

39 Because of an inferential statement as to (the cup of) soma to be offered to the dual god—Indra and Agni—(a mantra) ought to be (recited) (Opponent's statement)

सर्व यज्ञामध्ये मन्त्र घेतात हेच असेल तर मन्त्र नाही असे एकसुद्धा उदाहरण नाही या सूत्रापासून नवीन वादास प्रारंभ होतो

the interpretation upon which commentators fix at length. We believe that this sûtra enunciates a statement of the opponent who asserts that as every oblation has its mantra there is no oblation without a mantra. This sûtra seems to open another controversy the nature and bearing of which will be shown by the following sûtras

४० काही ठिकाणी देवतांची जोडी असून ती एकच असल्यामुळे काही दोन मिळून एक देवता समजावयाची. अशा प्रकारचे जोडपे इन्द्राग्नि हे आहे. "ऐन्द्राग्न घेतो" असा हा जो मन्त्र आहे तो इन्द्र आणि अग्नि यांचा सोम घ्यावयाचा त्या वेळचा विशेष मन्त्र आहे. सोम पिताना हाच मन्त्र म्हणावयाचा की काय असा प्रश्न उत्पन्न झाला. बौद्धवाद्यांचे म्हणणे असे पडते की, मन्त्र म्हणावा आणि विशेष करून चोविसाव्या सूत्रामध्ये जो मन्त्र दिला आहे तो म्हणावा. त्या मन्त्रामध्ये इन्द्राचे नाव स्पष्ट आहे. ऐन्द्राग्न यात दोन भाग पडतात— इन्द्र आणि अग्नि या दोघांच्या देवता हे

40 There are some dual gods who are to all intents and purposes single gods. Such a god is Indrâgni. "He takes the Aindrâgna (cup)." This is a mantra recited when soma in the name of the dual god—Indra and Agni—is taken and drunk. This is a special mantra. The question is whether in all cases of drinking soma this mantra is to be recited. The Buddhist maintains that a mantra under any circumstances ought to be recited and that such a mantra is that which is quoted under the twenty fourth sûtra—a mantra which directly mentions Indra. The name Aindrâgna consists of two parts

सूत्राणि.

एकस्मिन् वा देवतांतराद्विभागवत् ॥ ४० ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न । एकस्मिन् प्रतिपदोक्ते चोदितेऽवयवान्तरं विभक्तं न संगृह्यत इति सूत्रार्थः । तस्माद् देवतांतरविषयेऽमन्त्रकं भक्षणम् ॥

गायत्रच्छंदसः-इत्यादिमन्त्राणामनेकछंदस्के विनियोगाधिकरणम् ॥

छंदश्च देवतावत् ॥ ४१ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । देवताऽनुरोधेन छंदसो ग्रहणम् । ऐंद्राग्नविषये इन्द्रानुरोधेनैकस्य छंदसो ग्रहणम् । अग्न्यनुरोधेनान्यस्य छंदसो ग्रहणम् । इंद्रपीतमन्त्रेण यत् पानं तस्यैकछंदस्कत्वम् । तस्मादनेकछंदस्के सोमपाने मन्त्रो नास्ति । अमन्त्रकं तत् ॥

मग ऐन्द्राग्न पेल्यातून सोम पितांना इद्रापुरता जो मन्त्र आहे तो म्हणावा. कारण ऐन्द्राग्न यामध्यें इद्र एक अवयव आहे आणि असे अवयव पडणें हें सूचक म्हणजे लिंग आहे यावरून ऐन्द्राग्न पेल्यातून सोमरस पितांना मन्त्र म्हणावा असे सिद्ध होतें

and signifies that of which Indra and Agni are the gods. Hence when soma is taken in the Aindrâgna-cup, the mantra Indrapîtasya is appropriate because it applies to Indra—a member of the dual god to whom Aindrâgna-cup is to be offered That the mantra—Indrapîtasya—applies to the Aindrâgna-cup because it applies to a god out of the dual god Indrâgni is an inferential statement or Lingabhâva as used in the sûtra Hence in drinking soma from the cup called Aindrâgna, the mantra—Indrapîtasya—is to be recited

४० एकाच पेल्याच्या सबधानें दुसरी देवता (आंत सापडली) तर (तें जोडपें) भिन्न समजावें

40 In the case of one (cup), (the oblation will be) divided because of another god (being seen in the one individual dual god) (Final statement)

एक वेळ सोम पितांना ह्मणावयाचे गायत्रीछंद इत्यादि जे मन्त्रामध्यें निरनिराळे छंद येतात त्यांच्या विनियोगाविषयीं विचार

THE SUBJECT OF THE USE OF THE DIFFERENT CHHANDASES (SUCH AS GAYATRA) MENTIONED TOGETHER IN ONE AND THE SAME MANTRA

४१ जसा देवतेविषयीं निर्णय तसाच छंदाविषयीं (निर्णय) असावा (पू०)

41 The chhandas (is fixed) as a god (to be invoked is fixed) (Opponent's statement.)

४० इंद्राग्नि या जोडप्याच्या नांवानें सोमरस घेऊन तो प्यावयाचा. तो पितेवेळीं इंद्राग्नि ह्मणजे एक देवता मग दोघी मिळून एक देवता मानून वेदांत तिच्याविषयीं मन्त्र सांगितला नाहीं ह्मणून ऐन्द्राग्न नांवाच्या पेल्यांतून सोम घेऊन पितांना मन्त्र ह्मणूं नये. हें कर्म अमंत्रक. वाक्यार्थ करण्याची अशी रीति आहे कीं, साधित शब्दाचा जो अर्थ होतो तो घ्यावयाचा. त्याचे अवयव पाडून जो अर्थ होतो तो घ्यावयाचा नाहीं. एका अवयवाचा मन्त्र आहे तो दुसऱ्या अवयवाचा समजावा ह्मणजे इंद्राचा मन्त्र आहे तो ऐन्द्राग्नाचा समजावा, असें ह्मटलें असतां ओढून ताणून अर्थ केल्यासारखें होतें. वाक्यार्थ करतांना लक्षणा क-

40. Soma is taken in the name of the individual dual god named Indrâgni. When it is drunk, the god—Indrâgni is invoked. But no mantra is prescribed in the Veda in the name of the dual god—Indrâgni. Hence no mantra is to be recited when soma is taken in the Aindrâgna-cup is to be drunk. Hence this act has no mantra. In exegetics, the sense of a derivative term is independently considered and its etymological sense is to be set aside: the derivative or a compound term has its sense: it can be altered or changed by its etymological analysis. An illustration will show the bearing of this exegetical principle. There is a mantra about Indra who is etymologically connected with the Aindrâgna-cup. Therefore, the mantra about him is also the mantra about Indrâgni. Such a conclusion is far

सूत्राणि.

सर्वेषु वाऽभावादेकच्छंदसः ॥ ४२ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । सर्वेषु भक्षणेष्वेकं छदो न पठ्यते । भिन्नानि छदांसि पठ्यंते । तस्मादेकच्छंदसोऽभावाद् भिन्नच्छंदसां पठनाच्च सर्वत्र समन्त्रकं भक्षणं प्राप्नोतीति सिद्धम् ॥

एकादशाधिकरणोपसंहारः ॥

सर्वेषां वैकमन्त्र्यमैतिशायनस्य भक्तिपानत्वात् सवनोऽधिकारो हि ॥ ४३ ॥

भावार्थः । ऐतिशायनस्याचार्यस्य मते सर्वासा देवतानामेकमन्त्र्यं नामैकमन्त्रेण भिन्नदेवताविषये भक्षणं भवति । कुतः । भक्षणस्य सवनेन सह सम्बन्धः । यथा प्रातःसवने भक्षण सायसवने भक्षणंवा । न तु देवताभिःसह संबंधः । तस्माद् भिन्नपानविषयत्वात् सवनस्यैकाधिकारादैन्द्राग्नेऽपि पीतसवनेन्तर्भवति ॥ सूत्रं—सर्वेषां त्वैकमन्त्र्यं यतोऽयं सवनाधिकारः । तत्र हेतुः पानस्य भाक्तत्वादिति व्याख्येयमिति मीमांसाकौस्तुभः ॥

तृतीयाध्यायस्य द्वितीयपादः समाप्तः ॥

लीशी होते. आणि लक्षणा जितकी न करवेल तितकी करू नये, असा वाक्यार्थमीमांसेचा सिद्धांत आहे. (३ १,२७) सूत्रीं जो विचार झाला आहे त्याचाच विशेष विचार सोमपानाच्या संबधानें एथें केला आहे.

४१ एक वेळीं सोम पितांना जो मन्त्र म्हणायाचा तो चोविसावे सूत्राखालीं दिला आहे त्यामध्यें गायत्र, अनुष्टुप् आणि जगती अशा निरनिराळ्या छदांचीं नावें आलीं आहेत.

fetched metonymy thus comes to bear in exegetics But it is a principle of exegetics to avoid metonymy so far as possible This subject is discussed in the (III 1,27) sûtra of this Mimânsâ It is introduced into this sûtra as connected with drinking soma

41 The mantra to be recited at the time of drinking soma is quoted under the twenty-fourth sûtra It mentions the names of such different chhandases as Gâyatra, Anustubh, and Jagatî But soma is to be drunk once

४२ तसें नव्हे सर्व वेळ सोम पितांना एक छंद येत नाहीं म्हणून सोम पितांना मन्त्र म्हणावा।

प्रकरणाच्या अधिकरणांत वर्णिलेल्या विषयाचा उपसंहार

४३ ऐतिशायनाचार्यांचें मत असें कीं, सर्व वेळ सोम पितांना एक मन्त्र, कारण सोमपान निरनिराळ्या वेळीं झाल्यामुळें सोम तयार करण्याचा विषय (घेऊन व्यवस्था करावी)

42 Not so Because of the absence of the one (and the same) metre in all cases (of drinking soma) (a mantra is to be recited)

THE SUMMARY OF THE SUBJECT DISCUSSED IN THE 26TH 27TH AND 28TH SŪTRAS

43 (In the opinion) of Aitishâyana in all cases (of drinking soma) one mantra only (is to be recited) because as the occasions (of drinking soma) are different, the general subject of squeezing and preparing soma regulates (the mantra)

सोम तर एकदां प्यावाचा, मन्त्र तर एकदां म्हणावाचा आणि छंदांचीं तर निरनिराळीं नांवें आलीं आहेत तेव्हां व्यवस्था कशी करावी ? जरी जाद्यात सांपडलेल्या दोहो देवतांपैकीं एका देवतेचा मन्त्र आला असला तरी हा मन्त्र म्हणावाचा नाहीं म्हणजे मन्त्र म्हटल्यावांचून सोम प्यावाचा, त्याप्रमाणेंच निरनिराळे छंद ज्याच मन्त्रांत येतात म्हणून मन्त्र म्हणूं नयेत. हेंच सोमपान अमंत्रक आहे असें बौद्धाचार्यांनीं म्हटलें पाहिजे

४२ वैदिकाचार्य म्हणतात—" अहो बौद्धाचार्य, या तुमच्या वादाच्या योगानें अतिव्याप्तीचें दूषण येतेंना ! जेव्हां

only the mantra is to be recited once only But different chhandases or metres are mentioned What is to be done? As no mantra is to be recited in the case of a dual god though one of the dual has a mantra, so a mantra is not to be recited in which different metres are mentioned at the same time The Buddhist therefore, states that drinking soma under any circumstances is without any mantra whatever

42. The Vaidikâchârya observes—Oh Bouddhâchârya, you argue too much. Whenever soma is to be drunk a mantra is to be recited, and such a mantra invariably mentions the names of two or three metres (chhandases) Hence you state that no mantra is to be recited at the time of drinking soma. How is this statement tenable? Hence it is

जेव्हा सोमपान करायाचें तेव्हा तेव्हा मंत्र म्हणावे लागतात आणि त्या सर्व मंत्रामध्ये दोन, तीन छंदाचें वर्णन असतेंच तेव्हा कधींहि सोम पिताना मंत्र म्हणूच नयेत असें तुमचें म्हणणें कसें चालेल? याकरितां जशी जोडप्याची देवता असली म्हणजे मंत्र म्हणू नयेत असें सिद्ध होतें तशी एका मंत्रात दोन तीन छंद असले म्हणजे तो मंत्र सोम पिताना म्हणू नये असें सिद्ध होत नाहीं" असा वाद होता होता बौद्धाचार्यांनी जी ही प्रतिबंधि दिली तिजकडे वाचकांनी लक्ष द्यावें.

४३ ज्यामध्यें इंद्रदेवता नाहीं असे सोमपानसमयीं मंत्र म्हणूंच नयेत असा सिद्धांत झाला म्हणजे अमंत्रक ते सोमपान करावें ही मीमांसकोंची व्यवस्था ऐतिशायनाचार्यास योग्य वाटली नाहीं ते असे म्हणतात कीं, जेव्हा जेव्हा सोम प्यायाचा तेव्हा तेव्हा चोविसाव्या सूत्राखालीं जो मंत्र दिला आहे तो म्हणायाचा. आतां सोम तर निरनिराळ्या वेळीं निरनिराळ्या रीतीनें प्यायाचा आणि मंत्र तर एक, ही व्यवस्था कशी करायाची? असें म्हटलें तर सोमपानाचा आणि मंत्राचा संबंध नाहीं सोमसवनाचा म्हणजे सोम तयार करण्याचा आणि मंत्राचा संबंध आहे आणि चोविसाव्या सूत्राखालीं जो मंत्र घेतला आहे त्याचा सोमसवन हाच विषय आहे. म्हणून केव्हांहि सोम प्याला असतां मंत्र म्हणावा हें योग्य म्हणजे सोमपान हें समंत्रक कर्म आहे, असें ऐतिशायनाचार्यांचें मत पडलें.

not proved that a mantra which mentions the names of two or three metres (chhandases) is not to be recited, because that mantra in which a single god is mentioned is not to be recited in the case of an oblation to be offered to a dual god In the course of this discussion, the Bouddhâchârya mentions a contrary instance as based on the mention of two or three metres in the same mantra The contrary instance tells as an argument. The reader can easily notice the way in which the Vaidikâchârya disposes of it

43 The Mîmânsakas state that on all occasions when Indra is not to be invoked, no mantra is to be recited, that is, soma is to be drunk without any mantra being recited Aitishâyana does not approve of the adjustment made by the Mîmânsakas He says that on all occasions, the same mantra is to be recited—the mantra known as Indrapîtasya and quoted under the twenty-fourth sûtra But soma is drunk on different occasions in different ways, and yet the same mantra is to be recited How can such an adjustment be made? Aitishâyana states in reply that there is no connection between drinking soma and the mantra recited, but that the process of preparing soma is essentially connected with the mantras recited The mantra quoted under the twenty-fourth sûtra bears on the preparation of soma Hence no matter when soma is drunk, the same mantra is to be recited, that is, in the opinion of Aitishâyana, a mantra is to be recited when soma is to be drunk

उपसंहार

या उपसंहारांत दोन प्रकारचा विषय परीक्षा आहे. एक मीमांसाशास्त्रदृष्ट्या आणि दुसरी इतिहासदृष्ट्या. शब्द आणि त्याचा अर्थ यांचा नित्य परस्पर संबंध आहे. ज्याला अर्थ नाहीं तो शब्द नव्हे. ज्याला संज्ञा नाहीं त्याला अर्थच नाहीं. पुनः द्रव्याचा आणि क्रियेचा मात्र परस्पर संबंध असतो. गुणाचा आणि क्रियेचा संबंध द्रव्यद्वारा होतो. पण एका शब्दाचे दोन तीन अर्थ असतात तेव्हां कसें? शब्द उच्चारितांच ज्या अर्थाची उपस्थिति होते तो मुख्य अर्थ. त्या शब्दाचे बाकीचे अर्थ गौण. मुख्य आणि गौण या दोन अर्थांची एकदम उपस्थिति झाली असतां मुख्य अर्थ घ्यावा गौण अर्थ घेऊं नये. असा मीमांसकांचा सिद्धांत आहे. यास बर्हिन्याय असें म्हणतात. पुनः ग्रंथांत जें स्पष्ट वचन असेल त्याचा बरोबर अर्थ घ्यावा. केळीच्या पानावर बसून जमिनीवर जेवला असा जर लेख आहे तर त्याचा अर्थ जसा आहे तसा घ्यावा. जमिनीवर बसून केळीच्या पानावर जेवला असा सरळ अर्थ करण्यास शब्द ओढूं नये असा मीमांसकांचा सिद्धांत आहे. त्यास ते [illegible]न्याय म्हणतात. पुनः एका पदाचे दोन उपयोग झाले तरी चिंता नाहीं. हें सिद्ध करण्याकरितां मल्लार्थ उदाहरण घेतलें आहे. मल्लार म्हणजे एक सुंदर दर्भ

SUMMARY

In this summary two questions are discussed—the one from an exegetical point of view and the other from a historical point of view. First words and their significations are inseparably connected with each other. That which bears no sense is not a word. That which is not expressed by a name has no sense. Names of matter alone are connected with actions with which qualities can be connected only through the medium of names of matter. What is to be done however when one and the same word has more than one sense? The sense—which is conveyed as soon as a word is pronounced—is principal and the other senses are merely subordinate. When the principal and subordinate senses of a word are perceived by the mind at the same time the former sense is to be recognized and the latter to be ignored. This is the proposition laid down by the Mîmânsakas. This approximates to the division made by European logicians and known as the *first intention* and *second intention* of words. The Mîmânsakas denominate this proposition—the Barhir nyâya. Again, a direct statement made in any document determines the interpretation of a passage. For instance that he sat on a plantain-leaf and ate off the ground, is a statement. It is to be interpreted as it is. By means of straining the wording of the statement, it is not to be interpreted into "he sat on the ground and ate off a plantain leaf." This is another exegetical principle recognized by the Mî

ते वेदीवर हतरितात आणि त्याजवर यज्ञपात्रे माडतात हा त्याचा एक उपयोग आणि दुसरे, सूक्तवाक म्हणून एक मत्र आहे तो म्हणून त्याच मूठभर दर्भाचीअग्नीमध्यें शेवटीं आहुति देतात हा तिचा दुसरा उपयोग काहीं काम करण्याकरिता घेतलेला पदार्थ उगीच वाया जाऊ नये, त्याच कामाच्या सबधानें त्याची काही तरी योजना व्हावी असा मीमासकाचा सिद्धात आहे त्या योजनेस ते प्रतिपत्ति म्हणतात, आणि तत्सबधी सिद्धातास प्रस्तरप्रहरणन्याय म्हणतात पुन , मीमासकाचा असा सिद्धात आहे कीं, ज्या कामाला जें लागतें तें त्या कामाच्या सबधानेंच सगळ असें क्रियेच्या धोरणावरून काहीं पदार्थ पूर्ण किंवा अपूर्ण हें ठरवायाचे. या सिद्धातास मीमासक सूक्तवाकन्याय म्हणतात समाख्या म्हणजे काय आणि वाक्यार्थमीमासेंत तिची योग्यता काय हा विचार पुढच्या पादाच्या चवदाव्या सूत्रीं झाला आहे या पादामध्यें सोमपान करतांना मत्र म्हणावे किंवा नाहीं याचा वाद मोठ्या निकरानें झाला आहे आणि तैत्तिरीय सहितेंतील (३ २,५,१) हा मत्र घेऊन या मत्राचें या वादात उदाहरण घेतलें आहे अशा मत्राची इतिहासदृष्ट्या योग्यता केवढी आहे हें आता दाखवायाचें यज्ञाचें स्वरूप काय हें आम्हीं पूर्वीं वर्णिलें आहे यज्ञ म्हणजे धर्मससार. प्राचीन काळीं गोपालस्थितींत असता ससारात जीं कृत्यें आर्यांस करावीं लागत, तींच कृत्यें

mânsakas who denominate it the Gârhaptya-nyâya Again, it does not matter much if a thing be put to two different uses To illustrate this, the use of a handful of the Darbha-grass is instanced The handful is called Prastara It is spread on the sacrificial ground (Vedi) and upon it the sacrificial vessels are arranged. The same handful is thrown into a sacred fire as an offering, the mantra known as Sûkta vâka being recited Thus the Prastara serves two purposes —one as the seat of the sacrificial vessels and the other, as a burnt offering The Mîmânsakas hold that nothing whatever used in a sacrifice is to be thrown away It ought to be used somehow or other in connection with the same sacrifice Such a use of a sacrificial object is called Pratipatti And the principle which necessitates the final disposal of the object in connection with a sacrifice is denominated the Prastara-Praharana-nyâya Again, the Mîmânsakas lay it down as a principle that the whole object is taken when it is used in performing an action Thus whether an object is taken as a whole or in parts is determined by its connection with an action. This principle establishes the relationship between an object and an action The Mîmânsakas denominate it the Sûkta-vâka-nyâya The nature of Samâkhya or the apocryphal adjustment made by the Vaidikâchârya is pointed out and its importance, discussed in the fourteenth sutra of the next chapter, but it is introduced into the controversy between the Buddhist and the Vaidikâchârya as to whether mantras are to be

दर्श किंवा पौर्णिमेष्टि करतांना जे करत नित्य यजमानीण पाट वरवंट्यानें आणि त्याचा पुरोडाश करी ती वरवंटा वाट तांना गाणीं म्हणे "जाळला राक्षस, जाळले शत्रु" हें त्यांतलें एका गाण्याचें भाषांतर आहे पुन आपलो लोकांस सोमरस पिण्याचा नाद फार असे आणि सोम तयार करणें, तो गाळणें, तो छानणें, तो पेल्यांत घालून मांडणें या सर्वांचें वर्णन तैत्तिरीय संहितेंत केलें आहे त्यामध्यें सोमरस पात्रांत पाहिला म्हणजे आर्यजनांच्या मनास मोठी स्फूर्ति होत असे आणि तो पितांना ते गाणीं गात असत हीं गाणींहि वेदामध्यें सांपडतात अशीं सोमरस पितांना गाणीं कां गात याचा हि थोडा विचार केला पाहिजे माणूस म्हटलें म्हणजे गाणें हा त्याचा स्वभाव काम करतांना त्याच्या तोंडांत कांहींना कांहीं गाणें असतेंच उखळ कांडतांना बायकाहि त्यांच्या तोंडांत गाण्यांची एकेरी असतेंच प्राचीन काळीं वरवंटा वाटतांना आर्यस्त्रिया कसा प्रकारचीं गाणीं म्हणत हें आम्ही सुचविलें आहेच आतां सोमरस पितांना कोणतीं गाणीं म्हणत हें चौतिसाव्या सूक्ताच्या टिपेंत जो भग दिला आहे तो पाहिल्यानें समजेल सोमपानावर इतकें आर्यांचा भर कां? प्राचीन काळीं हिमालय पर्वत या एका भागास मूजवत पर्वताच्या पलीकडे जेव्हां आर्य राहत होते तेव्हां त्यांना सोम विपुल मिळत असे परंतु त्यांच्या अभिजन भूमीमध्यें कांहीं सळसळ हो

recited at the time of drinking soma. The application of the mantra given in the Taittirîya Sanhitâ (III 2, 5 1) is discussed in this connection

We will now s how the historical importance of this mantra and the discussion which originates in the problem of interpreting it. We have already described the form and nature of a sacrifice in general. A simple sacrifice, such as the new or full moon-sacrifice consisted in living a religious life a life devoted to gods. Whatever the Âryas, when in the pastoral condition practised they reproduced faithfully in the new and full moon-sacrifices. Then the wife of the sacrificer pulverized on a slab and muller rice into flour and made it into a cake She sang such songs as the following when she used a slab and muller —"A devil is burnt. the enemies are consumed." This is the translation of one of the songs. Again the ancient Âryas were particularly fond of drinking the soma juice The processes of bringing in soma, of sprinkling water upon it, of beating it till it acquired a consistency of squeezing it and putting it in goblets arranged in a particul r order—are described in the Taittirîya-Sanhitâ. The minds of the Âryas were warmed and excited at the sight of soma when seen in goblets They sang songs while they drank it. These songs are given in the Veda. The question why they sang songs at the time of drinking soma deserves to be considered Music of some sort or other is a part of hum n nature. Man sings at all times. We have indicated what the ancient Âryan women sang when they us-

ऊन ती अभिजन भूमि सोडून ते हिंदुस्थानात शिरले पंजाबामध्यें राहत असता सोमवल्ली मागे राहिली ती सहज मिळेनाशी झाली गधारी लोकाकडून ती विकत घ्यावी लागली सोमवल्ली मिळण्याविषयीं अडचण पडू लागली म्हणून तिचीं गाणीं फार झालीं ही सर्व गाणीं ऋग्वेदसंहितेच्या नवव्या मंडळात आहेत हीं गाणी आर्यकवींनी स्वतंत्रतेने रचलीं, परतु सोमरस पिताना वाक्य म्हणायाचें तें आबड धोबड, प्राचीन वाक्य आर्यकवीस किंवा ऋषीस फिरविता आलें नाहीं असा तैत्तिरीय संहितेचा आणि ऋक्संहितेचा संबंध दाखविता येतो अस्तु हा विचार स्वतंत्र करण्या जोगा आहे तांदूळ वाटण्याचेवेळचीं गाणीं आणि सोमपान करण्याचे वेळची गाणीं कशीं होतीं हें या पादामध्यें वर्णिलें आहे. आता सोमरसाची एवढी योग्यता का हें कळण्याकरिता एक दृष्टांत दिला पाहिजे इंग्रज लोक हिंदुस्थानात आले आणि त्याचें बर्फ विलायतेंत राहिलें मग हिंदुस्थानातील इंग्रजी वर्तमानपत्रामध्यें बर्फाच्या दुष्काळाचा विचार होतो आणि बर्फाविषयीं ते गाणीं रचतात. अशीच दशा प्राचीन आर्य लोकाची झाली सोमवल्ली गधारी लोकापासून विकत घेतली म्हणजे प्राणापेक्षा पलीकडे तिला जपायाचें. आणि पाणी घालून पिळून पिळून तिचा रस काढायाचा. एक तुकडा देखील तिचा वाया जाऊ द्यायाचा नाहीं आणि मग हा सोमरस पिताना मंत्र म्हणायाचा तो मंत्र ऋग्वेदसंहितेत वर्णिलेल्या कवींनीं

ed a slab and muller The nature and form of the songs sung at the time of drinking soma will be illustrated by the mantra quoted fully under the twenty-fourth sutra Why did the Âryas attach such importance to drinking soma? When the Âryas dwelt in a land in the neighbourhood of a mountain range called Mûjavat, they could obtain soma in any quantity But a revolution took place in their native land—a revolution which compelled them to leave their homes, and to turn towards India They left soma behind them, when they had settled in the Punjab they could not obtain it easily they had to purchase it from a people called the Gandhâri because they experienced great difficulties in obtaining soma, its importance was magnified, and a variety of songs about it were sung These songs are given in the ninth Ma*n*dala of the *R*ik-Sanhitâ The ancient Âryan poets composed them without any reference to a special sacrifice Though they were recited before the sacrificial assemblages of Âryan priests, warriors, and merchants, yet the passage recited at the time of drinking soma contrasts with these songs as it is uncouth, unmusical and irregular prose. This circumstance is important for neither the *R*isis nor the Âryan poets could lay their violent hands upon a passage which they had inherited from their ancestors, and which had been chaunted for generations at the time of drinking soma But this prose-passage is given in the Taittirîya-Sanhitâ A relationship between the Taittirîya and *R*ik-Sanhitâs can be thus established and a chronology proposed Suffice it to remark that the subject of the

केलेला नव्हे तो मंत्र फार प्राचीन आणि असाचे तसाच न बदलतांना राहिलेला त्या मंत्रा या अर्थाचा विचारहि या पादात झाला आहे असा तैत्तिरीयसंहिता पूर्व मीमांसा आणि आर्यांचा प्राचीन इतिहास यांचा परस्पर संबंध आहे इतिहास दृष्ट्या या संवादाची योग्यता काय हें नीट लक्षांत ये या करितां या पादाच्या संबंधानें जितकें वर्णन करणें आवश्यक तितकेंच आम्हीं केलें आहे शिवाय जे विचार सुचविले आहेत त्यांचा विचार स्वतंत्रपणें सविस्तर करू

relative antiquity of the two Sanhitâs deserves to be considered independently. The interpretation of passages chaunted at the time of pulverizing rice into flour and of drinking Soma is discussed at length in this chapter. We will illustrate the importance of the Soma drink by referring to a fact. The English on their arrival in India leave their ice behind them in England. Hence there are long articles and much correspondence in newspapers on what is called ice-famine, and even songs are composed about ice. Similar to this was the condition and feelings of the ancient Âryas who took greater care of Soma after it was purchased from the Gandhâri than life itself and strained it after often sprinkling water upon it till no juice could be extracted from it; not a single bit of the Soma-creeper was wasted. While drinking Soma, a sacred mantra was chaunted. The mantra is not the composition of any Risi or poet of the Rik Sanhitâ : it is older than the songs of the Rik Sanhitâ; it remained unaltered and was chaunted as it was bequeathed. Such an important mantra is often quoted in this chapter in illustration of the contro uray as to whether mantras are to be recited or not when soma is drunk. Thus there is a close relationship between the Pûrva Mîmânsâ, the Taittirîya Sanhitâ and the ancient history of the Indian Âryas. We have only indicated the historical bearing of the contro uray described in this chapter and have dwelt upon it so far as neu ry to show its importance. With regard to the particular question of the relative antiquity of the Rik and Taittirîya Sanhitâs it will be independently discussed elsewhere.

अथ तृतीयाऽध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

अथोच्चैस्त्वादीनां वेदधर्मताऽधिकरणम् ॥

श्रुतेर्जाताधिकारः स्यात् ॥ १ ॥ (पू०) ॥

पदार्थः । श्रुतेः=श्रवणात् । जाताधिकारः=जात्यधिकारः ॥

वाक्यार्थः । वेदे प्रतिपदोक्तश्रवणादेव ऋगादीनां ऋग्जात्या ग्रहणम् ॥

भावार्थः । कुत्र चिद् वेदे पदर्चां वा साम्ना वा यजुषां वर्णनमस्ति तदुद्दिश्य पूर्वपक्षकारः पृच्छति ऋगादीनामृक्त्वेन ग्रहणं वा वेदत्वेनेति । ब्रवीति च ऋक्त्वेन न तु वेदत्वेनेति । ऋक्त्वेन ग्रहणाद् ऋग्जातिकानामृग्वेदव्यतिक्रातानामृचां ग्रहणं भवति । वेदत्वेनेत्युक्त चेत् सर्वासामृचां ग्रहणमापतेत् ॥ ज्योतिष्टोमे श्रूयते । उच्चैर्ऋचा क्रियते उपांशु यजुषा उच्चैः साम्नेति । तत्र विधिवाक्ये मन्त्रवाचिनामृगादिशब्दानां प्रयोगान् मंत्रधर्मा उच्चैस्त्वादयः । तथा सति यजुर्वेदोत्पन्ना अध्वर्युणा प्रयुज्यमाना अप्यृच उच्चैरेव पठितव्या इति चेदिति पूर्वपक्षाशयं माधवो वर्णयति ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

उच्चैर्ऋचा क्रियते उच्चैः साम्ना उपांशु यजुषा ॥

वेदो वा प्रायदर्शनात् ॥ २ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । वेदस्य बाहुल्येन दर्शनादृचां वेदत्वेन ग्रहणम् । न तु जात्या ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

प्रजापतिर्वा इदमेक आसीत् स तपोऽतप्यत तस्मात्तपस्तेपानात् त्रयो देवा असृज्यंत अग्निर्वायुरादित्यः । ते तपोऽतप्यत तेभ्यस्तेपानेभ्यः त्रयो वेदा असृज्यन्त अग्नेर्ऋग्वेदो वायोर्यजुर्वेद आदित्यात् सामवेदः ॥

तिसऱ्या अध्याया-चा तिसरा पाद

आता उच्च किंवा नीच स्वरानें म्हणणें हा वेदांचा धर्म आहे हा विचार

१ प्रतिपदोक्त वर्णनावरून जातीचें निरूपण आहे (पू०)

२. तसें नव्हे पुष्कळ वेळ वर्णन आल्यावरून (वेद) घ्यावा (सि०)

१ वरील सूत्रामध्यें 'जातावें निरूपण" हीं पदें विचार करण्याजोगीं आहेत मूळ संस्कृत सूत्रामध्यें "जाताधिकार" असें पद आहे जातपदाचा अर्थ आ हीं जाति असा केला आहे अधिकार म्हणजे सगर, विभाग असा अर्थ होतो विशेष निरूपण करणें हें पुढील वेदवाक्याच्या आधारावर समजेल ऋग्वेदाचे मन्त्र उच्च स्वरानें म्हणावे सामें उच्च स्वरानें म्हणावीं, यजुर्वेदमन्त्र नीच स्वरानें म्हणावे ' या वेदवाक्यामध्यें ऋचा साम असें विशेष वर्णन केलें आहे यावरून पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं यजुर्वेदांतील मन्त्र हळू म्हणावे म्हणजे कोणते मन्त्र हळू म्हणावे? यजुर्वेदामध्यें ऋ

THE THIRD CHAPTER OF THE THIRD BOOK.

THE SUBJECT OF LOUD OR LOW RECITATION BEING A PROPERTY OF THE VEDA.

1 (There is) a systematic general statement of the kinds (of the Vedas) because of their being directly mentioned (Opponent's statement)

2 Not so (It is) generally seen (that) the Veda (is a genus by itself) (Final statement.)

1 The term Jâtâdhikâra as used in the sûtra deserves examination. Jâtam of the neuter gender signifies a class. But it is seldom met with as a first part of a compound. The term adhikâra signifies a systematic general statement. It is stated in the sûtra that different kinds of the Vedas are directly spoken of. This statement is based on the following Vaidika text— "The Rik verses are recited aloud the Sâma hymns are sung aloud the Yajus-verses are recited low This text speaks of the kinds of the Vedas such as Rik, Sâma and Yajus. The opponent asks—"when it is said that the Yajur mantras are to be recited low what mantras are to be referred to? Are the Rik verses that occur in the Yajur

सूत्राणि.

लिङ्गाच्च ॥ ३ ॥ (यु० १) ॥

भावार्थः । पुनः ऋक्शब्देनर्ग्वेदो ग्रहीतुं शक्यते । कुत । प्रतिपदोक्तवेदवाक्यदर्शनात् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते । यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अह्नः । सामवेदेनास्तमये महीयते । वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्यः । तै० ब्रा० (३.१२, ९,१.) ॥

धर्मोपदेशाच्च न हि द्रव्येण सम्बन्धः ॥ ४ ॥ (यु० २) ॥

भावार्थः । अस्य सूत्रस्य द्वे दले स्तः । प्रथमदलेनोच्चैस्त्वादिधर्मोपदेशः क्रियते । यस्माद् वेदत्वेनर्चां ग्रहण । न तु जात्या नाम ऋक्त्वेन । द्वितीयदलेन पूर्वोक्तस्य हेतुर्निरूप्यते । कथ ऋग्वेदात् सामवेदो भिन्नः यद्यप्यृग्भ्यः सामानि न भिन्नानि । प्रगीतेन विकृतर्चा साम नामधेयम् । तस्माद् न सामद्रव्येण नाम सामव्यक्त्या सहोच्चैस्त्वादिधर्मस्य सम्बन्धः । किं तु सामवेदेन सह ॥

त्रयीविद्याख्या च तद्विदि ॥ ५ ॥ (यु० ३) ॥

पदार्थः । तद्विदि=तान् वेत्तीति तद्विद् । तस्मिन् ॥

त्रयी यस्य विद्या सः=त्रयीविद्यः । यः त्रीन् वेदान् जानाति स त्रयीविद्य इत्युच्यते । त्रयीशब्द ऋक्सामयजुर्वेदेषु प्रसिद्धः । तस्मादृचा न त्वक्त्वेन ग्रहणं । किं तु वेदत्वेन ॥

चा येतात त्या हळू म्हणायाच्या किंवा मोठ्यानें म्हणायाच्या? वेदवाक्यामध्ये ऋचा, सामें, असें विशेष वर्णन आहे म्हणून यजुर्वेदामध्यें ज्या ऋचा येतात त्या मोठ्यानेंच म्हणायाच्या असें आमचें म्हणणे आहे

veda to be recited aloud or low? The text quoted mentions particularly the *Riks*, Sâmas and Yajus-mantras We, therefore, state that the *Riks* which occur in the Yajur-veda are to be recited aloud."

३ सूचक (वेदवाक्य) हि (आहे) (यु० १)

४ पुन, धर्माचें वर्णन आहे म्हणून (सामान्य वेद घ्यावा, विशेष मंत्र घेऊ नयेत,) कारण धर्मांचा द्रव्याशीं संबंध नाहीं (यु०२)

५ तीन जाणणारा हें तीन वेद जाणणाराचें नांव आहे (यु० ३)

3 And because of an inferential statement (Argument in support of the final statement)

4 Again, because of the authoritative dissertation of properties (the generic Veda is to be taken) because (properties have) no connection with (a name of) matter (2 Argument in support of the final statement)

5 Trayividya a knower of (the) three, (is) the name of him who knows the three Vedas (3 Argument in support of the final statement)

२ पूर्वपक्षकाराच्या ह्या भाषणावर यजुर्वेदामध्यें ऋचा आल्या असतां त्या उच्च स्वरानें म्हणाव्यात असें आहे तें योग्य नाहीं. यजुर्वेदांतील ऋचा नीच स्वरानेंच म्हणाव्या. कां? जेथें ऋचा, साम, आणि यजुर्मंत्र कोणत्या स्वरानें म्हणावे हें सांगितलें आहे तेथेंच वेदांत असें वर्णन आहे कीं 'अरे प्रजापति हें एक पूर्वी होतें, त्यानें तप केलें, मग त्या तप करणारापासून तीन देव उत्पन्न झाले त्यांचीं नांवें अग्नि, वायु, आणि आदित्य त्यांनीं तप केलें; त्या तप करणाऱ्यापासून तीन वेद उत्पन्न झाले अग्निपासून ऋग्वेद उत्पन्न झाला वायूपासून यजुर्वेद उत्पन्न झाला आदित्यापासून साम

2. The Vaidikâchârya remarks.—"Oh Bouddhâchârya, it is not proper as you say to recite aloud the Rik verses occurring in the Yajur veda. They are to be pronounced low. Why? Because there is the following text connected with that which you quote. Oh, Prajâpati this one was. He warmed (himself by mean of) tapa from him warming (himself by means of) tapa, three gods were produced—Agni, Vâyu and Âditya. They warmed (themselves by means of tapa) from them warming (themselves by means of) tapa, three Vedas were produced—from Agni the Rig veda (was produced), from Vâyu the Yajur-veda, and from Âditya, the Sâma-veda. Thus it will be seen from this Vaidika text that Rik, Sâma, and Yajus are each called Veda. Hence the

वेद उत्पन्न झाला." या वेदवाक्यावरून ऋक्, यजु आणि साम यांस वेद म्हटलें आहे जे यजुर्वेदांत ऋग्मंत्र येतात त्यावर दोन धर्म आहेत ते ऋचा आहेत आणि ते यजुर्वेदांतील मन्त्र आहेत तर ऋचा आणि यजुर्वेद यांचा परस्पर संबंध काय? यजुर्वेद हें एक जातिवाचक पद आहे आणि ऋचा हेंहि एक जातिवाचक पद आहे. परंतु यजुर्वेद ही परजाति आहे आणि मीमांसकांचा सिद्धांत असा आहे कीं अपरजातीस टाकून परजाति घ्यावी म्हणजे यजुर्वेदांत ज्या ऋचा येतात त्या ऋचा असतांहि ऋग्वेदांत आल्या नाहींत म्हणून त्या यजुर्वेदमन्त्राप्रमाणें हळू म्हणाव्या असें कां करावें? तर ऋचा, सामें आणि यजुर्मंत्र यांची वेद ही संज्ञा आहे असें वारंवार आढळतें इतकें सूत्राचें रहस्य आहे

३ संस्कृत सूत्राखालीं जें वेदवाक्य घेतलें आहे त्याचा अर्थ करून दाखवितों "ऋचासहवर्तमान प्रातःकाळीं आकाशामध्यें देव येतो दिवसाचे मध्ये (दुपारीं) यजुर्वेदाच्या योगानें उभा राहतो सामवेदाच्या योगानें सायंकाळीं योग्यता पावतो शून्यरहित तीन वेदांचे योगें करून सूर्य येतो" या वाक्यांत प्रथम चरणीं ऋचांच्या योगानें देव येतो असें वर्णिलें आहे आणि चतुर्थ चरणीं तीन वेदांच्या योगानें देव येतो असें वर्णिलें आहे तेव्हां ऋचा या पदाचे दोन अर्थ होतात एक ऋचा म्हणजे ऋक्संहितेंतील विशेष मन्त्र,

Ṛik-verses which occur in the Yajur-veda partake of two properties—that they are *Ṛiks* and that they occur in the Yajur-veda What is the relationship between such *Ṛiks* and the Yajur-veda? The terms *Ṛiks* as well as the Yajur-veda are names of classes but the latter is a genus, while the former is only a species It is the principle of the Mîmânsakas as stated in (1 4,7-22) that a generic statement is not to be set aside by a specific one This shows that the *Ṛiks* occurring in the Yajur-veda are not to be considered to be *Ṛiks*, but Yajur-mantras and are to be recited low How is this? It is generally seen that Veda is the name of the *Ṛik*, Sâma and Yajur-mantras " This is the gist of the sûtra

3 The Vaidika text quoted under the Sanskrita sûtra, if translated, will elucidate the sûtra "The god comes into the firmament in the morning by means of the *Ṛiks*, (he) stands at noon by means of the Yajur-veda by means of the Sâma-veda (he) is glorified at sunset by means of the three complete (without any deficiency—ashûnya) vedas, the sun progresses (eti) " The first part of this text describes that the god comes by means of the *Ṛiks*, and the fourth part speaks of the god progressing by means of the three vedas Hence the term *Ṛik*-verses has two senses—the one is that *Ṛiks* are the individual *Ṛik*-verses of the *Ṛig*-veda, and the other—the *Ṛiks* are the whole *Ṛig*-veda itself Hence the sense of the text quoted under the first sûtra is—the *Ṛik*-verses of the *Ṛig*-veda are to be recited aloud, that is, not the *Ṛik*-verses which

आणि दुसरा—ऋचा म्हणजे सारा ऋग्वेद धरून "ऋचा उच्च स्वरानें म्हणाव्या" याचा अर्थ ऋग्वेदांतील ऋचा उच्च स्वरानें म्हणाव्या। यजुर्वेदांतील म्हणू नयेत

४ "उच्च स्वरानें ऋग्मन्त्र म्हणावेत उच्च स्वरानें साममन्त्र म्हणावेत आणि नीच स्वरानें यजुर्मंत्र म्हणावेत" असें वेदवाक्य आहे याच्या अर्थाविषयीं विचार चालला आहे तर उच्च स्वरानें हा एक धर्म आहे आणि ऋचा सामें हीं द्रव्यें आहेत हें सांगणें आवश्यक आहे कीं ज्या द्रव्यवाचक उच्चार सूत्रांत केला आहे, त्याचा अर्थ ऋङ्मन्त्र आणि साममन्त्र असा केला आहे त्या द्रव्यवाचक अर्थ विचार करण्याजोगा आहे कारण चक्षुरिंद्रियविषय जर द्रव्य आहे तर श्रोत्रेंद्रियविषयहि द्रव्य आहे धर्माचा क्रियेशीं संबंध असतो आणि हा संबंध द्रव्य द्वारा घडतो असाच प्रकार एथें "उच्च स्वरानें म्हणावे" या वाक्यामध्यें उच्च स्वरानें याचा संबंध म्हणावें याकडे आहे उच्च स्वरानें ऋचा म्हणाव्यात असें म्हटलें असतां ऋग्वेद व्यापाचा म्हणून वेद ही परजाति असें समजावें आणि ऋङ्मंत्र, साममंत्र आणि यजुर्मंत्र ही परजाति असें समजूं नये

५ तीन म्हणजे ऋक् साम, आणि यजु आणि हे तीन वेदच असें एकेरी चाल याची परिपाठी आहे म्हणून ऋङ्मंत्र म्हटले म्हणजे विशेष मंत्र व्यापाचे नाहींत तर ऋग्वेद व्यापाचा. यथीविद्य त्रिविद्य त्रयीविद्य असें तीन वेद जाणणारास म्हणतात

occur in the Yajur-veda. This is proved by the text quoted and translated at the out-set—a text which makes an inferential statement. This is the gist of the sûtra

4 The text we have already quoted is— the *Rik* verses are to be recited aloud the Sâma-verses aloud and the Yajus verses low" The interpretation of this text is under discussion Aloud is a property while the *Rik* verses and Sâma verses are names of matter It is necessary to remark that the term *dravya* as used in the sûtra and as denoting *Rik* verses and Sâma verses deserves to be noticed for if what is seen is matter then what is heard is also matter A property is connected with an action through the medium of names of matter but this is not the principle involved in this case. In the text the *Riks* are to be recited aloud the quality *aloud* is directly connected with the action of reciting and the name *Riks* stands for the *Rig* veda. Hence to the *Rig* veda as a whole and not to the individual *Rik* verses, the doctrine of loud recitation applies.

5 The three are the *Rik* the Sâma, and the Yajur vedas, and not the three *Rik*, Sâma, and Yajus verses for Trayîvidya is the name of one who knows the three Vedas. Hence when *Riks* are spoken of individual verses are not to be understood but the *Rig* veda.

सूत्राणि.

व्यतिक्रमे यथाश्रुतीति चेत् ॥ ६ ॥ (आ०) ॥

भावार्थः । यजुर्वेदांतःपतितानामृचामुच्चैस्त्वमित्युक्तं चेद् व्यतिक्रमो भवति । को नाम व्यतिक्रमः । व्यतिक्रमस्तु विपर्ययः । ऋग्वेदे या ऋचस्ताः शुद्धाः । यजुर्वेदांत.पतिना यास्ता व्यतिक्राताः । पूर्वाभ्यः शुद्धाभ्यो भिन्नाश्च । अङ्गीकृते व्यतिक्रमे यथाश्रुति व्यवस्था कर्तुं शक्यते ॥ (आभाषांत सूत्रम्) ॥

न सर्वस्मिन् निवेशात् ॥ ७ ॥ (आ० नि०) ॥

पदानि । न सर्वस्मिन् (वेदे) निवेशात् ॥

वाक्यार्थः । सर्वस्मिन् वेद उच्चैस्त्वादिधर्माणां निवेशे कृते न दोषः ॥

भावार्थः । उपांशुत्वं यजुर्वेदसंबंधेनर्चां धर्मः । पुनरुच्चैस्त्वमृग्वेदसंबधेनर्चां धर्मः । अत ऋचा धर्मद्वयेऽङ्गीकृते न दोषः । न विकल्पापत्तिर्न बाधापत्तिर्वा ॥

वेदसंयोगान्न प्रकरणेन बाध्येत ॥ ८ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । वेदसंयोगाद् वाक्येन प्रकरणे बाध्यमाने न दोषो भविष्यतीति शबरः ॥ प्रथमसूत्रेऽनुसंहितं यत् तद्वाक्य । ज्योतिष्टोमे यद्विषयेण सह तद्वाक्यस्य संबंधः तत्प्रकरणम् । प्रकरणाद् वाक्यं बलीय इति वाक्यार्थमीमांसकानां सिद्धांतः । तस्माद् वेदसंबधेन प्रकरणबाधाद् न दोष इति सूत्रार्थ. ॥

६ व्यतिक्रम झाला असतां यथाश्रुति अर्थ घेतला तर? (आ०)

७ तसें नव्हे सर्वांचा समावेश केल्यानें (यथायोग्य अर्थ बसतो) (आ० नि०)

८ (मंत्रसमूहाचें) वेद असें निरूपण आहे म्हणून तसें नव्हे प्रकरणाचा बाध होतो (आ० नि०)

6 In the case of interchange, (if the text be interpreted) literally and closely, as the direct use of its words warrant, then + + (A doubt)

7 Not so All being included, (the sense is adequately adjusted) (The doubt removed)

8 (Again) not so Because (a collection of mantras) is named a veda, the context is capable (or otherwise) of being violated (The doubt removed)

६ व्यतिक्रम हा शब्द ऋग्वेदांतील ऋचा यजुर्वेदामध्यें आढळतात, यास व्यतिक्रम म्हणतात. पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, "ऋचा मोठ्यानें म्हणाव" "साम मोठ्यानें म्हणावें", "यजुर्मंत्र हळू म्हणावत", या वाक्याचा अर्थ करावयाचा ना? यथायोग्य अर्थ केव्हां होतो? केव्हां असें मान्य करावें कीं जरी यजुर्वेदांतील मंत्र हळू म्हणावयाचे तरी यजुर्वेदांत आलेल्या ऋचा मोठ्यानें म्हणावयाच्या. असा व्यतिक्रम झाला असतां वेदवाक्याचा अर्थ यथाश्रुत होतो

७ साऱ्या ऋग्वेदांतील मंत्र उच्च स्वरानें म्हणावेत साऱ्या यजुर्वेदांतील मंत्र हळू म्हणावेत मग ज्या ऋचा यजुर्वेदांत आल्या आहेत त्या हळू म्हणाव्यात असाच अर्थ योग्य आहे मग वेद ही परजाति आहे मंत्रही अपरजाति आहे आणि वेदशाखा ऋग्वेद

6 The term Vyatikrama signifies that the Rik verses are seen in the Yajur veda. We have put into the sûtra *interchange* for it. The opponent states — the Rik and Sâma verses are to be recited aloud and the Yajus verses low Is not this text to be iterpreted? When is it fairly and appropriately interpreted? When it is admitted that though the Yajus verses are to be recited low yet the Rik verses which occur in the Yajur veda are to be recited aloud Such an interchange (Vyatikrama,) being admitted the Vaidika text in question is adequately interpreted The opponent raises this question in the sûtra

7 "All the mantras of the Rig veda are to be chanted aloud all the mantras of the Yajur veda are to be chanted low When such a rule is directly laid down in the Veda it is fair that all the mantras included in the Yajur

आणि ऋचा असे दोन्ही धर्म घेऊन अर्थ केला असता अर्थ वसत नाही. ऋचा ह्या ऋग्वेदातील हि मंत्र आहेत आणि यजुर्वेदातीलहि मंत्र आहेत. म्हणून ऋग्वेदातील ऋचा उच्च स्वराने म्हणाव्यात, आणि यजुर्वेदातील ऋचा नीच स्वराने म्हणाव्यात असा वेदवाक्याचा अर्थ वसतो

८. "ऋचा मोठ्याने म्हणाव्यात," "सामें मोठ्यानें म्हणावीत", आणि "यजुर्मंत्र हळू म्हणावेत", या वेदवाक्या-च्या अर्थाचा विचार चालला आहे. त्यात ज्या प्रकरणाच्या संबंधानें हें वाक्य आलें आहे त्या प्रकरणाचा विचार केला पाहिजे हे खरे आणि वाक्याचा अर्थ आम्ही जसा बसवितो तसा बसवू लागले असता प्रकरण सुटतें हेंहि खरे. परंतु वाक्याचा आणि प्रकरणाचा परस्पर विरोध आला असता वाक्य घ्यावें आणि प्रकरण टाकावे असा मीमांसकाचा सिद्धांत आहे. या सिद्धांताचा विचार पुढें चवदावे सूत्रीं पूर्णपणे होईल. मागलि दोन तीन सूत्रीं जो वादविवाद चालला आहे त्याचें रहस्य थोडक्यात वर्णिले पाहिजे ऋग्वेदातील मंत्र म्हणजे ऋचा ह्या तैत्तिरीय संहिता म्हणजे यजुर्वेद यामध्ये बऱ्याच आढळतात आणि प्राचीन आर्यांचा संप्रदाय ऋग्वेद मोठ्यानें म्हणायाचा आणि यजुर्वेद हळू म्हणायाचा, असा आहे तेव्हा यजुर्वेदामध्यें आणि ऋग्वेदामध्यें मंत्राच्या संबंधानें म्हटले तर भेसळ झाली आहे आणि म्हणण्याच्या संबंधानें भेद आहे तेव्हा दोहों-

veda whether they are really Yajur-mantras or Rig-mantras introduced into it, are to be chaunted low Hence the term veda is generic and the term mantras, specific. Again, if by the term Riks be meant the Rig-veda as well as the individual Rik-verses, the text quoted at the out-set makes no sense, for the Rik-verses may be found in the Rig-veda as well as in the Yajur-veda Hence the text signifies that the Rik-verses included in the Rig-veda are to be chaunted aloud, and the Rik-verses included in the Yajur-veda are to be chaunted low

8 The sense of the text the Riks are to be chaunted aloud the Sâmas or psalms are to be chaunted aloud and the mantras of the Yajur-veda are to be chaunted low—is under discussion. Hence the context of the text requires to be considered, and if the text be interpreted as it is interpreted by the opponent, the context is violated But the Mîmânsakas hold that when the context of a text comes in the way of syntactical construction of the text itself, the latter over-rules the former and the question of considering the context is set aside This exegetical principle will be fully examined in the foot-note on the fourteenth sûtra to come It is necessary to point out the bearing of the controversy carried on in the eight preceding sûtras The Riks or such verses as are given in the Rik-sanhitâ are met with in the Yajur-veda It was the custom of the ancient Âryas in India to chaunt the Rig-veda aloud, and the Yajur-veda low But the mantras of the former

मध्ये भेद पण त्यांचा असा विचार पडला यावर मीमांसकांनी असा सिद्धांत ठरविला, यजुर्वेद, ऋग्वेद आणि सामवेद हीं नांवें मंत्रांच्या संबंधानें पुढें आलीं नाहींत ऋग्वेदांतील सारे आम्ही त्या भागास ऋग्वेद म्हणतात. यजु र्वेदांतील मंत्र यजुर्वेद म्हणतात म ग त्यांत ऋचा असोत किंवा साम असोत ऋग्वेदाचा आणि यजुर्वेदाचा संबंध काय हा विषय विचार करण्यासारखा आहे त्यासंबंधीं थोडा असें म्हणतां येईल कीं ऋग्वेद हा एकच वेद आहे, तरी तसे नव्हे यजुर्वेद ऋग्वेदाहून भिन्न व प्रथम आणि मुख्य आहे निदान इतिहासदृष्ट्या यजुर्वेदाचें महत्त्व मोठें आहे या विषयाचा विचार स्वतंत्र पण व्हावा

are found mixed up with those of the latter Veda while there is a distinction as to the way of chanting them. Hence the question was asked—how is the *Rig* veda to be distinguished from the Yajur-veda? The Mimânsakas answer the question thus :—the names the *Rig* veda, and Yajur veda have connection with the individual mantras but a collection of the *Rik* verses is known as the *Rig* veda and all the mantras given in what is called the Yajur veda constitute the Yajur veda whether it includes the *Rik* verses or Sâma-verses. The question of the relation ship between the Yajur veda and the *Rig* veda deserves specially to be considered Suffice it to state the conclusion at which we have arrived Though some scholars broadly state that there is only one Veda properly so called and that is the *Rig* veda yet their statement is not to be accepted without any limitation. A part of the Yajur veda is independent of a part of the *Rig* veda and precedes the *Rig* veda in point of time At least the historical importance of the Yajur veda is great It is a subject by itself calling for independent enquiry

सूत्राणि.

आधाने गानस्योपांशुताऽधिकरणम् ॥

गुणमुख्यव्यतिक्रमे तदर्थत्वाद् मुख्येन वेदसंयोगः ॥ ९ ॥

पदार्थः । गुणमुख्ययोः=गौणप्रधानयोः । व्यतिक्रमे=संस्पर्धायां । तदर्थत्वात्=(गौणस्य) मुख्यार्थत्वात् । वेदसंयोगः=वेदसम्बन्धः ॥

वाक्यार्थः । गौणप्रधानयोः संस्पर्धाया प्राप्तायां मुख्येन वेदवचनस्य सम्बन्धः । कुतः । गौणस्य मुख्यार्थत्वात् ॥

भावार्थः । यद्गौणं तत् परार्थम् । यतस्तत् प्रधानस्यार्थं साधयति । गौणताप्रधानताविशिष्टं किंचिदपि वेदवाक्यं चेत् तस्यार्थे क्रियमाणे प्रधानस्य प्रबलता । कुतः । गौणं तु प्रधानमाश्रयति । अग्न्याधानकर्म याजुर्वैदिकम् । तस्योपांशुता । तदंतःपतितानि सामगानानि उपांशु कर्तव्यानि । यद्यपि सामगानानामुच्चैस्त्वम् तथाऽप्यऽग्न्याधानविषय आधान मुख्य सामगान च गौणम् । गौणस्योच्चैस्त्वं बाधित्वा याजुर्वैदिककर्मणोऽग्न्याधानस्य मुख्यस्योपांशुताऽवतिष्ठते ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

अग्निमाधत्ते । + य एव विद्वानग्निचरति । तै० ब्रा० (१.१,५, १.) ॥ (य एव विद्वान्) वारवतीयमभि गायते । तै० ब्रा० (१.१,८,३.) ॥ य एवं विद्वान् यज्ञायज्ञीयं गायति ॥ (य एवंविद्वान्) वामदेव्यमभिगायते । तै० ब्रा० (१.१,८,२.) ॥

अग्न्याधान करतांना सामगान हळू करावें हा विचार

९ गौण आणि मुख्य यांचा विरोध आला असतां मुख्याकरतां गौण आहे म्हणून मुख्याचा आणि वेदाचा संबंध आहे

THE SUBJECT OF THE HYMNS OF THE SÂMA VEDA BEING SUNG LOW AT THE TIME OF ESTABLISHING A SACRED FIRE.

9 The principal and subordinate statements being opposed (to one another), (the latter submits to the former) because the *subordinate statement* subserves the principal one Hence the principal statement (alone has) a connection with the Veda

गौण आणि मुख्य असे दोन विधि आहेत त्यांत गौण विधीचा एक धर्म आहे, आणि मुख्य विधीचा दुसरा धर्म आहे गौण विधीचे धर्म एकीकडे राहून मुख्य विधीचे धर्म सारे स्वीकारावे लागतात कारण गौण विधीस स्वातंत्र्य नाहि. मुख्य विधीचा जितका उपयोग साधेल तितका गौण विधीनें साधावयाचा म्हणून सहजच मुख्य विधीचे धर्म सर्वत्र प्रबळ होतात वेदवाक्याचें भाषांतर केलें म्हणजे हें निश्चय सहज लक्षात येइल "जो असें जाणतो (तो) अग्नि स्थापितो' अग्नि स्थापनाविषयीं हा मंत्र मुख्य आहे आणि याच संबंधानें सामें कशीं गावीत हें सांगणारे दुसरे मंत्र आले आहेत ते असे "जो असें जाणतो (तो) वारवंतीय नांवाचे साम गातो." "जो असें जाणतो (तो) यज्ञायज्ञीय नांवाचें साम गातो" "जो

9 The two kinds of statements—principal and subordinate—have already been explained Their exegetical functions differ When they conflict, the *principal* statement prevails because a subordinate statement has no independent function to perform It has to contribute to the power and use of the principal statement. Hence the principal statement invariably predominates. The translation of a Vedic text will illustrate and explain these remarks. "(He) who knows thus establishes fire." This is the principal text prescribing the establishment of the sacred fire In this connection, other mantras, prescribing the way in which Sâmas are to be chaunted, occur They are— (He) who knows thus, sings the Vârvantîya sâma. "(He) who knows this, sings the Yajnâyajnîya-sâma He who knows this, sings the Vâmadevya-sâma. It is already shown that the mantras of the Yajur veda are to be sung low

सूत्राणि.

ज्योतिष्टोमस्य याजुर्वैदिकताऽधिकरणम्॥

भूयस्त्वेनोभयश्रुति॥ १० ॥

पदार्थः । भूयस्त्वेन=बाहुल्येन । उभयोः (वेदयोः) श्रुतिर्यस्य कर्मणः तत् उभयश्रुति कर्म ॥

भावार्थः । सामवेदे यजुर्वेदेच किंचित् कर्म निरूप्यते । तत्र सामवैदिकं मुख्य वा गौणं । याजुर्वैदिक मुख्य वा गौणमिति विचारः । सिद्धांतस्तु यस्मिन् वेदे बहूनां गुणानां निरूपण तद् वेदोक्त कर्म मुख्यम् । यत्र भूयांसो गुणाः समाम्नाताः तत्र क्रियार्था चोदना । यत्र हि कर्तव्यतया चोदना तत्रेतिकर्तव्यता आकांक्ष्यते । यत्र चाकांक्षितेतिकर्तव्यता तत्रेतिकर्तव्यतावचनं न्याय्यम् । ये च भूयासो गुणाः सेतिकर्तव्यता ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

(ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत) सुवर्गमेव तेन लोकं यंति । तै० सं० (७.४,१०,२.) ॥

असे जाणतो (तो) वामदेव्य नावाचें साम गातो" आता हें स्पष्टच आहे कीं, यजुर्वेदातील मंत्र हळू म्हणावयाचे आणि सामें मोठ्यानें गायाचीं अग्नीचे आधान यजुर्वेदातील मंत्राप्रमाणे करावयाचे आणि तें मुख्य आहे. मुख्य जें अग्न्याधान त्यास अनुसरून सामें गायाचीं. म्हणजे जरी सामें मोठयानें गायाचीं असा सिद्धांत आहे, तथापि अग्न्याधानाच्या संबंधानें यजुर्वेदात आलेलीं जी सामें तीं हळू म्हणायाचीं सूत्राचें तात्पर्य इतकेच कीं, मुख्याचे धर्मापुढें गौणाचे धर्म काहींच नाहींत

and that those of the Sâma, to be chaunted aloud But the establishment of the sacred fire is to be regulated by the dicta of the Yajur-veda, and these dicta are, therefore, principal The mantras of the Sâma-veda are to be sung as subserving the principal—the establishment of the sacred fire Though the general rule that the hymns of the Sâma-veda are to be chaunted aloud is recognised, yet the hymns or Sâmas prescribed in the Yajur-veda, and to be chaunted in connection with the establishment of the sacred fire (Agnyâdhâna) are to be sung low The gist of the sûtra is that the principal overrules its subordinate

ज्योतिष्टोमयज्ञ यजुर्वेदाप्रमाणें करावयाचा हा विचार

THE SUBJECT OF THE JYOTISTOMA BEING PERFORMED ACCORDING TO THE DICTA OF THE YAJUR VEDA

१० (एका कर्माचीं) दोन (ठिकाणीं) वर्णनें आहेत, पुष्कळ (गुणांच्या) अनुरोधानें (अमुक मुख्य वर्णन असा निश्चय होतो)

10 (When the same sacrifice is) described in two (different connections and places), the majority of marks (of one of the two descriptions determines the description to be principal)

१ हें सूत्र फार संक्षिप्त रीत्या रचलें आहे तथापि त्याचा अर्थ स्पष्ट आहे आणि मोठ्या वादविवादांत या सूत्राची योजना होते ती कशी? एकाच विषयाचे दोन निरनिराळ्या ग्रंथांत वर्णन आलें आहे मग त्यांतील मुख्य कोणतें आणि गौण कोणतें असा विचार पडला. ज्या ग्रंथामध्यें त्या विषयासंबंधी निरनिराळ्या तऱ्हेनें निरनिराळ्या धर्मांचें पुष्कळ निरूपण झालें असेल तो ग्रंथ मुख्य आणि त्या विषयासंबंधी सर्व निर्णय मुख्य ग्रंथांतील सरणी ज्या अनुरोधानें करावयाचा. येथवर ज्याचें मापावर केलें की सूत्रार्थ सहज लक्षात येईल 'सुखाची इच्छा करणारा ज्योतिष्टोमयज्ञ करतो" असें हें वाक्य यजुर्वेदांतहि आहे आणि सामवेदांतहि आहे यजुर्वेदाप्रमाणें ज्योतिष्टोमयज्ञ केला असतां सर्व कर्म हळू मंत्र म्हणून करावें लागेल सामवेदाप्रमाणें केला असतां सर्व कर्म मोठ्यानें मंत्र म्हणून करावें लागेल तर सामवेदांतील वि

10 Though the sûtra itself is much condensed yet its sense is plain enough It is used in important and practical controversies. How is this? For instance the same subject is discussed in two different works of two different authors or in two different places of the same work of one author The question is,—of two such descriptions, which is the principal and which—subordinate? The answer is—that description which mentions many marks goes into details, and throws sufficient light on the subject, is principal in preference to the description which mentions a few marks does not go into details and is general in its drift, though it treats of the same subject. Hence the principal description regulates what is to be done as prescribed by it and sets aside the other description which is to be considered subordinate. The translation of a Vedic text will illustrate and explain these statements. "He who desires Heaven sacrifices the Jyotistoma sacrifice." This text occurs in the Yajur veda as well as in the

सूत्राणि.

प्रकरणस्य विनियोजकताधिकरणम् ॥

असंयुक्तं प्रकरणादितिकर्तव्यतार्थत्वात् ॥ ११ ॥

पदार्थः । असंयुक्तं=श्रुतिलिंगवाक्यैरसंबद्धं यद् वचन तत् । प्रकरणात्=प्रकरणप्रमाणसाहाय्येन । इतिकर्तव्यतार्थत्वात्=इतिकर्तव्यतार्थोऽस्ति यस्य तत् (प्रकरण) । तत्त्व तस्मात् ॥

वाक्यार्थः । श्रुतिलिंगवाक्यप्रमाणैरसंबद्धं यद्वचन तस्य प्रकरणप्रमाणबलेनार्थव्यवस्था कर्तुं युज्यते । कुतः । प्रकरणस्येतिकर्तव्यतार्थत्वात् ॥

भावार्थः । स्वतंत्राणि श्रुतिलिंगवाक्यप्रकरणादीनि प्रमाणानि । तस्मात् श्रुतिलिंगवाक्यप्रमाणैर्यत्र योजना कर्तुं न शक्यते तत्र प्रकरणप्रमाणेन योजना कर्तव्या । कुतः । तेन प्रकरणेन तु कथं क्रियच्च कर्मेति ज्ञाप्यते ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

समिधो यजति । + तनूनपातं यजति । + इडो यजति । + बर्हिर्यजति । + स्वाहाकारं यजति । तै० सं० (२.६,१,१.) ॥

धान मुख्य किंवा यजुर्वेदांतील विधान मुख्य असा विचार पडला. सिद्धांत असा ठरला कीं, यजुर्वेदांतील ज्योतिष्टोमयज्ञाचें जें विधान ते मुख्य. कारण त्या ठिकाणीं ज्योतिष्टोमाच्या निरनिराळ्या धर्मांचें पुष्कळ वर्णन आहे असें वर्णन सामवेदामध्यें नाहीं. म्हणून यजुर्वेदांतील वर्णन मुख्य आणि सामवेदांतील वर्णन गौण. मग ज्योतिष्टोमयज्ञ जो करावयाचा तो मृदु स्वरानें मंत्र म्हणून करावयाचा असें सहजच

Sâma-veda If the Jyotistoma be performed according to the Yajur-veda, all mantras would have to be chanted low If the same be performed according to the Sâma-veda, all mantras would have to be chanted aloud The question then is—how is the Jyotistoma to be performed? Is it to be according to the Yajur-veda or the Sâma-veda? The answer is—the Jyotistoma sacrifice is to be performed according to the Yajur-veda as its dicta are principal, because the Yajur-veda describes Jyotistoma more tho-

प्रकरणाच्या विनियोगाविषयीं विचार

११ श्रुति, लिंग, वाक्य, (यांशीं) संबंध नसतां प्रकरणावरून (निर्णय करायाचा,) कारण असें कर्म करावें हें प्रकरणाचे योगानें कळतें

THE SUBJECT OF THE APPLICATION OF THE CONTEXT

11 The context determines (the interpretation of a passage) when the exegetical principles—such as a direct statement, an inferential statement and syntactical construction—do not apply because the context shows how an action is to be performed

सिद्ध झालें. तात्पर्य ठरवितांना निर निराळ्या स्मृतींमध्यें एकाच विषयाचें वर्णन असलें त्यांतील कोणती स्मृति मुख्य आणि बाकी या कोणत्या गौण हें ठरविण्याकरितां काय उपाय? ज्या स्मृतीमध्यें त्या विषयाचें पुष्कळ वर्णन केलें असेल ती स्मृति मुख्य. धर्म शास्त्रसंबंधी वादविवादांत या सूत्राचा असा उपयोग होतो.

११ या जगांतामध्यें काहीं तरी कर्म करणें ही मनुष्याची मुख्य इतिकर्तव्यता आहे. पण स्वतःच्या इतिकर्तव्यतेचें ह्मणजे स्वतःच्या धर्माचें ज्ञान होणार कसें? काहीं ग्रंथांच्या आधारानें हें ज्ञान होणार. ऋषि ब्रह्मवादि आणि आचार्य, यांनीं जे लेख करून ठेविले आहेत ते लेख आमच्या धर्मज्ञानाचें साधन आहेत. पण या लेखांचा अनुकूल अर्थ असें कसें ठरवायाचें? तें ठरविण्याचीं साधनें श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण, स्थान, आणि समाख्या, हीं आहेत. यांचा निरनि-

roughly than the Sâma veda. Hence the adjustment that the description as given in the Sâma-veda is subordinate to that given in the Yajur veda. Hence it is plain that all the mantras connected with the Jyotistoma sacrifice are to be chanted low. We will point out the practical bearing of this sûtra. The works known as Smritis regulate the common life of the Hindus. Often the same social practice or institution is described in the different Smritis, which frequently differ from one another. Hence it is necessary to accept some one Smriti in preference to the rest. How is this to be done? That Smriti which gives a full description, and goes into details, is principal, and the rest are subordinate. This sûtra thus applies to a discussion of questions in social life.

11 It is the duty of man to be actively employed. But how is he to know his own duty? Some recognized books declare it to him. The utterances of the Rishis, Brahmavâdins, and Âchâryas are the means of the knowledge

राज्या सबंधानें विचार मागील पादांत झाला आहे मागील पादाच्या तिसऱ्या सूत्रामध्यें श्रुतिप्रमाण म्हणजे काय हें वर्णिलें आहे मागील पादाच्या प्रथम सूत्रामध्यें लिंग म्हणजे काय हें वर्णिलें आहे याच अध्यायाच्या प्रथम पादाच्या प्रथम सूत्रीं वाक्य म्हणजे काय हें वर्णिलें आहे. त्याचा थोडा एथें उल्लेख केला पाहिजे वाक्यामध्ये जशीं पदें मांडलीं आहेत त्याचा तसाच्या तसाच ओढाताण केल्यावाचून सहज जो अर्थ लक्षांत येतो त्याचें नांव श्रुति हें अर्थ लावण्याचें एक साधन असल्यामुळे यास मीमांसक प्रमाण मानतात मीमांसाशास्त्रामध्यें गार्हपत्यन्याय अशी या प्रमाणाची प्रसिद्धि आहे पुनः लिंग हें दुसरें प्रमाण. वाक्यांतील प्रत्येक पदाच्या अंगीं कांहीं अर्थ दाखविण्याचें सामर्थ्य असतें एका शब्दाचे दोन तीन अर्थ होत असतां अमुकच अर्थ या वाक्यांत योग्य असा बुद्धीचा निर्णय होतो. म्हणून कांहीं अनुमान केल्यावाचून जो अर्थ लक्षांत येत नाहीं अशा अर्थाचा निश्चय करण्याच्या प्रमाणास मीमांसक लिंग असें म्हणतात या प्रमाणाची योजना करतांना बुद्धीस निर्णय करावा लागतो, आणि श्रुतिप्रमाणाची योजना करतांना बुद्धीस निर्णय करावा लागत नाहीं म्हणून लिंग प्रमाणाची योग्यता श्रुतिप्रमाणापेक्षा मीमांसक कमी मानतात मीमांसेमध्यें बर्हिन्याय या नावानें लिंगप्रमाणाची प्रसिद्धि आहे ग्रंथाचा अर्थ

of the duties of man How is the interpretation of these utterances to be regulated as they have been quoted as authoritative by schools of thinkers diametrically opposed to one another? The means of proper interpretation are the exegetical principles known as a direct simple statement (Shruti), an inferential and indirect statement (Linga), syntactical construction of a passage (Vâkya), the context (Prakarana), collocation (Sthâna) and adjustments as made by the Âchâryas (Samâkhyâ) These are one way or other considered in the last chapter, in the third sûtra of which, the nature and function of a direct simple statement are examined, and in the first sûtra of which an inferential indirect statement is explained and illustrated In the first sûtra of the first chapter of this Book, the syntactical construction as constituting a sentence is discussed All these require to be reproduced in this place The direct sense of simple words as they constitute a sentence is called Shruti, which being a means of interpretation is recognized by the Mîmânsakas as an exegetical proof It is known in the Pûrva-Mîmânsâ as *Gârhapatya nyâya* Again, Linga is another exegetical proof Every word in a sentence possesses some significant power The mind determines the particular sense to be accepted out of two or more senses of which a word admits Hence the mind, instead of directly seeing the sense of a word at once, is forced to make an inference The exegetical principle which is involved in such a mental process is called Linga

करतांना श्रुति आणि लिंग हीं दोन्ही प्रमाणें लागतात आणि वाक्य काय हें ठरवावें लागतें त्यांतील निरनिराळ्या पदांचा विचार करावा लागतो आणि मग वाक्याच्या अर्थाचा एक प्रकारें निश्चय होतो या प्रमाणास वाक्यप्रमाण असें मीमांसक म्हणतात याची योजना करतांना बुद्धीस अधिक करावी लागते म्हणून श्रुति आणि लिंग या प्रमाणापेक्षां याची प्रबलता कमी आहे मीमांसकमध्यें आरुणिन्याय या नांवानें वाक्यप्रमाणाची प्रसिद्धि आहे कारण त्या प्रमाणाचें संघात वर्णन केलें आहे हें आपणास जाणणें आहे मग ज्या ठिकाणीं या तिन्ही प्रमाणांची योजना होत नाहीं तेथें कसें करावयाचें असा विचार पडला असता प्रसंगीं प्रकरण पाहून प्रयोगाचा अर्थ ठरवावा असें सूत्रांत वर्णन आहे पुढें, प्रकरण म्हणजे काय ? निरनिराळ्या अर्थांची परस्पर आकांक्षा असून त्यांमध्यें परस्पर संबंध असतो त्या संबंधाच्या योगानें अमुकच इतिकर्तव्यता आहे अमुकच विषयाचें निरूपण चाललें आहे असें समजण्याचें त्या निरनिराळ्या अर्थांमध्यें जें सामर्थ्य असतें त्या सामर्थ्यास प्रकरण असें म्हणतात या प्रकरणप्रमाणाची योजना करतांना मनास पुष्कळ खटपट करावी लागते आणि अनुमानादिकांची योजना करावी लागते वरील तिन्ही प्रमाणांपेक्षां या प्रमाणाची योग्यता कमी आहे आतां वेदवाक्यांचा अर्थ करावयाचा. "समिधांचा याग

or an inferential and indirect statement. Whereas in the case of the first principle being employed the mind directly perceives or there is direct perception of the sense of a word in the case of the application of the last principle there is considerable reflection. Hence the Mimânsakas hold that the evidential force of the former principle is greater than that of the latter which is known in the Pûrva Mimânsâ as *Barhir nyâya*. In interpreting a document or a speech the two principles are constantly employed and the syntactical construction which constitutes a sentence is to be now determined its different cases as possessing the power of modifying the principal action or verb are to be examined when this is done the sense of a sentence is, in one way known. The exegetical principle which determines the sense of a sentence is known among the Mimânsakas as an exegetical proof In employing it, the mind is considerably exercised Hence its evidential force is less than that of the two principles (Shruti and Linga) This third exegetical principle is *known in the Pûrva-Mimânsâ as* Aruni nyâya. We have to know what duties are laid down in our sacred scriptures. The question is, when these three exegetical principles cannot be employed and fail an exegete, what is to be done? The sûtra under examination rules that under these circumstances the context or the exegetical principle called Prakarana is to be employed. What is then meant by context? It involves reciprocal connection *and such dependence of one part*

सूत्राणि.

क्रमस्य विनियोजकताऽधिकरणम् ॥

क्रमश्च देशसामान्यात् ॥ १२ ॥

भावार्थः । पुनः क्रमः प्रमाणं देशसामान्यात् । क्रमस्य किं स्वरूपं । समानदेशत्वमिति । मंत्राणामानुपूर्वी वेदवाक्यानां कथं विनियोगो भवतीत्याकांक्षामुत्पादयति । जातायामाकांक्षायां बुद्धौ भिन्नवाक्यानामेकवाक्यतारूपः क्रमो निविशते । ततो वेदवाक्यानां विनियोगः क्रियते ॥

क्रमो द्विविधः । पाठकृतोऽर्थकृतश्च । तत्र पाठकृतोपि द्विविधः । यथासंख्यः सन्निधिश्चेति मीमांसकाः क्रमं विभजंते ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

दब्धिरसि । तै० स० (१.६,११,६.) ॥ इंद्राग्नी रोचना दिवः । ऋ० स० (३.१२,९.) ॥ प्र चर्षणिभ्यः । ऋ० सं० (१.१०९,६.) ॥ इंद्राग्नी नवतिं पुरो । ऋ० स० (३.१२,६.) ॥ अयं वृत्रं । ऋ० स० (६.६०,१.) ॥

करतो" "तनूनपात् अग्नीचा याग करतो." "इडा (अन्नाचा) याग करतो" "बर्हि (दर्भाचा) याग करतो" "स्वाहाकार या शब्दाचा याग करतो" अशीं हीं निरनिराळीं वाक्यें दर्शपूर्णमासाष्टीच्या प्रकरणांत आलीं आहेत म्हणून त्याची त्या इष्टीतच योजना करायाची. अग्निहोत्र किंवा ज्योतिष्टोम या यज्ञांत त्याची योजना करायाची नाहीं प्रकरणप्रमाणाचें योगानें घडे हनें हा सूत्राचा अर्थ आहे या सूत्राचीं दोन ठळें पहनात प्रथम दव्यामध्यें अनयुक्त

of a passage upon another as springs from the mental process called expectancy The power which such a connection and dependence possess of determining the sense of a particular text is called the context or Prakarana, in employing which the mind is much exercised, and is compelled to reflect and to infer Hence the evidential force of this principle is less than that of the three principles such as Shruti, Linga, and Vākya The Vedic texts quoted are to be translated "(He) sacrifices (by means of) pieces of wood samidhs)" "(He) sacrifices to (Agni known as) Tanūnapāt"

क्रमाचा उपयोग काय, हा विचार

१२. एकाच ठिकाणीं (निरनिराळ्या विषयांचा विचार असला) म्हणजे मग क्रम

एतदा एकच शब्द आहे बाकीचें सर्व सूत्र दुसरें दळ आहे

१२ श्रुति लिंग वाक्य, आणि प्रकरण या प्रमाणांचा विचार झाला. आतां क्रम म्हणजे काय हा विचार करावयाचा निरनिराळ्या विषयांचा परस्पर संबंध असून ते एका ठिकाणीं वर्णिले असतात त्या स्थानाच्या अंगीं कांहीं अर्थ दाखविण्याचें सामर्थ्य असतें. या सामर्थ्यास पूर्वमीमांसेमध्यें क्रम किंवा स्थान असें म्हणतात क्रमाचें मुख्य स्वरूप म्हटलें म्हणजे निरनिराळ्या वाक्यांची आनुपूर्वी दिल्या यानें निरनिराळ्या विषयांचें निरूपण झालें असतां त्यामध्यें एक प्रकारचें ज्ञान उत्पन्न होतें या क्रमप्रमाणाचें वरील सूत्रांत लक्षण दिलें आहे मीमांसक क्रमप्रमाणाचा विभाग करतात तो असा पाठक्रम आणि अर्थक्रम पाठक्रम पुनः दोन प्रकारचा तो असा. यथासंख्य आणि सन्निधि यांचा संक्षेपत विचार केला पाहिजे. शब्दामागून शब्द किंवा वाक्यामागून वाक्य आलें म्हणजे त्यास पाठक्रम म्हणतात मध्यें कांहीं व्यवधान असतांहि पूर्वी वर्णिलेल्या अर्थाचा मागील अर्थाशीं संबंध असला म्हणजे

THE SUBJECT OF THE APPLICATION OF SEQUENCE OR COLLOCATION

12 Again, the place (in the book) being common (the exegetical principle employed is) sequence

"(He) sacrifices food (Idâ)" "(He) sacrifices (by means of) sacrificial grass (Barhis)" "(He) sacrifices (by means of) Svâhâkâra (or the utterance of the syllable Svâ hâ.) These different sentences occur in connection with the new and full moon-sacrifices Hence they are to be employed in performing them and not in such sacrifices as Agnihotra or *Jyotistoma. All this is determined* by the application of the exegetical principle—the context. This *is the gist of the sûtra* which consists of two parts—the first consisting of one term only—the first word in the Sanskrita sûtra—and the second, of the rest

12 The exegetical principles—Shruti Linga, Vâkya and Prakarana—have been examined, and illustrated. The subject of sequence is to be considered now Because there is a connection between thoughts as they are developed in the mind that particular place in a book in which a statement is made possesses a power of influencing the sense of a sentence. Such a power is called sequence or collocation (Krama or Sthâna) in the Pûrva Mîmânsâ. The main and characteristic feature of sequence is succession of utterances It produces a complex notion in

सूत्राणि.

समाख्याया विनियोजकताऽधिकरणम् ॥

आख्याचैवं तदर्थत्वात् ॥ १३ ॥

पदार्थः । आख्या=समाख्या (निरूपितपूर्वा) । चैवंपदाभ्यां=उपसहारः । तदर्थत्वात्—मुख्यार्थत्वात् मुख्यस्य प्रयोजनं यत् साधयति तत्त्व तस्मात् ॥

भावार्थः । श्रुतिलिंगवाक्यप्रकरणाक्रमसमाख्यानां विनियोगप्रमाणानामुपसंहारः क्रियते । तत्र समाख्यांऽतिमं प्रमाणम् । समाख्यायाः स्वरूप दर्शितपूर्वं । परस्परसंबंधिनां यत् सहज ज्ञान भवति तद् ज्ञान समाख्याबीजं । यथाऽध्वर्यवमित्युक्तं चेदध्वर्युणा कर्तव्यानि कर्माणि ज्ञायंते ॥

समाख्यापि द्विविधा । लौकिकी वैदिकीच । पुनरपि समाख्या द्विविधा । सामान्यसमाख्या विशेषसमाख्याचेति मीमांसाबालप्रकाशः ॥

त्यास अर्थक्रम म्हणावा पुन यथासंख्य म्हणजे संख्येच्या क्रमानें अर्थ करावयाचा. जसें "वृद्धतरुण भीष्मार्जुन परि न रणीं न्यून अधिक ते गमले" या मोरोपंतीं आर्येमधील वृद्ध आणि तरुण हीं विशेषणे भीष्म आणि अर्जुन यांना यथासंख्य क्रमानें लावायाचीं म्हणजे वृद्ध हें विशेषण भीष्माचें आणि तरुण हें विशेषण अर्जुनाचें. सन्निधिक्रम म्हणजे काय हे स्पष्टच आहे. त्याचें विशेष निरूपण करण्यास नको आता वेदमंत्राचा अर्थ करावयाचा "(तू) माझ्या (शत्रूचा) नाश करणारी आहेस" "प्रजाकरिता आकाशास प्रकाश करणारे हे इंद्राग्नि" "हे इंद्राग्नि नंदद

the mind as a variety of subjects are passed in review before it Such an exegetical principle is defined in the sûtra The Mîmânsakas divide sequence into local and logical or Pâ*t*ha-krama and Artha-krama Local sequence is again of two kinds —the respective and the contiguous This principle and its division are to be briefly examined When words and sentences regularly follow one another, their succession is called local sequence or Pâ*t*ha-krama Notwithstanding some intervening passage, the mind takes up a statement, and naturally connects it with another Such a power of connecting two sentences separated from one another is called logical sequence Again, the re-

समाख्येच्या उपयोगाविषयीं विचार

१३ असेंच मुख्याचें प्रयोजन साधतें म्हणून आख्या (हें प्रमाण आहे)

THE SUBJECT OF THE APPLICATION OF SAMÂKHYÂ

13 Again, because of (the principal statement) being subserved the adjustment made by the Âchâryas (is) indeed (an exegetical proof)

नगरें तुम्हीं हलविलीं (आणि) वृत्र (पापा दृत्रा) तुम्हीं ढिला केला " असा विषयीं वाद करतांना हीं वाक्यें घेऊन त्यांचा यथाक्रमें योजनापार्थी याविषयीं विचार करतात

११ मूळ संस्कृत सूत्रांत 'तदर्थत्वात्' असें पद आहे त्याचा अर्थ त्याच्या प्रयोजनासाठीं पण त्याच्या ह्याने करावयाचा हें स्पष्ट दिसत नाहीं त्याचा हा जो मुख्याचा असा आम्ही अर्थ केला आहे मुख्य म्हणजे वाक्यार्थ त्याच्या संबंधानें समाख्या किंवा आख्या हें एक प्रमाण आहे या समाख्येविषयीं पूर्वीं थोडें वर्णन केलें आहे परस्पर त्यांचा संबंध आहे अशाविषयीं जें सहज ज्ञान होतें तें समाख्येचें बीज समाख्या या आचार्यांनीं केल्या आहेत केव्हां केव्हां साक्षित शब्दावरून जें ज्ञान होतें त्यासहि समाख्या म्हणतात जसें आध्वर्यव म्हटलें म्हणजे अध्वर्यूनें करावयाचें कर्म असें ज्ञान होतें मीमांसा बालप्रकाशांत असें वर्णन केलें आहे कीं, समाख्या दोन प्रकारच्या आहेत— एक लौकिक आणि दुसरी वैदिक पुन समाख्या दोन प्रकारच्या एक सामा

spective local sequence is such as is indicated by such numerals as one another and by such words as respectively The nature of the sequence which arises from close contact being easily understood calls for no examination The Vedic texts quoted are now to be translated and applied (Thou) art indeed the destroyer (of my enemies)

Oh Indrâgni you two illuminators of the skies for the sake of the people Oh Indrâgni you two have shaken ninety townships and emasculated Vritra The question is—how are these sentences to be interpreted in reference to their sequence?

13 The term *tadarthatvât* is used in the original Sanskrita sûtra It signifies, *for the purpose of that* But the sûtra throws no light whatever on what the term *that* points to We have interpreted *that* into a principal statement, that is the principal proposition in a passage. The Samâkhyâ or Âkhyâ or the adjustment as made by the Âchâryas is an exegetical principle. We have already discussed its nature and function at some length The psychological principle on which such adjustments are based, consists in the direct knowledge produced

सूत्राणि.

श्रुत्यादीनां पूर्वपूर्वबलीयस्त्वाधिकरणम् ॥

श्रुतिलिंगवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यानां समवाये पारदौर्बल्यमर्थविप्रकर्षात् ॥ १४ ॥

पदार्थः। समवाये=सम्प्रधारणाया। पारदौर्बल्य=परं दुर्बलं तस्य भावः पारदौर्बल्यं। अर्थविप्रकर्षात्=अर्थस्य विप्रकर्षः। विप्रकर्षः सन्निकर्षाभावः। यस्य न सहजमुपलब्धिर्भवति तस्मात्। श्रुतिः=श्रवण। युगपत् श्रवणेन वा वाक्यदर्शनेन सहज याऽर्थोपलब्धिः सा। लिंग=यत् शब्दस्यार्थाभिधानसामर्थ्यं तत्। वाक्यं=एकार्थमनेकपदं। प्रकरण=नानार्थस्य सामर्थ्यात् कर्तव्यस्येतिकर्तव्यताकाङ्क्षस्य वचन। स्थान=क्रम. । अनेकस्याम्नायमानस्य यः संनिधिविशेषः सः। समाख्या=आचार्यकृतव्यवस्था॥

भावार्थः। श्रुतिर्लिंग वाक्यं स्थानं प्रकरण समाख्या च। एतानि वाक्यार्थव्यवस्थापकानि प्रमाणानि। एतेषां स्वरूपकथन लक्षणानि च पूर्वेषु सूत्रेषु निरूपितानि। तेषां प्रामाण्यमस्मिन् सूत्र आचार्यः परीक्षते। यदैतेषा प्रमाणाना सप्रधारणा प्राप्नोति तदा पर पर प्राति पर्वं पूर्वं प्रमाणं बलीयो भवति। यथा लिंगाच्छ्रुतिर्बलीयसी। वाक्याल्लिंगं बलीयः। प्रकरणाद् वाक्य बलीयः। स्थानात् प्रकरणं बलीयः। समाख्यायाः स्थानं बलीयः। वाक्यार्थमीमांसायाः सूत्रमिदं सदनमिति ज्ञातुं युज्यते। कुतः। किं विप्रकृष्ट किं सन्निकृष्ट किं सहजोपलब्ध किं कष्टोपलब्ध किं युगपदुपस्थितं किं परंपरयोपस्थितं किं प्रत्यक्षं किमानुमानिकमित्याकारकज्ञानं विना वाक्यार्थः कर्तुं न शक्यते॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

(ऐंद्र्या) गार्हपत्यमुपतिष्ठते + कदा चनस्तरीरसीत्याह। तै० सं० (१.५,८,४.)॥ कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे। ऋ० स० (८.५१,७.)। तै० स० (१.४,२२,१.)॥ स्योनं ते सदनं करोमि। घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते प्रतितिष्ठ। व्रीहीणां मेध सुमनस्यमानः। तै० ब्रा० (३.७,५,२.)॥ अवीवृधेता महो ज्यायो-

प्राग। तै० ब्रा० (३,१०,३) ॥ ... प्रस्तरे। ... कर्मणे। तै० सं० (३,३,३,३)॥ ... वैश्य ... । ऐ० ब्रा० (७,११)॥

श्रुत्यादि प्रमाणामध्ये पूर्वी पूर्वीचें प्रमाण प्रबळ, हा विचार

IN THE CASE OF PROOFS SUCH AS A DIRECT STATEMENT, AN INFERENTIAL STATEMENT AND THE REST THE SUBJECT OF EACH ANTECEDENT PROOF BEING STRONGER THAT THE OTHERS FOLLOWING IT

१४ श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण, स्थान, आणि समाख्या, यांचा विरोध पडला असतां मागल्यापेक्षां पुढील दुर्बल, कारण अर्थाचा दूरान्वय होतो

14 (In the case) of a direct simple statement an inferential statement the syntactical construction of a sentence the context, collocation (sequence), and the adjustment- (any two or more of these) applying to the same text, the impotency of the latter, (in the order of the above enumeration accrues), because of (its) grammatical or logical connection being far fetched.

न्य आणि पुढील विरोध ... मार्ग ... निरा । ... आणि ... माही

by the subjects connected with one another Such adjustments it is often stated are made by the Acharyas and ought to have no binding power Sometimes the grammatical analysis of words is called Samakhya for instance, the power of the term Adhvaryava etymologically signifying a sacrificial function of the priest—Adhvaryu The Mimansa Bala Prakasha states that Sama

१४ हें सूत्र वाक्यार्थमीमांसेचें ... अर्थ ... वाक्य ... नये ... ।

श्रुतिप्रमाणाचा विचार मागें झाला आहे तसाच बार्हन्यायानें लिंगप्रमाणाचा विचार झाला आहे आरुणिन्यायानें वाक्यप्रमाणाचा विचार झाला आहे मागील सूत्रीं प्रकरण, क्रम, आणि समाख्या, याचा विचार केला आहे आणि त्या त्या ठिकाणीं त्याचीं लक्षणेंहि दिलीं आहेत त्याचे निरनिराळे प्रकारहि दाखविले आहेत तथापि शास्त्रार्थविचारामध्यें एकाच विषयाचें निरनिराळ्या सबबानें पुन पुन. वर्णन झालें असता चिंता नाहीं म्हणून वरील सूत्रातील प्रत्येक पदाच्या अर्थाचे वर्णन करायाचें. ग्रंथामध्यें जीं पदें किंवा वाक्यें .अढळतात त्याचा सकृद्दर्शनीं जो अर्थ मनामध्यें उत्पन्न होतो, आणि जो अर्थ लावण्याविषयीं काहींएक मानगड करावी लागत नाहीं, ज्या मध्ये साधित पदाची फोड करावी लागत नाहीं, ज्या मध्यें शब्दाच्या व्युत्पत्तीविषयीं विचार करावा लागत नाहीं अशा वाक्यार्थ करण्याच्या पद्धतीस मीमांसक श्रुतिप्रमाण म्हणतात ज्यामध्यें ग्रंथाचा अर्थ करतांना शब्दाच्या व्युत्पत्तीचे धोरण ठेवावें लागतें, शब्दाची योजना किंवा वाक्याची योजना कशी केली आहे आणि त्याचा अर्थ कसा बसतो हें अनुमानानें बसवावें लागते त्यास मीमांसक लिंगप्रमाण म्हणतात. श्रुति हें वाक्यार्थमीमांसकाचें प्रत्यक्षप्रमाण लिंग हे त्याचे अनुमानप्रमाण. नैयायिकाचे प्रत्यक्षप्रमाण आणि वाक्यार्थमीमांसकाचे प्रत्यक्षप्रमाण यामध्यें

khyâ or the adjustment of sacred texts is of two kinds—the one, profane (Loukika) and the other, sacred (Vaidika) Again, Samâkhyâ is divided into two classes—general (Sâmânya) and particular (Vishesa) As there is nothing special about these divisions, we need not enter into particulars about them

14. This sûtra is the repository of exegetical principles To all questions of interpretation, these proofs apply The evidential force of a direct simple statement is explained by the Gârhapatya-nyâya already discussed The Barhi-nyâya already noticed explains an inferential statement The Ârumi-nyâya gives the analysis of the evidential force of the construction of a sentence (Vâkya). In the preceding sûtra, the nature and function of the context, exegetical sequence, and the adjustments made by the Âchâryas, are discussed. In the special sûtras referred to as the Nyâyas, they are defined, and their varieties, enumerated. But in a philosophical treatise, the repetition of the same subject is to be allowed, when it is likely that a new light will be thrown upon it Hence every term in the above sûtra is to be explained The Mîmânsakas define Shruti or a direct statement to be a word or a sentence which at first sight conveys its sense, about the interpretation of which no argument or reasoning is necessary, which does not necessitate the analysis of compound terms, or the consideration of its etymology They define Linga to be that which involves the con-

मोठा भेद आहे. वाक्यार्थमीमांसकांच्या मतें अनुमान म्हणजे लिंग यावरून ज्ञान म्हणजे श्रुति ही प्रबळ आहे असें म्हणणें प्राप्त आहे. नैयायिकांच्या मतें प्रत्यक्षापेक्षां अनुमान अधिक स्पष्ट आहे असें म्हणणें प्राप्त आहे. असा भेद कां पडतो? जें जें काहीं ग्रंथामध्यें लिहिलें आहे त्याच्या वाक्यार्थाचा विचार वाक्यार्थमीमांसकांस करणें आहे. तत्त्वज्ञानी प्रत्यक्ष समजतें तें श्रुतिप्रमाण. तें वाक्यार्थमीमांसकांचें प्रत्यक्ष. नैयायिकांस प्रयोग मांडणी करून अविरत विचार प्रयोग पाहून, यंत्राचें साह्य घेऊन, पारिणामिक परिणामाचा विचार करून निरनिराळ्या मार्गांनी झालेला विचार ताडून पाहून व अनुभवास येणें जें प्रतीतीस येतें तें नैयायिकांचें प्रत्यक्ष. या प्रत्यक्षाहून वाक्यार्थमीमांसकांचें श्रुतिप्रमाण भिन्न आहे. कारण एखाद्या अद्भुत कल्पनेचें यथार्थ वर्णन केलें आहे, किंवा नयानिमित्तें अनुमानाचीं अनुमानें रचलीं आहेत, कोणी ऐकीव गोष्टींचें वर्णन केलें आहे, कोणी दृष्टांत देऊन उपमानाची रचना केली आहे किंवा कोणी पद लावून मिथ्या प्रपंच केला आहे—या सर्वांचा अर्थ करतेवेळीं वाक्यार्थमीमांसकांस श्रुतिप्रमाण लागू पडतें—यावरून वाक्यार्थमीमांसकांचें श्रुति किंवा प्रत्यक्षप्रमाण आणि नैयायिकांचें प्रत्यक्षप्रमाण यांमध्यें किती अंतर आहे हें सहज लक्षांत येईल. अ

sideration of the derivation, and etymology of a word and employs inference in settling the sense either of a word or a sentence. Shruti is the direct exegetical proof—the exegetical *pratyaksa* or direct ocular demonstration, and Linga is exegetical inference or *anumâna*. There is a radical difference between the direct ocular demonstration of the exegetes and that of dialecticians or Naiyâyikas. The former hold that the evidential force of Shruti or what is directly heard or seen is greater than that of inference. The Naiyâyikas on the contrary hold that the evidential force of inference is decidedly greater than that of direct ocular demonstration that is that which is directly cognized by the senses. What is the *rationale* of this difference? It has been frequently remarked that what is directly perceived and understood is the Shruti or the *pratyksa* of the Mîmânsakas. The exegetes have to interpret every statement uttered or met with in any document while the Naiyâyikas have to arrange experiments to analyse complex processes to employ some apparatus for the purpose to eliminate what is accidental to compare the result at the different stages of the investigation and to note down their actual experiences. These constitute the *pratyaksa* (or what is cognized by the senses or sensuous perception) of the Naiyâyikas. The exegetical proof called Shruti by the exegetes is totally different from the logical proof called Pratyaksa by the Naiyâyikas. Because whether it is a poetical fiction

सें असता नैयायिकाचा कटाक्ष कशा-वर, आणि वाक्यार्थमीमांसकाचा कटाक्ष कशावर, हें न समजता प्रत्यक्षापेक्षा अनुमान प्रबळ असें कोणी म्हणावें, आणि कोणी अनुमानापेक्षा प्रत्यक्ष प्रबळ असें म्हणावें, आणि उगीच भांडत बसावें अशा भांडणास म्हणावें तरी काय? अस्तु. मीमांसेचा विचार करतांना असा गोंधळ पडतो म्हणून आम्हांस इतकें निरूपण करावें लागलें. पुढें—निरनिराळीं पदें किंवा शब्द एकत्र येऊन त्या अनेक शब्दांपासून एकच अर्थ मनांत उत्पन्न होतो. या अर्थास वाक्य असें म्हणतात. वाक्यार्थ लाव-ण्याचें हें एक प्रमाण आहे असें मीमां-सक मानतात वाक्यासच मीमांसक प्रमाण का मानतात? वाक्यार्थ करते-वेळीं शुद्ध वाक्य आहे किंवा साकांक्ष वाक्य आहे, केवळ वाक्य आहे किंवा समवाक्य आहे, एक वाक्य आहे किंवा वा-क्यभेद आहे, असा विचार वारंवार करावा लागतो हा विचार जैमिनिकृत मीमांसेच्या दुसऱ्या अध्यायांत पुष्कळच झाला आहे. यावरून वाक्य हें वाक्यार्थमीमांसेचें प्रमा-ण कसें हे सहजच लक्षांत येईल. जेथें श्रुति, लिंग, किंवा वाक्य, यांच्या योगानें अर्थ बसत नाहीं तेथें विषयाच्या मागील पुढील संदर्भाचा विचार करावा लागतो जे निरनिराळे विषय वर्णिले आहेत त्याचें धोरण काय हे लक्षांत आणावें लागतें. मुख्य अमुक वर्णन करणें आहे असें ठरविण्याकरितां आकांक्षेचा विचार क-रावा लागतो, आणि निरनिराळ्या विष

describing the marvellous, or a series of deductions made by a logician about the property of an object or the narration of a mere hearsay story, or a series of rhetorical illustrations, and metaphors or the prating of a mad man, all these are equally important to a Mîmânsaka from an exegetical point of view, and are to be considered Shruti or the objects of direct sensuous perception But the Naiyâyika cannot recognize these as the objects of direct sensuous perception, because he finds that they contradict his experience such as is acquired by means of direct observation checked by inference Such being the difference between the methods of proof employed by exegetes and Naiyâyikas, some assert that direct sensuous perception possesses more evidential force than inference, while others hold that the evidential force of inference is stronger than that of direct sensuous perception Such a procedure is to be deprecated in as much as the distinction between exegetical proof and logical proof is not seen by those who discuss the relative cogency of direct sensuous perception and inference Yet such a discussion is commonly carried on among Indian scholars—a discussion, the nature of which cannot be characterized Suffice it to state that we have been compelled to make these remarks in order to point out the confusion that ensues, when the exegetical proof called Shruti is to be applied to a particular case of doubtful interpretation To proceed, one consistent sense is conveyed to

याचा परस्पर संबंध पाहून अमकाच विषय मुख्य आणि गौण आहे असें त्याच्या योगानें ठरविलें पतें त्या प्रमाणाचें नांव प्रकरण. विषय एका पुढें एक येतात म्हणून मागील विषयाच्या योगानें पुढील विषयाच्या मांडणीमध्यें अंतर पडलेलें वाटतें. प्रथम जो विषय बुद्धीनें प्रथम घेतला आहे त्याचे योगानें मागून बुद्धि ज्या विषयाचें ग्रहण करते त्या विषयाचें रूप बदललेलें वाटतें म्हणून ज्या स्थळीं विषय वर्णिला आहे त्या स्थळाचें माहात्म्य वाक्यार्थ करतेवेळीं मोठें आहे म्हणून हें माहात्म्य ध्येयीकरून ठरलें त्या प्रमाणास वाक्यार्थमीमांसक स्थान असें म्हणतात अथवा एका मागून एक विषय पतात म्हणून वाक्यार्थ करतेवेळीं त्यांच्या आनुपूर्वीचा विचार करावा लागतो कारण हि या योगानें वाक्यार्थ बदलतो या प्रमाणास मीमांसक क्रम असें म्हणतात केव्हां केव्हां ग्रंथाच्या उत्पत्ती वरून अथवा आचार्यांनीं किंवा दुसऱ्या पंडितांनीं ग्रंथाचा विभाग केला असतो किंवा कांहीं संज्ञा केल्या असतात, त्या वरून ग्रंथाचा अर्थ बसविता येतो अशा या प्रमाणास वाक्यार्थमीमांसक समाख्या असें म्हणतात सूत्रांतील श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण स्थान, आणि समाख्या या पदांच्या अर्थाविषयीं इतका विचार झाला आता सूत्रार्थाविषयीं विचार करावयाचा समयाचे असें सरळ सूत्रांत पद आहे त्याचा वास्तविक अर्थ—दोन्ही एकदम आले अ

the mind by a variety of words bearing different relationships to one another and arranged in an order prescribed by the rules of grammar The evidential power of such a sense is exegetically called a Vâkya which we have tran l ted by *the syntactical construction of a sentence* It is recognized by the Mimânsakas as a method of proof in interpreting a passage. Why is the syntactical construction or its exegetical power considered to be a method of exegetical proof by the Mimânsakas! Because in interpreting a passage it is necessary to determine whether a given sentence is simple or complex, single or compound, subordinate or co-ordinate, a divisible or non-divisible sentence. Jaimini examines the nature and cl sses of sentences in the Second Book of his sûtras. Hence it will be easily seen why the power of a sentence is recognized to be a method of proof by the Mimânsakas. When a passage cannot be interpreted by means of such methods as Shruti, or Linga or Vâkya, its connection with its antecedents and consequents is to be examined A subject is invariably treated of along with some others, the bearing of which it is necessary to determine before a given passage treating of a particular subject is interpreted. In order to see what is the principal subject of examination, expectancy already explained more than once is to be noticed. That method of exegetical proof which examines the relationship between different subjects treated of in a passage which distinguishes the principal

सना—असा आहे. कोणी कोणी भाष्यकार विरोध असा अर्थ करतात तो योग्य नाही पारदौर्बल्य म्हणजे काय? श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण, स्थान, आणि समाख्या, ही ओळीनें मांडलीं हीं सहा आहेत त्यामध्यें पहिल्या श्रुतीपेक्षा दुसरें लिंग प्रमाणदृष्ट्या दुर्बळ लिंगापेक्षा वाक्य दुर्बळ, मग सहजच श्रुतिपेक्षा वाक्य विशेष दुर्बळ वाक्यापेक्षा प्रकरण दुर्बळ मग सहजच श्रुति आणि लिंग यापेक्षा प्रकरण विशेष दुर्बळ प्रकरणापेक्षा प्रमाणदृष्ट्या स्थान दुर्बळ. मग सहजच, श्रुति, लिंग, आणि वाक्य, यापेक्षा स्थान विशेष दुर्बळ स्थानापेक्षा समाख्या दुर्बळ मग सहजच श्रुति, लिंग, वाक्य, आणि प्रकरण, यापेक्षा समाख्या विशेष दुर्बळ असा पारदौर्बल्यपदाचा अर्थ आहे आता एकदर पृथपर्यंत सूत्राचा अर्थ काय? - श्रुतिप्रमाणानें एक प्रकारचा वाक्यार्थ बसतो, आणि लिंग प्रमाणानें दुसऱ्या प्रकारचा वाक्यार्थ बसतो, असे एकाच वाक्याचे दोन प्रकारचे अर्थ होऊं लागले असता त्यातील कोणता अर्थ घ्यायाचा, आणि कोणता अर्थ टाकायाचा? पुन एकाच वाक्याचा प्रकरणावरून एक अर्थ बसतो, आणि क्रमाचे धोरणानें दुसरा अर्थ बसतो मग दोहोमधून कोणता अर्थ घ्यायाचा आणि कोणता अर्थ टाकायाचा? प्रकरणावरून जो अर्थ बसतो तो घ्यायाचा. आणि क्रम किंवा स्थान याच्या धोरणानें जो अर्थ बसतो तो टाकायाचा साही प्रमाणामध्यें समाख्येची योग्यता अति-

subject from those merely subordinate and conducive to its elucidation, and which determines the interpretation of a given passage is called by the Mîmânsakas Prakarana or the context Because when different subjects follow one another, their sequence affects the impression which each can individually make on the human mind, and because the form of an object which the mind has first perceived, is affected by the form of an object which is perceived afterwards, the subjective action of the mind on the ideas stored up in it one after another is to be specially explained Such ideas are, however, expressed in the order in which the human mind perceives them Hence the particular place in which an idea is stated is exegetically important Hence the collocation of thoughts as expressed in a speech or a book is to be considered in this connection This is known in the Pûrva-Mîmânsâ as Sthâna Again, notions occur to a speaker or a writer in a particular order—that in which they are connected by the human mind Their sequence is to be considered in exegetics, because it affects the interpretation of a speech or a passage This method of exegetical proof is called Krama by the Mîmânsakas Sometimes, interpretation is aided by etymological analysis, by the divisions of particular departments of knowledge, made by the Âchâryas or scholars of renown or by a nomenclature developed by them Such an exegetical proof is called in the Pûrva Mîmânsâ

शाप कमी आहे ही गोष्ट वाचकांनी लक्षांत ठेवली पाहिजे ... अशी ... उपमा या जैमिनि अथवा भाष्य कारांच्या व्यवस्थेच्या धोरणानें अर्थ सम जण्याची पद्धत चालत आलेली आहे असो पूर्वपक्षां लिंग दुबळें, लिंगापेक्षां वाक्य दुबळें, असी समजाची व्यवस्था या ठिकाणीं ह्या सूत्रांत सांगितात मूळ ... सामर्थ्ये अर्थविप्रकर्षात असें ... दिलें आहे अर्थविप्रकर्ष म्हणजे दौर्बल्य दुराम्नाय होन प्रका रचा आहे—एक बुद्धिस्थ आणि दुसरा ... दृष्टांत दिल्यानें हा विभाग सहज समजेल ' ... पर्वत आणि तो ... रचा ... ही पर्वताची ... ? असें कोणी म्हटलें असतां ... मनांत पेराच्याविषयी नाना तरंग उ ... जे शब्द उच्चा रिले त्यांशीं त्याचा दूरचा ... असतो हे बुद्धिस्थ दूराम्नायाचें स्वरूप ... हें ... फार सहज समजेल अर्थविप्रकर्ष हें ... सूत्रांत योजिल्यानें ... बुद्धिस्थ आणि ... या दोन्ही दूराम्नायांचा समावेश केला आहे दूरा म्नाय होतो म्हणून श्रुतिपेक्षां लिंगप्रमाण दुबळें हें कसें ? ... पुढें घेतला आहे त्याच्या अर्थाचा विचार चालला आहे प्र त्यक्ष, सहज, सरळ, शब्दांनी त्यांचा एक अर्थ निश्चय झाला त्यांत ... पर्वा या सामर्थ्यावरून अनुमान करून जरा निकोप घेऊन दुसरा अर्थ नि श्चय झाला मग या दोन्ही अर्थामध्यें

Samákhyá. We have thus con sidered and explained the terms *Shruti Linga Vákya Prika rana Sthána* and *Samákhyá*—as used in the sûtra. The sense of the whole sûtra itself is to be next examined. The term *Sa maváye* is used in the sûtra. It really signifies *under the cir cumstances* when two or more principles or methods apply to a particular case at the same time. Some commentators interpret *Samaváya* into opposi tion. The next term is *Páradour balya*. What is it? The exe getical methods of proof—such as the direct and inferential state ments the syntactical construc tion of a sentence the context the collocation or sequence and adjustments—are arranged in order. These are six. From an exegetical point of view the second method of proof is weaker than the first the third weaker than the second. Hence it is evident that the third is spe cially weaker than the first. The context is weaker than the third. Hence it is evident that the fourth is specially weaker than the first second and third methods of proofs. Sthána or Krama is weaker than Praka rana collocation or sequence is weaker than the context from an exegetical point of view. Hence it is evident that the fifth method—collocation or se quence is specially weaker than the preceding four. Samá khyá is weaker than collocation or sequence. Hence it is evi dent that the last is the weakest of them all. *Páradourbalya* which literally signifies the impotency of the latter in the order of succession is to be thus inter

प्रथम अर्थ ग्राह्य. कारण त्यामध्यें बुद्धिस्थ किंवा ग्रंथस्थ दूरान्वय करावा लागत नाहीं. पुन सारें वाक्य घेऊन त्यातील साऱ्या पदांच्या धोरणानें आणि त्यातील निरनिराळ्या कारकांचा संबंध बसवून अर्थ केला. आणि त्याचा सहज अर्थ अमुक असें ग्रंथ पाहताच लक्षात आलें. वाक्याच्या जुळणीवरून जो अर्थ लक्षात आला तो अर्थ दुर्बळ कारण दूरान्वय करावा लागतो. सरळ बुद्धिला जो अर्थ एकदम कळतो त्यामध्ये कांहीं तिढेवेढे नाहींत. वाक्याचा कर्ता अमका, वाक्याचें कर्म अमकें, वाक्याचें करण अमके, हें साकाक्ष वाक्य आहे, हें सम वाक्य आहे अशी कुटाकूट करून जो अर्थ बसविला, त्यामध्यें बुद्धीस किती खटपट करावी लागते ? विचारणीय ग्रंथात प्रत्यक्ष नाहींत अशा किती गोष्टी पत्कराव्या लागतात म्हणून बुद्धिस्थ विशेष दूरान्वय होतो. पुन क्रमप्रमाण घेतलें क्रम दोन प्रकारचा असे पूर्वी सांगितलेंच आहे— पाठक्रम आणि अर्थक्रम. पाठक्रमाच्या धोरणानें किंवा अर्थक्रमाच्या धोरणानें अर्थ करूं लागलें म्हणजे ग्रंथांतील पूर्वापर संबंधाचा विचार करावा लागतो मागील पुढील अर्थाची योग्यता काय हेहि पहावें लागतें. अशी बुद्धीला खटपट करावी लागते. श्रुति, लिंग, वाक्य, आणि प्रकरण, या प्रमाणांची योजना करतांना इतकी खटपट करावी लागत नाहीं. सहजच क्रमप्रमाण योजतांना बुद्धिस्थ दूरान्वय फार होतो म्हणून

preted To sum up the sense of the sûtra, when under the same circumstances, two or more methods of exegetical proof apply to the same passage under interpretation at the same time, what method is to be preferred? Out of two or more interpretations of the same passage proposed in conformity with the different exegetical methods applied, what interpretation is to be accepted ? For illustration, the Shruti or the direct simple statement when examined points to one interpretation, the inferences drawn from the statement at once direct and simple threatening to alter the original interpretation When two interpretations of the same statement under the same circumstances are thus proposed, which interterpretation is to be accepted? and which, to be rejected? Again, the context and the sequence of a passage point each to a different interpretation Out of the two thus proposed, which interpretation is to be accepted? and which, to be rejected? The interpretation warranted by the context is to be preferred to that warranted by sequence of thoughts. Because now-a-days, the only method of exegetical proof that is understood, and employed, is Samâkhyâ as based on etymology, or the nomenclature, the divisions, and the adjustments made by commentators, it is necessary to state that the reader should mark that the exegetical proof consisting in Samâkhyâ or the adjustments made by the Âchâryas is the weakest of all exegetical proofs The author of the sûtra explains the *rationale* of

त्याची अपेक्षा दुसऱ्या प्रमाणापेक्षां कमी आहे. समाख्याप्रमाणाविषयीं विशेष विचार करण्यास नको. हें स्पष्ट आहे की, वैयाकरणांनीं शब्दांची व्युत्पत्ति सांगितली. आचार्यांनीं विभाग केले आणि त्यांना निरनिराळ्या संज्ञा केल्या. यांचें उदाहरण काय? त्यांनीं दुसऱ्या या शब्दाच्या उपयोगाच्या [illegible] आहे. उपयोग [illegible] केला [illegible] दुसऱ्याच्या शब्दांच्या पराक्रमाची योजना आहे. [illegible] असा विचार न करतां ती मान्य करावयाची. दुसऱ्यानें ज्ञापेलेला विभाग त्यावर अवलंबन आहे. [illegible] अर्थ समजावयाचा [illegible] आणि वाचकाच्या मनामध्ये वास्तव स्वरूप असावयाचें तो [illegible] जणांच्या बुद्धीशीं स्वरूप पडतां [illegible] बुद्धि [illegible] बुद्धि [illegible] विभाग [illegible] एका आचार्याची बुद्धि [illegible] दुसऱ्या आचार्याची बुद्धि, असा [illegible] बुद्धीशीं [illegible] समाख्याप्रमाण योजनांना [illegible] या हाव [illegible] समाख्येची योजना [illegible] याय [illegible] सर्व उपाय [illegible] आचार्य या प्रमाणाविषयीं [illegible] असा विचार करावा [illegible] मूळ [illegible] नष्ट झाली आहे आणि अर्वाचीन [illegible] त्यांची [illegible] मूळ प्रमाणापेक्षां

considering each exegetical method of proof as potent or otherwise according to its number in the order of enumeration. The reason assigned in the original Sanskrita sûtra is *Artha viprakarsât* which literally signifies—from the remoteness of the sense (of the different parts of a passage). We have interpreted it into far fetched connection which is either mental or such as is conceived by the mind and textual or such as is actually expressed by a speaker or writer. An illustration will explain this division. This Pârvati hill and that Shanavâra palace. Oh what is the present condition of the Pârvati hill? When one exclaims in this way a variety of sentiments about the power of the Peshvas is awakened in the mind of a Maratha hearer. These sentiments are remotely connected with what is actually expressed by the speaker. This is the form of mental remote connection. The nature of the textual remote connection will be easily understood by our readers, for they have always to unravel obscure passages in which the nominative case may be separated from its verb by some intervening sentences, and in which what is the principal verb is not at once seen. The compound term—the remoteness of the sense—as used in the sûtra includes the mental as well as the textual far fetched connection. How is the statement to be understood that because of the far fetched connection a direct simple statement is to be preferred to an inference drawn from it? Let us put a case. We have before us a written passage which is to

हि विशेष मानण्यात येते, असा दुर्दैवानें शास्त्रार्थाचा घर सुटला आहे. शास्त्रानें लोकास ताब्यात ठेवायाचें, शुद्धाचारानें रक्षण करायाचे, तें एकीकडे राहून मनास येईल त्याप्रमाणें पंडितजन ग्रंथाचे अर्थ करून लोकाचे समजुतीप्रमाणें आणि दुष्टाचाराच्या धोरणानें शास्त्रास ताब्यात आणतात. या दुर्दैवास औषध ज्या सूत्राचा विचार चालला आहे ते सूत्र होय ग्रंथार्थ करतेवेळीं श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण, स्थान, आणि सामाख्या, याच्या बलाबलाविषयीं विचार होऊन बुद्धिस्थ किंवा ग्रंथस्थ दूरान्वय जितका टाळवेल तितका टाळणें हे सर्वथैव अवश्य आहे या सूत्राचा विचार करतांना ज्या वेदवाक्याचें अनुसंधान करतात त्या वेदवाक्याचा अर्थ करायाचा " इंद्रविषयक मन्त्रानें गार्हपत्य अग्नीचें उपस्थान करतो " " हे इंद्रा, (तू) आपल्या लोकाचा नाशक नाहींस. (तू) यज्ञ करणाऱ्यास रक्षितोस " " तुपाच्या धारेने तुझे आसन सुखकर करतों, स्वीकारण्यास योग्य करतों, त्यात तूं बैस, अमृतस्थळी तू स्वस्थ बैस, हे भातांच्या गाभ्या, पुढें तुझें मनन होणार आहे " " सूक्तवाक हा मंत्र म्हणून प्रस्तराची आहुति देतो." " देवाच्या कर्माकरिता तू शुद्ध हो " राजसूयप्रकरणीं शुनःशेपाचें आख्यान आहे--तें ऐतरेय ब्राह्मणामध्यें आहे तें पहावे श्रुति, लिंग, वाक्य, स्थान, प्रकरण, आणि समाख्या, याच्या बलाबलाविषयीं विचार करतांना

be interpreted. It warrants one interpretation when its direct and simple statements are examined When the particular power of the words of a passage is considered, when the sentiments a particular phrase awakens are noticed, and when an inference is drawn from the way in which the words of the passage are arranged, the same passage warrants another interpretation Of the two interpretations, the first is to be accepted, because it does not involve the consideration of any mental or textual remote connection Again, a whole sentence is to be taken grammatical connection which its words bear to one another, to be examined, and an interpretation, to be proposed, while the sense of the sentence is understood as soon as it is read Hence the former interpretation or sense based on the examination of its grammatical connection is to be rejected it is invalid, because it involves the consideration of textual remote connection That sense which is directly perceived by the mind does not necessitate the examination of any question whatever How much is the mind exercised when it has to fix the sense of a sentence by discovering the nominative, the object, and the means of the principal action and to determine whether the whole sentence is complex or simple, and what parts are subordinate or co-ordinate! Some statements not actually expressed in a book before us are to be accepted Hence the mental remote connection is to be recognized Again, the method of exegetical proof called the context is to be

या वरील वाक्यांची योजना करतांना पूर्वापर आणि साहित्य यांचें निरूपण करतांना हीं वाक्यें आलीं आहेत, आणि त्यांचा संबंध पुनः स्पष्ट आला आहे म्हणून तीं येथलीं आहेत परांची योग्यता काय, वाक्याचें प्रकार कोणते, व त्यांची योजना कशी, आणि या सूत्रांत सांगितलेली सहा प्रमाणें, इतकें हें वाक्यप्रमाणांविषयीं मुख्य रहस्य आहे त्याविषय विशेष विवेचन पुढें दिलेल्या पुढील सूत्रीं होईल

considered. It has already been stated that the context is of two kinds—the sequence as developed by mere expression or repetition and the sequence of thoughts. The connection of a statement with its antecedents and its consequents is to be examined when the exegetical proof called the context is employed. The bearing of the preceding sentences on the sentence under interpretation is to be determined. Thus the mind is exercised but when *Shruti* (a direct simple statement) *Linga* (an inferential statement) *Vâkya* (syntactical construction) and *Prakarana* (the context)—all these are employed the mind is so much exercised. Hence in employing the method of proof called the sequence mental remote connection is much involved. Hence as an exegetical proof it has comparatively little force. The exegetical proof called Samâkhyâ does not call for any special examination. It is well known that grammarians like Shâkatâyana attempted to fix the etymology of words and that some Âchâryas divided sacred scriptures and named their parts. Exegetes use those as Samâkhyâ. What is the purport of such a procedure? They turn to account the intellectual labours of others. In other words the intellectual power of the Âchâryas is to be utilised: without estimating it properly it is to be acknowledged: the interpretation we seek is to be based on the division and nomenclature as attempted by others: really the reader is to seek light directly from an author whether sacred or profane there is a

people and adapt it to their degenerate tastes and vicious habits. The remedy against such a tendency of our people is the sûtra under examination for Jaimini a great religious teacher absolutely lays it down as an essential principle that in interpreting a sacred text at least the methods of exegetical proofs—*Shruti, Linga, Vâkya, Prakarana, Sthâna* or *Krama* and *Samâkhyâ*—are to be adopted after their relative power and importance are duly considered and that textual or mental remote connection is to be avoided as much as possible. Now the Vaidika texts quoted by commentators in annotating upon this sutra are to be translated and applied. "He worships the Gârhapatya fire by means of mantras which speak of Indra. Oh Indra thou art not the destroyer of thy people. Thou protectest sacrificers." "I make thy seat comfortable by streaming clarified butter. I render it fit to be accepted. Sit in that in the immortal (seat) abide thou art to be well contemplated. Oh marrow of grains of rice." He carries away the handful of sacrificial grass called Prastara by reciting the Sûkta vâka." "Be purified for a divine work." These sacred texts and the story of Shunah shepa as narrated in the Aitareya Brâhmana and connected with the coronation ceremony are to be referred to when the relative exegetical power of the methods of proof—such as a direct simple statement, an indirect and inferential statement, syntactical construction, the context collocation or sequence and

सूत्राणि.

द्वादशोपसत्ताया अहीनांगताऽधिकरणम् ॥

अहीनो वा प्रकरणाद्गौणः ॥ १५ ॥ (पू०) ॥

पदार्थः । अहीनस्य लक्षणमाश्वलायनश्रौतसूत्रे (उ० ४.१,१२.) कृतं ॥ द्विरात्रमारभ्य एकादशरात्रपर्यंता अहीनाः ॥ अहीन एकाहाद् विशिष्यते । यस्मिन्नेकाहे त्रिः सोमः सूयते स एकाहो यागः । यद्यप्येकाह इति यज्ञस्य नाम तथापि स बहुदिवसान् व्याप्नोति ॥

भावार्थः । श्रुतिलिंगवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यानां विनियोगप्रमाणानां पूर्वेषु सूत्रेषु सामान्येन विचारः कृतः । इदानीं तेषां विशेषयोजना वादे क्रियते । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति तैत्तिरीयसंहितायां (६.२,५,१.) यद् वचनं तत्र वाक्यार्थप्रसंगेऽहीनपदं ज्योतिष्टोमस्य विशेषणं भवेद् यदि प्रकरणप्रमाणमंगीक्रियेत । आर्याणां व्यवहारे ज्योतिष्टोमोऽहीनश्च स्वतंत्रौ यागौ । तस्माद् वेदवचनमार्यव्यवहारं विरुणद्धि ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

द्वादश सान्हस्योपसदः स्युरितिस्त्रोऽहीनस्य यज्ञस्य विलोम क्रियेत तिस्र एव सान्हस्योपसदो द्वादशाहीनस्य यज्ञस्य सवीर्यत्वाय । तै० सं० (६.२,५,१.) ॥

the adjustments as made by the Achâryas—is examined and determined These texts have been already quoted in connection with the Gârhapatya-nyâya and Barhir-nyâya As they are connected with the sûtra we interpret, they are reproduced. The secret of exegetical philosophy consists in the knowledge, of the power of a term, of the different kinds of sentences, of their exegetical application, and of the six methods of proof enunciated in this sûtra All this is particularly illustrated and elucidated by the following sûtra

बारा उपसत् नावाचे याग हे अहीन नामक यज्ञाचें अंग, हा विचार

१५. नव्हे प्रकरणावरून अहीनयज्ञ गौण (असें सिद्ध होतें) (पू०)

१५. प्रथम इतकें सांगितलें पाहिजे कीं प्रकरणप्रमाणाची योजना करतांना पूर्वपक्षकार कोटी काढतो. अहीन या पदाचा उपयोग सूत्रांत केला आहे. आश्वलायन श्रौत सूत्रांत (६ १ १२) या ठिकाणीं अहीनशब्दाचें लक्षण केलें आहे. एकदां सोम कांडणें (?) त्यास सोमसवन म्हणतात. ज्या यज्ञांत एके दिवशीं तीन सोमसवनें असतात त्यास एकाह म्हणतात. याचा अर्थ एक दिवस चालणारा सोमयाग. वास्तविक असा सोमयाग एकच दिवस चालत नाहीं, अधिक दिवस चालतो. परंतु जितकीं सोमसवनाचीं त्रिकें तितके दिवस सोमयाग चालतो असें म्हणण्याची चाल पडली आहे. सोमयाग तीन प्रकारचा-एकाह, अहीन, आणि सत्र. दोन रात्रींपासून बारा रात्रींपर्यंत चालणारा अहीनयाग. इतका अहीनशब्दाच्या अर्थाचा विचार झाला. पूर्वपक्षकारानें प्रकरणप्रमाणाची योजना करतांना मीमांसकांस कसा दोष दिला आहे हें समजण्याकरितां तैत्तिरीय संहितेंतील (६ २ ५,१) हा मंत्र पहा. वाक्यार्थ करतेवेळीं

THE SUBJECT OF THE TWELVE UPASAD OFFERINGS BEING AN ESSENTIAL PART OF A SACRIFICE DENOMINATED AHÎNA.

15 The context (proves) the Ahîna sacrifice to be subordinate (Opponent's statement)

15 It is necessary to state at the outset of this note that the Buddhist bases an argument on the application of the exegetical proof called the context. The term Ahîna is used in the sûtra. Âshvalâyana in the latter part of his sûtra (IV 1 12) defines an Ahîna sacrifice. The squeezing and preparation of Soma juice is called Soma-savana. The sacrifice in which Soma-juice is only thrice squeezed and prepared is called Ekâha which literally signifies anything lasting for a day. But in fact such a sacrifice lasts for more than one day But the practice is to state that a Soma-sacrifice lasts for as many days as there are Soma sutyâ-days each day the Soma-juice being thrice squeezed and prepared. A Soma-sacrifice, in which the Soma-sutyâ days are numbered is called Ahîna which may last for twelve days and is to be distinguished from sacrifices continued for more days—even for years—and denominated sattras. Thus the term as used in the sûtra is explained. To see how the Buddhist finds fault with the Vaidikâchârya in applying the exegetical principle called the context, refer to (VI.

सूत्राणि.

असंयोगात् तु मुख्यस्य तस्मादपकृष्येत ॥ १६ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत्पूर्वपक्षकारिणोक्त तन्न न । यतो मुख्यगौणयोः संबंधो नास्ति । वेदवाक्ये ज्योतिष्टोमो मुख्योऽहीनो गौणश्चेति नोक्तं । तस्मादपकर्षाद् यत्र मुख्यः तत्र गौणो नीयेत । तेन द्वादशोपसदामहीनयागेन संबंधः । तस्माद् वेदवचनं व्यवहारं न विरुणद्धि ॥

कुलायादौ प्रतिपदोरुत्कर्षाधिकरणम् ॥

द्वित्वबहुत्वयुक्तं वा चोदनात् तस्य ॥ १७ ॥ (सि०)॥

भावार्थः । पुनः चोदना वर्तते तस्मात् तस्य (ज्योतिष्टोमस्य) द्वित्वबहुत्वयुक्तं निरूपणं भवेत् । प्रतिपदोक्तमंत्राः संति । तत्र कस्मिंश्चिद् मंत्रे द्वे देवते वर्ण्येते अन्यस्मिन् कस्मिंश्चिन्मंत्रे बह्व्यो देवता वर्ण्यंते । अतो द्वियजमानग्रहणं वा बहुयजमानग्रहणमितिविचारः । सिद्धांतस्तु द्वित्वबहुत्वयुक्ते उत्कृष्येयातां प्रतिपदौ । अस्य कोऽर्थः । स्तोत्रस्य प्रारंभे पठनीयर्चः संज्ञा प्रतिपत् । प्रथमप्रतिपदि द्विदेवतावर्णनमस्ति । द्वितीयप्रतिपदि च बहुदेवतावर्णनमस्ति । तेन द्वित्वबहुत्वयुक्तानामृचां यजमानद्वित्वबहुत्वेनोत्कर्षः संवृत्तः । कुलाययज्ञस्य विशेषनिरूपणं (२२.११, १३–१९.), कात्यायनश्रौतसूत्रे द्रष्टव्यं ॥ अस्य वादस्य बीजमुत्तरसूत्रेषु वर्णयिष्यते ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

युवं हि स्थः स्वर्पती इंद्रश्च सोम गोपती । ईशाना पिप्यतं धियः ।
ऋ० सं० (९.१९,२.) । इति द्वयोर्यजमानयोः प्रतिपदं कुर्यात् ॥ एते असृग्रमिंदवस्तिरः पवित्रमाशवः । विश्वान्यभि सौभगा । ऋ० सं० (९.६२,१.) । इति बहुभ्यो यजमानेभ्य इति ॥ एतेन राजपुरोहितौ सायुज्यकामौ यजेयाता । तां० ब्रा० (१९.१७.) ॥

१६ मुख्याशीं संबंध नसल्यामुळें नव्हे म्हणून अपकर्ष करावा (सि०)

16 Not so the principal (statement) not being connected, hence the backward transference (of a part of the Vaidika text) is to be made (Final statement)

कुलाययागासारख्या यागामध्यें स्तोत्राच्या प्रारंभीं म्हणावयाची जी ऋचा (प्रतिपद्) तिचा उत्कर्ष करावा हा विचार

THE SUBJECT OF THE TRANSFERENCE OF *R*IKS (PRATIPAD) TO BE RECITED AT THE BEGINNING OF A SONG (STOTRA) CONNECTED WITH THE SACRIFICE LIKE KULÂYA

१७ पुनः वेदांत असें वर्णन आहे कीं, त्या यज्ञाचा दोन आणि अधिक यांशीं संबंध असतो

17 Again, a Vaidika text declares that the sacrifice is connected with two and more

संदर्भ प्रमाण अंगीकारलें असतां अहीन याग हें ज्योतिष्टोमाचें विशेषण होईल आणि दोन्ही याग मिळून एकच याग होईल परंतु ही गोष्ट आर्यजनांस मान्य नाहीं त्या वरील वाक्याचा अर्थ करतांना ज्योतिष्टोम आणि अहीन हे भिन्न आहेत असें आर्यजन मानतात आणि त्या प्रमाणें ते आचरणही करतात संदर्भ प्रमाण अंगीकारलें असतां वेदवाक्याचा असा अर्थ होतो कीं, ज्योतिष्टोम आणि अहीनयागामध्यें अंगांगिसंबंध आहे आणि असा अंगांगिसंबंध न मानण्याचा आर्य लोकांचा व्यवहार आहे म्हणून वेदामध्यें आणि आर्यजनांच्या व्यवहारामध्यें विरोध आहे जें वेदवाक्य

2, 5 1) of the Taittirîya Sanhitâ In interpreting this text, if the principle of the context be recognized Ahîna-yâga mentioned would be an essential part of the Jyotishtoma-sacrifice, and thus the two sacrifices would constitute one sacrifice But the practice of the Âryas could not sanction such a procedure. In interpreting the Vaidika-text in question the Jyotishtoma-sacrifice and Ahîna-sacrifice are to be considered as separate by the Âryas who regulate their sacrificial usages accordingly "If the context be recognized," says the Buddhist, "the Ahîna-sacrifice mentioned in the Vaidika text referred to is related to the Jyotishtoma-sacrifice as a part to a whole but the customs of the Âryas do not

घेतलें आहे त्याचा अर्थ करावयाचा. " ज्योतिष्टोमामध्यें बारा उपसद्-याग असावेत, अहीन यज्ञामध्ये तीन -उलटें करावें ज्योतिष्टोमामध्येंच तीन उपसद्-याग. अहीन यज्ञामध्ये बारा. म्हणजे वीर्य (प्राप्त होतें.)" या वेदवाक्यामध्यें साह्न या नावानें ज्योतिष्टोमाचें वर्णन आलें आहे.

१६ पूर्वपक्षकारानें जी कोटी केली आहे त्यावर मीमांसक उत्तर देतात अहीनपद ज्योतिष्टोमाचें विशेषण असें म्हटलें तर ज्योतिष्टोम मुख्य आणि अहीनपद गौण असें होईल. मग गौण आणि मुख्य याचा संबंध बसेल. परंतु जें वेदवाक्य वर घेतलें आहे त्याचा अर्थ असा करावयाचा नाहीं. बारा उपसद्-यागाचा अपकर्ष करून अहीनयागाशीं संबंध करावयाचा म्हणजे ज्या ठिकाणीं मुख्याचें निरूपण आहे त्या ठिकाणीं गौण वचन घेऊन दोन्हीं वचनाचा मिळून एकदम अर्थ करावयाचा. असा अर्थ केल्यानें वेदवाक्य नीट लागतें. प्रकरणप्रमाणाच्या योजनेविषयीं जी अडचण पूर्वपक्षकारानें काढली ती नाहींशी होते आणि वेदामध्यें आणि आर्यजनाच्या व्यवहारामध्यें विरोध नाहीं असें सिद्ध होतें

१७. या सूत्राचा अर्थ बसविण्यास अडचण पडते. सूत्रामध्यें त्याचा असें पद आलें आहे. त्याचा संबंध भाष्यकार कुलाय नावाचा यज्ञ आहे तिकडे लावतात हें कसें हे आम्हांस स्पष्ट समजत नाहीं. ज्योतिष्टोमाचेंच प्रकर-

sanction such a relationship Hence the customs of the Âryas conflict with the Vedas. The Vaidika text referred to is to be translated and applied "In the Jyotistoma-sacrifice there are to be twelve oblations called Upasads In the Ahîna-sacrifice, there are to be three (oblations called Upasads) This is to be inverted In the Jyotistoma-sacrifice, there are to be three Upasad-oblations In the Ahîna-sacrifice, twelve (Upasad-oblations) Then heroism (is obtained)" In this Vaidika text the Jyotistoma is referred to as *Sâhna*

16 The Mîmânsaka replies to the Buddhist If an Ahîna-sacrifice be considered a description or a part of the Jyotistoma-sacrifice, the former would be subordinate to the latter, and the relationship of a quality to the qualified would be developed But the Vaidika text already quoted and translated is not to be interpreted in this way The twelve Upasad-Istis are to be transferred backwards, and are to be connected with an Ahîna-sacrifice That is, a subordinate statement is to be transferred to a place where the principal statement connected with it occurs Such a method of interpretation adjusts the sense of the Vaidika text The objections raised by the Buddhist against the use of the context in exegetics are removed it is established that the Vaidika injunctions do not conflict with the established practices of the Âryas.

17 This sûtra does not easily admit of an interpretation The term *tasya* (its) is used in the

न चालले आहे त्याच प्रकरणांतील उदाहरण घेऊन वेदवाक्याचा अर्थ करावयाचा आणि वरती जी सहा प्रमाणें वर्णिलीं आहेत त्यांची योजना करावयाची आहे काय? ऋग्वेदांतील दोन मंत्रांच्या अर्थाचा विचार करावयाचा आहे "हे सोमा, तू आणि इंद्र दोघेजण सर्वांचे स्वामी आहांत, गाईंचे पालक समर्थ आहांत (म्हणून) आमचीं कर्में (धियः) वाढवा " धिय ऋत आणि सत्य, योगक्षेम शंयो, असे शब्द संहितेमध्यें पद येतात त्यांच्या अर्थाचा स्वतंत्र विचार केला पाहिजे दुसरा मंत्र—"सारीं धनें मिळावीं म्हणून हे जलद वाहणारे (सोम)-बिंदु सोमरस गाळण्यातून (ऋत्विज) गाळतात " यज्ञ चालला असतांना स्तोत्रें गातात त्या स्तोत्रांमध्यें प्रथम ज्या ऋचा म्हणतात त्या ऋचांचें हें भाषांतर आहे त्या ह्या दोन ऋचा म्हणाव्या लागतात ह्या दोन ऋचा आहेत त्यांतील प्रथम ऋचेमध्यें दोहोंचें वर्णन आहे आणि दुसऱ्या ऋचेमध्यें बहुतांचें वर्णन आहे मग काय दोन यजमान असतां हे मंत्र म्हणावेत किंवा बहुत यजमान असतां हे मंत्र म्हणावेत? कसें करावें कसें? ह्या प्रश्नाचें उत्तर एक कुलाय नांवाचा यज्ञ आहे आणि द्विरात्र म्हणून यज्ञाचें नांव आहे तर त्यांच्या संबंधानें या मंत्रांचा उत्कर्ष करून अर्थ करावा इत्यादि प्रकारच्या वाद न येतां मंत्राचें सार्थक्य होतें आणि वेदवाक्याचा अर्थ बरोबर बसतो,

Sanskrita sûtra. Commentators consider that *its* refers to a sacrifice known as Kulâya. We do not see distinctly why the sacrifice known as Kulâya is to be referred to. The subject of Jyotistoma is under discussion An illustrative text connected with it is to be taken, and its interpretation is to be discussed and the six principles of exegetics already enunciated are to be applied. But in this place the application and the exegetical bearing of two *Rig* veda mantras are to be determined —"Oh Soma, thou and Indra—you two are the lords of all powerful protectors of cows. (Therefore) augment our acts (dhiyah) Such terms as Dhiyas *Rita* and *satya*, *Yoga* and *Ksema*, and *Shanyos* occur in the *Rik* Sanhitâ. Their significations deserve an independent examination. The second mantra — These drops (of Soma) quickly moving are strained (by the *Ritviks*) through the filtering cloth for (the acquisition of) all wealth. In the course of a sacrifice stotras or songs are chaunted The two *Riks* already translated come at the beginning of such a song These two *Riks* are to be first chaunted The first of the two describes two and the second many gods Hence the question—are mantras to be recited for two sacrificers or many sacrificers? What is to be done? To answer this question, the two sacrifices the one known as Kulâya, and the other consisting in what is known as Dvirâtra—are referred to Hence the two *Riks* already translated are to be transf ed fo urds,and their interpretation as connected

सूत्राणि.

पक्षेणार्थकृतस्येति चेत् ॥ १८ ॥ (पू०) ॥

पदानि । पक्षेण, अर्थकृतस्य, इति, चेत् ॥

पदार्थः । पक्षेण=सहायेन । अर्थकृतस्य=अर्थः कृतो येन सः=यजमानः ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । भो आचार्य ज्योतिष्टोमप्रकरणांतःपातितानां मन्त्राणामुत्कर्षः करणीयः । ते ज्योतिष्टोमप्रकरणाद् निष्कासनीयाः । कुलायादियज्ञप्रकरणे निवेशनीयाः । ज्योतिष्टोमकुलाययो. प्रकृतिविकृतिसंबधादिति यद् भवता सूचित तन् न । किं तर्हि । यजमानो यागकाले सहायान् गृह्णीयात् । तै सह ज्योतिष्टोम कुर्यादित्युक्त चेद् द्वित्वबहुत्वयुक्ताना मन्त्राणा व्यवस्था भवेत् । नाम । यजमानस्य सहायेन द्वित्वबहुत्वयुक्तानां मन्त्राणां व्यवस्थोत्कर्षं विना भवेदिति सूत्रार्थः स्पष्टः ॥

अशा सर्व अडचणी दूर होतात आणखी एक वेदवाक्य आहे त्याचा अर्थ केला पाहिजे—"ज्यांना सायुज्याची इच्छा आहे अशा दोघा राजपुरोहितांनीं याच्या योगानें यज्ञ करावा" कुलाययज्ञाचें विशेष निरूपण कात्यायनश्रौतसूत्र (२२ ११,१३–१९) या ठिकाणीं केलें आहे ते पहावें या वादाचें स्वरूप पुढील सूत्रावरून कळेल

with these sacrifices is to be adjusted Thus the two *Rik*-mantras find a place in the sacrificial economy, and the Vaidika texts are properly interpreted, and all objections as raised by the Buddhist are removed A Vaidika text has to be translated, "Those two bishops (Râja-Purohita) who desire communion ought to sacrifice by means of this" In this connection the special description of the *Kulâya*-sacrifice given in the Katyâyana Shrauta-sûtras (22 11, 13 -19) is to be seen The point of this discussion will be fully explained by the next sutra

१८ यजमानाला साहाय्य दिल्यानें असें म्हटलें तर दोन किंवा अधिक यजमान अग्निष्टोम यज्ञांत घेतां येतील (पू०)

१८ ज्योतिष्टोम प्रकरणामध्ये स्तोत्र गाण्याच्या या प्रसंगी म्हणावयाच्या दोन ऋचा येतात त्या दोन ऋचा वरील सूत्रांत दिल्या आहेत त्या या वेदवाक्यानें दोन किंवा अधिक यजमान असावेत असें वर्णन आहे परंतु आर्यांच्या संप्रदायामध्ये ज्योतिष्टोमांत एकच यजमान असतो असा वहिवाटीचा आणि आपस्तंबसूत्रामध्ये भर पडला या भेदाचें कारण काय? वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं ज्योतिष्टोमयज्ञ दोन किंवा अधिक यजमानांस करूं नये, म्हणजे आर्यसांप्रदायाचा भंग होणार नाहीं. वरील ऋचांचा अर्थ किंवा उपयोग पहिला म्हणजे त्यांचें सार्थक्य झालें. यावर बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं, बरें ज्योतिष्टोमयज्ञांत एकच यजमान असावा असें आम्ही कबूल करतों आणि त्याच्या बरोबर दोन तीन त्याला साहाय्य करणारे करूं मग या तंत्रानें दोन्ही मतें दूर होतील. ज्योतिष्टोमयज्ञ एक यजमानानें करण्याचा जो आर्यांचा संप्रदाय आहे तो पाळावे तसाच राहिला. ज्योतिष्टोमप्रकरणांत ज्या वरील ऋचा आल्या आहेत, त्यांचा उपयोग करून त्या प्रकारास होत नाहीं

18 (Two or more sacrificers can be admitted into an Agnishtoma sacrifice) if (it be admitted) that they assist the principal sacrificer (Opponent's statement)

18 In a stotra or a song to be recited at the beginning of a Jyotishtoma sacrifice two Rik mantras are to be recited We have quoted and translated the two mantras in the foot note on the last sûtra They are connected with two or more sacrificers But the sacrificial system of the Âryas as it prevails admits of one householder only sacrificing a Jyotishtoma-sacrifice Thus the sacrificial system of the Âryas conflicts with the direct injunctions of the Veda. How is this conflict to be explained? The Vaidikâchâryas state that two or more householders are not to be admitted as sacrificers into a Jyotishtoma, and that the sacrificial system of the Âryas is not therefore to be interfered with. The Rik mantras already translated if transferred find a place in the Âryan sacrificial system Against this—the Bouddhâchâryas remark— We will admit that there should be one sacrificer only in a Jyotishtoma-sacrifice proposing that other persons mentioned in the Vaidika text may be considered as those who co-operate with him Thus the conflict between the Âryan system and the Veda will be easily explained away The custom of the Âryas permitting one householder only to sacrifice a Jyotishtoma-sacri

सूत्राणि.

न प्रकृतेरेकसंयोगात् ॥ १९ ॥ (पू० नि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न । प्रकृतौ ज्योतिष्टोमयज्ञे एकस्य यजमानस्य प्रतिपदोक्तं वर्णनमस्ति । तस्मात् तत्रैक एव यजमानोऽसहायः । तस्माद् ज्योतिष्टोमप्रकरणाद् मंत्रा निष्कासनीयाः । अन्यत्र कुलायादिप्रकरणे निवेशनीयाः । बहुपत्नीको यजमानो भवेत् । तेन चोत्कर्षो निवार्येतेत्युक्त चेद् न । लक्षणादोषः प्राप्नुयात् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

वसंते वसंते ज्योतिषा यजेत ॥ क्षौमे वसानावग्निमादधीयातां ॥ उपास्मै गायता नरः । ऋ० सं० (९.११,१.) ॥

जाघन्या अनुत्कर्षाधिकरणम् ॥

जाघनी चैकदेशत्वात् ॥ २० ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । जाघन्याः पशोः पुच्छार्थत्वात् पशुयागे जाघनी प्रयोजनवती । तस्माद् दर्शपूर्णमासीयप्रकरणाद् निष्कासनीया । पशुयागप्रकरणे निवेशनीयाच । कुतः । श्रुत्या पत्नीसंयाजाना विधानं । वाक्येन पुनर्जाघन्याः । श्रुतिर्वाक्याद् बलीयसी । तस्मात् पशुयागसंबंधिपत्नीसंयाजाहुतयः पुनर्विहिताः । तेन पशुयागेन तासां संबंधः । ततो जाघनीपदस्योत्कर्षः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

जाघन्या पत्नीः संयाजयति ॥

आणि ज्योतिष्टोमयज्ञात तर एक मुख्य यजमान आणि त्याचे दुसरे साहाय्य करणारे मिळून दोन किंवा अधिक यजमान होतात म्हणून वरील ऋचाचें चारितार्थ्य लागतें. म्हणून आम्ही जी व्यवस्था करतों ती सर्वथैव घेण्याजोगी आहे. म्हणून वरील ऋचाचा उत्कर्ष करू नये.

fice is maintained. The Rik-mantras already translated occur in connection with the sacrifice When they are transferred, they are not removed from their context, and at the same time, two or more householders as mentioned in the Rik-mantras are accommodated in performing a Jyotistoma-sacrifice Hence the adjustment we propose deserves to be accepted Hence the two Vaidika-mantras in question are not to be transferred'

१९ प्रकृतिरूप यज्ञसंबंधानें एकाचें वर्णन झालें आहे म्हणून तसें नव्हे (पू० नि०)

पशूचें पुच्छ या पदाचा उत्कर्ष करावयाचा नाहीं, हा विचार

२० पशुपुच्छ (हें पद घातलें आहे) कारण एकदेशाचें वर्णन केलें आहे (पू०)

१९ वैदिकाचार्य म्हणतात—अहो बौद्धाचार्य, तुम्हीं व्यवस्था केली खरी परंतु तिजवर मुख्य दोष कोणता येतो तो पहा. ज्योतिष्टोमामध्ये एक यजमान असावा हें श्रुतिप्रमाणानें सिद्ध होतें. यजमान आणि त्याचे साहाय्यकारी मिळून पुष्कळ यजमान घेतां येतील असें तुम्ही लिङ्गप्रमाणानें दाखवितां. या कर्मार्थमीमांसेमध्यें लिङ्गप्रमाणापेक्षां श्रुतिप्रमाण प्रबळ हें आतां तुम्हांस सांगण्याचें कारण नाहीं; कारण याविषयीं पुष्कळ विवेचन झालेंच आहे. आतां श्रुतिप्रमाण कसें लागू होतें हें पहा. वसंत ऋतूंत ब्राह्मणानें ज्योतिष्टोमयागानें यजन करावें असें प्रत्यक्ष वाक्य आहे; त्यावरून ज्योतिष्टोमयागामध्यें एकच यजमान असावा असें सिद्ध होतें. व हीं सहकाऱ्यांसुद्धां ज्या अर्थी घेतल्या आहेत, त्या दोन किंवा अधिक यजमानांशीं संबंध लावतात म्हणून ज्यो

19 Not so, as one (householder is mentioned) in connection with a model sacrifice. (Objection removed)

The subject of the phrase—the tail of a sacrificial animal—not admitting of forward transference.

20 The phrase—the tail of an animal—(is used) because a diminutive is used (Opponent's statement)

19 The Vaidikâchârya observes — Oh Bouddhâchârya, the adjustment you suggest appears reasonable at first sight. But see where it is defective. That there should be only one sacrificer in a Jyotistoma-sacrifice is established by means of a direct statement as made in the Veda. You try to prove by means of an inferential statement that two or more householders can be accommodated in a Jyotistoma-sacrifice if one be considered as principal and the rest as assisting or co-operating with him. But it is not necessary to remark that in exegetics a direct statement is to be preferred to an inferential statement, because the subject of their relative evidential power has been already discussed at great length. Now how the force of a direct statement is brought to bear is to be shown. The following text occurs —In spring a Jyotistoma is to be sacrificed—a text which directly states that there should be only one sacrificer

तिष्टोमयज्ञात त्या ऋचा न योजता कुलायादियज्ञात योजाव्या हे योग्य

बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं, "रेशमी वस्त्रे (क्षौमे) नेसणारे आणि पांघरणारे यानीं अग्न्याधान करावें" या ठिकाणीं पुरुष यजमान आणि त्याची बायको यजमानीण या दोघाचाहि समावेश होतो. यास संस्कृत व्याकरणात एकशेष म्हणतात 'दोघेजण जेवायाला या.' या वाक्यात दोघेजण शब्दामध्यें एकशेष आहे म्हणजे दोघेजण यामध्यें नवरा आणि बायको या दोघाचा समावेश होतो अशी जर व्यवस्था केली तर वरल्या सतराव्या सूत्रीं घेतलेल्या ऋचेमध्यें एकशेष करून दोन यजमान असावेत असा ज्या ऋचेचा अर्थ आहे, त्या ऋचेच्या संबधानें नवरा आणि बायको घेऊ म्हणजे ऋचेचा अर्थ नीट बसला पुन, ज्या ऋचेचा पुष्कळ यजमान व्हावेत असा अर्थ आहे त्या ऋचेच्या संबधानें एक नवरा आणि त्याच्या पुष्कळ बायका असा अर्थ घेऊ. म्हणजे पुष्कळ यजमान झाले मग ऋचेच्या अर्थाचें चारितार्थ्य झाले, ज्योतिष्टोमप्रकरणाचा भग झाला नाहीं कारण त्या ऋचा ज्योतिष्टोमप्रकरणात आल्या आहेत. म्हणून बळजोरीनें त्या ऋचाचा उत्कर्ष करायाला नको.

यावर वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं, बौद्धाचार्य, मुळीं एकशेष ही लक्षणा आहे अनुमान केल्यावाचून लक्षणा सिद्ध होत नाहीं म्हणून लक्षणा योजताना लिंगप्रमाण योजावें लागतें.

In the *R*ig-veda-mantras quoted in the foot-note on the 17th sûtra, two or more sacrificers are said to be referred to Hence the mantras are not to be chaunted in connection with the Jyoti*s*toma, but in the Kulâya-sacrifice" The Bouddhâchârya states that the text—the sacred fire is to be established by those who wear silk-clothes permits the sacrifice to be performed by a sacrificer as well as by his wife Thus the two are accommodated by means of what is called Ekashe*s*a or ellipsis in Sansk*r*ita grammar As "you two dine with us" is a text in which *you* refers to a man and his wife, and is a case of Eka-she*s*a, in like manner, in the Vaidika text in which two sacrificers are mentioned, a man and his wife may be considered to be referred to, and thus the Vaidika text quoted in the foot-note on the seventeenth sûtra may be interpreted A man and many wives are referred to in a text which speaks of many performing the same sacrifice Thus the text is explained The sense of the *R*ik-mantras is adjusted, and the mantras have found a place in the Âryan sacrificial system. The context of the Jyoti*s*toma is not set aside, because the *R*ik-mantras occur in connection with the Jyoti*s*toma-sacrifice Hence it is not necessary to transfer them by giving them a forced interpretation The Vaidikâchârya in reply observes —Oh Bouddhâchârya,, the principle of grammatical ellipsis (ekashe*s*a) itself is based on a sort of metonymy which cannot be developed without inference. Hence in-

आणि मुख्यार्थापेक्षा लक्षणा दुर्बळ हें सांगावें तरी किती वेळ? पुन: दुसरी एक अडचण येते ती पहा ऋग्वेद संहिता (९ ११,१) एथें ऋचा आहे तिचा अर्थ असा— “हे ऋत्विजहो जो गळतो आहे आणि जो देवांकडे जाण्याकरितां ओरडत आहे त्या या सोम रसाचें गायनामध्यें सूर धरा” या ऋचेप्रमाणें पुष्कळ ऋत्विज येणार कीं कारण ऋत्विज असतात! म्हणून तुम्हीं केलेली व्यवस्था पटत नाहीं मंत्र पूर्व सतराव्या सूत्रीं ज्या ऋचा घेतल्या आहेत त्यांचा उत्कर्ष करावा असें सिद्ध होतें.

२ सूत्रांतील एकदेश हा शब्द विचार करण्याजोगा आहे सारा शब्द न घेतां त्याचा एक भाग घेतला म्हणजे त्यास एकदेश असें म्हणतात कोल्हापूर या शहराचें वर्णन करणें असल्यास पूर असें म्हणून निर्वाह केला तर कोल्हापूरशब्दाचा एकदेश केला असाच ज्या वेदवाक्यांत पशुपुच्छ अ*सा शब्द घातला आहे त्यामध्यें पशूचें* पुच्छ या शब्दाचे योगानें पशुयागाचें वर्णन झालें आहे कारण पशूचें पुच्छ हा पशूचा म्हणजे पशुयागाचा एकदेश आहे वेदवाक्याचा अर्थ केला म्हणजे सूत्रार्थ सहज लक्षांत येईल “पशुपुच्छानें पत्नीसंयाजा या नांवाच्या आहुति देतात.” या वेदवाक्याचा अर्थ करावयाचा आहे हें वेदवाक्य दर्शपूर्णमासीयागाच्या संबंधानें आलें आहे तेव्हां दर्शपूर्णमासीयागामध्यें पशुपुच्छ

ference is involved in the use of metonymy (lakshanâ) and it has been often stated that inference is not so cogent as a direct statement. Again there is another difficulty in the way of the adjustment you make. The translation of the *Rik* in the *Rig veda* Sanhitâ (IX 11 1) is Oh *Ritvijas*, tune (with me) a song about the Soma juice which is dribbling and striving to join Gods. Thus many *Ritvijas* are mentioned they will join a sacrifice. But in order to adjust the signification of the mantra, women cannot be included among the *Ritvijas*, and the number can not be thus made up. By analogy your adjustment fails to satisfy me. Hence the conclusion is that the *Rik* mantras quoted and translated in the foot-note on the seventeenth sûtra are to be transferred forwards.

20 The term a diminutive or *ekadesha* is to be examined. When a part of a name is used for the whole it is called a diminutive. For instance, instead of mentioning Ootycamand its part Ooty only is mentioned. In like manner the tail of an animal mentioned in the Veda includes and expresses the whole animal sacrifice, because the tail is a sort of diminutive of the whole animal. The sûtra will be explained by the translation of an illustrative Vedic text.— 'They offer the oblations called the Patnî-sanyâjas with the tail of an animal. The interpretation of this text is to be examined. It occurs in connection with the new and full moon sacrifices. Hence are the oblations called the Patnî-sanyâjas to be offered with the tail of an

सूत्राणि.

चोदना वाऽपूर्वत्वात् ॥ २१ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न । पत्नीसंयाजानां संबंधेन जाघन्या अपूर्वविधानं । तस्माद् दर्शपूर्णमासयोर्विना जाघन्या पत्नीसंयाजयागो विगुणः स्यात् । तस्मादनुत्कर्ष इति शबरः ॥ सूत्रार्थस्तु स्पष्टः । जाघन्या गौणत्वं पत्नीसंयाजानां प्राधान्यंच ॥

एकदेश इतिचेत् ॥ २२ ॥ (आभा०) ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारेण विंशसूत्रे एकदेशत्वादिति यदुक्तं तद्विचारणीयम् । एकदेशेन पशुयागो न लक्ष्यते । किं तर्हि । पशुयागे जाघन्यापदस्योत्कर्षः करणीयः ॥

घेऊन पत्नीसंयाजा या आहुति द्यावयाच्या कीं काय? द्यावयाच्या नाहींत कारण दर्शपूर्णमासयागामध्यें पशूच्या अंगाचे आहुतीचा कांहीं संबंध नाहीं मग दर्शपूर्णमासप्रकरणांत हें वाक्य आलें आहे आणि याच्या संबधानें निर्वाह तर होत नाहीं. म्हणून या वेदवाक्याचा उत्कर्ष करावा. असें पूर्वपक्षकाराचें म्हणणें पडलें बौद्धाचार्य असा वाद कां करूं लागले? ज्या ज्या वेदवाक्याचा अर्थ बसेनासा झाला त्या त्या वेदवाक्याच्या अर्थाचा उत्कर्ष किंवा अपकर्ष करून अर्थ बसवावा, असें वैदिकाचार्यांनीं ठरविलें वैदिकाचार्यांनीं जो सिद्धांत केला तोच त्यांना कसा बाधक होतो हे दाखविण्याकरितां हें बौद्धाचार्यांनीं उदाहरण घेतलें आहे. जें वेदवाक्य आम्हीं वर घेतले आहे त्याचा

animal? No, they are not to be so offered, because so far as the new and full moon-sacrifices are concerned, a limb of an animal is not to be used Hence the text in question is to be removed from the place where it occurs, as it is not connected with the new and full moon-sacrifices The question is natural—why did the Bouddhâchâryas adopt such a line of argument? The Vaidikâchâryas were bound to show that every Vedic text admits of some reasonable interpretation, and that it has a recognized place in the sacrificial system of the Âryas To establish this, the exegetical device consisting in backward and forward transference of texts so that they may be satisfactorily interpreted, was proposed by the Vaidikâchârya The Bouddhâchârya opposed the proposal and sought to demonstrate its irrelevancy Having

२१ तसें नव्हे अपूर्व म्नणन असलें म्हणजे धर्मनिरूपण (झालें) (सि०)

२२ एकदेश घेऊ, असें म्हटलें तर (आ०)

21 Not so A duty is enunciated when an original statement is made (Final statement)

22 If it be said that a diminutive or a partial *statement is to be accepted* then + + + (A doubt)

घार्ये हाऊं मय असें वैदिकाचार्यांच मत आहे तरंच [illegible] निर्णीत नाहीं असें बौद्धाचार्य दाखवित [illegible] घून [illegible] याचा गाण्याग अनु न दाखवाचा आहे वेदवाक्याचा अर्थ बसेनासा झाल्या म्हणजे उपलक्षणाचा अवलंबन करुन करतां सर्व [illegible] आणि [illegible] आचार्यांची [illegible] आहे असें चो दाचाय दाखवितात.

२१ [illegible] अपूर्व विधि किंवा मर्ते धर्मनिरूपण असा आहे [illegible] किंवा [illegible] याचा [illegible] वैदिकाचार्यांस टरवायाचा आहे म्हणजे बौद्धाचार्यांनी मागील सूत्रांत केलेल्या गोष्टीच सहजच निवारण होऊन वाक्यार्थ करतेवेळीं नवीन विषय वर्णन करण्यात आला असें कोठें समजावें ? ज्या विषयाचें पूर्वी निरूपण झालें नाहीं तो नवीन विषय हें [illegible] आहे परंतु विषय दोन प्रकारचे आहेत एक स्वतंत्र विषय आणि दुसरा संबंध राखणारा विषय स्व तंत्र विषयाचें प्रथमत वाटें तरी एक वेळ वर्णन होतें हें खरें परंतु निर निराळ्या पदार्थांचा संबंध दाखविणारा असला म्हणजे ज्या पदार्थाचे निरू-

accepted the device for argument's sake he attempts now to show that such texts as are not to be transferred deserve transference and that the principles enunciated by the Vaidikâchârya conflict with one another The Bouddhâchârya observes —Oh Vaidikâchârya, the text I have quoted and explained does not admit of transference according to your principles But it can be easily shown that it cannot be interpreted without employing the principle of transference Hence the principles of transference are yet to be fixed. When a Vedic text cannot be properly interpreted any principles that suit your convenience are advanced and somehow or other an interpretation is proposed and supported But this is unfair

21 The term *Chodanâ* is used in the Sanskrita sûtra. It signifies the enunciation of a duty The Vaidikâchârya seeks to establish the principles and the occasion of the transference of texts. Thus the questions raised by the Bouddhâchârya would be easily answered When is a new statement made? How is it to be determined from an exegetical point of view? That statement which is made for the first time is original. But statements are

पण पूर्वी झाले आहे त्याचें पुन पुन करावें लागतें यास दृष्टांत एका पदार्थाचें वर्णन ग्रंथांतील एके प्रकरणांत झाले आहे दुसऱ्या पदार्थाचें वर्णन ग्रंथांतील दुसरे प्रकरणांत झाले आहे आणि या दोन पदार्थांचा परस्पर संबंध काय इतके मात्र नवीन सांगायाचें आहे अशा प्रसंगीं फक्त संबंधाचें मात्र नवीन वर्णन झालें आहे हा संबंध ज्या दोन पदार्थांमध्यें आहे त्या पदार्थाचें वर्णन ग्रंथांतील निरनिराळ्या प्रकरणांत झालें आहे. आणि त्या पदार्थाचें स्वरूप वाचकास ठाऊक आहे तेव्हा निरनिराळ्या प्रकरणांतून त्या पदार्थाचें वर्णन घेऊन ज्या ठिकाणीं संबंध वर्णिला आहे त्या ठिकाणीं तें वर्णन योजायाचें, म्हणजे अशा प्रसंगीं उत्कर्ष किंवा अपकर्ष करायाचा पुन, दोन पदार्थांच्या संबंधानें वर्णन करायाचें आहे आणि त्या दोन पदार्थांपैकीं एका पदार्थाचें निरूपण ग्रंथांत कोठें तरी झाले आहे मग नवीन संबंधाचें वर्णन करतांना एका पदार्थाचें नवीन निरूपण करायाला पाहिजे म्हणजे सहजच ज्या पदार्थाचें पूर्वी निरूपण झाले आहे त्याचा उत्कर्ष किंवा अपकर्ष करायाचा; आणि ज्या ठिकाणीं संबंधाचें वर्णन करायाचें त्या ठिकाणीं पूर्वी वर्णन झालेला पदार्थ घ्यायाचा. म्हणून वैदिकाचार्य म्हणतात, बौद्धाचार्य, उत्कर्षापकर्षांच्या शास्त्रार्थामध्यें कांहीं अडचण नाहीं उत्कर्षापकर्ष सर्व ग्रंथांत करावा लागतो त्या वाचून कोणत्याहि ग्रंथाचा पूर्वापर संबंध जुळ-

of two kinds independent and dependent The former is, of course, originally and for the first time, explained in some portion of the Veda But a dependent statement that which describes something and explains it, is repeated as often as occasion requires it An illustration will explain the position of the Vaidikâchârya An object is explained in a part of a document or a book, and in one connection Another object is explained in another part of the same book in another connection New relationship between these two objects is to be pointed out Under these circumstances, the relationship is not originally stated Of course, the two objects, between which the relationship is pointed out as existing, have already been described, and their form and nature are already known to the reader Hence the descriptions of the objects as given in different connections and in different places of the same book are to be taken when a new relationship between the objects already known, is to be stated for the first time Thus under these circumstances, transference backwards and forwards is to be made Again, a relationship between two objects is to be pointed out, and one of the two objects is described in a part of a book Under these circumstances when a new relationship is to be pointed out, another object not previously described cannot but be originally mentioned Hence the conclusion is plain that the previous description of one of the objects is to be transferred, and is to be intro-

सूत्राणि.

न प्रकृतेरशास्त्रनिष्पत्तेः ॥ २३ ॥ (आ० नि०)॥

भावार्थः । प्रकृतौ दर्शपूर्णमासयोर्जाघन्या निरूपणं नास्ति । अनुसंहिते वेदवाक्येऽविशिष्ट जाघन्या निरूपणं । तस्माद् दर्शपूर्णमासयोः सा संभवति । श्रुतिलिंगवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्याना यद् लक्षणत्वेन निरूपण तस्य लक्ष्यद्वारा विशेषयोजनैतैर्वादैर्दर्शितत्येनद्वादस्य रहस्य ॥

जे वर दृष्टांताकरिता वाक्य घेतले आहे त्याचा अर्थ असा बसविला की, पशुयागामध्यें पत्नीसंयाजा या आहुति देवविताल असा अर्थ बसविण्याकरिता वेदवाक्याचा उत्कर्ष करायास पाहिजे, असें पूर्वपक्षकाराचें म्हणणें पडलें नाहीं तर एक देश घेण्याचा शास्त्रार्थ नीट बसत नाहीं एकदेश घेतल्यानें सारें नाम घेतलें असें होतें हा शास्त्रार्थ सत्य। म्हटले की, सत्यभामा समजावी या शास्त्राप्रमाणे पशुपुच्छ म्हणजे पशुयाग समजून वेदवाक्याचा उत्कर्ष करावा

Thus the two objects between which a relationship is to be stated, are mentioned The two objects are connected as the qualified and a quality—a relationship which is enunciated in the Veda *in the context of the* new and full moon-sacrifices Thus no matter from what point of view the Vedic text is looked at, it cannot admit of any transference Therefore, no transference, Oh Bouddhâchârya, is to be permitted

22 In the note on the twentieth sûtra the form and the nature of what is called *Ekadesha* are fully explained, and an illustrative Vedic text has been interpreted into "they cause the oblations called the Patnî-sanyâjas" But to make such an interpretation acceptable, the transference of the text in question is indispensable This is the way the Buddhistic opponent argues Or else the argument as founded on *Ekadesha* need not be advanced its principle being that a part of a name stands for the whole, as Thom signifying Thomson According to this, the tail of an animal stands for the whole animal which, there-

२३ तसें नव्हे कारण प्रकृतीच्या संबधानें (पशुपुच्छाचें) अवश्य वर्णन आहे (आ० नि०)

२३ सूत्रामध्यें प्रकृति आणि अगोरस निष्ठाप या दोन शब्दांचा उपयोग केला आहे दर्शपूर्णमासीयेष्टि प्रकृति या म्हणतात याच आम्ही पूर्वी निरूपण केलें आहे शासन हा अर्थ शास्त्र म्हणजे अवश्य निरूपण दर्शपूर्णमासेष्टींशी पशुपुच्छाचा अवश्य संबंध नाहीं. पशुयागामध्यें पशु मारण्यात येतो त्या यज्ञांत मिळाल्याने देवतेस पशुपुच्छ असलें तरी चालेल अथवा एखाद पशूच्या मांसविक्रेत्यापासून विकत आणलें तरी चालेल म्हणून पशुपुच्छ एखादा ठिकाणी घेऊन त्याचा पशुयागाशी संबंध करून मग त्या वाक्याचा विचार चालला आहे त्याचा आम्ही उत्कर्ष करू असें म्हणणें संभवत नाहीं पूर्वी कधीं काळी दर्शपूर्णमासीष्टिसंबंधी पशुपुच्छाची आहुति व सामान्यपणें पुच्छाचा उपयोग करीत असत केव्हां केव्हां तुपाचा उपयोग करीत असत असा वाद करण्याचें रहस्य इतकेंच कीं श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण, स्थान आणि समाख्या या वाक्यार्थमीमांसेच्या प्रमाणांचा अंगीकार करून वैदिकाचार्य त्यास आणि वैदिक सामग्र्यास योग देतात आणि वैदिक वाक्यार्थ आणि वैदिक सामग्र्यार्थ ठरवीत असतात

23 Not so because the description of the tail of an animal is indispensable for and inseparable from, the model sacrifices (The doubt removed)

fore is to be sacrificed. That is an animal sacrifice is to be performed. This is the gist of the sûtra in question.

23 Two terms— Prakriti and Ashâstra nispatti—are used in the Sanskrita sûtra. We have explained at length why the new and full moon sacrifices are called Prakriti or a model sacrifice. The term *Shâstra* signifies a command. The tail of an animal is not essentially connected with the model sacrifice which is the new and full moon sacrifice. An animal is killed in an animal sacrifice. The tail of an animal thus killed may be used at the model sacrifice or only a tail may be purchased from a butcher and such a tail so procured may be used. Hence it is not necessary to kill an animal at the model sacrifice. Hence the principle of a part of a name standing for the whole name cannot be quoted and applied and its connection with an animal sacrifice cannot be established. The Vedic text under discussion therefore cannot admit of forward transference. It is necessary to remark that in ancient times the tail of an animal was used at the new or full moon sacrifice. But at times only clarified butter was used. The drift of the discussion is— the Vaidikâchârya enunciates the different exegetical principles such as a direct statement

सूत्राणि.

संतर्दनस्य संस्थानिवेशाधिकरणम् ॥

संतर्दनं प्रकृतौ क्रयणवदनर्थलोपात् स्यात् ॥ २४ ॥ (पू० पू०) ॥

वाक्यार्थः । अनर्थलोपोस्ति नामार्थलोपो नास्ति । कश्चिदर्थो न हीयते । तस्मात् प्रकृतौ ज्योतिष्टोमे संतर्दनं गृह्यते न वा । यथा सोमक्रयणाय हिरण्यं दीयते न दीयते वा । संतर्दनं नाम बंधनं ॥

भावार्थः । प्रकृतिभूते ज्योतिष्टोमे संतर्दनं भविष्यति न भविष्यति वा । यथा सोमो हिरण्येन वा गवा क्रीयते । कुतः । संतर्दनग्रहणाग्रहणाभ्यां न कश्चिदर्थो लुप्यते साध्यते वेति पूर्वपक्षकारप्रत्येकदेशिनः प्रश्नः । तद्रूपं सूत्रमिदम् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

असंतृण्णे + + दीर्घसोमे सन्तृद्ये धृत्यै । तै० सं० (६.२,११,३.) ॥

गवा ते क्रीणानि । + हिरण्येन क्रीणानि । तै० सं० (६.१,१०,१.) ॥

an inferential statement, syntactical connection, context, sequence, and adjustments as made by the Âchâryas, and attempts to show that every Vedic text can be consistently interpreted, and that the religious institutions of the Âryas are in rigid conformity with the injunctions of the Veda, The Buddhistic opponent, on the contrary, quotes Vedic texts, and attempts to show that in spite of the acceptance and application of the exegetical principles, the Vedic texts cannot be consistently interpreted, and that they directly conflict with the established institutions and practices of the Âryas The discussion is, therefore, historically important

सोमयज्ञामध्यें बंधन करावें, हा विचार

२४ प्रकृतियज्ञामध्यें विकत घेण्याविषयीं जसा (विकल्प आहे तसा) बंधनाविषयीं असावा कारण अयाची कांहीं हानि होत नाहीं (पू० पू०)

---

२४ दुसरा कोणी बौद्ध पक्षकार शंका करणारा बौद्धाचार्यास विचारता आहे। बौद्धाचार्य, बंधनाची योजना तुम्ही ज्योतिष्टोमयागांत करतां किंवा नाहीं? ती योजना पाहिजे तर करावी ज्योतिष्टोमयज्ञ करतांना पाहिजे तर गाय देऊन सोम विकत घ्यावा किंवा सोनें देऊन सोम विकत घ्यावा त्याप्रमाणें बंधन पाहिजे तर ज्योतिष्टोमांत करावें पाहिजे तर करूं नये कारण यापासून यज्ञांमध्यें कोणत्याहि गोष्टीचा कमताई होत नाहीं, कोणत्याहि अर्थाचा लोप होत नाहीं. ह्मणून वेदवाक्याचा अतिदेश करूं नये असें आमचें ह्मणणें आहे ज्योतिष्टोमप्रकरणांत असें वाक्य आलें आहे कीं "दीर्घसोम नामक यज्ञ करतांना कष्टीन होऊं नये ह्मणून त्यामध्यें बंधन करावें" ह्मणून या वाक्याचा ज्योतिष्टोमप्रकरणांतून अतिदेश करून दीर्घसोम ह्मणून दुसरा सोमयज्ञ आहे त्यामध्यें त्याची योजना करावी असें बौद्धाचार्य तुमचें ह्मणणें आहे पण आमचें असें ह्मणणें आहे कीं, अतिदेश करूं नये कारण या वाक्या

The subject of a fastening being used in a Soma sacrifice.

24 In the model sacrifice, a fastening is to be used optionally as a purchase is optional, because nothing essential is omitted (The statement of a follower of the opponent)

---

24 In the course of the discussion the Buddhist himself is asked by one of his followers — Oh Âchârya do you permit a fastening to be used at the Jyotishtoma sacrifice or not? A fastening is optional Again as it is optional to purchase the Soma plant either for a cow or for gold so a fastening may or may not be used at the Jyotishtoma sacrifice because the omission of a fastening does not affect the sacrifice in any way Hence the text to be quoted is not to be transferred forward In connection with the Jyotishtoma-sacrifice the following text occurs —"In the Soma-sacrifice called Dirgha soma a fastening is to be made for securing steadiness. Hence this text is to be transferred from the context of the Agnishtoma, and is to be introduced into the sacrifice called Dirgha-soma. This is your statement Âchârya Is this? But I hold that no transference is to be made because the Vedic text quoted is optional That is, the text optionally applies to the Jyotistoma-sacrifice because there is another Vedic text which states — A fastening not being

सूत्राणि.

उत्कर्षो वा ग्रहणाद्विशेषस्य ॥ २५ ॥ (पू० सि०) ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । भो एकदेशिन् प्रकृतिभूतज्योतिष्टोमसबंधेन निरूपिते संतर्दनेपि दीर्घसोमयागविशेषस्य ग्रहणात् संतर्दनमुत्कृष्यते । दीर्घसोमरूपं सत्रं । क्रयणवत् सतर्दनाग्रहणं। अतो ज्योतिष्टोमे संतर्दनं न गृह्यते ॥

कर्तृतो वा विशेषस्य तन्निमित्तत्वात् ॥ २६ ॥ (आ०) ॥

भावार्थः । एकदेशी ब्रवीति । पूर्वपक्षकार यत् त्वयोक्त तन् न । ज्योतिष्टोमे सतर्दनस्य विनियोगः । न तूत्कर्षेण सत्रविशेषे । तेन प्रकरणमनुगृहीतं भवति । ज्योतिष्टोमप्रकरणे निरूपितस्य दीर्घसोमशब्दस्य कोर्थः । दीर्घस्य यजमानस्य सोमो दीर्घसोमः। तेन दीर्घत्वं कर्तरि प्रयुज्यते । अतो यागविशेषस्य दीर्घसोमस्य सत्ररूपस्य स्वतंत्रं ग्रहणं नास्ति । कर्तृनिमित्तत्वाद् दीर्घसोमरूपो ज्योतिष्टोम इति सूत्ररहस्य ॥

चा विकल्प करता येतो. म्हणजे पाहिजे तर ज्योतिष्टोमप्रकरणांत हें वाक्य घ्यावें, पाहिजे तर घेऊ नये. कारण दुसरें वेदवाक्य असे आहे कीं, "बधन न करता तें होते." यास दृष्टांत घ्या. दुसरें वेदवाक्य आहे "सोने देऊन सोम विकत घेतो, गाय देऊन (सोम) विकत घेतो" याप्रमाणे प्रथम जे वाक्य घेतलें आहे त्या वाक्याचा विकल्प करावा आणि उत्कर्ष करू नये. या सूत्रापासून जो वाद चालू आहे त्याचे रहस्य एकतिसावे सूत्री दाखवू

made, it is done" An illustration will explain my statement A Vedic text states—"(he) purchases (Soma-twigs) for gold (he) purchases (the same) for a cow" In like manner, the text first quoted is only optional." We will explain the bearing of the discussion which begins from this sûtra, in the foot-note on the thirty-first sûtra.

२५. तसें नव्हे उत्कर्ष (करावा), कारण (याग)-विशेषाचें वर्णन (आलें आहे) (पू० सि०)

२६ तसें नव्हे कर्त्याशीं (संबंध योजावा) कारण (दीर्घसोमयाग-) विशेषाचें निमित्त कर्ता आहे (आ०)

25 Not so, the transference (of the text is to be made) because a particular (sacrifice) is referred to (The reply of the opponent to his follower)

26 Not so, the text is to be connected with the agent (sacrificer) because he is the means of the special sacrifice (called Dirgha soma) (Doubt as raised by a Buddhistic pupil.)

---

२५ या सूत्रामध्यें बौद्धाचार्य त्यांच्या बरोबर वाद करणाऱ्या दुसऱ्या पूर्वपक्षकारास उत्तर देतात. 'अरे याचा विकल्प कोठें करावा आणि विकल्प काठें करावा या शास्त्राचा त्वां गोंधळ केला प्रथम विषयास लागून दोन विरुद्ध वाक्यें आलीं असतां विकल्प करावयाचा ज्योतिष्टोमप्रकरणांत आलेलें हें वाक्य त्या प्रकारचें नाहीं ज्योतिष्टोमप्रकरणांत आलें असून दीर्घसोम नामक यागाचें त्यामध्यें वर्णन आहे म्हणून ज्योतिष्टोमप्रकरणांतून तें काढून दीर्घसोम यागामध्यें तें योजावें हें योग्य, म्हणजे उत्कर्ष करावा" पुढील सूत्रीं बौद्धाचार्यावर एकदेशी फेटी करतो

२६ बौद्धाचार्य, "फळीनें हल यावत्-सोम स्थायें बंधन करावें" हें वाक्य ज्योतिष्टोमप्रकरणांतून काढून दीर्घसोमनामक यागामध्यें योजूं नये कारण दीर्घसोम म्हणजे कोणी एक याग, असा तुमचा अर्थ आम्हांस प्रशस्त

25. In this sûtra, the Bouddhâchârya gives a reply to his follower who proposes an interpretation of his own—"My pupil you have confounded the principles which regulate the optional use of a text with those of transference When two statements bearing on the same subject occur option is permitted. But the text which bears on the Jyotistoma which you have quoted is not of this kind. Though it occurs in connection with the Jyotistoma, it describes a special sacrifice called Dirgha soma. Hence it is to be transferred from its context, and is to be introduced into a sacrifice called Dirgha soma. In the next sûtra the pupil replies to the Bouddhâchârya.

26 The pupil observes — Oh Bouddhâchârya you propose to transfer the text— (he) is to make a fastening for securing steadiness"—from its context, and to introduce it into a new sacrifice called Dirgha-soma This ought not to be done because

सूत्राणि.

क्रतुतो वार्थवादानुपपत्तेः स्यात् ॥ २७ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । दीर्घसोमे संतृद्ये धृत्यै इति श्रूयते । धृत्यैपदेनार्थवादो भवति । अर्थवादबलेन क्रतौ दीर्घत्वं प्रयुज्यते न तु कर्तरि । कर्तरि दीर्घत्वं प्रयुक्तं चेद् धृतिरूपार्थवादस्यानुपपत्तिर्भवेत् ॥ तस्माद्दीर्घत्वेन क्रतोर्निरूपणं न तु कर्तुः । तस्माद्दीर्घसोमनामकसत्रे संतर्दनस्योत्कर्षः करणीयः ॥

संस्थासु च कर्तृवद्धारणार्थाविशेषात् ॥ २८ ॥ (पू०)

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । वेदवाक्यस्योत्कर्षः करणीयः । संस्थासूत्कर्षः कृतश्चेद् न कश्चिद् विशेषः साध्यते । यथा दीर्घत्वं कर्तरि न प्रयुज्यते तथा तत्फलकधारणाय न प्रयुज्यते । तेन या याः शंकाः कृताः तासां निवारणं भवति । प्रकरणं चानुगृहीतं भवति । तस्मादनुसहितवाक्यस्य सर्वथैवोत्कर्षः करणीयः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

दश मुष्टीर्मिमीते । ॥

उक्थ्यादिषु वार्थस्य विद्यमानत्वात् ॥ २९ ॥ (सि०)

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारिणोक्तं तन्न न । उक्थ्यादिसंस्थारूपयागेषु सोमरूपार्थस्य विद्यमानत्वात् वेदवाक्यस्योत्कर्षो न करणीयः ॥

पाटतनाहीं दीर्घसोम म्हणजे सोमयज्ञ असा अर्थ का करावा ? दीर्घसोम हा बहुव्रीहिसमास आहे याचा अर्थ यजमान असें आम्ही म्हणू. दीर्घसोमशब्दाचा असा विग्रह करावा —दीर्घकालपर्यंत सोमयाग ज्यानें केला आहे तो दीर्घसोम म्हणजे तो यजमान. अशा रीतीने दीर्घसोम या विशेष वर्णनाची योजना केली असता वेदवाक्याचा अर्थ नीट बसतो

the signification you give to the term Dīrgha-soma is not adequate Dīrgha-soma does not necessarily signify a Soma-sacrifice' The term describes a sacrificer Being a Bahuvrīhi compound, it signifies—he who has sacrificed a Soma-sacrifice for a long time,—but such a one is the sacrificer himself When the sense of the epithet Dīrgha-soma is thus adjusted, it is adequately interpreted

२७ तसें नव्हे अर्थवा-दाची उपपत्ति होत नाहीं म्हणून वेदवाक्याचा यज्ञपर्यार्थी (संबंध योजावा) (आ० नि०)

27 Not so because the interpretation of the text into an explanatory statement cannot be philosophically explained Therefore, the text refers to the sacrifice itself (The doubt removed)

२८ पुनः (हेंच) सोमसंस्थे (विपर्यी लागू पडतें) कारण जसा कर्त्यार्शी तसाच बांधण्यार्शी विशेष संबंध नाहीं। (पू०)

28 Again, (this text refers to) a Soma sacrifice because as in the case of a sacrificer, it is not connected particularly with the act of fastening (The opponent s statement)

२९ तसें नव्हे, कारण उक्थ्यादि ज्या सोमसंस्था आहेत त्यामध्यें (सोम हें) द्रव्य म्हणून येतें (सि०)

29 Not so because in the Soma sacrifices such as the Ukthya Soma sacrifice Soma is used. (Final statement.)

२७ दीर्घसोमशब्दाच्या अर्थाविषयीं वाद निर्माण झाला एकदेशी पूर्वपक्ष म्हणतो दीर्घसोमशब्द कर्त्याचें विशेषण केलें बौद्धाचार्य म्हणतात असें होत नाहीं. दीर्घसोम हें यज्ञकर्माचें विशेषण आहे बौद्धाचार्य असे म्हणतात — "अरे एकदेशी, दीर्घसोमशब्दाचा अर्थ कसाच करतोस ? या वेदवाक्यामध्यें तीन शब्द आहेत—एक, दीर्घसोम, दुसरा, बंधन करावें आणि तिसरा, स्थैर्यासाठीं तिसरा शब्द अर्थवाद आहे कारण त्याचे योगानें क्रियेचें विशेष निरूपण होतें मग अर्थवादाची उपपत्ति कशी लावणार ? दीर्घसोमशब्दाचा अर्थ यजमान असा क

27 The discussion now turns upon the sense of the term Dirgha-soma as used in the Vedic text quoted The pupil of the Bouddhâchârya explains it as describing the sacrificer *The Bouddhâchârya contradicts* his follower and states that it refers to the action of sacrificing The Bouddhâchârya observes:—

Oh pupil how do you interpret the term Dirgha-soma ? There are only three terms in the text quoted which are to be examined—Dirgha-soma, a fastening is to be made and for securing steadiness or for lasting The last term is merely explanatory because it particularly describes the action—a fastening is to be made How then is the descriptive statement to be adjusted and

रता येत नाही यजमान असा जर अर्थ केला तर वाक्यार्थ कसा होतो तो पहा, पुष्कळ वेळ सोमयज्ञ करणाऱ्या यजमानासाठीं फळी न हलण्याकरिता त्याने बंधन करावें काय वाक्यार्थ हा! फळी न हलण्याकरिता या अर्थवादाची काय व्यवस्था? अशी वाक्यार्थाची कांहीं व्यवस्था होत नाहीं, सर्व गोंधळ होऊन जातो. म्हणून दीर्घसोम हें यागाचें विशेषण करावें हें ठीक असें केलें असता ज्या वेदवाक्याच्या अर्थाचा विचार चालला आहे ते वाक्य अग्निष्टोमप्रकरणात असताहि तेथून काढून दीर्घसोमनामक यागामध्यें योजावें याकरिता उत्कर्ष करून वाक्यार्थ करावा हें योग्य"

२८ सोमसंस्था म्हणजे अग्निष्टोमासारखे सोमयाग सात आहेत असा म्हणण्याचा प्रचार आहे मुख्य प्रकृतिरूप ज्योतिष्टोमप्रकरणात असें वर्णन आहे कीं, "टिकण्याकरिता (फळी हलू नये म्हणून) दीर्घसोमयज्ञामध्ये बाधावें." असें जे वाक्य आलें आहे, तें त्या प्रकरणातून काढून दुसऱ्या सोमयज्ञप्रकरणात घालावें. म्हणजे त्या वाक्याचा उत्कर्ष करावा असा वाद चालू आहे. त्यात बौद्धाचार्य पुन कोटी करतात. सोमसंस्था घेतल्या तरी होतें काय? आता त्या सोमसंस्था कोणत्या? अग्निष्टोम, अत्यग्निष्टोम, उक्थ्य, षोडशी, वाजपेय, अतिरात्र आणि आप्तोर्याम या सोमयागास संस्था असें म्हणतात. अग्निष्टोमाच्या

explained? Hence the first term Dîrgha-soma cannot refer to a sacrificer If it be interpreted into a sacrificer, see how the text is modified "He is to make a fastening for securing steadiness or for lasting for a sacrificer who sacrifices for a long time" What an interpretation is this! How is it a descriptive statement as made by the terms—for lasting or for securing steadiness? Hence the interpretation of the text is not adjusted, it is only involved in confusion Hence the term Dîrgha-soma refers to, and describes, a sacrifice Such being the case, the text in question though occurring in connection with the Agni*st*oma-sacrifice, is to be transferred to the sacrifice called Dîrgha-soma in which it is to be used Hence the text is to be interpreted as modified by its forward transference"

28 A Soma-sacrifice generally includes seven sacrifices of the description of Agni*st*oma in connection with which the text in question occurs It is to be transferred from its context and to be read in connection with another Soma-sacrifice That is, the text admits of forward transference. This is the question discussed The Bouddhâchârya replies to his follower — nothing is proved even if the Soma-sacrifices are referred to What are these Soma-sacrifices? Agni*st*oma, Atyagni*st*oma, Ukthya, *Sod*ashî, Vâjapeya, Atirâtra, and Âptoryâma These are called Sansthâs When the model-sacrifice—Agni*st*oma—is altered and modified, any of these Sansthâs is arranged Let us now examine the sacrifice called Dîr

पद्धतींत कांहीं फरक न केल्यानें या सिद्ध होतात आतां दीर्घसोमसंज्ञ त्याचा एकदेशी असें म्हणतो कीं, दीर्घसोमसंज्ञेचा यज्ञकर्त्याशीं हाअे यजमानाशीं संबंध नाहीं व आणखी असें हाणों कीं त्याप्रमाणेंच वरील वेदवाक्यामध्ये स्थिरत्वाकरितां (कधीं न हलण्याकरितां,) असें जें पद आहे त्याशींहि संबंध नाहीं मग दीर्घसोमसंज्ञ अर्थवाद म्हणून ज्योतिष्टोमप्रकरणांतच नेण्यास असा हाही सिद्ध होत नाहीं एवंरीतीनें झालें काय? वरील वेदवाक्याचा उत्कर्ष करून अर्थ बसवावा हें मात्र "दहा मुठी सोम घ्यावा" इत्यादि सोम विकण्याकरितां असें जें पद आहे त्याचा विशेष अर्थ होत नाहीं असी वेदवाक्यानें व्यवस्था केली आहे म्हणून ज्योतिष्टोमामध्यें कमी किंवा अधिक सोम घेतां येत नाहीं

२१ दुसऱ्या ज्या सोमसंस्था आहेत त्यामध्यें सोम सिद्ध करावा लागतो मग अग्निष्टोमामध्यें पुष्कळ सोम सिद्ध करून ठेवावा ती तयार करतांना फक्त हलूं नये म्हणून ती सुंग्या मारून घट्ट धरावी असें म्हटल्यानें दीर्घसोमसंज्ञेची उपपत्ति होते. म्हणून अग्निष्टोमप्रकरणामध्यें त्याची योजना केली आहे आणि उक्थ्यादिप्रकरणामध्यें त्याची योजना होते म्हणून दीर्घसोम म्हणजे स्वतंत्र सोमयाग किंवा याग आहे असें म्हणणें अयोग्य आहे हवी तितकी सोमवल्ली एकदम आणून ठेवतात आणि ती ठिकाणी म्हणून तयार करतात, आणि असें ज्योति

gha-soma in the discussion I say the term Dirgha-soma is not in any way connected with the sacrificer In like manner it is not connected with the term *for steadiness* as used in the text Hence it cannot be proved that the text does not admit of forward transference, and is to be used in connection with the Agnistoma What is the last conclusion? It is essential that the text in question is to be transferred and interpreted along with the texts into which it is to be introduced Vedic texts limit the quantity of Soma to be taken for a Soma-sacrifice. Hence more or less Soma cannot be taken. Hence the statement that *it is to be fastened for steadiness* bears no sense whatever

29 In all Soma-sacrifices Soma is to be prepared. Hence a large quantity of Soma should be prepared and that it may be preserved it should be carefully prepared. These circumstances explain the term Dirgha soma. Hence it is used in connection with the Agnistoma-sacrifice as it is used in the Ukthya-sacrifice. Hence the conclusion that Dirgha-soma is an independent Soma-sacrifice by itself is highly improper As large a quantity of Soma-twigs as possible is brought in and Soma juice in any quantity is extracted This is done in the Agnistoma-sacrifice itself Hence the transference of the text discussed is not necessary

सूत्राणि.

अविशेषात् स्तुतिर्व्यर्थेति चेत् ॥ ३० ॥ (आ०) ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । सोमस्य या स्तुतिः कृता सा सर्वा व्यर्था भवेत् । सोमस्य विशेषो न गृहीतश्चेत् कथं सोमस्य विवर्धनं स्यात् । कथ धृतिरूपार्थवादस्योपपत्तिः स्यात् । तस्माद् वेदवाक्यस्य दीर्घसोमरूपसत्र उत्कर्ष. करणीयः ।

स्यादनित्यत्वात् ॥ ३१ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । मीमांसको ब्रवीति । दश मुष्टीर्मिमीते इति वचनस्य नित्यत्वं नास्ति । तेन सतर्दनविषयकवेदवाक्यस्य ज्योतिष्टोमे निवेशः । ज्योतिष्टोमे सोमविवर्धनस्याऽवकाशोस्ति । तृतीयसवने स्थूलपर्वा सोमो गृह्यतेऽभिषूयतेच । तस्य प्रमाण नाम्नातं ॥ तस्मान्नोत्कर्षः । अस्य वादस्य रहस्यमन्यत्र दर्शयिष्यामः ।

सोमयज्ञसत्रानें करतात म्हणून उत्कर्ष करण्याची आवश्यकता नाहीं

३० विशेष वर्णन नाहीं म्हणून स्तुति व्यर्थ असें म्हटलें तर (आ०)

३१ (दुसरें वेदवाक्य नित्य लागू होत) नाहीं म्हणून (उत्कर्ष करूं नये) (आ० नि०)

३० बौद्धाचार्य विचारतात — ज्योतिष्टोमप्रकरणांत वाक्य कोणतें आलें आहे? "दीर्घसोमामध्यें फळी न हलण्यासाठी (सोमाला) बांधावें" याचा ना विचार? हें वाक्य ज्योतिष्टोमप्रकरणांत लावावें किंवा याचा उत्कर्ष करून दुसऱ्या प्रकरणांत न्यावयाचें? वैदिकाचार्य तुम्ही म्हणतां असें आहे कीं या वेदवाक्याचा उत्कर्ष करूं नये कारण एकदम सोम आणून ठेवावा आर्यांचा संप्रदाय आहे या संप्रदायाप्रमाणें मुख्य ज्योतिष्टोमयज्ञ करतेवेळीं ते सोम आणत. आणि आणल्या नंतर सहजच पुष्कळ काळपर्यंत तो टिकावा म्हणून त्याला तयार करून ठेवीत या उद्देशानें वरील वेदवाक्यामध्यें 'फळी न हलण्याकरितां' असें अर्थवादाचें पद आलें आहे. म्हणून तुम्ही वरील वाक्याचा अर्थ काय केला? पुष्कळ काळपर्यंत पुष्कळ यागाचा (दीर्घसोम) म्हणून फळीस बांधावें असा अर्थ

30 If it be said that because there is no particular description, the explanatory statement in general (Stuti) is worthless, then + + (A doubt)

31 (The second text limiting the supply of Soma) not being always binding, (no forward transference of the first text) is to be made (Doubt removed)

30 The Bouddhâchârya asks —"what text is used in connection with the Agnistoma? Soma is to be abundantly prepared for preserving it for the Dirgha-soma-sacrifice Is not this text to be interpreted? Is not this the question—is the text to be used in the Agnistoma sacrifice itself in connection with which it occurs or is it to be transferred from its context and to be introduced into another Soma sacrifice? Oh Vaidikâchârya, you state that the text in question is not to be transferred because it is the custom of the Âryas to bring in Soma at once and to preserve it. They therefore followed the custom and procured as large a quantity of Soma as possible when they performed the Jyotistoma-sacrifice It was carefully prepared that it might be preserved for a long time Hence the term *for steadiness* is used in the text discussed. How have you interpreted the text? "That it may be used for a long time and that it may be

केल्यापासून निष्पन्न काय होतें ? ज्योतिष्टोमाच्या वेळीं जो सोम आणावयाचा त्यांतीलच दुसऱ्या सोमयागाच्या वेळीं योजावयाचा अधिक सोम आणावयाचा असें जर तुम्ही म्हणतां तर पुढील वेदवाक्याची काय व्यवस्था ? "मोजून दहा मुठी सोम घेतो, तीन कांड्यांचा सोम असावा " अशी इयत्ता असल्यामुळे अधीक सोम घेतां येत नाहीं म्हणून प्रथम वेदवाक्याचा उत्कर्ष करावा हें योग्य. असें बौद्धाचार्याचें म्हणणें पडलें

३१ वैदिकाचार्य म्हणतात –"बौद्धाचार्य उत्कर्ष करावा म्हणून तुमचा हट्ट तर फार. आणि आपलें म्हणणें सिद्ध करावें म्हणून तुम्ही पुढील वेदवाक्य घेतलें आहे – "मोजून दहा मुठी सोम घेतो." तुम्ही म्हणतां कीं, अमुक सोम घ्यावा अशी इयत्ता आहे म्हणून ज्योतिष्टोमात अधीक सोम आणताच येणार नाहीं. मग तो तयार करतांना बांधावा हें वर्णन का? हा अर्थवाद का? ही स्तुति का? असें तुमचें म्हणणें आहे. सोम अमुकच आणावा असें तुमचें म्हणणें आहे हें चुकीचें आहे. पहा, मोठ्या कांड्याचा सोम केव्हां केव्हां घ्यावा लागतो तिसऱ्याना सोम काढतेवेळीं सोमवल्लीच्या एका रेषेचा रस काढतात ती रेषा अमुक घ्यावी असें कोठें वेदांत वर्णन आहे ? म्हणून प्रमाणाविषयीं जें वेदवाक्य आहे तें नित्य नाहीं म्हणजे कायम नाहीं म्हणून ज्या वेदवाक्याच्या

preserved, a Soma-plank is to be fastened " What is the fruit of such an interpretation? The Soma for other sacrifices is to be taken from the Soma brought in at the time of the *Agnistoma* If more Soma than necessary for a Soma-sacrifice is permitted to be brought in and preserved, how is the sense of the following texts to be adjusted ? "He measures out ten handfuls of Soma the Soma having three joints " There being such a limitation of the quantity, more Soma cannot be brought in and preserved Hence the forward transference of the text about the Dîrgha-soma is to be permitted " The Bouddhâchârya thus states his case

31 The Vaidikâchârya observes " Oh Bouddhâchârya, you insist on the forward transference of the text To prove your statement, you quote the following Vaidika text, 'he measures out ten handfuls of Soma' Hence you state that a supply of Soma is limited Hence more Soma than necessary cannot be brought in at the time of Jyotistoma Hence why is the description of the Soma-plank given ? Why is the text enlarged ? These are your questions The statement you make that a supply of Soma is limited, is wrong See that the Soma of larger joints is to be taken At the third libation, the juice of a fibre of Soma is extracted The quantity of a fibre is not prescribed in any Vaidika text whatever Hence the text you have quoted to show the limitation of a supply of Soma is not always binding Hence the text to which you

उत्कर्षाविषयीं तुम्हीं इतक्या निकरानें वाद केला त्या वेदवाक्याचा उत्कर्ष होत नाहीं ज्योतिष्टोमप्रकरणांतच तें वाक्य ठेवावें असें सिद्ध होतें आणि त्या वेदवाक्यांतील सर्व पदांची उपपत्ति होते ”

बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकाचार्यांचा असा वाद कां झाला हें येथें स्पष्ट सांगितलें पाहिजे. वाक्यार्थमीमांसेमध्यें प्रकरण हें प्रमाण आहे, आणि प्रकरणाच्या अनुरोधानें वाक्यार्थ करावा असा सिद्धांत आहे असें वैदिकाचार्यांचें म्हणणें पडलें पुढें वेदवाक्याचा अर्थ करतां करतां बौद्धाचार्यांनीं जेव्हां आक्षेपिलें तेव्हां वैदिकाचार्यांस असें म्हणणें भाग पडलें कीं एका प्रकरणांत आलेला विषय त्या प्रकरणांतून काढून दुसऱ्या प्रकरणांत घालावा म्हणजे त्या वाक्याचा उत्कर्षापकर्ष करावा यावरून बौद्धाचार्यांनीं पुनः वैदिकाचार्यांस विचारलें कीं या उत्कर्षापकर्षाविषयीं कांहीं शास्त्र आहे किंवा मनास वाटेल तसा करावा? उत्कर्षापकर्ष करण्याविषयीं शास्त्र आहे असें वैदिकाचार्यांनीं पत्करलें आणि त्या शास्त्राचें निरूपणही केलें त्या शास्त्राच्या निरूपणांत भरसाड आहे हें दाखविण्याकरितां बौद्धाचार्यांनीं पुढें वरील वाद केला आहे

often refer and on the removal of which from its context you so much insist, is not to be transferred it is interpreted in connection with the Jyotistoma in which it occurs. This is proved. All the terms of the text can be properly interpreted."

It is necessary to point out the bearing of this discussion between the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya. The context is specially to be considered in interpreting a text, as its evidential power in exegetics is great. This is the statement of the Vaidikâchârya. In the course of the discussion, when the Bouddhâchârya showed that some Vaidika texts could not be interpreted in their context, and if so interpreted they simply made no sense, the Vaidikâchârya shifted his ground and proposed that the texts which could not be interpreted in their context should be transferred and interpreted along with other texts in connection with which they admitted of sense. On this the Bouddhâchârya asked the Vaidikâchârya if the transference of texts were regulated by any principles. The latter admitted that he was bound by principles, which he explained. The Bouddhâchârya attempted to show in the discussion that the principles were contrived merely to suit the convenience of the Vaidikâchârya and that there was no precision or power about them

सूत्राणि.

प्रवर्ग्यनिषेधस्य प्रथमप्रयोगविषयताधिकरणम् ॥

संख्यायुक्तं क्रतोः प्रकरणात् स्यात् ॥ ३२ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । यत् संख्यायुक्तनाम संख्याविशेषणयुक्त तत् क्रतुसंबंधीति प्रकरणाज् ज्ञेयं । अनुसंधेयवाक्ये यत् प्रथमयज्ञ इति पद वर्तते तस्य प्रथमयाग इत्यर्थः । न तु यज्ञस्य प्रथमप्रयोगे इति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । तेन च वेदार्थेऽव्यवस्था वर्तत इति साधयितु यतते ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

न प्रथमयज्ञे प्रवृंज्यात् द्वितीये तृतीये वा प्रवृज्यात् ॥ एष वाव प्रथमो यज्ञाना यज् ज्योतिष्टोमो य एतेनाऽनिष्ट्वा अथाऽन्येन यजेत ॥

नैमित्तिकं वा कर्तृसंयोगाद् लिंगस्य तन्निमित्तत्वात् ॥ ३३ ॥ (सि०)

पदानि । नैमित्तिक, वा, कर्तृसंयोगात्, लिंगस्य, तन्निमित्तत्वात् ॥

पदार्थः । निमित्तं यस्यास्ति तद् नैमित्तिक=न नित्य । कर्तृसंयोगात्=कर्त्रा सह संबधात् । लिंगस्य=पदसामर्थ्यस्य । तन्निमित्तत्वात्=तन्निमित्त=तस्य निमित्त । तस्य कर्तुः । निमित्तं प्रयोजनं । तस्मात् ॥

वाक्यार्थः । कर्तृसबंधात् संख्यायुक्तं यत् तद् नैमित्तिकं । कुतः । वेदवाक्यघटकपदानां सामर्थ्यात् कर्तुः प्रयोजकत्वमिति सिध्यति ॥

भावार्थः । मीमांसको ब्रवीति । पूर्वपक्षकारेण प्रथमपदस्य यज्ञपदस्य च यः सबंधो दर्शितः स न युज्यते । कुत. । प्रथमपदस्य कर्तुः संबंधो भवितुमर्हति । कथं । यज्ञपदस्य यागाऽर्थत्वं नास्ति । तेन तस्य प्रयोगे सामर्थ्यं पर्यवस्यति । यज्ञपदस्य प्रयोगसामर्थ्यात् कर्तुः प्रयोजकत्व सिध्यति । कर्तुः प्रयोजकत्वात् प्रथमयज्ञपदस्य यज्ञस्य प्रथमप्रयोग इत्यर्थो भवति ॥

पहिल्या ज्योतिष्टोमांत प्रवर्ग्य करूं नये, असा निषेध आहे तो पहिल्यानें ज्योतिष्टोम केला असतां लागू होतो, हा विचार

THE SUBJECT THAT ON THE OCCASION OF PERFORMING THE JYOTISTOMA FOR THE FIRST TIME THE PRAVARGYA IS NOT TO BE PERFORMED

३२ प्रकरणावरून (असें सिद्ध होतें कीं,) संख्याविशेषणाचा संबंध यज्ञाशीं असावा (पू०)

32 The context shows that numerals refer to the sacrifice (Opponent's statement.)

३३ तसें नव्हे (प्रथमयज्ञ हें पद) नैमित्तिक आहे, कारण त्याच्या अर्थसामर्थ्यावरून कर्त्याचा बोध होण्याकरितां तें घातलें आहे, आणि त्याचा आणि यजमानाचा संबंध आहे (सि०)

33 Not so because (the term—first-sacrifice) shows a sacrificer by means of its significant power and because it is connected with the sacrificer it is used occasionally (Final statement.)

३२ बौद्धाचार्य पुन विचारतात.—"काहो वैदिकाचार्य, श्रुति, लिंग वाक्य, प्रकरण, स्थान आणि समाख्या हीं वाक्यं धर्ममीमांसेचीं प्रमाणें आहेत असें मानतां ना? आम्हीं तर पूर्वीं दाखविलेंच आहे कीं, जेव्हां प्रकरणाच्या जोरानें वेदवाक्याचा अर्थ तुम्हांस पाहिजे तसा बसत नाहीं, तेव्हां तुम्ही प्रकरणाची मातामोड करून उत्कर्षापकर्ष करतां व ओढून वेदवाक्याचा अर्थ हवा तसा बसवून वेदाची आणि आपल्या मताची जुळणी घालतां असो अनुसून प्रकरणाविषयीं विचार केला पाहिजे पु

32 The Bouddha Achârya observes —"Oh Vaidikâchârya do you not hold that a direct statement and an inferential statement syntactical construction context, collocation and sequence, and the adjustments made by the Âchâryas have evidential power and are methods of proof in exegetics? We have already shown that when the context does not support your interpretation of a text, you shift your ground and state that the context is to be neglected and that texts are to be transferred backwards and forwards. Thus you accommodate the Vedic texts to the prac

ढील वेदवाक्याचा प्रकरणावरून अर्थ कसा होतो तो पहा "पहिल्या यज्ञामध्यें प्रवर्ग्य करू नये दुसऱ्या किंवा तिसऱ्या (यज्ञामध्ये) प्रवर्ग्य करावा जो ज्योतिष्टोम (यज्ञ) हा कीं सर्व यज्ञामध्यें प्रथम यज्ञ. जो ज्योतिष्टोमयज्ञ न करता मग दुसरा यज्ञ करतो" इत्यादि हें वेदवाक्य याचा अर्थ स्पष्टच आहे. प्रथमयज्ञ म्हणजे ज्योतिष्टोम म्हणून ज्योतिष्टोमामध्यें प्रवर्ग्य करू नये असें सिद्ध होतें. असें असता 'प्रथमयज्ञ' या शब्दाचा अर्थ प्रथम प्रयोग असा कसा करता हें आम्हास समजत नाहीं" प्रवर्ग्य म्हणजे काय याचें संक्षेपत वर्णन केलें पाहिजे. ज्योतिष्टोमासारखा सोमयज्ञ करतांना सोमवल्ली आणल्यानंतर, तिचें आदरातिथ्य केल्यानंतर मग पृथ्वी आणि आकाश यास नमस्कार करावा लागतो तदनंतर प्रवर्ग्य ही इष्टि होते. हिच्यामध्यें गाई आणायाच्या, वासरें आणायाचीं, शेळी आणायाची, तिचें कोंकरू आणायाचें, त्याचें दूध काढायाचें, मातीचे ओटे रचायाचे, एक महावीर नावाचें मातीचें भांडें करायाचें, नंतर त्यामध्यें दूध घालायाचें, तें दूध तापवायाचें, आणि मग पूर्ववेदींतील गार्हपत्याग्नीमध्ये त्याच्या आहुती द्यायाच्या आर्यसांप्रदायामध्यें इतिहासदृष्टया या इष्टीची योग्यता काय आहे हें आम्ही उपसंहारांत दाखवू

३३ वैदिकाचार्य म्हणतात —"बौद्धाचार्य, तुम्ही दोष दिला तो समजला

tices and institutions of the Âryas with which they really conflict Hence it is necessary to examine the evidential power of context Let us see what the sense of the following text is, if its context be considered "In the first sacrifice, the Pravargya-ceremony is not to be performed, in the second or third sacrifice it is to be performed, Oh—the Jyotistoma-sacrifice is the first of all the sacrifices He who does not perform the Jyotistoma-sacrifice but some other" This is the Vaidika text Its sense is plain enough The first sacrifice is the Jyotistoma Hence it is plain that the Pravargya is not to be performed in the Jyotistoma. Such being the case, you interpret the first sacrifice into performing a sacrifice for the first time How can this be tenable?" We must briefly explain what the Pravargya-ceremony is When a Soma-sacrifice like the Jyotistoma is to be performed, Soma-twigs are brought in, are received as a guest, and a bow is made to the earth and heavens Then comes the Pravargya-ceremony In performing it, cows are to be brought out with their calves An ewe is to be brought with her young one, they are to be milked, altars of mud are to be built, a vessel called Mahâvîra is to be prepared—its form being prescribed, the milk ready is to be poured into it, it is to be heated Then its oblations are to be offered into the Gârhapatya-fire of the first Vedî as distinguished from the latter or Uttara Vedi We will point out the historical significance of

आतां प्रथमयज्ञशब्दाच्या अर्थाचा विचार करावयाचा आहे. तुम्ही म्हणतां प्रथमयज्ञ म्हणजे ज्योतिष्टोमयज्ञच. आम्ही म्हणतों प्रथमयज्ञ म्हणजे ज्योतिष्टोमयज्ञ प्रथम करणें म्हणजे त्याचा प्रथम प्रयोग असें म्हणण्यास आमचीं कोणतीं कारणें आहेत तीं पहा. पहिलें कारण असें—प्रथमयज्ञशब्दाचा कर्त्याशीं संबंध आहे. कर्ता म्हणजे यजमान यज्ञ करणारा. प्रथमयज्ञ हें ज्योतिष्टोमाचें नांव आहे असें वाक्य वेदामध्यें कोठें आढळत नाहीं. पहिला यज्ञ दुसरा यज्ञ, तिसरा यज्ञ असें वरील वेदवाक्यांत आहे. त्याचा अर्थ तुम्ही पहिला ज्योतिष्टोम दुसरा ज्योतिष्टोम तिसरा ज्योतिष्टोम असा करतां. असे तीन ज्योतिष्टोम कोठें आहेत काय? असें कोणी कधीं ऐकिलें आहे काय? दुसरें कारण यज्ञशब्दाचे दोन अर्थ होतात. एक, यज्ञ म्हणजे सारा यज्ञ, आणि दुसरा, यज्ञ म्हणजे यज्ञाचा प्रयोग यज्ञ करणें. हा दुसरा अर्थ सहज लक्षांत येतो. पहिला अर्थ ओढून ताणून करावा लागतो. ओढून ताणून केलेल्या अर्थास लक्षणा म्हणतात. सहज अर्थ लक्षांत येतो त्यास श्रुति म्हणतात. बौद्धाचार्य, लक्षणेपेक्षा श्रुतिप्रमाण प्रबळ हें तुम्हांस सांगावयास नको. म्हणून यज्ञशब्दाचा अर्थ यज्ञप्रयोग, यज्ञ करणें असा करावा हें प्रशस्त. असा अर्थ कल्पिल्याने ज्या वरील प्रकारचा हें वेदवाक्य आलें आहे त्यास बाध येत नाहीं आणि कधींहि ज्योतिष्टोम के

this ceremony in the summary of this chapter.

33 The Vaidikâchârya observes:—Oh Buddhist the objection you have raised against the interpretation of the text in question is seen. Now the sense of the first-sacrifice as used in the text is to be considered. You say that it refers to the Jyotistoma-sacrifice no matter whether it is performed for the first or the second time. *We say that it means the performance of the Jyotistoma sacrifice for the first time.* We will state the grounds of our statement. First the term—first sacrifice—as used in the text in question is connected with an agent or a sacrificer, the first sacrifice being never mentioned *as the name of Jyotistoma* in any Vaidika text. The text we examine mentions the first sacrifice second sacrifice, and third sacrifice. You interpret these into first Jyotistoma second Jyotistoma and third Jyotistoma. But are such three Jyotistomas ever mentioned? Are they ever recognized? Secondly the term used in the text in question has two senses—either the whole sacrifice itself or its performance. The second sense occurs to the reader as easily as the first. The first sense is rather far fetched. Such a sense is metonymy or Lakshanâ. The former sense—that which is directly and easily seen—is called Shruti. Bouddhâchârya, I need not state to you that the evidential power of Shruti is decidedly greater than that of Lakshanâ. Hence it is reasonable to take the word Yajna as used in the text in question in the sense of the

सूत्राणि.

पौष्णं पेषणस्य विकृतौ विनियोगाधिकरणम् ॥

पौष्णपेषणं विकृतौ प्रतीयेताचोदनात् प्रकृतौ ॥ ३४ ॥

पदार्थः । पौष्ण पूषदेवतासबंधि यत् तत् । पेषण=पिष्टं । विकृतौ=विकृतिभूतयागे । प्रतीयेत = ज्ञायेत । अचोदनात्= अप्रयोगात् । प्रकृतौ =प्रकृतिभूतयागे ॥

भावार्थः । दर्शपूर्णमासरूपे प्रकृतिभूतयागे पूषदेवतासबधिपिष्टस्य प्रयोजन नास्ति । यद्यपि पौष्णं पेषण दर्शपूर्णमासप्रकरणे निरूपित । तथापि तत्र प्रयोजनाभावात् विकृतिभूते चातुर्मास्ययागे पौष्णपेषणस्य विनियोगः कर्तव्यः ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

तस्मात् पूषा प्रपिष्टभागोऽदन्तको हि त । तै० सं० (२ ६,८,५.) ॥

ला असता प्रवर्ग्य करू नये असा निषेध सिद्ध होत नाहीं परतु ज्योतिष्टोमयज्ञ पहिल्यानें करणें झाल्यास त्यामध्यें प्रवर्ग्येष्टि करू नये असा निषेध सिद्ध होतो " या वादाचें रहस्य प्रकरण प्रमाणाची योग्यता किती हे दाखविणें आहे सस्कृत सूत्रामध्यें नैमित्तिक आणि लिंग हीं दोन पदें आलीं आहेत. कांहीं विशेष निमित्तावरून उत्पन्न जें होतें आणि जें नित्य नव्हे तें नैमित्तिक. लिंगशब्दाच्या व्याख्येकरिता याच पादाचें चवदावें सूत्र पहा

performance of a sacrifice Thus the context of the text we examine is not subverted, and the negative statement that the Pravargya-ceremony is not performed in the Jyotiṣṭoma-sacrifice, no matter whether it is performed for the first or second time is not established but it is proved that when the Jyotiṣṭoma-sacrifice is performed only for the first time, the Pravargya-ceremony is not to be performed" The bearing of this discussion is to show the importance of the method of exegetical proof called the context The terms—Naimittika and Linga—are used in the Sanskrita text That which is performed on a special occasion is called Naimittika as distinguished from Nitya which is *to* be *performed* every day (For the explanation of the sense of the term Linga, see the foot-note on the fourteenth sûtra of this chapter)

पूषा या देवतेस अर्पण करण्याचा पिठाचा हवि दर्शपूर्णमासरूप प्रकृतीष्टोमध्यें योजायाचा नाहीं, विकृतीष्टीमध्यें योजायाचा, हा विचार

THE SUBJECT THAT THE OBLATION CONSISTING OF FLOUR AND TO BE OFFERED TO THE GOD Pûshâ, IS TO BE PREPARED IN THE COURSE OF A MODIFIED SACRIFICE AS DISTINGUISHED FROM A MODEL-SACRIFICE SUCH AS THE NEW OR FULL MOON SACRIFICE OR THE Agnistoma SOMA SACRIFICE.

३४ पूषा या देवतेस अर्पण करण्याचें पीठ विकृतिरूप यज्ञामध्ये (योजायाचें असें) समजावें कारण प्रकृतिरूप यज्ञामध्यें त्याचें विधान नाहीं

34 It is to be seen that the oblation of flour to be offered to the god Pûshâ is offered in the course of a modified sacrifice because it is not prescribed in a model sacrifice

---

३४ मीमांसक दोन प्रकारचे यज्ञ आहेत असें मानतात. एकाचें नांव प्रकृति आणि दुसऱ्याचें नांव विकृति. प्रकृति म्हणजे मूळरूप आणि विकृति म्हणजे मूळरूप बदलून झालेलें जें रूप तें. सर्व इष्टींचें मूळरूप किंवा प्रकृति दर्शपूर्णमास ही इष्टि. बाकीच्या इष्टि त्याच्या विकृति. पुनः, सर्व सोमयागाचें मूळ किंवा प्रकृति अग्निष्टोमयज्ञ. बाकी सारे सोमयज्ञ याच्या विकृति झालें आहेत. पूषा या देवतेस अर्पण करावयाच्या पिठाचें वर्णन दर्शपूर्णमास यज्ञासंबंधीं या प्रकरणांत आलें आहे आणि दर्शपूर्णमासेष्टि करतांना त्या पिठाची कांहीं योजना करतां येत नाहीं. तेव्हां आतां पुढें काय करावें

34 The Mîmânsakas divide sacrifices into two classes the one is called Prakriti and the other Vikriti The first signifies a model sacrifice—the first form The last a modified form—that which is the result of the first form being altered The first form of all the small sacrifices called ishtis is the new or full moon-sacrifice All other ishtis are its mere modifications. Again the first form of all the Soma-sacrifices is the Agnistoma. All other Soma sacrifices are its mere modifications The question is—as the flour to be offered to the god Pûshâ is mentioned in connection with the new and full moon sacrifices while the oblation has no connection whatever with them what is to be done? The Bouddhâchârya remarks to

सूत्राणि.

पौष्णपेषणस्य चरावेव निवेशाधिकरणम् ॥

तत् सर्वार्थमविशेषात् ॥ ३५ ॥ (पू०) ॥

पदार्थः । तत्=पौष्णपेषणं ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । पिष्टं सर्वेषु हविष्षु युज्यते । यथा पशौ चरौ पुरोडाशे च । कुतः । पौष्णपेषणं यत्र विहितं तत्र विशेषो न दर्शित इति ॥

अशी पचाईत पडली. ही संधि पाहून बौद्धाचार्य वैदिकाचार्यास म्हणतात वेदार्थ करताना वाक्यार्थमीमांसेच्या प्रमाणाची काय योजना करायाची? मनास वाटेल तसा अर्थ केला म्हणजे झालें प्रत्यक्ष दर्शपूर्णमासेष्टीच्या प्रकरणात पूषा या देवतेला अर्पण करण्याचे पिठाचें वर्णन असता ते प्रकरण सोडून चातुर्मासी इष्टीमध्यें त्या पिठाचे वर्णन करता हे कसें? यावर वैदिकाचार्य म्हणतात-बौद्धाचार्य, प्रकृतिरूप दर्शपूर्णमासेष्टीमध्यें पूषा ही देवता येतच नाहीं म्हणून ज्या वेदवाक्यात हें वर्णन आहे तें वेदवाक्य या प्रकरणातून काढून दुसऱ्या प्रकरणात योजावें म्हणजे त्याचा उत्कर्ष करावा. तें वेदवाक्य कोणतें म्हणाल तर तैत्तिरीय संहिता (२ ६,८, ५) पहा. त्याचा अर्थ " म्हणून पूषा देवता (ही) पीठ घेणारी कारण तिला दात नाहीत "

the Vaidikâchârya "What is the evidential force of the exegetical methods of proof? You interpret Vaidika texts as suits your convenience Directly and unquestionably, the flour to be offered to the god-Pûsâ is mentioned in connection with the new and full moon-sacrifices This context you set aside and connect the oblation of flour with another isti the Châturmâsî" In reply, the Vaidikâchârya observes —In the first of all istis the new or full moon-sacrifice, the god-Pûsâ has no oblation Hence the text in which the oblation of Pûsâ is mentioned is to be transferred forwards, and to be removed from its context The text is given in the Taittirîya-Sanhitâ (II 6, 8 5) It signifies—"Therefore, the god-Pûsâ takes flour, because he has no teeth"

पूषा या देवतेस अर्पण करण्याच्या पिठाचा उपयोग यज्ञाकरितां केलेल्या भाताच्याच ठिकाणीं, हा विचार

THE SUBJECT THAT THE FLOUR TO BE OFFERD TO THE GOD PÛSÂ IS CONNECTED WITH THE SACRIFICIAL BOILED RICE

३५ तें (पीठ) सर्वकामाकरितां (योजितां येईल) कारण विशेष (निरूपण) नाहीं (पू०)

35 (The flour can be used) for all purposes because of the absence of any particular (description) (Opponent's statement)

३५ दर्शपूर्णमासेष्टिप्रकरणांत असा मंत्र आला आहे कीं, 'देवता पूषा (ही) दळलेलें पीठ घेणारी, कारण तिला दांत नाहींत' या मंत्रास अनुलक्षून बौद्धाचार्य म्हणतातः—वैदिकाचार्य, ज्या ज्या वेळीं पूषा या देवतेप्रीत्यर्थ अर्पण करण्याचा प्रसंग येईल त्या त्या वेळेस तिला पीठ अर्पण करावें; मग शिजवलेला भात तिला अर्पण करावयाचा असला तर त्या ठिकाणीं पीठ अर्पण करावें; पशुयागामध्यें पशूचीं अंगें तिला अर्पण करावयाचीं असलीं म्हणजे त्यांच्या ठिकाणीं पीठ अर्पण करावें; कोणत्या यागांत पूषा या देवतेस पुरोडाश अर्पण करावयाचा असला म्हणजे त्याच्या ठिकाणीं पीठ अर्पण करावें हेंच तुमचें म्हणणें ना? आणि असाच श्रुतिवचनाचा अर्थ ना? मग वेदांत एक सांगितलें आहे आणि आर्यांच्या आचारांत दुसरें चालू आहे म्हणून वेदामध्यें आणि आर्यसंप्रदायामध्यें विरोध आहे

35 The following mantra occurs in connection with the new or full moon-sacrifice—"the god Pûsâ takes flour because he has no teeth." The Bouddhâchârya bases an objection on this text and states —"Oh Vaidikâchârya whenever any oblation is to be made to the god Pûsâ, flour only is to be offered. Then instead of boiled rice to be offered to him as prescribed in some texts only flour can be used. For instance in an animal sacrifice when the limbs of the animal are to be offered to him in their stead only flour can be used. When in a sacrifice a Purodâsh-cake is to be offered, only flour can be taken in its stead. Is this the statement you make? Oh Vaidikâchârya is this your interpretation of the text I have quoted at the outset? *Hence the practices of the Âryas conflict directly with the injunctions of the Vedas* because the Âryas do not follow what the Veda prescribes.

सूत्राणि.

चरौ वा अर्थोक्तं पुरोडाशेऽर्थविप्रतिषेधात् पशौ न स्यात् ॥ ३६ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारिणोक्तं तन्न । चरौ पौष्णपेषणस्य विनियोगो विहितः । पुरोडाशे त्वर्थात् तत् प्राप्नोति । पिष्टं विना पुरोडाशः कर्तुं न शक्यते । पशावर्थविप्रतिषेधात् तन्न प्राप्नोति । कथं । हृदयादिषु पश्वंगेषु पिष्यमाणेषु तेषामाकारविनाशः स्यात् । नष्टे तेषामाकारे पश्वंगानामवदनानि तानि न भवेयुः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

हृदयस्याऽग्रेऽवद्यति । तै० सं० (६.३,१०,४.) ॥

चरावपीति चेत् ॥ ३७ ॥ (आ०) ॥

पदानि । (अर्थविप्रतिषेधात्) चरौ । अपि । इति । चेत् ॥

भावार्थः । पिष्टस्य चरुः कर्तुं न शक्यते तस्मादर्थविप्रतिषेधः । तस्माच्च चरौ पौष्णपेषणस्य विनियोगो नास्ति ॥

न पक्तिनामत्वात् ॥ ३८ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारिणोक्तं तन्न । कुतः । पक्तिनामत्वात् । पक्व ओदने चरुरिति नामधेयं । पिष्ट ओदने विशदौदने च तत् प्रयुज्यते । ओदनस्य पाक एव सामान्यं निमित्तं ॥

३६ तसें नव्हे चरूच्या ठिकाणीं (पूषा या देवतेस अर्पण करण्याकरितां पीठ घ्यावें) पुरोडाश करतांना अर्थात् पीठ सांगितलेंच आहे पशूच्या सबधानें (पीठ) नसावें, कारण (त्या द्रव्याचा हवि घ्यावयाचा) तें द्रव्य (पीठ घेण्यास) नाहींसें होतें) (सि०)

३७ पीठ घेऊन चरु (के-ला) असतांहि (पिठाचा नाश) होत नाहीं मग ? (आ०)

३८ तसें नव्हे कारण (च-रु हें) शिजविल्याचें नांव आहे (आ० नि०)

३६ वैदिकाचार्य म्हणतात – वेदवाक्याचा अर्थ करतांना व्यवस्थेचें कांहीं धोरण ठेवलें पाहिजे. चरूच्या ठिकाणीं पीठ घ्यावें असें म्हणणें ठीक आहे पुरोडाशामध्यें पीठ घातलेंच पाहिजे कारण पिठाचा पुरोडाश करावा असें सांगितलें च आहे म्हणून चरु किंवा पुरोडाश हीं जेव्हां देवतेस अर्पण करावयाचीं आहेत तेव्हां पीठ घेतां येतें परंतु पशूचीं अंगें अर्पण करावयाचे पक्षीं कसें करावयाचें? उदाहरणार्थ काळजासारखीं पशूचीं अंगें अर्पण करतांना त्यांचें पीठ करावयाचें काय? पुनः चार पांच अंगांचें पीठ केलें तर तीं अंगें कोणाचीं करावीं? वेदाचार्य, वेद

36 Not so, in the place of the boiled rice, (only flour is offered to the god Pûsâ), (flour) being necessarily prescribed for a Purodâsh cake in the case of an animal sacrifice, no flour is to be used because the thing to be offered if made into flour, is destroyed (Final statement)

37 If (boiled flour be called) Charu (boiled rice) then (the flour is not changed) (Doubt)

38 Not so because (Charu is) the name of boiled rice (Doubt removed)

36 The Vaidikâchârya observes —"Some attention to adjustment ought to be paid in interpreting a Vedic text. It is proper to maintain that flour is to be taken for boiled rice Flour again is a necessary ingredient of a sacrificial cake because it is so distinctly laid down in the Vedas so when boiled rice or a sacrificial cake is to be offered to gods flour can be taken. But what is to be done when different parts of a sacrificial animal are to be offered? Is the heart for instance to be made into flour? Again when four or five parts of a sacrificial animal are made into flour, how are they to be

सूत्राणि.

पौष्णपेषणस्यैकदेवत्ये निवेशाधिकरणम् ॥

एकस्मिन्नेकसंयोगात् ॥ ३९ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । पौष्णं पेषण यागे प्राप्नोति । तत्र किमेकदेवत्य तदुत द्विदेवत्यमिति संशये प्राप्त आचार्यः सिद्धांतयति । एकदेवत्यस्यैव पेषणं । कुतः । एकदेवतासंबंधात् । एकदेवतायाः संबधो वेदे विहितः । तस्मादेकदेवत्य पौष्णपेषणमिति सूत्ररहस्यं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

सौमापौष्णे एकादशकपाले ॥ ऐंद्रापौष्ण चरुं + श्यामो दक्षिणा । तै० सं० (१.८,८,१.) ॥

मंत्र कसा आहे तो पहा "काळजाच्या टोंकातून देवाला अर्पण करण्याचा भाग तो काढतो म्हणजे अवदान घेतो" तेव्हा अवदान घेतेवेळीं हें पशूंचें असकें अंग असें समजलें पाहिजे. येऊन जाऊन झालें काय? पशूंच्या अंगाच्या ठिकाणीं पीठ घेता येत नाहीं परंतु शिजविलेल्या भाताच्या ठिकाणीं मात्र पिठाचें विधान करायाला पाहिजे त्या प्रमाणे विधान केले आहे आणि आर्याचा सांप्रदायहि असाच आहे म्हणून आर्यांच्या सांप्रदायांत आणि वेदवचनांत विरोध नाहीं

३७ यावर बौद्धाचार्य म्हणतात, वैदिकाचार्य, विरोध कसा नाहीं? तुम्हीं एवढेंच दाखविता कीं, जें द्रव्य देवतेस अर्पण करण्याकरिता ठ्यायाचें त्याचा नाश झाला नाहीं, आणि तें ओळखिता आलें म्हणजे झालें मग तांदुळाच्या पिठामध्यें पाणी घालून आम्हीं शिजवू

recognized? Bouddhâchârya, see what the Vedic text on the subject is "He cuts a bit to be offered to the gods from the top of the heart and thus takes an offering" When an offering is thus taken, a sacrificer ought to know what part of the sacrificial animal he has taken What is the last conclusion then? In the place of the parts of a sacrificial animal, flour cannot be taken But a Vedic text can enjoin its substitution for boiled rice only This a Vedic text does And the custom of the Âryas follows it Hence there is no conflict between the custom of the Âryas and the Vedas"

37 The Bouddhâchârya, in reply, observes —"Vaidikâchârya, how is there no conflict? You simply show that the substance to be offered to the gods, if it be not changed, and if it can be made out, answers the purpose of a sacrifice When rice is made into flour, mixed up with water, and boiled, is it

पूषा या देवतेस अर्पण करण्याचें पीठ एक पूषा ही देवता असली म्हणजे घ्यावें, हा विचार

THE SUBJECT OF THE FLOUR BEING OFFERED TO THE SUN GOD (PÛSÂ) ONLY

३९ एक (देवता) असतांना (पीठ घ्यावें) कारण एका देवतेच्या संबंधानें त्याचें विधान केलें आहे (सि०)

39 (Flour is to be taken) when one god only is meant because it is enjoined in such a case

हा चरु काय? मग त्याला चरु म्हणतां येणार नाहीं. अहो पिठाचें केलेलें शिजविलें तें चरु आणि पिठाचें या शिवाय केलें तरी तें चरु. तुमची काय ही व्यवस्था ती हीच ना? असें होत तर हा सारा घोटाळा दिसतो.

३८ वैदिकाचार्य — बौद्धाचार्य, आम्हीं जी व्यवस्था केली तिचा तुम्ही उपहास करितां. तांदुळाचें पीठ शिजविलें, किंवा नुसते तांदूळ शिजविले, त्यास चरु म्हणावें असें आर्यजन असेंच बोलतात. चरु सिद्ध होण्यास पदार्थ शिजविला पाहिजे. मग तो तांदुळाचें पीठ असो किंवा तांदूळ असोत. पशूचीं अंगें घेतांना सर्व प्रकार निराळा. परंतु पशूच्या अंगाचें पीठ करावयाचें कसें आणि त्याचीं अवदानें घ्यावयाचीं कशीं? हें करवत नाहीं. तेव्हां पशुपक्षसंबंधानें आमचें म्हणणें कायम राहिलें, आणि तुमची थट्टा एकीकडे राहिली.

३१ असा विचार करण्याचें कारण काय? हें सांगितलें म्हणजे सूत्रार्थ सहज

boiled rice? No it cannot be boiled rice. Otherwise whatever is made of rice-flour would be called Charu (boiled rice). All dishes made of rice-flour such as *Yavâgû* and *Khali* would be called charu (boiled rice). Is this what you mean by an adjustment of Vedic texts? This appears to me mere confusion."

38. The Vaidikâchârya replies — Bauddhâchârya, you ridicule the adjustment I speak of. But it is true that Charu is the name of the dish whether it is boiled rice-flour or mere boiled rice. This is the way the Âryas speak. To be called Charu rice is to be boiled. It does not matter much whether it is rice or rice-flour. But in the case of those parts of a sacrificial animal which are to be offered, the conditions are changed. How are they to be made into flour? And how are offerings consisting of the parts of the animal to be taken? This cannot be done. Therefore, our adjustment stands while you have no ground for ridiculing it."

सूत्राणि.

धर्मविप्रतिषेधाच्च ॥ ४० ॥ (हे०) ॥

भावार्थः । पुनः धर्मविप्रतिषेधो भवति । तस्मादेकदेवत्य पेषणं । कथं धर्मविप्रतिषेधो भवति । द्विदेवत्ये हविषि यदि पूष्णो भागः पिष्येत । अपिष्ट इतरस्य स्यात् । द्वयोर्भागयोश्चरौ कृते तयोः संमेलन भवेत् । भागसंमोहः स्यात् । को भागः कस्या देवताया इति ज्ञातु न शक्येत । एष एव धर्मविप्रतिषेधः । तस्मादेकदेवत्यं पेषणं ॥

अपि वा सद्वितीये स्याद्देवतानिमित्तत्वात् ॥ ४१ ॥ (पू०) ॥

पदानि । अपि । वा । सद्वितीये । स्यात् । देवता–निमित्तत्वात् ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । यत्र देवतायुग्माय हविर्दीयते तत्र सद्वितीयत्वं । यद् हविर्दीयते तद् देवतायै । तस्माद्देवतानिमित्तत्वादेकदेवत्ये द्विदेवत्येपि वा चरावस्य भागः पेष्टव्य एवेति शबरः ॥

लक्षात येईल. देवताची जोडपीं येतात जसें सोमापषा आणि इन्द्रापूषा मग या देवतांच्या जोडप्याचे जोडप्यास एकाच चरूचें हवन करायाचें किंवा एकाच पुरोडाशाचें हवन करायाचें की काय ? आणि या प्रत्येक जोडप्यात पूषा देवता तर आली आहे आणि पूषा देवतेस चरु अर्पण करावा असें वेदात सांगितलें आहे अशा प्रसंगीं कसें करायाचें ? वैदिकाचार्य म्हणतात तुम्ही पूषा देवता असली म्हणजे पिठाचा चरु करायाचा, देवताचे जोडपें असता असें करायाचें नाहीं पुढील वेदवाक्यात जोडप्याचें वर्णन आले आहे "सोम आणि पूषा या जोडप्यास अर्पण करण्याचा पुरोडाश

39 The sense of the sûtra will be easily seen, if its necessity be pointed out There are dual gods such as Soma-sun (Somâ-Pûsâ) and Indra sun (Indrâ-Pûsâ) The same boiled rice or the same sacrificial cake is to be offered to one of these dual gods, who include the god sun (Pûsâ), to whom alone an offering is to be made as enjoined in the Vedic text What is to be done under these circumstances? The Vaidikâchârya states that an offering is to be made to the Sun-god (Pûsâ) alone, when boiled rice-flour is to be used It is not to be offered to the dual gods, as this Vedic text shows—'The sacrificial cake to be offered to the dual

४० कारण धर्माची उलटा पालट होईल (हे०)

40 Again, because there will be a conflict of (sacrificial) customs. (An argument in support of the final statement.)

४१ तसें नव्हे जोडप्याविषयीं (मंत्र लागू) व्हावा कारण (तो मंत्र) जोडप्याचे निमित्तानें (आला आहे) (पू०)

41 Not so, the text quoted applies to the dual god Indrā Pūṣā, because of (its) connection with the dual god. (Opponent's statement.)

१ अकरा ठिकरीच्या पुरोडाशावर शिजविलेला असून, इंद्र आणि पूषा या जोडप्याचा चरु (असतो) बोकड दक्षणा.”

२ जोडप्याला जो हवि अर्पण करावयाचा तो तयार करतांना घोटाळा पडेल. कसा? तर चरु हा हवि असतांना कसें होतें ते पहा. पूषा देवते करितां तांदुळाचें पीठ घ्यायाचें आणि इंद्र देवते करितां तांदळच तांदूळच घ्यायाचे. मग अर्धे तांदूळ आणि अर्धे तांदुळाचें पीठ. हीं दोन्ही मिसळून एकच शिजविलीं असतां कसें होईल? तांदुळांत पीठ आणि पिठांत तांदूळ असा घोटाळा होईल. मग पूषा देवतेच्या भागामध्यें तांदूळ सांपडतील आणि इंद्र देवतेच्या भागामध्यें पीठ सांपडेल. या करितां नुसती पूषा देवता असली म्हणजे पिठाचा हवि करावा. वेदांत हि वर्णन असेंच आहे म्हणून वेदांत आणि आपस्तंबसूत्रांत विरोध नाहीं.

३) ‘पूषा देवता प्रपिष्टभाग आहे म्हणून तिला दांत नाहींत’’ या म

god—soma-sun—is to be baked upon eleven potsherds while boiled rice is the offering for the dual god—Indra-sun (Indrā-Pūṣa) a calf is the gift.

40 The Vaidikāchārya proceeds.—"There will be confusion when the same offering is to be made to the dual god—Indra-sun (Indrā-Pusā) See, for instance what takes place when boiled rice is to be offered to the dual god Indra Pūṣā. Rice-flour is to be taken for Pūṣā and simple rice is to be taken for Indra. These two are to make one offering. The rice and rice-flour are to be mixed up and to be boiled. What happens? There is more confusion. Rice and rice-flour being boiled together form one dish. Hence simple pure rice-flour cannot be offered to the god Pūṣā. For it will be mixed up with grains of rice. And pure rice cannot be offered to the god Indra because it will be mixed up with rice-flour. Hence the sacrificial practice of the Āryas is, that rice-flour is to be used when god Pūṣā is invoked independently and sacrificed to and not as a member of the dual god—Indrā Pūṣā. The Veda on

सूत्राणि.

लिंगदर्शनाच्च ॥ ४२ ॥ (हे०) ॥

भावार्थः । वेदवाक्यं वर्तते । येनार्धमपिष्टमर्धं पिष्टं द्विदेवत्यं गृह्यते । तस्माद् देवतानिमित्तेनैव पेषणमिति लिंगदर्शनम् ॥

अनुसन्धेयानि वेदवाक्यानि ॥

सौमापौष्णं चरुं निर्वपेन् नेमपिष्टं पशुकामः । ॥

वचनात् सर्वपेषणं तं प्रति शास्त्रवत्त्वादर्थाभावाद् द्विचरावपेषणं भवति ॥ ४३ ॥ (पू० आ० नि०) ॥

पदानि । वचनात् । सर्वपेषणं । त । प्रति । शास्त्रवत्वात् । अर्थाभावात् । द्विचरौ । अपेषणं । भवति ।

भावार्थः । पश्चादर्धपिष्टग्रहणेऽर्थाभावाद् द्विदेवत्ये चरौ पेषणं न संभवति । पुनः व्यवस्थया सर्वेषु हविष्षु पेषणं प्राप्नोति । पुनः तन्निरूपकं प्रतिपदोक्तं वचन वेदे दृश्यते । तस्माच् चरौ पुरोडाशे पशौ च पेषणं प्राप्नोति । तेनादृष्टार्थः सिध्यति । तस्मात् सर्वपेषणनिरूपक लिंगं दृश्यते । अस्य सूत्रस्य त्रीणि दलानि ॥

त्याच्या अर्थाची व्यवस्था करायाची आहे. प्रपिष्टभाग हा सामासिक शब्द आहे. समास कर्मधारय करायाचा काय? तसें केल्यास तो देवतेच्या जोडप्याचें विशेषण होत नाहीं खरें. प्रपिष्टभाग या शब्दाचा कर्मधारय समास करता येत नाहीं. पुन, प्रपिष्टभाग हा शब्द तद्धित हि नाहीं. तसें असतें तर देवतेच्या जोडप्यास लागू झाला नसता खरा. वास्तविक म्हटले तर प्रपिष्टभाग या शब्दाचा बहुव्रीहि समास करावा. असें केल्यास पीठ ज्याचा भाग आहे अशी ती एक देवता किंवा पीठ आहे

joines this. There is, therefore, no conflict whatever between the Vedas and the customs of the Âryas"

41. The text the god Pûsâ is (one) whose portion is flour, because he is without any teeth, is to be interpreted The compound term *Prapista-bhâga* is used in this Vedic text Is it a *Karmadhâraya* compound? If so, then it does not indeed apply to the dual god—Indrâ-Pûsâ. But the term *Prapista-bhâga* cannot be a *Karmadhâraya* compound. It cannot also be a *Taddhita* compound If it could be the latter, it would not indeed apply to the dual-god. But truly con-

४२ (देवतेचें जोडपें) घ्यावें कारण लिंग हें प्रमाण मिळतें (हे०)

42 Again, the dual-gods are to be taken because there are inferential statements (Argument in support of the Opponent's statement)

४३ (वेद-) वचनावरून (पूषादेवतेस अर्पण करण्याच्या) सर्व (हवि) म्हणजे पीठ (असावें), कारण त्याविषयीं (असें) शास्त्र आहे, आणि कारण (ज्या ठिकाणीं अर्धें पीठ केल्यानें हवीचें) द्रव्य (घेतां येत) नाहीं, (त्या स्थळीं देवतेच्या जोडप्यास अर्पण करण्याच्या चरूमध्यें) पीठ नसतें (पू०आ०नि०)

43 (The offering to be made to the sun) wholly (consists of) flour, because of a Vedic text (and) because about this there is a rule (but) no flour is to be taken when an offering of boiled rice one half consisting of flour, and to be made to a dual-god—cannot be taken (Doubt of the Ekadeshin removed)

ज्याचा भाग त्या दोन किंवा अनेक देवता असा अर्थ झाला. मग सह जच देवतांची जाणी आहेत असें झालें म्हणून बौद्धाचार्य इत्यादि—वेदमंत्रा प्रमाणें देवतांची जोडपी ये पास अपि प्रकार असतां तुमचा आर्यांचा संप्रदाय तसा नाहीं एक पूषा देवतेला भाग पिठाचा हवि देतात आणि जाणत्यांत पूषा देवता सांपडली असली म. ये मागील सूत्रीं जसा वाद झाला आहे तसा वाद करतात पण या वादांत कांहीं हशील नाहीं एक देव असो, देवतेचें जोडपें असो, किंवा अनेक देव असोत त्यांना पिठाचा भाग देण्यास हरकत नाहीं

sidered *Prapista-bhâga* is a *Bahuvrihi* compound. If it be admitted to be a *Bahuvrihi* compound, it would mean—the one god whose portion is flour or two or more gods whose portions are flour Then the latter sense necessarily includes the dual gods. Hence the Bouddha Âchârya observes that though the Vedic text in question sanctions an offering of rice-flour being made to dual-gods, yet the custom of the Âryas forbids it, because they make an offering of rice-flour to the god Pûsâ, only when he is invoked by himself while they argue as to the nature of the offering to be made to him, when he is a member of a dual god. But their reasoning is

सूत्राणि.

एकस्मिन् वाऽर्थधर्मत्वादैंद्राग्नवदुभयोर्न स्याद चोदितत्वात् ॥ ४४ ॥ (पू० नि०) ॥

पदानि । एकस्मिन् । वा । अर्थधर्मत्वात् । ऐंद्राग्नवत् । उभयो. । न । स्यात् । अचोदितत्वात् ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन् न । पेषण न तु देवताधर्मः । किं तु यागधर्मः । याग एवार्थः । अर्थधर्मत्वादेकदेवत्य पौष्ण पिष्ट हविर्भवति । द्विदेवत्यहविष्षु न पेषण भवति । कुतः । द्विदेवत्यस्य हविषः पेषणस्य वेदे कुत्राप्यनिरूपणात् । अत्र दृष्टांत ऐंद्राग्नं हविः । तस्मात् केवले पूषणि देवतायां चरोः पेषण क्रियते । न ऐंद्रापौष्णादिषु द्विदेवत्येष्विति शबरः ॥

weak, because according to the Vedic text quoted, there is no objection to rice-flour being offered, when single or dual-gods are invoked and sacrificed to

४२ बौद्धाचार्य म्हणतात -ज्या मन्त्रात प्रपिष्टभाग शब्द आला आहे त्या मन्त्रानें देवतेचें जोडपें घ्यावें असें आम्हीं दाखविले आहे आणि या आमच्या उपपादनास दुसऱ्या वेदमन्त्राचें साधन आहे दुसरा वेदमन्त्र कोणता ? " ज्याला पशूची इच्छा आहे त्यानें अर्धें पीठ घेऊन सोम आणि पूषा या देवताच्या जोडप्यास अर्पण करण्याच्या चरूचा निर्वाप करावा " असें वेदवाक्य आहे स्यात अर्धें पीठ घ्यावें असें स्पष्ट सांगितले आहे आणि निर्वाप तर देवतेच्या जोडप्याकरिता करायाचा आहे म्हणून अर्ध्या पिठाचा आणि अर्ध्या दुसऱ्या कोणत्याहि द्रव्याचा देवतेच्या जोडप्याचा हवि असतो. असें आमचें म्हणणें सिद्ध झालें

42 The Bouddhâchârya states —"I have adduced the text which mentions a dual-god, and in which the word *Prapista-bhâga* is used There is another Vedic text which supports my proposition This text is "He who desires cattle, ought to consecrate half a part of flour by way of Charu, to be offered to the dual-god (Somâ-Pusâ) " In this text half a part of flour is directly and distinctly mentioned, as it is to be consecrated to a dual-god Therefore, it is established that an offering, to be made to a dual-god, consists one half of flour and the other half of some other substance

४३. या सूत्राचीं तीन दलें पडतात पहिल्या दलामध्ये शास्त्रार्थ सांगून

43 This sûtra consists of three parts The first part lays down a principle which the other

४४ नसें नव्हे कारण एक देवता घेऊन यागाचा धर्म मानला म्हणजे दोघांस लागू होत नाहीं, जसें ऐंद्राग्न यागाविषयीं, कारण वेदांत असें विधान नाहीं (पू० नि०)

44 Not so, because a sacrificial principle, that applies to one god, can not apply to a dual-god as in the case of Indra fire (Indragni), because of there being no Vedic injunction (The opponent refuted)

दुसऱ्या दोन वाक्यांमध्यें त्यास पष्टता व या तिन्ही साधनांचें निरूपण केलें आहे आणि मागें अनुष्ठान केलेल्या दोन वेदवाक्यांची व्यवस्था लावली आहे. तात्पर्य हा योगता? सर्व द्रव्यामध्यें पीठ घ्यावें. पहिल्याप्रमाणें सूर्याच अष्टाकपाल घेतलें आहे त्या वेदवाक्यावरून सोम आणि पूषा या देवतांस अर्पण करावयाच्या चरूमध्यें अर्धें पीठ असावें असें स्पष्टपणे आहे असें दुसऱ्या वाक्यांत सांगितलें आहे यावरून पहिल्या वाक्यांतील तात्पर्यास आधार होतो. ज्या ठिकाणीं द्रव्यांत पीठ घेताच येणार नाहीं त्या ठिकाणीं व्यवस्था कशी करावयाची? का तर पूषा देवतेला मांसाचा हवि आहे त्या ठिकाणीं पीठ घेऊं नये, असें म्हणता येणार नाहीं. अर्धें मांस कुटून त्याचें पीठ करावें असें म्हटलें तर आणि अर्धें तसेंच मांस ठेवावें असें म्हटलें तर या केल, परंतु यापासून विशेष कांहीं उपयोग नाहीं. मांस कुटून त्याचें पीठ केलें असतां अदृष्ट उत्पन्न होईल असें म्हणावें म्हणतां नि ... काय झालें? एक देव असो, किंवा दोन देवांची जोडी अ-

two parts substantiate the principle laid down bears on the interpretation of the Vedic text quoted in the foot notes on the last two sûtras. The principle is that the whole offering ought to consist of flour. The second part admits that the Vedic text quoted in the foot note on the 1st sûtra, signifies that an offering to be made to the dual god—Soma sun (Somâ Pushâ)—is to consist one half of boiled rice and the other half of flour. This Vedic text supports the statement made in the first part, because it insists on flour alone being offered to the sun. But what is the adjustment, when an offering consisting of flour can not be made because it cannot be said that a flesh-offering without any flour can be made to the sun? But it can be said that one half of the flesh-offering is to be made into flour and the other half to be simple flesh itself. But what is the good in doing so? It can not be said that some extraordinary invisible fruit will accrue if half the flesh-offering be made into flour. What is the bearing of this argument? The Bouddhâchârya persists in stating that the substance to be offered to the sun can not but be

सूत्राणि.

हेतुमात्रमदंतत्वम् ॥ ४५ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । तस्मात् पूषा प्रपिष्टभागोऽदंतको हि तामित्यस्मिन् वेदवाक्ये यददंतकं इतिपदं वर्तते । तत् सूत्र उद्धृतं । वेदोक्तादंतत्व देवताधर्मं दर्शयतीति यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन् न । अदंतत्वेन केवलो हेतुर्वर्णितः । हेतुश्चार्थवादः । यागधर्मपक्षेपि हेतुरूपार्थवादस्योपपत्तिर्भवति ॥

वचनं परम् ॥ ४६ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । सौमापौष्ण चरु निर्वपेन् नेमपिष्ट पशुकाम इति वेदवाक्ये यद् नेमपिष्टमिति पद वर्तते तद् देवताधर्मं दर्शयतीति यत् पूर्वपक्षकारेणोक्त तन् न । एकस्य वचनस्य द्विप्रकारिका व्यवस्था यदा कर्तुं शक्यते तदा यः प्रकारो ग्राह्य. स ग्रहीतुमर्हति । इदमेव सूत्रस्य रहस्यं ॥

तृतीयाध्यायस्य तृतीयपादः समाप्तः ॥

सोत, मग मासाचा हवि असो, पुरोडाश असो किंवा चरु असो, पूषा देवतेस हवि अर्पण करणें झाला कीं, पीठ केलेंच पाहिजे असा बौद्धाचार्यांचा अभिप्राय पडला या पूर्वपक्षाचें समाधान वैदिकाचार्य पुढील सूत्रीं करतात.

४४ या सूत्राचीं अर्थाच्या धोरणानें चार दळे पडतात पहिल्या दळामध्यें केवळ पूषा देवता असली म्हणजे पीठच घ्यावें इतका अर्थ वर्णिला आहे. त्यात संस्कृत सूत्रामध्ये 'अर्थधर्मत्वात्' असें पद आहे. या पदांतील 'अर्थ' शब्दाचा अर्थ यागक्रिया घ्यायाची किंवा देवता घ्यायाची असा विचार पडला बौद्धाचार्य म्हणतात कीं, पिठाचा हवि हा देवतेचा

made into flour, whether the sun is independently and singly invoked or as a member of a dual-god, and whether the offering, to be made to the sun, is boiled rice, a sacrificial cake or flesh. The Vaidikâchârya replies to the Bouddhâchârya in the next sûtra.

44 This sûtra, to be properly interpreted, consists of four parts The first part simply states that an offering to be made to the sun (Pusâ) necessarily consists of flour only The term *Arthadharmatvât* is used in the Sanskrita sûtra. The Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya interpret it in different ways The one says that an offering of flour is connected with the god—sun, which it quali-

४५ (वेदवाक्यांतील) अदंतक हें पद केवळ अर्थवाद (सूचक) आहे (आ० नि०)

45 The term —*with out-any teeth*—(*adantaka*), as used in the Vedic text quoted, is only a reason or an explanatory statement (Doubt removed)

४६ दुसरें वचन आहे (आ० नि०)

46 There is another Vedic text (Doubt re moved)

धर्म आहे वैदिकाचार्य 'इंद्राग्नी-देवतेचा धर्म मध्ये परंतु यागक्रियेचा धर्म आहे वाक्याचा दृष्टीने सर्व क्रियापद गुण दाखवितात. आणि क्रियापदाच्या द्वारा त्यांचा परस्पर संबंध असतो म्हणून 'पूषा देवतेस पिठाचा हवि द्यावा" या वाक्यात देवतेचा आणि हवीचा संबंध मात्र आहे परंतु हवि क्रियापदाचा धर्म आहे दुसऱ्या वाक्यामध्यें इंद्र आणि अग्नि यांस अर्पण करावयाच्या पुरोडाशाचा दृष्टांत घेतला आहे दोन देवतेस अर्पण करावयाच्या हविकरितां पीठ घ्यावयाचें नाहीं कारण मागील सूत्रीं दोन वेदवाक्यांची आक्षेपांची व्यवस्था केली आहे त्यावरून दोन देवतेस अर्पण करावयाच्या हविकरितां पीठ घ्यावें असें सिद्ध होत नाहीं

४५. "म्हणून पूषा देवतेचा भाग पीठ, कारण तिला दांत नाहींत' असें वेदवाक्य आम्हीं पूर्वी घेतलें आहे त्यामध्यें 'तिला दांत नाहींत' हें वाक्य केवळ अर्थवाद आहे कारण पिठाचा हवि पूषा देवतेकरितां द्यावा, याचा हेतु त्याला दांत नाहींत हा आहे म्हणून हेतु हें पद सरळ सूचक वापरलें आहे

fles the other says that an offer ing of flour is connected with the action—*to sacrifice*—which it qualifies. Exegetics recognize that all parts of a sentence de pend upon its verb which they qualify and that the different parts are connected with one another through the verb. Hence in the Vedic text—an offering of flour is to be made to the god sun—there is simply a connection between the god and the offering; but the offering is a quality of the verb—*is-to-be-made*. The second part of the sûtra gives an illustration of a sacrifi cial cake to be offered to the dual-god—Indra-fire (Indrâgni). The Vaidikâchârya sums up his arguments and states that an offering to be made to a dual god cannot consist of flour and that the interpretation of the two Vedic texts quoted against him has already been adjusted—the two Vedic texts not sanc tioning flour as a constituent of an offering to be made to a dual god of which the sun (Pûsâ) is a member.

45 We have already quoted the Vedic text—"therefore, the portion of the god Pûsâ is flour because it has no tooth." The sentence, that it has no teeth is

म्हणून दांत नाहींत येणेंकरून देवतेच्या धर्माचें वर्णन होत नाहीं. अर्थवाद असें म्हटल्यानें मागील सूत्राची टीप स्पष्ट कळेल.

४६ दुसरें वचन तें कोणतें? "अर्ध्या पिठाचा हें" वचन पुढील वेदवाक्यांत आलें आहे. या वेदवाक्याचें भाषांतर पूर्वी आम्ही दिलें आहे तें भाषांतर शब्दशः पुन: आम्ही करतों म्हणजे वरील सूत्राचा अर्थ सहज लक्षांत येईल "सोम आणि पूषा या दोहोंस अर्पण करण्याच्या चरूचा निर्वाप करावा ज्याला पशूंची इच्छा आहे त्यानें अर्ध्या पिठाचा" हें वेदवाक्य घेऊन बौद्धाचार्य असें म्हणतो 'अर्ध्या पिठाचा' हें देवतेचें विशेषण आहे म्हणजे हें वाक्य देवतेचा धर्म दाखवितें. यावर वैदिकाचार्य असें म्हणतात कीं, तसा प्रकार नाहीं या वचनाचाहि क्रियेशीं संबंध आहे. अर्ध्या पिठाचा चरु आणि क्रिया यांचा परस्पर संबंध न मानला असता एका वाक्याचीं दोन वाक्यें होतील वाक्यार्थमीमांसादृष्ट्या वाक्यभेद हा दोष आहे हा दोष जितका टाळवेल तितका टाळावा. पुन: एकाच वचनाची दोन रीतींने व्यवस्था होत असतां जी व्यवस्था आपणास घेण्यास योग्य ती व्यवस्था घ्यावी, ही गोष्ट समजण्यास सुलभ आहे पुरत्या पूषा देवतेस पिठाचा हवि करावा आणि पूषा ही देवता देवतेच्या जोडप्यांत सापडली असता पिठाचा हवि करू नये—हा विषय घेऊन बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकाचार्यांचा वाद झाला वेदांनर्थे एक

an explanatory statement, because it explains the ground of an offering, (to be made to the sun) consisting of flour Hence the term *hetu*, signifying a ground or reason, is used in the sanskrita sûtra. Hence the sentence "it has no teeth" does not, in any way, qualify the god sun (Pûsâ), but offers an explanation of the principal action consisting in an offering of flour being made', these arguments explain the foot-note on the preceeding sûtra

46 What is this other Vedic text? "A half of flour" is a phrase used in the Vedic text which we have already translated But we offer again the literal translation that the reader may perceive the bearing of the phrase on which the argument of this sûtra turns "Let him consecrate boiled rice to be offered to the dual-god Soma-sun (Somâ-Pusâ), he who desires cattle, (to offer) one half made into flour" The Bouddhâchârya bases upon this text his statement that the phrase "one half made into flour" qualifies the dual-god Soma-sun The Vaidikâchârya, in reply, states that such is not the case, and that the phrase is connected with the verb of the principal sentence which it qualifies If the phrase one half made into flour—and the term—boiled-rice (Charu) be not connected with one another as a quality and the qualified, one sentence would be divided into two Exegetics considers the division of one sentence into two as an exegetical defect to be avoided as far as possible Again, it is easy to perceive that the interpreta-

मताचें निरूपण आलें आहे आणि आर्यांचा संप्रदाय दुसऱ्या तऱ्हेचा आहे म्हणजे वेदामध्यें आणि आर्य संप्रदायामध्यें विरोध आहे असें सिद्ध करण्यास बौद्धाचार्य प्रवृत्त झाले. असा विरोध दाखविणें ही बुद्धिवादाची पहिली पायरी आहे. आमचे सारे संप्रदाय वेदांस अनुकूल आहेत आणि वेद हे प्रमाणभूत आहेत या दोन गोष्टी पतकरल्या म्हणजे बुद्धिवादास मुळींच अवकाश राहत नाहीं. कोणत्याही ईश्वरप्रणीत ग्रंथावर न अवलंबतां बुद्धिवाद करणें हा बौद्धांचा बाणा. बुद्धिवादास वाट फुटावें म्हणून वेदामध्यें आणि आर्यसंप्रदायामध्यें विरोध आहे असें बौद्धाचार्य म्हणूं लागले. एकदां विरोध आहे असें पतकरलें की बुद्धिवादा वाचून व्यावहारिक किंवा धार्मिक संप्रदायाची व्यवस्था होणार नाहीं. मग बुद्धिवाद प्रबळ होतो. ही बुद्धिवादाची दुसरी पायरी. या वेळीं सार्वजनिक संप्रदाय वेदांतल्या मताच्या धोरणानें चालावेत. परंतु विचारी पंडित बुद्धिवाद्यांच्या धोरणानें चालवात. आणि जेव्हां केवळ बुद्धिवाद्यांच्या धोरणानें चालावयाचें, तेव्हां बुद्धिवाद एक प्रकारें सर्वत्र प्रबळ झाला. असो, बौद्धाचार्य हे सर्वत्र बुद्धिवाद करणारे होते. वेदामध्यें आणि आर्यसंप्रदायामध्यें विरोध आहे असें दाखविणें हें बुद्धिवाद आणि बौद्धधर्म यांचें पूर्वरूप. वैदिकाचार्य यांचें खंडण करण्यास प्रवृत्त झाले हें उघडच आहे.

tion which suits the reader best is to be accepted out of the two interpretations of which a Vedic text admits. Thus the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya argue—the one maintaining that, under all circumstances, an offering to be made to the god-sun, should consist of flour the other limiting the proposition of the Bouddhâchârya by stating that flour is not to be used when the sun is a member of a dual-god

What is the [illegible] of this controversy so vehemently carried on? The Bouddhâchârya attempted to prove that the Vedas conflicted with the customs of the ancient Âryas that is, the Âryas disregarded the injunctions of the Vedas. Why did the Bouddhâchârya attempt to do so? Because the first move of rationalism is to prove that there is opposition between the institutions of a nation and the principles it up-holds. There is no room for rationalism if it be once admitted that the institutions of a nation are in perfect conformity with the scriptures which it recognizes as revealed and authoritative. This is the first stage of a rationalistic movement. When it develops, it ceases to recognize any revealed scriptures. This is its second stage. The rejection of the authority of the Vedas was the characteristic doctrine of Buddhism after the advent of Goutama Buddha. In order to break ground, the early Bouddhâchâryas simply attempted to prove that the principles of the Vedas conflicted with the institutions supposed to be founded upon them. The existence of

उपसंहार

या पादाच्या उपसंहारांत दोन प्रकारें विचार विशेष करावयाचा एक, शास्त्रदृष्ट्या वाक्यार्थमीमांसा, आणि दुसरें, उदाहरणाच्या प्रसंगानें प्राचीन आर्य संप्रदायाचा विचार प्रथम गृहीत पदार्थी घेतां जैमिनींनें दाखविली नंतर वाक्यार्थमीमांसादृष्ट्या पौरुषेयत्व आणि अपौरुषेयत्व ह्मणजे काय ? या मान्य शब्द ह्मणजे काय ? शब्दाचा आणि अर्थाचा संबंध काय ? शब्दाच्या अर्थाचें ज्ञान सामान्यतः होतें किंवा व्यक्तिद्वारा होतें ? शब्दाला विभक्ति लागली असतां अर्थ कसे करावयाचे ? निरनिराळीं पदें एकत्र मिळून वाक्य कसें होतें ? वाक्यांतील निरनिराळ्या पदांचा अन्वय क्रियेबरोबर कां करावयाचा? क्रिया मुख्य आणि बाकी सर्व कारकें गौण कां मानावयाचीं ? कर्त्याचा आणि कियेचा संबंध काय आहे ? आणि वाक्यांचे निरनिराळे प्रकार कोणते आहेत ? असा विचार झाल्यावर वाक्यार्थाचीं मुख्य प्रमाणें कोणचीं हा विचार या पादांत झाला आहे तीं प्रमाणें—श्रुति लिंग, वाक्य, प्रकरण, स्थान आणि समाख्या, हीं आहेत स्थान या प्रकरणाच्या संबंधानें क्रमप्रमाणाचा हि विचार झाला आहे परस्परांच्या संबंधानें या प्रमाणांच्या बलाबलाविषयीं विचार चवदावे सूत्रीं केला आहे आणि या विचाराची भूमिका तयार व्हावी ह्मणून ह्याच्या सूत्रीं जो सिद्धांत केला आहे

SUMMARY

In this Summary the subjects treated of in the last chapter (Pâda) are to be examined from two different points of view—the one philosophical, bearing on exegetics, and the other historical, bearing on those practices and customs of the ancient Âryas which are introduced into this discussion by way of illustration. Jaimini at first discusses the authoritativeness of the scriptures recognized by the Âryas, next solves the problem whether the scriptures are *personal* or *impersonal* in the sense of being revealed by an inspired person or being themselves eternal, and answers the following questions:—What is Word? What is the relationship between a word and its sense? Is the sense of a word conveyed to the mind through the medium of a generic name or by means of the name of an individual? What are the senses of the different case-terminations of a noun? How is a sentence formed by putting together a number of words? Why are all the words in a sentence to be connected with its verb? Why is an action or the verb of a sentence to be considered its principal part and all its other parts dependent upon it? What is the relationship between the agent in a sentence and its action? And what are the different kinds of sentences? In the first two chapters of the first book of the Pûrva-mîmâṃsâ these problems are investigated and thus the ground for the discussion of the

त्याची योग्यता मोठी आहे. निरनिराळ्या वेळीं निरनिराळ्या आचार्यांनीं एकाच विषयाचें निरूपण केलें आहे, त्याचे लेख पुष्कळ आहेत. आपणास तर सारे आचार्य मानणें आहेत तसेंच वेदामध्येंहि एकाच विषयाचें निरनिराळ्या ठिकाणीं निरनिराळें वर्णन आहे. या निरनिराळ्या वर्णनापैकीं मुख्य वर्णन कोणतें असा विचार पडला. या विचाराविषयीं सिद्धांत दहाव्या सूत्रीं केला आहे आणि टिपेमध्यें या सूत्राचा व्यावहारिक उपयोग कसा आहे हें दाखविलें आहे हीं प्रमाणें घेऊन बौद्धाचार्यांनीं काढलेल्या दोषांचें वैदिकाचार्य जेव्हां निराकरण करूं लागले तेव्हां बौद्धाचार्यांमध्यें आणि वैदिकाचार्यांमध्यें वाद सहजच उत्पन्न झाला त्या वादाचें मुख्य स्वरूप इतकेंच कीं, वाक्यामध्यें कर्ता मुख्य मानला असता, आणि श्रुति, लिंग, वाक्य, इत्यादि मीमांसकांनीं वर्णिलेलीं प्रमाणें योजिलीं असतां, वेदाचा जो अर्थ बसतो तो आर्यांच्या सांप्रदायास सुटतो म्हणून वेदामध्यें आणि आर्यांच्या सांप्रदायामध्यें विरोध आहे. असें सिद्ध करण्यास बौद्धाचार्य झटूं लागले वाक्यामध्यें क्रिया मुख्य मानली असतां, आणि श्रुत्यादि वाक्यार्थ प्रमाणांची योजना केली असतां, बौद्धाचार्य जो विरोध दाखवितात तो दूर होतो. असें वैदिकाचार्यांचें म्हणणें पडलें

पुन , हा वाद चालला असतां आर्यांच्या सांप्रदायाचा विचार करावा लागला.

exegetical methods of proof is prepared In this chapter their number, their nature, and their bearing, are particularly examined What are these methods of exegetical proof? A direct statement, an indirect inferential statement, syntactical construction of a sentence, context, the sequence of thoughts or their collocation, and exegetical adjustments The subject of sequence of thoughts, whether grammatical or logical, is considered along with the subject of the collocation of thoughts The relative evidential power of these methods of proof is particularly explained in the fourteenth sûtra In order to pave the way for this explanation, a proposition is laid down in the tenth sûtra,—a proposition, the exegetical importance of which is great Different Âchâryas explain the same subject in different ways at different times Their writings are abundant We have to recognize them all as authoritative In like manner, throughout the Vedas the same question is sometimes answered in different ways in different places Of these different explanations of the same subject or of these different answers to the same question, which explanation or answer is principal and binding? This is the problem to be solved, and it is satisfactorily solved in the tenth sûtra We have pointed out the practical bearing of this solution in the foot-note on the same sûtra When the Vaidikâchâryas attempted to remove the objections of the Bouddhâchâryas against the Vedas, and to support their own interpreta-

अशा सांप्रदायांचीं उदाहरणें घेऊन त्यांनीं वादविवाद केला त्या सांप्रदायाचें स्वरूप-कथन करणें आणि उपपत्ति शास्त्रविषयें आम्हांस अवश्य आहे तो. त्यांहि सांप्रदायाविषयीं इतिहासदृष्ट्या विचार करूं लागलें असतां तीन गोष्टींकडे लक्ष द्यावें लागतें. आचाराचें किंवा सांप्रदायाचें स्वरूप, प्रसंग, आणि शास्त्र या तीन गोष्टी कोणत्याहि प्रकारच्या रिवाजा जनसमुदायाला चुकल्या नाहींत. जो जो प्रसंग पडतो तो तो प्रसंग टाळतां येत नाहीं. त्यामधून निभून गेलें पाहिजे. तो मनावर संस्कार करतात. मनावर जे संस्कार होतात त्यांपासून आचार उत्पन्न होतात. सर्व जनसमाजामध्यें असे आचार चालू असतात. परंतु ज्या प्रसंगामुळें हे आचार उत्पन्न झाले ते प्रसंग विसरून जातात. पुढें जे आचार जनसमुदायांत चालू असतात त्या आचाराविषयीं जनसमुदायांतील पंडित अनुमान करतात. त्या आचाराची उपपत्ति लावितात, आणि अमुक रीतीनें आचार पाळावेत म्हणून सिद्धांत बांधतात. अशा प्रकारचे अनुगम, उपपत्ति, आणि सिद्धांत, मिळून त्याच्या समाजास मान्य जें ठरतें त्यास त्या जनसमाजाचें शास्त्र असें म्हणतात, जेव्हां जनसमाजाची बुद्धि भ्रष्ट होते, आणि विचारशक्ति मंद होतात, आणि शास्त्रार्थ समजून घेण्याची त्यांच्या अंगीं सामर्थ्य नसतें तेव्हां त्यांचे आचार भ्रष्ट होतात, आणि त्यांच्या ठिकाणीं प्रचार माजतो असो. इतका एकंदर सामान्य विचार आम्हीं केला.

tions of Vedic passages by means of different exegetical methods of proof a controversy between the two schools of thinkers necessarily took place The secret of this controversy is that the customs and practices of the ancient Âryas conflict or seem to conflict when the doctrine that the agent of an action is principal and independent is recognized and when the exegetical methods of proof such as a direct statement an indirect statement and the rest, are applied to the interpretation of the Vedic passages The Bouddhâchârya endeavoured to point out particular cases and to demonstrate how the customs of the ancient Âryas conflicted with the injunctions of the Vedas. On the contrary the Vaidikâchârya endeavoured to show that there was no conflict between the customs of the Âryas and the injunctions of the Vedas when an action or the verb of a sentence is considered principal and independent, and when the six methods of exegetical proof are properly applied.

Again, in the course of this controversy some of the sacrificial customs and institutions of the ancient Âryas are referred to and the relationship between one another is adjusted. We think it necessary to describe these institutions and to explain their nature. When an institution is examined from an historical point of view three facts deserve special attention. The nature of the institution itself, the circumstances in which it originates, and the philosophical principles by which it is defend

प्राचीन आर्यांमध्ये मुख्य चालू आचार काय तो यज्ञ. आणि त्या सार्‍या यज्ञाचें स्वरूप दोन यज्ञांवरून स्पष्ट समजतें तथापि कोठलाहि यज्ञ म्हटला म्हणजे त्यामध्यें एक इष्टि असती किंवा अनेक इष्टया असतात आणि कोणतीहि इष्टि करणें झाल्यास तिचा मुख्य नमुना दर्शपूर्णमासेष्टि या दर्शपूर्णमासेष्टीचा इतिहासदृष्टया पूर्ण विचार आम्हीं मागें उपसंहारांत केला आहे पुष्कळ गायी बाळगून, त्यांना रानामध्यें चारून, थोडकेंसे शेत पिकवून, आर्य लोक जेव्हां आर्य देशांत रहात असत, तेव्हां प्रत्येकाच्या गृहामध्यें अग्नि स्थापन केलेला असे गृहपति, त्याच्या बायका, त्याची मुलें, आणि त्याच्या सुना, त्याचीं नातवंडें, त्यांच्या बायका आणि त्याची पणतवंडें, आणि त्याचे नातलग, अशीं एका संसृष्ट कुटुंबामध्यें शेपन्नास माणसें असत. तीं नित्य सकाळीं आणि संध्याकाळीं अग्नीची सेवा करीत आणि पंधरा दिवसांनीं एक वेळ पूर्णिमेच्या किंवा अमावास्येच्या दिवशीं यज्ञ करीत या यज्ञाच्या उपपत्तीचा प्रसंग आणि वर्णन करतांना प्राचीन आर्य गोपाल स्थितींत कसे होते आणि तत्संबंधीं त्यांच्या आचारांची उत्पत्ति, कशी झाली याचें निरूपण आम्ही पूर्वी केलें आहे. यज्ञ दोन प्रकारचे आहेत एक इष्टि आणि एक महायज्ञ किंवा संस्था. जरी संस्थेमध्ये पुष्कळ इष्टया येतात तरी संस्थेचा आकार स्वतंत्र आहे कारण इष्टींमध्ये नाहींत असे आचार संस्थेमध्यें पुष्कळ

ed when attacked The influence of the facts of real life is so universal that no nation or no individual can escape it The circumstances to which a nation must submit, and through which it has to pass, cannot but affect and mould its history Their force is so great that they produce a change in the mode of national thought, and in this change in the mode of national thought which produces certain aspirations, social institutions originate social institutions which are to be met with in every *nationality* on the surface of the earth, but the circumstances which are thus the cause of the origin of social institutions are forgotten in process of time Next the social institutions of a nation are systematically arranged, the relationship between one another is pointed out and explained, and the general rules, according to which the institutions are to be worked, are laid down by national philosophers The system propounded by philosophers, the explanations and those general rules which bear on social institutions, and which are recognized and traditionally handed down, constitute the religions code or the Shâstra of a nation But when the nation degenerates in intellectual power, when its feeling, being blunted, becomes lethargic, and when it thus ceases to possess the power of perceiving the *rationale* of its social institutions, its customs degenerate and cease to awaken the sentiments which they once did In this stage of the history of a nation customs are blindly followed We have thus

अध्यायांत जशी यांच्या इष्टीचा न
मुना दर्शपूर्णमासेष्टि आहे तसें यांच्या
सर्वांचा नमुना अग्निष्टोमयज्ञ आहे
अग्निष्टोमसंबंधी निरनिराळ्या आचार्यांचीं
उदाहरणें घेऊन वेदाचार्य आणि यज्ञ
चार्य वाद करतात. इतकेंच अग्नि
ष्टोमयज्ञ कोणत्या वस्तीं उत्पन्न झाला,
आणि त्यांतील निरनिराळ्या आचारां
ची उपपत्ति इतिहासदृष्ट्या कशी करता
येते हा विचार उपसंहारांत केला पाहिजे
हा वेळा या इराण दिशेस आमचे
पूर्वज कधिकाळ रहात असावेत असें
दिसतें आणि नर्मदा आणि दक्षिण
दिशेस त्यांचा प्रसार करणारे आणि
आपणास मध्यदेश्य (मेधियपत) म्हणणारे
असुरमनिष्ट यांस पुन्हा अहिछत्रील
पांचाल पूर्वज रहात असावेत
असें दिसतें कारण ऋग्वेदसंहितेंत
आणि यजुर्वेदसंहितेंत आणि अथर्वसंहि
तेंत नैऋत, निर्ऋति, आणि दक्षिणदिशा
यांची निंदा आहे आणि मध्यदेशा
च्या प्रशंसेत्वा (ऋचास्या) मध्यें असें
वर्णन आहे कीं, त्यांची नगरें समुद्रापर्यं
त दक्षिणदिशेस होतीं दुसरें असें कीं,
इराणांतील ईराण्य दिशेस जे आर्य रहात
होते त्यांचा आणि दक्षिण दिशेस जे
आर्य रहात होते त्यांचा मोठा झगडा झाला
म्हणजे वैदिक आर्य आणि मध्यदेश्य
आर्य यांच्यामध्यें कमतेपणी कलह झा
ला मध्यप । वैदिक आर्यांची निंदा
करून त्यांस देव असें शिवी देत आणि
वैदिक आर्य मध्यदेश्य आर्यांस असुर
असें उलट शिवी देत. या कलहाचे

passed a few general remarks upon the different stages of the development of national institutions. We will apply these remarks in the sequel.

The most engrossing institution of the ancient Ārya was a sacrifice which had developed into a considerable variety but only two sacrifices represented it and were called model-sacrifices. These were the new or the full moon sacrifice and the Agnistoma. The former is a simple sacrifice and the latter a complex one—the one being the model of the other. Any complex sacrifice like the Agnistoma or like the Vâjapeya based upon it consists originally of a number of simple sacrifices based upon the new or the full moon sacrifice which is then the main and ultimate model of all the Âryan sacrifices. We have already described the different parts of the new or the full moon sacrifice explained its nature and investigated its rational basis from an historical point of view in the summary of (II. 2.) We will however re-produce the main social features of a simple sacrifice. Every respectable Ârya in ancient times possessed a patch of ground which he cultivated. He had a number of cows whom he daily turned out to graze. He kept in his house a fire perpetually burning. His was a large patriarchal family consisting sometimes of a hundred individuals—he himself and his wife, his sons, and his daughters-in law his grandsons, and grand daughters-in law and his great grandsons, and

प्राचीन आर्यांमध्ये मुख्य चालू आचार काय तो यज्ञ आणि त्या साऱ्या यज्ञाचें स्वरूप दोन यज्ञावरून स्पष्ट समजेल तथापि कोठलाहि यज्ञ म्हटला म्हणजे त्यामध्यें एक इष्टि असती किंवा अनेक इष्टया असतात. आणि कोणतीहि इष्टि करणें झाल्यास तिचा मुख्य नमुना दर्शपूर्णमासेष्टि या दर्शपूर्णमासेष्टीचा इतिहासदृष्टया पूर्ण विचार आम्ही मागें उपसंहारांत केला आहे पुष्कळ गायी बाळगून, त्यांना रानामध्यें चारून, थोडकेंसे शेत पिकवून, आर्य लोक जेव्हां आर्य देशांत रहात असत, तेव्हां प्रत्येकाच्या गृहामध्यें अग्नि स्थापन केलेला असे गृहपति, त्याच्या बायका, त्याची मुलें, आणि त्याच्या सुना, त्याचीं नातवंडें, त्यांच्या बायका आणि त्याचीं पणतवंडें, आणि त्याचे नातलग, अशीं एका संसृष्ट कुटुंबामध्यें शेंपन्नास माणसें असत. तीं नित्य सकाळीं आणि संध्याकाळीं अग्नीची सेवा करीत आणि पंधरा दिवसांनीं एक वेळ पूर्णिमेच्या किंवा अमावास्येच्या दिवशीं यज्ञ करीत या यज्ञाच्या उपपत्तीचा प्रसंग आणि वर्णन करतांना प्राचीन आर्य गोपाल स्थितींत कसे होते आणि तत्संबंधी त्यांच्या आचाराची उत्पत्ति, कशी झाली याचें निरूपण आम्ही पूर्वी केलें आहे. यज्ञ दोन प्रकारचे आहेत एक इष्टि आणि एक महायज्ञ किंवा संस्था जरी संस्थेमध्यें पुष्कळ इष्टया येतात तरी संस्थेचा आकार स्वतंत्र आहे कारण इष्टींमध्ये नाहींत असे आचार संस्थेमध्यें पुष्कळ

ed when attacked The influence of the facts of real life is so universal that no nation or no individual can escape it. The circumstances to which a nation must submit, and through which it has to pass, cannot but affect and mould its history Their force is so great that they produce a change in the mode of national thought, and in this change in the mode of national thought which produces certain aspirations, social institutions originate social institutions which are to be met with in every nationality on the surface of the earth, but the circumstances which are thus the cause of the origin of social institutions are forgotten in process of time Next the social institutions of a nation are systematically arranged, the relationship between one another is pointed out and explained, and the general rules, according to which the institutions are to be worked, are laid down by national philosophers The system propounded by philosophers, the explanations and those general rules which bear on social institutions, and which are recognized and traditionally handed down, constitute the religious code or the Shâstra of a nation But when the nation degenerates in intellectual power, when its feeling, being blunted, becomes lethargic, and when it thus ceases to possess the power of perceiving the *rationale* of its social institutions, its customs degenerate and cease to awaken the sentiments which they once did In this stage of the history of a nation customs are blindly followed We have thus

असल्यास. असा यांचा हेतूचा म सुमार स्थापनमात्रेहि आहे. मात्र यांच्या सर्वांचा नमुना अग्निष्टोमयज्ञ आहे. अग्निष्टोमसंबंधी निरनिराळ्या आचारांचीं उदाहरणें घेऊन वेदार्थाचें आणि धर्मि याचें वाद करून. [illegible] अग्निष्टोमयज्ञ [illegible] प्रथम उत्पन्न झाला आणि त्यांतील निरनिराळ्या आचारांची उपपत्ति इतिहासदृष्ट्या कशी करतां येते, हा विचार उपसंहारांत करणार आहे [illegible] या. इराण्य दिशेस आमचे पूर्वज [illegible] रहात असावेत असें दिसतें. आणि [illegible] आणि दक्षिण दिशेत [illegible] [illegible] आणि [illegible] (मेसिडपटा) [illegible] [illegible] पास पुष्कळ अग्निहोत्र पाणी [illegible] पूर्वज रहात असावे असें दिसतें [illegible]. ऋग्वेदसंहितेंत आणि यजुर्वेदसंहितेंत आणि अथर्वसंहितेंत गोमत, निर्ऋति, आणि दक्षिणदिशा यांची निंदा आहे आणि [illegible] [illegible] संहितांच्या (ब्राह्मणांच्या) मध्यें असें वर्णन आहे कीं त्यांचीं नगर समुद्राच्या दक्षिणदिशेस होतीं. दुसरें असें कीं, [illegible] ईशान्य दिशेस जे आर्य रहात होते त्यांचा आणि दक्षिण दिशेत जे आर्य रहात होते त्यांचा मोठा संग झाला म्हणजे वैदिक आर्य आणि [illegible] आर्य यांच्यामध्यें धर्मसंबंधी कलह झाला [illegible]. वैदिक आर्यांची निंदा [illegible] त्यास देव असुर शिवी देत आणि वैदिक आर्य [illegible] आर्यांस असुर असी उलट शिवी देत. या कलहाचें

passed a few general remarks upon the different stages of the development of national institutions. We will apply these remarks in the sequel.

The most engrossing institution of the ancient Āryas was a sacrifice which had developed into a considerable variety; but only two sacrifices represented it and were called model-sacrifices. These were the new or the full moon sacrifice and the *Agnistoma*. The former is a simple sacrifice and the latter a complex one—the one being the model of the other. Any complex sacrifice like the Agnistoma or like the Vājapeya based upon it, consists originally of a number of simple sacrifices based upon the new or the full moon sacrifice which is then the main and ultimate model of all the Āryan sacrifices. We have already described the different parts of the new or the full moon sacrifice, explained its nature and investigated its rational basis from an historical point of view in the summary of (II. —) We will h[illegible] er re-produce the m[illegible] in social features of a simple sacrifice. Every respectable Ārya in ancient times possessed a patch of ground which he cultivated. He had a number of cows whom he daily turned out to graze. He kept in his house a fire perpetually burning. His was a large patriarchal family consisting sometimes of a hundred individuals—he himself and his wife his sons and his daughters-in law his grandsons, and grand daughters-in law and his great grandsons and

पर्यंत झऽन्द्हेस्तामध्ये आहे, आणि वैदिक आर्यांच्या ग्रथामध्यें हि आहे. वैदिक आर्य हिंदुस्थानामध्यें शिरून गगायमुनादि नद्याचे तीरीं अनार्यांस जिंकून नगरे बाधून राहिले असता, आणि इराण देशातील मज्जयग्ण आर्यांचा सर्वथैव सबध तुटला असता, असुरामध्ये आणि देवामध्ये जो कलह झाला त्याची त्यास आठवण होत असे. आणि त्या कलह सबधीं ते काहण्या सागत असत अशा काहण्या ऐतरेयब्राह्मणादि ग्रथामध्ये पुष्कळ आहेत. वैदिक आर्यास यज्ञ करण्याचा नाद जरा अधिक लागला आणि मज्जयग्ण आर्यास यज्ञाचा नाद कमी असे वैदिक आर्यामध्ये साहस फार असे रानामध्यें तुटून पडावें, शिकारी कराव्या, आणि पुढाऱ्याच्या निरनिराळ्या टोळ्या असाव्यात, अशी त्यांची स्थिति असे एकाच ठिकाणीं नगरे बाधून राहण्याकडे तादृश त्याचें लक्ष कमी असे शेतकी करण्यापेक्षा दूधदुपतें पुष्कळ करावें, गायी पुष्कळ बाळगाव्या, व त्या रानामध्यें चारित हिंडावें, सोमवल्ली मिळवावी, आणि तिचा रस काढून प्यावा, या गोष्टीची त्याना हौस फार. इकडे इराणाच्या दक्षिण दिशेस आणि नैर्ऋत दिशेस राहणारे मज्जयग्ण लोक शेतकी करण्यास फार झटत ते एक जागा धरून राहत जमीन मिळवून तिजवर ते मालकी करीत असत म्हणजे वतनवाडी करण्याकडे त्याचे लक्ष फार असे त्याना बागाबगीच्याचा नाद असे. आप-

collateral relations dependent upon him The most engrossing business in the family itself was the family-worship, which consisted in the invocation of Âryan gods and in the offerings of pure milk being thrown into the domestic sacred fire This was carefully done twice every day, once in the morning, and once in the evening Once a fortnight on the new and full moon days, a regular simple sacrifice was performed We have explained the circumstances in which such a simple sacrifice originated, and pointed out the relationship between its different parts, and the pastoral habits of the ancient Âryas The two kinds of sacrifices, simple and complex, are well-known in the ancient Vedic literature the one as an *isti* and the other as a Sansthâ Though a complex sacrifice or Sansthâ consists of a number of simple sacrifices or *istis*, the form of the first is independent, because there are many such practices connected with it as are not to be found in the simple sacrifices Hence as all simple sacrifices are based upon the new or the full moon sacrifice—*the* simple model sacrifice—so all complex sacrifices or Sansthâs are based upon the Agnistoma-sacrifice—*the* complex model-sacrifice The Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya vehemently carry on a controversy about the sacrificial customs of the ancient Âryas—sacrificial customs connected with the Agnistoma sacrifice We, therefore, find it necessary in this summary to investigate the so-

या यज्ञामध्यें देवाला सोमरसाची पिण्याची योजना जितकी कशी झालेली तितकी सांगूं. आणि आपणामध्यें लोकांत ज निरनिराळे गट आहेत ते मोडून टाकून जितके मनुष्य । तितके एक, तितक्यांचा आचार एक, तितक्यांचा राजा एक — असा प्रकारची त्यांची सामाजिक व्यवस्था असे. वैदिक आर्यांच्या कांहीं तवेतीच्या त्रासामुळें कांहीं त्यांच्या सामाजिक व्यवस्थेमुळें, कांहीं मत्सर । आर्यांशीं कलह झाल्यामुळें कांहीं राजकीय, सामाजिक आणि धार्मिक मतभेदामुळें, वैदिक आर्यांचे गडाचे गट एका गोत्राचा दोन्हांच्या ठाव्या– हा देश सोडून हिंदुस्थानांत शिरल्यामुळें आणि ते कांहीं हजार दोन हजार लोक हिंदुस्थानांत आले असें नाहीं. आपले अनुयायी घेऊन विश्वामित्र एक वेळ आला. त्याच्या मागून वैश्याप वर्षांनीं कण्व आले त्यांच्या मागून कित्येक वर्षांनीं गौतम आले म्हणून वामदेवाचे अनुयायी शिरले पुढें मागें कांहीं आंगिरस आले. मध्यें कांहीं आत्रेय आंत शिरले. असे निरनिराळ्या काळीं निरनिराळ्या मार्गानें आपआपल्या अनुयायांच्या टोळ्या घेऊन निरनिराळे वैदिक आर्यांचे पुढारी पंजाब देशामध्यें शिरून अनार्य लोकांस मोठ्या कष्टानें त्यांचीं नगरें व जमिनी हिसकावून घेऊन आपण सुखानें वास करूं लागले. अशी हा युद्धभूमि वैदिक आर्यांच्या पहिल्या ठेव्यास सोप इतक्यापासून सुमारें इराण देशांत पासमी

cial circumstances and conditions in which the Agnistoma sacrifice originated or rather which necessitated the institution of the Agnistoma sacrifice. We will attempt to explain the different parts of the Agnistoma sacrifice from such an historical stand point. There is sufficient evidence to state that the home of the ancient Vedic Âryas—their native land—was situated in the north east of Ariana and that their antagonists—the ancient Mazdâyasnians rational sacrificers the worshippers of Ahura mazda (Asura medhata) the ancestors of the modern Parsis—lived in the south west and in the south of Ariana because in the *Rig* veda, Yajur veda and the Atharva veda, Sanhitâs the south west (Nairrita and Nirriti) and the south are always condemned as inauspicious while it is stated in the Zenda vesta that the habitations of the Mazdâyasnians extended to the sea in the south and that the Âryas in the north east carried on perpetual war fare with those in the south and in the south-west. Such war fare between the Vedic and the Mazdâyasnian Âryas is frequently mentioned in the Zenda vesta and it has given a colour to the national songs and folk lore of the Vedic Âryas. The Mazdâyasnian Âryas stigmatized the ancient Vedic Âryas as Daevas or bright powers or aggressive warriors. The Vedic Âryas on the contrary stigmatized the Mazdâyasnian Âryas as Asuras or as clinging to existence—careful of personal life. After the Vedic Âryas had in

पसरण्यास प्राचीन काळीं पाचपन्नास वर्षें लागलीं असतील. आणि निदान हजार वर्षें आपला स्वदेश सोडून पंजाबाकडे येण्याचा आर्यांचा क्रम चालला असेल "स्वदेश सोडून जाऊं दे हे सारे वशिष्ठ, शतद्रूच्या काठीं भोगू दे त्याना सुख, काबूल, कंदाहार (कापिल आणि गंधारी) यांच्या जवळच्या दरींतून आणि घाटांतून भोगू दे त्याना कष्ट, आपल्याला एथें मिळते आहे अर्धी भाकरी तेव्हढी पुरे, आपण आपली जन्मभूमि कशास सोडावी"—असें जे म्हणत ते कांहीं वेळ मागें राहत खरें, परंतु त्यांची ही पुढें कांहीं वेळानें जन्मभूमि सोडण्याची पाळी येई. उदाहरणार्थ अंगिरस स्वस्थ राहिले असे दिसतें. पण ज्या मार्गानें पूर्वी वशिष्ट गेले त्याच मार्गानें जाण्याचें त्यांच्याहि मनामध्यें शिरलें आणि कांहीं वेळानें आपला स्वदेश सोडून पंजाबाकडे अंगिरस चालते झाले स्वदेश आणि परदेश या भेदाची आठवण पाणिनी पर्यंत आर्यजनास चांगली होती स्वदेशास ते अभिजन म्हणत, म्हणजे ज्या ठिकाणीं आपले पूर्वज राहत असत तो देश आणि ते ज्या वसाहती करीत त्यास ते निवास म्हणत पाणिनीचीं (४.३,८९–९०) सूत्रें पहा आता जसा अभिमान मुसलमान किंवा इंग्रज बाळगतात, तसा आम्हीं अस्सल विलायती असा कांहीं प्राचीन आर्य अभिमान बाळगीत.

स्वदेश सोडून परदेशामध्यें वसाहत करण्याकरिता जाण्याचा क्रम इराण दे-

vaded India, established themselves on the banks of the Jamnâ and the Ganges, conquered the non-Âryas, and lived in luxurious ease, and after they had ceased to have any connection with the Mazdâyasnian Âryas, they often burst into fits of indignation against them, recalled their past quarrels and complacently narrated the stories of the fights between the Devas and the Asuras Such stories abound in the Aitareya Brâhmana The Vedic Âryas gradually became exclusively sacrificial in their customs, while the Mazdâyasnian Âryas did not often perform sacrifices The Vedic Âryas still lived a pastoral life, the Mazdâyasnian Âryas had settled as agriculturists The Vedic Âryas were adventurous, and often penetrated the mountain-fastnesses of their native land, formed themselves into gangs under distinguished leaders, and often over-ran the adjoining tracts of land, they did not particularly seek to build villages, and to possess permanent agricultural enclosures They possessed cattle, specially cows, preferred dairy-business to agriculture and peaceful arts They wandered about in the mountains, procured the soma-plant, extracted its juice and quaffed it merrily in their social gatherings The Mazdâyasnian Âryas, on the contrary, residing in the south and the south-west, followed agricultural pursuits, and cultivated peaceful arts, they had fixed abodes, they boasted of their landed property, to the

शांतीस वैदिक आर्यांमध्ये चालला अ
सतां त्यांना अरण्याणाची जी इच्छि
हात असे, जन्मभूमि सोडतांना त्यांना
जे कष्ट होत असत, आणि त
पिताग पार्श्वी इहमिन मिश्रण मा
जनांशि जो समागम घडत या सर्वांचें
ध्रुवक आम या मतें अग्निष्टोम हा
यज्ञ आहे असा मराठी हा यज्ञ प्रारंभ
झाला आणि त्या प्रसंगी तो परत्म
झाला त्या प्रसंगाच लक्ष दिलें असतां
त्यांच्या निरनिराळ्या आचारांचा उप
पत्ति होते ती यथार्थ होते हें आपणांस
निरनिराळ्या आचारांचें स्वरूपावरून
प्रथम वाटतें प्रथम अग्निष्टोमां
तील वेदीस उत्तर वेदी म्हणतात आणि
देवयजनदेश हा अग्निष्टोमाकरता तयार
केला असतां त्यामध्यें मंडप घातला
असतो, आणि त्या मंडपामध्यें निरनि
राळ्या अग्निजांस घरण्यास व त्यांचे
अग्नि ठेवण्यास जागा केलेली असते.
मंडपा या एका बाजूस पत्नी या शाला
या पुढच्या अग्निशाला घातलेला असतो
मंडपा या बाहेर सामान आणावयाच्या
होम शाळा असतात आणि गाड्यांच्या
उत्तर बाजूस सोमरस ठेवण्याची जागा
असते आणि मंडपा या आग्नेय दि
शेस अग्न्यपुंची बसायाची जागा असते
दुसरा व विशेष अमीभावी बसायाची
जागा असून अग्निमीध आणि असतो.
आणि सोमाहि शिरांच्या गाड्या व
सामरस ठेवण्याच्या जागेच्या पलिकडे
उत्तरवेदी असते व प्रथम विशेष
दर्शपूर्णमासामध्यें जशी वेदी रचलेली

acquisition of which they paid particular attention they possessed orchards they endeavoured to use as little soma as possible in their sacrifices their social polity was so moulded as to fuse the different tribes into one Mazdâyasnian community, following the same customs and obeying the same ruler Owing partly to their individual habits and inclinations partly to their tribal arrangements and partly to their enmity with the Mazdâyasnian Âryas differing from them in social religious and political aspirations clans of Vedic Âryas, one after another emigrated from Ariana and entered India. The Âryas who emigrated were not a small number Vishvâmitra at one time sought a home in India with all his followers and with all his clan. In fifty years or more the clan of the Kanvas followed him. The clan led by Gautama either preceded or followed Kanva The followers and the clan of Vâmadeva took perhaps a different route for entering India The clan of the Bhâradvâjas could not stay at home The clan of the Âtreyas caught the general contagion of emigration Thus the different clans of the Âryas entered India by different routes under different leaders and at different times drove the non Âryas before them dispossessed them of their towns and lands and settled upon their new acquisitions in peace and comfort It must have taken at least fifty years in the remote ancient times for the news—that a land ' over flowing

असते तशी वेदी असते आणि उत्तरवेदीच्या पलिकडे यूप म्हणून एक मोठें दुरून दिसणारें निशाण लावलें असतें अस्तु विचार करण्या जोगी गोष्ट इतकीच आहे कीं, प्राचीन आर्य एकदेश सोडून दुसऱ्या देशात जाऊ लागले असता, किंवा देशातले देशात ग्रामांतर करू लागले असता, आपणांबरोबर आपला अग्नि नेत. जें नवें गृह करायाचें त्या मध्ये प्रथम अग्नीची सोय काढायाची, आणि वेदी तयार करायाची आणि त्या वेदीच्या पूर्व, पश्चिम, आणि दक्षिण बाजूस क्रमानें आहवनीयाचें, गार्हपत्याचें, आणि दक्षिणाग्नीचें, अशी कुंडे करायाचीं अशी अग्नीची व्यवस्था व सोय ज्या ठिकाणीं निघेल ते घर प्राचीन आर्यास पसंत पडे. या आमच्या म्हणण्यास प्रमाण मिळेल असें ऋग्वेदात वर्णन आहे (ऋ० वे० (१ १८९,१.) पहा. या मंत्राचें आम्हीं भाषांतर करून दाखवितों. "हे अग्नि, द्रव्य प्राप्त करून घेण्याकरिता चांगल्या मार्गानें आम्हाला ने. कारण) हे देव, तू सर्व खाणाखुणा जाणतोस (मार्ग संबंधी) दुःख आमचें नाश. मार्ग चुकण्याचें दुःख (मार्ग चुकविणारें पाप) दूर कर तुला आम्हीं पुष्कळ वेळ नमन करतों आणि स्तवितों" अशा प्रकारचे पुष्कळ मंत्र आहेत त्यावरून ही गोष्ट सिद्ध होते पुढील प्रायणीय इष्टींतील मंत्र पहा आम्हास वाटतें कीं, नव्या देशात अग्नीचें ज्यानें स्थापन केलें त्याला

with milk and honey" had been discovered beyond the Indus—to spread among the different Âryan tribes in ancient Ariana, and at least for a thousand years the Vedic Âryas must have continued to emigrate into the Panjab Though some stayed behind for a time and resisted the temptation of leaving their native land, saying—"let all these Vasisṭas go into a foreign country, let them live in what comfort they can in their new abodes on the banks of the Shtadru (Setlege), let them toil and drudge their way through the passes and the defiles of Kâmpeli and Gandhâri (Kabul and Kandhahar), we are content with what little bread we can afford, why should we leave our native land?" Yet these in time found it necessary to give in, and catching the contagion of emigration, departed The Angirasas, for instance, appear to have thus held out for some time, but they quietly followed the route taken by the Vasisṭas before them In process of time, however, the Angirasas themselves left their native country, and departed in quest of a new land Up to the times of Pâṇini the distinction between a native land (Abhijana) and a colony (Nivâsa) was remembered and maintained See the sûtras (4 3, 89-90) of Pâṇini As the modern English boast of being born and brought up in their own native country or of being pure Englishmen as distinguished from Anglo-Indians, so the ancient Âryas boasted of being born and brought up in their own native land or of being nobly

दीक्षित असें म्हणत. अग्निष्टोम कर ण्याचे पूर्वी ऋत्विजांस आमंत्रण करा वास पाहिजे. त्या ऋत्विजांची नांवें आम्हीं पुढें देतों. ब्रह्मा, होता, मैत्रावरुण, अध्वर्यु, प्रस्तोता, उद्गाता, प्रतिहर्ता, उपगातार (हे गातांना साथ क रणारे), प्रतिप्रस्थाता, नेष्टा, पोता, अच्छा वाक, अग्नीध्र, आत्रेय, सदस्य, [illegible] ग्रावस्तुत्, उन्नेता, शमिता आणि सुब्रह्म ण्य. गृहपति त्याची भार्या आणि इतकी मंडळी मिळून हा अग्निष्टोमाचा समा रंभ होत असे. असा अग्निष्टोमयज्ञ करावयाचा कसा परंतु याचा विचार केला पाहिजे. उपाय. स्वर्गाची इ च्छा आहे त्यानें ज्योतिष्टोमयज्ञ करा वा असें वेदवाक्य आहे. पण मीमां सकमतें स्वर्ग म्हणजे काय? स्वर्ग म्हणजे केवळ सुखविशेष. स्वर्ग शब्दाचा मूळ अर्थ मला मिळाला उत्तम देश असा असावा आणि स्वर्गशब्दाचें मूळ स्वरूप सुवर असें असावें. स्वर्गशब्दाचे सुवर हें रूप तैत्तिरीय संहितेमध्ये वारंवार आढळतें. ज्योतिष्टोमाच्या उद्देशानें पाहिलें असतां देशांतर ध्वनित होतें. यांच्या ऋत्विजांची व ज्योतिष्टोम करणाऱ्या मंडळींची सभा झाली, व प्रथम यजि लेल्या सभा (देवयजनदेश) सिद्ध झा ला, आणि यज्ञाची पात्रें आणि सामान सिद्ध करून ठेवलें, म्हणजे मग यजमान अप्सुदीक्षा करतो. ही अप्सुदीक्षा म्हणजे काय? गृहपति आणि त्याची पत्नी या पाण्यांत स्नान करून बाहेर

born (Abhijâta)

The Agnistoma sacrifice in our opinion is an historical symbol of the grand festivities in which the Âryas indulged when they could not but part with their friends and relations when they could not but shed tears at leaving behind them their homes and when their minds could not but be agitated by those feelings which every traveller experiences on the eve of his departure for an unknown distant land. The Agnistoma sacrifice originated in these circumstances—circumstances reference to which rationally explains all its constituent parts. We will describe the different parts of the Agnistoma sacrifice and offer an explanation. First the altar for the Agnistoma sacrifice is called the latter (uttara) Vedi. Special premises (deva yajana-desha) are laid out, a bower is erected, the different priests take their seats and keep their fires in the places assigned to them. In a part of the bower the stock of an Indian fig tree is fixed into the ground. Out of the bower stand two carts on which the twigs of Soma plants and other offerings are placed when they are taken from the Prâchîna vansha—the first vedi, the representative of the domestic ancestral hearth—to the latter (Uttara) vedi, the new or the future hearth. To the north of these carts is the place where the soma is kept. The seat and the hearth of the Adhvaryu is in the south-east of the bower. The seat and the hearth of the Agnidhra-priest is in the north-east and the Uttara vedi is situated

निघतात गृहपतीचें मुंडन होतें गृहपत्नीचीहि नखें इत्यादि काढतात म्हणजे तिचें एकदेशीय मुंडन करतात आणि त्याच्या अंगाला लोणी लावतात इतकी अप्सुदीक्षा. हें दुसरें कर्म या कर्मापासून असें ध्वनित होतें कीं, गृहपतीचा आपल्या जन्मभूमीशीं संबंध तुटला. आतां अग्निष्टोमयज्ञासंबंधीं तिसऱ्या कर्माचें वर्णन या कर्माचें नाव दीक्षणीयेष्टि ही इष्टि करतांना एक पुरोडाश सिद्ध करतात, आणि अग्नि आणि विष्णु या देवताच्या नावानें त्याच्या आहुति देतात. ही दीक्षणीयेष्टि करण्याचा हेतु काय ? जो जन्मभूमि सोडून परदेशीं जाण्यास निघाला त्याचा जणों पुनर्जन्मच होतो अशा प्रसंगीं मनुष्यजन्मसंबंधाचे सर्व प्रकार करावे लागतात, आणि गृहपतीला त्यास अनुसरून वागावें लागते उदाहरणार्थ, त्याला फडक्यांत गुंडाळतात, आणि जणों तो त्या वेळीं गर्भाशयामध्यें आहे असें मानतात. हा दीक्षणीयेष्टीचा आकार पुढें, स्वदेशभूमि सोडून जाण्यास सिद्ध झालेला जो आर्य त्याला आपल्या अंगावर काळ्या हरणाचें कातडें घ्यावें लागे, हातामध्यें काळ्या हरणाचें शिंग वागवावें लागे, कोरें वस्त्र पांघरावें लागे, आणि त्याच्या बायकोची कंबर दर्भाच्या केलेल्या दोरानें बांधावी लागे. इतकें हें कर्म केलें म्हणजे गृहपति दीक्षित झाला. मग त्यानें खोटें बोलू नये, फार बोलू नये, आणि तप आचरावें असा

beyond the place of the soma and of the carts on which the sacrificial provisions, symbolizing the traveller's provision, are kept In the west of the bower is the symbol of the ancestral vedi or the Prâchina-vansha which is erected in the style of the usual vedi necessary for the new or the full moon sacrifice And beyond the Uttara vedi stands the Yûpa, the symbol of the banner of advance, the top of which (Chasâla) is conspicuous from a distance Suffice it to remark that when the ancient Âryans travelled from one place to another in their country, or into foreign lands in quest of new settlements they carried their sacred fire along with them, and when they fixed their abode, they sought accomodation for their sacred fire as well as for themselves and built a sacred hearth, making, in the east, the west, and the south, the three altars characterized as follows—the one in which an offering is to be made (Âhavaniya), the altar of the house holder or the family-hearth (Gârhapatya), and the altar of the southern fire into which something is thrown to the demons (Dakshinâgni) The ancient Âryas preferred the house or the place in which all these conveniences of the sacred fire could be secured All these statements are more or less based upon Vedic texts See, for instance, (1 189, 1) of the *Rig-veda sanhitâ* The following is its translation "Oh Agni, take us by a good route for the acquisition of wealth (because) oh god, thou knowest all the marks (of the way) Remove our sufferings (on the way) Let there be

त्यास उपदेश करीत असें अगावर घर
घेतलें, ज्ञानामध्यें शिंग घेतलें, असा
उपदेश झाला, म्हणजे मार्गास आपदेश
त्याग [illegible] याम सिद्ध झाला हें तिसरें
गम पवर्ये कर्म म्हणजे दर्शेष्ट्य घरें,
अग्निष्टोमयाग सिद्ध [illegible] या रीतीं द्रव्य
आणि साहित्य मिळवावें अग्नि
ष्टोमयज्ञ म्हणजे याग केल्या। परा
याने केव्हां प्राचीन आर्यांस जा मेजवानी
करावा लागे ती साहित्य कोणतें
मिळवावें? कांहीं भोजें कांहीं गायें
कांहीं घरें कांहीं गायी एक घोडा
एक घोडा आणि एक मेंढा या
[illegible] या प्रा
येष्टिकर्म केल्या। स्पष्ट व्यक्त होतो
हा दृष्टि करतांना सुपाच्या आणि शि
जलेल्या मांसाच्या आहुति अग्निमध्यें
देत या इंद्रा तो मुख्य देवता [illegible]
या प्रमाणें प्रकार दिसें म्हणजे ज्योतिष्टो
मयज्ञाविषयीं जी कल्पना आहे ती थोड
शी आहे मी दृढ होते [illegible]
तील वेदवचनें पाच पच्याव्रमित, हा जे
मार्ग संबंधी [illegible] पाप्रमार्गें
प्रवास सुरू झाला हें स्पष्ट दिसतें
पाहिजे परी, पच्यावत्र्मित म्हणजे मार्ग
संबंधी [illegible], मार्गातील शांति
ही [illegible] देवता असल्यामुळें
ज्योतिष्टोम संबंधी या [illegible] केल्या। यावे
असें स्पष्ट सिद्ध
होतें हें कर्म [illegible] जे मंत्र म्हण-
तात त्यांवरून आमच्या [illegible]
दृढता येते ऋग्वेद संहितेंतील (१
[illegible] १५ आणि १६) हे मंत्र पहा

no misfortune (Pâpa) of losing our way often do we bow to thee and pray to thee" A number of such texts can be quoted in support of our statements. See in the sequel the texts about the Prâyaniya-ishti or the departure-sacrifice He who had settled in a new country and established his fire in his new abode was we believe called a Dikshita or one initiated Before the Agnistoma-sacrifice was performed the Dikshita had to invite a number of priests Their names are —Brahmâ, Hotâ, Maitrâvaruna, Adhvaryu Prastotâ, Upagâtârah or those who kept time and sang with the principal singer Pratihartâ Pratiprasthâtâ Neshtâ, Potâ Achchhâvâka, Agnidhra Âtreya, Sadasya, Vratapinda, Grâvastut, Unnetâ, Shamitâ, and Subrahmanya All these and the house holder and his wife gathered together and celebrated the Agnistoma-sacrifice Why the Agnistoma sacrifice was performed in a particular way is a question that requires to be examined A well known Vedic text states — He who desires heaven ought to perform a Jyotistoma sacrifice But in the opinion of the Mîmânsakas what is heaven? Heaven—svarga —is merely a particular kind of happiness. Perhaps the word Svarga was originally *Suvarga* as still pronounced by the Taittiriyas the word *Suvarga* signifying a good settlement. If the system of celebrating a Jyotistoma-sacrifice be considered it suggests emigration After the priests were elected after those that were to assist in the sacrifice were named, after the sacri

या मंत्राचा अर्थ. "निर्जल प्रांतां-तून आमचा प्रवास निर्भय असो सुखकर मुद्रामध्यें आणि जलपर्यटनाम-ध्यें आम्हास निर्भय असो. आमचीं लेंकरें जेथें वाढतात त्या निवासभूमि-मध्यें निर्भय असो धन मिळवितांना, हे मरुत देवतांहो, आम्हास निर्भय असो" "दूरदेशीं जातांना धन वि-पुल आहे अशी आम्हास स्वस्थता हे जी स्वस्थता आम्हास सुखी देशास नेते तीच स्वस्थता आमच्या आरण्यांतील गृहांत आमचे रक्षण करो ज्या स्व-स्थतेचें रक्षण देव करतात, आणि जि-च्या योगानें आम्हास निवासस्थान प्राप्त होतें, ती स्वस्थता आम्हास मिळो" हेच मंत्र अजून प्रायणीयेष्टि करतांना ऋत्विज म्हणतात हें ज्योतिष्टोमयज्ञ संबंधी पांचवें कर्म याच्या पुढे पायानें चालायाचें असतें. या कर्मास पदचर्या म्हणतात गायीला पुढें चालवितात, आणि तिच्या मागून गृहपति चालतो गायीनें सातवें पाऊल टाकलें, आणि ती पुढें गेली कीं, त्या ठिकाणीच स्फय नांवाच्या लाकडाच्या तरवारीनें रेघ मारतात, आणि या रेघेवर थोडें तूप ओततात या प्रसंगीं यजमानास जो मंत्र म्हणावा लागतो तो लक्षांत ठेवण्या-जोगा आहे त्याचा अर्थ "राक्ष-साच्या भोंवतीं रेघ मारली आमच्या शत्रूच्या भोंवतीं रेघ मारली हा मी त्या राक्षसाचा गळा कापतो तो आ-मचा शत्रु आहे आणि आम्ही त्याचे शत्रु आहोंत त्याचा गळा हा मी

ficial ground was prepared, after sacrificial utensils and other appliances were systematically arranged, the sacrificer performed what is called *Apsudîksâ* What is Apsudîksâ? The house-holder and his wife first bathe in water, then the house-holder is shaved, and the nails of his wife are pared This is supposed to be her partial shaving Then both are anointed with butter All these acts are collectively called Apsudîksâ This is the second stage of an Agni-*st*oma-sacrifice, a stage which suggests that the house holder has broken his connection with the old world or with his native land The third stage is the Dîk*s*an*î*ye*st*i A puro*d*asha or a sacrificial cake is to be prepared, and offerings are to be made in the name of Fire and Visnu What is the object of the Dîksa-nîye*st*i? He who leaves his native country, and departs in quest of a new land is, as it were, re-born, and of such a new birth a description is given in the Aitareya Brâhma*n*a In performing the Dîk*s*anîye*st*i, all processes of birth are enacted, and the house-holder has to go through them For instance, he is wrapped up in a cloth, and is thus supposed to be in the womb This is the form of the Dîk*s*an*î*ye*st*i To proceed, the Dîk*s*ita or an Ârya about to leave his native land, had to cover his body with the skin of a black antelope, to arm himself with the horn of a black antelope, to bear on his body a new cloth, and the loins of his wife had to be girded up with a rope of rush-like grass Such a house-

प्रयाणो" असें कोशाविष्ट होऊन हा मंत्र म्हटला गेला, हें प्रयाणी यांचाचें मग समाप्त होतें हें ज्योतिष्टोमयज्ञ संबंधी सहावें कर्म पुढें सोमक्रयणी निष्ठा व्यापाची

आर्य लोक असा प्रसंगीं सुताम सोम विकत कां घेत व त्या सोमाचें इतकें स्तवन कां करीत याचें थोडें वर्णन केलें पाहिजे ज्या प्रदेशामध्यें ते आर्य त्या देशामध्यें सोम सहज मिळत नसे तो सोम मागच्या प्रदेशानें गधारी लोक मिळवून आणीत त्याच्या मिळविण्याचा प्रकार असा त्यांमध्यें मूजवान् पर्वतावरचा सोम उत्तम सो मूजवान् पर्वतावरचा सोम जसा जसा कमी मिळू लागला तसा तसा मूजवान् पर्वतावरच्या सोमाची प्रतिष्ठा अधिक वाढत चालली मग आपला देश सोडून परदेशीं जाते वेळीं सोमरस पुष्कळ प्यावा आणि इष्टमित्रांसह वर्तमान मोठा भोजनसमारंभ करून मग सोमाचा निरोप घ्यावा अशी इच्छा स्वाभाविक आप गरीत या भोजनसमारंभाचें वर्णन केलें म्हणजे त्यापासून लक्षात येईल कीं आम्हीं जा अग्निष्टोमाच्या उत्पत्तिविषयीं कल्पना रचली आहे ती सयुक्तिक आहे किंवा नाहीं. सोम विकत घेतल्यानंतर आतिथ्येष्टि करीत म्हणजे सोमाचें आतिथ्य करीत सोम विकत घेतल्यानंतर त्याला पत्नीमान आकारावर घेऊन नंतर त्या सोमास पुढें मांडून तो जणों कोणी श्रीमंत पुरुष आहे असें समजून त्याला मधुपर्क अर्पण करीत (१—८)

holder now becomes a complete Dikrita. He is told not to speak untruth, not to talk much, and to observe austerities Thus dressed thus armed and thus advised an ancient Ârya was prepared for departure This is the third stage of a Jyotistoma sacrifice. The fourth stage simply consisted in procuring the means of performing the Agnistoma sacrifice—a religious feast which every Ârya on the eve of his departure had to give. What were these means! He had to procure some gold, some silver pieces of cloth, cows, a horse, a goat, and a ram This was called the acquisition of materials or means. The Prâyaniyesti or the Prâyaniya simple sacrifice is essentially symbolical of departure. In connection with it offerings of clarified butter and of boiled rice are thrown into the fire! What is the principal god of this simple sacrifice? The answer to this question establishes the explanation of the Jyotistoma sacrifice we give. The god is none other than *peace-on the-way* a *happy journey adieu* (Pathyâ svasti) Thus the *journey* is begun. Let it be marked that *Pathyâ svasti* is *peace-on-the-way quiet-on-the-way* that this is the god of the Prâyaniyesti and that, therefore this part of the Jyotistoma sacrifice pre-eminently symbolizes departure. The mantras chaunted in connection with this simple sacrifice support our explanation See the verses (X. 63 15 16) of the *Rig* veda sanhitâ. The translation of these mantras is —"keep us safe in our journey through waterless wilds. Keep us safe in our voy

गाड्यावरुन सोमवल्ली आणीत आणि त्याला धडवंचीवर काढून ठेवीत. आतिथ्या इष्टिमध्यें सोम पुढे नेतांना ऋक्संहितेंतील जो मंत्र घेतो त्याचें आम्ही भाषांतर करतों ऋ० सं० (१.३१, ११) पहा. "तुझीं जीं गृहें हविर्धानाख्या योगें करून आनंद करतात, सर्व तुझीं तीं यज्ञ करण्यास समर्थ आहेत असो. घरांचें वर्धन करणारा, आम्हास उतरून नेणारा मोठा वीर तू, पुत्रपौत्रादिकांचें रक्षण करणारा (तू), हे सोमा, चल आतां आमच्या नव्या गृहाला" या मंत्रामध्यें 'धाम' आणि 'दुर्य' हीं दोन घरांचीं नांवें आलीं आहेत. धाम म्हणजे स्वदेश भूमींतील गृह आणि दुर्य म्हणजे परदेशभूमींतील गृह असा भेद करावा असें आम्हांस उचित दिसतें. पुन योनि म्हणजे नवीन वसाहत केलेलें गृह आतिथ्या-इष्टि झाल्यानंतर पुढें तानूनप्त्र प्रचार करतात. आठवें, तानूनप्त्र प्रचार म्हणजे काय? सारे ऋत्विज मिळून गोरसाची शपथ घेत असत. आणि म्हणत कीं, एकमेकाला आम्हीं सोडणार नाहीं नववें, राजाप्यायन म्हणजे सोमवल्लीवर पाणी शिंपडण्याचें. हें कर्म करण्याचें तात्पर्य इतकेंच कीं, सोमवल्ली ओली रहावी या नंतर दहावें कर्म निन्हव. म्हणजे काय? हात जोडून आकाश आणि पृथ्वी यास नमस्कार तानूनप्त्र, आप्यायन, आणि निन्हव, हीं तीन कर्में क्रमानें होतात यामध्यें स्वदेश सोडून परदेशीं जाण्याच्या संबंधानें

age and in jolly battles Keep us safe in the place where our children grow (in our colonies) Oh Marutas, keep us safe when acquiring wealth" "While going into distant countries, keep us in peace abounding in wealth. That safety which takes us to a happy country, let that very safety protect our abodes in the wilderness, and let that safety be ours which procures us a place to live in, and which is protected by gods" Such are the mantras chaunted by the priests even at the present day This is the fifth stage of the Jyotistoma-sacrifice Next follows what is called walking (Padacharyâ) A cow walks first, and the house-holder follows her, and at the seventh step she goes, a line is drawn with a wooden sword and a little clarified butter is poured upon the line The mantra which the Yajamâna chaunts on this occasion deserves particular attention. Its translation is, "The demon (Raksas) is enclosed within a line or is furrowed around (Our) foes are furrowed around Thus I cut the throat of the demon He who is our enemy his enemy we are His throat this I cut off" This mantra thus indignantly pronounced concludes what is called walking or Padacharyâ This is the sixth stage of a Jyotistoma-sacrifice To proceed, the Soma-plant is to be purchased It is necessary to explain why the Âryas under the circumstances bought Soma particularly, and why they particularly treated it with fondness or affection In the country into which they emigrated, Soma could not be easily had. It was with

याचें तात्पर्य आहे की काय ! जन्म
भूमि सोडून इतरगां भागाचें [illegible]
परक्यांशी संबंध ठेवावयाचा आणि
सोमरसाचा पान [illegible]
तीरच पाणी पिण्याचें ही पूर्ण
आणि हे आपले आवडीचे सुरस मद्य
पान त्याग समाचार [illegible] असा
अर्थ लावून पाहावा ! नि इतर पक्षाचा
दुसरा अर्थ समजत नाही अनु
न इतर साहचर्यानेंच सार्थ हे असावें
[illegible] त्याचा सहारी आणि त्यांचा
दूसरी हे सारे वर्ग सरतात आणि
त्याच्या मद्य आणि अंती उत्सव हे
सम यो हे बरोबर सम सोमची
मध्य गाय, कशी सोमीची गरज ही तर
यादर [illegible] होते मुद्र मानव पी त्याला
यज्ञापाशीं मान ओर [illegible]
आणि त्याच्या वर्ती विचार पेढ्यापाशा
महर्षीस [illegible] एक यज्ञ पाहायचा
पर्वांशी सारखे मटरें असतें त्यामध्ये
गार्गीच आणि सौम्य दूध [illegible]
आणि ते माझे पाचवें ते नक्त गले
तर उत्सव मेलें सम त्याच्या पाला
पुण्याची आहुती घ्यावी आणि काही
शिल्लक राहिलें तर त्याचीच आहुति
घ्यावी सार्थ हे सम यज्ञाचें
सारख काय ? सार्थ या शब्दाचा
स्थूल पाहिला असता 'त्याग' असा
अर्थ होतो आपल्या जन्मभूमि सो
डायाची तिचा त्याग करावयाचा, हवें
या समीपाहून ध्यानीस हाते. उपसर
कमापासून असें ध्यानीस हातें की आप
ल्यास मरणास येणे तरी ध्यान मिळालें

great difficulty procured by a people called Gandhari (natives of the district of ancient Kandahara). There were different kinds of Soma but that which grew upon a mountain called Mujavat was the best. The Soma plant of the Mujavat mountain grew in importance in proportion as it could not be easily procured. Hence at the time of leaving their native land and departing into a land where the Soma could not be had they procured a great deal of Soma and enjoyed a feast with their friends and relatives and thus in one sense took final leave of their beloved Soma itself. This was natural. If we describe this Soma feast it will be seen whether the explanation we offer of a *Jyotistoma* sacrifice is sufficiently rational or not. After the purchase of Soma, it was treated with hospitality. This is the Atithya simple sacrifice. After the householder obtained the Soma, he placed it in his lap. Madhuparka was offered to Soma respectfully seated as if it were some rich guest. Mounted on a cart the Soma-creeper was brought to the householder and when taken down it was placed on a wooden stand. In the course of this simple sacrifice *Atithyesti* the mantra (I. 91 19) of the *Rig veda-Sanhitâ* was chaunted as the Soma was carried forward. The following is its translation:—

'Thy houses which rejoice in making offerings are all able to perform sacrifices unto thee. Enough. Thou increaser of the family, thou, great warrior (who takes us over into foreign countries) Oh Protector of children and grand-children. Oh soma,

आहे हीं दोन्हीं कर्मं करण्याचें तात्पर्य असेच असावे असें आम्हास वाटतें हें कर्म करतांना जे मंत्र म्हणायाचे त्या मंत्राचें तात्पर्य असें आहे "अग्नि मला मारू नको, पृथ्वी माझें रक्षण कर वायू माझें रक्षण करो. सूर्या, मला मारू नको" अशा प्रकारची प्रार्थना उगीच सहज कोणी करणार नाहीं. योग्य प्रसंग असला पाहिजे जन्मभूमीचा त्याग करून अज्ञात परदेशात जायाचें, यापेक्षा दुसरा दुर्घट प्रसंग कोणता? प्रवर्ग्यामध्यें तापविलेल्या दुधाची स्तुति करतांना कोणता मंत्र म्हणतात हे ऋ० सं० (२.१६४,३१.) या ठिकाणीं पहा. त्याचा अर्थ —"क्षणभर न बसणारा, गुराखी, जवळच्या दूरच्या मार्गानें फिरणारा, जवळच्या आणि सर्व जगताच्या शोभा धारण करणारा, तो या भुवनामध्यें वारंवार फिरतो त्याला मी पाहिला" दुसरा एक मंत्र ऋग्वेदांत या संबंधानें आहे, तो (६.५८,१.) या ठिकाणीं पहा त्याचा अर्थ —"तुझें शुभ्र रूप एक, रात्रीचें रूप एक, अशीं तुझीं नाना रूपें तू आकाशा सारखा आहेस हीं सर्व तुझीं निरनिराळीं ज्ञानें, स्वभावतःच तू आम्हास रक्षितोस हे सूर्या, कल्याण करणारें या ठिकाणीं दान दे" एका मंत्रामध्यें देशपर्यटण करणाऱ्या सूर्याचा विचार झाला आणि दुसऱ्या मंत्रामध्ये ज्याचे रूपांतर होते अशा सूर्याचा विचार झाला. जन्मभूमि सोडून परदेशात जातांना असेंच मंत्र म्हणावे हें योग्य आहे

come now (with us) to our new houses" In this mantra the terms *dhâma* and *durya* are used in the sense of a house, but the term *dhâma* signifies one's own house in his native place, and the term *durya* literally signifying that which is inaccessible is a house not yet possessed, but which is to be possessed, while the term *yoni* meant a new settlement Such an adjustment of the senses of the terms, signifying a house and used in the Rig-veda-sanhitâ, appears to us to be necessary and rational The Âthithyâ-sacrifice or the sacrifice for showing hospitality to the Soma-plant is thus concluded This is the seventh-stage The eighth stage consists in the performance of the Prachâra. What is the Tânûnaptra-prachâra? It symbolizes a compact of the whole clan of the blood-relations literally *of the grand-childern through the body* It consists in all the officiating priests, taking an oath to support one another in the performance of the Jyotistoma sacrifice, and to abide by one another—the officiating priests who were perhaps the priests and representatives of different families constituting a clan All these priests came together, swore by milk, and solemnly stated that they would never forsake one another This is the eighth stage of a Jyotistoma-sacrifice This was followed by what is called the Râjâpyâyana consisting in sprinkling water upon the soma-twigs secured The object of this was to keep the soma-twigs wet and fresh This is the ninth stage of a Jyotistoma-sacrifice This was followed by what is

पाचें पुढील होतें वैरागण ... वेद पर्वत ज्ञी रमें सार्या त्री प्रयाणवेग या विराणीं सार्ती प्रयाणवश म्हणजे याचा या विधा आ असोवें निाप स्थापन वर्लें असतें, त्या विराणीं कुंभावान मागतो निप अम्रीची सेवा करीत, त्या विराणी पशुचा ग्रास केरी अगुन ... त्या समोराही गांधिवध आह्यनीय आणि दक्षिण या अग्रावीं कृष्णे असत, त्याच प्राचीनवेश असे म्हणत या प्रयाणवशाचा आता त्याच तकम पाहूर षट्दायावें आल्यानें मधी उगर वरी पाचावरी ही उत्तरदी पाचीन बाहाऱ्या पूर्वेस असाावी. आर पाची नवैमा ना पुष्पस उतरेची असते या प्रयाण शाब्दाचा अर्थ पूर्ण असा होगार नाही मग प्रयाणशब्दाचा अर्थ जुना असाव म्हणा पाहिजे अ नु वसाहतीच्या पूर्वेस पर जात त्याच पुरीत आणि त्याच्या पराश चपान मीताचा गच्छत खाणीत मग या विराणीं पराचा पश पावाचा, म्हणजे पशु आ ... ाचा, त्याच्यावर तरतर करावाचा मग रशला मारायाचा, त्याच मास ... ायें तें शिजवायाचें, असोत अपण मरण्याच, त्याचे माग एरीट ... याच, मग ते असोत अर्थ ... मरायाचे आणि बागीचे पत ... याराना त्याच्या घरितां वेदाचे पुन दुसरा सवनीय पशु मारायाचा, आणि तिसरा अनुयम्य, हे नामाई पशु निरनिराळ्या वर्षी मा रायाच त्यांचें मांस असीस अपण करायाचें, आणि कांहीं न्याण्यारितां

called *Nin/ ara* consisting in all the priests folding up their hands and making a bow to the earth and heavens. The oath—*Tanûna ptra*,—the sprinkling of water—(*Apyâyana*) and the bow to the earth and heavens (*Ninhara*)—all these follow one another in order and indicate that state of mind which cannot but be produced at the time of the emigration of a clan. The oath not to forsake one another in their journeyings, the wetting of the Soma twigs that they might last long and the bow to the universal earth and sky with a prayer unto them to receive the emigrating clan (*Ninhara* literally meaning perfect concealment)—all these point thus but to emigration because Tanûnaptra, Apyâyana and Ninhara follow in order and admit of but one interpretation—they are symbols of those feelings which emigration in view excites. This is the tenth stage. The next stage is the Pravargya sacrifice. This is the eleventh stage. It is performed twice once in the morning and once in the evening. Between and after the Pravargyas the Upasad sacrifices are performed. This is the twelfth stage. Two pegs are driven into the ground to which a cow a sheep and her kids, about to be turned out to graze are tied. Two altars are raised upon which fires are kindled a vessel consisting of three bowls so constructed as if piled upon one another, is called the *Mahavira*. It is made of earth in it the milk of a cow and of a sheep are mixed up and heated. It does not matter much if the mixture be heated and burnt off, for under these circum

द्यावयाचें. सोमवल्लीचा रस काढण्याकरिता उपरव या नावाची जागा तयार करावयाची. मग सोमरसाचे चार पेले द्यावयाचे आणि त्यानंतर अग्नीमध्यें हवन करावयाचें. नंतर सोमवल्लीवर पुष्कळ पाणी शिंपडून त्याचा पुष्कळ रस काढावयाचा. मग त्याचे पुष्कळ निरनिराळे पेले द्यावयाचे आणि त्या पेल्यामध्यें रस भरून हे पेले एका मागून एक अग्नींत अर्पण करावयाचे. हे अर्पण करावयाचे वेळीं कांहीं शिस्त आहे, कांहीं क्रम आहे; त्याकडे विशेष लक्ष द्यावयाचें. अस्तु. नंतर देवतांचीं जोडपीं असतात त्यांचें नाव घेऊन त्यास सोमरस अर्पण करावयाचा. या सर्वास ग्रहप्रचार म्हणतात. हा ग्रहप्रचार चालला असतां सामग लोक गान करीत असतात, होता ज्ञपाठ्यानें मंत्र म्हणत असतो, अग्नीस सोमाचें अर्पण होत असतें, असा प्रकार झाल्यावर यज्ञ करणारी मंडळी मिळून मधून सोम पितात. उष्टा सोमरस पिण्याची एक पद्धति आहे तीस समाख्या म्हणतात. हा परस्परांवर लोभ दाखविण्याचा प्रकार आहे. ही तेरावें आणि चवदावें कर्मे अशा प्रकारें समारंभ झाल्यानंतर आपल्या घाटपाटिलाचीहि आठवण करण्यात येते, आणि त्याना पिंडदान करण्यात येतें. पंधरावें कर्म, पुढे यज्ञपुच्छ म्हणून होतें. सोळावें, त्या मरणानें उदयनीय इष्टि होते. उदयनीय इष्टीमध्यें पथ्यास्वस्ति ही देवता, आणि अदिति ही देवता. ही इष्टि प्रायणीय इष्टि

stances clarified butter is substituted for it and offered, but if it be not totally burnt off in the vessel, what remains is offered to a god. What is the object of performing such a ceremony as the Pravargya? Etymologically, the term Pravargya, being derived from the verbal root *Vrij* to abandon, means that which is to be abandoned. The Pravargya-sacrifice, therefore, symbolizes the abandonment of one's own native country. The Upasad-sacrifices mentioned symbolize securing a temporary residence. Such is the object, we believe, of performing these two sacrifices. The following is the purport of the mantras chaunted on these occasions: "Oh Agni, do not kill me; oh earth, protect me; oh air, protect me; oh sun do not kill me." Such prayers are not offered whimsically or for nothing. Hard circumstances alone can justify their being offered up. What other circumstances are harder and more trying than those in which a human being attached to his *home* and clinging to it with all his heart and with those sympathies which are generated by second nature habits of man—is compelled to forsake his beloved *home* and native country for emigration into a foreign land? The mantra used in praise of the *Pravargya*-sacrifice occurs in the Rig-veda-sanhitâ (2. 164, 31). Its translation is: "A cowherd not staying in one place for a moment, near and remote, wandering by (various) paths, shining by (all the beauties) about and with him, (such a one)

सारमीच परोगामी सायणीय इष्टी मध्यें फक्त गृह सोडण्याचें असतें. परंतु हा भाजनसमारंभ झाई तोंपर्यंत मार्गातील इष्टिसमष्टी आपल्यापरोपिर असतेच आणि उपनीय इष्टिमध्यें इष्टिसमष्टी मागें राहून त्यांची आपली रापयारापय झाली आहे असी आर्य लोकांची जर आपला पुढारी घरोघर भजन आपल्या ज्ञाति महात्मान गृह णजे सगोत्रज सारे दिवसे बरोबर पतील तिवर करोत्पन्न रात हा प्रसंग मोठा दुर्घट पण आर्यांच्या मार्गांत हा प्रसंग आला होता आणि पूर्वेकडे कांहीं लोक जात असत, कांहीं लोक पश्चिमेकडे जात असत, कांहीं लोक पंजाब देशाकडे उतरले आणखी असें मानावें, कारण ऐतरेय ब्राह्मणामध्यें सायणीय इष्टीच्या संबंधानें पश्चिमेकडे मघा वाहवात असें वर्णन केलें आहे आणि (८ २२,१) या ऋग्वेद मंत्राचा अर्थ असा या ह्याचा सहाय आहे 'हे प देव, शिष्यांस ज्ञान पौरास्त्य आणि चातुर्य, शिवाय व दुष्ट पाप्यांतून सुखानें उतरून जा याकरितां नांवेत आम्हांस चढू दे, आणि सुखानें आम्हांस उतरून जाऊं दे" या मंत्राची योजना ऐतरेय ब्राह्मणामध्यें (१ १३) या ठिकाणीं कशी केली आहे ती पहावी चपराचें सहीं आपल्या मुलांची वाताहात होऊं नये, या करितां आर्यलोक किती जपत हें वर्णिलें आहे 'राष्ट्री' शब्दाचा अर्थ वाणी असा एकोणिसावें

wanders frequently in this world, him have I seen" There is another mantra. It occurs in the *Rig* veda-sanhitâ (6 58 1) Its translation is:— Thy form by day is one thy form by night is another Such (are) thy various forms Thou art like the heavens these are different kinds of knowledge about thee Naturally thou protectest us Oh sun grant us a gift—(likely) to benefit us in this place In the first mantra the sun is described as a wanderer from place to place and in the last mantra the sun is described as assuming different forms The mantras express the feelings which a poet naturally poured out in his journeyings The next is the thirteenth stage It is named the Vedikarana All the acts up to this stage are performed in the ancestral hearth called the Prâchina vansha or the first hearth What is the Prâchina vansha? It is that hearth in which the domestic fire is kept perpetually burning—that hearth at which the whole family daily worshipped its fire—that domestic hearth which consists of three fire-places—that of the householder (Gârhapatya) that in which a sacrifice is to be offered (Âhavaniya) and that in which offerings are to be made to demons (DaksinAgni) Such an ancestral hearth is symbolized by the Prâchina vansha. Such an ancestral hearth is to be now abandoned. The Uttara vedi symbolizes a sojourn in a forest The Uttara vedi is constructed to the east of the ancestral hearth As the Uttara vedi is built to the east of the ancestral

खडा केला आहे. प्रवर्ग्यामध्ये राष्ट्री भालायाची म्हणजे घर सोडून राष्ट्र सर्ववी उत्कर्ष करायाचा अग्निप्रणयन करते वेळीं म्हणजे प्राचीनवंशातून अग्नि काढून उत्तर वेदीकडे तो नेतांना उत्तरवेदीच्या मंडपात शिरण्याच्या दरवाजात ते तो अग्नि मांडीत, आणि प्राचीनवंशाकडे एकदा नजर टाकीत दुर्धट प्रवास तो अजून आर्यांच्या पुढेंच अद्यापि असे प्रवास करण्यास आमचे लोक जाऊं लागले म्हणजे मागे घराकडे पाहतात, अशी चाल आहे कोणत्या मनोवृत्ति या चालीनें प्रकट होतात हे वाचकांनीं लक्षात आणावें घर सोडण्याचे वेळीं दुःख फार होतें. उंबऱ्यास महाराष्ट्र भाषेत उंबरघाट म्हणतात प्राचीनवंशातून अग्नि काढून प्रथम उत्तरवेदीकडे तो न्यायाचा, आणि पुढे तोच प्रवासामध्यें आपल्या बरोबर घ्यायाचा. बरोबर सोमवल्लीहि घ्यायाची म्हणूनच सोमवल्लीस आणि अग्नीस मार्ग जाणारे असे ऋग्वेदसंहितेंत विशेषण दिले आहे ऋग्वेदसंहितेंतील (३ २२,१३.) हा मंत्र पहा त्याचा अर्थ—'सोम मार्ग जाणणारा आहे. तो जातो, आणि देवांच्या सदाचाराचे निवास करण्याचें जें स्थान तेथ नेतो" ऋग्वेदसंहितेंतील (९.९६,५) हा मंत्र पहा त्याचा अर्थ "हे सोमा, हे धन जिंकणाऱ्या, हे मोठ्या धनातें नेणाऱ्या, हे आम्हाला वाट दाखविणाऱ्या सोमा, वाहा" हा दुसरा मंत्र (८ १०३,१) पहा—"ज्याच्यामध्यें आर्य लोक व्रत ठेवते

hearth or Prâchina-vansha, the term Prâchina can not signify the east. Hence the term Prâchina must mean ancient or ancestral In short, they fixed a post to the east of the Uttara-vedi, and upon it was placed an ornamented top This post was the centre of an animal-sacrifice The animal to be sacrificed was brought to this post, and tied to it, at this post some ceremonies were performed upon the animal, then it was killed, then its flesh was taken out, it was cooked, and the parts of the animal to be offered into Agni were consecrated, then they were offered into Agni, and the rest were laid aside as food for the priests while officiating at the sacrifice Two other animals were also killed, and treated in the same manner The one being the animal connected with the squeezing of the soma—*Savaniya-pashu* and the other, the animal called *Anubandhya*, to be bound and slaughtered after the other two All these three animals are to be killed at different times during the sacrifice, a part of the flesh is to be offered into Agni, and a part, to be laid aside as food A place called *Uparava* is specially prepared for extracting the Soma-juice Jars of the Soma-juice are taken, and a portion of the Soma-juice from each jar is to be sacrificed, then water is sprinkled upon the Soma-plant and a large quantity of the Soma-juice is extracted a number of different jars are taken, and filled with the Soma-juice, then it is offered into the sacred fire In offering this

झाला तो यज्ञ मार्ग दाखवि ॥१॥ अग्नि दिसला आर्यांचे वर्धन ५१॥ रा आणि पुनानें निपजेला असा अग्नाला आमची स्तोत्रें पावत" असा भावाच्या संभाराद्दे रस देऊन अग्निष्टोमयज्ञ यथा उत्पन्न झाला, पोषाचा प्रारंभ उत्पन्न झाला, हे सर्वांत प्राचीन अग्न्याधान, इष्टि आणि अग्निष्टोम हे सव यज्ञांचे मूळ, हे पालू यज्ञ, यांचे नांव मध्ये यार्गी घोरे यज्ञ निर्मिति असे सांगितलें म्हणजे अग्निष्टोमाच्या उत्पत्तिविषयी इतकी पुरातन या येथेली हे यायकांच्या लक्षांत येईल प्रथम आर्यांनी सुपारीलेप आहे गो, प्रसंगानुरूप आचार उत्पन्न होतात तसा हजारो वर्षांच्या पूर्वी आर्य लोकांस आपली जन्मभूमि सोडून जाण्याचा प्रसंग आला, तेव्हां अग्निष्टोम हा आचार उत्पन्न झाला जेव्हां तो उत्पन्न झाला, तेव्हां त्याचें स्वरूप होतें सारा त्याचा आकार गूढ होता त्या आचाराच्या कांही भिन्न भाग म्हणतें दुसर स्वरूपी आचाराचा आकार नियमित नसता सासर्थी सार्थक कर्म अम क्या तन्हेनें करावीन असा निश्चय दर- लेला नसता सुभानें कर्में सिद्धीस गेली आणि मनास आनंद झाला म्ह णजे गृहपतीस कृतार्थ झालों असें वाटे निदान पांच सहा हजार वर्षांपूर्वी अशी आर्यांची स्थिति होती त्यांच्या मध्यें हास फार, तेज फार पराक्रम फार, म्ह णून त्यांचे कर्मी नवीं नवीं स्तोत्रें रचीत आणि ज्या कर्माचा जशी लहर लागेल

Soma juice, particular attention is paid to a system to an order and to a sequence which need not be described here To be brief at this stage of the sacrifice dual-gods are to be invoked and unto them the Soma juice is to be offered. All these rites are characterized as the processes of the Soma jar—(Graha prachâra) During these processes Sâma-vedins sing the Hotâ vehemently chaunts mantras: portions of the Soma juice are offered into the sacred fire in the mean time those that are engaged in the sacrifice drink soma at intervals There is a system according to which different priests drink the Soma juice from the same cup This is called Samâkhyâ This is the way of the Âryas showing mutual love and sympathy These are the thirteenth and fourteenth stages of the *Jyotistoma* sacrifice. When all those different ceremonies are completed the ancestors of the sacrificer are remembered and balls of boiled rice are offered to them This is the fifteenth stage Next what is called the latter end of the *Jyotistoma* sacrifice is performed It is called the tail of a sacrifice This is the sixteenth stage In this connection the Udayanîya *isti* is performed. The Udayanîya *isti* is a sacrifice of rising up or of progress The God invoked in this sacrifice is *safety on the way* (*Pathydsvasti*) and the heavens. This sacrifice is performed in the same way as the Prâyanîya sacrifice or the sacrifice of departure already mentioned according to which only the dwelling house was abandoned and all those who

तशी तो पाहिजे त्या देवाची स्तुति करी. हें आचाराचे पूर्वरूप आचाराचें दुसरें रूप जेव्हां आचार कसा करावा म्हणून शास्त्रार्थ उत्पन्न होऊं लागतात तेव्हांचे जें रूप तें असें अग्निष्टोमाच्या दुसऱ्या रूपाचें ऐतरेय आणि तैत्तिरीय ब्राह्मणामध्यें वर्णन आहे. अशा स्थितींत आचाराचे सर्व नियम ठरतात. आचाराचा अमकाच आकार असावा, त्यामध्यें अमुकच मनुष्यें असावींत, तो अमक्याच रीतीनें करावा, त्यात कांहीं कमी ज्यास्ती होता उपयोगी नाहीं. जरा कोणी कमी ज्यास्ती केलें कीं चुकलें आचार सवर्वी इकडली काडी तिकडे हालवायाची असली तर ती ठरीव पद्धतिप्रमाणें जपून हलविली पाहिजे अशा रीतीनें मनुष्य वागू लागला, आणि आचार पाळू लागला, म्हणजे त्याचें स्वातंत्र्य, त्याचे तेज, आणि त्याचा पराक्रम भ्रष्ट झाला असें समजावें असें अग्निष्टोमाचे प्रथम रूपांत आणि द्वितीय रूपांत अंतर पडलें ह्या वेळीं शास्त्रार्थ होत असत म्हणून मोठे वादविवाद होऊन तरी ठरीव पद्धतींमध्यें थोडा फेरफार होत असे अशा वादविवादाचें ऐतरेय ब्राह्मणांत पुष्कळ वर्णन केलें आहे कारण तेव्हां आचारांत कांहीं तरी जीव होता. अग्निष्टोमासारख्या आचाराचें पुन तिसरें रूप आहे अशा वेळीं आचारांतील सामर्थ्य सारें भ्रष्ट होतें आचाराच्या उत्पत्तीविषयीं, साधनाविषयीं, आणि सफलतेविषयीं, वाद बिलकुल होत नाहीं

intended to emigrate are turned out into a plain Yet till the ceremony of eating flesh and drinking the Soma-juice lasted, the real emigrants did not actually separate themselves from their friends and acquaintances, those who had grown up with them Those who had entered into a compact and were prepared to emigrate, advanced and left their friends behind them Thus the ancient Âryas, bands after bands of the same clans guided by their leaders, left their native land and emigrated —a dreadful occasion which could not but stir up the deepest feelings of the human heart. But the ancient Âryas were destined to see it So some departed to the east in quest of a new land, some, to the west, while some descended into the Panjab We have made this statement because it is mentioned in the Aitareya-Brâhma*n*a in connection with the Prâyaniya-ish*t*i that the rivers flow to the west The interpretation as given in the Aitareya-Brâhma*n*a (1 13) of the mantra of the *R*ig-veda-sanhitâ (8 42, 3) deserves to be seen Its translation is "Oh god Varu*n*a, impart to thy disciples knowledge, and teach sagacity and art to cross those boisterous waters in happiness, let us get into ships and let us cross over in happiness" In the fourteenth Kha*n*da the care, which the Âryas took in not allowing their sons and grandsons to be scattered, is described In the nineteenth Kha*n*da the term râsh*t*rî which signifies a small settlement or its female possessor is interpreted into speech, and it is

असे आचार व पावित्र्य हें आपण पाळलेंच पाहिजे असें नाहीं त्यांत गोष्ट गोष्ट निघाली म्हणून इतकेंच सांगतात कीं, आपण पारमार्थिक जी रीत आम्ही सांगितली त्यांत जी आतां थोडक्यांत सांगूं त्या आगो दर कांहीं गूढ आहे अग्नि व मागचे आपण पाहूं अगर्नी गोष्टी सांगितल्या ह्या साम हातीं असें पाहून आपण पूर्ण अग्नि नाहीं ती ठिकाण ठाम सहीं मानून पटो ज्याप्रमाणें घरांत आपण येतो आहोत हा भाग एकदा दिसतें तर पायवाट आहे का अशी मानीं पारमार्थिकांनीं आपण पतन ठरलें आहे ते सामान्य पवे आपल्या ज्ञान नाहीं, त्यांच्या ह पणीं पारिवारिक गावें हें मार्ग पाप जे आचार पाहूं आहे व गोप पु पाल्यापाचे, गृह मनास आणि गा त्याग व आचार पुरुष सर्वा पिता मांडी ना पार्गा पुढिशाद एक पहाता सा मार्गीत अता पिवळे घरापाचा अर्थ हें आचारास निघून एक मांडी सर घाद एक लागे, वेव्हां ह्यांचें आचार संबंधी अंधपरंपरेस गाय गीं पवन आहे असें फांदी पुढिशाप पुर पाप्य ऋषीन आम्हें त्यांनीं गाव पालविला आणि निर्भयपणें अप परदेश पाय देऊं लागल मग पदन्यप संपरंपरेप्रमाणें पा यात्रा ज्यांत आपला पदार्थ घरीं भाग पडलें अशा घरांतील नित्य पार्था आणि पीडापार्था घरीं नारायण पण अमृत पीडाप्रमाण नाहीं

stated in connection with the Jyotiṣṭoma sacrifice that a ... is to be put into the Pravargya. This can not but mean that by means of Pravargya or departure from the native land rāṣṭra or a small settlement or authority over it is to be secured. At the time of performing the ceremony of Agni praṇayana which consists in removing the sacred fire from the ancestral hearth to the new sacrificial ground or the Uttara vedi the sacred fire is placed at the gate of the bower of the new sacrificial ground or the Uttara vedi and the emigrants cast a glance of affection at the ancestral hearth perhaps for the last time as yet the arduous journey is not begun. Even now our countrymen before they begin a journey ceremoniously cast a glance at the door way of their own house a custom which indicates that state of the mind which deserves the special attention of the reader. To leave one's own house produces much grief. The threshold of a door way is characterized as a pass or defile by those who go on a distant journey. The ancient Āryas took the sacred fire with them wherever they travelled; they also took with them twigs of the Soma plant. Hence the Soma plant and the sacred fire are described as *knowing paths* in the *Ṛg* veda-saṃhitā about which see (1.6. 63). Its translation is — Soma knows the way he goes and arrives at a settlement of the righteous the seat prepared for gods." See also the *Ṛg* veda saṃhitā (9 46 5) Its translation is — Oh Soma thou obtainer of wealth by conquest, thou who takest (people)

प्रबळ झाली नव्हती. त्यास नुसता मोड फुटला होता. दोन तीनशें वर्षे जेव्हां बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकाचार्यांचा वादविवाद झाला, तेव्हां बौद्धाचार्यांचा पक्ष प्रबळ होऊं लागला. बौद्धाचार्य काय म्हणतात हें हजारों आर्य लोकांस समजूं लागलें. सरतें शेवटीं खरा प्रसंग आला. लोकांत दुफळी झाली नंतर पुढें गौतमबुद्धाचा जन्म झाला. अशीं हीं आचारांचीं तीन रूपांतरें होत असतां वैदिक आर्यांच्या राजकीय, सामाजिक, आणि आध्यात्मिक, सिद्धांतांमध्यें आणि प्रापंचिक स्थितीमध्येंहि तसेंच अंतर पडत गेलें. अशा ह्या इतिहासाचा विस्तार फार मोठा आहे. अस्तु. निरनिराळ्या स्थितीमध्यें अग्निष्टोमासारख्या यज्ञांत कसें कसें अंतर पडत गेलें, याचें वर्णन प्रसंगवशात् पुढें करूं. एथें इतकेंच सांगितलें म्हणजे पुरे कीं, अग्निष्टोमाची जेव्हां प्रथम स्थिति होती, आणि केवळ प्रथमरूप होतें त्या वेळच्या त्याच्या आकाराचें आम्हीं वर्णन केलें आहे. आणि अग्निष्टोमासारखी इमारत केवळ कारणावांचून उभी होईल असें मानणें व्यर्थ. म्हणून अग्निष्टोमाच्या कारणाचा आम्ही विचार केला. अग्निष्टोम संबंधानें जें जें म्हणून काय करण्यांत येतें तें सर्व वाचकांपुढें मांडलें, आणि त्याच्या निरनिराळ्या प्रकारांचा साधर्म्यवैधर्म्यविचार केला. तेव्हां सहजच असें निष्पन्न झालें कीं, प्राचीन आर्य जेव्हां आपल्या जन्मभूमीचा त्याग करीत, तेव्हां भोजनसमारंभ करीत आणि

to much wealth Oh thou Soma, who showest us the way, flow" See also (8 103, 1) of the *Rig-veda-sanhitâ* Its translation is —"that Agni who knows the way thoroughly (gâtuvittama), and in whom the Âryas placed all their rites—(that is, suspended all their rites while journeying) that Agni is seen unto that Agni who increases the Âryas (that is, prospers them) and who is well-produced, (that is, the sacred Agni) let our praises go" Such mantras alone, when properly interpreted, show what the origin of a Jyotis*t*oma-sacrifice is, and what the circumstances of that origin were The new and full moon sacrifices and the Agnis*t*oma-sacrifice are the models of all the sacrifices whether simple or complex It has already been stated that these model sacrifices are distinguished from their modifications Thus the reader will be able to perceive why we have so carefully discussed the origin and the nature of the Agnis*t*oma-sacrifice We have stated that national institutions originate in the circumstances which affect national interests and move national feelings distressing circumstances which make a special impression and call out the commemorative instinct of man Thousands of years ago, the Vedic Âryas, when in their native land, were placed in such circumstances They were compelled to emigrate, and this fact produced the institution of the Agnis*t*oma-sacrifice Every national institution passes through different states of development In the first state—in the circum-

या प्रसंगीं त्यांच्या ज्या मनोवृत्ति होत त्या मनोवृत्ति दाखविणारा हा अग्निष्टोम यज्ञ आहे. या यज्ञाचा इतिहासदृष्ट्या [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आमची कल्पना आम्ही आपले [illegible] [illegible] सी आहे.

stances of its origin—the institution is pure and instinct with the feelings which originate it then it is undefiled Such was the condition of the Agnistoma sacrifice when the Âryas entered the Panjab It was then mobile and unfixed Every thing about it was indefinite But when all its parts were performed and the commemorative sacrifice was satisfactorily accomplished every Âryan house-holder felt elated and satisfied Such was the condition of the Âryas at least about 6 000 of years ago They had much energy ambition and power Hence their bards composed new hymns and each bard praised his god in his own words as he liked This is the first form of a national institution The second form is that which is fixed by discussion among scholars who can not realize the circumstances of the origin of an institution but whose intellects seek to define it. The Aitareya and Taittiriya Brâhmanas abound with such discussions. It is under these circumstances that the rules for regulating a national institution are laid down that its form is fixed that the number of men who are to assist in its performance is also fixed and their duties defined Its procedure is carefully regulated so that no deviation from it can be permitted The least deviation necessitates a penance Not a straw can be moved or placed in connection with such an institution but with care and anxiety for attending to the very letter of the rules about it. When a nation begins to perform its rights and maintain its

institutions without perceiving its spirit and merely in a ritualistic way, it will be seen that the nation under these circumstances has lost independence of mind, its spirit and its power This is the distinction between the first and second forms of a national institution. Because the form is now and then slightly altered, though after much obstinate discussion, (such discussions being given at length in the Aitareya-Brâhma*n*a), the national institution has not completely stagnated There is again the third form of such national institutions as the Agni*s*toma-sacrifice When their spirit and their significance are completely forgotten, no discussion whatever about the origin, the appliances, the performances and fruitfulness of such institutions is tolerated The whole nation does not understand why such institutions are maintained, and when its leaders are searchingly asked about the reasonableness of the rites they perform, they simply state Such are our national customs We do what our ancestors have done before us The nation under these circumstances begins to feel that there is something mysterious about the rites it performs—something that has the power of a spell in proportion as clouds of ignorance settle upon it and enclose it. They believe that some extraordinary fruit is produced when they follow their national customs blindly but anxiously and carefully They apprehend some extraordinary calamity if they should deviate least from established customs The third form of national institutions is

developed when society begins to believe that it is really decrepit that it is unable to turn even a pebble that it does not possess the power of understanding the dicta and the dogmas of their ancestors that it is a sin to discuss them that it should not alter any national institution but hand it down to its children as it has been handed down to it that it does not matter much if its rites and institutions conflict with the scriptures it recognizes and the religious principles it upholds and that he who dissents from the whole nation rationally is an infidel to be condemned In times like these a class of rational dissenters necessarily springs up a class which investigates the basis of its beliefs and not daunted by the powers of blind tradition boldly attacks those whose beliefs and practices appear to them irrational. Such rational dissenters were the Bouddhâchâryas who carried on an intricate elaborate and a searching controversy with Vaidikâchâryas those champions of blind tradition who could not allow their opponents to justify their doctrines and establish them among the common people and thus influence society but who came forward to defend their own doctrines and principles that their hold upon the common people might not be shaken When the Bouddhâchâryas and the Vaidikâchâryas were opposed to one another in the way the system of the Pûrva Mîmânsâ controversy discloses Buddhism was not a powerful system nay it was hardly a system known to and recognized by the people

A few learned scholars in the Âryan schools of these times showed an intellectual uneasiness and boldly dissented from those around them Discussion was the result Such discussions were carried on at least for two or three hundred years within the halls of Âryan-schools of the Âchârya-period before the position of the Bouddhâchârya could be definitely stated to the common people in their common language, and before the sympathies of the common people could be enlisted At last the crisis came, society was divided into two sections opposed to one another Then Goutama Buddha was born While the religious institutions of the Âryas passed through the three distinctive stages and developed the three distinctive forms which we have already indicated, the Âryan society passed through corresponding changes in their political condition, in their social economy, in their domestic arrangements, and in their intellectual and moral stamina Suffice it to observe that the description of all these changes would cover a large field of the history of the ancient Âryas We will point out, as occasion arises, how such sacrificial institutions as the Agnis*t*oma were enlarged and adapted to the condition of the Âryas during the different periods of their history It is sufficient to state that the Agnis*t*oma, as we have described it here, is the sacrifice when it was in its first stage and first form, and that it is simply absurd to

believe that such an elaborate institution, as the Agnishtoma came into existence without adequate social and economical causes we have therefore discussed at length the question of the causes of the Agnishtoma sacrifice. We have laid before the reader such information as we have been able to collect and explained to him the points of contrast and resemblance between the bearings of the Agnishtoma sacrifice and the economic condition of the ancient Âryas. We have made bold to draw the conclusion that the Agnishtoma-sacrifice symbolizes the feast of flesh and Soma given by the emigrants to their fellow-countrymen and that it represents the feelings which cannot but stir the inmost recesses of the human mind when Âryan clans departed from their native land never to return and separated from other clans never to rejoin them. We have placed our theory with its explanation before the reader that it may be examined.

अथ तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः॥

अथ निवीतस्यार्थवादताधिकरणम्॥

निवीतमिति मनुष्यधर्मः शब्दस्य तत्प्रधानत्वात्॥१॥ (पू०)॥

भावार्थः। कर्ता स्वतंत्र इति मन्यमानः पूर्वपक्षकारो निवीतं मनुष्याणां गुण.। निवीतस्य गौणत्वं मनुष्याणां प्राधान्यं च। कुतः। शब्दरूपे वेदे मनुष्याणां प्राधान्यादिति ब्रवीति॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि॥

निवीतं मनुष्याणां प्राचीनावीतं पितॄणामुपवीतं देवानामुपव्ययते देवलक्ष्ममेव तत् कुरुते। तै० सं० (२.५,११,१.)॥

अपदेशो वा अर्थस्य विद्यमानत्वात्॥ २॥ (आ०)॥

भावार्थः। सर्वे आर्या निवीतं धारयंति। तस्मान् निवीतरूपोर्थो विद्यत एव। तस्मात् स व्यावहारिकः। यद् व्यावहारिकं तदनुवादमात्रं। अपूर्वविध्यसंभवात्। अत एकदेशी ब्रवीति। निवीतं मनुष्याणामित्यनेन वेदमंत्रेण न किंचिदपूर्वं विधीयते। तस्माद् न निवीतस्य गौणत्वं न च मनुष्याणां प्राधान्यमिति॥

तिसऱ्या अध्यायाचा चवथा पाद.

THE FOURTH CHAPTER OF THE THIRD ADHYÂYA.

जानवें निवीत करावयाचें हा अर्थवाद हा विचार

THE SUBJECT OF THE VEDIC TEXT ABOUT THE SACRED THREAD TO BE SUSPENDED ROUND THE NECK BEING AN EXPLANATORY STATEMENT

१ निवीत हा मनुष्याचा धर्म आहे, कारण वेदामध्यें मुख्य वर्णन असाचें आहे (पू०)

२ तसें नव्हे निवीत हा वस्तु आहे म्हणून व्यवहार समजावा (आ०)

1 The text about the sacred thread (explains) a duty of man because the Veda principally treats of these (duties) (Opponent's statement.)

2 Not so, the sacred thread (Nivîta) is a material substance (and), therefore, (to wear it is) a common practice (Doubt.)

१ आतां पूर्वपक्षवाद्यानें ज्या वादाचा आरंभ केला आहे त्या वादाची योग्यता मोठी आहे. आमच्या लोकांमध्यें पुष्कळ जातीचे लोक यज्ञोपवीतें घालतात तें कसें घालावें व कधीं घालावें, आणि तें घालण्याची पद्धति केव्हां उत्पन्न झाली, हा विचार या वादविवादामध्यें करावयाचा आहे. यज्ञोपवीत हें काय? हें बहुतेकांस ठाऊक च आहे. सुताचा एक सूक्ष्म धागा घेऊन, तो तिप्पट करून, त्याचा एक पदर करून असा तीन पदरांचा एक पीळ. म्हणजे एका पिळामध्यें नऊ सूक्ष्म दोरे आले. कधीं सूक्ष्म दोरे घेऊन त्याचा एक पीळ घा-

1 The discussion which the Buddhistic opponent raises is very important. Most of the Hindus wear the sacred thread or at least venerate it. The Buddhistic opponent seeks in this discussion to investigate the origin of the sacred thread and the manner and the time of wearing it. Most of our readers know what the sacred thread is. A fine single thread is taken; it is made into a three-ply thread; three plies of these three-ply threads are again twisted into a single thread which consists of nine plies of the original single thread. This is the form in which the sacred thread is worn. Sometimes a fine single

स्नान या यज्ञोपवीतास गांठ मारण्याची एक तऱ्हा आहे त्यास ब्रह्मगांठ म्हणतात. ब्रह्मचाऱ्याने एक यज्ञोपवीत घालावें. गृहस्थानें स्मार्त आणि श्रौत कर्म करण्याकरितां दोन यज्ञोपवीतें घालावीं आणि उत्तरीय वस्त्राबद्दल तिसरें एक यज्ञोपवीत घालावें. उत्तरीय म्हणजे जें अंगावर वस्त्र घ्यावयाचें तें हल्लीं केव्हां केव्हां कांहीं विशेष कर्म करतांना घ्यावें लागतें. अशी परिपाटी आहे. यज्ञोपवीत धारण करण्याचे तीन प्रकार आहेत. पहिला, निवीत, दुसरा, प्राचीनावीत, आणि तिसरा, उपवीत. निवीत म्हणजे माळेसारखें यज्ञोपवीत गळ्यांत घालावयाचें. प्राचीनावीत म्हणजे उजव्या खांद्यावरून डावे बाजूस काखेखालीं यज्ञोपवीत आणावयाचें. आणि उपवीत म्हणजे डाव्या खांद्यावरून उजवे बाजूस काखेखालीं यज्ञोपवीत आणावयाचें. आतां या यज्ञोपवीताचें प्रथम वर्णन तैत्तिरीय संहितेंत (२,५,११,१) या ठिकाणीं आलें आहे. तेथें जो मंत्र आहे त्याचें भाषांतर केलें पाहिजे "मनुष्याचें निवीत, पितराचें प्राचीनावीत, देवाचें उपवीत. देवाचें जें उपवीत करतो तें देव चिन्हच करतो" या मंत्राचें भाष्य करतांना यज्ञोपवीत म्हणजे ब्रह्मसूत्र घालावें अथवा वस्त्र धारण करावें असें सायणाचार्य म्हणतात. [illegible] वस्त्राबद्दल उपवीत आहे. [illegible] असें निष्पन्न झालें. असो. गोभिलगृह्यसूत्रांत यज्ञोपवीताबद्दल [illegible] वस्त्र घ्यावें असें (३.

thread is made into nine plies and twisted A knot is given to this thread in a particular way It is called Brahma-(knot) Unmarried persons, or bachelors wear a single sacred thread House-holders who have to perform Smârta and Shrouta sacrifices wear two sacred threads and a third which supplies the place of an outer-garment (Uttarîya) It is a kind of sacred cloth to be worn on particular sacrificial occasions The sacred thread is worn in three different ways—either the Nivîta, the Prâchinâvîta, or the Upavîta The first is that in which the sacred thread is suspended like a garland round the neck, the second is that in which the sacred thread is mounted upon the right shoulder and is suspended about the left side under the left arm, and the third is that in which the sacred thread is mounted upon the left shoulder and suspended about the right side under the right arm The sacred thread is first referred to in the Taittirîya-sanhitâ (2 5, 11), the translation of which is as follows "The Nivîta-(sacred thread is) of men, the Prâchinâvîta-(sacred thread is) of the manes, the Upavîta-(sacred thread is) of gods He indeed makes a sign of gods when he wears the Upavîta-(sacred thread)" In commenting upon this mantra, Sâyanâchârya observes that the *Yajnopavîta* means either the sacred thread (Brahma sûtra) or a piece of cloth—a tradition which gives us grounds to infer that the sacred thread in ancient times supplied the place of a garment The Gobhila grihya-sûtra (2 1, 1)

१,१) या विषयीं सांगितलें आहे. ब्राह्मणाचें कापसाचें यज्ञोपवीत असावें, क्षत्रियाचें सणाचें, आणि वैश्याचें मेंढीच्या लोकरीचें असावें. आपस्तंबानीं आपल्या धर्मसूत्रांत असेंच वर्णन केलें आहे. परंतु क्षत्रियानें यज्ञोपवीताच्या बदला धनुष्याची दोरी धारण करावयाची. आश्वलायन गृह्यसूत्रांत यज्ञोपवीताविषयीं वचन नाहीं. लघुशंका किंवा शौचविधि करतांना यज्ञोपवीत उजव्या कानावर ठेवण्याची फार जुनी परिपाठी पडली आहे. याचें मूळ नाहीं. आंगिरस स्मृतिमध्यें असें सांगितलें आहे कीं अशा वेळीं यज्ञोपवीत उजव्या कानावर ठेवावें किंवा पाठीवर घ्यावें. ह्या सर्व प्रकारच्या वर्णनाचा विचार केला म्हणजे उत्तरीयाच्या ऐवजीं यज्ञोपवीत आहे असें निष्पन्न होतें. पारशी लोकांमध्यें कस्ती घालण्याची परिपाठी आहे आणि त्या कस्तीच्या संबंधानें बारीक वस्त्र अंगावर असलेंच पाहिजे. तेव्हां यज्ञोपवीत आणि उत्तरीयाचा संबंध आहे हें लक्षांत ठेवलें पाहिजे. कर्ता स्वतंत्र आहे आणि कर्ता म्हणजे मनुष्य हाच तो प्रधान, असें मानणें हा पूर्वपक्षकार बौद्धाचा आहे. कर्ता जर मुख्य आणि स्वतंत्र मानला तर जें जें तो करतो तें त्याच्या स्वाधीन असें सिद्ध होतें. म्हणजे क्रिया गौण झाली. मीमांसाचार्य असें मानतात कीं, वेदामध्यें आर्यांनीं करावयाच्या ज्या ज्या क्रिया सांगितल्या आहेत त्या आर्यजनांनीं अवश्य करायच्या; त्या क्रियांच्या स्वाधीन आपण आहेत

confirms this statement of Savanâchârya, and light is thrown upon it by the description of the materials of which the sacred thread is made for different castes that of a Brahmana is made of cotton; *that of a Ksatriya of hemp* and that of a Vaishya, of sheep wool This description is also given in the Âpastamba Dharma sûtra. But in the case of a Ksatriya a bow string can supply the place of the sacred thread The Âshvalâyana grihya sûtra does not directly make any statement about this When in the *closet* it is a custom to hang the sacred thread on the right ear without removing it from the neck. But the origin of this custom cannot be satisfactorily traced Yet the Angiras Smriti states that it is to be mounted on the right ear or suspended on the back All these different statements being put together and collated seem to establish the inference that the sacred thread is a form of an upper or outer garment. Among the Parsis it is customary to wear a sacred thread called Kusti and this Kusti cannot be separated from an extremely fine garment which is always worn It is to be seen that there is thus a direct connection between the sacred thread and *the upper garment of the Parsis.* For all these reasons the Buddhist opponent observes that the agent of an action is independent that man being the agent of all actions, is the principal factor in exegetics; that if the agent of an action is principal and independent he has in his power whatever he does, and that, there-

म्हणजे क्रियाप्रधान आणि मनुष्य गौण असें सिद्ध होतें आपल्या मतावर कटाक्ष ठेवून बौद्धाचार्य म्हणतात काहो, वैदिकाचार्य, वेदामध्यें ब्रह्मसूत्राविषयीं वर्णन कसें आहे तें पहा. "मनुष्यांचे निवीत, पितरांचें प्राचीनावीत, आणि देवांचें उपवीत" असें वेदवाक्य आहे हें वर्णन दर्शपूर्णमासेष्टिच्या प्रकरणांत आलें आहे तरी या वेदवाक्यांत मनुष्याच्या सामान्य धर्माचें निरूपण आहे, आणि हे निरूपण प्रथम आलें आहे म्हणून तें अपूर्वविधि आहे अस्तु असा मनुष्याच्या सामान्य धर्माविषयीं जो अपूर्वविधि त्याचे दर्शपूर्णमासेष्टि या विशेष प्रकरणांत वर्णन का? म्हणून तुमचें प्रकरणप्रमाण एकीकडे राहतें. कारण ब्रह्मसूत्र धारण करणें हा मनुष्याचा सामान्य धर्म त्याची, आणि दुसऱ्या विशेष धर्माची व्यर्थ मिसळ का? पुन, यज्ञोपवीत धारण करणें हा मनुष्याचा विशेष धर्म आहे असें म्हणून हें वाक्य दर्शपूर्णमासेष्टि या कर्मा पुरतेंच योजलें तर नेहमीं यज्ञोपवीत धारण करण्याचा जो आर्यांचा सांप्रदाय त्यास बाध येतो. मग आर्यांचा सांप्रदाय तरी चुकला, अथवा वेदवाक्याचें प्रकरण सुटलें, असें तुम्हास पतकरावें लागतें आम्हास तुम्हीं उभयत पाशारज्जुमध्यें सांपडला असें वाटतें" पुढील नऊ सूत्रांत हाच वाद चालला आहे म्हणून या वादाचें स्वरूप पुढें नीट करून येईल

२ बौद्धाचार्यांचे मंडळींतील कोणी

fore, an action is subordinate, and is a quality of an agent In opposition to this the Vaidikâchârya states that the Âryas are in the power of the duties inculcated upon them in the Vedas duties which they are bound to perform The duties or the sacrificial observances or actions are thus principal, and man is only subordinate in-as-much as he depends upon his actions for what he is The Bouddhâchârya refers to this difference of belief when he opens a controversy, stating "Well, Vaidikâchârya, see what the Vedic text about the sacred thread is Does it not state that the Nivîta form of the sacred thread is for men, that the Prâchinâvîta-form is for manes, and that the Upavîta form is for gods Though this text occurs in connection with the new and full moon sacrifices, yet it lays down a general duty of man without any connection with any sacrifice or a special action, and that the text in question makes an original and a principal statement about the sacred thread Well, Vaidikâchârya, why is a Vedic text which lays down a general duty of man, a duty which he has to perform in every day common life—connected with the description of the new and full moon sacrifices? Thus the exegetical proof called the context is set aside, because general duties such as wearing the Brahma-sûtra are mixed up with special sacrifices in the Veda Again, if it be said that the sacred thread is to be worn, only on the occasion of performing the new and full moon sacrifices, then the practice of the Âryas in wearing the

परजन विचारतो—अहो बौद्धाचार्य, लोकांमध्यें यज्ञसूत्र घालण्याचा प्रचार आहे ना? मग जो लोकांमध्यें प्रचारांत आहे तें व्यावहारिक, जें व्यावहारिक तें अनुवाद असें समजावें आणि अशी व्यवस्था लावल्यानें मनुष्य मुख्य आणि यज्ञसूत्र गौण असें जें तुमचें म्हणणें तें सिद्ध होत नाहीं. कारण अपूर्वविधि निराळा आणि अनुवाद निराळा तें वेदवाक्य अपूर्वविधि आहे असें तुम्ही जेव्हां समजाल तेव्हां यज्ञसूत्राला गौणत्व यद्ल. शबर अपदेश शब्दाचा अर्थ असा करतात कीं, जो विषय ज्ञात आहे त्याविषयीं वचन. परंतु अपदेश शब्दाचा सामान्य अर्थ व्यवहार असा आहे. या सूत्रांत इतकेंच आहे कीं बौद्धाचार्य जें म्हणतात कीं यज्ञसूत्रविषयीं वेदवाक्य अपूर्वविधि आहे, तें त्यांच्या शिष्याला मान्य नाहीं. तो म्हणतो तें वाक्य अपूर्वविधि नाहीं

sacred thread on all occasions and at all times of every day common life would be unfounded. Vaidikâchârya thus you are involved in a dilemma. You must admit that either the practices of the Âryas are unfounded or the context of the Vedic texts has no evidential power and is not to be recognized as an exegetical proof." The bearing of this controversy will be elucidated in the following nine sûtras.

. Some pupil of Bouddhâchârya himself asks — Bouddhâchârya, it is a common practice of the people to wear a sacred thread. Is it not? Then whatever is in common practice is merely customary and what is customary is to be considered a reproduction or repetition from an exegetical point of view. Adjusted in this way the text about the Brahma sûtra does not prove as you state, that man is principal and independent and that the sacred thread is subordinate and his quality because there is a distinction between a statement reproduced and an original statement. The sacred thread can be stated to be subordinate and to be used, as man likes, when the text about it is proved to be original and independent. Commentator Shabara interprets the term *Apadesha* as used in the sûtra into a statement of what is already known. But its general sense is a common practice. This sûtra states that the text about the sacred thread is not original and independent as affirmed by the Bouddhâchârya but that it is merely a statement reproduced

सूत्राणि.

विधिस्त्वपूर्वत्वात् स्यात् ॥ ३ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । एकदेशिना यदुक्तं तन्न । निवीतं मनुष्याणामित्यादिरनुसंहितमंत्रोऽपूर्वविधिः । यद्यपि निवीतं मनुष्याणामिति ज्ञातपूर्वोऽर्थः । तथाप्यनुसंहितमंत्रेण निवीतस्यावकाशः संकोच्यते । तेन तस्य नियमापूर्वविधित्वमित्येकदेशिनं पूर्वपक्षकारः समाधत्ते ॥

स प्रायात् कर्मधर्मः स्यात् ॥ ४ ॥ (२ पू०) ॥

भावार्थः । प्रथमसूत्रे यदुक्तं तन्न मनसि निधाय पक्षांतरं प्रतिपादयति पूर्वपक्षकारः । निवीतं मनुष्याणामिति मंत्रो न मनुष्यमुपकरोतु नाम न मनुष्यस्य गुणं प्रदर्शयतु । किं तर्हि । क्रियामुपकरोतु । कुतः । वेदे प्रायदर्शनात् । अस्तु तर्हि । मंत्रस्यापूर्वविधित्वमर्थवादत्वं वा कर्मधर्मोयमिति सिध्यति ॥

वाक्यशेषत्वात् ॥ ५ ॥ (२ पू० यु०) ॥

भावार्थः । निवीतं मनुष्याणामिति मंत्रस्य प्रकरणबलादर्थवादत्वमित्येकदेशिवचनं लक्ष्यीकृत्यानुसंहितमंत्रस्य वाक्यार्थमीमांसायां प्रकरणप्रमाणं न संघटते । किं तर्हि । समाख्या । सा पुनः बलवत्तरा । अनुसंहितमंत्रस्य आध्वर्यवकांडे निरूपणात् । अध्वर्युणा यत् कर्तव्यं तदाध्वर्यवं । यदाध्वर्यवं तद् गौणं । तस्मादस्मिन् विषये समाख्याप्रमाणं प्रयोक्तव्यं । तेन समाख्याप्रमाणेन नाम वाक्यशेषेण कर्मधर्मः सिध्यति ॥

३ प्रथमच ज्याचें अपूर्वविधान होतें तो विधि म्हणून तसें नव्हे तो विधि समजावा कारण त्याचें अपूर्वविधान झालें आहे (आ० नि०)

४ (वेदामध्यें) बहुधा (वर्णन येतें) म्हणून तो विधि कर्माचा गुण दाखवितो (२ पू०)

५ कर्माचा गुण (आहे), कारण समाख्या प्रमाणानें वाक्य पुरें होतें (२ पू० पु०)

3 Not so (because that which is stated for the first time is an original statement) (that text about the sacred thread is) an original statement because it makes a statement for the first time (Doubt removed)

4 That (text about the sacred thread) may show a quality of an action, because of the frequency (of such a description in the Veda.) (Opponent's second statement)

5 (The Vedic text about the sacred thread shows a quality of an action) because the exegetical proof called the Samâkhyâ supplies an ellipsis

---

३ बौद्धाचार्य समाधान करितात कीं, जी तुम्ही शिष्यमंडळींनी कोटी केली आहे तिच्या मध्यें अर्थ नाहीं. आर्यामध्यें यज्ञसूत्र घालण्याचा प्रचार आहे तो कोठून आला म्हणून? वेदामध्यें कोठें तरी त्याचा अपूर्वविधि असला पाहिजे. ज्या मन्त्राचा विचार चालला आहे त्यांतच तो अपूर्वविधि आला आहे. तरी यज्ञसूत्र धारण कर ॥ त्यानें अमुक प्रसंगीं अमुक रीतीनें यज्ञसूत्र धारण करावें असें म्हटलें असता तो अपूर्वविधि आहेच कारण साधारण व्यवहाराचा संकोच झाला आहे असे तो नियमार्थविधि झाला म्ह

3 The Bouddhâchârya replies to his pupils — Pupils the argument which you advance against me is not sound What is the origin of the common practice of the Âryas of wearing a sacred thread? In some place or other in the Vedas, there ought to be an original statement about the sacred thread Such a statement is made in the Vedic mantra I have already quoted Though it is a common practice of the Âryas to wear the sacred thread on all occasions of life yet the Vedic text which states how it is to be worn on particular occasions is original and independent because such a text in one sense

सूत्राणि.

तत्प्रकरणे यत्तत्संयुक्तमविप्रतिषेधात् ॥ ६ ॥ (३ पू०) ॥

पदार्थः । तत् = अपूर्वविधित्वं । प्रकरणे = प्रकरणप्रमाणे । यत् = यस्मात् कारणात् । तत्–संयुक्त = प्रकरणापूर्वविधित्वसंयुक्तं । अविप्रतिषेधात् = विरोधाभावात् ॥

भाष्यार्थः । प्रकरणप्रमाणेऽङ्गीकृतेऽनुसंहितमंत्रस्यापूर्वविधित्वं युज्यते । कुतः । प्रकरणप्रमाणेनाऽपूर्वविधित्व संयुक्तं । कुतः । प्रकरणप्रमाणस्यापूर्वविधित्वस्य च विरोधो नास्ति ॥

भावार्थः । अस्य सूत्रस्य त्रीणि दलानि संति । प्रथमदले पूर्वपक्षसिद्धांतः । प्रथमदलस्य दार्ढ्याय द्वितीयदलं । द्वितीयदलस्य च दार्ढ्याय तृतीयदलं । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । भो मीमांसक प्रकरणप्रमाणेन को विशेषः सिध्यति । अस्तु कर्तुः प्राधान्यं कर्मणः प्राधान्य वा । अस्तु गुणविधित्व नियमविधित्व वा । तथाप्यनुसंहितमंत्रस्यापूर्वविधित्वमेव सिध्यति । तस्मात् प्रकरणप्रमाणांगीकारे विशेषो नास्तीति ॥

म्हणून तो मंत्र अपूर्वविधि आहे आणि अनुवाद नाहीं.

४ बौद्धाचार्य म्हणतात कीं मनुष्य प्रधान आणि ब्रह्मसूत्र गौण, हे जें आमचें म्हणणें होतें ते राहिले. ब्रह्मसूत्र घातल्यानें मनुष्याचा कांहीं उपयोग होत नाहीं, जें कर्म तो करतो त्या कर्माचा उपयोग साधतो असें का होईना. म्हणून कर्म प्रधान आणि ब्रह्मसूत्र गौण असें म्हटले तरी चालेल मग कर्म प्रधान आणि ब्रह्मसूत्र गौण असें म्हटले काय किंवा मनुष्य मुख्य आणि ब्रह्मसूत्र गौण असें म्हटलें काय?

defines and restricts the common practice Hence such a text makes a restrictive original statement Hence the text about the sacred thread is an original and not an explanatory statement"

4 The Bouddhâchârya states —"My statement that man is principal and independent, and that the sacred thread is subordinate, that is, man may wear it or not, according as it pleases him, may be set aside, and for argument's sake I may admit that the sacred thread does not serve any purpose of man, but that it serves some purpose of an action which man performs.

६ प्रकरणप्रमाण स्वीकारलें म्हणजे तेंच (ब्रह्मसूत्राचें अपूर्वविधान) कारण (प्रकरणांत अपूर्वविधानाचें) घडतें आहे, आणि कारण (प्रकरणप्रमाणाचा आणि अपूर्वविधानाचा) विरोध नाहीं (३ पू०)

6 In (case of the principle) of context (being applied) that (conclusion follows) because (the context and the original statement are) connected, and because the exegetical principle of context and an original statement are not incompatible (Opponent's third statement.)

ब्रह्मसूत्राविषयीं अपूर्वविधि आहे असें जें आमचें म्हणणें आहे तें कायम राहतें

५ या सूत्रामध्यें वाक्यशेष हा शब्द पद आहे त्याचा अर्थ विचार करावा लागत आहे वाक्यार्थ पुरा करण्याकरितां जीं पदें घ्यावीं लागतात त्यांस वाक्यशेष हें नांव पूर्वमीमांसा (३.८.१०) सूत्र पहा येथें वाक्याचा असा अर्थ पुरा करावा लागतो? समाख्येच्या योगानें असा अर्थ पुरा होतो याविषयीं समाख्या आहे, कारण आचार्यांनीं दर्शपूर्णमासादि आध्वर्यवकांड केली आहे. हें जें आध्वर्यव याचा भक्तिनाम तें कर्म करण्याचें कारण ह्या संज्ञेचा विचार चालला आहे तो मग दर्शपूर्णमासकर्मा या संबंधानें आला आहे, आणि कारण दर्शपूर्णमास हें कर्म आध्वर्यवकांडांत घेतलें आहे म्हणून समाख्याप्रमाण या ठिकाणीं लागू पडतें कर्म मुख्य आणि यज्ञोपवीत गौण ही व्यवस्था समाख्याप्रमाणाच्या योगानें नीट होते पण वैदिक आचार्यविरुद्ध अ

Hence let it be granted that an action is principal and independent, and that the sacred thread is subordinate in as-much as it is to be worn at the time of performing the action To sum up it does not matter much whether an action or its agent is principal and essential the sacred thread being subordinate and accidental because either of these admissions cannot invalidate my statement that the Vedic text about the sacred thread makes an original and independent statement.

5 The term Vâkya shesa is used in the sûtra Its sense deserves to be examined. It means the exegetical principle according to which such words are supplied as are necessary for completing the sense of a sentence and for interpreting it. The term Vâkya-shesa occurs in (3. 8 10) of the Pûrva mimânsâ. On what is this principle of exegetical ellipsis or Vâkya-shesa based? On the adjustments made by the Âchâryas and known as Samâkhyâs in exegetics Such a Samâkhyâ comes to bear, because

नें प करलें पाहिजे की, प्रकरणप्रमाणाची योजना ब्रह्मसूत्राविषयींच्या वेदमंत्राचा अर्थ लावतांना करता येत नाहीं

६ सूत्रात तत् आणि यत् हीं पदे आलीं आहेत म्हणून सूत्रार्थ जरा कठिण लागतो तत् हें पद दोनदा आलें आहे. प्रथम तत् पदाचा अर्थ अपूर्वविधित्व असा आहे. द्वितीय तत् पदाचा अर्थ त्या दोघाचा म्हणजे प्रकरणप्रमाण आणि अपूर्वविधि याचा असा आहे यत् पदाचा अर्थ कारण असा आहे अस्तु बौद्धाचार्य म्हणतात --पूर्वपक्षकार, प्रकरणप्रमाण का घ्याना? प्रकरणप्रमाण घेतलें किंवा समाख्याप्रमाण घेतले तरी कर्म मुख्य आणि ब्रह्मसूत्र गौण असे सिद्ध होते असे आम्ही पतकरतो. परंतु नुसत्या वाक्यप्रमाणावरून मनुष्य मुख्य आणि ब्रह्मसूत्र गौण असे सिद्ध होते मग वाक्यप्रमाणाची योग्यता प्रकरणप्रमाणापेक्षा मोठी आहे मग मनुष्यच मुख्य असे सिद्ध झालें असता ब्रह्मसूत्र धारण करणें हा धर्म मान्य होईल मग "निवीत हें मनुष्याचे" इत्यादि वेदवाक्याचा पाहिजे तिकडे उत्कर्ष करून उपयोग करावा, असे आमचे म्हणणे राहू द्या पुन प्रकरणप्रमाणच नुसते घेतलें तरी मनुष्य मुख्य आणि ब्रह्मसूत्र गौण असें सिद्ध होतें असें म्हटलें असता काय चिंता आहे? कारण दर्शपूर्णमासाच्या संबंधानें वेदवाक्याचा उपयोग केला जाय? आणि प्रकरणप्रमाण अनीताले जाय? पिंडपितृयज्ञ करते

the Âchâryas include the new or the full moon sacrifice in the general subject of all that is connected with the Adhvaryu-priest - in the Âdhvaryava kâ*nda* which describes the duties of the Adhvaryu-priest Because the Vedic text about the sacred thread—a text which is to be interpreted is connected with the new or the full moon sacrifice, and because new or the full moon sacrifice is included in what is called the Âdhvaryava-kâ*nda*, the exegetical proof called Samâkhyâ applies to and adjusts the statement which the Buddhistic opponent has made that an action is principal and essential, and that the sacred thread is subordinate and accidental But it must be admitted against the Vaidikâchârya that the exegetical principle of context cannot be applied to the interpretation the Vedic text about the sacred thread

6 In the Sanskrit sûtra the terms *tat* and *yat* are used, and this renders its interpretation a little difficult The term *tat* is used twice The first *tat* refers to the subject of an original statement and to the conclusion arrived about it in the preceding sûtras The second *tat* being a part of a compound term points to two subjects—the exegetical proof of context and an original statement The term *yat* signifies *because* The Bouddhâchârya observes —"Oh pupil admit, if you like, into this discussion the exegetical method of proof known as context The conclusion—that an action is principal and essential, and that the sacred thread is subordinate and

वेळीं मनुष्याची प्राधान्याप्राधान्ये केली काय ? आणि वाक्यप्रमाण अंगीकारलें काय ? किंवा आम्ही पूर्वी सांगितल्या प्रमाणें समाख्याप्रमाण घेतलें काय ? समाख्याप्रमाण काय, प्रकरणप्रमाण काय, वाक्यप्रमाण काय, कोणतेंहि प्रमाण घेतलें असतां वेदवाक्यामध्यें अपूर्व विधान आहे असें जें आमचें म्हणणें तें कायम राहतें म्हणून त्या वेदवाक्याचा उपयोग करावा आणि त्यामध्यें मनुष्य शास्त्रविषयीं अपूर्व विधान आहे

accidental—is established whether the evidential power of context or of the authoritative adjustments known as Samâkhyâs is recognised. This we admit. But we state that the exegetical proof known as syntactical construction of a sentence (Vâkya) proves that man is principal and essential that the sacred thread is subordinate and accidental and that the evidential power of syntactical construction of a sentence is greater than that of context. Thus by means of the evidential power of a sentence it is established that man is principal and essential and that wearing the sacred thread is an ordinary act a duty connected with every day common life. Hence the Vedic text about the Nivita fashion of wearing the sacred thread occurring in the Taittiriya Sanhitâ (2.5 11 1), may be quoted on any occasion of life and in connection with any ceremony that is it admits of forward transference—a conclusion on which we insist. Again what does it matter if it be stated that the application of the exegetical proof of context also establishes that man is principal and essential and that wearing the sacred thread is subordinate and accidental? Because the interpretation of the Vedic text is affected neither by its introduction into the subject of the new and full moon sacrifices and by the application of the exegetical proof of context nor by its introduction into the subject of anniversaries of ancestors (Pinda pitri yajna) when the sacred thread is to be worn in the Prâchinâvita fashion and by the application of the exegetical

सूत्राणि.

तत्प्रधाने वा तुल्यवत्प्रसंख्यानादितरस्य तदर्थत्वात् ॥ ७ ॥ (४ पू०) ॥

पदार्थः । तत्प्रधाने=मनुष्यप्रधाने (कर्मणि) । तुल्यवत्=यथा तुल्य तथा । प्रसंख्यानात्—निरूपणात् । इतरस्य=अन्यस्य=देवपितृभ्यः मनुष्यस्य । तदर्थत्वात्=मनुष्यप्रधानकर्मार्थत्वात् ॥

भावार्थः । पूर्वसूत्रे यदुक्त तन्न न । मनुष्यप्रधानकर्मणि आतिथ्ये निवीत प्रयोक्तव्य । कुत. । यथा पितृकर्मणि प्राचीनावीत प्रयुज्यते यथा च देवकर्मण्युपवीतं प्रयुज्यते । तथा मनुष्यकर्मणि निवीत प्रयुज्येतेति वेदे निरूपणात् । यत्कर्मणि यत् प्रयुज्यते तस्य तत् प्रयोजन साधयति । तेन देवपितृभ्योऽन्यस्य मनुष्यस्य यस्मिन् कर्मणि प्रयोजन सिध्यति तस्मिन् कर्मणि मनुष्यसंबंधि निवीतमुपयुज्यते । अस्य पूर्वपक्षसूत्रस्य त्रीणि दलानि संति । प्रथमदलेन यदा मनुष्यसंबंधि कर्म नाम आतिथ्य क्रियते तदोपयुज्यते निवीतमिति पूर्वपक्षकारेण सिद्धांतितं । द्वितीयेन दलेन स्वसिद्धांतस्य हेतुर्वर्णितः । तृतीय च द्वितीयस्य दार्ढ्याय । यद्यपि दर्शपौर्णमासप्रकरणे निवीतस्यापूर्वविधित्वेन निरूपणं । तथापि तत्र तस्योपयोगाभावात् प्रकरणं बाध्यते । अन्यत्र चातिथ्यकर्मणि निवीतमुत्कृष्यते युज्यते चेति सूत्ररहस्यं ॥

proof consisting in the syntactical construction of a sentence, nor by the application of the exegetical proof known as the authoritative adjustment of the Âchâryas (samâkhyâ) Whether the authoritative adjustments of the Âchâryas or context or syntactical construction of a sentence—whether any of these

७ पुनः, (तीन प्रकाराचें) सारखें सारखें निरूपण आहे म्हणून अन्याचें (मनुष्याचें) तें प्रयोजन आहे म्हणून मनुष्य ज्या ठिकाणीं मुख्य आहे तेथें (मनुष्याचें निवीत–हा मंत्र योजावा) (४ पू०)

7 Again, because three sides are equally described the purpose of the one of the three (of man) is to be accomplished, and therefore, where man is principal (that is when some ceremony connected with man, is to be performed) that (the sacred thread is to be worn) (Opponent's fourth statement)

---

७ मागील सहा सूत्रांमध्ये पूर्वपक्षानें काय विचार केला आणि काय सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला आहे? यज्ञसूत्र धारण करण्याची सर्व आर्यांमध्ये परिपाठी पडली होती या परिपाठीचें मूळ काय आणि आधार काय असा बौद्धाचार्य शोध करूं लागले. शोध करतां करतां तैत्तिरीय संहितेमध्ये एक वाक्य त्यांस आढळलें त्या वाक्याचें या पादाच्या प्रथम सूत्रीं निरूपण केलें आहे त्याचा फक्त उल्लेख या ठिकाणीं आम्ही करतों हें पुरे "मनुष्यांचें निवीत पितरांचें प्राचीनावीत, देवांचें उपवीत उपवीत जें करतो तें देवांचें करतो" या प्रमाण घेऊन बौद्धाचार्य विचारतात कोणतें वैदिकाचार, यज्ञसूत्र धारण करण्याकरितां आधार काय तो हा मंत्र आ? या मंत्रांत काय आहे? तीन कर्मांचें वर्णन आहे मनुष्य संबंधी कर्म म्हणजे मनुष्यांचें आतिथ्य करावयाचें, मधुपर्क करावयाचा, पितरसंबंधी कर्म म्हणजे

exegetical proofs is applied it is established that the Vedic text in question makes an original and independent statement, a conclusion on which we insist. My pupil, you thus see we state that the Vedic text in question admits of forward transference and that it makes an original and independent statement.

7 What has the Buddhistic opponent sought to discuss and prove in the preceding sûtras? It was a custom among the ancient Âryas to wear a sacred thread every day in common life. The Bouddhâchârya naturally attempted to trace the origin of this custom and to examine its basis. While engaged in this investigation the Bouddhâchârya came across a Vedic text upon this subject in the Taittiriya Sanhitâ. We have quoted the text in full and explained it in the first sûtra of this chapter. Suffice it only to reproduce it here— the sacred thread in the Nivita fashion is for men, (the same) in the Prâchinivita fashion for manes, (the same) in the

पिंडपितृयज्ञ करायाचा, देवकर्म करायाचें म्हणजे दर्शपूर्णमासेष्टि करायाची बरें तर तीन कर्मांचें वर्णन या मंत्रामध्ये आले आहे. जसें देवसंबंधी कर्म करताना किंवा पितृसंबंधी कर्म करताना अमुक ब्रह्मसूत्राची स्थिति असावी असें निरूपण केलें आहे तसेंच मनुष्यसंबंधी आतिथ्यादि कर्म करताना अमुकच ब्रह्मसूत्राची स्थिति असावी असें त्यांत वर्णिले आहे बरें पिंडपितृयज्ञासारख्या कर्मात मात्र प्राचीनावीति करावी. दर्शपूर्णमासेष्टि सारख्या कर्मात मात्र उपवीति करावी. मग याच न्यायानें आतिथ्यादि सारख्या कर्मांत मात्र निवीति करावी मग नेहमीं ब्रह्मसूत्र कसें घालावें ? निवीत घालावें, का उपवीत घालावें, किंवा प्राचीनावीत घालावें ? तिन्ही रीतीनें एक वेळीं ब्रह्मसूत्र घालता येत नाहीं कारण नेहमीं कोणी मनुष्य संबंधी किंवा देवसंबंधी, किंवा पितृसंबंधी कर्म करीत नसतो मग सामान्य ब्रह्मसूत्र धारण करण्याची परिपाठी आली कोठून ? जो वेदमंत्र आम्हीं घेतला आहे तो हें ब्रह्मसूत्र धारण करण्याचा आधार असे म्हटलें तर नेहमीं ब्रह्मसूत्र धारण कसें करावें हे त्या मंत्रावरून समजत नाहीं आणि नेहमीं ब्रह्मसूत्र धारण करावें असें त्या मंत्रामध्यें निरूपणाहि नाहीं आता पुढें वैदिकाचार्य, तुमचे आर्य लोकांचे सांप्रदायास आधार नाहीं असें पतकरा. ओढून ताणून वेदाची आणि आर्यसांप्रदायाची

Upavîta fashion is for gods He indeed makes a sign of gods when he wears the sacred thread in the Upavîta fashion " The Bouddhâchârya takes up this Vedic text and observes Well, Vaidikâchârya, this Vedic text is the only authority, it appears, you have for wearing the sacred thread What does the Vedic text speak of? It speaks of three actions or ceremonies The acts connected with man are such as his hospitality, which consists in curds and honey (Madhuparka) being offered to a guest The acts connected with the manes are such as the celebration of the anniversary of one's ancestors The acts connected with gods are such as the new and the full moon sacrifices Now then all these three sets of acts are mentioned in the Vedic text As it describes how the sacred thread is to be worn when gods or manes are concerned, so it describes how the sacred thread is to be worn when men are concerned Only in performing acts connected with the anniversary of one's ancestors, the sacred thread is to be worn in the Prâchinâvîti fashion Only in performing sacrifices such as the new or the full moon, the sacred thread is to be worn in the Upavîti fashion Then the conclusion is that the sacred thread ought to be worn in the Nivîti fashion, only when such acts as hospitality to men are performed Now then how is the sacred thread to be worn in common life? Is it to be worn in the Nivîti fashion or in the Upavîti fashion or in the Prâchinâvîti fashion? No, in com-

तुम्हांला पाळतां येत नाहीं असें म्हणा. प्राचीनावीत आणि उपवीत या दोहोंचें त्या वेदमंत्रांत विशेष वर्णन केलें आहे. म्हणून देवसंबंधी किंवा पितृसंबंधी कोणतेंहि विशेष कर्म करतांना विशेष रीतीनें यज्ञोपवीत घालावें, आणि "मनुष्याचें निवीत" असा जो वेदमंत्राचा भाग आहे त्यांत मात्र याचा प्रथम आहे आणि त्यावरून नेहमी मनुष्यानें यज्ञोपवीत धारण करावें असें सिद्ध होतें, असें जर वैदिकाचार्य तुम्ही म्हणाल तर वाक्यभेदरूप दोष येतो या प्रकारचा. "मनुष्याचें निवीत" एवढें एक वाक्य आणि बाकी राहिलेला भाग दुसरें एक स्वतंत्र वाक्य असा एका वाक्याचीं दोन वाक्यें करणें तुम्हांस पत्करतें काय? ज्या वेदवाक्याचा विचार चालला आहे त्याचा अर्थ करतांना आम्ही एक मत घेतें की पहा "मनुष्याचा" या षष्ठीचा अर्थ तृतीया विभक्ति धरून तुम्ही कर्ता करतां काय? 'मनुष्याचें निवीत' एवढ्या भागाचा अर्थ मनुष्यानें नेहमी निवीत यज्ञोपवीत धारण करावें असा ना? "पितरांचें प्राचीनावीत" आणि "देवांचें उपवीत" या वेदमंत्राच्या या भागामध्यें षष्ठीचा अर्थ तुम्ही संबंध धरतां काय? पितृसंबंधी कर्म आणि देवसंबंधी कर्म असा तुम्ही वेदमंत्राच्या या भागाचा अर्थ करतां. असो. वाक्यार्थमीमांसेची प्रमाणें सर्वस्वीं बाजूला ठेवून विचार केला काय? वेदवाक्याचा जरूर अर्थ केला असतां आपणांस नेहमीं यज्ञोपवीत धारण

mon life it cannot be worn in any of the three ways, for man is not always engaged in performing either the anniversary of his ancestors or sacrifices or in showing hospitality. Then what is the origin of the custom of always wearing the sacred thread? If it be said that the Vedic text in question sanctions this custom, the text quoted does not prescribe how the sacred thread is *always* to be worn. Nor does it state that the sacred thread is *always* to be worn. Hence Oh Vaidikâchârya, admit that there is no foundation even in the Vedas for the customs of the Âryas. Admit also that you cannot harmonize the customs of the Âryas with the Vedas by overstraining the interpretation of the Vedic text. If you Vaidikâchârya, state that the second and the third of the Vedic texts the interpretation of which we discuss, enjoin the wearing of the sacred thread in the Prâchinâvita and Upavita fashions, and declare that the special way of wearing it is to be adopted when religious acts connected with gods and manes are concerned and that the wearing of the sacred thread in the Nivita fashion is enjoined upon all Âryas and at all times by the first part of the Vedic text, and that, therefore, it is proved that an Ârya ought to wear the sacred thread round his neck *always* in common life—if you Vaidikâchârya state this, you commit the exegetical fault of dividing one and the same sentence into two sentences. You consider the part of the Vedic text—the sacred thread in the

सूत्राणि.

अर्थवादो वा प्रकरणात् ॥ ८ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेण पूर्वैः सप्तभिः सूत्रैरुक्तं तन्न नेति ब्रवीति जैमिन्याचार्यः । किं तर्हि । निवीतं मनुष्याणामित्यर्थवादः प्रकरणात् प्राप्नोति । मुख्यमपूर्वविधिं विशेषतो वर्णयन् दर्शपूर्णमासप्रकरणेऽर्थवादः सम्भवत्येव । तेन निवीतं मनुष्याणामिति नापूर्वविधिः । किं तर्ह्यर्थवादः । कुतः । आतिथ्यकर्माऽनुमानेन सहोत्कर्षेण निवीतस्य सम्बंधात् । निवीतस्यापूर्वविधित्वात् किं चिदपि फलमपेक्षितं । कथं । फलं विनाऽपूर्वविधिर्नास्ति । तत्फलमनुमानसिद्धं । अर्थवादः प्रत्यक्षः । प्रत्यक्षमनुमानाद् बलीयः । अर्थवादस्तु फलं नापेक्षते । तेन निवीतस्यार्थवादत्वं सिद्धं ॥

करावें असे वेदमंत्रापासून निष्पन्न होत नाहीं. आणि या करतां ज्या वेदमंत्राचा तुम्ही आधार दाखवितां तो मंत्र तावला सुलाखला असतां कसूटीस लागत नाहीं. म्हणून वेदामध्यें आणि आर्यसांप्रदायामध्यें जो विरोध आहे तो तसाचे तसाच राहतो. वेदांत ब्रह्मसूत्र धारण करण्याचा जो प्रकार वर्णिला आहे तो एक, आणि आर्यांनीं जो अंगीकारिला आहे तो दुसरा. उत्तरीय वस्त्र किंवा त्याच्या मोबदला ब्रह्मसूत्र अमुकच रीतीनें नित्य धारण करावें असें वेदांत वर्णन नाहीं आणि जो वेदमंत्र आहे त्याचा अर्थ इतकाच कीं, देवसंबंधी, पितृसंबंधी आणि मनुष्यसंबंधी विशेष कर्म करतांना मात्र विशेष रीतीनें उत्तरीय किंवा ब्रह्मसूत्र धारण करावें

Nivîta fashion is for men—to be an independent statement by itself, and the rest of the Vedic text the sacred thread in the Prâchinaviti fashion is for manes and in the Upaviti fashion for gods—to be an independent sentence by itself Can you, therefore, admit that one and the same sentence is thus to be divided into two independent sentences? In interpreting the text which you examine there is another difficulty It is this The term *manusyânâm* (of men) as used in the genitive case in the original Sanskrit text you have to interpret into the instrumental case or the third case which points out the agent of an action Because the part of the Sanskrit text, Nivîtam Manusyânâm, (the Nivîta of men)—you interpret into this—that the sacred thread in the Nivîta fashion is to be *always*

८ तसें नव्हे (तो मंत्र) प्रकरणावरून अर्थवाद (आहे) (सि०)

8 Not so (the Vedic text in question makes) an explanatory statement by means of its context (Final statement)

८ मागील सात सूत्रांत पौर्वपक्षीयांनीं कोणता प्रश्न केला हें वाचकांच्या लक्षांत आलेंच असेल आणि कांहीं वेदमंत्राच्या अर्थाविषयीं वाद चालला आहे याचा उल्लेख कर णें नको त्या मंत्रांत यज्ञसूत्राचें अपूर्वविधि असें वर्णन आहे आणि अपूर्वविधि असताहि त्या कर्मांत यज्ञ सूत्र योजायाचें त्या कर्मसंबंधानें म नुष्य मुख्य आणि यज्ञसूत्र गौण असें ठरवि याकरितां पौर्वपक्षीयानें नि रनिराळ्या तऱ्हेनें आपलें चातुर्य लढ- विलें विरुद्ध कांहीं एक लक्ष न देतां वैदिकांचें ह्यांतील म्हणणें, पौर्वपक्ष्य, हा अर्थवाद आहे मनुष्य मुख्य म हणजे यज्ञसूत्राचें कांहीं तरी फळ कल्पिलें पाहिजे फळ कल्पिणें म्ह णजे त्याचा कोणत्या तरी कर्माशीं संबंध केला पाहिजे मग असा संबंध बसवि याकरितां कर्म हुडकून काढलें पाहिजे अनुमान करित बसलें पा हिजे की, आतिथ्यकर्म अथवा, त्याच्या संबंधानें मनुष्य मुख्य आहे हें हि ठरलें आणि त्या कर्माचें अमु क फळ होतें हेंहि कळलें। तथापि त्या ठिकाणीं वेदांत या कर्माचें वर्णन झालें असेल त्या ठिकाणीं यज्ञसूत्र संबंधी मंत्र घ्यावा लागेल इ.जे त्या म

worn by men—while the terms in the same Vedic text *pitrinām* (of manes) and *devānām* (of gods) you recognize as nouns in the genitive case pointing out a relationship and because you speak of religious acts connected with manes and gods when you interpret the last part of the Vedic text in question suffice it to remark that whether the exegetical methods or the principles of grammar are applied, the first part of the Vedic text in question does not admit of the interpretation that the sacred thread in the Nivita fashion is to be *always* worn by men. Hence the Vedic text which you quote in support of the practice of the Āryas *always* wearing a sacred thread cannot stand a close and searching scrutiny Hence the Āryan practices and the Vedas conflict a statement which stands unrefuted Again the Vedas describe in one way how the sacred thread is to be worn while the Āryas wear it quite in an other way The Vedas never state that the Āryas ought *always* to wear the Uttarīya or the outer garment or in its stead the sacred thread. All that the Vedic text in question signifies is—that only in performing religious acts connected with manes and gods or social acts connected with men the outer garment or in its stead the sacred thread is to be worn that

सूत्राणि.

विधिना त्वेकवाक्यत्वात् ॥ ९ ॥ (यु०) ॥

भावार्थः । अर्थवादस्य विधिना सहैकवाक्यत्वं भवति । निवीतसंबंधी को विधिः । प्रथमसूत्रेऽनुसंहितं यद्वेदवाक्यं तद्विधिः । किं तद्वेदवाक्यं । उपव्ययते देवलक्ष्ममेव तत्कुरुते ॥

करणांत तो आला आहे तें प्रकरण टाकून त्याचा उत्कर्ष करावा लागेल तर फलकल्पना करण्याची खटपट, अनुमान करण्याची खटपट, उत्कर्ष करण्याची खटपट—ही सारी खटपट एक ब्रह्मसूत्र संबंधी मंत्रास अर्थवाद म्हटल्याने मिटते म्हणून ब्रह्मसूत्र संबंधी मंत्रास अर्थवाद म्हणावा. या मंत्रास अर्थवाद म्हटला तर याचा अपूर्वविधि कोठें आहे हें पुढील सूत्रावरून कळेल.

is, it is to be worn *sometimes* and not *always*

8 The reader must have seen the bearing of the argument advanced by the Bouddhâchârya in the preceding seven sûtras It is not necessary to reproduce the Vedic text, the interpretation of which is to be fixed. The Bouddhâchârya has exhausted all his argumentative ingenuity in proving that the Vedic text makes an original and independent statement, that is, it makes an injunction, and that so far as this injunction is concerned, man is essential and independent, that is, he is a free agent, and that the sacred thread is subordinate and accidental, that is, it may be worn or not worn as suits his convenience The Vaidikâchârya sets all his arguments aside and states — Bouddhâchârya, the Vedic text simply makes an explanatory statement. If it be said that man is principal and independent, and that the sacred thread is subordinate, then it is necessary to suppose that the latter produces some fruit The supposition of a fruit necessitates that the sacred thread should be connected with some action. In order to establish such a connection some religious act is to be found out For finding it

९ पुन, (तो मंत्र अर्थवाद आहे) कारण अपूर्वविधीशीं (त्याची) एकवाक्यता होते

9 Again, (the Vedic text in question makes an explanatory statement,) because of its harmonizing with a principal text (Argument in support of the final statement.)

१ "मनुष्यांचें निवीत, पितरांचें प्राचीनावीत आणि देवांचें उपवीत" या मंत्रास अर्थवाद म्हणतात तो कशाचा अर्थवाद? याचा अपूर्वविधि कोठें आहे? अशी मीमांसकांनी शंका घेऊन पुढें म्हटलें आहे — "उपवीत यज्ञसूत्र हें धारण करतो तें देवविषयक तो करतो" या वेदमंत्राचा संबंधाचा भाग हा आहे. हाच अपूर्वविधि देवसंबंधी कर्म करतांना यज्ञसूत्र उपवीत करावें या अपूर्वविधीच्या संबंधानें मनुष्यांचें निवीत आणि पितरांचें प्राचीनावीत हें वर्णन केलें आहे. याचा तात्पर्य एवढेंच कीं, उपवीतयज्ञसूत्राची स्तुती म्हणजे उपवीतयज्ञसूत्र काय तें श्रेष्ठ. निवीत आणि प्राचीनावीत हीं आपली हलकीं. अशा प्रकारें वैदिकाचार्यांनी उत्तर देऊन यावरी प्रसंग मारून नेला परंतु आपल्यानीं मेहमीं यज्ञसूत्र धारण करावें या विषयीं अपूर्वविधीचें वर्णन करणारा वेदमय पाठ आहे तें वैदिकाचार्यांनीं दाखविलें नाहीं. इतकी कोटी वैदिकाचार्यांवर पडली म्हणून सर्व आर्यधर्मावर पदोपदीं आघात आहे असें ज्यांनी बौद्धाचार्यांस पतकरलें पेईना, या वादाचा फक्त फायदा हें या वादाच्या उपसंहारावरून

out one has to argue and to infer Let it be granted that an act to be found out is discovered that it is hospitality that in relation to it man is principal and independent and that we know what fruit hospitality produces Let the Vedic text is to be transferred to the place where hospitality is mentioned for instance in the Veda that is, the Vedic text about the sacred thread is to be removed from its context. Thus there are three exegetical difficulties— the supposition or the assumption of a fruit, inference about it and the transference of the Vedic text. All these difficulties are at once removed when it is admitted that the Vedic text about the sacred thread makes an explanatory statement. Hence the Vedic text is explanatory If this text be considered explanatory where is its principal text? This question will be answered in the sûtras to come.

9 "The sacred thread in the Nivita fashion is of men that in the Prâchinâvita of manes and that in the Upavita fashion, of gods" This is an explanatory statement. With what principal text is it then to be connected? If this Vedic text is explanatory and subordinate, what other

सूत्राणि.

दिग्विभागस्याऽर्थवादताऽधिकरणम् ॥

दिग्विभागश्च तद्वत् संबंधस्याऽर्थहेतुत्वात् ॥ १० ॥

भावार्थः । पूर्वविवादवत् पूर्वपक्षाणां सिद्धांतस्य च व्यवस्था प्रयोजनं च । तस्माद् दिग्विभागस्यार्थवादत्वं । प्राचीनवंश्शं करोतीत्यनुसंधेयं वेदवाक्यं विधिः । तदन्येषां वाक्यानामर्थवादत्वं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

प्राचीनवंश्शं करोति देवमनुष्या दिशो व्यभजत प्राचीं देवा दक्षिणा पितरः प्रतीचीं मनुष्या उदीचीं रुद्राः । तै० सं० (६.१,१,१.) ॥

Vedic text does it explain? For answering this question of the Bouddhâchârya, the Vaidikâchârya states —"Bouddhâchârya, the last part of the Vedic text is not to be ignored It is this—He makes indeed that a sign of gods when the sacred thread in the Upavîta fashion is worn This is the principal statement The sacred thread in the Prâchinâvîta fashion and in the Nivîta fashion for manes and for men is mentioned in making the original statement that in performing religious acts connected with gods, the sacred thread is to be worn in the Upavîta fashion The mention of the sacred thread in the Nivîta and in the Prachinâvîta fashion, is intended to describe more fully the sacred thread in the Upavîta fashion Hence the last is all important. The sacred thread in the Upavîta fashion is principal, while that in the Nivîta and in the Prâchinâvîta

सूत्राणि.

परुषि दितादीनामनुवादताऽधिकरणम् ॥

परुषि दित-पूर्ण-घृत-विदग्धं च तद्वत् ॥ ११ ॥

भावार्थः । यथा पूर्वेषु सूत्रेषु विप्रतिपत्तिः सत्ता तथाऽस्मिन् सूत्रे पूर्वपक्षाः सिद्धांतश्चेति ज्ञेयं । अनुसंधेयवाक्यानां मध्ये ये विषयस्तेषु यत् परुषि दिनं यत् पूर्णं योऽविदग्ध इत्येतत्प्रतीकानां वाक्यानामर्थवादत्वं । अंतिमवाक्यानां चापूर्वविधित्व ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

यत् परुषि दिन । तद् देवानां । यदंतरा । तन्मनुष्याणां । यत् समूलं । तत् पितृणां । तै० ब्रा० (१.६,८,६.) ॥ यो विदग्धः स नैर्ऋतो योऽशृतः स रौद्रो यः शृतः स सदेवः । तै० सं० (२.६,३,४.) ॥ यत् पूर्णं । तन् मनुष्याणा । उपर्यर्धो देवानां । अर्धः पितृणां । तै० ब्रा० (१.६,८,४.) ॥ घृतं देवानां मस्तु पितृणां निष्पक्कं मनुष्याणां । तै० सं० (६.१,१, ४.) ॥ पर्व प्रातिलुनाति ॥ उपरि विलाद् गृह्णाति ॥ नवनीतेनाभ्यङ्क्ते । तै० सं० (६.१,१,५.) ॥ तस्मादविदहता शृतंकृत्यः ॥ तै० सं० (२.६,३,४.) ॥

पादाची उठावणी करून हें गौण निरूपण अर्थवाद आहे. याचा उत्कर्ष करू नये असा वैदिकाचार्य सिद्धांत करतात. कशाचा अर्थवाद हें दाखविण्याकरिता "प्राचीन वंश नांवाची जागा तो तयार करतो" हें वेदवाक्य वैदिकाचार्य दाखवितात या ठिकाणीं पांच सात सूत्रें अधिक आहेत असें कांहीं भाष्यकारांच्या ग्रंथात आढळतें परंतु वैदिकाचार्यांच्या आणि बौद्धाचार्यांच्या

discussion about the sacred thread The Vedic text produced by the Bouddhâchârya occurs in connection with the Jyotistoma-sacrifice "Gods and men divided directions the gods (took) the east, the manes, the south, men, the west, and Rudras, the north" The question is—does this Vedic text make an original or an explanatory statement? If it be stated that this Vedic text makes a subordinate statement, then is it to be connected with an action or the

काष्ठांत तोडलेले इत्यादि शब्द ज्या वेदवाक्यांत आले आहेत तीं वेदवाक्यें अनुवाद हा विचार

११ पुनः, कांड्यांत तोडलेले, पूर्ण, तूप, आणि दापलेला, (हे शब्द ज्या वेदवाक्यांत आले आहेत त्या वेदवाक्याची व्यवस्था) त्याप्रमाणे.

THE SUBJECT OF THE VEDIC TEXT—I WHICH SUCH PHRASES AS *divided at joints* AND OTHERS OCCUR—MAKING SUBORDINATE STATEMENTS

11 Again, (the Vedic texts such as the following)—*divided at joints complete clarified* and *burnt up*—(are to be adjusted) in the same manner

बाह्णिताची सरणी व दिली असतां या एकांची वापरा भाव आहे हे अन्यान समजा नाहीं तराप आवरणाचा धाराला झाला आहे ठिकाणच्या सामांनी विरिराचा तर्हेनीं या भोमगोसूत्रांची अविरणे पावून त्यांची विहितसरी पडी आहे या गोष्टीचा विचार आम्ही या पारा या पवसहारांत करू

११ या आणि मागील सूत्रांत 'त्याप्रमाणे' हा शब्द आला आहे त्याचा अर्थ हाच। पहिल्या सूत्रांत मध्यांत म सणून यज्ञोपवीत धारण करावें हे स्त्री आहे आणि तासंबंधी पद्धतीचा र्ता अ।। ४।।ध्यापर्यांचा वद हाता आहे सर्वांत त्यावरून या एकांत पुनर्विलक्ष्या परवाक्याची गरा पाची, आणि तथाप वादविवाद करावा या इतका सूत्राचा अर्थ आहे सूत्रांत जीं वाक्यें घेतलीं आहेत तीं हीं वेंकांड्यांत तोडलेलें तें देवांचें, वें

verb of a sentence? Again is it to be interpreted in connection with the context in which it occurs, or is it to be transferred from its context? The Vaidikâchârya adduces the same arguments as he does in the preceding discussion about the sacred thread, and states his final conclusion that the text makes an explanatory subordinate statement and that it is not to be transferred The next question is what principal text does this subordinate text explain? The Vaidikâ chârya points out the following part of the same Vedic text as the principal statement which it explains— He prepares the ancestral place"—After this sûtra some commentators insert five or six new sûtras which however do not fit in with the general tenour of the controversy between the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya. Nor do we see the general bearing of these sûtras. Again the headings which introduce the subject of a discussion are confused The diffe

टीकाकडचें तें मनुष्यांचें, जें मुळाकडचें तें पितरांचें." हें एक वाक्य, "जें पूर्ण तें मनुष्यांचें, वरलें अर्धें देवांचें, आणि खालचें अर्धें पितरांचें." हें दुसरें वाक्य. "घृत देवांचें, मस्तु पितरांचा, आणि ताक मनुष्यांचें" हें तिसरें वाक्य "जो करपलेला तो निर्ऋति देवाचा, जो न शिजलेला तो रुद्र देवाचा आणि जो शिजलेला तो देवांच्या जोड्याचा" हें चवथें वाक्य असें सूत्रांतील चार शब्द ज्या मंत्रांत आले आहेत ते हे मंत्र आहेत. हीं वेदवाक्यें घेऊन बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकाचार्यांचा वादविवाद झाला त्या वादविवादामध्यें पुष्कळ कोटया झाल्या त्यांचा उल्लेख एथें करण्याची आवश्यकता नाहीं. कारण प्रथम आठ सूत्रीं जसा वादविवाद झाला तसाच हा वादविवाद झाला बौद्धाचार्यांनीं तशाच कोटया काढल्या, आणि वैदिकाचार्यांनीं तसेंच समाधान केलें या समाधानाचें रहस्य इतकेंच कीं, हीं सारीं वाक्यें अर्थवाद आहेत. ज्या अपूर्वविधींचे हे अर्थवाद आहेत ते अपूर्वविधि निराळे. ते कोणते? सूत्रांत वर्णिलेल्या चार अर्थवादांचे चार अपूर्वविधि एणेंप्रमाणें.—पहिलें, कांडें तोडतो, दुसरें, छिद्राकडे वर घेतो, तिसरें, लोण्यानें माखतो; आणि चवथें, न करपविण्याच्यानें शिजवावें. या वादविवादाची योग्यता इतिहासदृष्ट्या मोठी आहे बौद्धाचार्यांचें म्हणणें एक तऱ्हेचें पडलें, आणि वैदिकाचार्यांचें

rent commentators attempt to divide and arrange the sûtras of Jaimini each from a controversial point of his own This subject will be considered in the summary of this chapter

11 The phrase *in that way* occurs in this and the preceding sûtras What is its force? In the first eight sûtras of this chapter, the origin, the nature, and the time of wearing the sacred thread are examined; and the interpretation of the Vedic text bearing on this subject is adjusted in a discussion between the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya The same adjustment and the same discussion apply to the Vedic text referred to in this sûtra. This is the explanation of the sûtra itself The texts referred to in the sûtra are—"that which is divided at joints is of gods, that which is of the end is of men, that which is of the root is of manes" This is one sentence "That which is complete is of men the upper half is of gods, the lower half is of manes" This is another sentence "Clarified butter is of gods, curd is of manes and whey is of men" This is the third sentence. "The burnt up Purodâsh-cake is of Nirriti the unbaked cake is of Rudra, and the baked one is of dual gods" This is the fourth sentence. To these four sentences, references are made in the above sûtras. The interpretation of these texts is discussed by the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya Arguments are advanced by both in support of their views It is not necessary to reproduce them here, because

म्हणजे पुसच्या व इथें पहलें जो मतभेदाचें विवरण केलें म्हणजे पुरें मनुष्यानें शुद्धाचरण करावें हाच त्याचा हेतु होता. हें शुद्ध आचरण अमुक हें कसें कळावें? मनुष्याच्या मनाला विचारांतीं जें आचार योग्य वाटल तें शुद्धाचरण. मग मनुष्य झाला मुख्य आणि शुद्ध आचार हा त्याचा गुण. बौद्धाचार्यांचें असें म्हणणें पडतें कीं शुद्धाचरणाचे सामान्य सिद्धांत मनुष्यमात्रास ठाऊक आहेत. वचनांमध्यें जें विशेष वर्णन येतें त्याची एकवाक्यता या सामान्य सिद्धांताशीं करावयाची. इतकेंच वेदांच्या वचनांवरून शुद्ध आचाराचा निश्चय. झालें असतां त्या वचनांनाच पुरतेंच तें निश्चय. आहे असें समजू नये. त्याचा अर्थ करावा आणि ते इतर ठिकाणीं योजावे. वैदिकाचार्यांचें म्हणणें अगदीच याच्या उलट होतें. आपल्या लोकांचा जो संप्रदाय तोच शुद्ध आचार. त्या संप्रदायास अनुसरून वागणें ही आर्यांची इतिकर्तव्यता. त्या संप्रदायाचे आचार येथें मनुष्य गौण आहे, आणि परंपरागत संप्रदाय मुख्य आहेत आणि वेदांत जसें या संप्रदायाचें वर्णन केलें असेल तरीच त्या संप्रदायाचीं वाक्यां धर्मनिर्णयाच्या प्रमाणास धरून व्यवस्था करावी. बौद्धाचार्यांस आणि वैदिकाचार्यांस असा मतभेद पडला म्हणून त्या धर्मपंथांचा मोठा निकरानें वादविवाद झाला आणि आपआपलें मत त्या पंथ करणार करावास ठेवून परम्परांनीं

the tenour of this discussion is the same as that carried on in the first eight sûtras. The Bouddhâchârya takes similar objections, and the Vaidikâchârya gives him similar replies. The conclusion of the discussion is that the texts quoted make explanatory statements. The original statements with which these explanatory statements are to be connected are the following—The first— He cuts it at joints," the *second*—"*He takes it above the* aperture;" the third— He annoints with butter the *fourth*— *It is to be baked by* one who does not burn it." The historical importance of this discussion is great. The Bouddhâchârya insists upon his own statements which the Vaidikâchârya decidedly rejects. We will briefly point out the bearing of this difference of views. It is the duty of man to maintain purity of conduct. How is this purity to be determined? That which satisfies the mind of man as being thoroughly rational is pure conduct. This definition results in the statement that man is a free agent—above any revelation, that is, he is principal, and that pure conduct is his quality in as much as it is *to* be determined by him; and that human beings as such instinctively know what pure conduct is. Hence the injunctions of the Vedas ought to harmonize with the moral promptings and cravings of man, and, therefore they cannot be restricted to their context and interpreted, if they in the least conflict with human reason. Their transference and enlarged interpretation are necessary

सूत्राणि.

अनृतवदननिषेधस्य क्रतुधर्मताधिकरणम् ॥

अकर्म क्रतुसंयुक्तं संयोगान्नित्यानुवादः स्यात् ॥ १२ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । अनृतावचन कर्म दर्शपूर्णमासयज्ञसबधि नास्ति । किं तर्हि । नित्यं मनुष्यो नानृतं वदेदिति विधिः । तस्य संबंधेन दर्शपूर्णमासप्रकरणे निरूपणं कृतं । तस्य तु नित्यविधेरनुवादत्वं । स्मार्तोपनयनकर्मणि नानृत वदेदिति विधिर्वर्तते । तस्मादेको विधिर्दर्शपूर्णमासेष्टिसंबंधेनाऽन्यश्चोपनयनकर्मसबधेन प्राप्तः । एतयोर्द्वयोः श्रौतस्मार्तविध्योः किं तारतम्यं । का व्यवस्था । तस्मादनृतावदनं पुरुषधर्मः । अतस्तस्य नित्यानुवादत्वं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

नानृतं वदेत् । तै० सं० (२.५,५,६.) ॥

त्यानीं कोटया केल्या. याची इतिहासदृष्टया योग्यता मोठी आहे. याचा आम्ही उपसंहारात पुन विचार करूं याच धोरणानें पुढील सूत्रीं वाद चालला आहे

in order to adjust their sense These are the views of the Bouddhâchârya to whom the Vaidikâchârya is necessarily opposed He maintains that the observance of the practices and customs of the Âryas constitutes pure conduct, that it is the duty of the Âryas to act up to the letter of the revealed scriptures their authoritative Vedas, that man is subordinate, and ought to be guided by the Vedas in his conduct which consists in the performance of Âryan customs, and that the exegetical rules being applied, Vedic texts are to be interpreted so as to accommodate them to Âryan customs Such was the difference of views between the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya a difference

खोटें बोलण्याचा निषेध हा यज्ञाचा गुण आहे हा विचार

१२. (खोटें बोलूं नये म्हणून जें वेदवाक्य आहे त्याचा) यज्ञाशीं संबंध नसल्यामुळें तें (स्वतंत्र कर्म) नाहीं. संयोग संबंधामुळें (खोटें न बोलणें हा) नित्य (शुद्धाचरणाचा) अनुवाद आहे असें समजावें (पू०)

१२ संयोगसंबंधामुळें असें पद सूत्रांत आलें आहे. त्याचा अर्थ काय हा विचार पूर्वी केला पाहिजे. निकट संबंध असण्याचा येथे विषय लागतो. मनुष्याचें आचरण आणि मनुष्याचें मन यांचा निकटसंबंध आहे. मनुष्याचें शुद्धाचरण आणि खोटें न बोलणें यांचा निकटसंबंध आहे. विचार करून मनुष्यानें शुद्धाचरण करावें हा मुख्य सिद्धांत. आणि या मुख्य सिद्धांताला अनुसरून चोरी करूं नये, खोटें बोलूं नये, हे अनुवाद. म्हणजे शुद्ध आचरणाचा प्रकाश देऊन वेदमीं चोरी करूं नये खोटें बोलूं नये, या वेदवाक्याची व्यवस्था करावयाची. [illegible] सूत्रामध्यें बौद्धाचार्यांनी स्पष्ट म्हटलें आहे की, खोटें बोलूं नये या वचनांत स्वतंत्र धर्म सांगितलें नाहीं. [illegible] मिमांसक

THE SUBJECT OF THE PRO HIBITION OF SPEAKING UN TRUTH BEING A SUBORDINATE PART OF A SACRIFICE

12 (Tho text about not speaking untruth) bo ing connected with a sacrifice does not enjoin an (independent) duty, it is an explanatory rule on account of its connection (with moral rectitude in common life) (Opponent s statement)

which produced a vehement controversy The schools of Bouddhâchâryas and Vaidikâchâryas argued each to establish its own doctrine and produced a polemical literature the historical importance of which is great. The following sûtras develop this controversy We shall point this out in the summary of this chapter

12 The term *Sanyogât* is used in the sûtra. We have already examined its various significations It is used in this sûtra in the sense of connection. A connection implies two subjects These two subjects according to the Buddhistic opponent are the human mind and the human conduct which are connected with one another *as cause and effect* Pure conduct again and the prohibition not to speak untruth are connected as a part with a whole The proposition of the Buddhist is that the human mind can determine what pure conduct is the

णात "खोटें बोलू नये" असें वचन आलें आहे काय हें वचन क्रतुधर्म आहे? म्हणजे दर्शपूर्णमास नावाचा क्रतु करताना मात्र खोटें बोलूं नये असा याचा अर्थ? वा बाकीच्या वेळीं खोटें बोलायाचें? पुनं दर्शपूर्णमास प्रकरणात खोटें बोलू नये, असें वचन आलें आहे. हा पुरुषधर्म ना? म्हणून कधींही खोटें बोलू नये. असें सिद्ध होतें अस्तु. खोटें बोलू नये असें कोणास सांगितलें आहे? पुरुषास सांगितलें आहेना? बरें याचा अर्थ काय? खोटें न बोलण्याविषयीं मनामध्यें निश्चय पुरुषानेंच करायाचा. आणि तसें वागण्यास प्रयत्नहि त्यानेंच करायाचा पुनं खोटें बोलणें हा निषेध आहेना? मग याचा विधि कोठें आहे? खोटें बोलावें असें कोठें वर्णन केलें आहे? या निषेधाच्या वेदवाक्याशीं मुळींच संबंध बसत नाहीं खोटें बोलावें अशी जी मनुष्याच्या मनात प्रवृत्ति होते त्या प्रवृत्तीस उद्देशून हा निषेध आहे ती प्रवृत्ति नित्य होते. म्हणून हा निषेधहि नित्य आहे. इतका सूत्रातील "नित्य अनुवाद" एवढ्या पदाचा अर्थ झाला बौद्धाचार्य म्हणतात वैदिकाचार्य, खोटें बोलू नये असे वचन दर्शपूर्णमास प्रकरणात आलें आहे त्याची व्यवस्था करताना वाक्यार्थमीमांसेचीं प्रमाणें लावून पाहू या खोटें बोलू नये, या वाक्यातील सार्‍या पदाचा अर्थ पदें दृष्टीस पडताच एकदम सहज समजतो म्हणून श्रुति प्रमाण लागू झालें

elements of which are re-stated and explained by such particular injunctions as "do not steal, do not speak untruth." The bearing of this proposition is that particular Vedic texts connected with human conduct, are to be interpreted so as not to conflict with the moral sense of man. Upon these Buddhistic principles the Bouddhâchârya bases his statement in the sûtra that the Vedic text prohibiting untruth does not enjoin an independent duty "Do not speak an untruth" is a text which occurs in connection with the new and full moon sacrifices Does this text show a quality of a sacrifice? Is it a *Kratudharma*, that is, does it inculcate that one is not to speak untruth while performing the new or the full moon sacrifice? Then is he to speak untruth at other times? Again, the text which prohibits untruth occurs in connection with the new or the full moon sacrifice Does it inculcate a human duty? Does it not state that untruth is not to be spoken? Then on whom is this inculcated? Is it not inculcated? What is the bearing of these questions? It is necessary for a man to resolve in his mind about speaking truth and to endeavour to act up to the rule, to resolve and to will is the function of man Again, not to speak untruth is a prohibition Then there ought to be some positive injunction of which this is a prohibition. Is it enjoined anywhere in the Vedas that man ought to speak untruth? This prohibition then cannot be connected with any positive Vedic injunction about

पूर्ण दर्शपूर्णमास यागाच्या प्रकरणांत हें वाक्य
आलें आहे म्हणून प्रकरण प्रमाणही लागू
होतें. प्रकरण प्रमाणापेक्षां श्रुति प्रमा
णाची योग्यता मोठी हें वैदिकाचार्य
तुम्हास सांगण्यास नको. दुसरें मुंज
करते वेळीं खोटें बोलूं नये, असाच उप
देश शिष्यास हा उपदेश नेहमीं पा
ळला पाहिजे आणि हा उपदेश स्मृ
तिमध्यें आहे. मग वेदाचा आणि
स्मृतीचा परस्पर संबंध काय? स्मृती
पासून वेद निघाले असें समजावें काय?
कारण नित्य खोटें बोलूं नये असें स्मृ
ति आहे. दर्शपूर्णमास यागाचे
वेळीं बोलूं नये असा वेद आहे. हा
साध्या अर्थानें दर्शपूर्णमासानें
नाम मधें हा अनुवर्ते म्हणे पुनरुक्ति
आहे असें ... योग्य आहे

speaking truth. This prohibition points to the natural tendency in man by which he is tempted to speak untruth. This tendency is likely to mislead man *always* Therefore the prohibition has *always* a binding power Thus the terms "on account of its connection with moral rectitude in common life" or *nityânuvâda* as used in the sûtra are explained The Bouddhâchârya observes —Vaidikâchârya, let us apply the exegetical principles in adjusting the interpretation of the Vedic text which occurs in the Vedas in connection with the new or the full moon sacrifice and which prohibits speaking untruth This text conveys its sense directly and immediately Therefore the exegetical proof consisting in a direct statement being made and characterized as the *letter* (shruti) in the Pûrva-mîmânsâ applies Again because the Vedic text in question occurs in connection with the new or the full moon sacrifice the exegetical proof called context (Prakarana) applies Vaidikâchârya it is not necessary to state to you that the evidential power of *shruti* is greater than that of *Prakarana*. Again at the time of performing the ceremony for the assumption of the sacred thread a student is advised by his preceptor not to speak untruth. This precept is to be observed *always* and it is given in a Smriti work Then what is the relation between the Veda and the Smriti? Is the Veda to be traced to the Smriti as its source? For the Smriti enjoins that untruth is *never* to be told while the Veda enjoins that

सूत्राणि.

सिधिर्वा संयोगांतरात् ॥ १२ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न । अनृतावचनं दर्शपूर्णमासकर्मधर्मः । नित्यं नानृतं वदेदिति सामान्यः पुरुषधर्मः । तस्य नियमविधित्वेन दर्शपूर्णमासप्रकरणे निरूपणं । अतः संबंधांतरं । तेन न नित्यानुवादत्वम् । तस्माद् नानृतं वदेदिति क्रतुधर्मः ॥

untruth is not to be told only at the time of performing the new or the full moon sacrifice All these difficulties can be removed if it be recognized that not to speak untruth is a quality, not of a sacrifice but of man

१३ तसें नव्हे दुसऱ्या (सन्देन) संयोगसंबंध (वर्णिला असल्या) मुळें (विधि) समजावा (सि०)

13 Not so, (the Vedic text makes) an original statement because of another relationship (being described) (Final statement.)

१३ बौद्धाचार्यांच्या आणि वैदिकाचार्यांच्या वादाचा मुख्य मुद्दा एकीकडे राहून भलताच त्या वादास फांटा फुटला खोटें बोलूं नये हा पुरुषाचा धर्म आहे आणि त्याचा यज्ञाशीं किंवा कर्माशीं संबंध नाहीं असें बौद्धाचार्य म्हणतात म्हणजे कोणत्याहि प्रसंगीं व कोणत्याहि प्रकारानें कोणत्याहि प्रकारचें खोटें बोलूं नये मग तें प्रकरण श्रौत असो, स्मार्त असो किंवा व्यावहारिक असो असें असल्यानें दर्श पूर्णमासामध्यें खोटें बोलूं नये आणि मुर्जीम यें खोटें बोलूं नये हें सर्व सामान्य सिद्धांताचें पुनः पठण आहे असें पठण कां केलें असें कोणी विचारलें असतां गुह्याचरणाचे सिद्धांत मनामध्यें नीट बिंबावे म्हणून नित्य त्यांचें स्मरण करीत असावें म्हणून खोटें बोलणें याचा कोणत्याहि विशेष प्रसंगाशीं संबंध नाहीं मनुष्यानें मनांत खोटें बोलूं नये बाहेर खोटें बोलूं नये, असा मनुष्यमात्राशीं त्याचा संबंध आहे असें बौद्धाचार्यांचें म्हणणें पडलें त्यावर वैदिकाचार्य म्हणतात कीं खोटें बोलूं नये याचा दर्शपूर्णमास या प्रकरणाशीं दुसरा संबंध झाला या दुसऱ्या संबंधाविषयीं अपूर्व विधि आहे म्हणून अपूर्व झाला

13 The point of the discussion between the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya being set aside a sort of digression has taken place. The Bouddhâchârya states that not to speak untruth is a duty of man and has no connection whatever with any rite or sacrifice he may have to perform that is no man is to speak untruth on any occasion and in connection with any subject. It does not matter whether it is a sacrifice as enjoined in the revealed scripture (Veda) or sanctioned by any tradition (Smriti) or a mere custom recognized in common life. Such being the case it is a mere repetition of a general moral principle when it is stated that one is not to speak untruth at the time of performing the new or the full moon sacrifice or of assuming the sacred thread If it be asked why the Veda or the Smriti enjoins moral rectitude under particular circumstances, such as the performance of a sacrifice or the assumption of a sacred thread then it can be said in reply that the general principles of moral rectitude are best impressed on the human mind and best remembered when they are constantly repeated. This is what the Veda does Hence the principle—not to speak untruth—is not connected with any particular sacrifice or

यावर मीमांसेचा एक सिद्धांत लागू करून हें आपलें म्हणणें दृढ करण्यास मीमांसक झटतात. कोणतें हि क्रियापद म्हटलें म्हणजे त्यामध्ये धातु असतो, आणि प्रत्यय असतो धातूस प्रकृति असें म्हणतात प्रकृति आणि प्रत्यय मिळून दोहोंस आख्यात असे म्हणतात. जसें जातो हें आख्यात. त्यामध्ये जा ही प्रकृति आणि तो हा प्रत्यय. खोटें न बोलावें यामध्ये बोल ही प्रकृति आणि वें हा प्रत्यय बोलावें या मध्ये 'आ' हा मध्ये उगीच आला आहे त्यास विकरण असें म्हणतात प्रकृतीचा अर्थ काय आणि प्रत्ययाचा अर्थ काय असा मीमांसकामध्ये आणि वैयाकरणामध्ये वाद होतो. मीमांसकाचा सिद्धांत असा आहे कीं, आख्याताचे योगानें फक्त क्रियेचें ज्ञान होतें. त्या क्रियेच्या कारकाचें म्हणजे कर्ता, कर्म, करण, इत्यादिकाचें ज्ञान होत नाहीं. क्रिया करायाची म्हटली म्हणजे परंपरा संबंधानें कारकें येतात वैयाकरण असें म्हणतात कीं, प्रकृतीचा जसा अर्थ आहे तसा प्रत्ययाचा अर्थ आहे कर्ता, कर्म, एकवचन आणि बहुवचन हे प्रत्ययाचे अर्थ आहेत. प्रकृतीचा म्हणजे धातूचा एक कायम अर्थ असतो तो असतो असा वैयाकरणाचा आणि मीमांसकाचा मुख्य वाद आहे बौद्धाचार्याचें म्हणणें वैयाकरणासारखें पडलें, आणि तेंच म्हणणें सयुक्तिक आहे मीमांसक सिद्धांत असा करतात कीं, यज्ञमध्यीं खोटें न बोलणें हा विधि आहे आणि

rite "Every man ought never to speak untruth, either when he is by himself, or in his dealings with other men" This is the way the Bouddhâchârya states his position In reply to this the Vaidikâchârya observes "The general principle of not speaking untruth on any occasion is to be recognized in the performance of the new or the full moon sacrifice from a particular point of view or as involving another relationship, and of this relationship the Veda makes an original statement This is the sense of the sûtra itself The Mîmânsakas endeavour to substantiate this position by applying an exegetical principle Every verb, when analysed, consists of a root (*dhâtu*) and a termination (*pratyaya*) The root is called the material part (prakriti) and the termination, the determinative (pratyaya), the two together constitute the *enunciated* or the predicate (âkhyâta), for instance, *goes* is the *enunciated*, it consists of *go* and *es* The former is the material part, and the latter is the determinative or the definition In the proposition—one ought not to speak untruth—(nânritam vadet) *speak* is the material part, *ought*, determinative or definition In *ought to speak* the word *to* is merely a connecting link (vikarana) The exegetes (Mîmânsakas) and the grammarians (Vaiyâkaranas) discuss between themselves the questions—what is the sense of the material part (dhâtu) of a verb, what is the sense of the termination (pratyaya) of a verb? The last conclusion of the Mîmansakas is that the complete verb—the

तो स्वधर्म आहे. असो. या बाबतींत कोणाची कशी कोणाला पटली याचा विचार वाचकांनीं करावा.

enunciated—the Âkhyâta—conveys the notion of a mere action and not of its means such as its agent, its object, or its instrument. When an action is to be performed its means indirectly and mediately come to bear. The grammarians or Vaiyâkaranas on the contrary state that both the material part (dhâtu) and the determinative part (pratyaya) of a verb convey notions of their own. The notions of the agent of an action, of its object, of its being performed by one or many that is its singular and plural numbers are conveyed by the determinative part or pratyaya of a verb. The material part (dhâtu) of a verb has invariably one sense which it retains in all its modifications. These are the points of difference between the exegetes and grammarians. The Bouddhâchârya adopts the view of the grammarians and the view of the grammarians appears to us to be sound and rational. The exegetes conclude the discussion by asserting that not to speak untruth when performing a sacrifice or rite, is an original statement which is connected with a sacrifice or a rite, that is man ought not to speak untruth because he has to perform a sacrifice that is, moral rectitude is inseparable from and dependent on relationships as enunciated in the revealed scriptures (Veda). Suffice it to remark that the reader can easily see whether the grammarians or the Bouddhâchâryas who side with them or the Mîmâmsakas are rational.

सूत्राणि.

जंजभ्यमानधर्माणां प्रकरणे निवेशाधिकरणम् ॥

अहीनवत् पुरुषस्तदर्थत्वात् ॥ १४ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । अहीनशब्दस्य योऽर्थो माधवेन तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये (१.२,१.) निरूपितः सोऽनूद्यते । त्रिविधः सोमयागः । एकाहाहीनसत्रनामकः । एकस्मिन्नहनि सवनत्रयेण निष्पाद्य एकाहः । द्विरात्रमारभ्यैकादशरात्रपर्यंता अहीनाः । त्रयोदशरात्रमारभ्य सहस्रसंवत्सरपर्यंतानि सत्राणि । द्वादशाहस्तु द्विरूप इति । द्वादशाहस्य सत्रत्वमहीनत्वं च । यथाऽहीनयज्ञेषु द्वादशोपसत्ता प्रयोक्तव्या । तेन द्वादशोपसत्ताविषयकस्य वाक्यस्योत्कर्षो भवति । तेन मुख्यविधिना सहानुवादस्यैकवाक्यतयाऽर्थः कर्तुं शक्यते । तथा सामान्यपुरुषधर्मेण सह विशेषक्रतुसंबंधिधर्मस्यैकवाक्यता कर्तुं युज्यते । कुतः । पुरुषधर्माः पुरुषप्रयोजनं साधयंति तस्मात् । अनुसंधेयवाक्यानामनुवादत्वं पुरुषधर्मनिरूपणात् । तेन विशेषप्रकरणे तेषां निवेशो न कर्तुं युज्यते । पुरुषधर्मस्याऽनुवादत्वस्य चोत्कर्षयोग्यत्वस्य सग्रहणं प्राप्नोति । तस्माद् जंजभ्यमानादिधर्मः पुरुषधर्मानुवादः सन्नुत्कर्षमर्हति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

अंगिरसः सुवर्गं लोकं यंतोऽप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्नप्सु स्नाति साक्षादेव दीक्षातपसी अवरुंधे तीर्थे स्नाति तीर्थे हि ते तां प्रावेशयन् तीर्थे स्नाति । तीर्थमेव समानानां भवति । तै० सं० (६.१,१,२.) ॥ तस्माज्जंजभ्यमानो ब्रूयान् मयि दक्षक्रतू इति प्राणापानावेवात्मन् धत्ते । तै० स० (२.५,२,४.) ॥

कडाकडा जांभया दे-णाऱ्या पुरुषाचा अमुक प्र-करणाशीं संबंध आहे हा विचार

THE SUBJECT OF A PERSON GAPING FURIOUSLY BEING CONNECTED WITH A PARTICULAR CONTEXT

१४ जसें अहीनयज्ञामध्यें तसें (यथें) पुरुष (धर्म आहे), कारण पुरुषाच्या प्रयोजनाचें वर्णन आहे (पू०)

14 As in an Ahina sacrifice, (so in this connection) (it is the quality of) a person, because of his purpose being served (Opponent's statement.)

---

१४ बौद्धाचार्यांनीं आपलें म्हणणें सोडलें नाहीं ते असें म्हणतात कीं ज्यामध्यें पुरुषार्थ प्रधानत्व पावतें तो पुरुषधर्म आणि पुरुषधर्माचे प्रकार म्हणजे नियम. म्हणून तरी त्याचा सामान्य नियमांशीं सदासर्वकाळीं संबंध असला पाहिजे म्हणजे सर्व प्रकारें पाहून त्याचा अन्वय करतां आला पाहिजे या बाबतींत दृष्टांत देतात तो दृष्टांत अहीनयज्ञाचा अहीनयज्ञ म्हणजे काय याचें व्याख्यान केलें पाहिजे सोमयाग तीन प्रकारचा आहे प्रथम एकाह, द्वितीय, अहीन, आणि तृतीय सत्र सकाळीं, दुपारीं, आणि संध्याकाळीं तीन वेळ ज्या सोमयागांत सोमरस काढतात तो एकाह एकाह म्हणजे एक दिवसाचा मग तो दोन चार दिवस चालला तरी चिंता नाहीं त्याचें नांव एकाह दोन रात्री पासून आरंभ क-रून अनेक रात्री पर्यंत पाहिजे तर चालवीत जावा म्हणजे दोन दिवस सोमरस काढावाचा अथवा तीन

14 The Bouddhâchârya still insists on maintaining his position. He states that what serves the purpose of man is his quality (Purusadharma) that is, a rule of his moral conduct. Wherever such a rule is stated it ought always to harmonize with the general principle of the moral conduct of man, that is whenever a particular principle of the moral conduct of man is laid down it admits of being applied at any time and in any connection that is a particular statement admits of being transferred and interpreted. The Bouddhâchârya illustrates this position by reference to a Vedic sacrifice known as Ahin. It is necessary to explain what the Ahina sacrifice is. A Soma sacrifice is of three kinds —First the one lasting for a day (Ekâha) the second lasting for days —(Ahina) and the third a sacrificial session (sattra) that is the Ekâha Soma sacrifice in which the Soma juice is extracted and prepared three times once in the morning once in the afternoon, and once in the evening

प्रकरणांतून त्यास काढून दुसऱ्या प्रकर- णांत त्यास घालावें लागतें ? इ. जे त्या विशेष वर्णनाचा उत्कर्ष करावा. म्हणो हें अहीन सोमयागामध्यें घडतें. सर्वांत आढळून बौद्धाचार्य म्हणतात, वाहो वैदिकाचार्य "अहीन यागामध्यें बा रा उपसद इष्टींच्या विधानाचा तुम्ही उत्कर्ष करतां, आणि ज्या (६ २,५ १) या वेद मंत्राची व्यवस्था तुम्ही करतां तशी च व्यवस्था आम्ही ... नांवानें घेऊन ... मंत्र ..." असा प्रकार ... वेदवाक्याचा करतों तैत्तिरीय संहिता (२ ५,२ ४) पहा या संबंधानें आमचें ... असें आहे म्हणजे मनुष्याचे अमुक गुण आचरण हें आम्हास ठाऊक आहे त्या गुणाचरणाचे अमुक महासिद्धांत असें आम्हास कळण्या करितां ... करतें मग त्याचा विशेष प्रकारामध्यें विशेष गुणाचरणाचें जर निरूपण झालें तर त्या प्रकरणास सोडून त्या निरूपणाचा आम्हास उत्कर्ष करतों ... या वि शेष संबंध लक्षांत आणून अहीनयागा संबंधानें जसा बारा उपसद इष्टींचा तुम्ही उत्कर्ष करतां तसाच आम्ही काहीं वेदमंत्राचा उत्कर्ष करावा असें म्हणतों त्यांत आमच्याकडे दोष तो काय ?" असो त्या वेदवाक्यास घेऊन हा वादविवाद चाललेला आहे त्या वेदवाक्यांचें आम्ही भाषांतर करतों 'अगिरस नांवाचे अमर स्वर्ग लोकास जातांना या यागामध्यें दीक्षा आणि उप सदाचा प्रयोग करून झाले, पायर्यांत स्नान

in the summary of the last chapter But the interpretation of the text in which the twelve Upasad simple sacrifices are mentioned cannot be fixed Because there are at least ten varieties of the Ahina sacrifice according as it lasts for two or three or more days. The Ahina soma-sacrifice including these ten varieties is either generally or particularly mentioned in the Taittiriya-sanhitâ See for instance T S. (6 2 5 1) What is the relationship between a particular and general description? Do the two harmonize? Is the particular description to be removed from its context and to be interpreted along with a general description that is, does a particular description admit of a forward transference? The Bouddhâchârya as he sees all these difficulties in connection with an Ahina soma sacrifice observes — Well Vaidikâchârya you transfer the Vedic text which speaks of twelve Upasad simple-sacrifices in connection with an Ahina soma sacrifice from its context and thus adjust the *interpretation of (6 2, 5 1)* I propose a similar interpretation of the text in the Taittiriya-sanhitâ (2 5 2 4) It is this.—

He may recite a mantra after he has violently yawned. As we know the general principles of the moral conduct of man and as we can determine these by means of our mental powers, we propose that a particular moral principle if it does not suit the particular circumstances of life is to be kept in abeyance and is to be enforced on a proper occasion or in other words, if a text

स्नान केलें असतां विशेष फळ प्राप्त होतें ज्योतिष्टोम यज्ञ करतांना स्नान केलें म्हणजे विशेष फळ प्राप्त होतें असें तुम्ही कां म्हणतां ? आचार्यांनीं पाठ केलेल्या वेदांच्या धारणाप्रमाणें ठरवून वेदमंत्रांचा अर्थाचा संकोच कां करतां ? आचार्यांनीं केलेल्या समाख्यान हीं वेदार्थ क्रमानें पाठलेलीं आहेत. पहा, दर्शपूर्णमास आणि ज्योतिष्टोम हीं वेदार्थ क्रमानें तैत्तिरीय संहितेंत सहज दर्शित कटा नाहींत हीं समाख्यान अनुक्रमानें समाख्यायांत क्रमवार होतात असली म्हणजे आणि समाख्या म्हणजे आणि श्रुति, लिंग, वाक्य असलीं सबळ प्रमाणें असून तुम्ही ग्रहण करतां अर्थ करतां तुम्हांस म्हणावें तरी काय ? असा वैदिकांस बुद्धधर्माचें निवेदन आहे म्हणून या वेदमंत्रांचा अर्थ करावा हें आमचें म्हणणें नाहीं ? यावर वैदिकाचार्यांचें पुढील सूत्र उत्तर आहे

signifies—whenever a man bathes, he acquires the power of self devotion and religious austerity, and whenever a person violently yawns mental abilities and knowledge enter him that is he shakes off mental lethargy The Bouddhâchârya believed in the power of yawning and thought that it produced a special fruit Even now in India, when a man yawns the people about him snap with their fingers and thumbs. The Bouddhâchârya argued that it mattered little when a man yawned and that if he yawned a particular fruit was produced. He asked —"Well Vaidikâchârya why do you believe that a particular fruit is produced if a Hotâ priest yawns violently in performing the new or the full moon sacrifice? Admit that whenever a man bathes he obtains the desired fruit Why do you say that the desired fruit is obtained only from bathing in performing the Jyotistoma-sacrifice? Why do you restrict the application of Vedic mantras to accommodate the division of the Vedic works as made by the Âchâryas? The Samâkhyâs are the arrangements and adjustments of the Vedic texts in relation to their context as systematized by the Âchâryas. The different parts of the new or full moon sacrifice and the Jyotistoma-sacrifice for instance, are not systematically and consecutively described in the Taittiriya-sanhitâ They are systematically arranged in the works of the Âchâryas whose arrangements and adjustments are known as Samâkhyâs. I do not know what to say to you You

सूत्राणि.

प्रकरणविशेषाद्वा तद्युक्तस्य संस्कारो द्रव्यवत् ॥ १५ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यथा यद्यपि यवादि द्रव्यं सामान्यं तथापि तन्न न नित्यं प्रोक्षणार्हं संस्कारवशात् । प्रोक्षणं संस्कारश्च प्रकरणवशात् प्राप्तः । तथा संस्कारविधित्वेन यत् प्रकरणपठितं तद् ग्रहणीयं । कुतः । प्रकरणसंबंधेन विशेषनिरूपणात् । तस्माद् नोत्कर्षः करणीयः । न पुरुषधर्मः नानुवादश्च । किं तर्हि जंजभ्यमानत्वं क्रतुधर्मः संस्कारविधिश्च ॥

ignore real exegetical proofs such as a direct simple statement (Shruti), an inferential statement (Linga) and syntactical construction of a sentence (Vâkya) and prefer to them mere Sâmâkhyâs propounded by scholars I advocate that the Vedic texts in question are to be transferred from their context, because they explain what the virtuous conduct of human beings is" The Vaidikâchârya replies to this position of the Bouddhâchârya in the next sûtra.

१५ तसें नव्हे विशेष प्रकरणामध्यें निरूपण येतें म्हणून त्याच्याशीं ज्याचा संबंध तो संस्कार दृष्टांत देण्याचा (सि०)

१५ "जांभई देतांना माझ्यामध्यें प्राणापान या रूपानें प्रज्ञा आणि ज्ञान (विज्ञान) असें त्यानें म्हणावें" असा अर्थाचा वरचेवर आम्ही मागील सूत्रीं मागतर करून दाखविलें आहे हा मंत्र घेऊन याचा पाहिजे तेव्हां विनियोग करावा. हा नेहमीं बौद्धाचार्यांनी आपल्या मताचें प्रतिपादन करतें त्यावर या सूत्रीं वैदिकाचार्य उत्तर देतात परार्थं कारण नये जांभई हा पुरुषधर्म नाहीं यथा व्यवहारीं संबंध आहे ज्या प्रकरणामध्यें हा विषय आला आहे त्या प्रकरणाशीं याचा संबंध जोडावा असें आपल्या सिद्धांताचें प्रतिपादन करतांना वैदिकाचार्य म्हणतात.—बौद्धाचार्य, किंचित विचार करा पाहा. तुम्ही यागांत सातु घालतां कीं नाहीं? आणि व्यवहारांत सातु खातां कीं नाहीं? बरें त्या सातूचा यज्ञामध्यें उपयोग करतांना तुम्ही काहीं विशेष संस्कार करतां कीं नाहीं? त्यावर पाणी शिंपडतां आणि मग ते सातु यज्ञामध्यें योजितां असा तो सातूचा उपयोग कोणीकडे पाहिजे तिकडे करतां येईल? ज्यावर संस्कार झाला आहे असे सातु ज्या प्रकरणांत या

15 Not so, because (a Vedic text) occurs in a particular context that, which is connected with it, merely prepares it For instance, a sacrificial material

15 He says, may the breaths called Prâna and Apâna in the form of intelligence and knowledge enter me while violently yawning " We have laid this mantra more than once before the reader in the preceding sûtras. The Bouddhâchârya applies this mantra to incidents in common life whenever an occasion arises. In the sûtra in question the Vaidikâchârya replies to him.

"No transference of a Vedic text is to be permitted. Yawning is not a quality of a person as it is not connected with his common life It is connected with a sacrifice Hence it is to be interpreted in the place and in connection with the context where it occurs." Thus establishing his position the Vaidikâchârya observes —Bouddhâchârya, just think for a moment. You use barley in a sacrifice, do you? You also use barley in common life do you? When you use barley in a sacrifice do you not act upon it in a particular way? You sprinkle water upon it, then consider it fit to be used in a sacrifice. Barley thus acted upon cannot be used in common life. It is to be used because it is specially acted upon and prepared only in a sacrifice as it is described in a particular context

सूत्राणि.

व्यपदेशादपकृष्येत ॥ १६ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । अहीनवदिति चतुर्दशसूत्रे पूर्वपक्षकारेण यद् दृष्टांतितं तन् नेति ब्रवीत्याचार्यः । द्वादशोपसत्ताया उत्कर्ष इष्टः । कुतः । यस्मिन् प्रकरणे यद्वाक्यं पठितं तत्र तस्य चारितार्थ्याभावात् । तस्माच् चारितार्थ्यवशादुत्कर्षः प्राप्नोति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

तिस्र एव साह्नस्योपसदो द्वादशाहीनस्य । तै० स० (६.२, ५,१.) ॥

अवगोरणादीनां पुमर्थताधिकरणम् ॥

शंयौ च सर्वपरिदानात् ॥ १७ ॥ (सि०)

भावार्थः । सूत्रे यत् शंयौपदं प्रयुक्तं तस्य शंयुविषये इत्यर्थः । शंयुमंत्रविषये सर्वग्रहणादुत्कर्षः करणीय इति च सूत्रार्थः । सर्वावस्थस्य ब्राह्मणस्याऽवगोरणं हननं लोहितकरणं च पुरुषधर्मत्वेन नित्यं युज्यते ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

देवा वै यज्ञस्य स्वगाकर्तारं नाविन्दन् ते शंयुं बार्हस्पत्यमब्रुवन्निमं नो यज्ञ स्वगाकुर्विति सोऽब्रवीद्वरं वृणै यदेवाब्राह्मणोक्तोऽश्रद्दधानो यजातै सा मे यज्ञस्याशीरसदिति + + + किं मे प्रजायाः । इति योऽपगुरातै शतेन यातयाद्यो निहनत्सहस्रेण यातयाद्यो लोहितं करवद्यावतः प्रस्कद्य पा ५सून्त्संगृह्णात् तावतः संवत्सरान् पितृलोकं न प्रजानादिति तस्माद् ब्राह्मणाय नापगुरेत न निहन्यान्न लोहितं कुर्यात् । तै० सं० (२.६,१०,१.) ॥

१६ व्यवहार आहे म्हणून उत्कर्ष करावा (आ० नि०)

16 (A Vedic text) is to be transferred forwards because of this being represented principally (Doubt removed)

भिवडविणें इत्यादि पुरुषधर्म हा विचार

THE SUBJECT OF MENACES AND SIMILAR ACTS BEING QAUALITIES OF MAN

१७ पुन. ज्या मंत्रामध्यें शयु शब्द आहे त्या मंत्राचें सामान्यत ग्रहण असल्यामुळें (त्याचा उत्कर्ष करावा) (सि०)

17 Again in the case of (the Vedic text in which the name) *shanyu* (occurs, its transference from its context and interpretation is to be permitted) because of (its) including (the description of) all (ordinary incidents in common life) (Final statement)

संबंधानें आले आहेत त्या मंत्रांच्या संबंधानेंच त्यांचा यज्ञांत विनियोग केला पाहिजे असें जांभई देणें हा यज्ञाचाच गुण आहे एणेंकरून पुरुषावर संस्कार होतो आणि तेणेंकरून पुरुष यज्ञाच्या योग्य होतो यामुळें जांभई देणें हा संस्कारविधि आहे हा पुरुषधर्म नसून हा क्रतुधर्म आहे आणि ज्या ठिकाणीं मंत्रपाठ आला आहे त्याच्याच संबंधानें याची यज्ञांत योजना करावयाची

of the Veda. In like manner yawning as mentioned in the Veda is a quality of a sacrifice only. It acts upon a person sacrificing and prepares him for performing a sacrifice. Hence yawning is a preparatory statement. It describes not a person but a sacrifice. The Vedic text about yawning applies to a sacrifice alone, and is to be interpreted in connection with the context where it occurs.

१६ कशाचा उत्कर्ष करावा हें सांगितलें पाहिजे कारण सूत्रांत याचा उल्लेख नाहीं बारा उपसद् इष्टींचा उत्कर्ष करावा असें भाष्याचें कारण चवदावे सूत्रीं अहीन सोमयाग संबंधानें बारा उपसद् इष्टींचा उत्कर्ष होतो असा

16 The sûtra does not mention the particular Vedic text to be transferred. It is necessary to point it out. The Vedic text describes twelve Upasat-isti referred to in connection with Ahina-soma-sacrifice and by way of illustration in the fourteenth sûtra by the Bouddhâchârya. The Vaidikâchârya takes up the

दृष्टांत दिला आहे बौद्धाचार्यांनें दिलेल्या दृष्टांताची व्यवस्था वैदिकाचार्य अशी करतात —अहो बौद्धाचार्य, अहीन सोमयागामध्यें बारा इष्टी करावया जो वेदवाक्य आहे खरें, आणि त्या बारा उपसद इष्टींचा उत्कर्ष करावा लागतो. ज्या प्रकरणांत त्या आल्या आहेत त्या प्रकरणांतून काढून दुसऱ्या प्रकरणांत त्या योजाव्या लागतात. हें तुमचें सारें म्हणणें आम्ही पतकरतों परंतु कोणत्या पाहिजे त्या वाक्याचा पाहिजे तेव्हां उत्कर्ष करूं म्हणता हें म्हणणें आम्हांस अशास्त्र वाटतें उत्कर्ष केव्हां करावा याविषयीं आमचा काय नियम आहे तो पहा. एखाद्या प्रकरणामध्यें एक वेदवाक्य आलें आहे त्या प्रकरणांत त्या वेदवाक्याची व्यवस्था करतां येत नाहीं ज्या प्रकरणांत तें वेदवाक्य आलें आहे त्या प्रकरणाच्या संबंधानें त्याचा चरितार्थ होत नाहीं मग ज्या वेदमंत्राचा अशा रीतीनें चरितार्थ होत नाहीं त्या वेदमंत्राचा मात्र उत्कर्ष करावा असा आमचा अभिप्राय आहे. या वादविवादामध्यें कोणाची कोटी कोणावर चढली याचा वाचकांनीं विचार करावा

१७ दुसऱ्या एका वेदमंत्राच्या अर्थाविषयीं अडचण काढून बौद्धाचार्यांनीं प्रतिबंदि दिली. अशा प्रकारच्या वेदमंत्राचा पुढील पांच चार सूत्रीं विचार व्हावयाचा या मंत्राच्या योगानें बौद्धाचार्य असें दाखवितात कीं, या संसारामध्यें वागत असतां जनाचें शुद्धा-

illustration and seeks to adjust it, remarking —well, Bouddhâchârya, I admit that twelve Upasad-simple sacrifices are to be performed in the course of a particular Ahîna-simple-sacrifice, and that the interpretation of the Vedic text about the twelve Upasad simple-sacrifices cannot be adjusted without transferring it from its context and without introducing it into the context of the particular Ahîna-sacrifice with which it is actually connected I admit all this but I fail to see the validity of your statement that any Vedic text whatever can be transferred from its context and interpreted as bearing upon ordinary incidents in common life Your statement appears to me unphilosophical There are principles which regulate the transference of Vedic texts A Vedic text occurs in a particular place in the Veda and has its context It makes no sense whatever in the place where it stands, nor can its purpose be seen Under these circumstances we believe that such a Vedic text admits of transference The reader can easily see that the Vaidikâchârya, though he argues against the transference of the Vedic text, permits transference under certain circumstances, and that therefore, the arguments of the Bouddhâchârya to a certain extent, at least, go home

17 The Bouddhâchârya produces a contrary instance based upon the difficulty of adequately interpreting another Vedic text This and similar Vedic texts are to be specially examined in the following five sûtras By means of these texts the Bouddhâchâr

चरण कसें असावें या विषयीचें निरूपण वेदामध्यें झालें आहे. हें निरूपण सामान्य असून याचा उत्कर्ष पाहिजे. केवळ यज्ञाच्या प्रसंगाचा या वेदमें याचा आचार्य यज्ञाचा या वेदमें सामान्य मनुष्यमात्रांचें वर्णन नाहीं, परंतु पुरुषधर्माचें वर्णन आहे. मनुष्याला दुराचरणाची जी प्रवृत्ति आहे त्या प्रवृत्तीस अनुलक्षून असा एक मत असा वेदांत निषेध सांगितला आहे. हा निषेध कांहीं विशेष प्रकरणामध्यें कोठें त्याच स्थलीं सांगितला आहे असा नाहीं. या गोष्टी वेदवाक्याच्या उदाहरणानें सिद्ध करून आचार्य म्हणतात – वैदिकाचार्य प्रथम वेदमंत्र काय आहे तो पहा " जो देवांना यज्ञाची व्यवस्था करणारा (यजमान) आढळला नाहीं, तेव्हां देवांनी बृहस्पतीचा पुत्र शंयु त्याला ते म्हणाले कीं या यज्ञाची व्यवस्था कर. तो म्हणाला मी वर मागूं या ! अश्रद्धा असतां व यज्ञाचें विधान न करितां जो यज्ञ करतो त्या यज्ञाचें फल मला प्राप्त होवो + + + जो ब्राह्मणाला मारावयाला उठतो त्याला शंभरांनीं यातना द्याव्या. जो त्याला मारतो त्याला हजारोंनीं यातना द्याव्या. जो रक्त काढतो त्याला तितकीं वर्षें पर्यंत पितृलोक प्राप्त व्हावयाचा नाहीं (कितीं वर्षें) पडलेलें रक्त जितके धुळीचे कण व्यापील तितकीं वर्षें " वैदिकाचार्य, हें वेदवाक्य आहे ना ? हें वरील प्रमाणें भाषांतर आलें आहे ना ? वरील प्रमाणें भाषांतर हा भेद पाहून

ya attempts to prove that the Veda lays down principles about the moral conduct of man in general that is his ordinary moral conduct as distinguished from his moral conduct on the occasion of performing a sacrifice. The moral conduct of man in general necessarily includes all incidents in common life and to these the injunctions of the Veda apply. Such Vedic texts therefore necessarily admit of forward transference or rather of general application (Utkarsa). Because they refer to the general moral conduct of man and not to the performance of a sacrifice the Veda simply prohibits man from doing what he is naturally prone to. The Vedic prohibitions therefore are justified by the natural evil tendencies of man. They are therefore stated in the Veda in any place in connection with particular subjects. The Bouddhâchârya lays all these considerations before the Vaidikâchârya and observes —Vaidikâchârya, see first what the Vedic text is —

Well the gods could not find (any body) to adjust a sacrifice they said unto *Shanyu* son of Brihaspati adjust our sacrifice. He said, let me ask for a boon: Let me obtain the fruit of *his* sacrifice who performs a sacrifice without any faith and without a sanction from a Brahmana work + + + He who menaces a Brahmana with a blow let him be pained with a hundred: He who beats him; let him be pained with a thousand, (and) he who sheds his blood let him not go (know) into the celestial region of manes for as many years as there are atoms of dust that the blood shed

सूत्राणि.

मलवद्वासःसंवादनिषेधस्य पुरुषधर्मताधिकरणम् ॥

भागपरोधाद् मलवद्वाससः ॥ १८ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । मलवद्वाससा न संवदेतेत्यादिवेदवाक्यस्य दर्शपूर्णमासप्रकरणादुत्कर्षः करणीयः । कुतः । पूर्वमेव तस्या उपरोधो वेदे निरूपितः तस्मात् । एकस्मिन् वेदवाक्येऽमंगलया पत्न्या सह यजनमुपरुद्धं । अन्यस्मिन् वेदवाक्ये मलवद्वाससा सह न संवादः नान्नव्यवहारश्चेति । द्वे वेदवाक्ये वर्तेते । तयोर्मध्ये प्रथम क्रतुधर्मं प्रतिपादयति । तस्मात् तस्य नोत्कर्षः । यस्मिन् प्रकरणे तत् पठितं तत्रैव तस्य निवेशः । द्वितीयं तु पुरुषधर्मं प्रतिपादयति । तस्माद् दर्शपूर्णमासप्रकरणात् तस्योत्कर्ष इति सूत्ररहस्यं ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

यस्य व्रत्येऽहन् पत्न्यनालंभुका भवति । तामपरुध्य यजेत । तै० ब्रा० (३.७,१,९.) ॥ मलवद्वाससा न संवदेत । + नास्या अन्नमद्यात् । तै० सं० (२.५,१,६.) ॥

याची सामान्यत संसारामध्यें योजना करावी लागतेना? याचा उत्कर्ष होतो म्हणून यामध्यें सामान्य पुरुषधर्म वर्णिला आहे. हें सारें बौद्धाचार्याचें म्हणणें वैदिकाचार्यांनीं पतकरलें सामान्य विनियोग केल्यावाचून या वेदमंत्राचा चरितार्थ लागत नाहीं म्हणून याच्या मध्यें पुरुषधर्माचें वर्णन आहे असें वैदिकाचार्यास पतकरणें भाग पडलें.

should take up" "Vaidikâchârya, is this not a Vedic text? Does it not occur in connection with the description of the new or the full moon sacrifice? Is it not transferred from its context? Does it not apply to incidents in common life? Because it admits of transference, it describes the principles of the general moral conduct of man" The Vaidikâchârya admits all these statements of the Bouddhâchârya If the Vedic text in question is not interpreted and adjusted as bearing upon com-

मळकटवस्त्रवतीशीं संवाद करूं नये हा निषेध पुरुषधर्म आहे हा विचार

THE SUBJECT OF THE RULE—THAT A WOMAN IN DIRTY CLOTHES OUGHT NOT TO BE CONVERSED WITH—BEARING ON THE GENERAL MORAL CONDUCT OF MAN

१८ तिला एकीकडे न्यावें असें असल्यामुळें (ज्या वेदवाक्यांत) मळकट वस्त्रावतीचें निरूपण आलें आहे त्यांत पुरुषधर्म वर्णिला आहे (सि०)

18 On account of (her) being already excluded, a woman in dirty clothes (ought not to be conversed with) (Final statement)

१८ बौद्धाचार्यांनी दुसरें वेदवाक्य घातलें आहे, जें प्रकरणांतून काढून त्याचा अन्यत्र उपयोग करतां येतो. त्यामध्यें क्रतुधर्माचें वर्णन नाहीं, पुरुष धर्माचें वर्णन आहे. अशीं दोन वाक्यें आहेत; त्यांत एका वाक्यामध्यें रजस्वला स्त्रियेचें वर्णन आलें आहे. त्याच विषयास अनुसरून दुसऱ्या वाक्यामध्यें रजस्वला स्त्रीशीं भाषण करूं नये असा निषेध आला आहे. या निषेधाचा या सूत्रांत विचार चालला आहे. या सूत्रांत असें (पूर्वीं वर्णन झालें असल्यामुळें" हीं पदें आलीं आहेत त्यांचा रोख काय? वेदांत एका ठिकाणीं असें वर्णन आहे कीं, "ज्याची पत्नी यज्ञाच्या दिवशीं रजस्वला होईल त्यानें तिला एकीकडे घालवून यज्ञ करावा." या वेदवाक्यामध्यें 'अपरुध्य' असें पद आलें आहे. या पदास अनुलक्षून आचार्यांनी 'अपरोध' असें पद मूळ सत्रा सूत्रांत घातलें आहे. अशा प्रकारें "रजस्वला

mon life it is simply purposeless The Vaidikâchârya therefore cannot but admit that it is not connected with any sacrifice but that it applies to the moral conduct of the Âryas.

18 The Bouddhâchârya produces another Vedic text which admits of being removed from its context and of forward transference It does not describe how a sacrifice is to be performed but how man is to behave There are two Vedic texts in one of which a woman in her monthly course is described in the other it is enjoined in connection with the same subject, that none ought to talk with her It is this prohibition which is considered in this sûtra The part of the sûtra—on account of (her) being already excluded—points out how the controversy is carried on In a part of the Veda it is described as follows — He is to exclude his wife who becomes impure on the day of a sacrifice The term *apa odha* is used in the original sanskrit sutra As the exclusion of an impure woman is described

सूत्राणि.

अन्नप्रतिषेधाच्च ॥ १९ ॥ (हे०) ॥

भावार्थः । मलवद्वाससा सह अन्नव्यवहारो वर्ज्य इति यद् वेदवाक्ये निरूपित तद् वेदवाक्यं पुरुषधर्मं प्रतिपादयति । तस्मात् तस्य दर्शपूर्णमासप्रकरणादुत्कर्षः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

नास्या अन्नमद्यात् + + अभ्यंजनं वाव स्त्रिया अन्नं । तै० स० (२.५,१,६.) ॥

सुवर्णधारणादीनां पुरुषधर्मताधिकरणम् ॥

अप्रकरणे तु तद्धर्मस्ततो विशेषात् ॥ २० ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । प्रकरणविशेषमनुदिश्य यत् किंचिदपि वेदोक्तं तत् सर्वसाधारणं धर्मं प्रतिपादयति । एतस्माद्विशेषात् तस्य पुरुषधर्मत्वं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

दुर्वर्णोऽस्य भ्रातृव्यः । तस्मात्सुवर्णं हिरण्यं भार्यं । सुवर्ण एव भवति । तै० ब्रा० (२.२,४,६.) ॥ सुवाससा भवितव्यं रूपमेव बिभर्ति ॥

स्त्रिला एकीकडे घालवावी" असे वेदात पूर्वी वर्णन आलें आहे. त्याच वर्णनास उद्देशून त्या स्त्रीची मळकट वस्त्रें आहेत तिच्याशीं भाषण करू नये असें वेदवाक्य आहे. मागील सूत्रीं घेतलेल्या वेदवाक्याची जशी व्यवस्था केली तशीच या वेदवाक्याची व्यवस्था करायाची रजस्वला स्त्रियांविषयीं हल्लीं जे सामाजिक नियम चालू आहेत ते या वेदवाक्यावरून निघाले असें वाटतें

in one part of the Veda, so in another part it is enjoined that one ought not to talk with her The Vaidikâchârya admits all these statements of the Bouddhâchârya, and allows the transference of the Vedic texts as well as their connection with the general moral conduct of man It is even now-a days a custom among the Âryas of India that a woman in her monthly course is not even permitted to speak within the hearing of others

१९ अन्न व्यवहाराचाहि निषेध केला असल्यामुळें (पुरुषधर्म समजावा (हे०)

19 The food touched by an impure woman being prohibited, (the Vedic text bears upon the general conduct of man)

सोनें अंगावर घालणें हा पुरुषधर्म आहे हा विचार

THE SUBJECT OF WEARING GOLD ORNAMENTS BEING A RULE OF THE MORAL CONDUCT OF MAN

२० पुनः, प्रकरणाशीं कांहीं संबंध नसतां (ज्या धर्माचें वर्णन झालें आहे) तो या विशेषामुळें (पुरुष धर्म आहे)

20 Again, (a Vedic text), not being connected with any context (lays down) a rule about the moral conduct of man) because of this speciality

१९ वेदवाक्याचा अर्थ येणें प्रमाणें सुभार्य सहज समजेल "तिचें अन्न खाऊं नको अरे ज्या स्त्रियेनें अभ्यंग करून तैलादिक लाविलें आहे तिचें अन्न वर्ज" हें वेदवाक्य दर्शपूर्णमास प्रकरणांत आलें आहे व ती वाक्यें रजस्वला आहे तिजविषयीं हा विचार आहे दर्शपूर्णमासेष्टि करतांनाच हा आचार पाळावा असें नाहीं नेहमीं रजस्वला स्त्रियाविषयीं असेंच वागावें असें वेदाचें म्हणणें आहे तेव्हां अशा प्रकारचा आचार हा कर्मधर्म नव्हे पुरुषधर्म आहे हा व्यवहार दर्शपूर्णमास प्रकरणापुरताच लागू न करतां असा व्यवहार नेहमीं असावा हा सदाचार आहे म्हणून वेदवाक्याचा उत्कर्ष करावा असें वैदिकाचार्य म्हणतो पहिलें हा पुरुष धर्म आहे किंवा कर्मधर्म आहे असा

19 The translation of an illustrative Vedic text will easily explain the sûtra. He ought not to eat her food well getting anointed by her is her food." This text occurs in connection with the new or the full moon sacrifice and bears upon conversation with a woman in her monthly course But the rule is not to be observed only in performing the new or the full moon sacrifice, it is to be observed on all occasions of common life It is therefore not to be restricted to the performance of a sacrifice. It bears upon the general moral conduct of man But all this involves the transference and interpretation of the Vedic text in question. The Vaidikâchârya admits these positions the nature of the controversy as to the Vedic text bearing upon the moral conduct of man and not being restricted to a

सूत्राणि.

अद्रव्यत्वात्तु शेषः स्यात् ॥ २१ ॥ पू० ॥

भावार्थः । यत्रापूर्वविधिः करणीयः तत्र द्रव्यदेवतासंबंधनिरूपणमपेक्ष्यते । यत्र द्रव्यदेवतानिरूपणं नास्ति तत्र वेदवाक्यानां शेषत्वेन निर्वाहः करणीयः । तस्मात् पूर्वेषु सूत्रेषु यत् पुरुषसाधारणधर्मस्य निरूपणं कृतं तदसिद्धं । यान्यनुसंहितानि वाक्यानि तेषां क्रतुधर्मत्वं । तेषां प्रकरण एव निवेश इति विप्रतिपत्तिं परावर्त्य पूर्वपक्षकारो ब्रवीति ॥

जो हा वाद चालला आहे याचें स्वरूप पुढें दाखवूं.

'२०. पुरुषधर्म किंवा कर्मधर्म हाच विचार चालला आहे. वैदिकाचार्य असें म्हणतात —अहो बौद्धाचार्य, तुम्हांस पुरुषधर्म ओळखावा कसा अशी अडचण का पडली? सदाचारासंबंधीं जे जे धर्म ते पुरुषधर्म पुरुषधर्म साधणें हा पुरुषार्थ. मग ज्याचा कांहीं धर्माचा कोणत्याहि कर्माशीं संबंध नसतो तो धर्म प्रतिपादन करणारीं वाक्यें कोणत्याहि विशेष प्रकरणांत आलीं नसतात अशा समयीं साधारण सदाचाराचें वर्णन वेदांत झालें आहे असें समजावें या संबंधांतील वेदवाक्याचा अर्थ काय होतो तो पहा "म्हणून सुंदर सोनें अंगावर घालावें (म्हणजे) याच्या शत्रू फिक्का पडतो" सुंदर वस्त्रें धारण करावींत म्हणजे रूप धारण करतो"

mere sacrifice will be explained in the sequel

20 The discussion, whether a Vedic text lays down a sacrificial or an ethical rule, is continued The Vaidikâchârya observes Well, Bouddhâchârya, why do you find it difficult to distinguish a sacrificial rule from an ethical principle All these Vedic texts which speak of the mere moral conduct of man are ethical To act morally is the duty of man Those principles which are not exclusively connected with sacrifices are ethical The Vedic texts which inculcate such principles are also ethical. Their special characteristic is that they are not connected with any sacrificial subject Under these circumstances the Vedic texts are ethical and not liturgical This is the way the Vaidikâchârya argues The following is the translation of illustrative Vedic texts "Bright gold (ornaments) are to be worne his enemy becomes pale he obtains beauty who wears beautiful clothes"

२१ तसें नव्हे कांहीं द्रव्याचें वर्णन नसल्यामुळें शेष समजावा (पू०)

21 Not so a (sacrificial) material not (being mentioned) it may be (a dependent statement) (Opponent's statement)

२१ पूर्वपक्षाचा म्हणणा —वैदिकाचार्य तुमचा पुरुषधर्म आणि कर्मधर्म हा भेद मला समजत नाहीं. आमचें म्हणणें काय आहे तें ऐका. अपूर्वविधीचें वर्णन करणें झालें म्हणजे काय करावें? हें यज्ञ किंवा एखादें कर्म करा असें वेदानें प्रथम सांगितलें म्हणजे झालें? परंतु अमुक यज्ञ करा इतकें सांगितल्यानें झालें काय? त्या यज्ञाच्या संबंधानें कोणतें द्रव्य घ्यावें, कोणत्या देवतेचें आवाहन करावें, हें सांगितलें पाहिजे. हें जें अपूर्वविधीचें पूर्ण वर्णन झालें. पण वेदवाक्यांत असें अपूर्ण विधीचें वर्णन असतें, त्या वेदवाक्याची व्यवस्था कशी करावयाची, ही शंका. तीं वेदवाक्यें केवळ शेषवाक्यें आहेत. त्यांचा अर्थ केवळ शेष. त्या प्रकरणांत तीं आलीं आहेत त्या प्रकरणापुरता त्यांचा उपयोग. विशेष कर्मांशीं त्यांचा संबंध. मनुष्याच्या साधारण सदाचाराशीं त्यांचा संबंध नाहीं. म्हणून पुरुषधर्म ओळखावा असा म्हणून जें तुम्ही, वैदिकाचार्य सांगितलें तेणेंकरून पुरुषधर्म ओळखितां येत नाहींच. परंतु उलटें त्या वाक्यांत कर्मधर्माचें निरूपण आहे असें सिद्ध होतें. मानलें सुद्धां कीं जीं वेदवाक्यें घेतलीं आहेत तींच उदाहरणार्थ एवढें घ्यावीं

21 The Buddhist observes — Vaidikâchârya I do not understand the distinction you make between the quality of a person and the quality of an action. My position can be simply stated The definition of an original statement ought to be re-examined for an original statement as we have often defined it is that which lays down for the first time that a particular sacrifice or Vedic action is to be performed But such a statement is not complete for when it is stated that a Vedic action is to be performed all the necessary information is not supplied In connection with a sacrifice or a Vedic action to make an original statement complete it is necessary to show what materials are to be taken and what gods are to be invoked When this is done an original statement is completely made But when this is not done, the original statement is incomplete and the question how is the interpretation of such an incomplete statement to be adjusted? Such incomplete original statements are merely dependent on subordinate statements They are to be restricted to the context in which they occur; narrow in their scope they throw light on special sacrifices: restricted to a particular context, they do not bear on the general moral conduct of man Vaidikâchârya, all the at

सूत्राणि.

वेदसंयोगात् ॥ २२ ॥ (पू० यु० १) ॥

भावार्थः । आचार्यैर्वेदस्य विभागाः कृताः । एको विभाग आध्वर्यवकाण्डत्वेन समाख्यातः । आध्वर्यवकांडांतःपतितानि यानि कर्माणि तेषां कर्ताऽध्वर्युः । यदध्वर्युः करोति तस्य शेषभूतत्वं । तस्माद् वेदसंबंधात् संहितपूर्वेषां वेदवाक्यानां शेषभूतत्व । तस्मात् क्रतुधर्मत्वं । प्रकरण एव निवेशश्च ॥

द्रव्यसंयोगाच्च ॥ २३ ॥ (पू० यु० २) ॥

भावार्थः । अनुसहितपूर्वेषु वेदवाक्येषु संस्कारद्वारा द्रव्यसंबंधो वर्तते । तस्माद् द्रव्यसंबंधात् शेषभूतत्वं । अत· क्रतुधर्मत्व । प्रकरण एव निवेशश्च ॥

स्याद्वाऽस्य संयोगवत् फलेन संबंधस्तस्मात्कर्मैतिशायनः ॥ २४ ॥ (पू० नि०) ॥

भावार्थः । यथाऽनुसंहितपूर्वेषु वाक्येषु द्रव्येण सह संबंधः । तथा कर्मफलेन सह संबंधो भवतु । कर्मफलस्य पुरुषधर्मत्वात् । तस्मात् पुरुषधर्मत्वरूपाणि कर्माण्यनुसंहितपूर्वेषु वाक्येषु प्रतिपादितानि । तस्मादनुसंहितवाक्याना पुरुषधर्मत्वं सर्वप्रकरणसाधारणत्वमुत्कर्षयोग्यत्वं च ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

एतावंता हैनसा भवति । तै० स० (२.६,१०,२.) ॥

tempts, you have made at defining the principles of the moral conduct of man have failed, and you also confound the principles of ethics and of Vedic liturgics The Vedic texts, quoted in the preceding foot-note, illustrate this sūtra.

२२. वेदाचा (या वाक्याशीं) जो संबंध आहे तेणेंकरून (असें सिद्ध होतें) (पू० पु०)

22 By means of the connection of the Veda (with the text in question) the position is established) (First argument in support of the opponent's statement.)

२३ द्रव्याशीं संबंध आहे म्हणून कर्मधर्मच वर्णिला आहे (पु० २)

23 Again because of the description of materials, liturgics and not ethics are enunciated (Second argument in support of the opponent's statement)

२४ तसें नव्हे, त्याचा जसा द्रव्याशीं संबंध आहे तसाच फलाशींहि संबंध आहे म्हणून ऐतिशायनाच्या मतें (असें) कर्म (पुरुषधर्म साधतें) (पू० नि०)

24 Not so, the connection with the fruit of an action is as (plain) as the connection with the material of an action Aitishâyanâchârya, therefore, (concludes that such) an action (is ethical and not liturgical) The opponent refuted.)

२२. वेदाचा संबंध कोणता असें जर वैदिकाचार्य विचाराल तर पहा. आचार्यांनीं वेदाचे विभाग केले आहेत त्यांस कांड असें म्हटलें आहे त्यापैकीं एक कांड आध्वर्यव या नांवानें प्रसिद्ध आहे [illegible] हें तुमचें समाख्या प्रमाण. मग आध्वर्यव कांडामध्यें जीं जीं कांहीं कर्में वर्णिलीं आहेत तीं तीं अध्वर्यूनें करावयाचीं [illegible] कर्में आणि त्यांचा कर्ता असा संबंध उत्पन्न झाला तुम्हा मीमांसकांचा सिद्धांत असा आहे कीं कर्में मुख्य

22 The Buddhist continues —*Vaidikâchârya, you will* necessarily ask in what connection I speak of the Veda. The Âchâryas have divided and classified the Vedas. The divisions they have made are called *Kândas* One of these divisions is well known among the people by the name of *Âdhvaryava*. Thus this division sanctioned by the Âchâryas and being known among the people constitutes what is called the exegetical Samâkhyâ or authoritativeness. Hence those sacrificial acts which are mentioned in the Âdhvaryava *Kânda*

सूत्राणि.

जयादीनां वैदिककर्मांगताधिकरणम् ॥

शेषोऽप्रकरणेऽविशेषात् सर्वकर्मणां ॥ २५ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । वेदे कस्मिंश्चित् प्रकरणे यदा विशेषतो निरूपणं केन चित् कर्मणा सह न संबध्यते तदा तन्निरूपणस्य सर्वकर्मभिः सह शेषत्वेन संबंधो ज्ञेयः । कथं । विशेषतो निरूपणमेव प्रकरणे निवेशस्य बीजमिति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति ।

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

येन कर्मणेर्त्सेत् तत्र होतव्या ऋध्नोत्येव + + + ते देवा अभ्यातानैरसुरानभ्यातन्वत जयैरजयन् राष्ट्रभृद्भी राष्ट्रमाददत + + + यो भ्रातृव्यवान्त्स्यात्स एतान् जुहुयादभ्यातानैरेव भ्रातृव्यानभ्यातनुते जयैर्जयति राष्ट्रभृद्भी राष्ट्रमादत्ते । तै० स० (३.४,६,२.)॥

आणि कर्ता गौण ? का होईना ! मनुष्य साधारण सदाचाराचा कर्ता गौण आणि यागादि कर्मे मुख्य पुरुषधर्म गौण आणि क्रतुधर्म मुख्य मग सहजच पुरुषधर्म शेष आणि कर्मधर्म शेषी असें निष्पन्न झालें. मग मागें रजस्वला स्त्रियांविषयीं जीं वेदवाक्यें आलीं आहेत तीं दर्शपूर्णमासप्रकरणापुरतींच लागू करावीत आणि नेहमीं करू नयेत असें तुम्हांस पत्करावें लागेल. असें तुमचेंच म्हणणें तुमच्याच गळ्यात येतें.

२३. ज्या वेदवाक्याचे पूर्वी आम्हीं भाषांतर दिलें आहे त्यामध्यें " सुवर्ण धारण करावें" असें वर्णिलें आहे. काहीं तरी कर्म सिद्ध व्हावें, म्हणून सुवर्ण धारण करणें हा संस्कार आहे, म्हणून

or division are to be performed by the adhvaryu priest Thus the relationship between acts and their agents is established You exegetes enunciate the doctrine that an action is important, and its agent, subordinate, and that his sacrificial acts are principal Ethics are subordinate, and liturgics are principal When all this is granted, the conclusion is simple the principles of ethics depend upon, and are regulated by, the principles of liturgics Vaidikâchârya, you must admit, therefore, that Vedic texts about the treatment of a woman in her monthly course, are to be restricted to the occasion of the new or the full moon sacrifice, and do not bear upon the general moral conduct of man Thus Vaidikâchârya you contradict your own principle

जयादिकांविषयीं वर्णन करणारीं वाक्यें वैदिक कर्मसंबंधीं आहेत हा विचार

२५. प्रकरणाच्या संबधानें विशेष वर्णन नसतें म्हणून तीं सर्व कर्माचा गुण दाखवितात (पू०)

THE SUBJECT OF THE VEDIC TEXTS ABOUT VICTORY AND SIMILAR OTHER THINGS BEING PARTS OF A SACRIFICE.

25 So far as a context goes, there being nothing particular mentioned, the Vedic texts describe any action (Opponent's statement.)

कर्माचा गुण आहे म्हणून त्या प्रकरणांत हीं वेदवाक्यें आलीं आहेत, त्या प्रकरणांतच यांचा उपयोग आहे.

२४ विसाव्या सूत्राखालीं जें वेदवाक्य घेतलें आहे त्यासंबंधानें विचार चालू आहे बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं, त्यामध्यें कर्मधर्माचें वर्णन आहे कारण कांहीं एक कर्म करतांना सुवर्ण धारण करणें हा क्रिया कराची लागते म्हणून सुवर्ण धारण करणें ही संस्कार क्रिया आहे म्हणून कर्म धर्म ती दाखविते ऐतिशायनाचार्य हा वेदवाक्याचा अर्थ करतात ते म्हणतात कीं, कर्माचा जसा द्रव्याशीं संबंध आहे तसाच त्याचा फळाशीं संबंध आहे वेदवाक्य काय आहे! "सुवर्ण धारण करें कीं, शत्रु क्लेश पावतो." शत्रु क्लेश पावतो हें फळ सांगितलें आहे म्हणून हिरण्य धारण करणें ही संस्कार क्रिया नव्हे ती संस्कारक्रिया नाहीं म्हणून कर्मधर्म दाखवीत नाहीं म्हणून ती पुरुषधर्म दाखविते. जें वेदवाक्य संदर्भ प्रमाणाचें घेतलें आहे

23. The Vedic text we have already quoted states that gold ornaments are to be worn This subordinate statement is made that some principal action may be subserved The Vedic texts in question therefore are to be restricted to the context in which they occur and are to have limited application.

24 The Vedic texts quoted to illustrate the twentieth sûtra are yet to be examined. The Bouddhâchârya ins ts upon his statement that the texts in question are narrow in their application and are liturgical in their nature Because gold-ornaments are to be worn only on the occasion of performing a particular sacrifice the action of wearing gold-ornaments is preparatory and subordinate that is they are liturgical in their scope. Against this, Aitishâyanâchârya observes as he attempts to adjust the interpretation of the Vedic text in question:—as an action is connected with its material, so it is connected with its fruit. See what the purport of the Vedic text is "Gold-ornaments are to be worn that the enemy may be pained

त्याचा अर्थ केला म्हणजे विशेष उपयोग होईल. "अरे, एवढ्या पापानें तो मुक्त होतो." असें स्पष्ट फल सांगितलें आहे 'तो मुक्त होतो' म्हणजे पुरुष मुक्त होतो. म्हणजे अशा प्रकारच्या वेदवाक्यांत पुरुषधर्मासें वर्णन आहे. कर्मधर्म आणि पुरुषधर्म या दोहोंविषयीं विचार या पादांत चालला आहे त्यांचें खुलासेवार निरूपण आणि व्यवस्था आम्ही या पादाच्या उपसंहारात करूं.

२५ पूर्वपक्षकार बौद्धाचार्य असें म्हणतो कीं, वैदिकाचार्य, वेदवाक्यांत पुरुषधर्मांचें वर्णन आहे हें कसें समजावें? याविषयीं आमचें म्हणणें ऐका. जरी अमुक प्रकरणांत अमुक वेदवाक्यें आलीं आहेत तरी त्या प्रकरणाशीं त्यांचा विशेष संबंध नाहीं. अशा प्रसंगीं जीं कांहीं कर्में मनुष्यानें करायाचीं आहेत त्या साऱ्या कर्मांचा, म्हणजे मनुष्याच्या साऱ्या आचाराचा, त्या वेदवाक्यांत गुण वर्णिला आहे. म्हणजे कर्मधर्म तर आम्ही कायम ठेवतोंच. परंतु सर्वकर्म आणि विशेष कर्म यामध्यें आम्ही भेद करतों. 'सर्वकर्म' हा शब्द संस्कृत सूत्रात आला आहे त्याचा अर्थ काय? मनुष्याला जन्मभर जें जें कांहीं बोलायाचें, मनांत आणायाचें, आणि करायाचें, तें तें सर्वकर्म. 'अविशेषात्' हा शब्द संस्कृत सूत्रांत आहे त्याचा अर्थ काय? विशेष फल प्राप्त होण्याकरितां जें अमुक एक कर्म करायाचें तें विशेष कर्म तेव्हां ज्याला

that is, may be eclipsed." The shame or the paleness of the enemy is the fruit of an action. The wearing of gold-ornaments, therefore, is not a subordinate act, and because it is not a subordinate or a subservient act, it is not liturgical in its scope, it is, therefore, ethical The text quoted under the Sanskrit sûtra will throw light upon this discussion "Well, so much sin accrues to him" This is distinctly the fruit of an action. The terms *to him* in this text refer to a person Such Vedic texts, therefore, are ethical in-as-much as they inculcate moral duties upon man. Moral duties are to be distinguished from merely liturgical or religious blind customs The whole discussion turns upon the distinction between ethics (purusa-dharma) and liturgics or ritualism (Kratu-dharma) The historical bearing of this discussion will be particularly pointed out in the summary of this chapter

25 The Bouddhâchârya observes Vaidikâchârya, how is it to be determined that the Vedic texts lay down ethical rules I think I can lay down a rule on this subject. Though a Vedic text apparently occurs in connection with a particular subject, and apparently has its context, yet really it is independent, in-as-much as it has no connection with its context Under these circumstances ethical rules are laid down in the Veda, that is, the Vedic texts quoted in the Sanskrit sûtra describe the moral conduct of man. Though I may admit the liturgical application of all Vedic texts, that is, they describe an action,

तुम्ही पुरुषधर्म असें म्हणतां त्यालाच आम्ही कर्मधर्म असें म्हणतों. मग तुमची अडचण गेली, आणि आम चीहि अडचण गेली. पुरुषधर्म असला म्हणजे विशेष मंत्र लिंग वेदवाक्य काढून सर्वत्र योजावें असें तुम्ही म्हणतां. सर्वकर्मधर्मांचें निरूपण असलें म्हणजे विशेष मंत्रलिंग वेद वाक्य काढून सर्वत्र योजावें असें आम्ही म्हणतों. म्हणून आमची म्हणण्या ची ... या म्हणण्यानें लौकिक आणि वैदिक दोन्हीहि कर्मांचा समावेश होतो आणि विशेष करण्याचें वाक्य आलें नाहीं तें सर्वकर्माचा गुण सम जावा. ह्या वेदवाक्याला अनुसरून आमचें असें म्हणणें आहे त्या वेद वाक्याचा अर्थ पहा. "ज्या धर्मानें एखादें कार्य करून इच्छिता त्या धर्मा मध्यें जय या नांवाच्या आहुति त्यानें द्याव्या. राष्ट्रभृत या नांवाच्या आहुति तो देतो अभ्यातान या नांवाच्या आहुति देतो" वैदिकाचार्य, पहा या वेदवाक्याचा अमुक एक धर्म नाहीं किंवा कर्माशीं संबंध नाहीं. अमुक एक अविशेषामध्यें यज्ञ करतांना या आहुति द्याव्या असें सिद्ध होत नाहीं. जय म्हणजे अशी जेव्हां कोणाची इच्छा होईल तेव्हां त्यानें जय या नांवाच्या आहुति द्याव्या. राज्य नीट चालावें अशी जेव्हां कोणाची इच्छा होईल तेव्हां त्यानें मनास वाटेल त्यावेळीं राष्ट्रभृत या नांवाच्या आहुति द्याव्या. अमुक एक याग करतांना

yet I must make a distinction between any action whatever and a particular action; that is between the general moral con duct of man and any particular sacrifice he may have to perform The phrase *Sarva karma* is used in the Sanskrit sûtra. What is its sense? Man has for life something to say something to think of and something to do. This is his *Sarva-karma* or all action. Again the term *Avishe-sha* is used in the Sanskrit sûtra. What is its sense? Vishesha—a par ticular action as prescribed. *Avishesha* then means—in the absence of such a particular ac tion. Now then what you call ethics or the duty of man (puru sha-dharma) we characterize as the quality of all actions (Sarva-kar ma-dharma.) Thus Vaidikâ chârya your difficulties as well as my difficulties are removed. You admit that when a Vedic text is ethical, it can be removed from its context and can apply to human conduct in general. I say that when a Vedic text des cribes all actions or any action whatever it can be removed from its context and can apply to hu man conduct in general. My state ment of the proposition is I think preferable; because it in cludes all secular as well as sa cred actions, and because the characteristic mark of a secular action is fixed. It is this Whatever Vedic text does not describe a particular action describes any action whether se cular or sacred. The Vedic texts to which my observations apply are the following:—"He makes oblations called *victories* in connection with that action by means of which he seeks to

सूत्राणि.

होमास्तु व्यवतिष्ठेरन्नाहवनीयसंयोगात् ॥ २६ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । वैदिककर्मणामाहवनीयस्य संबंधो वर्तते । सर्वेषां लौकिककर्मणामाहवनीयेन सह संबंधो नास्ति । तस्माद् होमेषु पूर्वसूत्रेऽनुसंहितवाक्यानां व्यवस्थया योजनेति सिद्धांतः । तस्मात् तेषां विशेषप्रकरणे निवेशः । आहवनीयस्तु गार्हपत्यं विना न संभवति । अग्निहोत्रादीनि वैदिककर्माणि विना गार्हपत्यो न संभवति । तस्माद्वैदिकप्रकरणे एवाऽनुसंहितवाक्यानां निवेशो न तु सर्वलौकिककर्मभिः सह संबंधः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

यदाहवनीये जुह्वति ॥ तेन सोऽस्याऽभीष्टः प्रीतः । तै० ब्रा० (१.१,१०,५.)॥

शेषश्च समाख्यानात् ॥ २७ ॥ (हे०) ॥

भावार्थः । आचार्यैर्याः समाख्याः कृताः ताभिः केषां चिद् वैदिककर्मणां शेषत्वं ज्ञाप्यते । परं तु ताभिः केषामपि लौकिककर्मणां शेषत्वं न ज्ञाप्यते । तस्माद् वैदिककर्मणामेव शेषत्वं ॥

या आहुति द्याव्यात असें मुळींच नाहीं मनास वाटेल तेव्हां आहुति द्याव्या. इतकेंच वैदिकाचार्य, या वेदवाक्यांचें पर्यवसान आहे कीं, वैदिक आणि लौकिक दोन्ही प्रकारच्या या आहुति आहेत

prosper" "He offers oblations of the name of *Râstrabhrit* or of *sovereignty*" "He offers oblations of the name of *Abhyâtâna* or of *expansion*" Vaidikâchârya, you can see that these Vedic texts do not describe any particular action These oblations are not to be offered in connection with any sacrifice like the Agnistoma When any body wishes to obtain a victory, he may offer the oblations of the name of *victory*, and when he wishes to maintain sovereignty he may offer the oblations of the name of *sovereignty* These

२६ तसें नव्हे, आहवनीय अग्नीशीं संबंध आहे म्हणून होमाची व्यवस्था करतां येते. (सि०)

२७ पुन, समास या प्रमाणाचरन शेष (जरी सिद्ध होतें) (हे०)

26 Not so the particular sacrifices can be pointed out as the (Vedic texts quoted) refer to the Âhavaniya sacred fire (Final statement)

27 Again, by means of the authoritative adjustments of the Âchâryas (it is) a subordinate statement (Argument in support of the final statement.)

---

२६ वैदिकाचार्य म्हणतात बौद्धाचा, ज्या वेदवाक्याचा अर्थ विचार चालला आहे त्या वेदवाक्याचा पुढील वाक्याशी संबंध आहे ' आहवनीय अग्नीमध्ये ध्यावे इष्ट पावतो ' ... पायें ... विजयेष्टं ... माने ... जय, राष्ट्रभृत आणि अभ्यातान या ज्या आहुति ... हे ... आहवनीय अग्निमध्ये ... गार्हपत्य ... आहवनीय अग्नि ... गार्हपत्य आणि किंवा आहवनीय अग्नि यांची स्थापना ... होईल? तेव्हां अग्न्याधानानें ... गार्हपत्याहवनीय अग्नी चा संबंध आहे आणि आहवनीय अग्नीचा आणि जय राष्ट्रभृतादि, होमां चा संबंध आहे ... ज्या वेदवाक्यां च्या अर्थाविषयीं वाद चालला आहे त्या वेदवाक्यांचा ... ...

oblations, not being connected with any sacrifice may be offered at any time that one thinks necessary and proper. Thus Vaidikâchârya these oblations are secular as well as sacred in their nature.

26. The Vaidikâchârya replies:—Bouddhâchârya the Vedic texts the interpretation of which you have examined, are connected with the following:—"He obtains what he desires by offering oblations into the Âhavanîya fire. The offerings therefore named *victory sovereignty* and *expansion* are to be offered into the Âhavanîya sacred fire. There can be no Âhavanîya sacred fire without the Gârhapatya fire being established. But neither can there be the Âhavanîya nor the Gârhapatya fire when the rite of the establishment of the sacred fire is not performed. Thus the maintenance of the Gârhapatya and Âhavanîya fires is essentially connected with the Agnihotra; but the oblations called the *victory sovereignty* and *expan*

सूत्राणि.

वैदिकाऽश्वप्रतिग्रहे इष्टिकर्तव्यताधिकरणम् ॥

दोषात् त्विष्टिर्लौकिके स्याच्छास्त्राद्धि वैदिके न दोषः स्यात् ॥ २८ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । यत्र दोषो भवति तत्र दोषनिवारणायेष्टिः कर्तव्या । लौकिके व्यवहारे दोषो जातश्चेल्लौकिकव्यवहारे इष्टिः प्राप्नुयात् । वेदशासनात् तस्मिन्नेव वैदिकव्यवहारे दोषो नास्ति । अत्र दृष्टांतोऽश्वप्रतिग्रहेष्टिः । योऽश्वस्य प्रतिग्रहं करोति तेनाश्वप्रतिग्रहेष्टिः कर्तव्या । अन्यथा वरुणदेवस्तं रोगेण ग्रसति । यतो ज्योतिष्टोमे पौंडरीकेचाश्वप्रतिग्रहो वेदोक्तः । तस्मात् तेन वैदिकाश्वप्रतिग्रहे न दोषोऽस्ति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

वरुणो वा एतं गृह्णाति योऽश्वं प्रतिगृह्णाति यावतोऽश्वान् प्रतिगृह्णीयात् तावतो वारुणान् चतुष्कपालान् निर्वपेत् । तै० स० (२.३,१२,१.) ॥ पौंडरीकेऽश्वसहस्रं दक्षिणा । ज्योतिष्टोमे गौश्चाऽश्वश्च ॥

मात्र उपयोग करायाचा. लौकिक कर्मामध्यें उपयोग करायाचा नाहीं. असें असता, बौद्धाचार्य, सर्व लौकिक कर्मामध्यें याचा उपयोग करावा असें म्हणता हें कसें समजेल?

२७. आचार्यांनीं समाख्या केल्या, वेदाचे विभाग पाडले, वेदांत वर्णिलेल्या कर्मांचीं प्रकरणें बांधलीं, म्हणून ज्या वेदवाक्याच्या अर्थाचा विचार चालला आहे त्याचा आणि वैदिक कर्मांचा परस्परांशीं संबंध आहे असें सिद्ध होतें. आचार्यांच्या समाख्यामध्यें लौकिक कर्मांचा विचार नाहीं. लौकिक

sion are connected with the Âhavanîya fire; therefore, the texts, the interpretation of which is discussed, are to be employed in performing sacred actions only They are not connected in any way with any secular action whatever Bouddhâchârya, how can you, therefore, state that these Vedic texts describe any Vedic action whatever?

27 We have more than once stated that the Âchâryas authoritatively adjusted the Vedas by classifying and dividing them Vaidikâchârya quotes the Âchâryas in support of his proposition and states that the Vedic texts

वेदांत वर्णिल्याप्रमाणें अश्वदान इष्टि करावी हा विचार

२८ तसें नव्हे, दोष होतो म्हणून लौकिक कर्म केलें असतां इष्टि करावी कारण शास्त्रप्रमाणें वैदिक कर्म केलें असतां दोष होत नाहीं, (पू०)

THE SUBJECT OF THE PERFORMANCE OF WHAT IS CALLED THE ASHVA PRATIGRAHA SACRIFICE BEING SANCTIONED IN THE VEDA.

28 Not so, because, a secular action being performed, a fault accrues, this simple sacrifice is to be performed, as there can be no fault in the case of an action being performed as directed by the Veda. (Opponent's statement.)

कर्मांचा आणि वैदिक वाक्यांचा संबंध आचार्यांच्या समान्वया मध्यें नाहींत लौकिक कर्मांचा मुळीं वेदामध्ये विचार नाहीं मग बौद्धाचार्य, लौकिक कर्मांचा आणि वैदिक वाक्यांचा संबंध तुम्ही कसा लावितां तो कळत नाहीं ? तुम्ही वैदिक वाक्यांचा अर्थ लावितां, हें चुकतें

२८ बौद्धाचार्य म्हणतात – वैदिकाचार्य, वेदवाक्यांचा अर्थ लावण्याची रीति तुमची फार चमत्कारिक आहे. वैदिक वाक्यांचा आणि लौकिक कर्मांचा शेषशेषिसंबंध होतो असें आम्ही म्हटलें तर तुम्हास मान्य नाहीं कारण तुम्ही असें सिद्ध करतां कीं, लौकिक कर्मांचा आणि वैदिकवाक्यांचा संबंध नाहीं. हें तुमचें म्हणणें पत्करलें तर पुढील वेदवाक्याची व्यवस्था कशी करावयाची ? आम्हास असें वाटतें कीं, या पुढील वेदवाक्यावरून वैदिक वाक्यांचा आणि लौकिक कर्मांचा शेषशेषिसंबंध

the interpretation of which is discussed explain an action which is a part of a sacrifice, that they determine the relation of a subordinate to a principal sentence and that the adjustments of Âchâryas do not include secular actions or ethics. They do not establish any relationship between ethics and Vedic texts. Ethical questions are not at all discussed in the Veda. Then Bouddhâchârya, how do you connect ethics with Vedic texts? Your attempt at liberal ing Vedic texts is misguided.

28. The Bouddhâchârya observes :— Oh Vaidikâchârya your method of interpreting Vedic texts is rather strange. You do not admit my statement that there is a connection between Vedic texts and ethics. On the contrary you assert that ethics are not inculcated in the Veda. If this assertion were admitted, how could the interp tation of the following sen-

सूत्राणि.

अर्थवादो वा अनुपपातात् तस्मात् यज्ञे प्रतीयेत ॥ २९ ॥ (सि०)॥

भावार्थः । यदा कश्चित् पुरुषोऽश्वप्रतिग्रहं करोति तदा ग्रस्यते स रोगेणेति नानुभूयते नाम न कश्चिदुपपातो भवति । तस्मात् पूर्वसूत्रेऽनुसंहितानां वाक्यानामनुवादत्वं । यद्वेदोक्तं तेन किंचिदप्यदृष्टफलमवकल्प्यते । दृष्टलौकिककर्मणा दृष्टदोषो नोत्पद्यते । यथाऽश्वप्रतिग्रहेण न जलोदरं जायते । यन्न जातं तस्य कथं निवारणं । तस्माद्यज्ञसंबंधेनाऽदृष्टफलकल्पना कर्तव्या । मीमांसकेन बौद्धाचार्यस्य खंडनं न कृतं । अनुपपातग्रहणेन मीमांसकस्य कुक्षिप्रवेशः । बौद्धाचार्यस्येष्टापत्तिरिति चित्यं ॥

आहे असें सिद्ध होतें. हें आमचें वेदवाक्य तरी आहे काय हें पहा. "अरे, वरुण त्याला धरतो, जो अश्वाचें दान घेतो. जितकें अश्वाचें दान घेतो तितकें त्यानें वरुण देवतेला अर्पण करण्याच्या आणि चार कपालांवर भाजण्याच्या पुरोडाशाचा निर्वाप करावा" या वेदवाक्याच्या अर्थावरून जो कोणी अश्वाचें दान घेतो त्यानें वरुण देवतेस पुरोडाश अर्पण करावाचे. मग जर शूद्रानें अश्वाचें दान घेतलें म्हणजे कोणापाशीं मागता किंवा न मागता शूद्राला एखादा घोडा फुकट मिळाला म्हणजे त्या शूद्रानें पाप केलें. त्यानें घोडा घेतलाना? मग शूद्राच्या बोकांडीं वरुण बसणार. कारण शूद्रानें दोष केला. मग या शूद्रानें अश्वप्रतिग्रहेष्टि करावी

tence be adjusted? I believe that the Vedic text to be quoted establishes a relationship between Vedic texts and ethics, in-as much as Vedic texts lay down principles to regulate the conduct of man in common life The Vedic text which I refer to is this "Him who receives the gift of a horse, god Varuna catches, he ought to consecrate as many Purodâsha-cakes—to be baked on four potsherds and to be offered to the god Varuna as there are horses he receives" This Vedic text proves that he who receives the gift of a horse ought to offer Purodâsha-cakes to the god Varuna. Then if a Shûdra receives such a gift, that is, if he gets a horse without asking anybody and without paying any price for it, he commits a sin Has he not accepted the gift of a horse? God Varuna then must catch him,

२९ तसें नव्हे, कांहीं चुकी घडूं नये म्हणून (त्या वेदवाक्यामध्यें) अर्थवाद (सांगितला आहे) म्हणून तें वाक्य यज्ञसंबंधी असें जाणावें (सि०)

29 Not so explanation (is given in the Veda) that there may be no mistake or accident (in the performance of a sacrifice) therefore, (the Vedic text is) to be known as connected with a sacrifice (Final statement)

वैदिकाचार्य, तुम्ही म्हणाल हें कसें ? असें पहा, वैदिक कर्मप्रसंगानें अश्व दिला काय आणि घेतला काय तरी दोष नाहीं कारण अश्वाचें दान करणें किंवा प्रतिग्रह करणें हें वेदास मान्य आहे या विषयीं वैदिक वाक्य कोणतें आहे तें पहा "पौंडरीक याग करतांना हजार घोडे दक्षिणा" "ज्योतिष्टोमास तें एक गाय आणि एक घोडा" हे दोन्ही असें सहजच सिद्ध होतें कीं वैदिक कर्म करतांना घोडा घेतला असतां किंवा दिला असतां दोष नाहीं मग अशा प्रसंगीं प्रायश्चित्त नको मग लौकिक कर्म करीत असतां पाप होतें इतकें बाकी राहिलें आणि त्या दोषाचा परिहार व्हावा म्हणून अश्वप्रतिग्रहेष्टि करावी ही इष्टि शूद्रानें करावी असें निश्चय होईल वैदिकाचार्य यावर थोडा विचार करा

२९ वैदिकाचार्य म्हणतात—पौंडाचार्य, "अरे वरुण त्याला धरतो" इत्यादि वेदवाक्यांच्या अर्थाचा विचार चालला आहे खरें, जो घोड्याचें दान घेतो त्याला जलोदर होतें असें वेदांत वर्णन आहे परन्तु घोड्याचें

that is the Shûdra, under these circumstances would be afflicted; because he has committed a sin What follows? Such a Shûdra ought to perform the simple sacrifice called the *Ashva pratigraha isti* Vaidikâchârya, you will necessarily ask how I can draw such an inference? But see when a horse is given or taken as directed by the Veda in connection with certain sacrifices as the following texts show there can be no sin committed requiring expiation. See these Vedic texts — "In performing the Poundarika sacrifice the gift is a thousand horses." In a *Jyotistoma* sacrifice the gift is a cow and a horse." These texts easily prove that there is no sin in either giving or taking a horse when a sacrifice or a Vedic action is performed. Then there is no necessity for a penance in such a case. There is certainly some provision for a secular gift of a horse; for sin accrues and a penance for removing it is necessary The simple sacrifice called the *Ashva pratigraha isti* is the penance prescribed in the Veda. But such a penance it can be easily seen, is to be performed by a Shûdra Vaidikâ

सूत्राणि.

८ तुवारुणेष्टयधिकरणम् ॥

अचोदितं च कर्मभेदात् ॥ ३० ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । यद्यपि केन किं कर्म करणीयमिति निरूपणं नास्ति तथापि कर्मभेदो विद्यते । तस्माद् येनाश्वप्रतिग्रहः क्रियते तेन न तु कर्त्रा वारुणेष्टिः कर्तव्येति पूर्वपक्षः ॥

दान घेणाराला कोठे जलोदर झालेलें दिसत नाहीं. म्हणजे जसें वेदात वर्णिलें आहे तसें घडून येत नाहीं म्हणून या जलोदराविषयीं जें वेदवाक्य आहे, त्याचा जसा अर्थ तुम्ही करता तसा करायाचा नाहीं. तर अर्थ करायाचा कसा? जर अश्वाचें दान कोणी घेतलें तर त्याला कांहीं तरी अदृष्ट दुःख प्राप्त होईल. तें अदृष्ट दुःख काय हें आम्हास ठाऊक नाहीं. अदृष्टच तें या दुःखाच्या निवारणाकरिता यज्ञामध्यें ही इष्टि सहज होत असते तींत वरुणाला अर्पण करण्याच्या पुरोडाशाचा निर्वाप होत असतो. अशा या अपूर्वविधीचें वेदामध्ये दुसरीकडे वर्णन झालें आहे त्या वर्णनास उद्देशून मागील सूत्रीं घेतलेलें वेदवाक्य आलें आहे म्हणून या वेदवाक्यात केवळ अर्थवादाचें वर्णन झालें आहे. या अर्थवादाचा दुःख या यज्ञाशीं संबंध आहे जसें वेदात वर्णिलें आहे तसें रोगादि सहज प्राप्त होत नाहीं, असें जें वैदिकाचार्य म्हणतात तेणेंकरून बौद्धाचार्याचें खंडन तर होत नाहींच, परंतु वैदिकाचार्यानें म्हणणें वैदिकाचार्यांचच असा येतें,

chârya, you ought to consider this case

29 The Vaidikâchârya observes —" Oh Bouddhâchârya, we discuss the interpretation of the Vedic text "God Varuna catches him" It is also described in the Veda that *he* gets dropsy who receives the gift of a horse But we never find a man, who takes a horse, getting dropsy, that is, we do not find the statements of the Veda realized The Vedic text about dropsy then is not to be interpreted and adjusted as you, Bouddhâchârya, propose What is its true interpretation then? He, who takes a horse, will be afflicted in some unknown way · there will be some invisible suffering Hence such suffering is known as *Adrista* (the unseen) To obviate such a suffering, a simple sacrifice is prescribed in the Veda, and in connection with it the consecration of the Purodâsha cake to be offered to god Varuna is described, and connected with this description or subordinate statement, an original (principal) statement is elsewhere made in the Veda The text quoted under the last sûtra makes, therefore, such a subordinate statement, and merely describ

वारुणेष्टि नावाचा यज्ञ दात्यानें करावा हा विचार

३० पुनः, निरनिराळ्या कर्माचें वर्णन असल्यामुळे (कोणी वारुणेष्टि करावी हें स्पष्ट समजत नाहीं (पू०)

यापा पानर्जानीय विचार करया

१ बौद्धाचार्य ह्मणत —आता लिहा या सूत्रावरील जें वेदवाक्य घतलें आहे त्या वेदवाक्यावरून वारुणी इ कराला असें सिद्ध होतें परंतु त्या वेदवाक्याचा अर्थ जसा तुम्ही म्हणतां तसा असत नाहीं आमच्या मतें जो घोड्याचें दान घेतो त्यानें वारुणेष्टि करावी कारण घोड्याचें जो दान घेतो त्याला वरुण धरितो ह्मणजे जलोदर रोगानें त्याला पछाडितो त्यांतून मुक्त व्हावयाचें म्हणून वेदानें वरुणदेवतेला उद्देशून पुरोडाशाच्या द्रव्याचा निर्वाप करावा असा वेदवाक्याचा अर्थ आहे परंतु कोणी निर्वाप करावा हें वेदवाक्यांत स्पष्ट सांगितलें नाहीं म्हणून वेद वाक्याचा मागील पुढील अर्थ पाहून जो घोड्याचें दान घेतो त्यानें वारुणी इ करून निर्वाप करावा असें बौद्धाचा र्यांचें मत पडलें

THE SUBJECT OF A SACRIFICE CALLED THE *Vâruni sti* BEING PERFORMED BY THE DONOR.

30 Again, on account of different actions being mentioned, it is not shown who is to perform the sacrifice called *Vârunisti* (Opponent's statement)

bes a sacrifice. The reader is to consider whether the reply of the Vaidikâchârya is satisfactory or not The Bouddhâchârya is not refuted by the admission of the Vaidikâchârya that the statements of the Vedas are not realized in this life, but that such unseen fruit is produced as they describe We believe that such an admission injures the cause of the Vaidikâchârya.

30 The Bouddhâchârya states:—"The sacrifice called the *Vârunisti* is enjoined in the Vedic text quoted under the twenty-eighth sûtra. But the interpretation of the text is not to be adjusted in the way you do In my opinion he who receives a gift of a horse ought to perform the sacrifice called *Vârunisti*. Because the Vedic text is—God Varuna catches him that is, such a person is afflicted with dropsy In order to escape such a disease the material for a Purodâsha-cake the Vedic text adds, is to be consecrated to God Varuna. But nothing is said in the Vedic text as to the author of consecration." Considering the context of the Vedic text, the Bouddhâchârya is of opinion, that he, who re-

सूत्राणि.

सा लिंगादार्त्विजे स्यात् ॥ ३१ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । साऽश्वप्रतिग्रहेष्टिर्नाम वारुणीष्टिः आर्त्विजे नाम यजमाने पर्यवस्यति । कथं । लिंगात् । किं लिंगमत्र । पूर्वपदानामुत्तरैः पदैर्यथार्थमभिसंबधः । कानि पूर्वाणि पदानि कान्युत्तराणि च । अनुसंधेयवेदवाक्ये प्रजापतिकर्तृकपूर्वाणि पदानि । वरुणस्तं गृह्णाति योऽश्वं प्रतिगृह्णातीत्याद्युत्तराणि पदानि । अत्रोपक्रमोपसंहाराभ्यां प्रतिगृह्णातिपदस्य प्रतिग्राहयतीत्यर्थोऽवश्यमवकल्पनीयः । तेनानुसंधेयमंत्रे उपसंहारस्योपक्रमेण सह यो विरोधः प्राप्नोति स परिह्रियते । उपक्रमोपसंहाराभ्यामर्थो निर्णेतुं युज्यत इति मीमांसकानां सिद्धांतः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

प्रजापतिर्वरुणायाश्वमनयत्सः स्वां देवतामार्छत् स पर्यदीर्यत स एतं वारुणं चतुष्कपालमपश्यत् तं निरवपत् ततो वै स वरुणपाशादमुच्यत वरुणो वा एतं गृह्णाति योऽश्वं प्रतिगृह्णाति यावतोऽश्वान् प्रतिगृह्णीयात् तावतो वारुणान् चतुष्कपालान् निर्वपेद्वरुणमेव स्वेन भागधेयेनोपधावति स एवैनं वरुणपाशान् मुंचति । तै० सं० (२.३,१२,१.) ॥

ceives a gift of a horse, ought to perform the sacrifice called the Varuṇeṣṭi.

३१ लिंग आहे म्हणून (तो वारुणीष्टि) यजमानानें करावी (सि०)

३१ सूत्रामध्यें आर्त्विज असा शब्द आहे त्याचा यजमान असा अर्थ केला आहे कारण त्याला ऋत्विज आहेत तो कोण? यजमानच. लिंगावरून यजमानानें वारुणीष्टि करावी असें कसें सिद्ध होतें? हें दाखविण्याकरिता वैदिकाचार्य म्हणतात—बौद्धाचार्य तुम्ही वेदवाक्याचा अर्थ कसा लावतां? तैत्तिरीय संहितेतील (२,३,१२,१) या ठिकाणचें सारें वेदवाक्य आपणांपुढें मांडतों "प्रजापतीनें वरुणाला घोडा दिला त्यानें ह्यानें प्रजापतीनें आपला देवपणा कमी केला तो रोगानें पिडला. त्यानें हा वरुण संबंधी चार कपालांचा पुरोडाश पाहिला. त्याचा निर्वाप केला ह्मणून तो वरुणाच्या पाशापासून मुक्त झाला ह्मणून जो घोडा घेववितो (दान करतो) त्याला वरुण धरितो जितक्या घोड्यांचें दान करील तितक्या चार कपालांवर भाजावयाच्या पुरोडाशांचा वरुण देवतेस उद्देशून निर्वाप करावा तो वरुणाकडे आपल्या स्वतःच्या भागा घेऊन जातो त्यालाच तो वरुण पाशापासून सोडवितो' या वेदवाक्याचा अर्थ बसवितांना मागील पुढील पदांच्या अर्थाचा विचार केला पाहिजे. त्याचें सामर्थ्य काय हें पाहिलें पाहिजे वेदवाक्याच्या पहिल्या तुकड्यामध्यें प्रजापतीनें वरुणाला

31 Because, of an inferential statement (the Vedic text) refers to a sacrificer (Final statement)

31 The term *ârtvija* is used in the sûtra. We have interpreted it into a sacrificer or *yajamâna* because *ârtvija* according to Pânini (4. 3 220) is one who has Ritvij priests Such a one is indeed the sacrificer How can an inferential statement establish that the Varunîsti is to be performed by a sacrificer? To show this the Vaidikâchârya observes —Bauddhâchârya, how do you interpret the Vedic text? I place before you the whole passage in the Taittirîya-samhitâ, (2. 3 12, 1.)— Prajâpati brought a horse to God Varuna: Prajâpati decreased his power as a god He was afflicted with a disease He saw the Purodâśa-cake to be baked on four potsherds and to be offered to God Varuna. He consecrated it Well therefore he was released from the meshes of Varuna: Him who gives a horse (literally causes him to be taken) god Varuna catches: He ought to consecrate as many Purodâśa-cakes to God Varuna to be baked on four potsherds and to be offered to God Varuna, as the horses he may give He indeed runs to God Varuna with his own portion (to be offered to him.) He indeed, releases him from the meshes of Varuna. In interpreting this text it is necessary to examine its context, and to determine what its power is. The Vedic text is to be divided

सूत्राणि.

वैदिकपानव्यापादे सौमेंद्रचरुविधानाधिकरणम् ॥

पानव्यापच्च तद्वत् ॥ ३२ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । सोमपान द्विविध प्राप्नोति लौकिकं वैदिकं च । प्रथमेन धातुसाम्यं जायते द्वितीयेनादृष्टफलं । तत्र वमने जाते सोमवामी सौमेंद्र चरुं निर्वपेदिति वेदोक्तं । एष चरुनिर्वापो लौकिकसोमवमने प्राप्नोतीति पूर्वपक्षः । किं कारणं । कृते सोमपाने वैदिककर्म निर्वृत्त । उच्छिष्टसोमपानं वेदे निर्दिष्टं च । तेन वमनाद् वैदिककर्मणि न दोषः प्राप्नोति । अतोऽवशिष्टलौकिककर्मण्येव सोमवमनदोषपरिहारायेष्टिः कर्तव्या । यथा पूर्वं मयोक्तं तद्वदत्र विचार इति पूर्वपक्षकारोक्तिः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

वि वा एष इंद्रियेण सोमपीथेनर्ध्यते यः सोमं वमिति यः सोमवामी स्यात्तस्मै ॥ ६ ॥ एतं ऽ सौमेद्रꣳ श्यामाकं चरुं निर्वपेत् सोमं चैवेंद्रं च स्वेन भागधेयेनोपधावति तावेवास्मिन्निंद्रियꣳ सोमपीथं धत्तो नेंद्रियेण सोमपीथेन व्यृध्यते यत्सौम्यो भवति सोमपीथमेवावरुंधे यदैंद्रो भवतींद्रियं वै सोमपीथ इंद्रियमेव सोमपीथमवरुंधे श्यामाको भवत्येष वाव स सोमः । तै० सं० (२.३,२.७.) ॥

घोडा दिला, प्रजापतीला रोग झाला, प्रजापतीनें वारुणीष्टि केली, आणि प्रजापती रोगांतून सुटला असें हें विशेष वर्णन आहे. त्याच वेदवाक्याच्या दुसऱ्या तुकड्यांत सामान्य वर्णन आहे. त्या सामान्य वर्णनाच्या संबधानें प्रतिगृण्हाति या पदाचा उपयोग झाला आहे. तुम्ही, बौद्धाचार्य, प्रतिगृण्हाति या पदाचा अर्थ 'घेतो' असा

into two parts. In the first part there is a particular description It is this Prajâpati gave a horse to Varuna. He got a disease Prajâpati performed the sacrifice called the Vârunishti, and Prajâpati was released In the second part of the Vedic text there is a general description of the same subject In this connection the term *pratigrihnâti* is used Well, Bouddhâchârya, you take this term in

वैदिककर्म करतांना सोम पिण्यांत चुकी झाली तर सोमेंद्र चरु करावा असें वेदांत विधान आहे हा विचार

३१. पुनः, स्यामप्रमाणेंच (सोम) पानाच्या चुकी (विषयीं आमचें म्हणणें आहे) (पू०)

THE SUBJECT OF THE VEDA ENJOINING AN OBLATION OF BOILED RICE TO BE MADE TO THE DUAL GOD SOMA INDRA IN CASE OF SOME MISHAP IN DRINKING SOMA IN THE COURSE OF A SACRIFICE.

32 In like manner, (the case of) mishap in drinking (soma) is to be disposed of (Opponent's statement)

करितो याच पदाचा अर्थ घेववितो म्हणजे दान करतो असा आम्ही करितो असा अर्थ आम्ही कां क रितों? कारण विशेष आणि सामान्य वचनांची जुळणी पडली पाहिजे विशेष वचनामध्यें प्रजापतीनें घोड्याचें दान केलें त्याला रोग झाला म्हणून त्यानें वारुणेष्टि केली हें आहे सामान्य वचनांत तरी जो घोड्याचें दान करतो त्याला रोग होतो आणि त्यानें वारुणीष्टि करावी तेव्हां मति। इति या पदाचा अर्थ 'दान करतो' असाच नीट बसतो एकाच मंत्राच्या पहिल्या आणि दुसऱ्या मुद्द्याच्या अर्थामध्यें जो विरोध भासत होता तो दूर होतो बौद्धाचार्य, हें तुम्हांस ठाऊक आहेना कीं आमचा मीमांसकांचा असा सिद्धांत आहे कीं ज्या वाक्याचा अर्थ करावयाचा आहे त्याच्या निरनिराळ्या अवयवांच्या अर्थाचें धोरण ठेवून त्या वाक्याचा मुळून एकच अर्थ बसावा

the sense of *he takes*. We interpret it into—*he causes something to be taken*. Why do we thus interpret the term? Because if we did not do so the two parts of the same Vedic passage would conflict with one another and the particular and the general description would not harmonize The particular description is —Prajâpati made a gift of a horse he got a disease then he performed the Vâruni simple-sacrifice Hence the general description ought to be at least, this —he who makes a gift of a horse gets a disease and ought to perform the Vâruni-simple-sacrifice The term *pratigrihnâti* must mean therefore he causes something to be taken that is, he makes a gift of a horse Thus the discrepancy between the two parts of the same Vedic passage is removed Bouddhâchârya, do you not know the doctrine of the Mimansakas that in order to fix the interpretation of the passage its context is to be specially considered, so that its different parts may harmonize?

या सिद्धांताप्रमाणें प्रतिगृण्हाति या पदाचा अर्थ व्याकरणाच्या प्रयोगास न जुमानता दान करतो असाच केला पाहिजे अस्तु हवा तसा वेदवाक्याचा अर्थ आम्ही करतो असें जें, बौद्धाचार्य, तुम्ही म्हणता तें सिद्ध होत नाहीं.

३२. दुसऱ्या एका वेदवाक्याच्या अर्थाविषयीं बौद्धाचार्य कोटी करतात ते असें म्हणतात, वैदिकाचार्य, वेदामध्ये सोम पिण्याचें वर्णन केलें आहेना? उगीच सोम प्यायाचा किंवा यज्ञयागादि करताना सोम प्यायाचा? असें सोम पिण्याचे दोन प्रकार आहेत. एक लौकिक सोमपान आणि एक वैदिक सोमपान. लौकिक सोमपान केल्यापासून शरीर प्रकृति नीट राहते वैदिक सोमपान केल्यानें काही अदृष्ट फल प्राप्त होतें अस्तु. कोणी सोमरस प्याला आणि ओकला तर त्यानें सोम आणि इंद्र या दोघास अर्पण करायाच्या चरूचा निर्वाप करावा. असें वेदात वर्णन आहे. हें वेदाचें वर्णन उद्देशून आमचें असें म्हणणें आहे कीं, उगीच मौजेने जेव्हा आम्ही सोमपान करतों आणि ओकतों तेव्हा ओकण्याच्या चुकीचा दोष दूर व्हावा म्हणून सोमेंद्र चरूचा निर्वाप करावा. का असें तुम्ही वैदिकाचार्य विचाराल? हें पहा, वैदिक कर्म करताना सोमपान केलें की झालें मग सोम पिणारा सोम पिऊन ओकला तर काय चिंता? पुन, वेदामध्यें उष्टा सोम प्याना असेंहि वर्णन आहे या कारणामुळें काहीं

Hence in interpreting the term *pratigrihnâti*, principles of grammar may be disregarded, and the term may be taken as signifying *he makes a gift of a horse* Bouddhâchârya, suffice it to remark that your charge against us that we interpret Vedic passages as it suits our purpose, is not established.

32 The Bouddhâchârya, again, argues as to the interpretation of another Vedic text. He observes "Vaidikâchârya, the Veda describes when to drink Soma Does it? Is it to be drunk in common life or in the course of a Vedic sacrifice? Of course, it can be drunk on any of these two occasions One is profane (Loukika), and the other is sacred (Vaidika) The former conduces to health, the latter produces some invisible fruit. The question is, the Veda describes that boiled rice is to be offered to the dual god Soma-Indra, whenever one drinks Soma and vomits it In this connection I have to ask whether the offering is to be made, no matter when one drinks soma whether as a luxury in common life or in performing a sacrifice, as it is likely that he may vomit it on either occasion As for vomiting in the course of a sacrifice, no fault accrues which calls for expiation for the end of a sacrifice is served, when Soma is drunk What matters it if he vomits what he may have drunk? For the Veda enjoins the *orts of soma-juice to be* drunk For these reasons there is nothing wrong, when one, in the course of a sacrifice, drinks Soma and accidently vomits it But he who drinks Soma as a luxu-

यज्ञयागादि करतांना योगी सोम पिऊन ओकला तर कांहीं दोष पडत नाहीं परंतु प्रकृति स्वस्थ असतांना इच्छेनें जो सोम पितो तो जर ओकला तर दोष पडतो हा दोष दूर व्हावा म्हणून इष्टि केला पाहिजे वरील वारुणीष्टि विषयीं जसा आग्रही वाद केला तसाच आमचा या सोमपानाच्या वृत्तिविषयीं वाद आहे (इतकें हें सूत्राचें रहस्य) वैदिकाचार्य, ज्या वेदवाक्यावरून आग्रही असें म्हणतों तें वेदवाक्य पहा तैत्तिरीय संहिता (२ ३ २, ७) अरे बा, जो सोमरस पिऊन ओकतो, जो सोम ओकणारा होतो त्याचें इंद्रिय म्हणजे वीर्य म्हणजे सोमपानाची शक्ति जाते त्या करितां या साम्नाय्य चरूचा सोमेंद्र देवतेस उद्देशून निर्वाप करावा (तो) आपला भाग घेऊन सोमेंद्र या देवतांकडे धांवतो त्या दोन्ही देवताच यामध्ये सोमपान इमे इंद्रिय घालतात. सोमपानरूप वीर्य त्याचें जात नाहीं सोमदेवतेस उद्देशून तो निर्वाप करतो सोमपान त्याचें टिकतें इंद्र देवतेस उद्देशून निर्वाप करतो—म्हणून सोमपानरूप इंद्रियच त्याचें टिकतें म्हणे। सोमपान (हेंच) इंद्रिय अरे बा, हा साम्नाय्य चरु" या वेदवाक्याचा अर्थाचा विचार करावयाचा आहे बौद्धाचार्य म्हणतात लौकिक सोमपान केलें असतां सोमेंद्र चरूचा निर्वाप करून इष्टि करावी असा या वेदवाक्याचा उद्देश आहे

ry and for health certainly commits a fault when he drinks *soma* rather freely and vomits it. To obviate the evil effects of vomiting *soma* under these circumstances it is necessary to perform a simple sacrifice I have already argued the case of the Vâruṇî simple-sacrifice as it is performed to escape the evil consequences of taking the gift of a horse In like manner I argue in the case of over-drinking soma juice in common life and vomiting it and thus committing a sin (This is the drift of the sûtra.) Vaidikâchârya, I lay before you the Vedic text which supports my statement. See the Taittirîya-saṃhitâ (2 3 2, 7) Well then he who vomits *soma* who is an habitual *soma vomitor* is deprived of his *indriya* or manliness or (the power of) drinking *soma*. For him he may offer boiled colonum to the dual god Soma and Indra He runs with his own portions to Soma and Indra Those two gods indeed place in him manliness, that is, the power of drinking *soma*. He is not deprived of the power of drinking soma When he consecrates an oblation to be made to the god *Soma* he indeed, holds the power of drinking *soma*; and when he consecrates an oblation to be offered to the god Indra, he retains manliness, because drinking *soma* is itself manliness Well then, this is an offering of boiled colonum. This is the Vedic text to be interpreted The Bouddhâchârya states that it applies to drinking *soma* in common life and prescribes a simple sacrifice when *soma* is vomited

सूत्राणि.

शेषात्तु वैदिके स्यादर्थाद्धि लौकिके न दोषः स्यात् ॥ ३३ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन् न । वैदिके कर्मणि वमनदोषे जाते इष्टिः कर्तव्या । लौकिके सोमपाने वमनमिष्टं । तस्मादर्थात्तत्र न दोषो भवति । यत्र न दोषस्तत्र नेष्टिः । यद्यप्ययमर्थवादस्तथापि फलकल्पनापरिहाराय वैदिक एवेति कल्पना न्याय्येति शबरः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

विवा एष इंद्रियेण सोमपीथेनर्ध्यते । तै० सं० (२.३.२,६.) ॥

सौमेंद्रचरोर्यजमानपानव्यापद्विषयताधिकरणम् ॥

तत्सर्वत्राविशेषात् ॥ ३४ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । ऋत्विजां यजमानस्य च विशेषतो निदर्शनं नास्ति । तस्माद् जाते वमन ऋत्विजां यजमानस्य च दोषः प्राप्नोति । तेन सर्वैः सौमेंद्रेष्टिः कर्तव्येति पूर्वपक्षकारो ब्रवीति ॥

स्वामिनो वा तदर्थत्वात् ॥ ३५ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन् न । स्वामिना यजमानेन सौमेंद्रकर्म कर्तव्यं । किं कारणं । तस्य कर्मणो यजमानार्थं वेदे निरूपणं वर्तते ॥

३३ तसें नव्हे वैदिक कर्मांत दोष होतो कारण लौकिक कर्मामध्यें अर्थात दोष होत नाहीं (सि०)

33 Not so, a sin is committed in the case of the miscarriage of a Vedic or sacred action, because there can be necessarily no sin in the case of a Loukika or profane action (Final statement.)

सोम आणि इन्द्र देवतेस उद्देशून जो चरु अर्पण करायाचा तो यजमानानें सोम पिण्यांत चुकी केली असतां करायाचा हा विचार

THE SUBJECT OF THE OBLATION OF BOILED RICE TO BE OFFERED TO THE GODS SOMA AND INDRA BY THE SACRIFICER WHO IS IRREGULAR IN DRINKING SOMA.

३४ यांहीं विशेष वर्णन नसल्यामुळें तें सर्वत्र करावें (पू०)

34 In the absence of a particular description that is to be done on all occasions (Opponent's statement.)

३५ तसें नव्हे, (यजमानानें सोमेंद्र इष्टि करावी) कारण यजमाना करितां तें कर्म आहे (सि०)

35 Not so (the lord of a sacrifice—Yajamâna—ought to perform the Soumendra simple sacrifice) because the sacrifice serves his purpose (Final statement)

३३ वैदिकाचार्य म्हणतात —बौद्धाचार्य तुम्ही वैदिक वाक्याचा विनियोग लौकिक कर्मामध्यें करतां आणि मौजेनें शरीरसुखार्थ हवा तितका सोम पिऊन पाणी ओकला असतां मग त्यानें सोम आणि इंद्र या दोघांस उद्देशून इष्टि करावी असें तुमचें म्हणणें आहे परंतु हें म्हणणें अप्रशस्त आहे गर्भसुध्या रिनो आपैनोर मेहेमी जा

33 The Vaidikâchârya observes :— Bouddhâchârya you state that Vedic texts apply to the ordinary conduct of man in common life and that a simple sacrifice is to be performed in which oblations are to be made to the god Soma and Indra, when one drinks *soma* merely as a luxury and for the sake of his health but rather freely so that he vomits it. But this statement is improper What sin

सूत्राणि.

लिंगदर्शनाच्च ॥ ३६ ॥ (९६०) ॥

भावार्थः । वैदिकपदसामर्थ्याद् यत् पूर्वसूत्रोक्त तत् सिध्यति । कथ । यः सोम वमिति स व्यृध्यते नाम यः सोमं वमति तस्य कर्म विनष्टं भवति । यदर्त्विग्भिः स्वतत्र कर्म न क्रियते तदा कथ तेषा कर्म विफल भवेत् । तस्माद् यजमानस्य वमने जाते तेनैव सौमेद्र कर्म कर्तव्यमिति सिद्धांतः । अस्या विप्रतिपत्तेः किं बीजं । आर्याणा सप्रदायस्य वेदेन सह विरोध इति दर्शयितु पूर्वपक्षकारः प्रयतते । प्रयतते च तस्य निराकरणाय मीमासकः ॥

सोम पितात त्याचा उद्देशच हा की, मनास वाटेल तेव्हा सोम प्यावा, मस्त व्हावे, सोमरस पिऊन ओकावें, नाचावें या मध्यें दोष तो काय ? ज्या उद्देशानें सोमपान करायाचे तो उद्देश सिद्धीस गेला सात दिवस किंवा दहा दिवस शरीरसुखार्थ सोम प्यावा अशी परिपाटीच आहे परतु असा प्रकार वैदिक कर्म करताना घडू नये वैदिककर्म करताना सर्व आचार नेमस्त करावे लागतात जरा चुकले की, दोष झाला, असा दोष लागू नये म्हणून सोमेद्र या देवतेस उद्देशून इष्टि करावी हे योग्य आहे अशा रीतीनें वेदवाक्याचा अर्थ बसविला असता तो योग्य बसतो तेव्हा बौद्धाचार्य, तुमचे म्हणणे कसे पत्करावें ?

३४ सूत्रात 'तें' म्हणून पद आहे याचा अर्थ काय ? ज्या कर्मात

can there be when the Âryas drink *soma* for the sake of their health as they do, whenever they like, make merry, over-drink *soma* and romp about They thus effect by over-drinking *soma* what they seek merriment It is a custom of the Âryas to drink *soma* in this way continuously for seven or ten days But such merriment can not be permitted in the performance of a Vedic action or sacrifice In the case of a sacrifice, everything ought to be done carefully and regularly A little deviation is a fault a sin To escape the evil consequences of such a sin it is proper, therefore, to perform a simple sacrifice, and to offer oblations to the gods Soma and Indra Such an interpretation of the Vedic text in question, is fair Bouddhâchârya, how can then your interpretation be admitted ?"

34 The term *tat* (that) is used in the Sanskrit sûtra

३६ वेदवाक्याच्या पदसामर्थ्यावरून हि (असे सिद्ध होतें) (हे०)

36 Again, (this is established) by the power of the terms of the Vedic text being evident (Argument in support of the final statement)

नामेष पा दर्शांत उद्देशून चरु अपण करावाना तें कर्म बौद्धाचार्य म्हणतात—वैदिकाचार्य तुम्ही वेदवाक्याच्या अर्थाचा संकोच कां क रितां ? कोणाचा पाहिजे त्या यागीं आणि यागीं पाहिजे त्यानें हें कर्म करावें असा आमचा अभिप्राय आहे जो यागी सामरस अधिक पिऊन ओकेल त्याला हें कर्म करावयाचा अधिकार आहे वैदिक यज्ञ करतांना सोम पिण्याचा अधिकार ज्याला आहे त्यानें इष्टि करावी असें तुम्ही म्हणतां. तर हें दोघांना म्हणजे आणखी वैदिक कर्म करण्याचा अधिकार आहे व यजमानासहि वैदिक कर्म करण्याचा अधिकार आहे मग कोणी ऋत्विज यजमानाचें कर्म चाललें असतां मध्येंच सोम पिऊन आरला तर त्यानें स्वतंत्रपणें आपली इष्टि करावी मग इकडे यजमान आपला यागयज्ञ करता आहे आणि मध्येच एक ऋत्विज सोमरस अधिक पिऊन ओकला आ सतां इकडे सोमेष्ट इष्टि करता आहे असा वेदवाक्याच्या अर्थाची व्यवस्था कराची म्हणजे मग गोंधळ होईल

What does it mean? It refers to the offering of boiled rice to be made to the gods Soma and Indra The Bouddhâchârya asks — Vaidikâchârya why do you restrict the sense of the Vedic text to be interpreted? I hold that the Vedic text sanctions an oblation of boiled rice to be offered by any body under any circumstances—any body who over-drinks *soma* On the contrary you state that the oblation of boiled rice is to be offered by him alone whom the Veda permits to celebrate a sacrifice Let this be granted Then all the officiating priests as well as the sacrificer are permitted by the Veda to celebrate a sacrifice Then as the sacrificer is performing his part of a sacrifice some officiating priests may over drink *Soma* and may thus have to perform the Vârunî simple-sacrifice to escape the consequences of over-drinking *soma* and vomiting it Then the interpretation of the Vedic text in question would be that when the *yajamâna* is engaged in the performance of the main sacrifice a subordinate officiating priest can perform an independent simple sacrifice for himself. Thus there would be confusion.

३५ वैदिकाचार्य म्हणतात —बौद्धाचार्य, हें स्पष्टच आहे कीं, यज्ञामध्यें ऋत्विज गौण आहेत मुख्य याग तो

35 The Vaidikâchârya observes :—"Bouddhâchârya, it is plain enough that in relation to a sacrifice the officiating priests

सूत्राणि.

अग्नेयाष्टाकपालस्यावदानमात्रस्य होतव्यताधिकरणम् ॥

सर्वप्रदानं हविषस्तदर्थत्वात् ॥ ३७ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः। सर्वं हविरग्नये प्रदातव्य। कुतः। अग्नये तदिति वेदोक्तत्वात ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

यदाग्नेयोऽष्टाकपालोऽमावास्यायांच पौर्णमास्यां चाच्युतो भवति। तै० सं० (२.६,३,३.) ॥

निरवदानात् तु शेषः स्यात् ॥ ३८ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः। यत् पूर्वपक्षकारेणोक्त तन् न। सर्वस्य हविषो ह्यवदानमात्रस्यैव वेदे निरूपणं स्पष्टं दृश्यते। तस्माद् ह्यवदानमात्रस्य प्रधानत्वं। यदवशिष्टं तच्छेषः। निष्कृष्यावदानं निरवदानमिति शाबरः ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

द्विर्हविषोऽवद्यति। ह्यवदानं जुहोति ॥

यजमान मुख्याच्या सवयानें वेदवाक्याचा अर्थ बसत असतां ओढाताण करून गौणार्थी त्याचा संबंध बसवू नये. असा आम्हा मीमांसकाचा संप्रदाय आहे म्हणून वैदिक कर्म करित असतां यजमान जर सोमरस पिऊन ओकला तर त्यानें सौमेंद्र इष्टि करावी असा वेदवाक्याचा अर्थ आहे

३६. जो सोमरस पिऊन ओकतो त्याचें कर्म विघडतें. आणि सोमपानरूप कर्म यजमानाचेंच आहे. कारण

are merely subordinate agents, the principal agent being the sacrificer himself We, Mîmânsakas, hold that when a Vedic text can directly refer to a principal agent, it ought not to be interpreted as applying to subordinate agents The Vedic text in question, therefore, means that when the sacrificer—the principal agent commits the sin of over-drinking and vomiting *Soma*, he ought to perform the Soumendra-simple sacrifice "

36 His sacrifice is marred who over-drinks *Soma*, and

अग्नीला अर्पण करण्याकरितां आठ कपालांवर भाजलेल्या पुरोडाशाचीं दोनच अवदानें अर्पण करावयाचीं हा विचार

३७ हवीचें सर्व एक अवदान करावें, कारण (वेदामध्यें) त्याचें प्रयोजन (असें वर्णिलें) आहे (पू०)

३८ तसें नव्हे, तुकडे पाडून अवदान घेतल्यानें शेष राहावा (सि०)

THE SUBJECT OF TWO PORTIONS—OF A PURODĀSHA CAKE BAKED ON EIGHT POTSHERDS AND TO BE OFFERED TO AGNI—BEING PERMITTED TO BE OFFERED

37 The whole of the offering is to be made (at once) because its purpose (is thus pointed out in the Veda) (Opponent's statement)

38 Not so there ought to be a residue on account of (the two oblations) being cut up (from the Purodāsha-cake) (Final statement)

ऋत्विजांना स्वतंत्र पणच नाहीं. ते जें जें करतात तें यजमानाकरितां मग त्याचें कर्म बिघडलें त्यानेंच सौमेंद्र इष्टि करावी हें स्पष्ट आहे. बौद्धाचार्याचा आणि वैदिकाचार्याचा असा वाद कां झाला हें समजून घेतांना वाचकांनीं असें लक्षांत ठेविलें पाहिजे कीं आर्यांचा संप्रदाय आणि वेद या मध्यें विरोध आहे असें सिद्ध करण्याचा बौद्धाचार्याचा यत्न आहे आणि त्याचें खंडन करण्याचा वैदिकाचार्य यत्न करतात, हें सहजच आहे.

३७ बौद्धाचार्य म्हणतात.—दुसऱ्या एका वेदवाक्याच्या अर्थाविषयीं आम्हांस विचार करावयाचा आहे. तें वेदवाक्य हें—"अमावास्येच्या दिवशीं किंवा पौर्णि

drinking Soma is the act of the sacrificer himself; because the officiating priests are not independently recognized. Whatever they do is done for the principal agent. It is plain therefore that he whose sacrifice is marred ought to perform the Soumendra—simplesacrifice. The reader can easily understand the bearing of this controversy when he remembers that the Bouddhāchārya is determined to show that the injunctions of the Vedic text conflict with the customs and practices of the Āryas, and that the Vaidikāchārya naturally tries to defend them

37 The Bouddl āchārya states — I have to examine the interpretation and application of another Vedic text. It is this. A Purodāsha-cake—to be baked

सूत्राणि.

उपायो वा तदर्थत्वात् ॥ ३९ ॥ (आ०) ॥

भावार्थः । सर्वहविःप्रदानार्थं द्विष्टमुपायमात्र । यद्धोतव्यं तद् द्विरवखण्डनेन होतव्य । तस्माद् यत् मीमांसकेनोक्त तत् न । कृत्स्नं हविर्होतव्यमिति न्याय्यं ॥

कृतत्वात्तु कर्मणः सकृत् स्याद् द्रव्यस्य गुणभूतत्वात् ॥ ४० ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारिणोक्त तत् न । सूत्रस्यास्य द्वे दले विद्येते । प्रथमदलेन सकृद् हविषः प्रदानं कृत चेद् याग· कृतः । कृते यागे तस्य कृतत्वं । पुनः द्वितीययाग विना हविःप्रदान कर्तुं न शक्यते । प्रथमयागाद् द्वितीययागो भिद्यते । तस्माद् यागस्यावृत्तिः । किमर्थमावृत्तिरेषा । द्रव्यस्य यागेन सह सबधात् । कः स सबध· । यागस्य प्राधान्यं द्रव्यस्य गौणत्व । गौणस्य व्यवस्थार्थं या प्रधानस्यावृत्तिः प्राप्नोति साऽन्याय्या । तस्मात् कृत्स्नस्य हविषो द्विरवखण्डनेन न हवन । कि तर्हि । सर्वस्माद् हविषो द्वौ खण्डौ होतव्यौ । अवशिष्ट हविः संग्रहीतव्यं च ॥

भज्या दिवशीं आठ कपालावर भाजलेला आणि अग्नीस अर्पण करण्याचा पुरोडाश अर्पणकेला मग अच्युत म्हणजे ध्रुव होतो" हें वेदवाक्य उद्देशून आम्ही असें म्हणतों सारा पुरोडाशरूप हवि एकदम अग्नीस अर्पण करावा त्याचे तुकडे तुकडे करून, निरनिराळीं अवदानें घेऊन, अग्नीला पुरोडाश अर्पण करू नये. परतु तुम्हा आर्यांचा सप्रदाय कसा आहे तो पहा ते त्या

on eight potsherds and to be offered to Agni (if offered) either on the new or the full moon day becomes permanent" This Vedic text sanctions that a whole Purodâsha-cake baked on eight potsherds constitutes one offering, and that it is not to be divided into parts and to constitute separate offerings But see what the custom of the Âryas on this point is They cut the Purodâsha-cake into two parts to be offered to Agni as two independent oblations This sa-

३९ तसें नव्हे, पुरोडाशाचें प्रयोजन साधावें म्हणून (हा) उपाय (आहे) (आ०)

४० तसें नव्हे, कर्म केलें की, तें एकदां, कारण द्रव्य हें गौण आहे (आ० नि०)

39 Not so a purpose (is to be served) because (a Purodâsha cake being mentioned) (it is) a means (Doubt)

40 Not so, an action (sacrifice) being perform ed (it is to be considered as the whole, being) once. (performed) because the materials (used are only) subordinate (Doubt re moved)

पुरोडाशाचे दोन तुकडे पाडून, दोन अवदानें करून, ते अग्नीस अर्पण करतात हा त्याचा समवाय वेदास सोडून आहे असें जें आम्हीं वेदवाक्य घेतलें आहे त्यावरून स्पष्ट दिसतें

३८ वैदिकाचार्य म्हणतात – "बौद्धाचार्य, पुरोडाशाचे दोन तुकडे काढून त्यांचेत आणि काहीं पुरोडाश अवशिष्ट राखावा असा वेदवाक्याचा अर्थ आहे दुसऱ्या वेदवाक्यावरूनहि असें सिद्ध होतें. '(पुरोडाशस्य हवीषी)' दोन अवदानें काढतो हें एक वेदवाक्य, दुसरें, 'दोन अवदानांचें हवन करतो' या वेदवाक्यांस घेऊन अर्थ पाहिला असतां तुम्ही घेतलेल्या वेदवाक्याचा अर्थ असा होतो कीं, आठ कपालांवर भाजलेल्या पुरोडाशाचीं दोन अवदानें काढून तीं अग्नीस अर्पण करावीं, आणि काहीं पुरोडाश बाकी राखावा" असें वैदिकाचार्यांचें म्हणणें पडलें तैत्तिरीय संहितेंतील वाक्य घेऊन बौद्धाचार्य मा

orificial practice therefore con flicts with direct injunctions of the Veda as is shown by the il lustrative text I have quoted and interpreted

38 Two Vedic texts to be quoted bear on this subject. They distinctly state that after two offerings are taken from a Purodâsha-cake, a part of it ought to remain One of the Vedic texts is — He cuts up twice (two of ferings) from the (m n) obla tion." The other Vedic text is—"He sacrifices two offerings." The Vaidikâchârya observes :— Bouddhâchârya, these Vedic texts fix the interpretation of the text (quoted under the preced ing sûtra.) It ought to mean then that two offerings—cut up from the Purodâsha-cake baked on eight potsherds—are to be made unto Agni and that a part of the Purodâsha-cake ought to be left as a residue." It is to be observed that the Bouddhâ chârya bases his argument upon a text in the Taittiriya-sanhita, and that the Vaidikâchârya seeks to refute him by quoting texts

सूत्राणि.

शेषदर्शनाच्च ॥ ४१ ॥ (हे०) ॥

भावार्थः । वेदेऽवशिष्टहविषः स्पष्टनिरूपणं दृश्यते । तस्मादवशिष्ट हविः संग्रहीतव्यं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

शेषात् इडामवद्यति । शेषात्स्विष्टकृतं यजति ॥

सर्वशेषैः स्विष्टकृदनुष्ठानाधिकरणम् ॥

अप्रयोजकत्वादेकस्मात् क्रियेरन् शेषस्य गुणभूतत्वात् ॥ ४२ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । स्विष्टकृत्कर्मणि भिन्नहविषां भिन्नशेषा विद्यंते । तत्र ये शेषास्ते गुणभूताः । तेनैकस्मात् शेषाद् हवनं कर्तव्य । कुतः । शेषाणां किंचिदपि प्रयोजकत्वाभावात् ॥

हतात. तैत्तिरीय संहितेच्या बाहेरील वाक्यें आणून वैदिकाचार्य या वाक्याची व्यवस्था करतात हें वाचकांनीं लक्षांत ठेवावें.

३९. बौद्धाचार्य म्हणतात —"वैदिकाचार्य, तुम्हीं जीं वेदवाक्यें घेतलीं आहेत त्याची व्यवस्था आम्हास करता येते पुरोडाशाचे दोन तुकडे पाडून दोन अवदानें द्यावीत खरी. त्याच्या वर तूप लावण्याचा संस्कार करावा खरा. तरी असें करणें हा पुरोडाश अर्पण करण्याचा उपाय आहे एणेंकरून सारा पुरोडाश एकदम अर्पण करू नये असा निषेध सिद्ध होत नाहीं म्हणून सारा पुरोडाश अर्पण करावा हें योग्य आहे."

other than those in the Taittirîya-sanhitâ

39 The Bouddhâchârya observes Vaidikâchârya, the interpretation of the Vedic texts you have quoted can be adjusted Though according to the Vedic text two offerings are to be cut up from the Purodâsha-cake, and though these are to be acted upon by putting clarified butter upon them, yet this is only the means of preparing the Purodâsha for its being offered up This preparation, therefore, does not prohibit the Purodâsha—the whole Purodâsha from being offered up I, therefore, state that the Vedic text in question prescribes the offering of the whole of the Purodâsha-cake

40 This sûtra consists of two parts—the first stating that when

४१ पुनः, शेष (राहिलेला असें येथील वर्णन) दिसल्यामुळें (हे०)

41 Again, (the above interpretation of the Vedic text is to be accepted,) because of the remainder of the Purodâsha being mentioned (in the Veda) (Argument in support of the final statement.)

सारे अवशिष्ट राहिलेल्या पदार्थांचा स्विष्टकृत् याग करावा हा विचार

४२. सारे अवशिष्ट राहिलेले पदार्थ (स्विष्टकृताचें) साधन नाहींत म्हणून एका अवशिष्ट राहिलेल्या पदार्थापासून (तो स्विष्टकृत् इष्टि) करावी कारण अवशिष्ट राहिलेला पदार्थ त्याचा गुण आहे [पू०]

THE SUBJECT OF THE OFFERING TO THE SVISHAKRIT FIRE CONSISTING OF THE RESIDUE OF ALL OFFERINGS.

42 Because of (the residue of all the offerings) not being the means, (these) are to be performed from the residue of one offering, because the residue is (merely) a subordinate material (Opponent's statement.)

१ या सूत्राचा हेतु दर्शपूर्णमास प्रथम दशामध्यें असें वर्णन केलें आहे कीं पुरोडाशरूप हवि अग्नीस एकदां अर्पण केला कीं, याग सिद्ध झाला म्हणजे याग होऊन चुकला म्हणजे पुनः जर हवि अर्पण करावयाचा तर पुन याग केला पाहिजे म्हणजे पहिला याग निराळा दुसरा याग निराळा म्हणजे यागाची आवृत्ति करावी असें सिद्ध झालें आतां अशी आवृत्ति कां करावी? द्रव्याचा आणि यागाचा संबंध आहे म्हणून पुरोडाशरूप द्रव्याचा आणि यागाचा काय संबंध

the offerings of the Purodâsha-cake are thrown into Agni, the sacrifice is performed—it is completed. If another offering is to be made to Agni, a second sacrifice ought to be performed. Under these circumstances the two sacrifices would be different. All these statements amount to this that the sacrifices are to be repeated How is this repetition to be explained? There is a relationship between a sacrifice and its materials. Materials are only the subordinate means the sacrifice itself is the principal end sought. It is the relationship between the qualified and its qualities. In order that the qua-

सूत्राणि.

संस्कृतत्वाच्च ॥ ४३ ॥ (हे०) ॥

भावार्थः । स्वप्रतिपादनदार्ढ्याय पूर्वपक्षकारः पुनर्ब्रवीति । सर्वेषां हविषां पूर्वं जातसंस्कारत्वं । तेन यत् प्रधान हविस्तदपि सस्कृत । तेन पुनः सस्कारापेक्षा नास्ति । अत एकस्माच्छेषो होतव्यो न तु सर्वेभ्यः ॥

आहे? द्रव्य गौण, याग मुख्य. असा गुणगुणिसबध आहे गौणाची व्यवस्था लागावी म्हणून प्रधानाची आवृत्ति झाली असता दोष आहे म्हणून आगठ्याचे काडया एवढे सर्व पुरोडाशाचे दोन तुकडे पाडून तो पुरोडाश अग्नीस क्रमानें अर्पण करावा असा वेदवाक्याचा अर्थ नाहीं. कसा अर्थ तर? सान्या पुरोडाशातून दोन तुकडे घेऊन त्याचे हवन करावें. आणि काहीं पुरोडाश बाकी राखावा असा या वेदवाक्याचा अर्थ आहे

२१ वैदिकाचार्य म्हणतात —या सबधानें वेदवाक्यें कशीं आहेत तीं पहा. "शेष राहिलेल्या पुरोडाशामधून अवदान घेऊन इडा नावाचा भक्ष सिद्ध करतो" दुसरे वाक्य "शेष राहिलेल्या पुरोडाशांतून अवदान घेऊन स्विष्टकृत् नावाचा याग करतो" या वेदवाक्यावरून पुरोडाशातून शेष ठेवावा असें वेदांत स्पष्ट वर्णन आहे. म्हणून बौद्धाचार्य तुमचें म्हणणें अप्रशस्त आहे.

२२. बौद्धाचार्य वैदिकाचार्याची कोंडी करावयास पाहतात. ते असें म्हण-

lities may be adjusted, the principal cannot be repeated For these reasons it is to be seen that the Vedic texts in question do not prescribe that bits of the whole Purodâsha-cake—after being cut up, each as big as the joint of a thumb—are to be at once offered into fire in an order What do the texts prescribe then? Two bits are to be cut from the whole Purodâsha and to be offered This completes a sacrifice rather than an offering And the part of the Purodâsha, that remains, is to be reserved for use

41 The Vaidikâchârya observes "Bouddhâchârya, see what other texts bearing on this subject are "He cuts up (the portion to be eaten up by the officiating priests and the sacrificer) as their sacrificial food (idâ), from the remaining Purodâsha" The second Vedic text is "He sacrifices unto Svistakrit fire by means of the remaining (Purodâsha)" The Vedic texts show that the Veda directly prescribes that a part of the Purodâsha is to be reserved for use Bouddhâchârya, your interpretation of the Vedic text is, therefore, improper

42, The Bouddhâchârya seeks

४३ पुन, संस्कार केलेला असतो म्हणून (हे०)

सार — वैदिकाचार्य दर्शपौर्णमासा सारखी इष्टि केली, त्यामध्यें कांहीं हवि दिले; त्या हवींचा निरनिराळा संबंध आहे त्या निरनिराळ्या हवींचे शेष राहतात त्यांतून इडाभक्षण प्राशित्रभक्षण। आणि स्विष्टकृत् आहुति, हे तीन प्रकार करावयाचे वैदिकाचार्य, अवशिष्ट राहिलेल्या हवी पासून हीं कर्मे करावीं असें तुम्ही म्हणतां परंतु या तुमच्या म्हणण्याचा अर्थ आम्हास स्पष्ट कळत नाहीं एका हवींतून अवशिष्ट राहिलेल्या द्रव्याच्या योगानें इडाभक्षण, प्राशित्रभक्षण, आणि स्विष्टकृत् याग हीं कर्मे करावींत. निरनिराळ्या हवींतील अवशिष्ट राहिलेलें शेष कांहीं वं घेण्याची आवश्यकता नाहीं कारण अवशिष्ट राहिलेलें द्रव्य केवळ या कर्माचा गुण आहे, कारण सारे गुण सेपून सारखे प्रधान कोणत्या तरी एका हवींतील जें अवशिष्ट राहिलें त्यांतून हीं कर्मे केलीं म्हणजे झालें असें आमचें म्हणणें आहे सूत्रांतील करावीं या क्रियेचें कर्म "तीं" असें समजावें तीं म्हणजे तीन यांतलीं कर्मे

४३ पूर्वपक्षकार आपलें बोलणें दृढ करितो तो असें म्हणतो कीं दर्श मध्य किंवा पूर्णमासेष्टि मध्यें दान

43 Again, because of the materials of the offerings of the main sacrifice being already acted upon (Argument in support of the *opponent's statement*)

to bring the discussion to a point —Vaidikâchârya, the new or the full moon sacrifice, for instance is performed. Certain offerings are offered—offerings connected with different gods part of these offerings is reserved to be used as sacrificial food (idâ) as the special food for the Brahma priests and as offerings to the Svistakrit. These three are separate arrangements. Vaidikâchârya, you say that these arrangements are to be effected by means of the residues of all the offerings of the main sacrifice, such as the new or the full moon sacrifice. But I do not understand the basis of your statement I state that these three arrangements—such as the distribution of the sacrificial food among all the priests and the sacrificer (Idâbhaksana) the presentation of a special dish of sacrificial food to the Brahma priests (Prâshitra bhaksana) and the offering to the Svistakrit fire—can be effected by means of the residue of one offering connected with the main sacrifice and that there is no necessity of using the residues of all offerings because the residue of an offering is merely subordinate—a mere quality Because all qualities or subordinate agents are equally important I repeat that all the three ar

सूत्राणि.

सर्वेभ्यो वा कारणाविशेषात् संस्कारस्य तदर्थत्वात्
॥ ४४ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न । विशेषतः कारणं न वर्तते । येनैकं हविः प्रदेयं भवेत् । सर्वाणि हवींषि संस्कृतानि सन्ति । संस्कारस्तु हविः प्रदानार्थं । तस्मात् सर्वेभ्यः प्रधानहविःशेषेभ्योऽवदानानि ग्रहीतव्यानीति सूत्रार्थः ॥

पुरोडाश करावे लागतात, आणि तीन प्रधान देवतेला निरनिराळ्या आहुति द्याव्या लागतात. परंतु या आहुतींच्या संबंधानें प्रयाज किंवा अनुयाज इत्यादि जे संस्कार होतात ते संस्कार एकदा होतात. मग अंगकर्मांच्या योगानें प्रधानावर एकदा संस्कार होतो. म्हणूनच, वैदिकाचार्य, एका पुरोडाशातून अवशिष्ट जें राहिलें त्याच्याच योगानें स्विष्टकृत् आहुति द्यावी हें योग्य आहे. निरनिराळ्या पुरोडाशाचीं अवशिष्टें घेण्याची आवश्यकता नाहीं.

rangements can be effected by using the residue of one offering only The term *these*, nominative to the verb *are to be performed*, is to be understood and refers to the three arrangements spoken of

43 The Bouddhâchârya adduces an argument in support of his statement made in the preceding sûtra. He observes that in performing the new or the full moon sacrifice three Purodâsha-cakes are to be prepared, and three principal gods are to be sacrificed to But such operations as of chaunting the *Prayâja mantra* and *Anuyâja mantra* are performed upon these offerings only once Hence the operations to be performed upon a main offering which are acted upon once only are determined by subordinate offerings It is, therefore, proper, Vaidikâchârya, to take all the offerings connected with the simple sacrifice from the residue of one main offering only The residues of different Purodâsha-cakes are not to be used

४४ तसें नव्हे, सर्वांची (अवशिष्ट योजावीत) कां तर विशेष कारणाचें निरूपण नाहीं कारण जो संस्कार करायाचा तेणेंकरून प्रधानाचें प्रयोजन साधतें (सि०)

44 Not so, from all (the purodâsha cakes bits are to be cut up as offerings) because of the absence of a special reason Because the preparatory operation performed upon a main offering serves its propose (Final statement.)

४४ वैदिकाचार्य :– बौद्धाचार्य, तुमचें हें म्हणणें प्रशस्त नाहीं पुरोडाशावर संस्कार केले ते कशाकरितां? तर त्यांची प्रधान आहुति या संबंधानें त्यावर योग्य संस्कार व्हावा. स्विष्टकृत आहुतिमध्यें पुरोडाशांतील अवशिष्टाची योजना करून त्यांची प्रतिपत्ति करायाची हा एक संस्कारच आहे मग त्याचा पुरोडाशाच्या अवशिष्टाची अशी योजना केली नाहीं तर त्याच्या संबंधानें प्रतिपत्ति हा संस्कार चुकेल मग संस्कार जर चुकला तर संस्कार आपोआप कसे साधले? आणि प्रधान द्रव्यावर सारे संस्कार झाले असें आम्हास कसें म्हणतां येईल? म्हणून या एका कारणानेंहि, बौद्धाचार्य तुमचें म्हणणें आम्हास पटत नाहीं. शिवाय, एकाच पुरोडाशाचें अवशिष्ट घ्यावें आणि त्यानेंच स्विष्टकृत कर्म करावें असें वेदांत विशेष वचन तरी कोठें आढळतें आहे? असें विशेष वचन कोठें आढळलें नाहीं. या दुसऱ्या कारणानें तुमचें म्हणणें आम्हास, वैदिकाचार्य, पटत नाहीं आमचें म्हणणें असें आहे कीं, प्रधान देवतेकरितां केलेल

44 The Vaidikâchârya observes —" Bouddhâchârya, what you state is not reasonable. Why are preparatory operations performed upon Purodâsha-cakes? Because as main offerings, they require to be acted upon in a particular way The use of such Purodâsha-cakes in the simple sacrifice known as the Svista krit is only a subsidiary operation For this disposes finally of the residues of Purodâsha cakes as it constitutes what is known in the Pûrva Mîmâ'sâ as *pratipatti*, e g final disposal of an unused portion of a sacrificial material. Now then when the residue of a Purodâsha-cake is not used in the *svistakrit* simple-sacrifice ar important operation—to be performed upon it—is omitted that is, the main offerings consisting of the Purodâsha-cakes could not, under these circumstances, be acted upon in every way prescribed in the Veda. For this reason, Bouddhâchârya, I cannot admit your statement. Again, your statement is not supported by any direct Vedic text—your statement that the residue of any of the three purodâsh -cakes prepared for the main sacrifice may be used as an offering in the

सूत्राणि.

लिंगदर्शनाच्च ॥ ४५ ॥ (हे०) ॥

भावार्थः । लिंग च दृश्यते । स्पष्टः सूत्रार्थः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

देवा वै स्विष्टकृतमब्रुवन् हव्यं नो वह । सोऽब्रवीत् वरं वृणै भागो मेऽस्त्विति । वृणीष्वेति तेऽब्रुवन् । सोऽब्रवीदुत्तरार्धादेव मह्यं सकृत् सकृदवद्यात् ॥

प्राथमिकशेषात् स्विष्टकृदाद्यनुष्ठानाधिकरणम् ॥

एकस्माच्चेद्यथाकाम्यविशेषात् ॥ ४६ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । कस्मात् चिदेकस्मात् शेषात् प्रथमं हविर्ग्रहणीयं चेद् यथा यजमान इच्छति तथा स शेषो भवेत् । प्रथमो द्वितीयः तृतीय इति क्रमभंगः स्यात् नाम द्वितीये स्थाने तृतीयो भवेत् । तेन सर्वत्रानियमापत्तिः ॥

जे तीन पुरोडाश त्या पुरोडाशाच्या आहुति प्रधान देवते करिता देऊन तिहींतून तीन जीं निरनिराळीं अवशिष्टें राहिलीं त्याच्या योगानें स्विष्टकृत् साधावाचें.

subsidiary simple sacrifice known as svistakrit. I, therefore, cannot admit your statement My proposition is that in the case of the Svistakrit subsidiary simple sacrifice, the residues of the three Purodásha-cakes intended for the main gods of the main sacrifice, such as the new or the full moon sacrifice, are to be used "

४५ पुनः, वेदवाक्य हि असेंच अढळतें म्हणून (हे०)

45 Again because of an inferential statement (made in the Veda.) (Argument in support of the final statement.)

पहिल्या पुरोडाशाच्या अवशिष्टांतून स्विष्टकृत् कर्मास आरंभ करावा हा विचार

THE SUBJECT OF THE RESIDUE OF THE FIRST PURODÁSHA CAKE IN THE MAIN SACRIFICE BEING USED FOR THE FIRST OFFERING IN THE SVISTAKRIT-SACRIFICE.

४६ (कोणाच्या तरी) एका (पुरोडाशां) तून (स्विष्टकृताकरितां पहिली आहुति घ्यावी) असें म्हटलें तर (यजमानाची) जशी विशेष इच्छा असेल त्याप्रमाणें (त्यानें वागावें) (पू०)

46 If (it be admitted that the first offering to be made in connection with the svistakrit-sacrifice may be taken) from any one (of the three Purodásha-cakes,) then as the Yajamána specially wishes, so the order of the offerings may be established. (Opponent's statement.)

४५. वैदिकाचार्य म्हणतात—बौद्धाचार्य, आम्ही जसें म्हटलें तसें वेदवाक्यांत वर्णन केलें आहे. तें वेदवाक्य कोणतें म्हणाल तर हें पहा "देव रे स्विष्टकृत नांवाच्या अग्नीला बोलले बाबा, आमचा हव्यभाग ने. तो म्हणाला—माझा भाग असावा असा वर मागूं कां? ते म्हणाले वर माग. तो म्हणाला (पुरोडाशाच्या) मागील अर्धांतून मजकरितां एक वेळ एक वेळ अवदान घ्या' बौद्धाचार्य, या वेदवाक्यांत 'एक वेळ' 'एक वेळ' अशीं पदें आलीं आहेत. त्यांच्या सामर्थ्यानें

(पु—१)

45 The Vaidikáchárya observes:—"Bouddháchárya, I have some foundation for my statement in the Veda, see the text I quote. "Oh, gods said to the Svistakrit Agni—carry our offerings: He said—may I ask for a boon—let there be my share (of the sacrificial offering)? They said—ask a boon: He said—from the latter half itself he may cut up once, once, (an offering for me)' Bouddháchárya, you notice the word once repeated in this Vedic text. The significant power of this repetition shows that the residues of the three Purodásha-cakes are to be

सूत्राणि.

मुख्याद्वा पूर्वकालत्वात् ॥ ४७ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । पूर्वकाले प्रधानहविःप्रदानसमये यः प्रथमो यो द्वितीयो यस्तृतीय इति यो गृहीतपूर्वः क्रमः तेनैव क्रमेण तेषां प्रथमादीनां ग्रहणं । गृहीतपूर्वक्रमस्य भंगे कारणं नास्ति । छंदतो न व्यतिक्रमः करणीयः ॥

पुरोडाशविभागस्य भक्षतार्थाधिकरणम् ॥

भक्षाश्रवणाद् दानशब्दः परिक्रये ॥ ४८ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । येन वेदवाक्येन ब्रह्मणे होत्र आग्नीध्राय च हविःशेषा दीयंते तस्मिन् वेदवाक्ये भक्षणार्थं ते दीयंतामिति नोक्तं । तस्मादेतेन दानेन ब्रह्मादीनामृत्विजां भृत्यत्वेन परिक्रयो भवति । कुतः । य एव श्रुतस्योत्सर्गे दोषः स एवाश्रुतपरिकल्पनायामिति शबरः । तस्मात् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

इदं ब्रह्मणः । इद५ होतुः । इदमध्वर्योः । इदमग्नीधः । तै० ब्रा० (३.३,८,८.) ॥

वरून निरनिराळ्या पुरोडाशांतील जे राहिलेले अवशिष्ट भाग त्यांच्या योगानें स्विष्टकृत् कर्म साधावें.

४६ आर्यांच्या संप्रदायामध्यें आणि वेदामध्यें विरोध आहे असें दाखविण्याकरितां बौद्धाचार्य झटतात ते पुन असे म्हणू लागले वैदिकाचार्य, तुम्ही स्विष्टकृताच्या संबधानें इतके वेळ जे बोलला तें जरी पतकरलें तरी या स्विष्टकृत कर्मांच्या संबधानें अन्यवस्था आहे ती आहेच. तीन पुरोडाशांतून स्विष्टकृताकरिता अवदान घ्यायाचें. का होईना तीन पुरोडाश आहेत त्यांतून

used in the subsidiary simple sacrifice known as Svistakrit

46 The Bouddhâchârya seeks to establish that the injunctions of the Vedas conflict with the customs and practices of the Âryas He observes —"Vaidikâchârya, all your arguments advanced to prove the necessity of the svistakrit-simple-sacrifice, have not convinced me of there being no confusion about it You say that the offerings for the svistakrit-simple sacrifice are to be taken from the three Purodâsha-cakes prepared for the main sacrifice I grant this Again, the three Purodâsha-cakes may be

४७ तसें नव्हे, मुख्यांतून प्रथम अवदान घ्यावें कारण कालक्रमानें तो पूर्वी आहे (सि०)

भक्षाचें प्रयोजन साधावें म्हणून पुरोडाशाचा विभाग हा विचार

४८ भक्षाचें वेदांत स्पष्ट वर्णन नसल्यामुळें दान शब्दाचा अर्थ विकत घेणें (असा करावा) (पू०)

47 Not so, the first offering is to be taken from the principal Purodâsha, because of its being first in order of time. (Final statement.)

THE SUBJECT OF THE DIVISION OF THE PURODÂSHA-CAKE SERVING THE PURPOSE OF ITS BEING EATEN

48 Because eating a (Purodâsha) is not mentioned in the Veda, the term *dâna* (is used in the Veda) in the sense of a purchase (Opponent's statement.)

हा पहिला पुरोडाश, हा दुसरा पुरोडाश आणि हा तिसरा पुरोडाश असा त्यांची निरनिराळ्या रीतीनें व्यवस्था करतां येईल मग अमकाच पहिला, अमकाच दुसरा, अमकाच तिसरा असा क्रम राहणार नाहीं पण असा क्रम आर्य संप्रदायाप्रमाणें ठेवला जातो त्याला वेदाचा आधार आहे कोठें ? ह्मणून वेदामध्यें आणि आर्यसंप्रदायामध्यें विरोध आहे आमचें हें असें आहे कीं, जेव्हां का स्विष्टकृत कर्म करायाचें असेल ? अमुक पहिला, अमुक दुसरा अमुक तिसरा असा क्रमाकडे लक्ष देण्याची आवश्यकता नाहीं यजमानाच्या मनास वाटेल तो पहिला पुरोडाश त्यांतून प्रथम स्विष्टकृताकरितां अवदान घ्यावें आर्यांनीं हें सर्व मानावें ह्मणून पाहिजे बौधायनांच्या

allowed to be taken in a particular order such as, this Purodâsha cake is the first, and this another is the second and this, the third Purodâsha-cake But this order admits of being changed. Then some other Purodâsha would be first. Thus the three Purodâsha cakes would be arranged in different orders. A particular Purodâsha cannot be fixed upon as the first or the second or the third. But the Âryas consider it to be their established custom to recognize one order as fixed. Where is the foundation for this in the Veda? Hence the customs of the Âryas conflict with the Vedas. I state, therefore, that no matter when the Svistakrit subsidiary simple sacrifice is performed no particular order as to taking offerings from the Purodâsha-cake need be recognized, and that the sacrificer may take the first offering for

सूत्राणि.

तत्रांस्तवाच्च ॥ ४९ ॥ (हे०) ॥

भावार्थः । अर्थवादत्वेन ब्रह्मादिभ्य ऋत्विग्भ्यो दत्तानां शेषाणां वेदे निरूपणादिति वचनेन स्वसिद्धांतं दृढयति पूर्वपक्षकारः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

एषा वै दर्शपूर्णमासयोर्दक्षिणा ॥

भक्षार्थो वा द्रव्ये समत्वात् ॥ ५० ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । भक्षार्थं भागा ऋत्विग्भ्यो दीयते । तत्र यथा यजमानस्याऽस्वामित्वं तथर्त्विजां । कथं । निर्वापसमये यजमानः संकल्पं करोति । ततो देवताविशेषाय हविर्ददामीति यदुच्यते तेन स्वामित्वं देवतायाः न तु यजमानस्यर्त्विजां वा । एतदेव द्रव्ये समत्वं । भक्षार्थत्वेन हविर्द्रव्यस्य प्रतिपत्तिरिति शेषः । ऋत्विजो यद्भुंजते तत्रर्त्विजां हविर्भागानां चाभिसंबंधः । तेनार्त्विजो यथा हविर्भागानुपकुर्वंति तथा हविर्भागा ऋत्विज उपकुर्वंति ॥

कटाक्ष आहे यास पुढील सूत्रीं वैदिकाचार्य उत्तर देतात

४७. पुरोडाशातून प्रधान देवतेस आहुति देतात. त्या प्रधान देवता ज्या क्रमानें येतात तोच क्रम त्या पुरोडाशाचा असतो पुरोडाशाचा जो क्रम त्याच क्रमानें पुरोडाशाच्या आहुति स्विष्टकृत संबधानें घ्यायाच्या. असें सिद्ध असतां क्रमभग करावा. स्विष्टकृताच्या आहुति मनास वाटेल त्या क्रमानें द्याव्या असे म्हणणें कसें साजेल?

४८. बौद्धाचार्यांचें पुन. म्हणणे असे पडलें.--वैदिकाचार्य, दर्शपूर्णमास यज्ञ करताना इडाभक्षण करण्याचा आणि

the svi*sta*k*r*it sacrifice from any of these Purodâsha-cakes as he is pleased" Thus the Bouddhâchârya seeks to prove that the conduct of the Âryas ought not to be determined by their customs The Vaidikâchârya gives a reply in the next sûtra

47 Offerings cut up from Purodâsha-cakes are offered to the gods of the main sacrifice The order in which these gods come, is the order of the Purodâsha-cakes The offerings connected with the Svi*sta*k*r*it-sacrifice, therefore, follow the order of the Purodâsha-cakes Such being the case, it cannot be said that in the said Svi*sta*k*r*it-simple sacrifice there is no order of offer-

४९ पुन, त्याच्या (दाना-च्या) स्तुतीवरून असेंच सिद्ध होतें (पू०)

49 Again, by its (of the *dâna*) description (in the Veda, (my) statement is supported.) (Argument in support of the opponent's statements.)

५० तसें नव्हे, [पुरोडा-श] द्रव्याविषयीं [दोहोंचा] सारखेपणा आहे म्हणून त्या द्रव्याचें भक्ष हें प्रयोजन [सि०]

50 Not so on account of the equality of the (two parties) as to the substance (to be eaten), it serves the purpose of food (Final statement)

दर्शपूर्णमासामध्यें पुरोडाशाचा शेष घालून भक्षण करावा आर्यांचा संप्रदाय आहे ना? या समवायास वेदाचा आधार काय? या संबंधानें तुमचें जें वेदवाक्य आहे तें आम्हास ठाऊक आहे तें हें पहा "हें ब्रह्माचें, हें होत्याचें, हें अध्वर्यूचें हें अग्नीध्राचें" या वेदवाक्यामध्यें भक्षणाचें वर्णन मुळींच नाहीं ब्रह्मा होता, अध्वर्यु आणि आग्नीध्र यांना दान द्यावें असें या वाक्यांत वर्णन आहे दान कां द्यावें असें म्हणाल तर पहा दान शब्दाचा अर्थ विकत घेणें असा आहे तुम्ही विचाराल विकत काय घ्यावयाचें आहे? अहो ऋत्विजांची विकत घ्यावयाची मोल कां? ब्रह्मा होता आणि अध्वर्यु हे यज्ञसमयीं यजमानाची सेवा करितात त्या मावजला त्यांना कांहीं तरी मिळें पाहिजे हें खरें. पुरोडाशाचे भाग यज्ञांत हाच त्याचा रोजमुरा वेदामध्यें ज्याचें स्पष्ट वर्णन झालें आहे तें टाकलें अथवा जसा शेष भक्षावो

ings And the sacrificer may follow any order he likes.

48 The Bouddhâchârya again observes — Vaidikâchârya is it not a custom of the Âryas to eat the leavings of the Purodâsha-cake on the occasion of the new or the full moon sacrifice? And is it not called Idâ food and Prâshitra food? Is there any foundation for this custom in the Veda? I know what Vedic text you quote in this connection. It is this — This (is) of the Brahmâ priest this (is) of the Hotâ priest this (is) of the Adhvaryu priest (and) this (is) of the Âgnîdhra priest. This Vedic text does not refer to any food or anything to be eaten. It only mentions that a *dâna* is to be made to the priests Brahmâ, Hotâ, Adhvaryu and Âgnîdhra. But what is the signification of the term *dâna*? It means a purchase What is to be purchased? Of course, the services of the priests. The priests assist the sacrificer in performing a sacrifice. Their wages are due and are to be paid in some way or other Well, they are the food in the form of the Idâ-dish

सूत्राणि.

०यादेशाद् दानस्तुतिः ॥ ५१ ॥

भावार्थः । दर्शपूर्णमासप्रकरणे हविर्भागानां यद् निरूपणं कृतं स दानस्तुत्यर्थं निर्देशः । तेन हविर्भागाः परिक्रयार्थेऽपरिक्रयार्थे चावकल्पेरन् । तस्मात् पूर्वपक्षकारस्य वचो निराकृतं ॥

तृतीयाध्यायस्य चतुर्थपादः समाप्तः ॥

तसाच दोष वेदामध्ये जें नाहीं त्याची कल्पना केली असतां घडतो. हें, वैदिकाचार्य, तुम्हास सांगण्यास नको.

४९. बौद्धाचार्य आपले म्हणणें दृढ करण्याकरिता पुन म्हणतात. वैदिकोचार्य, या दानाचे जें स्तवन केलें आहे तें पहा. तें वेदवाक्य कोणतें म्हणाल तर आम्ही दाखवितों. "दर्शपूर्णमास यज्ञाची ही वरें दक्षिणा." असे वर्णन आहे म्हणून ब्रह्मा, होता, अध्वर्यु, आणि आग्नीध्र याना पुरोडाशाचा अश द्यायाचा तो अश त्याचा रोजमुरा म्हणून द्यायाचा, दुसरें काहीं कारण नाहीं.

५०. वैदिकाचार्य उत्तर देतात, बौद्धाचार्य, तुमचें म्हणणें हें आहे पुरोडाशाचा जो अश ब्रह्मा, होता, अध्वर्यु आणि आग्नीध्र यास द्यायाचा तो त्यांस दान करायाचा. म्हणून तो त्याचा रोजमुरा आहे. पण असा प्रकार नाहीं. यजमान जेव्हा यज्ञास आरंभ करतो, तेव्हा हा देवता करिता पुरोडाश, असा पुरोडाशद्रव्याचा निर्वाप करून संकल्प करितो मग ते पुरोडाशसबधी द्रव्य यजमानाचें नव्हे. त्याच्यावर

and of the Prâshitra-dish Vaidikâchârya, you need not be told that one is as much to blame for imagining what is not in the Veda as for omitting what is in it."

49 The Bouddhâchârya again observes to strengthen the statement made in the preceding sûtra "Vaidikâchârya, see how the *dâna* I speak of is described and enlarged upon in the Veda. The Vedic text is "Well, this is the wages (daksinâ) for the new and full moon sacrifice" Hence parts of the residue of the Purodâsha-cake are to be given to the Brahmâ, Hotâ, Adhvaryu, and Âgnîdhra priests, and these are nothing more or less than their wages.

50. Vaidikâchârya gives a reply "Bouddhâchârya, this is what you say. Those parts of the remaining Purodâsha-cakes which are eaten by the Brahmâ, Hotâ, Adhvaryu and Âgnîdhra priests are their wages But this is not true, because when a house-holder begins a sacrifice, and before the Purodâsha is prepared, the rice of which it is made is consecrated to the gods of the sacrifice Then neither the rice nor the Purodâsha-cake

५१ विभाग केल्यामुळें दानाची स्तुति

51 Because of its being divided the present (to the priests) is particularly described

स्वामित्व देवांचें. मग त्या पुरोडाशाचें दान यजमानास कसें करितां येईल? पुरोडाश जर देतां आला नाहीं तर तो रोजमुऱ्या बद्दल कसा समजावयाचा? जितका ऋत्विजांचा त्या पुरोडाशावर हक्क तितकाच यजमानाचा हक्क. पुरोडाश दोघांचाहि नव्हे. पुरोडाश तिसऱ्याचाच ' द्रव्याविषयीं साम्य ॥" असें जें सूत्रांत पद आहे त्याचा हा इतका अर्थ. पुरोडाशाचा अंश ऋत्विजांनीं खाल्ला तर त्या अवशिष्ट राहिलेल्या अंशाची प्रतिपत्ति होते ह्मणजे पुरोडाशाच्या अवशिष्ट राहिलेल्या अंशाचा उपयोग घडतो आणि ऋत्विज तो खातात ह्मणून ऋत्विजांचाहि उपयोग घडतो. ह्मणून बौद्धाचार्यांचें ह्मणणें यथार्थ नाहीं

५१ दर्शपूर्णमास यज्ञामध्यें पुरोडाशाच्या अवशिष्ट भागा ऋत्विज आणि यजमान वांटून घेतात असें वर्णन आहे मग काय यजमान आपल्या स्वतास रोजमुरा घेतो? दुसऱ्यास रोजमुरा देतो असें तुम्ही ह्मणतां ह्मणून, बौद्धाचार्य, तुमचें ह्मणणें सर्वथा असमंजस.

made out of it belongs to the sacrificer It belongs to the gods alone. Then how can a sacrificer give it away to the priests and how can that which cannot be so given away be considered wages? The priests have as much a title to the Purodâsha-cake as the sacrificer It does not belong to them both. It belongs to others —gods." The terms *equality as to the substance* used in the sûtra are thus explained The residue of the Purodâsha-cakes when eaten by the priests is finally disposed of that is, it is somehow used in connection with the sacrifice for which it is prepared. This is its *pratipatti* and the purpose of the priests is also served in as much as they eat it. Hence the statement made by the Bouddhâchârya is not tenable.

51 The Vaidikâchârya again observes — Bouddhâchârya, the sacrificer and the priests divide a Purodâsha among themselves. Then does the sacrificer pay wages to himself as you say he pays wages to others? Bouddhâchârya, your statement therefore is unreasonable in every respect.

उपसंहार.

प्रथम या उपसंहारामध्यें मोठा विचार हा करायाचा आहे कीं, बौद्धाचार्य आणि वैदिकाचार्य, यांचा खरोखर वाद झाला कीं काय? कोणी पंडीत असें म्हणतात कीं, बौद्धाचार्य आणि वैदिकाचार्य यांचा खरोखर वाद झाला नाहीं. असे कोणी पुरुष नव्हते मीमांसाग्रंथाची पद्धतिच अशी कीं, पूर्वपक्ष त्यामध्ये असावेत आणि सिद्धांत त्यामध्यें असावेत परंतु हें मत निराधार आहे असें आम्हास स्पष्ट म्हटले पाहिजे त्याचीं कारणेंहि दाखविलीं पाहिजेत. आपणच पूर्वपक्ष केले, आपणच शंका काढल्या, आणि आपणच समाधान केलें, तर त्या पूर्वपक्षाच्या अंगीं आणि शंकाच्या अंगीं सामर्थ्य कसें येईल? जितक्या वादविवादाचें आम्हीं निरूपण केलें आहे तितक्या वादविवादावरून वाचकाच्या लक्षात येईल की, बौद्धाचार्य ज्या कोट्या करितात त्याचे उत्तर देताना वैदिकाचार्याची लटपट होते. स्वतां च आपण कोट्या काढून स्वतास अशी अडचण कोणी करून घेईल काय? यावरून शंका काढणारा एक आणि समाधान करणारा दुसरा असें अनुमान केले पाहिजे. दुसरें — सूत्राच्या सरणीचा विचार केला असता हे अनुमान दृढ होते बौद्धाचार्य पूर्वपक्ष करतात आणि त्या पूर्वपक्षास दृढता यावी म्हणून निरनिराळ्या युक्त्या

SUMMARY.

The first question to be answered in connection with this summary is, did a controversy between the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya really take place? Were they real blood and flesh men? European scholars are apt to say that there were no real controversialists of the type of the Bouddhachârya and the Vaidikâchârya, and that it is the essence of the Mîmânsâ-method to introduce into the discussion opponents, their pupils, their doubts or rather the representatives of two schools of thought, the one asserting a doctrine to be true and the other refuting it, the one doubting the validity of an argument, the other seeking to establish it But, we believe, such a statement appears to us to be unfounded We must state the grounds of our belief When the same author states the objections of an imaginary opponent, explains his doubts and tries to remove them, such fictitious objections and doubts cannot possibly possess that power which is inseparable from what is real From the arguments between the Vaidikâchârya and the Bouddhâchârya the arguments which we have already explained at length the reader will be able to perceive that the objections taken by the Bouddhâchârya against the Vaidikâchârya are often such as the latter cannot easily remove the subtle ingenuity of the Vaidikâchârya often fails to invalidate the arguments of the Bouddhâchârya, who as often succeeds in stating

मानितात आणि वैदिकाचार्य पूर्व पक्षकारांचें खंडन करितांना त्यांच्या पूर्वपक्षांस व पुराव्यांस उत्तरें देतात. अशी वादविवादाची परिपाठी पाह ली असतां 'आभासान्तमिदं सूत्रम्' असा एखाद्या सूत्रावर शेरा मारिला असतो त्याचा अर्थ काय? मागील पुढील सूत्राचा संबंध जुळावा म्हणून हें सूत्र आहे म्हणजे त्यांनी प्रथमी मांडणूमें शब्द घालून त्यांची मधील भाग ती केली, त्यांना 'आभासान्तम्' या मांडणीचें रूप करून घावें लागलें आणि हें सूत्र मूळ वादविवादांतील नव्हे असें दाखवावें लागलें या सरणीवरून असें अनुमान निघतें कीं, मूळ वाद विवादाचीं सूत्रें निराळीं आणि त्या वादविवादाची जुळणी व्हावी म्हणून मागून करून घातलेलीं सूत्रें निराळीं. या सूत्रसरणीवरून पूर्वपक्षकाराचा आणि सिद्धांतीचा वाद खरोखर झाला असें अनुमान निघतें तितकें —सुमारें पतंजलीच्या वेळीं व्याकरणाचें मोठें माप रूप होतें आणि मोठ्या कामांत भाष्य व्हावें म्हणून पतंजलीनें महाभाष्य रचिलें त्या महाभाष्यामध्यें देखील पक्षाविपक्षांचें जितकें प्रमाण होईल तितकें महाभाष्यकार करितात, आणि याशिवाय पंडितांची मानमान्यता वाढवितात, आणि त्यांच्या ह्या भाष्याचा वारंवार उल्लेख करितात असा मतसंगी कुविचार करणारे कांहीं आपपंडित होते त्यांनी वेदांतील पक्षसंबंधी एक एका वाक्याचा विचार केला आणि बोध दिले ते

his arguments powerfully and in establishing his conclusions successfully It is not possible therefore that the Vaidikâchârya advances such arguments against himself and shows himself worsted in the discussion with an imaginary opponent. On the contrary it is to be expected that his opponent of straw should be trampled under foot easily and that he himself should triumph over him. It is therefore proper to conclude that the Bouddhâchârya really discussed with the Vaidikâchârya. Secondly this conclusion can be strengthened by the method of the Pûrva Mîmânsâ-system The opponent first makes his statement, and then advances arguments in support of it. The Vaidikâchârya seeks to refute it and combats the arguments in order In the course of such a discussion a sûtra is introduced and is characterized as introductory to an argument to be stated Such a sûtra is merely put in by the compiler of the Pûrva Mîmânsâ system for connecting different parts of the discussion Such a sûtra is known to commentators as an introductory or a connecting sûtra They call it *âbhâsântam* The statement made by the âbhâsântam sûtra, either by way of an objection or an argument did not form an essential part of a discussion as it once really took place. This feature of the method of the Mîmânsâ discussion points to the conclusion that the statements made by the compiler of the Pûrva Mîmânsâ system can be separated from those made either by the real Vaidikâchârya or the Bouddhâchârya, and that a real

दोष तरी कसे कीं, याज्ञिकाचार्यांस या दोषाचें निराकरण करतांना पंचाईत पडे. परंतु इतकेंच नव्हे हे बुद्धिवाद करणारे केवळ दोषच देत नसत आपल्या सिद्धांताचें हि प्रतिपादन करीत अशा सिद्धांताचें आम्हीं प्रसंगवशात् निरूपण केलें आहे. ज्या पादाचा हा उपसंहार आहे त्या पादामध्यें असा वादविवाद झाला कीं, जे कोणतें एक कर्म करायाचें तेणेंकरून कर्मधर्म साधतो किंवा पुरुषधर्म साधतो. या वादाचें इंगित काय ! मनुष्य स्वतंत्र किंवा कर्माधीन या वादविवादावरून काय दिसून येतें ? गौतमबुद्धानें ज्या सिद्धांताचें प्रतिपादन केलें त्या सिद्धांताचें प्रतिपादन अजून होऊं लागलें नव्हतें. परंतु बुद्धिवाद करणारे पंडित असें म्हणूं लागले होते कीं, वेदामध्यें केवळ श्रौतकर्मांचेंच वर्णन नाहीं परंतु सामान्यमनुष्य मात्राचा सदाचार काय आहे हें वर्णिलें आहे आणि शुद्राचार आणि श्रौताचार यामध्यें भेद आहे. आणि असें वर्णन असल्यामुळें शूद्रादिकास देखील तो सदाचार पाळण्याविषयीं अवकाश सापडतो या कारणामुळें पूर्वपक्षकाराचा आणि सिद्धांत्याचा खरोखर वादविवाद झाला असे अनुमान निघतें. पण येथें –पुरुषधर्म श्रेष्ठ असें स्थापन करण्याकरितां बुद्धिवाद करणारे ओढाताण करीत, आणि इतकें देखील वैदिकाचार्यांस पतकरेना. पुरुषसामर्थ्य केवळ कोतें. कर्मसामर्थ्य मोठें विशाळ. असेंच या वादवि-

controversy did take place between them Thirdly, about the time when Patanjali flourished, the Âryas had elaborated their system of sacrifice, and Patanjali, the great grammatical exegetist distinctly states in his commentary that he writes it for the special purpose of elucidating and solving intricate sacrificial questions This great commentator often attempts to explain sacrificial practices and speaks respectfully of a class of writers or thinkers known as *yâjnikas* (those well-versed in sacrificial matters) whose maxims are often cited To these the rationalistic Âryas were opposed They took up every Vedic text bearing on a sacrifice, examined it, and founded upon it objections, such as the ritualistic scholars (Yâjnikâchârya) could not easily combat The rationalistic thinkers did not confine their opposition to the mere criticism of the Veda, but propounded doctrines of their own, some of which we have already explained in their proper place The controversy of which this chapter treats turns upon this question—an action being performed, does it benefit another action or does it benefit the agent? The question involves an important issue, as to whether man is a free agent or whether he is controlled by the accumulated effect of his own previous acts But this controversy shows that such a statement was not yet distinctly made, a statement from which the doctrines of Goutam Buddha sprang But the rationalistic thinkers had declared that the teachings of the Veda did not

वादाचें रूप होतें असून योगसिद्धांता चें बीजारोपण सुद्धां झालें नव्हतें असें म्हणण्यास चिंता नाहीं कारण योगसिद्धांतामध्यें असें प्रतिपादन आहे कीं, पुरुष स्वपराक्रमानें संचित कर्म मुळींच नाहींसें करतो हें तर काय पण नवें नवें सामर्थ्य त्यास संपादन करतां येतें पूर्वमीमांसेंत जे वाद आले आहेत त्यांमध्यें पुरुषाच्या अंगीं सामर्थ्य आहे आणि त्या सामर्थ्यापासून सदाचार उत्पन्न होतो आणि असा सदाचार वेदामध्यें निरूप । आहे इतकाच या वादविवादाचा अजून पर्यंत आरंभ होता हा बौद्धसिद्धांताच्या पूर्वरूपा चा मध्यमांकुर पाहून हि पूर्वपक्ष पक्षाचा आणि सिद्धांतीचा खरोखर वादविवाद झाला असें अनुमान निघतें पांचवें -मीमांसक आपल्या ग्रंथ परंप रेमध्यें शाबरभाष्य या भाष्याचा मीमां सकांस । शबर या मीमांसकाचें नांव महाभाष्यकारानें घेतलें आहे पाश्चा त्यांनीं केलेली मीमांसा पतंजलीच्या वेळीं प्रसिद्ध होती पाहून पतंजलीच्या वेळीं दीक्षाचार्यामध्यें आणि बुद्धिवाद करणाऱ्यामध्यें वादविवाद होत होता कारण ज्याअर्थी वादविवाद क रणारे पंडित पतंजलीच्या वेळीं खरोखर होते मग जरी ज्याअर्थी विषयीं वादविवाद करणारी मंडळी खरोखर होती तरीच वेदार्थाविषयीं वादविवाद करणारी मंडळी खरोखर होती असें हि ज्यास चिंता काय ? कारण कर्मीहि एक विषय संबंधीं बुद्धिवैराग्य कोणाहि वेदाम

bear merely upon the perform ance of rites and sacrifices but extended to the general conduct of man in common life Because good moral conduct is thus to be distinguished from ritualism and because the Veda inculcates the principles of moral conduct it applies to all classes and ad mits within its pale even the *Shûdras* These circumstances point to the conclusion that the BouddhAchârya and the Vaidi kâchârya were real blood and flesh men. Fourthly the ra tionalistic thinkers strained all their powers to prove that the principles of moral con duct of man (purusa-dharma) over ruled the ritualistic princi ples (karma-dharma.) But even such a statement so cautiously made could not suit the Vaidikâ-chârya the champions of the traditional Vedic polity The main feature of this controversy was that man s power of inde pendent action being limited the power of the accumulated effect of the actions already performed by him is exceedingly great. We think it may be stated that the main proposition of the Yoga system of philosophy was not yet laid down. Because it was not distinctly declared about this time that man can des troy the accumulated effect of his own actions and can ac-quire new powe that is, man is a free agent, who can think and conduct himself not only out of the consequences of his past acts but into a super-natural godliness The controversy shows that the rationalistic thinkers simply asserted that man pos-sesses at least, some power of independent action, that his

ध्ये होत नाहीं. यामुळे बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकाचार्यांचा खरोखर वादविवाद झाला असें अनुमान निघतें. सहावें —कुमारिलभट्ट आपल्या तत्रवार्त्तिक ग्रथामध्यें लौकायतिकांविषयीं आणि बौद्धपडितांविषयीं वारवार उसळतात आणि बौद्धपडितांचें म्हणणें असे आणि वैदिकाचार्यांचें म्हणणें असें असें स्पष्ट बोलून दाखवितात. यावरून मीमासक वैदिकाचार्यांचा आणि बुद्धिवाद करणाऱ्या बौद्धाचार्यांचा खरोखर वाद झाला असें अनुमान निघतें या अनुमानाच्या साखळीचा वाचकानीं विचार करावा. ज्या ज्या विषयाचा या पादात विचार झाला आहे त्या त्या विषयाचा या उपसहारामध्ये थोडासा उल्लेख केला पाहिजे. प्रथम —यज्ञोपवीत किंवा ब्रह्मसूत्र धारण करण्याचे तीन प्रकार आहेत निवीत, उपवीत आणि प्राचिनावीत. याला वेदाचा आधार काय असा पूर्वपक्ष बौद्धाचार्यानीं केला आणि त्या सबधानें तैत्तिरीय सहितेंतील (२ ५,११,१.) हें वाक्य काढलें आणि त्यावरून वाद सुरु केला. त्या वादामध्ये पुरुषधर्म कोणता आणि कर्मधर्म कोणता याचा विशेष विचार करावा लागला कारण श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण, स्थान हीं जीं मीमासकाचीं प्रमाणे त्याचीं वाक्यार्थ करताना यथार्थ योजना झाली पाहिजे असें बौद्धाचार्यांचे म्हणणे पडलें प्रकरणात आलेल्या विषयाचा प्रकरणाच्या सबधानें अर्थ लागू होत नाहीं म्हणून त्या प्रकरणातून

good conduct springs from such power, and that the principles of his good conduct are enunciated in the Veda This is the first form of the Buddhistic doctrine in its first stage These circumstances point to the conclusion that the Bouddhâchâryas and the Vaidikâchâryas of this controversy are real blood and flesh men Fifthly, the Vedic exegetes include among the number of the representatives of traditional Vedic polity, the name of Kâshakritsna The name of this exegete or Mîmânsaka is mentioned in the great commentary of Pantanjali, in whose time the work of Kâshakritsna was well-known a fact which indicates that the controversy between rationalistic thinkers and the champions of the traditional Vedic polity was real and not imaginary, because Patanjali's was pre-eminently the period of grammatical controversy Then it may be stated that as there were real controversialists who discussed grammatical questions, so there were controversialists who discussed the interpretation of the Vedic texts, because no nation, at any time, shows a one-sided intellectual development All these considerations point to the conclusion that the Bouddhâchâryas and the Vaidikâchâryas of this controversy were real blood and flesh men Sixthly, Kumârila bhatta indignantly makes frequent references to the Indian secularists (Loukâyatikas) and to Buddhists in his treatise known as the Tantravârtika, and points out the distinction between their doctrines This circumstance gives us grounds to conclude that

तो विषय काढून त्याचा अन्य प्रकारा हें मर्से उत्कर्ष करतांना एका प्रकर णांतून विषय काढून दुसऱ्या कोणत्या प्रकरणांत घालावा, दुसऱ्या कोणत्या प्रकरणाशीं त्याचा संबंध लावावा हें आम्हांस स्पष्ट समजत नाहीं. मनुष्याच्या सामान्य सदाचरणाशीं त्याचा संबंध लावावा. हा जो मनुष्याच्या सामान्य सदाचरणाविषयीं वेदाम ध्यें वर्णन आलें आहे आणि त्याचें हाहि मनुष्यास आचरण करणें झालें. हा जो त्यानें धावनिर्णय अनुरोधानें करावें म्हणजे लौकिक धर्म एक आणि वैदिक कर्म एक असा भेद करणें नको. नेहेमीं सदाचरणाकडे लक्ष द्यावें हा पुरुषधर्म आहे असें जेव्हां बौद्धाचार्यांनीं प्रतिपादन केलें तेव्हां वैदिकाचार्यांस वारंवार वाद करतांना पदोपदीं पडली जो विषय एका प्रकरणांत आला आहे त्याचा त्या प्रकरणाशीं किंवा दुसऱ्या कोणत्या तरी प्रकरणाशीं संबंध लाव लाच पाहिजे असा संबंध जोडतांना वेदवाक्याचा एखादे वेळीं उत्कर्ष करावा लागला तर लागो परंतु पर्यायानें व्यवस्था करून धर्माधर्म आहे, पुरुषधर्म म्हणून असें वैदिकाचार्य स्थापन करूं पाहत असत म्हणजे निरनिराळ्या प्रकरणांत आलेल्या विषयांचा परस्परांशीं विधान अर्थवादसंबंध तरी मानावा आणि वेदवाक्याची व्यवस्था करावी असें हें ह्मणत. परंतु बौद्धाचार्य असें म्हणत कीं, एका प्रकरणांत अपूर्वविधि आला आहे आणि दुसऱ्या प्रकरणांत त्याचा

a controversy took place between the real Vaidikâchâryas and the Bouddhâchâryas. The reader may examine whether such cumulative evidence establishes the conclusion we have stated. We will now point out the bearings of the different subjects that are discussed in this chapter. It is already stated that the sacred thread is worn round the neck in three different ways, Nivita, Upavita and Prâchinâvita. In this connection the Bouddhâchârya asks if there is any foundation in the Veda for this Aryan custom and quotes a passage (2. 5. 11. 1.) of the Taittiriya samhitâ, and begins a discussion by building an argument upon it—a discussion which involves a question whether certain Vedic texts inculcate morality in general or mere ritualism. In answering this question the Bouddhâchârya insists upon the adequate application of such exegetical principles as a direct simple statement, syntactical construction of a sentence, context and collocation and lays down the principle that when a statement does not harmonize with its context, it is to be transferred from its place and interpreted. Because in a case of such a transference it cannot be known into what particular context the statement in question is to be introduced or rather with what particular context it is to be connected? Such a statement being transferred from its place is to be interpreted as bearing upon the moral conduct of man. All this indicates that the principles of moral conduct of man are laid down in the Veda—principles which ought to regulate the

अर्थवाद आला आहे असें म्हणणें नीट जुळत नाहीं. सामान्य पुरुष-धर्माचें वर्णन वेदांत आलें आहे तें कशाचाच अर्थवाद नाहीं व त्याच्या संबंधाचें अपूर्वविधीचें वर्णनहि वेदामध्यें नाहीं तें केवळ अनुवाद आहे. तें केवळ अपदेश आहे हा कशाचा अनुवाद असें वैदिकाचार्यांनीं विचारलें असता बौद्धाचार्य म्हणत कीं, सदाचार म्हणजे काय हे मनुष्यास स्वभावतः ठाऊक आहे. तो काय हे मनुष्याचें मनच मनुष्यास सांगतें. असा पुरुषधर्माचा आणि कर्मधर्माचा संबंध बसवून अर्थवाद आणि अनुवाद याच्या अर्थाचा भेद नीट योजून बौद्धाचार्यांचे म्हणणें काय याचा विचार केला असता धम्मपदामध्यें प्रथम जे दोन श्लोक आले आहेत त्याचा कटाक्ष काय हें नीट कळून येतें व त्याचा अर्थहि यथार्थ कळतो.

मनो पुब्बगमा धम्मा ॥
मनो सेट्ठा मनोमया ॥ १ ॥
मनसा चे पदुट्ठेन ॥
भासति वा करोति वा ॥ २ ॥
ततो न दुःखम् अन्वेति ॥
चक्क व वहतो पद ॥ ३ ॥
मनो पुब्बगमा धम्मा ॥
मनोसेट्ठा मनोमया ॥ ४ ॥
मनसा चे पसन्नेन ॥
भासति वा करोति वा ॥ ५ ॥
ततो न सुखमन्वेति ॥
छाया व अनपायिनी ॥ ६ ॥

अस्तु. याचा विचार योग्य वेळीं

moral conduct of a man on all occasions of life, and that, therefore, there is no room for making a distinction between mere ritualism or Vedic acts (Vaidic Karma,) and duties of common life (loukika karma) It is the duty of man to mind moral rectitude These statements of the Bouddhâchârya often stagger the Vaidikâchârya He endeavours to adjust the interpretation of a Vedic text in the connection in which it occurs or in connection with some Vedic rite, and, when necessary, permits the transference of vedic texts—insisting upon this principle that the Vedas inculcate ritualism, not morality, and stating that the Vedic texts, occurring in different connections and in different places of the Veda, are to be considered as connected with one another as principal and subordinate statements In reply to this the Bouddhâchârya states that it is not proper to establish a relationship between two Vedic texts occuring in different parts of the Veda and in different connections, and to interpret them, as if the one were subordinate to the other, enlarging and explaining it The principles of morality being referred to in the Veda, they do not explain or originally state any ritualistic principle They merely re-produce what is already well-known what is moral rectitude being naturally well-known to man His mind or rather conscience distinguishing between right and wrong, inculcates upon him moral duties When this distinction between ritualistic duties and moral duties, and between the re-statement of a principle

पुन: एक एवं दोन तरीमध्ये
पाहिजे की, वैदिकधर्माचें फार पुरातन
असल्यामुळें धम्मपदामध्यें जसें या
दोन्ही आयत्या गोष्टीचें स्पष्ट वर्णन
नसें आहे तसें या धर्माचा। बौद्ध
धर्मानीं स्पष्ट वर्णन केलें नाहीं. वे-
दांत आर्यांच्या आचारामध्ये आणि
वेदामध्ये विरोध आहे कोहीं वेदवाक्यां
चा अर्थ यथार्थ करतां नाहीं, आणि केवळ
यज्ञकर्म करणें हा व्यवहार मनुष्याचा
धर्म नव्हे, पुण्यधर्म तो भिन्न आहे
असा वैदिकांशी वाद अशा रीतीनें
बौद्धाचार्य फार यशस्वी पाप मिळें
बाह्य यज्ञानें पाप नाहीं धर्म म
य" असें वेदवाक्य आहे त्यामध्ये
पुण्य धीव वर्णन आहे रीति कर्मधर्माचें
वर्णन आहे असा विचार करतां या
धर्माचें वर्णन आहे असें दर्शन म्हणजे
सर्व धर्म करतांना मात्र पाप वाचू
नये, वाक्यांचा हेतू तोच यामध्ये असा
वेदवाक्याचा अर्थ होईल हा अर्थ
धर्माचार्यांत परस्परां मे असें प्र
वन की, 'तेथ बाल मरे" या
वेदवाक्यांत पुण्यमार्गें वर्णन आहे
आणि हें वाक्य मात्र व पुण्यमार्गाचा
अनुवाद आहे असें दर्शनीं योग्य आहे
असा बौद्धाचार्यांचा आणि वैदिकांचा
वाद फार चालला असतां उदाहरणार्थ
की वेदवाक्य बौद्धाचार्यांनीं घतलीं आ
हेत ती धम्मपदामध्यें स्पष्ट देण्याजोगी
आहेत एका वाक्यांत "यज्ञाय पर
तांना ... जोमद पापी" असें
वर्णन आहे दुसऱ्या वाक्यांत असें

(anuvâda) and the exegetical en largement of a statement is properly recognized and when the arguments of the Bouddhâchârya are examined the first six lines of the Dhammapada, a well known Buddhistic work can be adequately interpreted and their importance appreciated. These six lines are :—

1 The mind precedes virtues the mind over-rules them the mind *forms* their essence

2 If (man) speaks or does anything with a corrupted mind

3 Then sorrow follows him as a wheel (of a cart follows) the foot of a bullock (that draws it)

4 The mind precedes virtues the mind over-rules them the mind forms their essence

5 If (man) speaks or does anything with a converted mind

6 Then happiness follows him as (his) shadow inseparably follows him

Suffice it to state that this subject will be considered on a proper occasion and that the Bouddhâchârya was not able to state his principles so lucidly as in the lines quoted because Buddhism was in its first stage of development When the Bouddhâchâryas raised opposition against the Vaidikâchâryas stating that mere ritualism was not the whole moral conduct of man; that the Veda was not an authority in ethics in as much as the injunctions of the Veda conflicted with the customs of the Âryas and that some Vedic texts do not admit of any interpretation whatever

आहे कीं, "जो ब्राह्मणाशीं रागें भरतो त्याची शंभरांनीं यातना करावी. जो त्याला मारतो त्याची हजारांनीं यातना करावी. जो त्याचें रक्त काढतो तो तितके वर्ष पर्यंत पितृलोकास जाणत नाहीं. (तितकीं वर्ष म्हणजे किती ?) जितके रक्ताचे थेंब पडून धुळीच्या कणाशीं मिळतील तितके वर्ष पर्यंत" हे वाक्य घेऊन बौद्धाचार्य विचारतात – दर्शपूर्णमासयज्ञ करतांना मात्र ब्राह्मणाशीं असें आचरण करूं नये, बाकीच्या वेळीं करावें काय ? तिसरे वेदवाक्य – "जिचें मळकें वस्त्र आहे त्या स्त्रिशीं बोलूं नये, तिचें अन्न खाऊं नये" अशीं जेव्हां हीं वेदवाक्यें निघालीं तेव्हां वैदिकाचार्यास वेदामध्यें पुरुषधर्माचें वर्णन आहे असें पतकरावें लागलें. आणि इतके वैदिकाचार्यांनीं पतकरलें म्हणजे किती पतकरलें हें वाचकांच्या सहज लक्षांत येईल असा वाद होता होता बौद्धाचार्यांनीं आणखी एक कडी काढली आणि वादाचें स्वरूप बदललें. ते असें म्हणू लागले कीं, सामान्य पुरुषधर्माचें वर्णन वेदामध्यें आहे असें वैदिकाचार्य तुम्हास मान्य आहे. ठीक. लौकिक कर्म मनुष्यास कांहीं करावीं लागतात. लौकिक कर्म करतांना मनुष्य चुकला कीं, त्यानें वैदिक कर्म करून प्रायश्चित्त करावें. असा कांहीं वेदवाक्याचा अर्थ होतो जसें कोणी शूद्रापासून घोडा घेतला म्हणजे त्याला दोष लागला मग तो दोष जाण्या-

In the course of this controversy the Vedic text—one ought not to speak untruth is quoted and in connection with it the question is asked whether it inculcates ethics or ritualism If the text be merely ritualistic, it would mean that one ought not to speak untruth while he is performing a rite, that while at other times, one might speak untruth if he liked The Bouddhâchârya can not accept such an interpretation He observes that the Vedic text one ought not to speak untruth inculcates an ethical principle, in-as-much as it is a re-statement of a principle which purity of conduct involves In the course of such a controversy between the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya illustrative Vedic texts are quoted and interpreted, and they deserve the attention of the reader A text prescribes while performing a sacrifice one ought not to yawn violently another text is—"He, who scolds a Brahmin, should be inflicted with a hundred he, who beats him with a thousand he, who sheds his blood does not know the region of manes, for as many years as the drops of bloodshed take up the particles of dust" The Bouddhâchârya takes up this text and asks whether it applies to the time of performing the new or full moon sacrifice or to all occasions of common life The third text is—"one ought not to speak with a woman who has dirty clothes on, and ought not to eat food prepared by her" When these Vedic texts were laid before the Vaidikâchârya, he had to admit that they inculcated ethics more than ritualism, and the reader will be able

घेतला त्याने अश्वप्रतिग्रहेष्टि करावी पुन:, कोणी लौकिक व्यवहारामध्यें सोमरस पिऊन ओकला तर त्यानें सोमेन्द्रेष्टि करावी असा बौद्धाचार्य कांहीं वचनांचा अर्थ करूं लागले या वादविवादाची इतिहासदृष्ट्या आणि व्यवहारदृष्ट्या योग्यता मोठी आहे इतकें सुचवून आम्हीं सांगितलें पाहिजे पुढे

to see that in admitting this much how much the Vaidikâchârya admits. At this stage of this controversy the Bouddhâchârya advances an argument and thus gives a new turn to the discussion. He says—"Well Vaidikâchârya, you admit that the Veda is more ethical than ritualistic Good. When man has to perform some secular acts, and when he commits mistakes, he ought to perform a Vedic action by way of a penance. This is, at least the purport of some Vedic texts For instance some body receives a gift of a horse from a Shûdra and incurs a taint, to remove which he ought to perform a simple sacrifice known as the *ashva pratigraha iti* Again when some body over-drinks the soma juice in common life, and vomits it, he ought to perform a simple sacrifice known as *soumendra iti*" This is the way the Bouddhâchârya quotes and interpretes some Vedic texts. Suffice it to remark that this controversy is socially and historically important

अथ तृतीयाध्याये पंचमः पादः ॥

अथ ध्रुवाज्यादिभिः स्विष्टकृदादिशेषाऽननुष्ठानाधिकरणम् ॥

आज्याच्च सर्वसंयोगात् ॥ १ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । अस्याऽध्यायस्य चतुर्थपादे द्विचत्वारिंशसूत्रे यः पूर्वपक्षः कृतः तत्संबंधेन च चतुश्चत्वारिंशसूत्रे यः सिद्धांतः कृतः तावुद्दिश्य पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । सर्वेभ्यो हविर्भ्यो द्रव्यं गृहीत्वैडप्राशित्रसौविष्टकृतानि शेषकार्याणि कर्तव्यानीति यद् जैमिन्याचार्येणोक्त तदनुमापयाति । किमिति । उपांशुयाजसंबंधि यदाज्यद्रव्य तस्मात् स्विष्टकृदाद्यर्थं हविरवदातव्यं । कुतः । यथा चतुश्चत्वारिंशसूत्रे उक्तं तथा सर्वैर्हविर्द्रव्यैः सहोपांशुयाजाज्यद्रव्यसबंधात् । सूत्रस्थचकारपदेन द्विचत्वारिंशसूत्रसंबंधः सूचितः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

स्विष्टकृते + + + उत्तरार्धादवद्याति । तै० सं० (२.६,६,५.) ॥ इडामुपह्वयते । तै० स० (२.६,७,३.) ॥ तद्यत्सर्वेभ्यो हविर्भ्यः समवद्यति ॥

कारणाच्च ॥ २ ॥ (हे० १) ॥

भावार्थः । यथा चतुश्चत्वारिंशसूत्रसंबंधेन वैदिकं लिंगं तथाऽत्रापि लिंगरूपं कारण प्राप्नोति ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

देवा वै स्विष्टकृतमब्रुवन् हव्यं नो वहेति । सोऽब्रवीद्वरं वृणै भागो मेऽस्त्विति । वृणीष्वेत्यब्रुवन् । सोऽब्रवीदुत्तरार्द्धादेव मह्यं सकृत् सकृदवद्यात् ॥

तिसऱ्या अध्यायाचा पांचवा पाद.

ध्रुवाज्य इत्यादिकांच्या योगानें स्विष्टकृतासारखे शेष याग करायाचे नाहींत हा विचार

१ सर्व यज्ञाशीं संबंध असतो म्हणून (ध्रुवा) आज्य घेऊन (शेष कर्में करावींत) (पू०)

२. पुन कारण असल्यामुळें (हे०)

१ मागील पादामध्यें ४२व्या सूत्रीं पूर्वपक्षकारानें थोडी शंका घेतली आहे त्या प्रसंगीं भाष्याचार्यांचे समाधान करतांना वैदिकाचार्यांनी असें प्रतिपादन केलें आहे कीं, सर्व पुरोडाशांतून यांचे थोडे अंश घेऊन शेषकर्में करावीं दर्श पूर्णमासामध्यें तीन पुरोडाश करतात, हें सांगायला नको शेषकर्में तीं कोणतीं? इडाभक्षण, प्राशित्रभक्षण आणि स्विष्टकृत् हवि ध्रुवाज्य म्हणजे

THE FIFTH CHAPTER OF THE THIRD BOOK

THE SUBJECT THAT SUCH REMAINING ACTS AS THE SVISHṬAKṚIT ARE NOT TO BE PERFORMED BY MEANS OF THE CLARIFIED BUTTER STORED UP IN A VESSEL CALLED THE DHRUVÂ AND KNOWN AS DHRUVÂJYA

1 By means of the Dhruvâjya the remaining rites are to be performed, because it is connected with the whole sacrifice (Opponent's statement)

2. (The Dhruvâjya is to be used in the remaining rites) because of a reason (Argument in suppprt of the opponent's statement.)

1 The Buddhistic opponent states his argument in the forty second sûtra of the preceding chapter In reply to him the Vaidikâchârya enunciates that the remaining rites are to be performed by means of the parts of all the Puroḍâsha-cakes. It need not be mentioned that three Puroḍâsha-cakes are prepared for the Darsha Pûrnamâsa sacrifice What are these remaining rites? They are Iḍâ-bhakshana or ceremoniously eating the food called Iḍâ the food offered and eaten by Brahmâ and known as Prâ

काय? यज्ञाकरता एकीकडे काढून घेतलेलें तूप. अलीकडले याज्ञिक लोक यज्ञांतिल तुपाची अशी व्यवस्था करतात कीं, प्रथम तूप बुधल्यामध्यें असतें त्यांतून थोडें तपेलींत काढून घेतात. तपेलींतून तूप यज्ञपात्रात काढून घेतात हें ध्रुवाज्य. याचा उपयोग यज्ञामध्येंच करायाचा. दुसरीकडे तें खर्चायाचें नाहीं मग यज्ञपात्रातून तूप काढून उपभृत नावाच्या पात्रात घ्यायाचें. त्याचा उपयोग इतकाच कीं, यज्ञामध्यें तूप योजण्या करता सहज घेता यावें उपभृत नावाच्या पात्रातून जुहू नावाच्या पात्रात ते तूप घेतात. ज्या पात्राने हवन करायाचें त्या पात्राचें नाव जुहू ध्रुवाज्याच्या उपयोगावरून आणि नावावरून असे अनुमान निघते कीं, प्राचीन काळीं आर्य लोक यज्ञाकरितां तूप साठवून ठेवीत असत. आणि ते निर्वाट ठेवीत म्हणून त्यास ध्रुवाज्य म्हणत. आणि यज्ञात कोठेहि तूप लागलें म्हणजे ह्या ध्रुवाज्यातून घ्यायाचें. असा साऱ्या दर्शपूर्णमासाचा आणि ध्रुवाज्याचा संबंध आहे ह्या संबधास उद्देशून, पूर्वपक्षकार म्हणतात'— "वैदिकाचार्य, मागील पादाच्या ४४ व्या सूत्रीं तुम्हीं काय सिद्धांत केला तो ठाऊक आहेना? तिन्ही पुरोडाशाचा साऱ्या यज्ञाशीं संबध आहे म्हणून शेष कर्माकरितां हवि त्या सर्वांतून घ्यायाचा ह्याचप्रमाणें ध्रुवाज्यातील राहिलेला शेष इडाभक्षणात किंवा प्राशित्रभक्षणात, किंवा स्विष्टकृत आहुतींत

shitra-bhakshana, and the oblations offered to Agni characterized as Svistakrit What is called Dhruvâjya? The clarified butter set apart for a sacrifice Those versed in sacrificial lore speak of clarified butter in this way —1. the clarified butter as kept in a leather-bag, 2 that which is taken in a common vessel 3 that which is taken in a sacrificial vessel This is Dhruvâjya It is consecrated, and can be used only for sacrificial purposes It cannot be used for any other purpose 4 It is next taken in a sacrificial vessel called Upabhrit This is done simply for the purpose of keeping it ready at hand for pouring it into that sacrificial vessel from which it is offered into the sacred fire This last vessel is called Juhû so named, because it is directly connected with oblations The use and the name of the Dhruvâjya gives us grounds to infer that the ancient Âryas stored up clarified butter specially for the purpose of a sacrifice, and it was called Dhruvâjya, because it was kept untouched It was had recourse to only when it was required for sacrificial purposes Thus the Dhruvâjya is connected with the whole Darsha Pûrnamâsa The Buddhist bases on this connection his statement — "Vaidikâchârya, you remember the argument you have already advanced in the forty-fourth sûtra of the preceding chapter, do you? Because, you say, the three Purodâsha-cakes are connected with the whole new or full moon sacrifice, the offerings for the remaining rites are to be taken from them all In like manner, I say that the Dhruvâjya—

योजावा असें आमचें म्हणणें आहे आणि या आमच्या म्हणण्यास वेदवाक्याचा आधार आहे तीं वेदवाक्यें हीं "दुसऱ्या अर्धातून स्विष्टकृत् आहुती करतां अवदान घेतो" "इडा भक्षाचें आव्हान करतो." "जें सर्व हविपासून त्याचें अवदान करतो तें."

२ बौद्धाचार्य आपल्या मताचें उपपादन करतो तें असें वैदिकाचार्य, मागील सूत्रांतल्या तुम्हीं जसें वेदवाक्याचें प्रमाण दाखविलें, आणि सिद्ध केलें कीं, सर्व पुरोडाशांमधून अवदानें घेऊन शेषकर्में करावीत, त्याप्रमाणेंच आम्हीं वेदवाक्याचें प्रमाण दाखवून अवशिष्ट राहिलेल्या ध्रुवाज्याची योजना शेषकर्मांमध्यें करावी असें सिद्ध करतों तीं वेदवाक्यें हीं "देव रे स्विष्टकृत् अग्नीला म्हणाले आमचा हवि ने तो म्हणाला माझा भाग असावा असा वर मागूं का? ते म्हणाले वर माग तो म्हणाला दुसऱ्या अर्धातूनच मजकरतां त्यानें एक एक वेळ अवदान घ्यावें"

which is connected with the whole new or full moon sacrifice—is to be used in performing such remaining rites as the Idâ bhakshana, Prâshitra bhakshana or Svista krit, and that this proposition is supported by Vedic texts, such as —"He takes an oblation (avadâna) from the second half" "He invokes the food (idâ bhakshana.) (From what is connected with) all offerings, he takes an oblation (avadâna)

2 In this sûtra, the Buddhist seeks to strengthen his statement He states:—Vaidikâchârya I can point out a Vedic text in support of my proposition that the Dhruvâjya is to be used in performing the remaining rites in the same way as you support your proposition that oblations are to be taken from all the Purodâsha-cakes for performing the remaining rites. The Vedic texts are — "The gods said to the Svista krit fire—take our oblation. He said—can I ask for this boon that I should have a sacrificial portion? They said—ask for a boon. He said—let them (priests) take for me the oblations (avadâna) once, once from the second half

सूत्राणि.

एकस्मिन् समवत्तशब्दात् ॥ ३ ॥ (हे० २) ॥

भावार्थः । अनुसंधास्यमानानां वाक्यानां व्यवस्थायां क्रियमाणायामाज्यद्रव्यात् स्विष्टकृदवदानं गृहीतं चेत् सर्वाणि वेदवाक्यानि साधु व्यवतिष्ठंते । अन्यथाऽनवस्थाप्रसंगः प्राप्नुयात् । कथं । एकस्मादवद्यतीति यद्वेदोक्तं तदन्यसंबंधं सूचयति तत्र मिश्रणमपेक्षितमितिच । तस्माद् गृहीतस्याज्यमिश्रणं । तस्मादवशिष्टाज्यात् स्विष्टकृतेऽवदानं ग्रहीतव्यं । सापेक्षसाकांक्षैकस्मिन्निति पदस्य चरुसबंधेन चारितार्थ्यं न भवेदन्यचरोरभावात् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

अग्नये स्विष्टकृते समवद्याति । तै० ब्रा० (१,७,४,४.) ॥ आज्यादेकस्माच्च हविषोऽवद्याति ॥ मिश्रस्याऽन्येन हविषा समवद्याति ॥

आज्ये च दर्शनात् स्विष्टकृदर्थवादस्य ॥ ४ ॥ (हे० ३) ॥

भावार्थः । अन्यानि वेदवाक्यानि सति । तेषामाज्यद्रव्यात् स्विष्टकृदवदानग्रहणेन व्यवस्था । अन्यथाऽनवस्थाप्रसंगः । तस्मादाज्यात् स्विष्टकृदवदान प्राप्नोति । ध्रुवाज्यस्य यदभिधारण तेन स्विष्टकृतोऽर्थवादः । तेन स्विष्टकृदर्थमाज्यावदानमिति सूत्रार्थः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

अवदाय अवदाय ध्रुवां प्रत्यभिघारयति ॥ स्विष्टकृतेऽवदाय न ध्रुवां प्रत्यभिधारयति ॥ न हि ततः परामाहुतिं यक्ष्यन् भवति ॥ ततः परामाहुतिं होष्यति ॥

२ एकाच वाक्यांत समवत्त शब्दाचा उपयोग केला (आहे) त्यावरून (ध्रुवाज्य शेष कर्मांत योजावें) (हे० २)

3 Because of the use of the term *Samavatta* in the same text, the Dhruvâjya is to be used in the remaining rites (II *Argument* in *support* of the opponent's statement.)

४ स्विष्टकृताचा अर्थवाद आहे असें (वेदांत असल्यावरून ध्रुवा-) आज्याविषयीं (मागील प्रतिपादन लागू पडतें) (हे० ३)

4 The statement already made about Dhruvâjya applies, because the Veda describes Svistakrit (arthavâda) (III Argument in support of the opponent's statement.)

१ बौद्धाचार्यांनीं वेदवाक्यें घेऊन हा पूर्वपक्ष काढला आहे तीं वेदवाक्यें हीं "स्विष्टकृत अग्नी करतां अवदान घेतो" "(समवद्यति) तुपाच्या तुपापासून दर्वीच अवदान घेतो" "दुसऱ्या दर्वीशीं मिश्रून दुसरें अवदान घेतो" (समवद्यति) या धातूपासून समवत्त शब्द निघालेला आहे त्याचा उपयोग सूत्रांत कसा झाला हें वरील वेदवाक्यावरून कळतें या समवत्त शब्दास धरून पूर्वपक्षकार म्हणतो —वैदिकाचार्य, या वेदवाक्याची व्यवस्था तुम्ही कशी कराल? नुसतें आज्य आहे असें म्हटलें म्हणजे मिश्रित आज्य आहे असें निश्चय होतें म्हणजे या ठिकाणीं सापेक्षत्व आणि आकांक्षा हीं लागू पडलीं वास्तविक ध्रुवाज्य तर एक आहे मग तें मिश्रण कशाचें करावयाचें? एक शिजविलेला

3 The Buddhist bases his argument on Vedic texts such as these — He takes an oblation (samavadyati) for the Svista krit fire. "He takes an oblation from clarified butter only" He takes an oblation (samavadyati) mixed with another oblation." The term *Samavatta* is derived from *samavadyati*. These Vedic texts show why it is used in the sûtra. Referring to the term *samavatta* the Buddhist observes:—*Vaidikâchârya*, how are the Vedic texts to be adjusted? When it is said that *simple* clarified butter is to be taken, it is to be inferred that there is *mixed* clarified butter This inference involves the application of the principles known in exegetics as *correlation* (sâpeksatva) and *expectancy* (Âkânksâ) What is called Dhruvâjya is one whole only With what then is it to be mixed? It is impossible to mix boiled rice with boiled rice because there is only one vessel of boiled rice connect

सूत्राणि.

अशेषत्वात्तु नैवं स्यात् सर्वादानादशेषता ॥ ५ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । ध्रुवाज्यात् स्विष्टकृदर्थमवदान न ग्रहणीय । किं कारणं । यद् ध्रुवाज्यं तत् सर्वयागार्थं । यत्कर्मणि यावदाज्यं गृह्यते तावत् सर्वं तत्कर्मणि हूयते । एकस्मिन् यागेऽनेकानीदकृत्कर्माणि । तस्मात् कृते कर्मणि तत्संबंधि न किं चिदाज्यमवशिनष्टि । तेन सर्वादानादीदृगशेषता । तेन कर्मविशेषसंबंध्याज्यस्याऽशेषत्वं । यत्राज्यशेष एव नास्ति तत्र स्विष्टकृति तस्य प्राप्तिः कथं सभवेत् । तस्मात् तस्य प्राप्तिर्नास्तीति सिद्धांतः ॥

साधारण्यान् न ध्रुवायां स्यात् ॥ ६ ॥ (आ० नि० १) ॥

भावार्थः । ध्रुवापात्रे यदाज्यं गृह्यते तेन सर्वो यज्ञः साधनीयः । एकस्मिन् यज्ञेऽनेकानि कर्माणि क्रियंते । तत्तत्कर्मसाधनायांशतो ध्रुवाज्यं योज्यते । तेन ध्रुवाज्यस्य साधारण्यं । स्विष्टकृत्कर्मणि प्राप्तेऽवशिष्टस्य ध्रुवाज्यस्य प्रतिपत्तिर्न प्राप्नोति । कुतः । ध्रुवाज्यस्येतः परं सप्रयोजनत्वात् । तस्माद् ध्रुवाज्येन न प्रतिपत्तिः साधनीया । तस्माद् न स्विष्टकृदादिकर्मणि ध्रुवाज्यं प्रतिपत्त्या योजनीयं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

सर्वस्मै वा एतद्यज्ञाय गृह्यते । यद् ध्रुवायामाज्यं । तै० ब्रा० (३.३, ५,५.) ॥

शिष्टस्य परस्ताद् भाग्युपस्तरणाऽभिघारणादिगृहीतत्वेनाऽकृतार्थत्वात् कृतार्थप्रतिपत्तयश्च शेषकार्याणि न स्वयमेवाऽकृतप्रयोजनमपि द्रव्य प्रयुंजत इति कुमारिलभट्ट ॥

५. शेष नसल्यामुळें तसें नव्हे सर्व घेतल्यामुळें शेष नाहीं (सि०)

६ ध्रुवाज्य साधारण आहे म्हणून त्याविषयीं तसें नव्हे (आ० नि०)

5 Not so, because of there being no remainder Because the whole is used, there is no remainder (Final statement)

6 (The statement of the opponent about the Dhruvâjya does) not (hold true), because it is common to the whole sacrifice. (Doubt removed)

मात दुसऱ्या तिजतिलक्ष्या मामरी मिसळणा असें समजत नाहीं कारण शेषकर्मांमध्ये पद इळा एकच आहे मग यथार्थ जर पदार्थांची व्यवस्था करणें आहे तर ध्रुवाज्याचा उपयोग शेषकर्मांत लावा असें पन परणें दीप, म्हणजे वैदिकवाक्यांची नीट व्यवस्था लागते आणि समवत्त शब्दाचा यथार्थ व अर्थ बसतो.

४ पूर्वपक्षकार म्हणतो कीं, वैदिकाचार्य, आपलीं वैदवाक्यें आहेत तीं अशीं "अवदानें घेऊन अवदानें घेऊन ध्रुवापात्राचें अभिघारण करतो" "स्विष्टकृत् अग्नी करतां अवदान घेऊन ध्रुवापात्राचें अभिघारण करीत नाहीं" त्यामुळें सरतें शेष ही आहुति दिली सा होत नाहीं म्हणून तो सरते शेवटची आहुति देईल" या वैदिकवाक्यांची व्यवस्था कशी लावावी? ध्रुवाज्याचें अभिघारण करावें असें म्हटलें म्हणजे स्विष्टकृत् अग्नीचें विशेष वर्णन केलें असें होतें म्हणून स्विष्टकृत अग्नीचा आणि ध्रुवापात्राचा संबंध आहे म्हणजे

ed with the remaining rites. Hence to interpret the Vedic texts adequately and to adjust them from a sacrificial point of view it is necessary to use the Dhruvâjya in the remaining rites such as *Idâ bhakṣa*, *Prâśitra bhakṣa*, and the oblation to the Sviṣṭakṛt fire Thus the term *samavatta* as used in the Vedic texts is adequately into p ·ted.

4 The Buddhist observes:—Vaidikâchârya, the following Vedic texts bear on the subject. "He besmears the vessel of clarified butter (Dhruvâpâtra) after taking portions (avadâna)" He does not besmear the Dhruvâpâtra after taking an oblation for the Sviṣṭakṛt-fire." "He will make the last offering because the last offering is not, as it were made." The question is how are these texts to be interpreted? The statement about besmearing with clarified butter the Dhruvâjya enlarges or fully describes the Sviṣṭakṛt fire. The relationship between the Dhruvâjya and the Sviṣṭakṛt-fire is distinctly mentioned in these texts That is to say it is proved that the Dhruvâjya is to be

सूत्राणि.

अवत्तत्वाच्च जुह्वां तस्य च होमसंयोगात् ॥ ७ ॥ (आ० नि० २)

भावार्थः । अस्य सूत्रस्य द्वे दले स्तः । प्रथमदलेन पूर्वपक्षनिराकारः । द्वितीयदलं प्रथमदलस्य दार्ढ्याय । पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । यद्यपि ध्रुवापात्रे शेषो नास्ति तथापि जुहूपात्रे आज्यस्य शेषो भवेत् । तेन तस्य स्विष्टकृदादिकर्मणि प्रतिपत्तिः । जैमिन्याचार्यो ब्रवीति तन्नेति । जुहूपात्रे यदाज्यावदानं गृह्यते तत् सर्वमेव हूयते । तस्मात् शेषो नास्ति । कुतः । जुहूपात्रे गृहीताज्यस्य होमविशेषेण संबंधात् ॥

चमसवदिति चेत् ॥ ८ ॥ (आभा०) ॥

भावार्थः । आभासांत सूत्रमिदं । शबरस्वामिना संगृहीतेपि कुमारिलभट्टेन न संगृहीतं । कश्चित् कल्पितपूर्वपक्षकारो ब्रवीति । यथा होमार्थे चमसे सोमशेषो भवति तथा जुहूपात्रेपि अवशेषो भवेदिति । तन्नेत्याचार्यो ब्रवीति । कथ । यथा जुहूपात्रे गृहीतस्य सर्वस्याज्यस्य होमेन संबंधः तथा चमसपात्रे गृहीतस्य सर्वस्य सोमस्य न होमेन संबंधः । तस्माद् गृहीतसोमाज्ययोर्न साम्यं ॥

ध्रुवाज्याचा उपयोग स्विष्टकृत् शेषकर्मामध्यें करावा असें सिद्ध होतें

५. वैदिकाचार्य म्हणतात – बौद्धाचार्य, आर्यांचा संप्रदाय आणि वेद यामध्यें विरोध दाखविण्याकरता तुम्हीं जो प्रयत्न केला तो व्यर्थ. ध्रुवाज्यांतून शेष राहिला असता त्याचा स्विष्टकृत् आहुतिमध्यें उपयोग करावयाचा नाहीं. का? ध्रुवाज्य म्हटलें म्हणजे सर्व यागाकरता. जेव्हा याग झाला तेव्हा, सर्व ध्रुवाज्याचें हवन झालें या यागाच्या

used in making an oblation to the Svistakrit-fire.

5 The Vaidikâchârya observes Bouddhâchârya, your attempts at pointing out inconsistencies between the customs of the Âryas and the injunctions of the Veda are fruitless The remnant of the Dhruvâjya is not to be used in making an oblation to the Svistakrit-fire, because what is called Dhruvâjya is intended for the whole sacrifice When the whole sacrifice is finished, the Dhruvâjya is then used Thus in con-

७ पुनः, जुहू-पात्रांत तूप घेतलेलें असतें म्हणून, आणि त्याचा विशेष होमाशीं संबंध असतो म्हणून (आ० नि० २)

८ चमसांतील सोमासारखें म्हटलें तर (आ० २)

7 Again, because of the clarified butter being taken in the Juhû pâtra, and because of its being connected with a particular sacrifice (Doubt removed.)

8 (The clarified butter is to be used) as Soma juice taken in a sacarificial cup (is used) (2 Doubt)

संबंधानें ध्रुवाज्य बाकी राहिलेंच नाहीं मग ध्रुवाज्य नसतां त्याचा उपयोग करावा हें कसें संभवेल ?

६ ध्रुवापात्रामध्यें जें तूप घेतात तें सर्व यज्ञास पोंचावयाचें असें म्हटला म्हणजे त्यामध्यें निरनिराळीं कर्में असतात तीं सारीं कर्में धरतात। ध्रुवाज्याचा उपयोग होतो म्हणून तें साधारण। शेषकर्में झाल्यानंतर हि ध्रुवाज्य लागतें इडाभक्षणाचे वेळीं, आणि प्राशित्रभक्षणाचे वेळीं, किंवा स्विष्टकृत् आहुतीचे वेळीं, ध्रुवाज्य घालून टाकावयाचें नाहीं म्हणजे शेषकर्मामध्यें त्याची प्रतिपत्ति करावयाची नाहीं ज्या वेदवाक्याचें अनुसंधान या सूत्राच्या संबंधानें करतात, त्याचें भाषांतर पुढें प्रमाणें "जें ध्रुवापात्रांतील तूप (तें) हें सारें यज्ञाकरितां घेतलें" "जर असें तर पुढें काय"

७ बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं, ध्रुवापात्रांत घेतलेल्या तुपाविषयीं आम्हांस कांहीं म्हणावयाचें नाहीं तुम्हीं म्हणतां तसें च होईना परंतु जें म्हणून दुसरें

nection with its sacrifice there can be no remnant of Dhruvâjya. How can Dhruvâjya be used when no Dhruvâjya exists ?

6 The clarified butter taken in the Dhruvâpâtra is to be used for the whole sacrifice which necessarily consists of minor oblations Because the Dhruvâjya is used in making all the oblations it is common. Again, the Dhruvâjya is to be used after what are called the remaining rites—such as Idâ bhakshana, Prâshitra bhakshana and the oblation to the Svishtakrit fire. Hence the whole of the Dhruvâjya is not to be used in performing any of the remaining rites. Thus it is not put to its final use or it is not finally disposed of (Pratipatti) in performing the remaining rites The following is the translation of the Vedic texts connected with this sûtra — "The clarified butter taken in the Dhruvâpâtra is used for the whole sacrifice. 'What next, if it be so.

7 The Buddhist states that he has nothing to say about the use of the clarified butter taken in the Dhruvâpâtra, that he is willing to grant what the Vaidi

सूत्राणि.

न चोदनाविरोधाद्धविःप्रकल्पनत्वाच्च ॥ ९ ॥ (आ० नि० ३) ॥

भावार्थः । चमसे गृहीतसोमविषयक पूर्वपक्षकारेण यदुक्तं तन्न । कुतः । चोदनाविरोधात् । यो यो ग्रहप्रचारे सोमो गृह्यते स स हवनार्थः पानार्थश्च । यदाज्यं गृह्यते तद् हवनार्थमेव । कथमिदमित्यनुसंधास्यमानानि वाक्यानि दर्शयति ।

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

सोमस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्करोति । ऐ० ब्रा० (३.५.) ॥ ऐंद्रवायवं गृह्णाति ॥ चतुर्गृहीतं जुहोति । तै० सं० (५.१,१,१.) ॥

पात्र आहे त्यामध्यें आहुति देताना तूप घ्यावें लागतें. मग त्या तुपातून शेष राहिला तर त्याची शेषकर्म करताना प्रतिपत्ति करूं. शावर जैमिन्याचार्य उत्तर देतात तुम्ही म्हणतां तसें नव्हे अमुक एक यागार्शी जुहू-पात्रांत घेत-लेल्या तुपाचा संबंध असतो. म्हणून तें तूप त्या यागांत योजलें पाहिजे. म्हणून जुहू-पात्रांत शिलक राहत नाहीं. मग तें शेष कर्मांत योजायाचे कसें ?

८. मागील पुढील वादाची जुळणी बसावी म्हणून हें सूत्र अलीकडे करून घातलें आहे. हें जरी शवर स्वामीनें घेतलें आहे तरी कुमारिल भट्टानें घेतलें नाहीं कोणी कल्पित पूर्वपक्ष-कार असें म्हणतो कीं, होम करण्या करतां पेल्यामध्यें सोमरस घेतात. मग होम झाल्यावर कांहीं सोमरस शिलक राहतो तसेच जुहू-पात्रांत घेतलेलें तूप हि शिलक राहील. शावर मीमांसक

kâchârya insists upon, but that clarified butter is taken when an offering is made in a sacrificial vessel called Juhû The Buddhist now declares "I will finally dispose of any residue of the clarified butter taken in the Juhû " In reply to this, Jaimini states in the sûtra Your statement is not valid, Bouddhâchârya. Because the clarified butter taken in the Juhû-pâtra is connected with a particular sacrifice, the same is to be used in performing the same sacrifice Hence there can be no clarified butter left in the Juhû-pâtra How can it then be used in any of the remaining rites?

8 Modern commentators have introduced this sûtra for connecting the chain of arguments Though recognized by Shabara-svâmî, Bhatta Kumârila rejects it Some opponent is supposed to state that Soma-juice is taken in a cup for an offering After it is offered, a little remains. In like manner,

९ तसें नव्हे वेदवाक्याचा विरोध येतो, (आणि) हवि तयार करावयाचा असतो म्हणून (आ० नि० ३)

उत्तर म्हणा कीं, जुहू पात्रांत घेतलेल्या तुपाचा होमाशीं संबंध आहे आणि पेल्यामध्यें घेतलेल्या सोमाचा होमाशीं संबंध नाहीं, म्हणून या दोहोंचें साम्य कसें समजेल ?

९ पेल्यामध्यें सोम जो घेतात त्याचे उपयोग दोन एक हवन आणि दुसरें पान जुहू पात्रांत जें तूप घेतात त्याचा उपयोग एक—केवळ हवन या दोहोंविषयीं जीं वेदवाक्यें आहेत तीं विरुद्ध आहेत. एक पक्षीं हवन आणि पान दुसऱ्या पक्षीं केवळ हवनच आहे या सूत्राच्या संबंधानें जीं वेदवाक्यें घेतात त्यांचें भाषांतर खालीं प्रमाणें “हे अग्नि, हा सोम घे असें म्हणून अनुवषट्कार करतो” “ऐंद्रवायव नांवाचा पेला घेतो” “चार वेळ घेतलेल्याचें हवन करतो”

9 Not so, because such a practice would conflict with a Vedic text, because an oblation is to be prepared (3 Doubt removed)

there may be a residue of the clarified butter taken in the Juhû vessel A Mîmânsaka in reply observes —there is a connection between a sacrifice its oblations and the clarified butter taken in the Juhû pâtra, while there is no connection between a sacrificial oblation and the Soma juice taken in a sacrificial cup Hence there is no analogy between the clarified butter taken in the sacrificial vessel called Juhû and the Soma juice taken in a sacrificial cup

9 There are two uses of the Soma juice taken in a sacrificial cup—it is offered as well as drunk while there is only one use of the clarified butter taken in a Juhû pâtra : it is only offered. Thus the Vedic texts about these—the clarified butter taken in a Juhû pâtra and the Soma juice taken in a cup—are opposed to one another In the one case there is offering as well as drinking in the other case there is simply offering The following is the translation of the Vedic texts connected with this sûtra. "He pronounces the Anuvashat-kâra saying oh Agni take this Soma juice." "He takes the cup called the Aindra vâyava" "He sacrifices what is taken four times."

सूत्राणि.

उत्पन्नाऽधिकारात् सति सर्ववचनं ॥ १० ॥ (आ० नि० ४) ॥

भावार्थः । सर्वेभ्यो हविर्भ्यः समवद्यतीति वेदवाक्यं वर्तते । तस्य स्विष्टकृदादिना सह संबंधः । वेदोक्तसर्वपदेनाज्यस्य निर्देशो भवति । तस्मात् स्विष्टकृति आज्यस्य योजनेति पूर्वपक्षः । जैमिन्याचार्यः तद्वेदवाक्य व्यवस्थापयति । यत्र शेषा भवंति तत्र सर्वपदेन तेषा ग्रहणं । अत्र आज्यस्य शेषत्वं नास्ति । कथं तस्य सर्वपदेन संग्रहः । सति शेषे शेषत्वाऽधिकार उत्पद्यते । तस्मादधिकाराद् वेदे सर्वपदं प्रयुक्तं ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

तद्यत्सर्वेभ्यो हविर्भ्यः समवद्यति ॥

जातिविशेषात् परं ॥ ११ ॥ (आ० नि० ५) ॥

भावार्थः । तृतीयसूत्रे पूर्वपक्षकारेण वेदवाक्यं गृहीत्वा या प्रतिबंधिर्दत्ता तस्या निराकरणं । समवत्तशब्देन प्रायणीये आज्यमिश्रितचरुग्रहणमवकल्पते । तत्र जातिविशेषत्वेनाज्यग्रहणं । तस्माद् न तस्य स्विष्टकृदादिशेषकार्येषु योजना । वेदोक्तसमवत्तपद जातिविशेषतयाज्यस्याऽनुवादत्वं सूचयति । अनुवादस्य हि यथासभवं कल्पना । सूत्रस्थपरपदस्य पूर्वपक्षसरणौ द्वितीयकारणत्वमित्यर्थः ॥

अनुवादत्वाद्यथासभवमर्थ इति कुमारिलभट्ट ।

१० शेष जर असेल तर शेषाविपर्यीचा अधिकार लागू होईल, म्हणून वेदवाक्यांत सर्व हें पद आलें आहे (आ० नि०)

११ दुसरें (कारण नव्हे,) जाति विशेषामुळें

(आ० नि० ४)

10 The term *sarva* is used in a Vedic text, because it can sanction a remaining rite if there should be a residue (Doubt removed)

11 There is no other reason, but that of a particular species (being expressed) (Doubt removed)

१० ज्या वेदवाक्याचा या सूत्राशीं संबंध आहे त्याचें भाषांतर येणें म्हणजे हें सूत्र उत्तम समजेल. तें वेदवाक्य असें "तो जें सर्व हविर्भागाचें अवदान घेतो" हें वाक्य घेऊन बौद्धाचार्य म्हणतात कीं वैदिकाचार्य, हें वाक्य तुम्हांस ठाऊक आहेना ? इडाभक्षण प्राशित्रभक्षण आणि स्विष्टकृत् यांच्याशीं याचा संबंध आहे. पण वेदवाक्यामध्यें सर्वहवि असें पद आहे हें ऐकून वैदिकाचार्य उत्तर देतात—बौद्धाचार्य, हें पहा, या वेदवाक्याची व्यवस्था करतां येते. स्विष्टकृतासारख्या धर्मामध्यें अवशिष्ट राहिलेल्या द्रव्याची योजना व्हावयाची हें ठरलें. मग सर्वहवि म्हणजे अवशिष्ट राहिलेलीं द्रव्यें. ध्रुवा व ध्रुवीं अवशिष्ट राहत नाहीं. मग तें सर्वहव्यामध्यें कसें गणावें. असो. वेदवाक्य लावण्याची तुमची तऱ्हा चमत्कारिक दिसते.

११ हें सूत्र समजण्यास जरा कठिण आहे. या ग्रंथाच्या तिसऱ्या सूत्रांत

10 The translation of an illustrative Vedic text will elucidate the sutra "He takes an oblation from that which is the whole offering" The Bouddhâchârya bases on this Vedic text his argument and asks:—Vaidikâchârya you know this Vedic text do you? It is connected with *Idâ Bhakṣa Prâshitra Bhakṣa* and the oblation made to the *Sviṣṭakṛt* fire because the Vedic texts mention the whole oblation" In reply the Vaidikâchârya states:—Bouddhâchârya—see how this Vedic text can be adjusted As the residue of Puroḍâsha-offerings is to be used in a remaining rite like the *Sviṣṭakṛt* the whole oblation refers to the residual offerings and to the Dhruvâjya as there is no remnant left out of it How can the last then be included in the whole oblation (Sarva havis) mentioned in the Veda? Suffice it to remark that your method of interpreting the Veda is rather strange

11 The interpretation of this sûtra is rather hard. The Buddhistic opponent offers a reason in the third sûtra of this chapter The Vaidikâchârya

सूत्राणि.

अंत्यमरेकार्थे ॥ १२ ॥ (आ० नि० ६) ॥

भावार्थः । चतुर्थसूत्रे पूर्वपक्षकारेण यो हेतुर्निरूपितः स सिद्धांतपक्षेप्युपपद्यते । अत्यं कारणं तत्रार्थवादत्वेन निरूपितं । अर्थवादो हि सः । कथ । अरेकार्यत्वात् । ध्रुवापात्र न रिक्तं क्रियते । तस्मिन्नवशिष्टमाज्यं विद्यते । तस्य स्विष्टकृदादिभ्य. पश्चात् प्राप्तकर्मणि योजना । तस्माद् ध्रुवापात्रस्यारेकः । तेन चतुर्थसूत्रेऽनुसंहितवेदवाक्यानां व्यवस्था स्विष्टकृदादिकर्मसु आज्ययोजनाऽभावेपि ॥

तस्मादतरेणापि स्विष्टकृदर्थत्व तदवधिकारेकार्थत्वेनोपपन्नोऽर्थवाद इति कुमारिलभट्ट ।

पूर्वपक्षकारानें दुसरें कारण दिलें आहे त्याचें खडन वैदिकाचार्य ह्या सूत्रीं करतात पूर्वपक्षकारानें दुसरें कारण कोणते योजले आहे ? वेदवाक्यात समवत्त शब्द आला आहे. त्याच्या योगानें असें सिद्ध होतें कीं, प्रायणीय इष्टि मध्ये तूप आणि शिजवलेला भात मिसळून घ्यावा ह्यावरून तुपाची योजना शेषकर्मामध्यें करता येते हें पूर्वपक्षकाराचें म्हणणें ऐकून घेऊन वैदिकाचार्य म्हणतात बौद्धाचार्य, हें तुमचें दुसरें कारण एकीकडे ठेवा समवत्त शब्दाच्या योजनेवरून तूप घ्यावें असे दिसते खरें, पण त्याचा सबध काय ह्याचा विचार केला पाहिजे ज्या सबधानें जो पदार्थ घ्यावा त्या सबधावरून त्या पदार्थाची योजना करायाची अमुक विशेष जाति असे मानल्यानें तिसऱ्या सूत्राखाली जें वेदवाक्य घेतलें

seeks to refute him in this sûtra What is the second reason offered by the Buddhist ? The term *samavatta* is used in the Vedic text. It shows that boiled rice and clarified butter form an oblation in a Prâyaṇîya-sacrifice Thus clarified butter is used in a remaining sacrificial rite. The Vaidikâchârya states in reply to this argument of the Buddhist Bouddhâchârya, your second argument as stated here is to be set aside Though at first sight, the term *Samavatta* appears to sanction the use of clarified butter, yet its relationship requires to be examined A material is to be used in that relation in which it is taken The Vedic text quoted under the third sûtra is properly adjusted if a particular species be taken If it be admitted that a particular species of clarified butter is described in a Vedic text, it is plain that the text itself is merely descriptive, and

१२. रिकामें नाहीं असा अर्थ आहे म्हणून शेवटचें (कारण नव्हे) (आ० नि० ५)

12 The last reason is not valid, because the sense is—it is not empty (5 Doubt removed.)

आहे त्याची व्याख्या नीट बसत आ पवाच्या विशेष जातीचें वर्णन केलें आहे असें मानल्यानें त्या वेदवाक्या मध्यें अनुवाद आहे असें सिद्ध होत आणि जसा समय असेल तशी अनुवादाची योजना करावी आणि अर्थ लावावा, असा मीमांसकांचा सिद्धांत आहे आणि याचें निरूपण कुमारिलभट्टानें केलें आहे या सूत्राचा यथार्थ अर्थ नीट बसत नाहीं असें जरी दिसलें तरी वास्तविक तसें नाहीं सूत्रांतील जातिविशेष या पदाचा अर्थ काय? वेदवाक्यांचे भिन्नभिन्न जाति आहेत जसें—कांहीं विधि वाक्यें कांहीं अर्थवाद वाक्यें, आणि कांहीं अनुवाद वाक्यें, अशीं असतात

१२ चवथ्या सूत्रीं पूर्वपक्षकारानें ज्या प्रकाराचें वर्णन केलें आहे तो प्रकार सोडून त्यानें तत्संबंधी जें वेदवाक्य घेतलें आहे त्याची योजना दुसऱ्या रीतीनें करतां येते ध्रुवापात्र रिकामें कधीं नसतें म्हणजे त्यामध्यें कांहीं तरी आज्य अवशिष्ट राहतें त्याची योजना कोठें करावयाची? स्विष्टकृदादि शेष कर्में आटपल्यानंतर जीं कर्में पुढें करावयाचीं त्यांमध्यें म्हणून स्विष्टकृत कर्म करतांना ध्रुवापात्र रिकामें नसतें. या रीतीनें चवथ्या सूत्रीं जीं वेदवाक्यें घेतलीं आहेत त्यांमध्यें अर्थवाद आहे

that a descriptive Vedic text is to be used and interpreted as particular wants of the case require. This is a principle recognized by the Mîmânsakas, and it is specially explained by Kumârila Bhatta. Though the sûtra appears not to admit of literal interpretation yet such is not really the case What is the sense of the particular species mentioned in the sûtra? There are different kinds of Vedic texts. Thus some are original statements others are descriptive and subordinate and some simply reproduce what is already stated

12. The Vedic text quoted by the Buddhistic opponent under the fourth sûtra is not to be interpreted as he insists, but is to be adjusted in a different way from the one proposed by him. The Dhruvâ pâtra, not being empty necessarily holds some clarified butter Where is this to be used? In the rites which are to be performed after such rites as the Svista-krit-oblation and others are finished Hence the Dhruvâ-pâtra is not empty at the time when the rite called the Svista krit is performed. Hence the Vedic texts quoted under the fourth sûtra can be explained as being descriptive.

सूत्राणि.

साकंप्रस्थाय्ये शेषकर्माऽननुष्ठानाऽधिकरणम् ॥

साकंप्रस्थाय्ये स्विष्टकृदिडं च तद्वत् ॥ १३ ॥

भावार्थः । साकंप्रस्थाय्ययज्ञे स्विष्टकृदादिशेषकर्माणि न कर्तव्यानि । कुतः । अशेषत्वात् । सर्वादानाच्चाशेषतेति यत् पंचमसूत्रोक्तं तदत्र संग्रहीतव्यमिति तद्वत्पदस्याऽर्थः । दर्शपूर्णमासविकारस्तु साकंप्रस्थाय्यरूपा काम्येष्टिः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

साकंप्रस्थायीयेन यजेत पशुकामः । तै० सं० (२,५,४,३.) ॥ आज्यभागाभ्यां प्रचर्य आग्नेयेन पुरोडाशेन अग्नीधे स्रुचौ प्रदाय सह कुम्भीभिरभिक्रामन्नाह ॥

सौत्रामण्यां शेषकर्माऽननुष्ठानाऽधिकरणम् ॥

सौत्रामण्यां च ग्रहेषु ॥ १४ ॥

भावार्थः । सौत्रामणीनामपशुसंस्थायां ग्रहेषु नाम ग्रहसंबंधेन स्विष्टकृदादीनि शेषकर्माणि न कर्तव्यानि । कुतः । अशेषत्वात् सर्वादानाच्चाऽशेषतेति सूत्रस्थचकारपदेनाऽनुकृष्टतद्वत्पदनिर्दिष्टहेतोः । सौत्रामण्यां के ग्रहाः । आश्विनसारस्वतैंद्रनामानः । तेषु केचित् पयोग्रहाः केचित् सुराग्रहाश्च । यद्यपि स्विष्टकृदादिशेषकर्माणि चोदकेन नाम प्रतिपदोक्तविधायकवेदवाक्येन प्राप्नुवंति तथापि तस्य पयःसुराद्रव्याऽशेषत्वादन्यथा व्यवस्था कर्तुं युज्यते । पुनः सप्तमसूत्रस्थहोमसंयोगादिति पदनिर्दिष्टो हेतुरत्र संग्रहीतव्यः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

गृहीतान् ग्रहानृत्विज आददते आश्विनमध्वर्युः सारस्वतं ब्रह्मा ऐंद्रं प्रतिप्रस्थाता ॥ उत्तरेऽग्नौ पयोग्रहान् जुह्वति दक्षिणेऽग्नौ सुराग्रहान् जुह्वति ॥

साकम्प्रस्थाय्य-यज्ञ सन्धानें शेष-कर्मे करावयाचीं नाहींत हा विचार

THE SUBJECT THAT THE REMAINING RITES ARE NOT TO BE PERFORMED IN CONNECTION WITH THE SĀKAMPRASTHĀYYA SACRIFICE.

१३ साकम्प्रस्थाय्य यज्ञामध्यें स्विष्टकृत आणि इडाभक्षणाविषयीं तसेंच

13 The same is the case with the Sākamprasthāyya sacrifice, so far as the oblation to the Sviṣṭakṛt-fire and Iḍā bhakṣa are concerned

सौत्रामणी यज्ञामध्यें शेषकर्म करूं नये हा विचार

THE SUBJECT THAT THE REMAINING RITES ARE NOT TO BE PERFORMED IN THE SOUTRĀMAṆĪ SACRIFICE.

१४ सौत्रामणी यज्ञामध्यें ग्रह संबंधीं (तसेंच)

14 Again in the Soutrāmaṇī sacrifice (the same principle applies to the sacrificial cups)

अशी त्या वेदवाक्यांची व्यवस्था पडते

१३ साकम्प्रस्थाय्य यज्ञ काम्य आहे काम्येष्टि आहे काम्येष्टिचें निरूपण आम्ही पूर्वी केलें आहे साकम्प्रस्थाय्य ही इष्टि दर्शपूर्णमासाचा विकार आहे शेषकर्म करूं नयेत हा मागील सूत्रीं एका अंशीं विचार झाला आहे तोच विचार या साकम्प्रस्थाय्य इष्टीस लागू पडतो या साकम्प्रस्थाय्य इष्टीमध्यें शेषकर्मे करावयाचीं नाहींत कां? पांचव्या सूत्रीं ज्या कारणाचें वर्णन केलें आहे, तेंच कारण येथें लागू पडतें तें कारण कोणतें? ध्रुवाज्याचा शेष नसतो कारण तें यागा

13. The Sākamprasthāyya is a desire-accomplishing sacrifice We have already explained the nature of desire-accomplishing sacrifices The Sākamprasthāyya is a modification of the new or full moon sacrifice The subject of not performing the remaining rites is already examined in one way The Sākamprasthāyya-sacrifice is to be examined in the same way because no remaining rite is to be performed in connection with it, and because the reason adduced in the fifth sūtra applies here. What is this reason? There is no remnant of the Dhruvājya, because it is prepared for use in the whole sacrifice We will particularly discuss the nature of this controversy about the use and non use of the Dhruvājya in the summary of

सूत्राणि.

तद्वच्च शेषवचनं ॥ १५ ॥ (यु०) ॥

भावार्थः । शेषवाचकं वेदवाक्यं पूर्ववत् व्यवस्थापयितुं शक्यते । कथं । यद्यपि यद् वेदवाक्यं शेषप्राप्तिं विधत्ते तेन सप्तमसूत्रप्रतिपादितसर्वहोमस्य प्रतिषेधः प्राप्नोति तथापि तस्य स्विष्टकृदादिशेषकर्मसु न पर्यवसानं । कुतः । यदवशिष्टं तस्य प्रतिपदोक्तवचनेनाऽन्यत्रोपयोगात् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

उच्छिनष्टि न सर्वं जुहोति ॥ ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारं । तै० ब्रा० (१.८,६,२.)॥ शतातृण्णायां ६ समवनयति । तै० ब्रा० (१.८,६,४.) ॥

ज्या सवधानें ध्रुवाज्य सिद्ध केलें असतें अस्तु अमुक यागात शेषकर्म करावें, आणि अमुक यागात करूं नये असें वर्णन करण्याचें बीज काय, हें आम्हीं उपसंहारात दाखवूं ह्या सूत्राच्या सबधानें जी वेदवाक्यें पठित घेतात त्याचें भाषांतर पुढीलप्रमाणें. "ज्याला पशूची इच्छा आहे त्यानें साकंप्रस्थाय्य या नावाचा यज्ञ करावा." "आज्यभाग घेऊन कर्म केल्यानंतर अग्नीला अर्पण करण्याचा पुरोडाश घेऊन अग्नीध्र ऋत्विजाच्या हातीं ध्रुवा देऊन कुंभी पात्रें घेऊन पुढें जात असता म्हणतो."

१४. सौत्रामणी ह्या नावाचा एक पशुयज्ञ आहे त्याच्या सबधानें ग्रहप्रचार करावे लागतात ग्रहप्रचार म्हणजे काय, हें आम्हीं पूर्वी वर्णिलें आहे. सोमरसाचे पेले घ्यायाचे आणि

this chapter The following is the translation of the Vedic texts quoted in connection with this sûtra. "He who desires cattle ought to perform the Sâkamprasthâyya-sacrifice" "He says while going forward after delivering the ladle called Sruch into the hands of the Agnîdhra-priest, and taking the vessels called Kumbhî-pâtra and after taking the Purodâsha-cakes to be offered to Agni, and after performing the rite with the sacrificial portion"

14 There is an animal sacrifice of the name of Soutrâmani. In connection with it the cups of Soma-juice are to be used This rite is called Graha-prachâra which we have already explained It is this,—cups of Soma-juice are taken, and portions of the Soma-juice are offered into fire Such offerings are made in the Agnistoma-sacrifice.

१५. शेषाविषयीं वचनें आहेत त्यांची संकोच व्यवस्था. (यु०)

15 (The Vedic) texts about the residue (are to be interpreted) in that way (An argument.)

त्यांतील कांहीं सोमरसाचा होम करायाचा असतो इति अग्निष्टोम यज्ञामध्यें करावी लागते. या इष्टीच्या संबंधानें शेषकर्मे करावयाचीं आहेत कां? तर ज्या द्रव्याचा होम होतो त्या द्रव्यापैकीं अवशिष्ट द्रव्य नसतें. तें द्रव्य कोणतें तर प्याले आश्विन सारस्वत, आणि ऐंद्र या नांवाचे तीन प्याले असतात. कांहीं मध्यें दूध ठेवायाचें आणि कांहीं मध्यें दारू ठेवायाची. या सौत्रामणि यज्ञाविषयीं अडचण काय आहे? वचनावरून असें स्पष्ट आहे कीं सौत्रामणि यज्ञामध्यें शेषकर्मे करावीं तथापि दूध किंवा दारू मुळींच शिल्लक रहात नाहीं. म्हणून या रीतीनें वेदवाक्याची योजना करावी पाहिजे. पुनः सातव्या सूत्रीं जो सिद्धांत केला आहे तो येथें लागू पडतो. तो सिद्धांत असा: द्रव्याचा होमाशीं संबंध आहे. या सूत्राच्या संबंधानें जीं वेदवाक्यें आहेत त्यांचा अर्थ येणेंप्रमाणें "ठेवलेले प्याले ऋत्विज घेतात. आश्विन नांवाचा प्याला अध्वर्यु घेतो. सारस्वत नांवाचा प्याला ब्रह्मा घेतो. ऐंद्र नांवाचा प्याला प्रतिप्रस्थाता घेता" "उत्तर अग्नीमध्यें दूध या पेल्याचें हवन करतात दक्षिण अग्नीमध्यें दारूच्या पेल्याचें हवन करतात"

१६ कांहीं वेदवाक्यांमध्यें स्पष्ट अ

The remaining rites are not to be performed in connection with the Graha prachâra; because there is no residue of that substance which is offered into a sacred fire. What is this substance? There are three cups *of the names of Âshvina Sârasvata and Aindra* In some of these milk is taken and in others liquor. What is the question about this Sautrâmani sacrifice? A Vedic text distinctly states that the remaining rites are to be performed in the course of the Sautrâmani-sacrifice. Yet there is no residue of a liquor or milk left. Hence it is necessary to interpret the Vedic text without connecting it with this sacrifice and to adjust its sense. Again the exegetical principle enunciated in the seventh sûtra applies to this case. The principle is—a sacrificial substance is necessarily connected with some offering. Hence there are no remaining rites such as the Svishtakrit in the Sautrâmani-sacrifice. The following is the translation of the Vedic texts bearing upon this sûtra. "The Ritvij priests take up the cups deposited. The Adhvaryu priest takes up the Âshvina-cup; the Brahmâ priest takes up the Sârasvata-cup; the Pratiprasthâtâ takes up the Aindra cup." "They offer milk into the Northern Fire; they offer liquor into the Southern Fire.

16. Some Vedic texts distinctly state that some residue

सूत्राणि.

सर्वपृष्ठेष्टौ स्विष्टकृदिडादीनां सकृदनुष्ठानाऽधिकरणम् ॥

द्रव्यैकत्वे कर्मभेदात् प्रतिकर्म क्रियेरन् ॥ १६ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । यद्यपि यत्र पुरोडाशरूपं द्रव्यमेकं साधारण च तथापि तत्र प्रधानकर्माणि बहूनि । तेन सर्वपृष्ठेष्टौ प्रतिकर्म शेषकार्याणि कर्तव्यानि । कुतः । यच्चोदकं वेदवाक्यं वर्तते तस्मादिति पूर्वपक्षः । सर्वपृष्ठेष्टिस्तु काम्येष्टिः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

इंद्राय राथंतराय + इंद्राय बार्हताय + इंद्राय वैरूपाय + इंद्राय वैराजाय + इंद्राय शाक्वराय + इंद्राय रैवताय । तै० सं० (२.३, ७,२.) ॥

से वर्णन केलें आहे कीं, हविर्द्रव्याचा शेष ठेवावा. या वेदवाक्याची कशी व्यवस्था करायाची? आणि राखून ठेवलेल्या हविर्द्रव्याचा कसा उपयोग करायाचा? वास्तविक म्हटले म्हणजे ह्या द्रव्याचा शेषकर्मांत उपयोग करावा हें योग्य परंतु तसें करीत नाहींत मग या वेदवाक्याची वाट काय? शेषकर्मांत याचा उपयोग न करता दुसरे ठिकाणीं या शेषद्रव्याचा उपयोग करायाचा, हें पुढील वेदवाक्याच्या भाषांतरावरून लक्षात येईल "तो शेष ठेवतो, तो सर्व (द्रव्याचा) होम करीत नाहीं" "राखून ठेवलेला शेष पिणाऱ्या ब्राह्मणाला काही द्रव्य देऊन तयार करावा" "शंभर भोकाचे पात्र घेऊन त्यामध्ये ते शेष धुतात"

of offerings is to be reserved How are these texts to be adjusted? Where is the residue of offerings to be used? Of course, the proper use of such a residue is to be made in performing the remaining rites But such a use is not made Then how are the Vedic texts mentioned to be disposed of? The residue, instead of being used in the remaining rites, is to be used in a subsequent rite as the following translation of the Vedic texts show "He keeps a residue he does not offer the whole of the sacrificial substance" "A Brâhmana is to be prepared for drinking the residual Soma by paying him a sum of money" "They wash the Soma in a vessel having a hundred holes (a kind of seive)"

सर्वपृष्ठ नावाच्या इष्टीमध्यें स्विष्टकृत् आदि कर्में एकदा करायाचीं हा विचार

१६ एकच साधारण (हविर्द्रव्य) असतां निरनिराळीं (मुख्य) कर्में आहेत म्हणून प्रत्येक कर्माच्या संबधानें (आर्यांनीं स्विष्टकृत् आदि कर्में) करावीं (पू०)

THE SUBJECT OF ONCE PERFORMING THE REMAINING RITE IN A SACRIFICE CALLED THE SARVA PRISTHA

16 An offering being common, there are various main sacrificial acts, and, therefore, it is the duty of the (Aryas) to perform the remaining rites in connection with each act (Opponent s statement.)

१६ सर्वपृष्ठ इष्टि एक काम्येष्टि आहे तिजमध्यें स्विष्टकृत, प्राशित्रभक्षण, आणि इडाभक्षण हीं कर्में किती वेळ करावयाचीं, असा प्रश्न आहे बौद्धाचार्य विचारतात.—वैदिकाचार्य हें तर खरें कीं, सर्वपृष्ठ इष्टीमध्यें निरनिराळे प्रधान याग करावे लागतात मग प्रत्येक प्रधानयागा करितां स्विष्टकृत प्राशित्रभक्षण, आणि इडाभक्षण हीं कर्में करावीं असें आमचें मत आहे कारण याविषयीं स्पष्ट वेदवाक्य आहे जरी सर्वपृष्ठइष्टीमध्यें एकच पुरोडाशरूप हवि असला तरी चिंता नाहीं कारण त्यांतील कांहीं अंश शिल्लक ठेवून त्याची निरनिराळ्या शेषकर्मामध्यें योजना करावी या संबंधानें जें वेदवाक्य घेतात त्याचें भाषांतर पुढें प्रमाणें "इंद्राकरितां, राथंतर इंद्राकरितां, बार्हत इंद्राकरितां, वैरूप इंद्राकरितां, वैराज इंद्राकरितां शाक्वर इंद्राकरितां, रैवत इंद्राकरितां" असा एका वेदवाक्यांत निरनिराळे इंद्राचें

16 Sarvapristha is a desire-accomplishing sacrifice. The question is—how often are such rites—as the Svistakrit-offering Prâshitra harnam,and Idâ bhaksana in connection with the Sarvapristha sacrifice to be performed? The Bouddhâchârya observes —Vaidikâchârya you admit that there are various main oblations connected with theSarva pristha-sacrifice. We believe that in making each main oblation such rites as the Svistakrit-offering Prâshitra bhaksana and Idâ bhaksana should be repeated; because the Veda directly prescribes this. Though there is one main Purodâsha-offering the residue of which is to be used in the remaining rites, yet this is no objection because, the residue of the same Purodâsha-cake common to the whole Svistakrit-sacrifice can be used in performing the various remaining rites. The following is the translation of the Vedic text connected with this subject. "For Indra, for Râthantara Indra for Bârhata Indra for Vai-

सूत्राणि.

अविभागाच्च शेषस्य सर्वान् प्रति अविशिष्टत्वात् ॥१७॥ (सि०)॥

भावार्थः । पुरोडाशस्य द्वौ भागौ । तत्र पूर्वार्द्धादवदानेषु गृहीतेषु प्रधाना भिन्नयागाः सिध्यंति । उत्तरार्द्धात्त्ववदानेन शेषकर्माणि क्रियंते । तत्र द्वितीयभागस्य भिन्नशेषाभावात् सकृदेव स्विष्टकृदादि कर्म प्राप्नोति । किं कारणं । प्रतियागं भिन्नशेषो नास्ति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

उत्तरार्धात् स्विष्टकृते समवद्यति ॥

ऐंद्रवायवग्रहे द्विःशेषभक्षणाऽधिकरणम् ॥

ऐंद्रवायवे तु वचनात् प्रतिकर्म भक्षः स्यात् ॥ १८ ॥

भावार्थः । ज्योतिष्टोमप्रकरणे ऐंद्रवायवग्रहे प्रचार्यमाणे सकृत् सोमपानमुत द्विरिति पूर्वपक्षे प्राप्ते आचार्यः सिद्धांतयति । द्विः सोमपानं कर्तव्यं । किं कारणं । प्रतिपदोक्तवेदवचनात् प्रतिकर्म पानं । यद्यपि सकृत् सोमः संस्कृतः तथापि तस्य हवन द्विवार । तेनैंद्रवायवग्रहस्य प्रतिकर्मत्वं । यदा प्रतिपदोक्तवेदवचनस्य सुलभं व्यवस्था कर्तुं शक्यते तदा नास्ति तद्वचनस्याऽतिभारः । न च पुनः तस्य व्यवस्थांतराऽपेक्षा ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत ॥ द्विरैंद्रवायवस्य भक्षयति ॥ द्विर्ह्येतस्य वषट्करोति ॥

वर्णन केलें आहे म्हणजे सर्वपृष्ठ इष्टीमध्ये इतक्या निरनिराळ्या इंद्र देवतेच्या संबधानें निरनिराळे प्रधानयाग होतात हीं इंद्राचीं निरनिराळीं नावें पडून हे निरनिराळे इंद्र आहेत असें

rûpa Indra, for Vairâja Indra, for Shâkvara Indra, for Raivata Indra" Thus in the same Vedic text different Indras are described In the Sarva-prista-sacrifice different main oblations are to be offered to these different

१७ तसें नव्हे शेषभ-क्षणाचा विभाग केला नसतो म्हणून सत्र प्रधानयागास उद्देशून (एक वेळ) स्विष्टकृत् आदि कर्मे करावीत कारण (त-सें) विधान केलें नाहीं (सि०)

17 Not so, the remaining rites such as the Svishtakrit offering are to be performed once in reference to the whole of the main sacrifice, because the remaining sacrificial materials are not divided, (and) because no statement (to that effect) is made (in the Veda.) (Final statement)

ऐन्द्रवायव नावाचा सोमरसाचा पेला आहे त्यात दोन वेळ सोम अवशिष्ट राहतो तो दोन्हीं हि वेळ प्यावयाचा हा विचार

THE SUBJECT OF TWICE DRINKING THE TWO RESIDUES OF THE SOMA JUICE LEFT IN THE CUP CALLED AINDRA VAYAVA

१८ पुन, ऐन्द्रवायव पे-ल्यांतुन प्रत्येक कर्म करतांना पान करावें, कारण तसें वचन आहे

18 Again in performing every subordinate sacrifice, the Soma juice in the Aindrà Vàyava cup is to be drunk because there is a Vedic statement (to that effect.)

आर्य मानू लागले त्याचें बीज हा वेद वाक्यांत सांपडेल आहे ... रथंतर, बृहत्, वैरूप, वैराज, शाक्वर आणि रैवत अशीं हीं निरनिराळीं साम आहेत आणि साम म्हणजे गायनीय राग प्रत्येक रागाचा आकार आणि त्याची छाया भिन्न आहे म्हणून प्रत्येक रागांत ज्या इंद्र देवतेचें गान होतें ती इंद्र देवता भिन्न असें आर्य मानूं लागले

Indras in different relations. The Àryas gave different names to Indra and gradually began to believe that there were different Indras themselves. The cause of this is to be found in the Vedic text quoted. It is this Ràthantara, Bàrhata, Vairùpa, Vairàja, Shàkvara and Raivata are the names of different Sàmas a Sàma being a musical mode the form and influence of which are different in each case. The Àryas therefore began to be-

सूत्राणि.

सोमे शेषभक्षणाऽधिकरणम् ॥

सोमेऽवचनाद् भक्षो न विद्यते ॥ १९ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । ज्योतिष्टोमे सोमप्रचारा. । तेषु सोमपानं न कर्तव्यं । किं कारणं । प्रतिपदोक्तं वेदवाक्य न विद्यते ॥

१७ बौद्धाचार्य काय म्हणतात आणि वैदिकाचार्य काय म्हणतात ह्या स्पष्ट रीतीने वर्णन केले पाहिजे. सर्वपृष्ठ कर्माच्या संबधानें पुष्कळ वेळ इडाभक्षण, प्राशित्रभक्षण, आणि स्विष्टकृत् हीं शेष कर्मे करावीं कारण एका सर्वपृष्ठ इष्टीमध्यें इंद्रास उद्देशून पाच सात वेळ प्रधान याग होतो आणि जितके प्रधान याग होतात तितकीं निरनिराळीं शेषकर्मे—स्विष्टकृत्, इडाभक्षण, आणि प्राशित्रभक्षण करावी असे बौद्धाचार्याचें म्हणणें पडले. यावर वैदिकाचार्य उत्तर देतात. सर्वपृष्ठ काम्येष्टीमध्यें एका पुरोडाशाचे दोन भाग करतात. एका अर्ध्या भागातून अवदानें घेऊन निरनिराळ्या इंद्र देवतेस उद्देशून निरनिराळे प्रधान याग आर्यजन सिद्ध करतात पुरोडाशाचा दुसरा भाग जो राहिला त्याचे तुकडे न पाडता एकच अवदान घ्यावें असें वेदात सांगितलें आहे आणि या अवदानाचें वर्णन विशेष वेदात केलें नाहीं यावरून असें सिद्ध होतें कीं, एक वेळ स्विष्टकृत् आदि कर्मे करावींत या संबधानें जें वेदवाक्य आहे त्याचे भाषांतर एणेंप्रमाणें "दुसऱ्या अर्द्धातून स्विष्टकृत् असो करता अवदान घेतो."

lieve that the God Indra as connected with each musical mode is different

17 It is necessary to state distinctly the views of the Vaidikâchârya and of the Bouddhâchârya The Bouddhâchârya maintains that in connection with the Sarva-pristha-sacrifice, the remaining rites such as the Idâ-bhaksana, Prâshitra-bhaksana, and the Svistakrit offering, are to be performed more than once, because in connection with the same sacrifice, the main offerings are made five or six times to the god Indra, and that the remaining rites are to be performed as often as the main offerings themselves. In reply to this the Vaidikâchârya states "In the desire-accomplishing-sacrifice called Sarva-pristha there is one Purodâsha-cake It is divided into two halves, taking one of these halves, the Âryas make various offerings to the different Indra gods With regard to the other half of the Purodâsha-cake it is to be offered as it is without being divided—as enjoined by the Veda which does not particularly describe this offering Hence the conclusion is that the remaining rites such as the Svistakrit-offering are to be performed once only in connection with the Sarva-pristha-sacrifice The

सोमयज्ञ करतांना अवशिष्ट राहिलेल्या सोम पानाविषयीं विचार

१९ वचन नसल्यामुळें सोमयज्ञामध्यें सोमपान नाहीं (पू०)

THE SUBJECT OF DRINKING THE RESIDUAL SOMA JUICE CONNECTED WITH THE SOMA SACRIFICE.

19 No Soma juice ought to be drunk in a Soma sacrifice because there is no direct Vedic text on the subject (Opponent's statement.)

१८ ज्योतिष्टोम यागांत याग करतांना सोमरस काढतात तो पेल्यांत घालून ठेवतात, आणि मग त्याचें अग्नीमध्यें हवन करितात या धर्मास ग्रहप्रचार असें म्हणतात कोणी पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं, सोमरस एकदांच काढून ठेवतात, आणि यागसंबंधी एकदांच त्याच्यावर संस्कार होतो, म्हणून ऐन्द्रवायव पेल्यांतून एक वेळ सोमपान करावें यावर वैदिकाचार्य उत्तर देतात — ' बौद्धाचार्य तुम्ही म्हणतां तसें नव्हे कारण यविषयीं प्रतिपादक वेदवचन आहे तें असें ' ऐन्द्रवायव नांवाच्या पेल्यांतून दोन वेळ सोम पिता '' ' यास धरून कीं, दोन वेळ वषट्कार करतो '' या वेदवचनाची व्यवस्था लावण्यास अवघड पडत नाहीं जरी यागासाठीं एक वेळ सोम काढून घेतो, आणि जरी एक वेळ त्याजवर संस्कार होतो तरी ऐन्द्रवायव पेल्यांतून सोम एक वेळ हवन होतें, आणि त्या पेल्यांत दोन वेळ सोम अवशिष्ट राहतो, म्हणून त्याचें दोन वेळ पान करावें हें योग्य आहे आणि हें स्पष्ट आहे कीं, यज्ञांत मुख्याची इच्छा

following is the translation of the Vedic text bearing on this sûtra He cuts up an offering for the Sviṣṭakṛt fire from the second half (of the Purodâsha.)

18 In the course of performing the Jyotiṣṭoma-sacrifice Soma juice is extracted It is put in cups; and then it is ceremoniously offered into the sacred fire These operations are known by the name of Graha prachâra (administration of cups) In reference to this ceremony some opponent observes:— as Soma-juice is once extracted and as it is once sacrificially operated upon the Soma juice ought to be once drunk only from the Aindra vâyava-cup (the cup belonging to the dual God Indra and Vâyu.) In reply to this the Vaidikâchârya observes in the above sûtra:—Bouddhâchârya, what you state is not true; because there is a direct Vedic text on the subject. It is this. "He twice drinks Soma from the Aindra vâyava-cup: He twice pronounces the Vaṣaṭ kâra for this." The interpretation of this Vedic text can be easily adjusted. Though the Soma-juice is once extracted for the whole sacrifice and though it is

सूत्राणि.

स्याद् वा अन्यार्थदर्शनात् ॥ २० ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । सोमपानं विद्यत इत्यन्यार्थं वचनं सूचयतीति सिद्धांतः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

भक्षयाति + + सर्वतः परिहारमाश्विनं । तै० सं० (६.४,९,४.) ॥ भक्षिताप्यायितांश्चमसान् दक्षिणस्याऽनसोऽवलंबे सादयंति ॥

वचनानि त्वपूर्वत्वात् तस्माद्यथोपदेशं स्युः ॥ २१ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । पुनः प्रतिपदोक्तवचनानि सति तैश्चापूर्वार्थो विधीयते । तस्माद् यावत् तैरर्थविधानं तावत् तेषां योजना विशिष्ट-भक्षणविधाने तेषा पर्यवसानं च ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

भक्षयाति + + सर्वतः परिहारमाश्विनं तस्मात्सर्वतः श्रोत्रेण शृणोति । तै० स० (६.४,९,४.) ॥

आहे त्याने ज्योतिष्टोम यज्ञ करावा."

१९. ज्योतिष्टोम यज्ञ करताना सोमप्रचार करावा लागतो. एक वेळ सोम काढण्यात येतो, त्यावर संस्कार होतो आणि सोमरसानें भरलेले पेले मांडण्यात येतात पुढे या पेल्यांतून सोम घेऊन त्याचें हवन करतात आणि कांहीं सोम अवशिष्ट राहतो. या अवशिष्ट सोमास उद्देशून बौद्धाचार्य म्हणतात – "वैदिकाचार्य, हा सोम प्यायाचा नाहीं कारण या संबंधीं वेदवाक्य नाहीं आणि वेदवाक्य नसतां अमुक आचार आर्यांनीं करावा आणि अमुक आचार आर्यांनीं करू नये असा निश्चय करतां येत नाहीं, असें तुमचें म्हणणें आहे "

once operated upon by way of preparation, yet two offerings are to be taken from the Aindra-vâyava-cup, and thus in the cup residues are twice left Hence it is proper that the Soma-juice in the Aindra-vâyava-cup should be twice drunk It need not be repeated that he, who desires happiness, ought to perform Jyotistoma-sacrifice

19 In the course of the Jyotistoma-sacrifice, Soma-cups are administered in this way Soma-juice is once extracted in a lump, and it is once acted upon sacrificially, and it is put in a number of cups systematically arranged, then offerings of the Soma-juice are taken from these cups and thrown into the sacred fire After these offerings are made, some residual Soma-juice is left.

२० तसें नव्हे, दुसऱ्या अर्थाच्या वेदवाक्यावरून सोमपान करावें, (असें सिद्ध होतें) (सि०)

२१ पुनः (प्रतिपदोक्त वेद-) वचनें (आहेत) तीं अपूर्व वचनें असल्यामुळें त्यांत जसें सांगितलें आहे तसें करावें (आ० नि०)

20 Not so the drinking of the residual Soma (is sanctioned) by a Vedic text having a different application. (Final statement)

21 Again (there are direct Vedic) statements because they are original (statements), (sacrifices are to be performed) as enjoined (Doubt removed.)

२० वैदिकाचार्य म्हणतात--'बौद्धाचार्य, आर्यांच्या समाचारामध्यें आणि वेदामध्यें विरोध आहे असें तुमचें म्हणणें निराधार आहे कारण पुढील वेदवाक्यें विचार करण्याजोगी आहेत "आश्विन पेल्यास मस्तका भोंवतीं फिरवून त्यांतून सोमरस पितात" "सोमरस पिऊन पेले पुन्हा पाण्यानें भरून दक्षिण बाजूच्या गाड्याच्या सांगाड्यांत ठेवतात" या वेदवाक्यावरून स्पष्ट असें अनुमान निघतें कीं, सोमरस पिणें हा समाचार आर्यांचा आहे आर्यजन सोम पीत नसते असें म्हटलें तर हीं वेदवाक्यें कशीं समजतील?"

२१ वैदिकाचार्य म्हणतात-'बौद्धाचार्य आमच्या वचनावरून अनुमान मात्र निघतें, प्रत्यक्ष वचनें नाहींत असें तुम्ही म्हणाल, परंतु असें तुमचें म्हणणें योग्य नाहीं कारण प्रत्यक्ष वेदवचनें हि आहेत. "मस्तकाभोंवतीं फिरवून आश्विन नांवाच्या पेल्यांतून सोमरस पितो, आणि

In reference to this Soma-juice the Bouddhâchârya observes — Vaidikâchârya, this residual Soma juice is not to be drunk Because there is no Vedic text about it. And you state that there is no legitimate basis except the Vedas for the conduct of the Âryas.

20 The Vaidikâchârya states — Bouddhâchârya your statement —that the customs of the Âryas conflict with the injunctions of the Veda—is baseless as the following Vedic texts show "They drink the Soma juice turning the Âshvina cup round about their heads." Drinking the Soma juice they again dilute the juice in the cups with water and arrange them in the frame of the cart to the south. These Vedic texts, though they have different applications, warrant the inference that while performing the Soma-sacrifice, the Âryas drank the Soma-juice. These Vedic texts cannot be interpreted but on this supposition

21. The Vaidikâchârya ob-

सूत्राणि.

चमसिनां शेषभक्षाऽधिकरणम् ॥

चमसेषु समाख्यानात् संयोगस्य तन्निमित्तत्वात् ॥ २२ ॥

भावार्थः । पूर्वस्मिन् सूत्रे पूर्वपक्षकारः किमाक्षिपति । यथोपदेशं यदि वचनस्य योजना तर्ह्यतिप्रसक्तेरवकाशो नास्ति । परं तु यदा चमसिनः सोमं पिबंति तदा तानि वचनान्यतिप्रसज्यत इति । चमसशब्दस्य व्युत्पत्या समाख्याप्रमाणमत्र युज्यते । तेन चमसिनां सोमपानं विधीयते ॥ कुमारिलभट्टस्तु तत्र चमसेषु तावद् यद्यपि ब्राह्मणगतः प्रत्यक्षोपदेशो नोपलभ्यते तथापि प्रैषगतया समाख्ययाऽनुमीयत इति ब्रवीति । चमसपदस्य प्रैषवाक्ये योजनायाश्चमसस्य पानरूपं निमित्त तेन समाख्याप्रमाणं दृढं भवतीति सूत्रोत्तरार्धस्य भावः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातृणां प्र यजमानस्य प्रयंतु सदस्यानां ॥ न सोमेनोच्छिष्टा भवंति ॥ स यदि राजन्यं वैश्यं वा याजयेत् स यदि सोमं बिभक्षयिषेत् न्यग्रोधस्तिमीराहृत्य ताः संपिष्य दधनि उन्मृज्य तमस्मै भक्षं प्रयच्छेन्न सोमं ॥

म्हणून सर्व दिशांतून त्याला ऐकू येतें." या वेदवाक्यामध्यें विशिष्ट भक्षण वर्णिलें आहे. आणि हें अपूर्व वर्णन आहे अनुवाद असें यास म्हणतां येत नाहीं. म्हणून सोमयागामध्यें सोमपान करावें असें सिद्ध होतें."

serves "Bouddhâchârya, you seem to suppose that the Vedic texts I have quoted are only indirectly connected with the subject under discussion, and that I can not show Vedic texts directly bearing on the subject. But such a supposition is groundless, because there is also a direct Vedic text. It is this — "Turning the Âshvina-cup round his head, he drinks the Soma-juice from it, and, therefore, he hears from all sides" The drinking of the residual

चमसी नांवाच्या ऋत्विजांना अवशिष्ट सोमपान आहे हा विचार

The subject of the residual Soma being drunk by priests known as Chamasins.

२२ चमस पेल्याविषयीं समाख्या आहे म्हणून आणि यज्ञाचा आणि चमसाचा संबंध आहे म्हणून (चमसी नांवाच्या ऋत्विजांना सोमपान आहे)

22 (The Priests known as Chamasins can drink Soma juice in a Soma sacrifice), because there is an authoritative statement about a cup called Chamasa, and because it is connected with a (Soma) sacrifice.

२२ मागं पूर्वपक्षकारानें असें म्हटलें आहे कीं, जसें वेदांत सांगितलें आहे तसें जर वेदवचनांची योजना करावयाची आहे तर त्यांचा अर्थ वाढू नये परंतु चमसी नांवाचे ऋत्विजांनी सोम प्यावा असें म्हटलें [illegible] वेदवाक्याचा अर्थ वाढविला असा होतो [illegible] ऋत्विजांस चमसी असें [illegible] ब्रह्मा होता, मैत्रावरुण, ब्राह्मणाच्छंसि आणि आग्नीध्र या ऋत्विजांस चमसी ऋत्विज असें [illegible] चमस नांवाच्या पेल्यामध्यें सोमरस पेऊन पिण्याचा त्यांना अधिकार आहे आतां हा अधिकार स्थापित करितां काय प्रमाण आहे असें विचारल्यास, समाख्या हें प्रमाण आहे, हें उत्तर समाख्या चमसशब्दाच्या व्युत्पत्ति पासून उत्पन्न होते ज्यांतून होता सोमरस पाजवितो तो चमस मग त्याच्या ऋत्विजांचा चमस पेल्याशीं संबंध आहे त्याच्या ऋत्विजांस सोमपानाचा अधिकार आहे या सू

Soma juice is directly mentioned in the Vedic texts, and they make original statements; they do not merely reproduce what has been already stated Hence in a Soma-sacrifice Soma-juice is to be drunk."

22. The Bouddhâchârya has already observed that the strength of the Vedic texts is not to be strained and extended because the exegetical principle is that sacrifices are to be performed as Vedic texts directly enjoin; and that it is extending the sense of the Vedic texts, if the priests known as Chamasins be allowed to drink Soma juice. What priests are called Chamasins? The priests, Brahmâ Hotâ, Maitrâvaruna Brâhmanâchhansi, and Agnidra are called Chamasins; because they are entitled to drink Soma-juice from a cup called Chamasa. Where is the Vedic authority for establishing this title of the Ch m sins to a drink of the Soma-juice? The evidence is based upon an authoritative

सूत्राणि.

चमसिनां शेषभक्षाऽधिकरणम् ॥

चमसेषु समाख्यानात् संयोगस्य तन्निमित्तत्वात् ॥ २२ ॥

भावार्थः । पूर्वस्मिन् सूत्रे पूर्वपक्षकारः किमाक्षिपति । यथोपदेशं यदि वचनस्य योजना तर्ह्यतिप्रसक्तेरवकाशो नास्ति । परं तु यदा चमसिनः सोमं पिबंति तदा तानि वचनान्यतिप्रसज्यत इति । चमसशब्दस्य व्युत्पत्या समाख्याप्रमाणमत्र युज्यते । तेन चमसिनां सोमपानं विधीयते ॥ कुमारिलभट्टस्तु तत्र चमसेषु तावद् यद्यपि ब्राह्मणगतः प्रत्यक्षोपदेशो नोपलभ्यते तथापि प्रैषगतया समाख्ययाऽनुमीयत इति ब्रवीति । चमसपदस्य प्रैषवाक्ये योजनायाश्चमसस्य पानरूपं निमित्तं तेन समाख्याप्रमाणं दृढं भवतीति सूत्रोत्तरार्धस्य भावः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातॄणां प्र यजमानस्य प्रयंतु सदस्यानां ॥ न सोमेनोच्छिष्टा भवंति ॥ स यदि राजन्यं वैश्यं वा याजयेत् स यदि सोमं बिभक्षयिषेत् न्यग्रोधस्तिमीराहृत्य ताः संपिष्य दधनि उन्मृज्य तमस्मै भक्षं प्रयच्छेन्न सोमं ॥

म्हणून सर्व दिशांतून त्याला ऐकू येतें." या वेदवाक्यामध्यें विशिष्ट भक्षण वर्णिलें आहे आणि हें अपूर्व वर्णन आहे अनुवाद असें यास म्हणता येत नाही. म्हणून सोमयागामध्यें सोमपान करावें असें सिद्ध होतें."

serves "Bouddhâchârya, you seem to suppose that the Vedic texts I have quoted are only indirectly connected with the subject under discussion, and that I can not show Vedic texts directly bearing on the subject. But such a supposition is groundless, because there is also a direct Vedic text. It is this "Turning the Âshvina-cup round his head, he drinks the Soma-juice from it, and, therefore, he hears from all sides" The drinking of the residual

चमसी नांवाच्या ऋत्विजांना अवशिष्ट सोमपान आहे हा विचार

२२ चमस पेल्याविषयीं समाख्या आहे म्हणून आणि यज्ञाचा आणि चमसाचा संबंध आहे म्हणून (चमसी नांवाच्या ऋत्विजांना सोमपान आहे)

२२ मग पूर्वपक्षकारानें असें म्हटलें आहे कीं, जसें वेदांत सांगितलें आहे तशी जर वेदवचनांची योजना करावयाची आहे तर त्याचा अर्थ वाढवूं नये परंतु चमसी नांवाचे ऋत्विजांनीं सोम प्यावा, असें म्हटलें तर जे वेदवाक्याचा अर्थ वाढविला असा होतो. कोणत्या ऋत्विजांस चमसी असें म्हणतात? ब्रह्मा, होता, मैत्रावरुण, ब्राह्मणाच्छंसि आणि आग्नीध्र या ऋत्विजांस चमसी ऋत्विज असें म्हणतात. कारण चमस नांवाच्या पेल्यामध्यें सोमरस घेऊन पिण्याचा त्यांना अधिकार आहे. आतां हा अधिकार स्थापण्याकरितां काय प्रमाण आहे असें विचारल्यास, समाख्या हें प्रमाण आहे, हें उत्तर. समाख्या चमसाध्वर्युप्रभृति पासून उत्पन्न होते ज्यांतून होता सोमरस चाखतो तो चमस मग शिवाय ऋत्विजांचा चमस पेल्याशीं संबंध आहे तितक्या ऋत्विजांस सोमपानाचा अधिकार आहे या सू-

THE SUBJECT OF THE RESIDUAL SOMA BEING DRUNK BY PRIESTS KNOWN AS CHAMASINS

22 (The Priests known as Chamasins can drink Soma juice in a Soma sacrifice), because there is an authoritative statement about a cup called Chamasa, and because it is connected with a (Soma) sacrifice.

Soma juice is directly mentioned in the Vedic texts, and they make original statements; they do not merely reproduce what has been already stated. Hence in a Soma-sacrifice Soma juice is to be drunk."

22. The Bouddhâchârya has already observed that the strength of the Vedic texts is not to be strained and extended; because the exegetical principle is that sacrifices are to be performed as Vedic texts directly enjoin; and that it is extending the sense of the Vedic texts if the priests known as Cham ins be allowed to drink Soma-juice. What priests are called Chamasins? The priests, Brahmâ Hotâ, Maitrâvaruna, Brâhmanâchhansi and Agnidra are called Chamasins; because they are entitled to drink Soma-juice from a cup called Ch masa Where is the Vedic authority for establishing this title of the Chamasins to a drink of the Soma-juice? The evidence is based upon an authoritative

सूत्राणि.

उद्गातॄणां सह सुब्रह्मण्येन भक्षाधिकरणम् ॥

उद्गातृचमसमेकः श्रुतिसंयोगात् ॥ २३ ॥ (पू० १) ॥

भावार्थः । गतपूर्वं वेदवाक्यं गृहीत्वा पूर्वपक्षकारो ब्रवीति । प्रोद्गातॄणामिति पदेनैक एवोद्गाता निर्दिश्यते । तत एवोद्गाता सोमपानं कर्तुमर्हति । बहुवचनस्याऽविवक्षितत्वात् ॥

सर्वे वा सर्वसंयोगात् ॥ २४ ॥ (पू० २) ॥

भावार्थः । लक्षणया सर्वशब्दस्य ग्रहणात् सर्वर्त्विजः सोमपानं कुर्युः । बहुवचनस्य विवक्षितत्वात् ॥

त्रा या सर्वांनीं कुमारिलभट्ट असे म्हणतात कीं, ब्राह्मणादि ग्रंथामध्यें चमसांतून सोमपानाविषयीं प्रत्यक्ष निरूपण नाहीं खरें तथापि प्रैषाध्यायामध्यें निरूपण आढळतें, प्रैषाध्यायामध्ये चमसाची योजना केली आहे त्याचें निमित्त सोमपान हेंच समाख्येचे बीज आणि एणेंकरून समाख्या प्रमाण दृढ होतें असा सूत्राच्या उत्तरार्धाचा अर्थ आहे या सूत्रार्शीं ज्या वेदवाक्याचा संबंध आहे त्याचे भाषांतर एणेंप्रमाणे. "होत्याचा चमस येऊ द्या, ब्रह्म्याचा चमस येऊ द्या, उद्गात्याचे चमस येऊ द्या, यजमानाचा चमस येऊ द्या, सदस्य नांवाच्या ऋत्विजाचे चमस येऊ द्या" "सोम प्यालयानें चमस उष्टे होत नाहींत" "क्षत्रिय किंवा वैश्य यांकडून जर त्यानें यज्ञ करविला आणि जर त्याला सोम पिण्याची इच्छा झाली तर उंबराच्या डिंग्या घेऊन, त्या कुटून, त्यांत द-

statement made by the Âchâryas, and consisting in the etymology of the word *Chamasa* itself A Chamasa is that from which the Hotâ-priest sips (Chamati) the Soma-juice The conclusion from this is that those priests who are called Chamasins are entitled to a drink of the Soma-juice in a Soma-sacrifice. In connection with this sûtra Kumârila-Bhatta observes that though the drinking of the Soma-juice from a cup called Chamasa is not mentioned in the Brâhmana-literature, yet a treatise called Praisâdhyâya refers to it directly The ground of the mention of the Chamasa-cups of the Soma-juice in the Praisâdhyâya is the drinking of the Soma-juice This is the form of the Samâkhyâ as mentioned in the sûtra, the latter part of which explains in what consists the strenth of an authoritative statement (Samâkhyâ) The following is the translation of the Vedic texts connected with this sûtra "Let the Chamasa-cup of the Hotâ-priest go for-

उद्गाते आणि सुब्रह्मण्य या दोघांनीं मिळून सोमपान करण्याचा विचार

२३ वेदवाक्याच्या सम-धावरून एका ऋत्विजानें उद्गातृ-चमस प्यावा (१ पू०)

२४ (वेदवाक्यांत) सर्व (उद्गात्यांचा) संबंध असल्या-मुळें सर्वांनीं (सोमपान करावें) (२ पू०)

हीं पासून, असा मत बघार करून त्याला (क्षत्रियास किंवा वैश्यास) द्या वा, सोम देऊं नये"

२३ "उद्गातृ-चमस" असें पद सूत्रां त आलें आहे त्याचा अर्थ काय? ज्या पेल्यांतून उद्गाता सोमपान करतो त्या पेल्यास नांव उद्गातृ चमस बौद्धाचार्य असें म्हणतात कीं, एका उद्गातृ चमसाचें वेदांत वर्णन आलें आहे, म्हणून एक च उद्गात्यानें सोमरस प्यावा या संबंधीं वेदवाक्य कोठें आहे तें पहा "आठ वा (पुष्कळ) उद्गात्यांनीं एक प्याला" या वेदवाक्यांत 'पुष्कळ उद्गात्यांचें' आणि 'एका पेल्याचें' वर्णन आहे या वेदवाक्याचें तात्पर्य काय? पुष्कळ उद्गात्यांचें वर्णन असलें तरी किंवा नाहीं एका पेल्याचें मत्पक्ष

(६—३)

THE SUBJECT OF THE DRINK OF THE SOMA JUICE FOR THE UDGÂTRI AND SUBRAHMAṆYA PRIESTS TOGETHER.

23 One (priest) ought to drink the cup intended for the Udgâtri priest because there is a Vedic text. (1 Opponent's statement.)

24 Or because all (Udgâtri priests) are mentioned in the Veda, they all ought to drink Soma juice. (2 Opponent's statement.)

ward; and that of the Brahmâ-priest Let the Chamasa-cup of the Udgâtri priest and of the sacrificer, and of the Sadasya priest go forward." The Chamasa-cups are not polluted by drinking Soma from them.'

No Soma juice is to be given to a Kshatriya or a Vaishya. If a priest performs a sacrifice for him, and if he wishes for a drink of the Soma juice, then let a drink consisting in the juice of the hanging shoots of the Indian fig-tree mixed with curds be given to him (a Kshatriya or a Vaishya)

23 The term *Udgâtri Chamasa* is used in the sûtra. What is its sense? It is a cup from which any Udgâtri-priest drinks Soma juice The Bouddhâchârya observes—*that one Udgâtri* priest is mentioned in the Veda and not many and that, *therefore, one* Udgâtri priest

सूत्राणि.

स्तोत्रकारिणो वा तत्संयोगाद्बहुत्वश्रुतेः ॥ २५ ॥ (पू० ३)॥

भावार्थः । यतो बहुवचनं श्रूयते ततो बहूत्विजां ग्रहणं । यत उद्गातृशब्दो वेदवाक्ये प्रयुक्तस्ततस्तत्संयोगात् स्तोत्रकारिणामेव ग्रहणं । के ते स्तोत्रकारिणः । सुब्रह्मण्यं विनोद्गातृवर्गो नामोद्गाता प्रस्तोता प्रतिहर्ता च । एतैः सोमपानं कर्तव्यं न तु सुब्रह्मण्येन । एवं त्रिभिः पूर्वपक्षैर्बौद्धाचार्येण किमभिप्रेतं । यदि सर्वर्त्विजः सोमपानं नार्हति तर्हि सुब्रह्मण्यस्य सोमपानं नास्तीति ॥

वर्णन आहे, म्हणून एका उद्गात्यानें सोमपान करावें सर्व उद्गात्यांनीं करूं नये. आणि सुब्रह्मण्य नांवाच्या ऋत्विजानें त्यामध्यें येऊं नये.

२४ 'उद्गात्याकडे सोमरसाचा पेला जाऊ द्या' असें वेदवाक्य आहे या मध्यें सर्व उद्गात्याचें वर्णन केलें आहे म्हणून सर्व उद्गात्यांनीं सोमरस प्यावा, असा अर्थ होत नाहीं अथवा उद्गातृ-शब्दाची लक्षणा करून सगळ्या ऋत्विजांनीं सोमपान करावें असाहि अर्थ होत नाहीं असा अर्थ केल्यानें वेदवाक्यार्थ विघडतो तो विघडतो. कारण अधिक प्रसंग केलासा होतो, असें बौद्धाचार्याचें म्हणणें पडलें

only ought to drink the Soma-juice The following is the translation of the Vedic texts on this subject "Let (one) cup for (many) Udgâtri-priests go forward" The interpretation of this text is that though many Udgâtri-priests are spoken of, yet one cup of the Soma-juice is directly and prominently mentioned The conclusion from this is that one Udgâtri-priest ought to drink Soma-juice and not all And as for the Subrahmanya-priest, he has no connection whatever with this drink

24 The Bouddhâchârya again observes "Let one cup of the Soma-juice for all Udgâtri-priests go forward" is the Vedic text to be interpreted It mentions all Udgâtri-priests, but does not admit of the inference that all Udgâtri-priests ought to drink the Soma-juice Or construing the word *Udgâtri* into a case of metonymy, all sacrificing priests can not be included For if all the sacrificing priests are included, the interpretation of the

२५ किंवा वेदामध्यें बहुवचनार्थी संबंध असल्यामुळें स्तोत्र म्हणणारांनीं (सोम-रस प्यावा) (३ पू०)

२५. मागील सूत्रांत ज्या वेदवाक्याच्या अर्थाचा विचार झाला तेंच वेदवाक्य घेऊन बौद्धाचार्य पुन्हा म्हणतात —"वैदिकाचार्य, 'उद्गातृपात्रें चमसाचा पेला पुढें न्या' या वाक्याच्या अर्थाचा विचार करावयाचा आहे. या वेदवाक्यामध्यें एका पेल्याचें आणि पुष्कळ ऋत्विजांचें वर्णन केलें आहे. तर करावें काय? उद्गातृ-शब्दाचा क्रियेशीं संबंध लावून, उद्गाते म्हणजे प्रस्तोता, उद्गाता आणि प्रतिहर्ता हे तीन ऋत्विज घेऊं या. हे तीन ऋत्विज घेतले म्हणजे वेदवाक्याचा अर्थ नीट बसतो. मग या सामगायन करणारांनीं सोमपान करावें असें म्हटल्यानें वेदवाक्याचा अर्थ बरोबर बसतो. तीन प्रकारें या वेदवाक्याचा अर्थ लावण्याचा आम्ही प्रयत्न केला आहे. तीन सूत्रें रचलीं आहेत. पण कसाही विचार केला तरी सुब्रह्मण्य या नांवाच्या ऋत्विजास सोमपान नाहीं असें सिद्ध होतें. आणि असें सिद्ध करणें यावर आमचा कटाक्ष आहे, हें वैदिकाचार्य, तुम्हास सांगण्यास नको."

25 Or because many priests are mentioned in the Vedic text quoted, let reciters of sacred hymns drink the Soma juice (3 *Opponent's statement.*)

text cannot but be faulty for it would be arguing too much.

26 The Bouddhâchârya takes the same Vedic text that is examined in the preceding sûtra and observes:—Vaidikâchârya, the Vedic text which we have to interpret is this. "Let a cup of the Soma-juice for Udgâtri priests go forward." This Vedic text mentions one cup and many priests. What is to be done? Let us connect the word *Udgatri* in the Vedic text with its verb; and let us interpret it into the reciters of the sacred hymns such as the Prastotâ priest, the Udgâtri priest properly so called and the Pratihartâ priest. When these three priests are included the Vedic text is properly interpreted. The sense of the Vedic text is properly adjusted when it is stated that the reciters of the Sâma-songs ought to drink Soma juice. We have attempted to interpret the same Vedic text in three different ways in the three sûtras. Whatever interpretation of the text is taken the Subrahmanya priest cannot be proved to have a title to the drink of the Soma juice; and Vaidikâchârya, you need not be told that this is all we seek to prove in this discussion.

सूत्राणि.

सर्वं तु वेदसंयोगात् कारणादेकदेशे स्यात् ॥ २६ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन् न । वेदसंयोगात् । किं सिध्यति । औद्गात्रं नाम प्रवचनं कर्म च । तस्य कर्ता वा अध्येता वा । तत एकदेशेनोद्गातृगणे उद्गाता प्रस्तोता प्रतिहर्ता सुब्रह्मण्यश्चांतर्भवंति । यद्यप्युद्गानं गानाद्भिद्यते यद्यपि च सुब्रह्मण्यो न गायति तथाप्यौद्गात्रकर्मसंबंधादंतर्भाव उपपद्यते । तस्माच् चत्वार उद्गातारो ज्योतिष्टोमेऽवशिष्टसोमं पिबंतीति सिद्धांतः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

विनिर्षद्योद्गातारः साम्ना स्तुवते ॥ उद्गातारो नापव्याहरेयुरुत्तमायामेषोत्तमा ॥

ग्रावस्तुतोऽपि सोमभक्षणाऽधिकरणम् ॥

ग्रावस्तुतो भक्षो न विद्यतेऽनाम्नानात् ॥ २७ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । ज्योतिष्टोमे होतृगणेऽतर्भूतो ग्रावस्तुन्नामर्त्विक् स न सोमपानमर्हति । कुतः । वेदेऽनुक्तत्वात् ॥

सूत्राणि.

हारियोजने वा सर्वसंयोगात् ॥ २८ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । हारियोजने ग्रहे प्रचार्यमाणे ग्रावस्तुत् सोमपानमर्हति । किं कारणं । अनुसंधास्यमानं वेदवाक्यं निरूपयत्येवं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

यथा चमसमन्यांश्चमसांश्चमसिनो भक्षयंति । अथैतस्य हारियोजनस्य सर्वे एव लिप्संते ॥

चमसिनां वा संनिधानात् ॥ २९ ॥ (आ०) ॥

भावार्थः । स्थानेन नाम संनिधिप्रमाणेन चमसिनां सोमपानं प्राप्नोति न ग्रावस्तुतः । अंतिमसूत्रे यद्वेदवाक्यमनुसंहितं तदेकमेव वाक्यं न तु द्वे वाक्ये । तदेकवाक्यं न भेत्तुं शक्यते । किं कारणं । अथशब्द अनंतरं वृत्तमपेक्षते । तेन सर्वपदेन सर्वेषां चमसिनां ग्रहणं । न तु ग्रावस्तुतः । तस्माद् हारियोजनग्रहे प्रचार्यमाणे ग्रावस्तुत् न सोमपानमर्हतीति पूर्वपक्षः ॥

उद्गान शिकविणारा, उद्गान शिकणारा आणि उद्गान करणारा हे सारे आले. असा उद्गाता-शब्दाचा अर्थ केला म्हणजे प्रस्तोता, उद्गाता, प्रतिहर्ता आणि सुब्रह्मण्य हे सारे ऋत्विज येतात या सर्वांनीं सोमपान करावें यातून सुब्रह्मण्य नावाच्या ऋत्विजास गाळता येत नाहीं. का तर विशेष कारण आहे. तें विशेष कारण काय? वेदवाक्य तसें आहे "बसून उद्गाते सामें गातात." "सरते शेवटची हीं" "सरते शेवटचीच्या विषयीं, उद्गात्यांनीं मळत्या रीतीनें म्हणू नये." या वेदवाक्यामध्यें उद्गाता-शब्दानें केवळ उद्गाता घे-

mentator, for an Udgâtri may mean one who is connected with high music (udgâna), and may mean one who teaches music or learns music or one who sings When the word Udgâtri is thus interpreted, it applies to four priests the Prastotâ, the Udgâtâ properly so called, and the Pratiharta Thus the Vedic text in question signifies that all these four priests can drink Soma-juice Thus the Subrahmanya-priest cannot be excluded, because there are reasons This is the force of the following Vedic texts as well as their relationship The following is the translation of the Vedic texts "An Udgâtri-priest sings psalms sitting" "This is the last, the

२८ तसें नव्हे, हारियोज- नाशीं सर्वांचा संबंध आहे म्ह- णून (ग्रावस्तुतानें सोमपान क- रावें) (सि०)

28 Not so, all priests being connected with a cup of the Soma juice called Hâriyojana, (the Grâvastut is entitled to a Soma-drink.) (Final statement.)

२९ तसें नव्हे, कारण च- मसी नांवाच्या ऋत्विजांचा (त्या वाक्यांत) सन्निधि आहे (आ०)

29 Not so, the context (of the Vedic texts in question) refers to the priests called Chamasins (Objection)

तशा नाहीं उद्गात्याचें काम घेऊन एकत्वानें व्यवहार केला आहे म्हणून आम्ही जो सिद्धांत केला आहे तसा सिद्धांत करण्यास चिंता नाहीं

२७ ज्योतिष्टोम यज्ञामध्यें ग्रावस्तुत नांवाच्या ऋत्विजाचें काम पडतें पण त्यानें सोमपान करावें असें वेदांत वर्णन नाहीं आणि त्याचा सोमपान करण्याचा समुदाय आहे हें कसें ? वेदामध्यें आणि आर्यसमुदायामध्यें विरोध आहे असें बौद्धाचार्यांचें म्हणणें पडलें

२८ हारियोजन हें एका सोमरसाच्या पेल्याचें नांव आहे त्यासंबंधानें कसें वर्णन आहे तें वैदिकाचार्य पहा "जसें एक पेला आणि दुसरे पेले भरून पितात, तसे या हारियोजन नांवाच्या पेल्यांतून सर्व पितात" असें म्हटलें आहे. जे त्यामध्यें ग्रावस्तुत आला नाहीं मग या वेदवाक्याच्या अर्थाविषयीं अडचण ? ही काय ? असें वैदिकाचार्यांचें म्हणणें पडलें

Udgâtri priests should not mispronounce in the case of the last. The point of my reply is that in these Vedic texts the term *Udgâtâ* is not used strictly in the sense of an Udgâtri priest properly so called but in the sense of those who are connected with the functions of the Udgâtri priest on the principle that an individual out of a class represents the whole class. Hence there can be no other conclusion than the one we have stated (in the sûtra.)

27 In connection with the Jyotishtoma sacrifice the priest—Grâvastut—has some functions to perform. But the Veda does not in any way mention that he can drink the Soma juice. Notwithstanding this, the custom of the Âryas is that the Grâvastut-priest drinks Soma in connection with the Jyotishtoma-sacrifice. Thus the Bauddhâchârya insists upon his statement that the Vedas conflict with the customs of the Âryas.

28. *The Vaidikâchârya observes*;—Hâriyojana is the name of a cup of the Soma juice.

सूत्राणि.

सर्वेषां तु विधित्वात् तदर्था चमसिश्रुतिः ॥ ३० ॥
(आ० नि०) ॥

भावार्थः । येन प्रकारेण पूर्वपक्षकारेण वेदवाक्यार्थः कृतः सोऽयुक्तः । एकस्मिन् वाक्ये द्वावपूर्वौ सबंधौ विधातुं न शक्येते । किं तर्हि । वाक्यभेदः प्राप्नोति । तस्मादष्टाविंशसूत्रे यदनुसंहित तद् वाक्यद्वय । यथादिकं भक्षयंत्यंतमेकं वाक्य । अथादिक लिप्संतेऽतकं चान्यत् । वाक्यद्वयग्रहणात् सर्वपदेन सर्वेषामृत्विजां ग्रहण । तेन ग्रावस्तुदपि सोमपानमर्हति । प्रथमवाक्येन हारियोजनग्रहस्य प्रशंसा । द्वितीयेन त्वपूर्वविधानं । एवं वेदवाक्यार्थः सम्यग् व्यवस्थाप्यते ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

महाभागो हि हारियोजनः यस्मात् तत्र सर्वे लिप्सते अन्यान् चमसान् एकैकः न ते महाभागाः न्यूना हारियोजनादिति ॥

२० बौद्धाचार्य म्हणतात—"वैदिकाचार्य, वेदार्थाविषयीं तुम्हाशीं आम्ही वाद करावा कसा? श्रुति, लिंग, वाक्य, प्रकरण, स्थान आणि समाख्या ही वेदार्थ लावण्याचीं साधनें आहेत. याचीं पाहिजे तेव्हा तुम्ही योजना करिता आणि पाहिजे तेव्हा करीत नाहीं, हें कसे? या मागील सूत्रीं जें वेदवाक्य घेतलें आहे, त्यास स्थान-प्रमाण योग्य रीतीनें लागू होतें. स्थान म्हणजे सन्निधि. सन्निधि कोणाचा? चमसी ऋत्विजाचा सन्निधि मागील वेदवाक्यात आहे म्हणून सर्व म्हणजे चमसी आणि सारे कोणतेहि ऋत्विज नव्हेत. आणि ग्रावस्तुत् चमसी नाही, तेव्हा सर्व हारियोजन

Bouddhâchârya, see the description of the Veda in this connection "As the priests drink from one cup and from another cup, so then all priests drink from the cup called Hâriyojana" Then the term *all* includes all priests, and, therefore, necessarily the Grâvastut-priest Thus there is no difficulty whatever about this subject of the title of the Grâvastut-priest to a Soma-drink

29 The Bouddhâchârya observes Vaidikâchârya, it is impossible for me to discuss with you the interpretation of the Vedic text The exegetical principles recognized are—a direct statement, an inferential statement, syntactical construction of a sentence, context, collocation

३० तसें नव्हे, सर्वांचें विधान केलें आहे म्हणून त्यास साधक अशी चमसी ऋत्विजांची स्तुति केली आहे (आ० नि०)

30 Not so, because all priests are mentioned in the Veda, the Chamasins are mentioned for the purpose of describing them particularly (Objection removed.)

नांवाच्या चमसाच्या पेल्यांतून सोम पितात, म्हणून यावरून सोम पितो असें म्हणणें योग्य नाहीं. सर्व म्हणजे सर्व चमसी ऋत्विज असा येथें स्थळप्रकरणाचा अर्थ आहे. चमसी म्हणजे ब्रह्मा होता, मैत्रावरुण, ब्राह्मणाच्छंसि, आणि आग्नीध्र हे ऋत्विज आहेत. यांत ग्रावस्तुत येत नाहीं."

३ वैदिकाचार्य म्हणतात— जेव्हां एक पात्र आणि दुसरे पात्र ऋत्विज पितात पुढें या हारियोजन नांवाच्या पेल्यांतून सर्वच पितात" यो बाक्याचा, या वाक्यार्थाचा अर्थ करतां येत नाहीं? तुम्ही जो अर्थ करतां तो अयथार्थ आहे. एका वाक्यांत दोन अपूर्वविधि कधींहि करतां यावयाचे नाहींत जर एका वाक्यांत दोन अपूर्वविधि करण्याचा प्रसंग आला तर त्या एका वाक्याचीं दोन वाक्यें करावीं. मग हें एकवाक्य एक नाहीं; तीं दोन आहेत. 'जेव्हां' पासून 'पितात" पर्यंत एक वाक्य आणि "पुढें" पासून "पितात" पर्यंत दुसरें वाक्य. पहिल्या वाक्यामध्यें हारियोजन नांवाच्या सोमरसाच्या पेल्याची अर्थवादरूपानें प्रशंसा केली आहे आणि त्यामध्यें अपूर्वविधि मुळींच नाहीं. दुसऱ्या वाक्या

and authoritative adjustments. You seem to apply these principles as suits your convenience. In this connection the Vedic text quoted under the preceding sûtra, admits of being properly interpreted in conformity with the principle of collocation. Collocation is juxta position. Juxta position of what? The juxta-position of the priests called Chamasins who are mentioned in the preceding Vedic text. Therefore the term *all* signifies the priests called Chamasins and not all priests whatever. But the Grâvastut priest is not a Chamasin priest. The conclusion, therefore that because all priests drink from the Hâriyojana-cup the Grâvastut-priest is entitled to a Soma drink, is not correct. Let me repeat that *the term all* as used in the Vedic text you have quoted, includes the Chamasins only. The priests called Chamasins are the Brahmâ Hotâ, Maitrâvaruna, Brâhmanâchchansi Agnidhra and not the Grâvastut-priest.

30 The Vaidikâchârya states:— "As the priests drink from one cup and from another cup, then all drink from the cup called Hâriyojana." Bouddhâchârya, is not this the Vedic text you interpret? Your interpretation is incorrect. One sentence cannot make two original statements. If two original statements are

सूत्राणि.

वषट्करणस्य भक्षनिमित्तताऽधिकरणम् ॥

वषट्काराच्च भक्षयेत् ॥ ३१ ॥

भावार्थः । वषट्कारस्य भक्षणे निमित्तत्वं । कुतः । वेदे प्रतिपदोक्तत्वात् ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

वषट्कर्तुः प्रथमभक्षः ॥

होमाभिषवयोरपि भक्षनिमित्तताऽधिकरणम् ॥

होमाभिषवाभ्यां च ॥ ३२ ॥

भावार्थः । होमेन चाऽभिषवेण च होमाभिषवयोः कर्तॄणां भक्षणं विधीयते । नात्र क्रमो विधीयते । होमे निर्वृत्ते भक्षणस्याऽप्राप्तत्वात् । न च भक्षणांगभावेन होमाऽभिषवौ चोद्येते इति शाबरभाष्यरहस्यं ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

हविर्धाने चर्मन्नधि ग्रावभिरभिषुत्याहवनीये हुत्वा प्रत्यंचः परेत्य सदसि भक्षयंति । तै० सं० (६.२,११,४.) ॥

मध्यें अपूर्व विधान केलें आहे. तें असें सर्वच पितात, म्हणजे सर्व ऋत्विज सोमपान करतात मग सहजच त्याबरोबर भावस्तुत आला. असा भावस्तुत ऋत्विजालाहि सोमपान करण्याचा अधिकार आहे. हारियोजन नावाच्या पेल्याची अर्थवादरूपाने स्तुति कशी होते ती पहा "ज्या अर्थी त्या हारियोजन पेल्यातून सर्व सोम पितात त्या अर्थी त्या हारियोजन पेल्याचें मोठें भाग्य. दुसऱ्या पेल्यातून एकएकजण पितो त्याचे भाग्य मोठें नाहीं. हारियोजन पेल्यापेक्षा कमी."

made in the same sentence, then the one sentence is to be divided into two sentences. Then the one sentence ceases to be an independent sentence by itself For example, in the Vedic text quoted there would be two sentences, one from "*as* to *another cup*," and the other from "*then* to *Hâriyojana*" The first sentence describes particularly by way of a subordinate descriptive statement the cup of the Soma-juice called Hâriyojana, and does not make any original independent statement The last part of the quotation—the second sentence—makes an original independent

वषट्कार करणें हें सोमपानाचें कारण होतें हा विचार

THE SUBJECT THAT PRONOUNCING THE VASAṬ KÂRA IS THE NECESSARY CONDITON OF A SOMA DRINK

३१ पुनः, वषट्कार केल्यामुळें सोमपान करावें

31 One is to drink Soma on account of pronouncing the Vasaṭ-kâra.

होम करणें आणि सोम काढणें हीं सोमपानाचीं कारणें आहेत हा विचार

THE SUBJECT THAT MAKING AN OBLATION AND EXTRACTING SOMA JUICE ARE THE NECESSARY CONDITIONS OF DRINKING SOMA.

३२. होम करणें आणि सोमरस काढणें-या कारणांमुळें (सोमपान करावें)

32. One is to drink the Soma juice on account of his extracting it and making an oblation of it.

३१ या सूत्रीं जें उदाहरण आहे त्याचा अर्थ केला म्हणजे सूत्रार्थ सहज लक्षांत येईल "वषट्कार करणाऱ्या चा म्हणजे होत्याचा पहिला भक्ष वषट्कार करणें हें सोमपानाचें निमित्त आहे' या सूत्रापासून वादाचें स्वरूप थोडें पालटलें वाक्यार्थमीमांसेतील निरनिराळीं प्रमाणें कोणतीं त्यांचें स्वरूप काय, त्यांची योग्यता काय, आणि त्यांची योजना कशी करावयाची, हा विचार चालला आहे त्यामध्यें सोमपानाचा आणि समाख्या-प्रमाणाचा नित्य संबंध आहे, म्हणून सोमपान कोणी करावयाचें, हा निर्णय बहुत करून समाख्या प्रमाणानें होतो असें या वेळ पर्यंत प्रतिपादन केलें आतां कांहीं प्रसंगीं सोमपानाचा निर्णय करण्याकरितां प्रतिपादक वेदवाक्यें साधन

statement. It is this. All drink that is, all priests drink the Soma-juice. Thus the word *all* necessarily includes the priest Grâvastut. Thus the priest Grâvastut is entitled to a Soma-drink. It will show you how a subordinate descriptive statement made in the first sentence bears on the point. Because all priests drink Soma juice from the cup called Hâriyojana, its importance is great. The other cups are not so important as this cup called Hâriyojana.

31 An illustrative Vedic text will easily elucidate the sense of the sûtra. "The first drink is his who pronounces the Vasaṭkâra. Thus pronouncing the Vasaṭkâra is the necessary condition of drinking Soma-juice.' This sûtra changes the aspect of the controversy. The questions as to what are the different exegetical principles, their form, their relative bearing

सूत्राणि.

वषट्कर्त्रादीनां चमसे सोमभक्षाऽधिकरणम् ॥

प्रत्यक्षोपदेशाच्चमसानामव्यक्तः शेषे ॥ ३३ ॥ (पू०) ॥

भाषार्थः । प्रत्यक्षोपदेशाद् होमाऽभिषवयोः कर्तारो वषट्कर्तारश्च न चमसेषु भक्षयेयुः । तेषां शेषे भक्षणं । कुतः । चमसिनां विशेषवचनैर्निरूपणात् । होमाऽभिषवकर्तॄणां वषट्कर्तॄणां चाऽव्यक्तवर्णनात् । अव्यक्तः सामान्यनिमित्त इति शाबरः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

प्रैतु होतुश्चमसः प्र ब्रह्मणः प्रोद्गातॄणां ॥

आहेत असे सूत्रकार दाखवितात.

३२. या संबंधीं जें वेदवाक्य आहे त्याचे भाषांतर केले असतां सूत्रार्थ सहज समजेल. "गाड्यावरील सोमवल्लीचा वगडांनें रस काढून, आहवनीय अग्नीमध्यें त्याचें हवन करून, पुढें जाऊन सभास्थानीं (सदसि) ते सोमपानें करतात." या वाक्यांत सोमरस काढणें आणि त्याचें हवन करणें याचा सोमपानाशीं संबंध वर्णिला आहे. तो संबंध कोणता? कार्यकारण संबंध जे सोमरस काढतात आणि त्याचें हवन करतात ते सोमपान करतात. सोमरस काढून त्याचें हवन करणे, आणि त्याचें पान करणें, यामध्यें कालक्रम नाहीं होम संपल्यावर मग पान केव्हां करायाचें? सोमपान मुख्य, आणि सोमरस काढणें, आणि त्याचें हवन करणें हीं दोन त्याचीं अंगें, अशी ही वेदवाक्याची व्यवस्था करायाची नाहीं जे सोमरस काढतात आणि त्याचा होम

and their application, are under discussion The exegetical principle known as authoritative adjustment, generally determines the title of different priests to the Soma-drink, because the subject of drinking Soma and the exegetical principle are intimately connected This is the form of the discussion up to this point. But the Vaidikâchârya now attempts to prove that there are some direct Vedic texts which support his interpretation

32 An illustrative Vedic text will elucidate the sense of the sûtra "Having extracted the Soma-juice from twigs arranged in a cart, having made an offering of it into the Âhavanîya-fire, going forward they drink their portions in the place of assembling (Sadas)" In this Vedic text the relationship between drinking Soma on the one hand, and its extraction and oblation on the other, is described What is the nature of this relationship? It is a relationship between a cause

वषट्कार करणाऱ्यांनीं चमस पेल्यांतून सोमपान करावें हा विचार.

THE SUBJECT THAT HE WHO PRONOUNCES THE VASHAṬKĀRA IS ENTITLED TO A SOMA DRINK FROM A CUP CALLED CHAMASA.

३३ वेदवाक्यामध्यें प्रत्यक्ष निरूपण आहे, म्हणून चमसांतील अवशिष्ट सोमपान करण्याचें सामान्य निमित्त आहे (पू०)

33 The residual Soma-juice in a Chamasa-cup refers to all priests equally, because there is a direct Vedic text. (Opponent's statement.)

करतात त्यांना सोमपानाचा अधिकार आहे असें वेदवाक्याचें तात्पर्य

३३ या सूत्रामध्यें 'अव्यक्त' असें पद आहे. त्याचा अर्थ शबरस्वामींनीं सामान्य निमित्त असा केला आहे. या अव्यक्त पदाचा सांख्यशास्त्रामध्यें प्रयोग फार आहे आणि त्याचा सांख्यशास्त्रांत जसा अर्थ होतो तसाच कांहींसा मीमांसाशास्त्रांत केला आहे ही गोष्ट विचार करण्यासारखी आहे. कारण इतिहासदृष्ट्या या गोष्टीचें महत्त्व मोठें आहे. सामान्य निमित्त असलें म्हणजे विशेष निमित्त उत्पन्न झालें. मुख्य चमसी नावाच्या ऋत्विजांनीं चमस नांवाच्या पेल्यांतून सोमपान करावयाचें या विषयीं वेदांत विशेष वचन आहे तें असें —'होत्याचे चमस पेला जाऊं द्या, मैत्रावरुणाचे चमस पेला जाऊं द्या, ब्राह्मणाच्छंसीचे चमस पेला जाऊं द्या.' असें जें हें विशेष वचन तेंच विशेष निमित्त वषट्कार करणाऱ्यांनीं सोमपान करावें यविषयीं असें

and its effect. Those alone who extract the Soma-juice and make an oblation of it drink it. There is no order of time between extracting the Soma juice and drinking it. When is the Soma to be drunk after it is offered into a fire? Drinking Soma is the principal function and its extraction and its oblation are merely subordinate to this function. This is not the way the Vedic text is to be interpreted and adjusted. Those alone who extract the Soma juice and make an oblation of it, are entitled to a Soma-drink. This is its sense.

33 The term *avyakta* is used in the sûtra, which is interpreted by Shabara into a general or common cause. The term is a key to the Sânkhya-system of philosophy where it is definitely used. It is almost interpreted by Shabara as it is used in the Sânkhya system. This coincidence is remarkable and deserves attention because historically it is very important. A general cause necessarily involves a particular cause which consists in a direct

सूत्राणि.

स्याद्वा कारणभावादनिर्देशश्चमसानां कर्तुस्तद्वच-नत्वात् ॥ ३४ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न । कारणं विद्यते । अंतिमसूत्रेऽनुसाहितवाक्यं विधानं करोति न तु प्रतिषेधं । तस्माच्चमसानामनिर्देशात् वषट्कर्तुर्नाम होतुस्तथानिर्देशात् वषट्कर्त्रादयोऽपि चमसेषु भक्षयेयुः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

प्रैतु होतुश्चमसः ॥

चमसे चाऽन्यदर्शनात् ॥ ३५ ॥ (यु०) ॥

भावार्थः । अन्येन वेदवाक्येन चमसेषु वषट्कर्तारो भक्षयेयुरिति सिध्यति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

चमसांश्चमसाध्वर्यवे प्रयच्छति । तान् स वषट्कर्त्रे हरति ॥

होतुः प्रथमभक्षाऽधिकरणम् ॥

एकपात्रे क्रमादध्वर्युः पूर्वो भक्षयेत् ॥ ३६ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । अथ यत्रैकस्मिन् पात्रे बहवो भक्षयंति कस्तत्र क्रमः । तस्य हि क्रमो भक्षयितुं यस्य हस्ते सोम इति शबरः ॥ तेनाऽध्वर्युः पूर्वं भक्षयेदिति प्राप्नोति ॥

विशेष वर्णन नाहीं. म्हणून वषट्कार करणाऱ्यानीं चमस पेल्यातून सोमपान करूं नये अवशिष्ट जो काहीं सोम राहिला असेल त्याचें पान त्यानीं करावें असें वौद्धाचार्यांचें म्हणणें पडलें. त्यावर आचार्य पुढील सूत्रीं उत्तर देतात.

statement made in the Veda about drinking Soma-juice by priests called Chamasins and from a cup called Chamasa. The Vedic text is "Let the Chamasa-cup for the Hotâ-priest go forward, that for the Brahmâ-priest go forward, and that for the Udgâtri-priests" This particular Vedic text does not apply to one who pronounces the

३४ तसें नव्हे, कारण नाहीं म्हणून चमस-पेल्याविषयीं स्पष्ट वचन नाहीं, वषट्कार करणाऱ्यानें सोमपान करावें, कारण त्याविषयीं वचन आहे (सि०)

31 Not so, there is no direct Vedic text about the Chamasa cups (in this connection), because there is no reason One who pronounces the Vasatkâra is entitled to a Soma-drink, because there is a direct Vedic text. (Final statement.)

३५ (वषट्कार करणारा) चमस नांवाच्या पेल्यांतून (सोमरस पितो,) कारण दुसरें वेदवाक्य आहे (पु०)

35 (He who pronounces the Vasatkâra drinks the Soma juice) in a Chamasa cup because there is another Vedic text. (An argument in support of the final statement.)

होत्यानें प्रथम सोमपान करावें हा विचार

THE SUBJECT THAT THE HOTÂ PRIEST IS FIRST ENTITLED TO A SOMA DRINK.

३६ एक सोमपात्र असून क्रम असल्यामुळें अध्वर्यूनें प्रथम सोमपान करावें (पु०)

36 Because there is one cup of the Soma juice, and because there is an order of precedence, the Adhvaryu priest ought to drink the Soma juice first. (Opponent's statement.)

१४ वैदिकाचार्य म्हणतात—बौद्धाचार्य, तुमचें म्हणणें योग्य नाहीं वषट्कार करणाऱ्या आणि होता हे एकच "वाऊ या होत्याकडे चमस नेला" असें वेदवाक्य आहे हेंच कारण। होत्यामध्यें आणि चमसी ऋत्विजांमध्यें भेद नाहीं, पण वषट्कार करणाऱ्याविषयीं वेदवचन आहे, इतका हा प्रभावें सिद्धांत असा कीं, वषट्कार करणाऱ्यानीं

Vasatkâra. Therefore, the priest who pronounces the Vasatkâra is not to drink the Soma-juice. The residual Soma juice in the Chamasa-cup is to be drunk by all the other priests. On this view the Bouddhâchârya insists, and the reply is given to him in the next sûtra.

34 The Vaidikâchârya observes:— Bouddhâchârya, your statement is not correct. He who pronounces the Vasatkâra

सूत्राणि.

होता वा मंत्रवर्णात् ॥ ३७ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न । मंत्रवर्णक्रमेण प्रथमतो होता सोमं पिबति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

होतुश्चित् पूर्वे हविरद्यमाशत । ऋ० सं० (१०.९४,२.) ॥ होतेव नः प्रथमः पाहि । ऋ० सं० (५.४३,३.) ॥

वचनाच्च ॥ ३८ ॥ (हे० १) ॥

भावार्थः । वचनं वर्तते तच्च सिद्धांतदार्ढ्याय । विधिरयं नानुवादः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

वषट्कर्तुः प्रथमभक्षः ॥

चमस पेल्यांतून सोमपान करावें.

३५ सूत्रार्थ सोपाच आहे. सूत्रसंग्रह नावाच्या पुस्तकांत हें सूत्र घेतलें नाहीं. या सूत्रसंबंधीं जें वेदवाक्य आहे त्याचा अर्थ केला म्हणजे सूत्रार्थ सहज समजेल. "चमसाध्वर्यूला पेले देतो. तो ते वषट्कार करणाऱ्याकडे नेतो." या वेदवाक्यावरून वषट्कार करणारी मंडळी चमस नावाच्या पेल्यातून सोमरस पीत.

३६ प्रथम अध्वर्यूच्या हातीं सोमपात्र असतें. म्हणून त्यानें प्रथम सोमपान करावें असें बौद्धाचार्यांचे म्हणणें पडलें.

and the Hotâ-priest are identical persons "Let the Chamasa-cup for the Hotâ-priest go forward" is a direct Vedic statement, which points out that the Hotâ-priest is Chamasin, and this Vedic text particularly applies to him This is the sense of the sûtra The final statement is that those who pronounce the Vasatkâra can drink Soma from a cup called Chamasa

35 The sense of the sûtra is easy But the sûtra itself is not given in a treatise called Sûtrasangraha The translation of an illustrative Vedic text throws sufficient light upon it "He hands over cups to the Chamasâdhvaryu · He takes them to one who pronounces the Vasatkâra." This Vedic text shows that those, who pronounce the Vasatkâra drink Soma from a cup called Chamasa

36 The Bouddhâchârya ob-

३७ तसें नव्हे, वेदमंत्रावरून होत्यानें (प्रथम सोमपान) करावें (सि०)

37 Not so, because there is a direct Vedic text, the Hotâ priest (ought to drink the Soma juice first.) (Final statement.)

३८ पुन., वचन आहे म्हणून (हे० १)

38 Again, because there is a text. (I. Argument in support of the final statement)

... That the Adhvaryu handles the Soma-cup first, and that, therefore, he is entitled to drink it first.

३७ वैदिकाचार्य म्हणतात —बौद्धाचार्य, कोणी प्रथम सोमपान करावें हें वेदवाक्यांत स्पष्ट सांगितलें आहे तीं वेदवाक्यें ऋ० सं० (१० ९४, २) यांत असें म्हटलें आहे कीं, "होत्याच्या पूर्वीच सोमरसरूप भक्षणीय हवि सोमरस काढण्याचे दगडास मिळो" दुसरें वाक्य असें आहे कीं, "होत्या सारखें आमचें प्रथम पालन कर" या वेदवाक्यांवरून होत्यानेंच सोमपान आधीं करावें असें सिद्ध होतें

37 The Vaidikâchârya observes —The order of precedence is distinctly laid down in the following Vedic text. Such as (X. 94, 2.) of the *Rik Sanhitâ*, which states that, "before the Hotâ priest, the stones, on which the Soma juice is squeezed, obtain the Soma-drink. The second sentence is :—" Protect us thus as the Hotâ (does)!" These Vedic texts prove that the Hotâ priest is entitled to drink the Soma-juice first.

३८ वषट्कार करणाऱ्याचा प्रथम भक्ष, असें वचन आहे प्रथमभक्ष हें समासान्त पद आहे म्हणून त्यामध्यें दोन गुणांचें निरूपण झालें आहे मग कोणता गुण मुख्य? 'प्रथम' हा किंवा 'भक्ष' हा—असें बौद्धाचार्यांनीं विचारलें वैदिकाचार्य त्यावर म्हणतात —'प्रथम' या गुणाचें पूर्वी वर्णन झालें नाहीं म्हणून तोच गुण मुख्य असून त्याचें विधान आहे

38 The Vedic text is —"One who pronounces the Vashatkâra has the first-drink." The first-drink or *Prathama-bhaksa* is a compound term and describes two different qualities. Hence the Bouddhâchârya asks:—which of the two whether first or 'drink' is originally and independently stated in the Vedic text quoted? To this Vaidikâchârya replies:—the quality expressed by the term *first* is originally mentioned, because it is not described elsewhere in the Veda.

सूत्राणि.

कारणानुपूर्व्याच्च ॥ ३९ ॥ (हे० २) ॥

भावार्थः । पुनः कारणानुपूर्व्यात् सिद्धांतो दृढो भवति । वषट्करणं होतुर्निमित्तं । तत् प्रथमतः प्राप्नोति । होमोऽध्वर्योर्निमित्तं । स च पश्चात् प्राप्नोति । कारणानुपूर्वीस्वरूपं चेदं । तच्च सोमपानमवलंबते । यथा च निमित्तानुपूर्वी तथा नैमित्तिकाऽनुपूर्वीति क्रमः ॥

भक्षस्याऽनुज्ञापूर्वकत्वाऽधिकरणम् ॥

वचनादनुज्ञातभक्षणं ॥ ४० ॥

भावार्थः । वेदवाक्यं वर्तते येन गृहीतायामनुज्ञायां सोमपानं प्राप्नोति । उपह्वानं चानुज्ञापनमिति शबरः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

तस्मात् सोमो नानुपहूतेन पेयः ॥

वैदिकवचनेनाऽनुज्ञापनाऽधिकरणम् ॥

तदुपहूत उपह्वयस्वेत्यनेनाऽनुज्ञापयेल्लिंगात् ॥ ४१ ॥

भावार्थः । उपहूत उपह्वयस्वेत्यनेन लिंगं विद्यते । तच्चाऽनुज्ञापनं दर्शयति । तेन न लौकिकवचनेनाऽनुज्ञापनं किं तु वैदिकवचनेनैव प्राप्नोति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

उपहूत उपह्वयस्व ॥

३९. पुन, कारणाच्या आनुपूर्वी वरून (होत्यानें प्रथम सोमपान करावें) (हे० २)

प्रथम अनुज्ञा घेऊन पुढें सोमपान करावें हा विचार

४० वेदवाक्यावरून प्रथम अनुज्ञा घेऊन पुढें सोमपान करावें

ही अनुज्ञा वैदिक वचनानें करावी हा विचार

४१ "हाक मारलेला हाक मारो" असा या मन्त्रानें लिङ्गप्रमाणावरून अनुज्ञा द्यावी

३९ कारणाची आनुपूर्वी ही कशी! प्रथम होता वषट्कार करतो मग अध्वर्यु होम करतो वषट्काराशिवाय होम होत नाहीं वषट्काराच्या मागून होम असा क्रम आहे या क्रमावरून कारणानुपूर्वी कोणी आधीं सोमपान करावें, होत्यानें किंवा अध्वर्यूनें, हें वादाचें रहस्य आहे

४ 'सोम प्या' असें म्हणणें हीच अनुज्ञा याविषयीं वेदवाक्य असें आहे

"म्हणून ज्याला सोम प्या असें आमंत्रण केलें नाहीं त्यानें सोम पिऊं नये"

39 (Again, the Hotâ is to drink the Soma first) because there is sequence of causes. (2 Argument in support of the final statement.)

THE SUBJECT THAT THE SOMA IS TO BE DRUNK AFTER OBTAINING PERMISSION

40 Because there are Vedic texts, the Soma is to be drunk after one is permitted

THE SUBJECT THAT THIS PERMISSION IS TO BE GIVEN IN VEDIC WORDS.

41 "You who are already invited, invite —by this (mantra) one is to permit (others), because of the significant power of the terms used

39 What is this sequence of causes? The Hotâ pronounces the Vasatkâra first. Then the Adhvaryu throws an offering into a sacred fire. There can be no offering without pronouncing the Vasatkâra. The sequence is, first the Vasatkâra, and then an offering This is described in the sûtra as the sequence of causes. The secret of the controversy is—who is to drink the Soma first, whether the Hotâ priest or the Adhvaryu priest?

40 Drink Soma is the form of this permission A Vedic text connected with which is —

Therefore one who is not thus invited to drink Soma, ought not to drink it."

सूत्राणि.

वैदिकवाक्येन प्रतिवचनाऽधिकरणम् ॥

तत्राऽर्थात् प्रतिवचनं ॥ ४२ ॥

भावार्थः । अनुसंधास्यमाने वेदवाक्ये उपहूत इति पदं प्रयुक्तं । तस्य प्रतिवचनकार्ये सामर्थ्यं । यद्यपि द्वितीयोपह्वयस्वेति पदस्य प्रश्ने सामर्थ्यं तथाप्यर्थात् प्रथमोपहूतपदस्य प्रतिवचनत्वं । किं कारणं । अर्थो हि क्रमाद् बलीयानिति मीमांसासिद्धांतः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

उपहूत उपह्वयस्वेत्यनेन अनुज्ञापयेत् ॥

एकपात्राणामनुज्ञापनाऽधिकरणम् ॥

तदेकपात्राणां समवायात् ॥ ४३ ॥

भावार्थः । तद् अनुज्ञापनं प्रतिवचनरूपमेकपात्रविषये सहभोजनादिसमये प्राप्नोति ॥ त्वयाऽर्द्धं पातव्यं मयाऽर्द्धं । कदाचिदहमभ्यधिकं न्यूनं वा पिबेयं तदनुज्ञातुमर्हसीत्येकपात्रे वा पानं त्वया सहाचरन् अहं तव चित्तप्रसादनं व्याहन्यामिति संभवत्यनुज्ञापनेति शबरः ॥

४१. सूत्रार्थ सोपा आहे. या मन्त्राच्या सामर्थ्यावरून वैदिक मन्त्रानेंच अनुज्ञा दिली पाहिजे लौकिक रीतीनें देता येत नाहीं असें वैदिकाचार्यांचे म्हणणें पडलें.

41 The sense of the sûtra is simple The Vaidikâchârya states that the permission ought to be granted in the Vedic form, and not in any vernacular idiom

वैदिक वाक्यानें रुकार द्यावयाचा हा विचार

THE SUBJECT THAT THE CONSENT TO DRINK IS ALSO EXPRESSED IN THE VEDIC FORM.

४२. अर्थात् त्याच ठिकाणीं रुकार आहे

42. There necessarily the consent (to drink is prescribed)

एका पात्रांतून सोम पितांना अनुज्ञेविषयीं विचार

THE SUBJECT—WHAT IS THE FORM OF THE CONSENT TO DRINK, WHEN THE SOMA JUICE IS DRUNK FROM THE SAME CUP ?

४३ एका पात्रांतून सोम पिणाऱ्याचा संबंध असल्यामुळें (त्यांनींच) तें (करावें)

43 (They ought to do) that on account of the relationship between those who drink from the same cup

४२ सोम पिणारी मंडळी बसली म्हणजे सोमपानाचा क्रम सुरू होत असे. सोमाचे पेले पुढें मांडून ठेवलेले असत. त्यामध्यें सोमरस झळकतो आहे, तो एक दुसऱ्यास प्या असें म्हणे याचें नांव अनुज्ञा. मग दुसरा त्यास उत्तर देई कीं हें ठीक आहे याचें नांव प्रतिवचन. असा प्रकार झाल्यावर सोमपानास प्रारंभ होई. या विषयीं विचार असा. बौद्धाचार्य म्हणतात:—प्राकृत भाषेनें आणि लौकिक रीतीनें हें प्रतिवचन करावें कारण प्रतिवचनाविषयीं वेदवाक्य नाहीं. अनुज्ञेविषयीं एकेचाळिसाव्या सूत्रांत जें वेदवाक्य घेतलें आहे, त्यानेंच प्रतिवचन करणें म्हटलें तर त्याचा एक वेळ उपयोग होऊन चुकला आहे. सारांश प्रतिवचना

42 After those, who have to drink Soma, have taken their seats, the process of drinking Soma ceremoniously begins. It is this. The cups of the Soma juice are arranged in front of the priests—the cups with the Soma juice sparkling in them. Then one priest askes another in a prescribed form to drink. The priest asked gives his consent in a prescribed form. Then they begin to drink the Soma. Referring to this practice the Bouddhâchârya observes — the consent of drinking may be expressed in any of the Prâkrit languages and in a profane way because there is no Vedic text on the subject. The statement that the Vedic text, quoted under the forty first sûtra, prescribes the form of the consent, is not valid because it is disposed of as the form of m k ng the request. The conclusion

सूत्राणि.

स्वयं यष्टुर्भक्षाऽस्तिताऽधिकरणम् ॥

याज्याऽपनये नाऽपनीतो भक्षः प्रवरवत् ॥ ४४ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । यजमानो होता च संगच्छमानौ यागं साधयतः । तत्र होता याज्यां पठति भक्षं च प्राप्नोति । ज्योतिष्टोमे ऋतुग्रहे प्रचार्यमाणे यजमानः कदाचिद् होतुः स्थाने स्वयमेव याज्यां पठति । तदा होतुर्याज्यापठनमपनीतं नाम होतुर्याज्यापठन नास्ति । तत्तु यजमानः स्वयमेव कुरुते । तेन यद्यपि होतुर्याज्या नास्ति तथापि भक्षः प्राप्नोति । अत्र दृष्टांतस्तु प्रवरस्य । यथा होतुर्वरण भवति तथा तस्य भक्षानपनयो नाम न तस्याऽभावः । कुतः । वेदवचनबलात् । यद्यपि होतुर्न याज्यापठनं तथापि यथा तस्य वरणं तथा तस्य भक्षः प्राप्नोतीति पूर्वपक्षनिष्कर्षः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

यजमानस्य याज्या सोऽभिप्रेष्यति होतरेतद्यजेति स्वयं वा निषद्य यजति ॥

विषयीं वेदवाक्य नाहीं. यावर वैदिकाचार्य उत्तर देतात.—एकेचाळिसावे सूत्रीं जें वेदवाक्य घेतलें आहे त्यात अनुज्ञा आणि प्रतिवचन दोन्हीं हि आहेत. "आमन्त्रण केलेला" (उपहूत) या पदानें प्रतिवचन करायाचें. "आमन्त्रण करा, चला, उठा," (उपह्वयस्व) या पदानें अनुज्ञा द्यायाची. असें असता बौद्धाचार्य, प्रतिवचन करण्याकरिता वेदवाक्य नाहीं असे कसें म्हणता? यावर बौद्धाचार्य म्हणतात.—प्रतिवचनाविषयीं जें वेदवाक्य तुम्हीं दाखविले तें कसे आहे ते

therefore, is that there is no Vedic text on the subject of consenting to drink In reply to this the Vaidikâchârya states that the Vedic text quoted under the forty-first sûtra prescribes the form of request and the form of consent to drink The term *invited* (Upahûtah) as used in the Vedic text, embodied in the sûtra itself, prescribes the form of consent *Invite* him (Upahvayasva) is another term of the same text which prescribes the form of the request to drink Such being the case, Bouddhâchârya, your statement, that no Vedic

यजमानानें स्वत॰ यजन केलें असतां त्यास भक्ष आहे हा विचार

THE SUBJECT—WHETHER THE SACRIFICER, IF HE SACRIFICES FOR HIMSELF, OBTAINS THE SACRIFICIAL FOOD

४४ याज्येचा अपनय असतां होत्यास जसा बोलावतात, तसाच अपनय होऊन त्यास भक्ष मिळतो (पू॰)

44 As the Hotâ-priest is invited when there is no Yâjyâ-offering, so he obtains the sacrificial food when he does not take a part in the sacrifice. (Opponent's statement.)

पहा. "आमंत्र । केलेला (तू) आमंत्र । कर" तुमच्या सोमपान करतांना अनुज्ञेचा आणि प्रतिवचनाचा क्रम कसा आहे तो पहा. आधीं अनुज्ञा मग प्रतिवचन. तुम्ही जें वेदवाक्य दाखवितां त्यामध्यें आधीं प्रतिवचन मग अनुज्ञा हें कसें? कांहीं तरी वेदवाक्य घेऊन आमची समजूत काढतां कीं काय? यावर वैदिकाचार्य म्हणतात—क्रम बिघडतो हें खरें परंतु क्रमापेक्षां वाक्याच्या समालोचनेमध्यें अर्थाची योग्यता मोठी आहे म्हणून अर्थाच्या जोरानें वेदवाक्यांतील विषयाचा क्रम बदलावा असें सूत्रांतील अर्थात् या पदावरून हें सारें व्याख्यान निष्पन्न होतें.

४३ सूत्रांतील 'तें' पदाचा अर्थ—अनुज्ञापन, आणि प्रतिवचन यावर शबरस्वामी म्हणतात कीं, सोम पितांना एकमेकांच्या चित्तांत आनंद उत्पन्न व्हावा, आणि कलह होऊं नये म्हणून ही अनुज्ञा करायाची ती कांहीं तशा घेऊन करणें संभवत नाहीं तर मंडळीनें एका पात्रांतून सोम पिणें हाच

text prescribes the form of the consent to drink—is not correct. In reply to this the Bouddhâchârya states—"Vaidikâchârya, see the Vedic text which, you say prescribes the form of consent. It is this. "You invited invite. Now see the order in which the request is made and the consent is given. First, the request and then the consent. While the Vedic text you quote inverts this order. It prescribes first the form of consent and then the form of a request. How is this? Taking any Vedic text you like you try to dispose of my objections and to satisfy me." In reply to this the Vaidikâchârya states:—'It is true that the sequence is set aside. But in exegetics the sense itself is more important than the sequence of expression. Therefore, the sequence of expression may be altered so as to suit the drift of the passage. The term *Arthât*, used in the sûtra itself supports the obn of argument as it is here given.

43. The term *that* as used in the sûtra, refers to the request and consent to drink. About

सूत्राणि.

यष्टुर्वा कारणागमात् ॥ ४५ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यत् पूर्वपक्षकारेणोक्तं तन्न । यष्टुर्यजमानस्य भक्षो वर्तत एव । कुतः । भक्षकारणत्वेन वषट्कारस्य विद्यमानत्वात् । यत्र याज्या तत्र वषट्कारः । यत्र वषट्कारस्तत्र भक्षणमिति नित्यक्रमः । यावद् वषडिति नोक्तं तावद्यजमानेनानवानं स्थातव्यं । तेनाऽवश्य वषट्कारः प्राप्नोति । तस्मादवश्यं यजमानस्य भक्षः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

याज्याया अधिवषट्करोति । स्वयं निषद्य यजति ॥

संबंध म्हणून जी अनुज्ञा करावयाची ती एका पात्रांतून सोम पिणारांनीं परस्पर करावी.

४४. या सूत्रांत दृष्टांतद्वारा प्रवर-विचार आणि अपनयन-विचार आला आहे. प्रवर म्हणजे काय, आणि अपनयन म्हणजे काय? प्रवर म्हणजे आमंत्रण करणें. जसें—या आणि आमच्या घरच्या यज्ञास साहाय्य करा. हा आमंत्रणाचा प्रकार. दुसरा प्रवर याचा अर्थ आमंत्रण व्हावें अशी ज्याची योग्यता आहे ते. या ठिकाणीं थोडा विचार आहे. तो असा. यज्ञाच्या समयीं आर्त्विज्य करण्याचा अधिकार सर्वांस नसे. ज्याना अधिकार असे ते प्रवर. ते शुद्ध ऋषि-कुळांत उत्पन्न झालेले. आणि असे जे ऋषि ते हि प्रवर. देवाकडे हवि नेणारा ऋषिपति जो अग्नि, तो हि प्रवर. अस्तु सूत्रांतील प्रवर शब्दाचा अर्थ इतकाच आहे की, यज्ञ करण्याकरितां बोलावणें

this sûtra, commentator Shabara observes that the request is to be made, and the consent is to be given in order to prevent confusion among those who drink and to produce in their minds the feeling of joy and of complacency This can not be done without some relationship between one another Their relationship consists in the priests drinking from the same cup On account of such a relationship they invite one another to drink and express their consent to one another

44 By way of illustration the subject of Pravara and Apanayana is introduced into the sûtra What is Pravara and what is Apanayana? Pravara literally means the choice of a priest or invitation to him in the form—oh, come and assist us at our sacrifice The second sense of the term Pravara is—'those who are entitled to such an invitation' This subject deserves to be examined

सूत्राणि.

प्रवृत्तत्वात् प्रवरस्याऽनपायः ॥ ४६ ॥ (आ० नि०) ॥

भावार्थः । चतुश्चत्वारिंशसूत्रे पूर्वपक्षकारेण यो दृष्टांतो दत्तस्तं निराकरोत्याचार्यः । यद्यपि होतुर्वरण भवति तथापि न तस्य भक्षः । किं कारण । वेदवचनेन प्राप्ते कर्मणि तत्संबंधि यच्छक्यं तत् कर्तव्यमिति न्यायेनाशक्यो होतुर्वरणापाय. । तस्य वरणस्य प्रवृत्तत्वाद् नामाऽतिक्रांतत्वात् ॥ अत्र विधानं यादृशमुक्तं तादृशं यदि शक्यते कर्तव्यं । यदि न शक्यते । यत्रैव शक्यते । तत्रैव कार्यं । न यत्र विगुणमिति शबरः ॥

४६ होत्यास जें आमंत्रण होतें तें चुकत नाहीं, कारण आमंत्रण आधींच झालें आहे (आ० नि०)

या सूत्राच्या उत्थानांत जीं वेदवाक्यें घेतलीं आहेत त्यांचें भाषांतर पुढीलप्रमाणें — "याज्येच्या मागून वषट्कार करतो." "यजमानानें याज्या म्हटला असतां होता पुढें वषट्कार करतो"

४६ सूत्राच्या प्रारंभींच थोडी भानगड वाटते पण सूत्राचा पूर्वापार विचार केला म्हणजे ही भानगड सुटते. चवेचाळिसाव्या सूत्रीं पूर्वपक्षवाद्यानें जें म्हटलें आहे त्याचें या सूत्रीं आचार्य निराकरण करतात. पूर्वपक्षकार असें म्हणतो कीं होत्यास आमंत्रण होतें म्हणून त्यास भक्ष आहे कां? होत्याचें काम याज्या म्हणण्याचें तें यजमानाचें यजमानच करतो तथापि त्या कामासंबंधीं भक्ष होत्यास मिळतो काय? याज्या म्हणण्याचें कर्म वास्तविक त्याचेंच पण वैदिकाचार्य म्हणतात, तसा प्रकार नाहीं. होत्यास आमंत्रण पूर्वी होऊन चुकलें आहे. इतका सूत्रार्थ झाला पण थोडा खुलासार्थ आहे तो असा. वेदवचनानें जें कर्म करावें म्हणून प्राप्त होतें, तें कर्म नित्य म्हणजे नितकें करावेंच, सोडूं नये. जर त्यास बाध आला तर सोडावें म्हणून या संबंधीं जोंपर्यंत होत्यानें यज्ञशेष-भक्षण करावें असें वेदवाक्य अवश्य नाहीं, तोंपर्यंत यज्ञशेष

46 Invitation to a Hotâ priest can not be annulled, because it is already made. (Doubt removed)

ate common food. The families of the Âryas also entered into conjugal alliances with each other. Thus all Âryas possessed equal social privileges. The *spirit of equality however gradually began to decay*. For in performing sacrifices the priests pretended to be superior to the sacrificing Ârya. Influenced by blind faith the poor sacrificing Ârya gave in. Until at last the priest began to insinuate that the sacrificing Ârya had no title to a portion of sacrificial food which they ate in common. The Bauddhâchârya would be satisfied if the Vaidikâchârya admitted that there was distinction between the sacrificing Ârya and the priests. This the Vaidikâchârya did not do. The following is the translation of the Vedic texts quoted in connection with this sûtra. "He pronounces the Vamtkâra after the recitation of the yâjyâ-mantras." 'The Hotâ pronounces the Vamtkâra after the yajamâna has pronounced the yâjyâs.

46 A little difficulty at first sight is felt in interpreting this sûtra. But if the connection of this sûtra with other sûtras be examined the difficulty disappears. The Vaidikâchârya attempts to remove the doubt raised by the Bauddhâchârya in the forty fourth sûtra. The

सूत्राणि.

फलचमसस्येज्याविकारताऽधिकरणम् ॥

फलचमसो नैमित्तिको भक्षविकारः श्रुतिसंयोगात् ॥ ४७ ॥ (पू०) ॥

भावार्थः । राजन्यं वैश्य वोद्दिश्य तयोर्यज्ञसमये फलचमसेन भक्षं प्रयच्छेदित्युच्यतेऽनुसंधास्यमाने वेदवाक्ये । यस्मिन् चमसे न्यग्रोधस्तिभीनां दध्नश्च मिश्रणं गृह्यते स फलचमसः । अनुसधास्यमानवेदवाक्यस्य भक्षणे विनियोगो न तु यागे । किं कारणं । फलचमसो भक्षणार्थं सिद्धः । तस्य निमित्तमेव भक्षणं । फलचमसस्य च विकृतत्वाद् भक्षविशेषत्वमिति स्पष्टं वेदोक्तत्वादिति पूर्वपक्षः ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

स यदि राजन्यं वा वैश्यं वा याजयेत् । स यदि सोमं बिभक्षयिषेत् न्यग्रोधस्तिभीः आराहृत्य ताः संपिष्य दधनि उन्मृज्य तमस्मै भक्षं प्रयच्छेन्न सोमं ॥

भक्षण करण्याचा होत्यास अधिकार नाहीं. वेदाच्या आधारावरून फक्त त्यास आमत्रण मात्र होते.

Bouddhâchârya asks does the Hotâ-priest obtain a portion of sacrificial food because he is merely invited? Is it not his duty to recite yâjyâ-mantras? Though they are actually recited by a sacrificer himself, yet the sacrificial food accruing from the recitation of yâjyâs is due to the Hotâ-priest, because the recitation of the yâjyâs is his function whether he recites them or not In reply to this the Vaidikâchârya observes it is true that the presence of the Hotâ can not be avoided, because he is already invited This is the sense of the sûtra. About this the commentators add that the duty of man

फल-चमस नावाच्या पेल्यांत जो सोमरस घेतात त्याचा यज्ञार्थी संबंध आहे हा विचार

THE SUBJECT THAT THE SOMA JUICE TAKEN IN A CUP CALLED PHALA-CHAMASA IS INTENDED FOR A SACRIFICE.

४७ वेदवाक्य असल्यामुळें फल चमस नांवाच्या पेल्यांतील सोमरसाचा भक्षार्थी नैमित्तिक संबंध आहे (पू०)

47 Because there are Vedic texts, the Soma juice in a cup called Phala cha masa is occasionally con nected with sacrificial food

४७ नित्य आणि नैमित्तिक असा भेद आहे त्याचा अर्थ इतकाच की काही कर्मे केलीच पाहिजेत, तीं टाकावयाचीं नाहीत त्याचें नांव नित्य काहीं कर्मे विशेष कारणामुळें करावीं लागतात तें विशेष कारण नसलें की तीं कर्मे करावयाचीं नाहीत हीं नैमित्तिक फल चमस म्हणून एका पेल्याचें नांव आहे त्यामध्यें जो सोमरस घालून ठेवतात त्याचेंहि नांव फलचमसच या फल चमसांतील सोमाचें करावयाचें काय? पूर्वपक्षकार असें म्हणतो की, हा सोमरस प्यावयाचा. आणि हें पान नैमित्तिक आहे या फल-चमसांतील सोमरसाचें हवन करावयाचें नाहीं यास वेदवाक्याचें प्रमाण आहे "जर क्षत्रियाकडून किंवा वैश्याकडून यज्ञ करविला, आणि जर त्याला सोम प्यावा अशी इच्छा झाली तर वडाच्या झाडाच्या फिक्या घेऊन त्या कुटून (त्यांचा रस) चमसामध्यें कालवून, तो त्याला प्यावयास द्यावा, सोम देऊ नये" पूर्वपक्षकार म्हणतो —यांत

is to carry out the injunctions of the Veda as much as lies in his power It is to be deviated from when other more important texts conflict with it. Hence in this connection a Hotâ can not obtain a sacrificial food so long as no Vedic text is discovered for it. In conformity with the text, he is simply invited.

47 *The distinction of sacri*ficial acts into permanent (nitya) and occasional (naimittika) though well known is to be ex plained Some acts are such as can not but be performed. They can not be avoided. They are permanently enjoined. Other acts accrue when there is a necessity for them They are to be *performed when there is an oc*casion for them When a special occasion does not call for them they are not performed There is a sacrificial cup called Phala-chamasa The Soma juice put in it is also called by the same name The question is—how is this Soma juice to be used? The Bouddhâchârya states that it is *to* be drunk and that this drink is not permanently en joined, and that it is not thrown

सूत्राणि.

इज्यानिकारो वा संस्कारस्य तदर्थत्वात् ॥ ४८ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । पूर्वपक्षकारिणोक्तं तन्न न । फलचमसस्य यागे विनियोगः न तु भक्षे । कुतः । फलचमसो यागार्थं संस्कृतः । ततः तेन यागे प्रयोजन । पूर्वसूत्रेऽनुसहितवेदवाक्ये यद् भक्षमिति पद प्रयुक्त तस्य यागसबधं प्रतिपादयति जैमिन्याचार्यः ॥

होमात् ॥ ४९ ॥ (हे० १) ॥

भावार्थः । सप्तचत्वारिंशसूत्रे यद् वेदवाक्यमनुसंहितं तत्सबद्धमन्यद्वेदवाक्य वर्तते । तत फलचमसस्य होमे विनियोगं दृढयति ॥

अनुसंधेयानि वेदवाक्यानि ॥

यदान्याश्चमसान् जुव्हति अथैतस्य दर्भतरुणकेनोपहत्य जुहोति ॥

चमसैश्च तुल्यकालत्वात् ॥ ५० ॥ (हे० २) ॥

भावार्थः । अन्यद् वेदवाक्य वर्तते तत्सिद्धांतदार्ढ्याय । उन्नयनं यागेन संवध्यते न तु भक्षणेन । कुतः । अन्येषा चमसानां फलचमसस्यैककालत्वात ॥

अनुसधेयानि वेदवाक्यानि ॥

यदान्याश्चमसान् उन्नयति अथैनं चमसं उन्नयति ॥

चार्य, या वेदवाक्याचा अर्थ करावयाचा ना? 'तो त्याला प्यायाला द्यावा' या क्रियेचा आणि 'फल-चमसाचा' सबंध लावावा, आणि 'यजन करावें' या धातूशीं त्याचा संबंध लावू नये असें आमचें म्हणणे आहे सूत्रांतील नैमित्तिकशब्दाचा कटाक्ष काय हे या ठिकाणीं बरोबर समजत नाहीं

into the sacred fire as an oblation, and quotes the following Vedic text in support of his statement. "If a Ksatriya or a Vaishya be assisted in performing a sacrifice, and if he wished for a Soma-drink, then young shoots of the Udumbara tree should be pounded, and then juice mixed with curds should be given to him for a drink, (but) no soma-juice is to be given" The Bouddhâchârya observes —well, Vaidikâchârya, is not this the Vedic

४८ तसें नव्हे, यज्ञासाठीं (फलचमसावर) संस्कार होतो म्हणून (फलचमसाचा) यजनाशीं संबंध आहे (सि०)

४९ होम होतो म्हणून (हे० १)

५० पुन, (दुसऱ्या) पेल्यांचा (आणि या फलचमसाचा) एक काळीं उपयोग घडतो म्हणून (हे० २)

48 Not so because the *Phala-chamasa* is sacrificially acted upon and prepared it is connected with an oblation. (Final statement.)

49 Because of an oblation. (1 Argument in support of the final statement.)

50 Again, because of the contemporaneity of (all) cups. (2 Argument in support of the final statement)

४८ बौद्धाचार्य असें म्हणतो की फलचमस नांवाच्या पेल्यांत जो सोमरस तयार करावयाचा त्याचा संबंध यजनाशीं नाहीं. पण त्याचा संबंध भक्षणाशीं आहे याच्या पुढें वैदिकाचार्याचें हा पक्ष तें अर्थ—बौद्धाचार्य, फलचमसांतील सोम कसा करितां सिद्ध करतात तें पहा. त्याचें हवन करावें म्हणून त्यावर संस्कार करितात भक्षणाकरितां त्यावर संस्कार करीत नाहींत याकरून असें सिद्ध होतें कीं भक्षणाचा आणि फलचमसाचा संबंध नाहीं त्याचा आणि यागाचा संबंध आहे अशा रीतीनें वेदवाक्य लावलें म्हणजे त्या वेदवाक्याचा अर्थ बरोबर बसतो

४९ वैदिकाचार्य म्हणतात—बौद्धाचार्यांच्या सूत्रीं जें वेदवाक्य घेतलें आहे त्याच्या समर्थनार्थ दुसरें वेदवाक्य आहे त्याकरून आमच्या म्हणण्यास बळकटी

text to be interpreted? That it should be given to him for a drink is a sacrificial act enjoined and it is connected with the Soma-juice in the Phala-chamasa and not connected with any oblation of the same The bearing of the term *naimittika*, as used in the *sútra*, is not adequately perceived.

48 The Bouddhâchârya states that the Soma juice taken in a cup called the Phala-chamasa is not connected with any oblation that is it is not to be offered as an oblation but that, on the contrary it is to be drunk. The Vaidikâchârya differs in this and states — Bouddhâchârya, see why the Soma-juice in a cup called the Phala-chamasa is prepared and sacrificially acted upon. Because it is to be offered into a sacred fire, it is not prepared as a drink. Hence it is an oblation and not a drink The Vedic text is properly interpreted when its sense is adjusted in this way

सूत्राणि.

लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ५१ ॥ (हे० ३) ॥

भावार्थः । अनुग्रहितं वाक्ये पदसामर्थ्यं सिद्धांतोपोद्बलक । तथा हि नत्तमं मत्त प्रचरेत्स सोम । इत्यादिकोर सोमो न भक्ष्यते तेन तत्त्वमत्तोऽपि न भक्षते ॥

ब्राह्मणानामिव राजन्यचमसाऽनुप्रसर्पणाऽधिकरणम् ॥

५१ पदसामर्थ्य असेंच अढळतें म्हणून (हे० ३)

51 Again because of the significant power of Vedic words. (3 Argument in support of the final statement.)

ब्राह्मणांनीच क्षत्रियांच्या सोमरसाच्या पेल्याच्या मागून जावें हा विचार

THE SUBJECT THAT THE BRĀHMANAS ALONE FOLLOW THE CHAMASA OF THE KṢATRIYAS (IN A SACRIFICIAL PROCESSION)

५२ मागून जाणाऱ्या मंडळीच्या सवर्णानें (ब्राह्मण आणि क्षत्रिय) यांविषयीं साम्य आहे म्हणून (पू०)

52 Among those who follow the (Chamasa, the Brâhmanas and the Kṣatriyas have the same rank) on account of a Vedic text common to both. (Opponent's statement.)

दोघांचा हि विनियोग। एक वेळ घडतो म्हणून तथा दुसऱ्या पेल्याचा संबंध यागाशीं आहे, तसाच फलचमसाचा हि आहे

५१ कोणत्या पदांचें सामर्थ्य? "त्याला हा भक्ष द्यावा, सोम देऊं नये" असें वेदवाक्य आहे, त्यामध्यें सोमाचें भक्षण होत नाहीं, म्हणजे फल चमसांतील रसाचें भक्षण संभव होत नाहीं यावरून फलचमसांतील सोमरसाचा यागाशीं संबंध आहे, आणि भक्षणाशीं संबंध नाहीं.

५२ या प्रभागापासून दुसरा विषय सुरू झाला. ब्राह्मण आणि क्षत्रिय यांचे परस्परांमध्यें प्राचीन काळीं वैमनस्य पडलें होतें त्या वैमनस्याचें बीजारोपण यज्ञसंबंधानें झालें त्यांतील हा एक वादविवाद आहे सोमरसाचे पेले तयार केले म्हणजे ते घेऊन

then there is a relationship of time between this cup and other cups. All the cups are used at the same time. The conclusion from this is that other cups are connected with offerings; the Soma juice in a Phala-chamasa is for an offering and not for a drink.

51 The significant power of what Vedic words? Of the following words in the text already quoted. Give him this drink. Do not give him the Soma-juice. This Vedic text does not prescribe the Soma-juice as a drink; that is, the Soma-juice taken in a cup called Phala-chamasa is not to be drunk. It is an offering and not a drink.

52. This sûtra introduces a new subject. During the Vedic times the Brâhmaṇas and the Kṣatriyas did not agree with each other. The cause of this disagreement was the inequality of

सूत्राणि.

ब्राह्मणा वा तुल्यशब्दत्वात् ॥ ५३ ॥ (सि०) ॥

भावार्थः । यथाऽन्यवाक्यस्य व्यवस्था क्रियते तथा तुल्यशब्दत्वादंतिमसूत्राऽनुसंहितवाक्यस्य व्यवस्था कर्तुं युज्यते ॥

तृतीयाध्यायस्य पंचमः पादः ॥

ण्यायाचे आणि त्यामागून मडळीनीं चालायाचें अशी राजसूय यज्ञामध्ये प्राचीन काळीं परिपाटी होती या परिपाटीस अनुलक्षून बौद्धाचार्य म्हणतात' वैदिकाचार्य, या पुढील वेदवाक्याचा अर्थ तुम्ही कसा करिता ? "शमर ब्राह्मण सोम पितात. दहा दहा एका एका पेल्याच्या मागून जातात." दहा दहा ब्राह्मण आणि क्षत्रिय मिळून एका एका पेल्याच्या मागून जातात. असे सारे ब्राह्मण आणि क्षत्रिय मिळून शमराची भरती होते." 'शमर' शब्द नुसता अनुवाद आहे, त्यामध्यें विशेष अर्थ नाहीं. आता एकाच पेल्यामध्यें ब्राह्मणाचा आणि क्षत्रियाचा कसा समावेश होईल असे विचारलें तर यावर उत्तर इतकेच आहे कीं, जरी ब्राह्मणाची आणि क्षत्रियाची जात भिन्न आहे, तरी सोमपानाच्या संबधानें मिळून सोम पिण्यास चिंता नाहीं. दुसरें, सोमपान संबधानें उष्टा सोम झाला तरी चिंता नाहीं

both in relation to a sacrifice This controversy brings out the salient points of disagreement and explains the cause The history of the question is this. When the cups of the Soma-juice are ready, they are to be lifted up and are to be taken in a procession to a sacrificial seat. This was a custom recognized in connection with the Râjasûya-sacrifice or the sacrifice performed after either mounting a throne or obtaining a new kingdom Referring to this custom the Bouddhâchârya observes "Vaidikâchârya, how do you interpret the following Vedic text? "A hundred Brâhmanas drink the Soma-juice Ten—ten follow each cup A group consisting of ten—some Brâhmanas and some Ksatriyas—follows each cup, thus all the Brâhmanas and the Ksatriyas make up a hundred." The number *hundred* mentioned in the Vedic text is not the principal term. It is simply repeated as used in some other Vedic text (anuvâda) The question—how can the Brâhmanas and the Ksatriyas be accommodated in the same group which drinks the Soma-juice from the same cup—can be answered thus Though the Brâhmanas and the Ksatriyas form two distinct social classes, yet there is no objection to drink

५३ तसें नव्हे, समान शब्दाचा उपयोग असल्यामुळें ब्राह्मणांनीच (मागून जावें) (सि०)

53 Not so, the Brâhmaṇas alone can follow the cup, because of the use of term—like. (Final statement)

५३ राजसूय यज्ञामध्यें ब्राह्मणांचा एक सोमरसाचा पेला असतो, आणि क्षत्रियांचा एक पेला असतो ब्राह्मणांच्या पेल्यामागून मंडळी चालते, तशीच क्षत्रियांच्या पेल्यामागून मंडळी चालावयाची. ती मंडळी ब्राह्मणांची असावी, किंवा क्षत्रियांची असावी याचा विचार चालला आहे बादरिकाचार्य म्हणतात —ती मंडळी ब्राह्मणांचीच असावी कां? "शतम् ब्राह्मणाः सोमं पिबन्ति" असा वेदवाक्याचा पूर्वार्ध आहे त्याच्या अनुरोधानें उत्तरार्धाचा अर्थ बसविला पाहिजे म्हणून क्षत्रियांच्या सोमरसाच्या पेल्याच्या मागून जाणारी दहा दहा जणांची मंडळी हि ब्राह्मणांचीच असावी. असा बादरिकाचार्यांचा आणि औडुलोमाचार्यांचा वाद झाला

the Soma juice from the same cup Again, so far as drinking Soma is concerned, there is no such thing as foulness springing *from the use of the same cup.*

53 In a Râjasûya-sacrifice the Brâhmaṇas *have a cup of their* own so have the Kṣatriyas. As there is a group that follows the cup of the Brâhmaṇas, so there is a group which follows the cup *of the Kṣatriyas.* The question is, who should form these groups, whether the Brâhmaṇas or Kṣatriyas? In replying to this question the Vaidrikâchârya observes :—*the group should exclusively* consist of Brâhmaṇas, because the first part of the Vedic text is —a hundred Brâhmaṇas drink the Soma-juice. The sense of the second part is, therefore, to be determined by that of the first part. Hence groups consisting of ten Brâhmaṇas exclusively ought to follow the cups of the Kṣatriyas. Such a controversy took place at the time of the Brahmavâdins.

उपसंहार.

...

या उपसंहारामध्यें असा विचार करावयाचा आहे की बौद्धाचार्य आणि वैदिकाचार्य हे कशा प्रकारचे लोक होते? असे लोक होते खास, हें आम्हीं पूर्वी दाखविलें आहे. बौद्धाचार्यांस वैदिक परंपरेची माहिती फार चांगली आहे असें झालेल्या वादविवादावरून स्पष्ट सिद्ध होतें. वेदांतील वाक्यें घेऊन आणि त्यांचा नीट सरळ अर्थ बसवून, बौद्धाचार्य असें दाखवितात कीं वेदामध्यें आणि आर्यजनांच्या संप्रदायामध्यें विरोध आहे. एव्हढें त्यांनीं सिद्ध केलें म्हणजे त्यांचें काम झालें, असें ते समजत, आणि एव्हढ्यावरच त्यांचा काय तो कटाक्ष असे. हें शिकले कोठें, हा विचार या उपसंहारांत करावयाचा. आर्यजनांचें प्राचीन काळीं विद्येकडे फार लक्ष असे. त्यांच्या मोठमोठ्या शाळा असत आणि त्या शाळांमध्यें पद्धतवार शिक्षणाचा प्रकार चाले. अशा शाळा अतिप्राचीन काळीं होत्या. कारण त्यांचें ऋग्वेद संहितेमध्यें वर्णन आहे. अथर्व-वेदामध्येंहि त्यांचें वर्णन केलें आहे. आर्यांच्या मुलानें आचार्यापाशीं जाऊन रहावें केव्हां, त्याच्यापाशीं आचरण करावें कसें, खावें काय, निजावें केव्हां, अंगावर वस्त्रें कोणत्या प्रकारचीं घ्यावींत, शिकावयास केव्हां लागावें, किती दिवस शिकावें, पुढें शिकणें समाप्त झाल्या नंतर आणि स्नातक ही पदवी त्यास मिळाल्या नंतर त्यानीं पुढें करावें काय, या सर्व गो-

SUMMARY.

...

The question to be answered in this summary is what sort of persons were these Bouddhâchâryas and the Vaidikâcharyas? In a preceding summary we have shown that the Vaidikâchâryas and the Bouddhâchâryas were real flesh and blood men. The controversy we have already described establishes that the Bouddhâchâryas are well-versed in Vedic lore Taking Vedic texts and critically adjusting their sense, they prove that the customs of the Âryas conflict with the injunctions of the Vedas, and believe that such a position, if brought home, would help their cause They were, therefore, determined to make good their position. The question to be investigated now is–what was the antecendent education of the Bouddhâchâryas? The ancient Âryas directed particular attention to education. They had large schools, where systematic instruction was given Such schools existed even in such remote times as those of the Vedas, because they are mentioned in the Rik-sanhitâ and in the Atharva-Veda-Sanhitâ The Âshvalâyana-Grihya-sûtra minutely describes, when a boy should begin his studies and dwell in the house of his preceptor, how he was to behave towards his teacher, what he was to eat, when he was to sleep, what chothes he was to wear, what his hours of studies should be, and what his duties were, after he had finished his course of studies and obtained the degree of Snâtaka Every Ârya whether Brâ-

होतें निरूपण आश्वलायन गृह्य-सूत्रांत साधेत केलें आहे. या शाळांमध्यें ब्राह्मण, क्षत्रिय, आणि वैश्य, यांच्या मुलांस जाण्याचें मुक्त नसे. सर्वांच्या हातून विद्या शिकण्याचे श्रम होत नसत म्हणून कांहीं गुरुचे येथें घरा. यांस आचार्यांशीं रहात मात्र आणि स्नातक ही पदवी संपादित. ई व्रत-स्नातक दुसरे कांहीं विद्येमध्यें निष्णात होऊन पुष्कळ दिवसपर्यंत या शाळांमध्यें अभ्यास करीत रहात असत. आर्यजनामध्यें दोन संबंधाची यो पता मानी असे, असें पाणिनीनें वर्णन केलें आहे. जशी मातापितरांची योग्यता तशीच आचार्याची योग्यता शाळेवरून मंडळीचीं नांवें पडत जसें, भरद्वाजाचार्यापाशीं शिकलेली सर्व मंडळी भारद्वाजीय अशा मंडळ्यांचें वर्णन पतंजलीच्या महाभाष्यांत पुष्कळ आलें आहे. बौद्धधर्म अजून उत्पन्न झाला नाहीं. आर्यजनामध्यें अजून दुफळी माजली नाहीं. अशा प्रसंगीं बुद्धिवाद करणारी मंडळी उत्पन्न झाली. ते काय म्हणत, आणि त्यांची वाद करण्याची पद्धति कशी होती, याचें निरूपण यास्काचार्यांनीं आपल्या निरुक्तांत केलें आहे. त्यावेळीं बुद्धिवाद करणाऱ्या मंडळीमध्यें कौत्साचार्य पुढारी होते. एकाच शाळेमध्यें आणि एकाच मंडळीमध्यें कांहीं आर्य बुद्धिवाद करणारे असत त्यांस आम्ही बौद्धाचार्य असें नाव दिलें आहे. जे वैदिक परंपरेस अनुसरून वेदाचें आणि आर्य-संप्रदायाचें प्रतिपादन करीत, त्या-

hmana, Kshtriya, or Vaishya, *must attend such a school* and pass through a regular course of studies; but every Âryan youth either for want of abilities or means could not go through such a course. Hence some only stayed with their preceptor and secured the degree of Snâtaka. These were known as Vrata-snâtakas or honorary graduates; others stayed at these schools, zealously and devotedly studying for years. Two relationships were particularly valued by the Âryas—relationships which affected ancient sanskrit idiom as the sûtras of Pânini show. The *preceptors were as honored as* parents themselves, and the Âryas obtained a name from the preceptor under whom they studied. For instance, all those who studied under Bharadvâja, were known as Bhâradvâjiyas. Such societies are frequently mentioned in the Mahâbhâsya of Patanjali. As yet, the Buddhistic system of thought or creed was not known and did not divide the ancient Âryan society into two sections. Under these circumstances the rationalistic thinkers appeared. Their method of argument and the nature of their opposition are discussed by Yâska in his Nirukta. The rationalistic opponents at the time of Yâska were led by Koutsa. Among those who belonged to the same school, there were some who were rationalistically disposed because they preferred reason to revelation. These are characterised as the Bouddhâchâryas. There were others who sought to defend the Vedic revelation and to prove that the Ve-

स आम्हीं वैदिकाचार्य असें नांव दिलें आहे. आणि वैदिकाचार्यांचा आणि बौद्धाचार्यांचा असा परस्पर संबंध असे, म्हणून बौद्धाचार्यांस वेदाविषयीं आणि आर्यसम्प्रदायाविषयीं उत्तम ज्ञान असे. असे जे बौद्धाचार्य बुद्धिवाद करीत, त्यांची इतिहासदृष्ट्या योग्यता मोठी आहे, हे वारंवार सांगण्यास नको. कारण, वेदाची आणि आर्यसम्प्रदायाची जितकी सूक्ष्म रीतीने परिक्षा करवेल तितकी बौद्धाचार्य करीत, आणि निरनिराळ्या रीतींनें आणि निरनिराळ्या विषयांस उद्देशून वैदिकाचार्यांशीं वाद चालवीत. या तिसऱ्या अध्यायामधील श्रुति, लिंग, वाक्य, स्थान, प्रकरण आणि समाख्या हीं वाक्यार्थ-मीमांसेंतील मुख्य प्रमाणें, हें वैदिकाचार्य आणि बौद्धाचार्य या दोघांसहि मान्य आहे. पण त्यांची योजना करतांना मतभेद मोठा पडे. असा मतभेद करणारी मंडळी आर्यांच्या सर्व शाळांमध्यें असे. आणि सर्व आर्यावर्तभर या शाळा असत, म्हणून कोणी एकच वैदिकाचार्य होता, आणि एकच बौद्धाचार्य होता, असें समजणें प्रशस्त नाहीं. प्रत्येक शाळेमध्ये कांहीजण वैदिकाचार्य असत आणि कांहीजण बौद्धाचार्य असत, आणि शेंकडो शाळांमध्ये हा वादविवाद चाले. शंका काढणारे हि पुष्कळजण आणि त्यांचें समाधान करणारे हि पुष्कळ. असे दोन्ही पक्षाचे जे वादविवाद होत ते जैमिनीच्या पूर्वमीमांसेमध्ये एकत्र करून ठेवले आहेत. केव्हां केव्हां वैदिका-

das were a perfect code of ethics and religion These are characterized as the Vaidikâchâryas Because the Bouddhâchâryas and the Vaidikâchâryas were related in this way, the latter had ample opportunities of acquiring that thorough knowledge of the Vedas and of the Âryan customs which they exhibit in the system of the Pûrva-Mîmânsâ. We need not repeat that the historical importance of these rationalistic controversies is great, because the Bouddhâchâryas argued with the Vaidikâchâryas in different ways and on different subjects, critically scrutinizing important Vedic texts and Âryan customs The exegetical principles—such as direct signification, inferential significance, syntactical power, collocation, context and an authoritative adjustment are accepted by both But they differed from each other in applying these principles There existed a small number of such dissenters in every Âryan school, and there were such schools throughout Âryâvarta It is not, therefore, to be supposed that there was only one Vaidikâchârya and one Bouddhâchârya In every school there were some Vaidikâchâryas and some Bouddhâchâryas—some conservatives and some reformers—and in hundreds of schools such controversies were carried on Thus there were hundreds of those who raised objections against the Vedas and Âryan customs, and there were hundreds also who sought to defend them These controversies are faithfully described in the Pûrva-Mîmânsâ-

चार्यांचा आपआपसांत मतभेद पडे; या मतभेदाचा उल्लेख हि पूर्वमीमांसेंत झाला आहे. एकाच वेदवाक्याची व्यवस्था करतांना, किंवा एकच वैदिक संप्रदाय स्थापन करतांना दोन तीन वैदिकाचार्यांचीं दोन तीन मतें निरनिराळीं पडत. याचे दृष्टांत, ऐतिशायनाचार्यांचें एक मत, दुसऱ्या आचार्यांचें दुसरें मत; शेषत्व होण्याचें बादरीनें एक लक्षण केलें आहे, आणि जैमिनीनें दुसरें केलें आहे. असा मतभेद परस्पर बौद्धाचार्यांमध्यें हि असे; म्हणून केव्हां केव्हां एकाच विषयास धरून एकच सिद्धांत स्थापन करावयाचा असतां निरनिराळे पूर्वपक्ष असल्यावर आणि या पूर्वपक्षांपासून पुढें बौद्धधर्म उत्पन्न झाला, आणि या वैदिकाचार्यांच्या खंडन-मंडनानें बौद्धधर्मास वळण लागलें, बौद्धधर्म स्वरूपास आला, आणि असा बौद्धधर्माचा आकार या वादविवादावरून ठरला, आणि या वादविवादावरून आर्य-समुदाय बदलून, आर्यांच्या सामाजिक, धार्मिक आणि राजकीय स्थितीमध्यें अन्तर झालें; म्हणून या अन्तराचा इतिहास नीट समजण्याकरितां बौद्धाचार्यांमधील आणि वैदिकाचार्यांमधील वादाचें स्वरूप नीट समजलेंच पाहिजे.

तिसऱ्या अध्यायाच्या पांचव्या पादांत जो वादविवाद झाला, त्याचें रहस्य असें कीं आर्यांच्या संप्रदायामध्यें यज्ञाची योग्यता फार मोठी असे. काय जो आनंद तो यज्ञ करतांना. काय जी

system of Jaimini. Sometimes the Vaidikâchâryas differed among themselves Thus difference is also pointed out by Jaimini. In adjusting the interpretation of the same Vedic text or in defending the same Âryan custom the Vaidikâchâryas dissented among themselves Thus Aitishâyanâchârya proposes one adjustment of some Vedic texts, while other Vaidikâchâryas differed from him In like manner Bâdari offers one definition of a subordinate quality, while Jaimini offers another Such a difference of opinion existed also among the Bouddhâchâryas, the dissenters from the Vedic polity Hence different objections opposed to one another in their tenour are raised in connection with the same subject. Thus these objections of the Bouddhâchâryas gradually paved the way for the doctrines of Buddhism and the opposition moulded these doctrines. Thus the Buddhistic polity originated and assumed a shape; and these controversies led to a social, religious and political revolution of Âryan society For a proper appreciation of this revolution, from an *historical point of view* the knowledge of these controversies is essential.

Now this controversy as described in the fifth Chapter of the Third book, is to be explained. In the Vedic polity a sacrifice and its performance occupied much attention. All the festivity that the ancient Âryas were capable of, was evinced on the occasion of a sacrifice. Their feeling of honour was gratified, they acquired reputation, and they

प्रतिष्ठा ती यज्ञ करतांना. काय जो लौकिक तो यज्ञ करणाराना. काय जो धर्म तो यज्ञ असें आर्यास वाटे असें का असावें, हे दाखविले पाहिजे कोणतीहि चाल किंवा परिपाटी मोठ्या प्रसंगापासून उत्पन्न होते. आर्य लोक जेव्हां हिंदुस्थानामध्ये शिरले, तेव्हां त्यांची यज्ञावर श्रद्धा होती. ते यज्ञ कोणते? दर्शपूर्णमास आणि अग्निष्टोम यांच्या उत्पत्तीचा प्रकार आम्हीं पूर्वी वर्णिला आहे हिंदुस्थानांतील अनार्य लोक यज्ञ करीत नसत. त्यांची सामाजिक स्थिति हि सुखाची नव्हती. सर्वत्र आर्यांचा उत्कर्ष असे, अनार्यांची हलाखी असे. असे का असावें, याचा जेव्हा आर्य विचार करीत, तेव्हा त्यास असें वाटे कीं आपणामध्ये आणि अनार्यांमध्ये भेद काय तो इतकाच कीं आपण यज्ञ करतो आणि अनार्य यज्ञ करीत नाहीत, आणि आपला जो उत्कर्ष होतो त्याचें सर्व कारण यज्ञ. पुढे होता होतां यज्ञावर त्यांची श्रद्धा इतकी दृढ झाली कीं यज्ञावांचून त्यास काही सुचेना. काही करणे झाले म्हणजे ते प्रथम यज्ञ करीत. दर्शपूर्णमास आणि अग्निष्टोम हे यज्ञ एकीकडे राहिले आणि त्यामध्येच कमी जास्ती करून नाना प्रकारचे नवे यज्ञ उत्पन्न झाले. त्यास विकृति असे म्हणू लागले हे यज्ञ करायाचे तरी केव्हा, असा विचार करू लागले असता काहीं यज्ञ आपली कामना सिद्ध व्हावी म्हणून करीत काहीं यज्ञाच्या योगेंकरून अंतःकरण

felt piety when they performed sacrifices The rationale of such a social condition deserves to be investigated A national custom or a social institution originates, as we have already stated, in a social crisis or revolution When the Âryas entered India, they had great faith in the efficacy of sacrifices These were the new and the full moon sacrifices and the Jyotistoma. We have explained at length the circumstances of their origin. The ancient non-Âryas in India did not perform any sacrifice, nor was their social and political condition prosperous Everywhere the Âryas triumphed over them. Everywhere the non-Âryas quailed before them When the Âryas thought of their superiority and attempted to explain it, they invariably came to the conclusion that they essentially differed from the non-Âryas inas-much as the latter never performed any sacrifice, and that their superiority was due to their performance of sacrifices Their continued prosperity confirmed them in this belief, and they began to concentrate all their energies upon the performance of a sacrifice They never undertook to do anything without performing a sacrifice Sacrifices multiplied, the original new and full moon sacrifices and the Jyotistoma underwent important changes and gave way to a variety of new sacrifices known as modified sacrifices The question is when was such a variety of sacrifices performed? Some sacrifices were performed for accomplishing worldly objects.

शुद्ध होतें असें ते मानीत. कांहीं यज्ञ केलेल्या पापांचें निराकरण. म्हणजे असा हेतु असे कांहीं यज्ञ आपला उत्कर्ष जनास दाखवावा, असा आर्यांचा मनो- दय असे. अनावृष्टि वगैरे जी संकटें येत तीं टाळण्याकरितां यज्ञ करीत. शत्रूंचा नाश व्हावा म्हणूनहि ते यज्ञ करीत. सारांश सर्व प्रकारें कोणतें कार्य करणें झालें म्हणजे यज्ञाची योजना असे. हा सर्व प्रकार पाहून यज्ञापासून निरनिरा- ळीं कार्यें कशीं उत्पन्न होतील, असें बु- द्धिवादाचार्य विचार करूं लागले, आणि या यज्ञकर्मांत कल्पिलेल्या गोष्टींचा आ- धार कितपत आहे याची ते चौकशी करूं लागले. त्यांच्या असें दृष्टीस पडलें की वेदामध्यें आणि आर्यांच्या संप्रदा- यामध्यें विरोध आहे. या विरोधाविष- यीं भांडण सुरू झालें. बुद्धाचार्यांनीं नाना प्रकारचे विरोध दाखविले. या वादामध्यें त्यांनीं शेषकर्माचा विचार केला. शेषकर्म म्हणजे कोणतें? यज्ञा- नांच्या अविनाश मारिल नांवाच्या पात्रामध्यें कांहीं पुरोडाशाचा अंश ठेवू- न ऋत्विजांस द्यावा. हें एक. दुसरें, ऋत्विज मंडळीस पुरोडाशाचा अंश भ- क्षण करण्यास द्यावा. याचें नांव इडाभक्षण ठेविलें, यज्ञ चांगला संपन्न व्हावा म्हणून असलेला विशेष आहुति देत म्हणून या आहुतीचें नांव स्विष्टकृत असें पडलें असे. हीं शेषकर्में करतांना पुरोडाशाची योजना करीत. या शेषकर्माचें खंडन व्हावें म्हणून पुरोडाशाच्या पहिला प्रश्नाची

They thought that some could purify their hearts and that others could expiate the sins they had committed. They performed some sacrifices to show off their prosperity to their neighbours. National calamities, such as a drought, were sought to be averted by means of a sacrifice. They performed a sacrifice for humbling their enemies. In short, a sacrifice was an all-powerful remedy for all mishaps in domestic, social and political life. In view of this predominance of sacrificial practices supposed to produce any effect whatever, the Bauddhâchâryas or rationalistic thinkers began to enquire as to what foundation these practices had and how they could produce the effects attributed to them. They investigated all the literature supposed to constitute the authoritative revelation by the populace and came to the conclusion that the authoritative revelation and the practices and customs of the Âryas essentially conflicted. The consequence of this was—a controversial spirit was developed. The whole society was divided into two sections—the Bauddhâchâryas and the Vaidikâchâryas. The Bauddhâchâryas pointed out important discrepancies between the Vedas and the Âryan practices and attacked the existing social order urging as many objections as they could. The subject of the controversy in the chapter under consideration is connected with what is called residual sacrificial acts. These are—1 Some portion of a Purodâsha-cake put in a sacrificial vessel, was to be given to

योजना कां करू नये, असें बौद्धाचार्यांनीं विचारलें या वादाचें रहस्य इतकेंच कीं मुवाज्याची योजना पुरोडाशासारखीच आहे; आणि असें स्थापन करण्यास वेदवाक्याचाहि आधार आहे. वैदिकाचार्यांनीं या कोट्याचें निवारण केलें. पुढे वादाचें रूप पालटून बौद्धाचार्य असें म्हणू लागले कीं, काहीं यज्ञामध्यें शेषकर्मं करायाचीं आणि काहीं यज्ञात शेषकर्मं करायाचीं नाहींत, हें कसें? साकप्रस्थाय्य यज्ञामध्यें शेषकर्मं करायाचीं नाहींत. सौत्रामणीयज्ञामध्यें शेषकर्मं करायाचीं नाहींत. सर्वपृष्ठेष्टिमध्यें एक वेळ शेषकर्मं करायाचीं. हें कसे? असें बौद्धाचार्यांनीं विचारलें असता वैदिकाचार्यांनीं त्याचें समाधान केलें. पुढें या पुरोडाशाच्या अशाचें कोणी कोणी भक्षण करावें असा वाद उत्पन्न झाला. सोमरसानें पेले यज्ञामध्यें भरून ठेवीत त्यांतील काहीं सोमरसाचें हवन करायाचें, आणि काहींचे पान करायाचें. याविषयीं वाद उत्पन्न झाला. अस्तु. या वादाच्या सबवानें तेहतिसाव्या सूत्रीं पूर्वपक्षकारानें 'अव्यक्त' शब्दाचा उपयोग केला आहे. या अव्यक्त शब्दाचा अर्थ शबरस्वामीनीं 'सामान्य निमित्त' असा केला आहे. इतिहासदृष्ट्या या शब्दाची योग्यता मोठी आहे. कारण अव्यक्त हा शब्द योग आणि सांख्य शास्त्रामध्ये विशेषत. येतो. प्रकृति दोन प्रकारची आहे एक व्यक्त आणि दुसरी अव्यक्त. अव्यक्त शब्दाच्या उपयोगावरू-

the Brahmâ-priest as his sacrificial food 2 Another portion of a Purodâsha-cake was to be given ceremoniously to the other priests, 3 Special oblations to be thrown into a sacred fire that the whole sacrifice might be properly concluded, the sacred fire itself being called Svistakrit good sacrifice-maker These three are called Prâshitra-harana, Idâ-bhaksana and Svistakrit In performing these, portions of the main sacrificial cake were used. The Bouddhâchâryas attacked this sacrificial procedure, urging that mere clarified butter stored up might be substituted for a Purodâsha-cake The secret of this controversy is that the clarified butter and the Purodâsha-cake were equally important in a sacrifice and that they had equal authority from the Vedas The Vaidikâchârya replied to their opponent as powerfully as he could. Gradually the Bouddhâchârya changed his position and urged that in some sacrifices the Purodâsha-cake was sanctioned by the Vedas, and that in others it was not. These sacrifices were Sâkamprasthâyya, and Soutrâmanî The Bouddhâchârya asked how are these residual acts performed only once in the Sarvapristha-sacrifice? The controversy was continued, the Vaidikâchârya replying to the objections and the Bouddhâchâryas urging them The title of some priests to a Purodâsha-cake is vehemently discussed In a Jyotistoma-sacrifice, cups of Soma-juice were arranged From some, juice was offered into a fire and others were drunk Suffice it to remark that a controversy upon this subject took place In this

न सांख्यशास्त्राच्या धोरणावर या शब्दा चा अर्थ ठरला नव्हता असें म्हणण्यास चिंता नाही.

पुढें सोमरस कोणी प्यावा आणि कसा प्यावा, असा जो वाद झाला, त्याचे स्वरूप सोमरस पिण्या या पद्धतीचें वर्णन केलें म्हणजे सहज लक्षांत येईल सोमरसानें पेले भरून ठेवल्या म्हणजे ऋत्विजमंडळीनं यथायोग्य पुढें कोणी सोमरस प्रथम प्यावयाचा या विषयीं वाद सुरू होई अध्वर्युकडे सव यज्ञाची यातायात करण्याचें काम असे म्हणून एक प्रकारें त्याची योग्यता मोठी. होत्याकडे प्रथम मंत्र म्हणण्याचा अधिकार असे परंतु केवळ हस्त क्रियेपेक्षां बुद्धीची योग्यता मोठी, म्हणून होत्यानें प्रथम सोमरस प्यावा, असा प्रचार असे. उगीच सोमरसाचा पेला घेऊन घोटाळा करीत नसत. यथाविधीनें सोमरस प्यावयाचा. एक ऋत्विज दुसऱ्यास म्हणे कीं तूं सोमरस प्या त्यास दुसरा उत्तर देई कीं ठीक याच संस्कृतामध्यें अनु ज्ञा आणि प्रतिवचन अशीं नांवें आहेत असें झाल्यावर सर्वच सोमरस पीत तो एकाच पेल्यांतून असला तरी चिंता नाही एका पात्रांतून सर्वजण सोम पीत या प्रथेवरून अनुमान काढतां यांचा आणि वैदिकांचा या बाबतींत वाद झाला आहे. स्वतः यजमानानं मंत्र म्हटले, आणि यज्ञ केला, तथापि सोम पिण्याचा अधिकार होत्याला असे तो त्याचा हक्क. प्रथम शब्दाचा सूत्रामध्यें उपयोग केला आहे तो इतिहासदृष्ट्या

connection the term *avyakta* is used in the thirty third sûtra. Shabara interprets it into a common cause. This use of the word is historically important because it is particularly used in the Sânkhya and Yoga-systems of philosophy which recognize that the essential modifying power called *prakriti is of two kinds*—phenomenal (vyakta) and noumenal (Avyakta) The use of the word *avyakta* in this sense warrants the conclusion that its sense as used in the Sânkhya or Yoga philosophy was not yet fixed.

The next point discussed was —who was entitled to a Soma-drink and how was it to be drunk? The description of the manner, in which Soma was drunk will throw light upon this discussion. As soon as the jars of Soma-juice were arranged, the priests took their seats. The question then was, who was to drink the Soma-juice first? The Adhvaryu priest claimed the first rank because he had to bear the brunt of all the labour of performing a sacrifice. But the Hotâ also claimed the first rank, because repetition of mantras being mental labour was more important than mere manual performance of a sacrifice. A cup of the Soma-juice was not at once quaffed; it was to be ceremoniously drunk. One priest had to invite another to drink it. The other had to ceremoniously reply and give his consent. These acts are respectively called in Sanskrit *anujnâ* and *prativachana*. When this was done, all commenced to drink the Soma-juice. They all drank from the same cup and did not care

लक्ष देण्याजोगा आहे. प्रवर म्हणजे ऋत्विजास आमन्त्रण करणें इतकाच अर्थ आहे. म्हणून प्रवर म्हणजे प्राचीन ऋषिकुळ असा सूत्रांत अर्थ होत नाहीं ब्राह्मण, क्षत्रिय, आणि वैश्य यामध्यें यज्ञ संबंधानें प्राचीन काळीं तटा पडला होता. त्याचा थोडा वृत्तान्त देऊन हा उपसंहार पुरा करावयाचा. त्या तट्याचें स्वरूप ऐतरेय ब्राह्मणांतील सप्तम पंचिकेंतील सव्विसाव्या खंडावरून कळेल. त्याचें भाषांतर एणेंप्रमाणें "यानंतर पुढें यजमानाला यज्ञभाग मिळण्याविषयीं विचार. तत्संबंधी कोणी ब्रह्मवादी म्हणतात, क्षत्रिय यजमान असता त्यानें आपला यज्ञभाग सेवावा की न सेवावा. यावर उत्तर असें आहे, जर यज्ञभागाचें त्यानें सेवन केलें तर असें सेवन करण्यास त्यास अधिकार नसता, त्यानें यज्ञसंबंधीं हवन केलेलें द्रव्य खाल्लें, म्हणून तो मोठा पापी झाला. बरें, जर यज्ञभाग सेवन न केला तर त्याला यज्ञ अंतरला का तर यज्ञ आणि यजमानानें सेवन करण्याचा यज्ञभाग दोन्ही एकच, म्हणून ब्रह्मा नावाच्या ऋत्विजास तो यज्ञभाग द्यावा ब्रह्मा ऋत्विज म्हणजे क्षत्रियाच्या पुरोहिताच्या स्थानीं बरें पुरोहित म्हणजे अर्धा क्षत्रियच असें म्हटलें आहे दुसऱ्यानीं यज्ञभाग खाल्ला असताच (क्षत्रियानें) तो खाल्ला असा होतो क्षत्रियाला प्रत्यक्ष भक्ष नाहीं. ब्रह्मा नावाचा ऋत्विज हाच होय तो त्याचा प्रत्यक्ष यज्ञ. कारण ब्रह्मा नावाच्या ऋत्विजाच्या ठायीं यज्ञ

for any pollution arising from so doing This is the subject examined by the Bouddhâchârya and the Vaidikâchârya in this chapter Though the sacrificer performed the sacrifice himself, yet the Hotâ-priest was entitled to a Soma-drink as a matter of right The term *pravara* is used in the sûtra. The term is historically important, because as used in the sûtra, it simply means invitation to a priest; and it does not mean a family of an ancient *Risi* At the time of which we are writing, the Brâhma*n*as, Vaishyas and Ksatriyas disagreed among themselves in sacrificial matters We will close this summary with a short description of this disagreement, the nature of which is revealed in the Section (VII 26) of the Aitareya-Brâhma*n*a Its translation is as follows "Now then the subject of the sacrificial portion of a sacrificer Some Brahmavâdins ask when a Ksatriya, performs a sacrifice, can he take his sacrificial portion or not? The reply to this is, if he took the sacrificial portion, he ate the sacrificial portion to which he is not entitled He is, therefore, a great sinner Well, if he did not take a sacrificial portion, he did not perform a sacrifice. Because a sacrifice and the sacrificial portion to be taken by the sacrificer are one and the same The sacrificial portion, therefore, is to be given to the Brahmâ-priest Mark, the Brahmâ-priest is in the place of the chaplain of a sacrificer It is said that the chaplain is, as it were, half a Ksatriya. The Ksatriya eats the sacrificial portion, when some one for him (Brahmâ) eats it A

हाच तो आश्रय धरून राहिला आहे यास्तव यजमानाचा आश्रय म्हणून असें पाण्यांत पाणी टाकलें म्हणजे मिळून जातें, अथवा अग्नि टाकला म्हणजे मिळून जातो, परंतु उपसून येत नाहीं, त्याप्रमाणें हा यज्ञ, त्यास जें यजमानानें यज्ञभाग दिले म्हणजे (सर्व व्यवस्था नीट होते) यजमानाचें नुकसान होत नाहीं म्हणून यजमानाच्या यज्ञाचा यज्ञभाग ब्रह्मा या ऋत्विजास द्यावा कोणी ऋत्विज पुढें लिहिलेला मंत्र म्हणून अग्नीत यज्ञभाग टाकतात "पोर्हीच्या नांवाचा प्रजापति म्हणून एक लोक आहे, त्यामध्यें तुला स्थापन करतो, म्हणजे यजमानाचा आणि तुझा संयोग घडेल. स्वाहा. पण असें करूं नये यजमानानें द्यावयाचा यज्ञभाग आणि यजमान दोन्ही एकच यज्ञभाग टाकला अग्नीत टाकला, असें जो म्हणतो तो यजमानाला अग्नीत टाकतो असें करतांना कोणी ऋत्विजास पाहिलें असतां त्यास सांगावें, बाबा तू यजमानास अग्नीत टाकलास अग्नि त्याचे प्राण हरण करील असें खास घडतें म्हणून अशी इच्छा करूं नये, अशी इच्छा करूं नये ' ह्या भाषांतरावरून ह्या ग्रंथांत तीन गोष्टी आल्या आहेत, त्यांचा परस्परांशीं संबंध आहे प्रथम क्षत्रिय यजमानाचा आणि यज्ञाचा हा संबंध राहिला पाहिजे जोंवर हा संबंध आहे, तोंवर ब्राह्मणांचा आणि क्षत्रियांचा संबंध आहे हा संबंध तुटला की ब्राह्मणांचा आणि क्षत्रियांचा संबंध तुटला आ-

Ksatriya personally can not eat it. The priest Brahmā is the real sacrifice for the Ksatriya because the sacrifice is in the Brahmā-priest. A sacrifice affords shelter to a Ksatriya. Hence as water thrown into water unites with it, and as fire thrown into fire unites with it, but does not overflow in like manner Brahmā is a sacrifice, when the sacrificial portion of the sacrificer is given to him (the whole is duly performed) and the sacrificer is not injured. The sacrificial portion, therefore, to be given to a Ksatriya-sacrificer ought to be given to the Brahmā-priest. Some priests recite mantras and throw the sacrificial portion into a sacred fire. The translation of the mantra is— there is a region of the name of Prajāpati. I establish thee there then thou wilt be joined with the sacrificer Svāhā. But this procedure is not correct. The sacrificial portion to be eaten by the sacrificer and the sacrificer are one and the same thing. He that states that the sacrificial portion ought to be thrown into a sacred fire throws the sacrificer into a sacred fire. If any body should see a priest doing this, he should tell him—well, thou hast thrown the sacrificer into the sacred fire, which will burn his life (Prāna). This verily takes place. Therefore, this is not to be desired, this is not to be desired." This translation brings to light three points—first, it is necessary to maintain a relationship between a Ksatriya sacrificer and a sacrifice. So long as this relationship exists, the Brāhmanas are necessarily connected

णि असा संबंध तुटला असतां क्षत्रिय एकीकडे आणि ब्राह्मण एकीकडे. असें होऊन सामाजिक व्यवस्था बिघडेल पुढें जेव्हां बौद्ध लोक धुरंधर झाले तेव्हां त्यांनीं आम्हांस यज्ञ नको, एथूनच वाद करण्यास प्रारंभ केला. यावरून प्राचीन आर्यांच्या राजकीय व्यवस्थेची गुरुकिल्ली म्हटली म्हणजे यज्ञ. यज्ञाच्या द्वारा क्षत्रियाकडे स्वातंत्र्य राहत नसे ही एक गोष्ट. क्षत्रियानें नित्य नैमित्तिक यज्ञ केले पाहिजेत, असें म्हटलें म्हणजे कोणी तरी विद्वान् ब्राह्मणाच्या अनुषंगानें वागलें पाहिजे म्हणून बहुतेक क्षत्रियापाशीं प्राचीन काळीं पुरोहित असत. आणि जें जें क्षत्रिय कांहीं करीत, तें तें पुरोहिताची मसलत घेतल्यावांचून कधीं करीत नसत जशी ज्या पुरोहिताची अक्कल असेल, तसें त्या क्षत्रियाच्या दरबारांत त्याचें वजन पडे असा हा प्राचीन ब्राह्मणाचा आणि क्षत्रियाचा यज्ञद्वारा नित्य संबंध होता. ही दुसरी गोष्ट क्षत्रियाचें वर्चस्व कीं ब्राह्मणाचें वर्चस्व असा वाद या संबंधानें सहजच उत्पन्न होईल यज्ञामध्यें जें कांहीं यजमानाच्या वांटणीस खाण्याचें अन्न येई, तें यजमानास न मिळतां ब्रह्मा नांवाच्या ऋत्विजास मिळालें म्हणजे ब्राह्मणाचें वर्चस्व सिद्ध झाले. कारण, ब्रह्म्याचे स्वाधीन यज्ञ, आणि यज्ञाच्या स्वाधीन क्षत्रिय असें ब्राह्मणाचे वर्चस्व नसावें, आणि क्षत्रियाचे यज्ञ तर साधावेत, असें वस्तान बसविण्याकरितां कोणी यजमा-

with the K*s*atriyas As soon as this relationship is broken, the Brâhma*n*as cease to have anything to do with the K*s*atriya. Aud under these circumstances, society would be involved in confusion To proceed, when the Buddhists became powerful, they began their attack against the Vedic polity by stating that they did not want to sacrifice. This statement is important, because the first principle of Vedic political polity was a sacrifice—a sacrifice which necessitated a general dependence of the K*s*atriyas upon the Brâhma*n*as Secondly, the K*s*atriyas had to perform necessary and occasional sacrifices, which dove-tailed into all the relations of social and domestic life, the duties of which could not be satisfactorily discharged without permanently employing a Brâhma*n*a. Hence every K*s*atriya in ancient India had a chaplain attached to his household—a chaplain who acquired a great influence over the mind of his patron He was consulted about all matters of the K*s*atriya-chieftain and his family According as the chaplain was intelligent, he exerted his influence, and according to the power of this influence, the little court of a K*s*atriya-prince either prospered or failed. Hence a chaplain was an important factor in the politics of a K*s*atriya-court. Thirdly, gradually the chaplain felt his power, and the K*s*atriya felt that his political views were set aside This led to a discussion as to the relationship between the Brâhma*n*as and the K*s*atriyas The question was openly

न खाण्याचा यज्ञभाग अग्नीमध्ये टाकीत मग सहजच सर्व तंटा तुटला असता । आणि क्षत्रिय समान ठरले असतें न व्हावें म्हणून ऐतरेय ब्राह्मणामध्यें ठराव केला आहे कीं, अग्नीमध्यें यजमानानें खाण्याचा भाग टाकू नये या ठरावाची राजकीय इतिहासदृष्ट्या योग्यता मोठी आहे या गोष्टीचा विचार या पाठांत झाला आहे, पण स्वरूपानें च ब्राह्मणांचा आणि क्षत्रियांचा तंटा तुटला नाहीं यज्ञ केला म्हणजे क्षत्रियास कांहीं पिण्यास मिळत असे तो सोमरस त्याला मिळूं नये अशी एक दुसरी तऱ्हा काढली याचाहि विचार या पाठांत झाला आहे तो असा क्षत्रिय राजसूय यज्ञ करीत. क्षत्रियानें वडाच्या पारंब्यांचा रस काढून त्यांत उंबरें, पिंपळाचीं फळें, आणि पिंपरीचीं फळें टाकावींत, आणि त्याचा रस तयार करून तो क्षत्रियानें प्यावा असें करण्याचें कारण ऐतरेय ब्राह्मणामध्यें वर्णिलें आहे तें असें. रामभार्गवेय म्हणून कोणी श्यापर्ण गोत्राचा ब्राह्मण होता, त्यानें विश्वंतर राजावर आपल्या पक्षानें जबरदस्ती करून, क्षत्रियांनीं सोमरस पिऊं नये, पण वडाच्या पारंब्यांचा रस प्यावा असा ठराव अमलांत आणला. या कथेवरून प्रथम ब्राह्मणांचें आणि क्षत्रियांचें वैमनस्य कसें पडूं लागलें हें दिसून येतें असा ब्राह्मणांच्या आणि क्षत्रियांच्या संबंधाचा विचार या पाठांत झाला आहे

asked whether the Kṣatriyas were superior to the Brâhmaṇas or the Brâhmaṇas were superior to the Kṣatriyas. This political difficulty was obviated by the promulgation of a rule that the sacrificial food which was, *properly speaking* the portion of a Kṣatriya, should be withheld from him, and in his name it is to be given to a Brâhmaṇa priest. Thus the superiority of the *Brâhmaṇas* was secured without wounding the feelings of the Kṣatriyas. Because the sacrifice was already in the power of the Brahmâ priest, and because a Kṣatriya was in the power of a sacrifice the sacrificial portion to be eaten by a Kṣatriya-sacrificer being a connecting link between the Brâhmaṇas and the Kṣatriyas, this portion showed the inferiority of the latter to the former when it was withheld from the Kṣatriyas and given to the Brahmâ priest. Some Kṣatriya-sacrificers adopted a plan of their own for solving the difficulty They withheld the sacrificial portion from the Brahmâ-priest, threw *it into a sacred fire and thus* attempted to maintain the relationship of equality between the Brâhmaṇas and the Kṣatriyas. To prevent this, the dictum in the Aitareya Brâhmaṇa—that the sacrificial portion should not be thrown into a sacred fire—was promulgated. The nature of such Vedic texts is interpreted *in this Chapter. The second plan* adopted by the Brâhmaṇas was—the Soma-juice so much valued by the Kṣatriyas, was withheld from them. The Kṣatriya particularly took care to celebrate

the ceremony of coronation. Instead of the Soma-juice the following preparation was given to him The juice of the hanging shoots of a banian-tree, Indian figs, the fruits of a *Pimpala*-tree and of a *Pimpari*-tree, all these were to be mixed up, and their juice was to be taken This was to be given to a Ksatriya instead of the Soma-juice. The cause of this change is thus described in the Aitareya-Brâhmana. There was a Brâhmana of the name of Râma mârgaveya belonging to the family of the Shyâparnas, He forced his patron, King Vishvantara, and established that the Ksatriyas should drink the preparation instead of the Soma-juice. The question of the balance of power between the Ksatriyas and the Brâhmanas of the Vedic period is elucidated by the discussions explained in this Chapter